

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Філологія. Журналістика

Том 32 (71) № 1 2021

Частина 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Головний редактор:

Казарін Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, в.о. ректора Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Члени редакційної колегії:

Гадомський Олександр Казимирович – доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в області мовознавства (Варшавський університет), професор, завідувач кафедри білоруських та українських досліджень Інституту славістики Опольського університету (Ополе, Польща);

Досенко Анжеліка Костянтинівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Свенцицька Еліна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Семенець Ольга Сергіївна (відповідальний секретар) – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Статкевич Лариса Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Ткаченко Тетяна Іванівна – доктор філологічних наук, доцент.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 7 від 26.02.2021 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.
Серія: Філологія. Журналістика» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 24632-14572ПР від 04.11.2020 року)

***Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
зі спеціальностей 035 – Філологія, 061 – Журналістика відповідно до Наказу МОН України
від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)***

***Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)***

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

**ISSN 2710-4656 (Print)
ISSN 2710-4664 (Online)**

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2021

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА МОВА

Азарова Л. Є. ЖАРГОННІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ.....	1
Білик Я. С. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИЙМЕННИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ БЛИЗЬКОСТІ ЩОДО ПРОСТОРОВОГО ОРІЄНТИРА У СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ.....	7
Голтвеницька М. В. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ В ПОЕТИЧНОМУ СИНТАКСИСІ ЛІНИ КОСТЕНКО: СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНИЙ І ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «МАДОННА ПЕРЕХРЕСТЬ»).....	12
Дерба С. М. РОБОЧИЙ ЗОШИТ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА КОМПЛЕКСУ ПІДРУЧНИКІВ.....	17
Джочка І. Ф., Фуштей А. В. СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОМОКОМПЛЕКСУ <i>ТАК</i> У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	22
Косович О. В. «КОРОНА-СЛОВОТВОРЧІСТЬ» МОВИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ – 2020.....	30
Коць Т. А. ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: ЗАСАДИ, КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОЗНАКИ, ФУНКЦІЇ.....	38
Куньч З. Й. СПІВІСНУВАННЯ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗМІВ РІЗНИХ ТЕМАТИЧНИХ ГРУП У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ.....	44
Лазаренко С. В., Назаренко О. М. МОВНА ГРА В СУЧАСНОМУ ГАЗЕТНОМУ ТЕКСТІ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ.....	49
Марчук О. І. СЛОВОТВІРНІ КОМПАРАТИВНІ СТРУКТУРИ У ТВОРАХ М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО..	55
Мельник М. Р. СПЕЦИФІКА ВЖИТКУ ОНІМІВ У ПОЕЗІЇ ТА ПРОЗІ.....	60
Мурагова О. В., Радіонова Т. М. СПЕЦИФІКА СЕМАНТИЧНОЇ НАПОВНЕНОСТІ КОМПАРАТИВЕМ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	65
Паук М. М. ОБМЕЖУВАЛЬНІ ПРИСЛІВНИКОВІ СИНТАКСЕМИ В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ..	71
Пітель В. М., Пітель В. І. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ РЕЛІГІЙНИХ НАЗВ В ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ ПРИКАРПАТТЯ.....	76
Решетняк О. О. ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ФРАЗЕОТВОРЕННЯ.....	83

Rusakova O. O. THE ANALYSIS OF THE CRITERIA OF THE UKRAINIAN IELTS VARIANT.....	88
Руснак Ю. М. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИСЛІВНИКІВ З СУФІКСОМ -О, -Е У МОВОСТИЛІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ.....	94
Стратулат Н. В. ПЛЕОНАЗМИ ЯК РІЗНОВИД ЛЕКСИЧНИХ АНОРМАТИВІВ У НАУКОВОМУ МОВЛЕННІ.....	100
Топчий Л. М. ВЛАСТИВОСТІ, ТИПИ Й ФУНКЦІЇ ЗВЕРТАНЬ У ДИСКУРСІ У. САМЧУКА.....	106
Турко О. В. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ).....	111
Шеремет А. В. СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ФЕМІНАТИВІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ ТВОРІВ ДЖ. Р. Р. МАРТИНА).....	116
РОМАНСЬКІ МОВИ	
Добровольська-Піпич І. Є. ФРАЗЕОЛОГІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ARTURO PÉREZ-REVERTE “EL MAESTRO DE ESGRIMA”, “EL PINTOR DE BATALLAS”, “LA REINA DEL SUR”).....	121
Мелещенко А. И. ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ МОДЕЛЕЙ АНТОНИМИЧЕСКИХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ СОВРЕМЕННОГО ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СОЗДАНИЕ СВЯЗАННОГО КОНТЕКСТА.....	128
Філіппович Т. М. СПАНГЛІШ ЯК МОВНИЙ ФЕНОМЕН ВЗАЄМОДІЇ КУЛЬТУР.....	136
Чистяк Д. О. МІФОПОЕТИЧНА КОСМОЛОГІЯ В РАННІЙ ПОЕЗІЇ МОРІСА МЕТЕРЛІНКА.....	142
Яцканич Н. М. ТРУДНОЩІ В ОПАНУВАННІ ФОНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ.....	148
ТЮРКСЬКІ МОВИ	
Karimli Aytan Tahir NEW REPLACEMENT TENDENCIES IN THE DICTIONARY OF MODERN AZERBAIJANI LANGUAGE (WORDS THROUGH THE TURKISH LANGUAGE).....	154
Самедова Кёнуль Ибрагим гызы НОСОВЫЕ ГЛАСНЫЕ, ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ В СЕВЕРНОМ ДИАЛЕКТЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА, В КОНТЕКСТЕ ОГУЗСКОГО И КЫПЧАКСКОГО ЯЗЫКОВ.....	159
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО	
Аллахвердиева Малахат Фархад гызы СООТНЕСЕННОСТЬ ЭНАНТИОСЕМИИ С АНТОНИМИЕЙ И ПОЛИСЕМИЕЙ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ).....	166

Гуся Л. В. АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ <i>MONTI/BERGE/GORI</i> (НА МАТЕРІАЛІ ІТАЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ).....	171
Давиденко А. О. КОНЦЕПТ “FAMILY” ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ В АНГЛОМОВНІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ.....	177
Жуйкова М. В. СЕМІОЗИС ЯК ДІЯЛЬНІСТЬ В ОПОВІДАННІ ГІЛЬБЕРТА К. ЧЕСТЕРТОНА «THE BLUE CROSS».....	182
Кійко С. В., Кійко Ю. Є. ВПЛИВ СУЧАСНИХ РОМАНСЬКИХ МОВ НА НІМЕЦЬКУ МОВУ.....	189
Makhachashvili R. K., Semenist I. V. PHENOMENOLOGICAL PRINCIPLES OF GLOBAL INNOVATIVE LOGOSPHERE OF COMPUTER BEING CONSTRUCTION (BASED ON EUROPEAN AND ORIENTAL LANGUAGES).....	195
ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО	
Бабашова Халида Алаббас гызы СООТНОСИТЕЛЬНОСТЬ ГЛАГОЛОВ ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ В СЛОЖНОМ СИНТАКСИЧЕСКОМ ЦЕЛОМ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ).....	203
Байрамова Илаха Алиасхаб гызы ПОЛОЖИТЕЛЬНАЯ СТЕПЕНЬ СРАВНЕНИЯ КАК НОМИНАЛЬНАЯ ФОРМА ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО.....	207
Баширова Айнур СРЕДСТВА, СВЯЗЫВАЮЩИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ЧАСТИ СЛОЖНОПОДЧИНЁННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ: СОЮЗЫ И СОЮЗНЫЕ СЛОВА.....	213
Іваницька Н. Б. РЕАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКОНАННЯ В РІЗНОМОВНИХ НАУКОВИХ СТАТТЯХ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ.....	220
Мікіна О. Г. СЕМАНТИЧНА ІСТОРІЯ ЛАТИНСЬКОГО ДІЄСЛОВА <i>CONVERSOR</i>	229
Салимова Садагат Рашид гызы КОГНИТИВНАЯ ГРАММАТИКА С ПОЗИЦИЙ ГРАММАТИЧЕСКОГО, ЛЕКСИЧЕСКОГО, СИНТАКСИЧЕСКОГО КОНТЕКСТА.....	234
Серпак Н. Ф., Сидорчук Т. М., Сапун К. В. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	240
СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА	
Гуркіна Т. Ю., Ляпічева О. Л., Тимченко К. А. РОЗВИТОК ТВОРЧОСТІ ЯК СПОСІБ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	245
Страшко І. В. КОРПУС ESLO ЯК ДЖЕРЕЛО СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ДАНИХ.....	251

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Гаєвська О. В.

НОВА ПАРАДИГМА ЖІНОЧОГО ПРОЗОПИСЬМА В УКРАЇНСЬКІЙ
ТА ЯПОНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.....259

Garachkovska O. O.

POETICS OF V. HERASYMCHUK'S "ARTISTIC BIOGRAPHY"
"RIEPIN AND YAVORNYTSKYI".....268

Качак Т. Б.

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ.....272

Любецкая В. В., Косовская Д. В.

О ГОМИЛЕТИКЕ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ.....280

Панько О. І.

ЧИТАЦЬКИЙ ВІДГУК РЕЦИПІЄНТА-ДИТИНИ
(НА МАТЕРІАЛІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ).....285

Телегіна Н. І., Кухарик О. І.

СТРУКТУРОУТВОРЮВАЛЬНА РОЛЬ ЛЕЙТМОТИВУ
В ОПОВІДАННЯХ ДЖОНА ЧІВЕРА.....292

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....298

CONTENTS

UKRAINIAN LANGUAGE

Azarova L. Ye.

JARGON PHRASEOLOGIES IN THE LANGUAGE OF MASS MEDIA COMMUNICATIONS 1

Bilyk Ya. S.

FUNCTIONING OF ADJUSTMENT STRUCTURES ON THE DESIGNATION
OF DIRECT DIRECTION NEXT TO SPATIAL ORIENTATION IN EASTERN STEPS 7

Goltvenytska M. V. A

SIMPLE SENTENCE IN LINA KOSTENKO'S POETIC SYNTAX:
STRUCTURAL-GRAMMATICAL AND FUNCTIONAL-STYLISTIC ANALYSIS
(ON THE MATERIAL OF THE COLLECTION "MADONNA OF CROSSES") 12

Derba S. M.

WORKBOOK ON THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE
AS AN INTEGRAL PART OF THE TEXTBOOK COMPLEX 17

Dzhochka I. F., Fushtei A. V.

SEMANTIC AND GRAMMATICAL CHARACTERISTICS OF HOMOCOMPLEX "SO (TAK)"
IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE 22

Kosovych O. V.

"CROWN WORD CREATION" OF THE LANGUAGE
IN THE CONDITIONS OF THE 2020 PANDEMIC 30

Kots T. A.

PUBLICIST STYLE OF UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE:
FUNDAMENTALS, COMMUNICATIVE-PRAGMATIC SIGNS, FUNCTIONS 38

Kunch Z. Y.

COEXISTENCE OF DETERMINOLOGISMS OF DIFFERENT THEMATIC GROUPS
IN ARTISTIC DISCOURSE 44

Lazarenko S. V., Nazarenko O. M.

LANGUAGE GAME IN MODERN NEWSPAPER TEXT:
IMPLEMENTATION FEATURES AND FUNCTIONAL PURPOSE 49

Marchuk O. I.

WORD-FORMING COMPARATIVE STRUCTURES IN THE WORKS OF M. M. KOTSIUBYNSKY 55

Melnyk M. R.

SPECIFICS OF THE USE OF ONYMS IN POETRY AND PROSE 60

Muratova O. V., Radionova T. M.

PECULIARITIES OF THE SEMANTIC CONTENT OF COMPARATIVEMES
IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE 65

Pauk M. M.

RESTRICTIVE ADVERBIAL SYNTAXEMES IN UKRAINIAN PROVERBS 71

Pitel V. M., Pitel V. I.

LEXICAL-SEMANTIC GROUPS OF THE RELIGIOUS NAMES USED
IN ONLINE MEDIA OF THE PRECARPATHIAN REGION 76

Reshetniak O. O.

REVISITING SEMANTIC MECHANISMS OF PHRASE FORMATION 83

Rusakova O. O. THE ANALYSIS OF THE CRITERIA OF THE UKRAINIAN IELTS VARIANT.....	88
Rusnak Yu. M. LEXICAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF ADVERBS WITH THE SUFFIX -O, -E IN O. KOBLYANSKA'S LANGUAGE STYLE	94
Stratulat N. V. PLEONASMS AS A VARIETY OF LEXICAL NON-STANDARDS IN SCIENTIFIC SPEECH	100
Topchiy L. M. PROPERTIES, TYPES AND FUNCTIONS OF APPEALS IN U. SAMCHUK'S DISCOURSE.....	106
Turko O. V. SENTENCE WORD ORDER IN THE UKRAINIAN LANGUAGE AS THE MEANS OF EXPRESSING MODALITY (BASED ON FICTIONAL TEXTS).....	111
Sheremet A. V. STYLISTIC SPECIFICATIONS OF USAGE FEMINITIVES IN TRANSLATIONS LITERATURE IN ENGLISH INTO UKRAINIAN (ON BEHALF G. R. MARTIN'S SERIES OF NOVELS TRANSLATED INTO UKRAINIAN LANGUAGE).....	116
ROMANIC LANGUAGES	
Dobrovol'ska-Pipich I. E. PHRASEOLOGICAL REPRESENTATION OF EMOTIONAL STATES IN THE ARTISTIC TEXT (ON THE MATERIAL OF THE NOVELS BY ARTURO PÉREZ-REVERTE "EL MAESTRO DE ESGRIMA", "EL PINTOR DE BATALLAS", "LA REINA DEL SUR".....	121
Meleschenko A. I. PRAGMATIC ASPECT ANTONYMIC MODELS OF ADJECTIVES OF MODERN FRENCH LANGUAGES AND THEIR INFLUENCE ON THE CREATION OF RELATED CONTEXT	128
Filippovych T. M. SPANGLISH AS A LINGUISTIC PHENOMENON OF INTERACTION OF CULTURES.....	136
Chystiak D. O. MYTHOLOGICAL COSMOLOGY IN THE EARLY POETRY BY MAURICE MAETERLINCK ..	142
Yatskanych N. M. DIFFICULTIES IN MASTERING FRENCH PHONOLOGICAL SYSTEM.....	148
TURKIC LANGUAGES	
Karimli Aytan Tahir NEW REPLACEMENT TENDENCIES IN THE DICTIONARY OF MODERN AZERBAIJANI LANGUAGE (WORDS THROUGH THE TURKISH LANGUAGE).....	154
Samedova Konul Ibrahim gizi. NOSE VOICES USED IN THE NORTHERN DIALECT OF THE AZERBAIJAN LANGUAGE, IN THE CONTEXT OF THE OGUZ AND KYPCHAK LANGUAGES.....	159
GENERAL LINGUISTICS	
Allahverdiyeva M. F. CORRELATION OF ENANTIOSEMY WITH POLYSEMY (CASE OF THE RUSSIAN AND AZERBAIJANI LANGUAGES).....	166

Huslia L. V. DEPARTMENT OF GENERAL AND GERMAN LINGUISTICS ASSOCIATIVE FIELD OF LINGUOCULTURAL CONCEPT <i>MONTI/BERGE/ГОПИ</i> (BASED ON ITALIAN, GERMAN AND UKRAINIAN).....	171
Davydenko A. O. THE CONCEPT “FAMILY” AS A PRINCIPLE IN THE ENGLISH LINGUOCULTURE.....	177
Zhuykova M. V. SEMIOSIS AS AN ACTIVITY IN GILBERT K. CHESTERTON'S STORY “THE BLUE CROSS”.....	182
Kiyko S. V., Kiyko Yu. Ye. THE INFLUENCE OF MODERN ROMANCE LANGUAGES ON GERMAN LANGAUGE.....	189
Makhachashvili R. K., Semenist I. V. PHENOMENOLOGICAL PRINCIPLES OF GLOBAL INNOVATIVE LOGOSPHERE OF COMPUTER BEING CONSTRUCTION (BASED ON EUROPEAN AND ORIENTAL LANGUAGES).....	195
COMPARATIVE-HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS	
Babashova Khalida Alabbas. RELATIVITY OF THE VERBS OF THE PAST TIME IN A COMPLEX SYNTAXIC WHOLE (ON THE MATERIAL OF RUSSIAN AND AZERBAIJAN LANGUAGES).....	203
Bayramova Ilaha Aliashab. POSITIVE AS A NOMINAL FORM OF ADJECTIVE.....	207
Bashirova Aynur. TOOLS THAT CONNECT THE COMPONENTS OF COMPLEX SENTENCES IN AZERBAIJANI AND ENGLISH LANGUAGES: CONJUNCTIONS AND CONJUNCTIVE WORDS	213
Ivanytska N. B. IMPLEMENTATION OF THE COMMUNICATIVE STRATEGY OF PERSUASION IN MULTILINGUAL SCIENTIFIC ARTICLES: A COMPARATIVE ASPECT	220
Mikina O. G. SEMANTIC HISTORY OF THE LATIN VERB <i>CONVERSOR</i>	229
Salimova Sadagat Rashid. COGNITIVE GRAMMAR FROM THE PERSPECTIVE OF GRAMMAR, LEXICAL, AND SYNTACTICAL CONTEXTS.....	234
Serpak N. F., Sidorchuk T. M., Sapun K. V. FEATURES OF ECOLOGICAL VOCABULARY OF MODERN GERMAN LANGUAGE.....	240
STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS	
Hurkina T. Yu., Liapicheva O. L., Tymchenko K. A. DEVELOPMENT OF CREATIVITY AS A WAY TO MOTIVATE STUDENTS TO LEARN A FOREIGN LANGUAGE	245
Strashko I. V. THE ESLO CORPUS AS A SOURCE OF SOCIOLINGUISTIC DATA	251

LITERARY STUDIES

Gayevska O. V.

NEW PARADIGM OF FEMALE PROSE WRITINGS IN UKRAINIAN AND JAPANESE
LITERATURES OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES..... 259

Garachkovska O. O.

POETICS OF V. HERASYMCHUK'S "ARTISTIC BIOGRAPHY"
"RIEPIN AND YAVORNYTSKYI".....268

Kachak T. B.

TENDENCY ANALYSIS AS A SCIENTIFIC PROBLEM IN LITERARY STUDIES..... 272

Liubetska V. V., Kosovska D. V.

ABOUT HOMILETICS IN A LINGUISTIC ASPECT..... 280

Panko O. I.

READER'S RESPONSE OF THE CHILD AS A RECIPIENT
(BASED ON THE EXPERIMENTAL OBSERVATION)..... 285

Telegina N. I., Kukharyk O. I.

LEITMOTIF AS AN ESSENTIAL BUILDING BLOCK
IN JOHN CHEEVER'S SHORT STORIES..... 292

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS..... 298

УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2.–83

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-1/01>*Азарова Л. Є.*

Вінницький національний технічний університет

ЖАРГОННІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

У статті на матеріалі дискурсу сучасних українськомовних засобів масової комунікації розглянуто жаргонізовані фразеологізми в побудові газетного тексту як одного із засобів комунікативного впливу на читача. Проаналізовано фраземи, які є влучним засобом розкриття негативної характеристики героїв публікацій. Доведено, що фразеологічні одиниці в мові сучасної української періодики вживають для надання оцінності, емоційності, експресії висловлення. Вони є засобом образності та виразності, які мовознавці вважають категоріальними ознаками фразем. Визначено, що сучасна преса, гостро реагуючи на зміни у соціальному, політичному, економічному житті суспільства, намагається досягнути інформативності та епатажності тексту. У зв'язку зі зміненням соціально-політичного життя у суспільстві з'являється велика кількість нових понять, що зумовлює потребу не лише номінації, а й образної оцінки явищ дійсності. Показано, що сьогодні в газетній мові існує постійна необхідність пошуку нового фразеологізму для загострення уваги читача на певних явищах, актуальних для суспільства, виявлення свого ставлення до описуваного, забезпечення сприйняття та запам'ятовування поданої інформації. Відзначено, що у сублексиконі сучасної української періодики помітне проникнення значної кількості жаргонізованої розмовної лексики, евфемізмів, політичного, професійного, молодіжного, кримінального жаргонів, які виступають потужним експресивним засобом у мові сучасної преси. Оскільки особливістю газетного мовлення є його незначна уніфікованість, вона надає свободу вибору лексичних засобів і дозволяє розмовні, жаргонні вкраплення. Підкреслено, що це явище не завжди можна розцінювати як позитивне, оскільки надмірне вживання жаргонізмів змінює уявлення про мовну норму, стає причиною негативних наслідків для літературної мови загалом.

Ключові слова: мова засобів масової комунікації, фразема, стійкі словосполучення, жаргонна фразеологія, евфемізми, жаргонізована розмовна лексика, жаргонно-фразеологічні інновації.

Постановка проблеми. Фразеологічне багатство мови здавна привертало увагу науковців, оскільки воно є невичерпним скарбом українського народу, наділено необмеженими естетичними можливостями в художній мові [7, с. 74].

В останні десятиліття газетно-публіцистичний стиль репрезентує не лише нормативну лексику та фразеологію, а й різні групи слів і усталених одиниць субстандартного характеру: нелітературних розмовних, жаргонних, арготичних, діалектних слів. У сучасній лінгвістиці конче важливим є вивчення мови сучасної української періодики, проблем, пов'язаних із функціонуванням сучасного жаргоновживання як номінативно-експресивного засобу в мові засобів масової кому-

нікації. Проникнення жаргонної лексики в розмовний, публіцистичний і художній дискурси зумовлене передусім істотними суспільно-політичними, економічними, культурними процесами в Україні, зміною орієнтирів і цінностей, уподобань мовців тощо [8, с. 120]. Сьогодні жаргонні фраземи використовують для опису загальних суспільних процесів із метою характеристики певних соціальних груп як засіб емоційного висловлення.

Мова друкованих ЗМІ є одним із найдинамічніших підстилів публіцистичного стилю, усередині якого лексико-фразеологічний рівень об'єктивно засвідчує значну кількість змін за порівняно короткий часовий відрізок. У структурі газетного тексту значну роль відіграють

жаргонні фразеологізми [10, с. 40]. Однією з причин використання жаргонної лексики в текстах сучасної української періодики є потреба епатжного вербального самовираження, прагнення вразити реципієнта «органічністю» висловлювань. Саме в такий спосіб формується сучасна українська молодіжна субкультура як своєрідний мовний світ, у якому «проглядається певне іронічно-зухвале сприйняття дійсності через «свою» мовну картину світу» [11, с. 123]. Газетні тексти містять ту лексику, яка, за влучним зауваженням Л. О. Ставицької, «...актуалізується в певну епоху в певному національному культурному континумі: через стилізацію мови різних соціальних прошарків, усно-розмовної практики соціуму, введення відповідного лексикону до авторської мови тощо» [9, с. 462].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні десятиліття позначилися інтенсифікацією уваги до фразеології різних мов, оскільки фразеологізми становлять країнознавчу цінність, відображають національну культуру, широко функціонують на сторінках новітньої української прози, у розмовному мовленні, у засобах масової комунікації, в усіх мовних стилях із різними функціями.

Дослідженню цього шару лексики, умов її функціонування в сучасному газетно-публіцистичному дискурсі присвячено численні праці вчених. Питання збагачення і розвитку фразеологічної підсистеми мов, зокрема й некодифікованими стійкими словосполученнями, репрезентують праці зарубіжних і вітчизняних лінгвістів (А. Бахі, В. Флейшер, Х. Вольтер, В. Ужченко, Л. Скрипник, В. Білоноженко, І. Гнатюк, М. Алефіренко, О. Тараненко, Н. Скиба, О. Пономарів, О. Сербенська, О. Стишов, Н. Третяк, Л. Ставицька та ін.). Мовознавці акцентують увагу на важливості вивчення жаргонної фразеології, указують на основні методи, способи формування мовної компетенції засобами фразеології, розробляють методику роботи з відеоматеріалами, розглядають особливості презентації української фразеології на матеріалі художніх та мультиплікаційних фільмів. Фразеологізми як аспект вивчення лексики іноземними студентами розглянуто в працях [1–4]. Однак уважаємо, що проблема функціонування і прагматичного навантаження фразеологічних одиниць української мови сьогодні – одна з актуальних тем сучасної фразеології, потребує ґрунтовнішого вивчення, спеціального поглибленого студіювання і представлення в окремій науковій студії. Незважаючи на накопи-

чений науковий досвід у вивченні фразеологізмів сучасної української літературної мови, проблема функціонування жаргонних фразем у мові засобів масової комунікації до кінця ще комплексно не вивчена. Цим і зумовлено актуальність нашого дослідження, яке пов'язане з необхідністю системного вивчення функціонування жаргонних стійких словосполучень у мові сучасної української періодики.

Постановка завдання. Метою пропонованої розвідки є необхідність з'ясувати основні причини зростання інтенсивності використання жаргонних фразеологізмів у пресі; розкрити експресивно-оцінний потенціал цих фразем, описати типи та роль аналізованих стійких словосполучень у газетному тексті.

Джерельною базою статті слугували друковані українські суспільно-політичні видання, а саме: «Україна молода», «День», «Обозревателю», «Новинарня», «Голос України», «Високий замок», «Федерація кіберспорту України», Інтернет-видання «Znaj.ua».

Виклад основного матеріалу. Як показав аналіз зібраного матеріалу, фразеологічні одиниці жаргонного характеру в мові сучасної української періодики утворюють неоднорідний пласт одиниць, вони розширюють сферу свого функціонування і їх широко використовують у публіцистичному стилі [6, с. 29]. Помічено, що в останні десятиліття аналізовані фраземи активно проникають у розмовне (навіть літературне) мовлення багатьох пересічних громадян, журналістів, письменників, а з нього – у мовну практику засобів масової інформації, частково – художню літературу. Це відбувається ще й через те, що названі стилі в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. інтенсивно піддаються тенденції «орозмовлення» [8, с. 122]. Функціонування жаргонної лексики в мові сучасної української періодики є одним із найдискусійніших явищ у вітчизняному мовознавстві. Дослідники української лексики з приводу цього феному мають неодностайні думки.

Україномовна періодика містить значну кількість жаргонних лексем. Жаргонізація досягнула такого рівня, що лінгвісти почали говорити про формування загального жаргону, проміжного утворення на межі літературної мови та соціальних діалектів; називають її «особливим функціонально-стилістичним розрядом», загальним жаргоном, інтержаргоном, жаргонізованим розмовним мовленням. Жаргонізація мови і мовлення зумовлена багатьма причинами. Однією з них є демократизація суспільного спілкування,

що викликане взаємодією літературної мови і некодифікованих підсистем, дією засобів масової інформації, які поширюють жаргон як експресивний засіб та звикання до жаргону в широких верств населення [6, с. 27–28].

Поняття «фразеологічні одиниці» трактують у широкому та вузькому розумінні. У статті спираємося на широкий погляд у дослідженні фразем. Згідно з морфологічною класифікацією М. Ф. Алефіренка, серед масиву зафіксованих нами жаргонних фразеологізмів у мові сучасної преси варто виділити **іменникові** фразеологізми з узагальнено-предметною семантикою, вираженою граматичними категоріями роду, числа й відмінка. Наприклад: **фігня** – дурниця, нісенітниця. «Серього, а що це за **фігня**?» («Голос України», 04.07.2020); **мусори** – працівники поліції. «Нові **«мусори»** по-старому метуть» («Голос України», 19.12.2020); **картина маслом** – здивування, дивовижне видовище. «Якщо взяти звільнення Дзержинська, нині Торецька, то там у червні 2014-го була у принципі така ж **«картина маслом»**» («Україна молода», 28.08.2019); **фейк** – підробка, вигадка, щось несправжнє. «Але не варто плутати ЗМІ, не варто плутати новини і **фейки**, пропаганду – це зовсім різні речі», – наголошує пан Жовква («Україна молода», 03.02.2021); **інфа** – інформація. «Не знаю, не знаю, як такому політичному зубру, як Лукашенко, можна було втлюювати таку неперевірену **інфу!**» («Голос України», 28.11.2020); **інсайд** – важлива інформація, що доступна обмеженому колу осіб. «...де провідні експерти розкажуть про **інсайди** кіберспортивного ринку й ефективні способи заробітку в цій ніші. Це унікальна подія від компанії Smile-Exro, що не має аналогів в Україні» («Федерація кіберспорту України», 05.01.2021). «**Інсайди і фейки** з'являлися мало не щогодини» (i-ua.tv, 04.03.2020); **шабаш** – нічне збіговисько відьом, чортів, чаклунів. У переносному значенні вживається як збір людей, до яких мовець ставиться негативно. «Свободівський мер Конотопа розігнав **шабаш** прибічників Медведчука» («Новинарня», 28.04.2017). «Націоналісти вимагають зупинити **шабаш** і свавілля Тимошенко» (сайт «Цензор. нет», 23.10.2008) [5, с. 192]; **дерібан** – поділ награваного – уживають і щодо поділу посад, і щодо розподілу бізнесового та політичного впливів у різних владних структурах. «Мисливське господарство Януковича готують до **«дерібану»**» («День», 18.05.2012); **криша** – зв'язки у владних та правоохоронних структурах. «Батьківщина»: Литвин **«кришував»** підкуп депутатів,

хай відповідає» («Україна молода», 16.02.2012); **договорняк** – потурання по службі своїм друзям або родичам на шкоду справі. «Свого часу відповідні конкурси були скасовані на період карантину, що, на думку депутатів, загрожувало поверненням **договорняків** і кумівства» («Україна молода», 05.02.2021).

Ад'єктивні (прикметникові) фразеологічні одиниці, які мають категоріальне значення атрибутивності, здатність виражати статичну ознаку предмета. Наприклад: **злитий** – розповсюджений, інформація перестала бути секретною. «Мовчанка про **злиту** операцію з вагнерівцями, скарги від митників на незаконні проникнення на території та спроби віджати бізнес і тепер криваві розборки між очільниками» («Україна молода», 26.01.2021); **вальтанутий** – психічно хвора людина. «Ну не могу я з тою **вальтанутою** дружиною жити» («Україна молода», 10.03.2015); **відв'язаний** – людина, яка не дотримується загальноприйнятих норм і правил поведінки. «Задля вже зовсім **«відв'язаних»**, але не надто грошових хлопців можна запропонувати поїздку до Карпат» («День», 15.02.2019); **відморожений** – неемоційна, байдужа, інтелектуально далека людина. «Не усвідомлюючи, що сталося, учні трималися як **відморожені**» («Україна молода», 14.03.2010); **вузьколобий** – розумово обмежена людина. «Зі мною в класі навчаються деякі **вузьколобі**, вони голосно регочуть у коридорах і нікого не слухають» («День», 10.02.2016); **сивий мерин** – людина, яка дуже багато бреше. «...а також не здатна до раціональної соціальної організації, байдужа до чужих страждань, на диво насуплена й бреше з легкістю **як сивий мерин**» («День», 08.05.2017). «Москаль не розуміє, чому Могильов образився на те, що його назвали **сивим меринном**» (сайт «Цензор. нет», 12.04.2011). «Маячня **сивого мерина** – Турчинов про заяву Лаврова щодо начебто запланованої Україною провокації» (сайт «Цензор. нет», 17.12.2018) [5, с. 192].

Дієслівні фразеологізми з узагальненою семантикою процесуальної ознаки, вираженої в дієслівних граматичних категоріях виду, стану, способу, часу, особи. Наприклад: **віджати** – забрати. «Одним із тих, хто вів найбільш активну роботу з **«віджимання»** бізнесів і переслідуванню Авакова після 2010-го, був незмінний господар Харкова Геннадій Кернес» («Українська правда», 27.01.2021); **кришувати** – чинити заступництво в переважно негативних справах. «На Луганщині губернатор **«кришує»** роботу нелегальних заводів» («Знаї. ua», 25.01.2021); **жаба давить** – про стан заздрості.

«Запорізький скульптор Микола Мироненко вважає, що таким чином ілюструється фраза «жаба давить», це образ жадібності глитаїв, чиновників, бездушних бізнесменів, які душать наш народ» («Україна молода», 07.09.2007). «Їх жаба душить, що ми йдемо в бік кращого життя, що в нас ліпші перспективи» («Високий Замок», 20.03.2019). «Яка може бути дружба в бізнесі? Одного співака запросили на концерт і дали грошей, а іншого – ні, і його жаба душить» («Високий Замок», 03.07.2014) [5, с. 192]; **попасти (потрапити) під роздачу** – бути побитим, зазнати покарання. «**Під роздачу потрапили** і громадяни сусідніх країн: під час акцій протесту після оголошення результатів президентських виборів там побили українського фотокореспондента і затримали дев'ятьох громадян України» («Україна молода», 14.08.2020); **дах поїхав** – хтось божеволіє, втрачає здоровий глузд та самоконтроль. «Жванецький пізніше згадував, що він та Ільченко ще трималися, а в Карцева від такої звістки «дах поїхав», він мало не знепритомнів: сам Аркадій Райкін – народний артист СРСР, кумир мільйонів, засновник і керівник Ленінградського театру мініатюр, зажадав зустрічі з ними» («Україна молода», 09.12.2020); **піймати на гарячому** – жаргонізм «гаряче» був сигналом тривоги і небезпеки у злодіїв. «Безсоромних робітників аеропорту **спіймали на гарячому**, повідомляє пресслужба поліції в Херсонській області» («Україна молода», 16.12.2020); **паритися** – перейматися за щось. «Рома не любить **паритися** і купує дрібнички, які припадають пилом на полицях або в шафах, а я віддаю перевагу корисним, але приємним для душі речам, яким людина буде часто користуватися». («Федерація кіберспорту України», 16.01.2021); **отримати на халяву** – задарма, безкоштовно, просто так. «Останнє, вочевидь, засвідчує, що реноме «Книжки року» вже й так доволі високе, й організатори можуть собі дозволити не поїти ласих **на халяву** журналюг – нікуди не дінуться, й так напишуть» («Україна молода», 14.01.2019). «Йому завжди щастило заробити гроші **на халяву**» («День», 10.01.2020); **як карта ляже** – про невідомий і невизначений результат справи. «Щоправда, у ватажка донецьких бойовиків плани скромніші: «відбити» і забрати в Україні Слов'янськ, Маріуполь і Краматорськ. Для початку, а далі «**як карта ляже**...»» («Україна молода», 24.10.2014); **шити справу** – необгрунтовано звинувачувати когось у чомусь. «Депутати **шиють справу** за лазерне шоу на підтримку Тимошенко» («Україна молода», 20.01.2012); **бикувати** – поводитися зухвало, виключно, грубо, драгуючи оточу-

ючих. «Навіть Юпітеру не дозволено **бикувати!**» («Голос України», 19.12.2020); **в натурі** – у функції вставного слова «справді». «Як дорослий свідок тих подій можу запевнити, що **в натурі** вони тоді розгорталися значно стрімкіше, ніж пропонує цей серіал» («Україна молода», 18.09.2019); **пудрити мізки** – надавати непотрібну інформацію. «А ватажок криміналу Гарнетт – маніпулятор за посадовими обов'язками, бо без професійного вміння **пудрити мізки** навряд чи просидів би на бандитському вулкані десять років» («Україна молода», 14.07.2020). Отже, серед масиву зафіксованих нами жаргонних лексем у мові сучасної української преси превалюють дієсловні та іменникові фразеологізми. «Вони є найвагомішими засобами в системі публіцистичного стилю, адже наділені великою виразово-емоційною силою; характеризуються своєрідністю та яскравою виразністю» [6, с. 31].

У фразеологічну систему сучасної української періодики помітне проникнення значної кількості:

1) жаргонізованої розмовної лексики: магарич – частування з приводу укладання вигідної умови; променад – прогулянка; вишка – вища математика; кльовий – хороший, гарний; предок – батько;

2) евфемізмів: гуляща – замість розпутнича, шльондра, тобто дівчина з низькою соціальною відповідальністю; нестандартні параметри – замість товста, пухка дівчина; богом обділена – некрасива; нечиста сила – чорт;

3) професійного жаргону:

музикантів: давити клопа – довго утримувати акорд; лабати – грати на інструменті; під фанеру – спів під фонограму; драйв – енергетична музика;

спортсменів: сухий лист – спеціальний удар у футболі; сідати на колеса – велоспорт; посадити на свисток – фіксувати вигадані порушення;

військовослужбовців: дембель – від «демобілізація»; батя – командир батальйону; вертушка – вертоліт; сверчок – солдат надстрокової служби;

автомобілістів: бублик, баранка – кермо; тачка – таксі, легковий автомобіль; тещин язик – звивиста гірська дорога; резина – шини; копійка – «ВАЗ 2101»;

журналістів: газетна качка – фальшива сенсація; первак – ексклюзивний матеріал; обрубати хвости – скоротити верстку в останні хвилини; баландер – автор слабкого матеріалу;

4) молодіжного жаргону: центровий – авторитетний; бабки – гроші; прикид – одяг; на шару – отримати щось безкоштовно; злиняти – щезнути; тусівка – зібрання молодіжних угруповань;

туфта – підробка, халтура; халява – отримання чого-небудь за чужий рахунок; фартити – щастити, везти; лоханутися – припуститися помилки;

5) кримінального жаргону: стрілка – зустріч представників угруповань злочинних; відкат – вид хабара; дах – силове прикриття з боку правоохоронних структур; базарити – розмовляти; стукач – інформатор; фраерша – жінка, яка ніде не працює, матеріально забезпечена; ксива – документ; тусуватися – прогулюватися в певному місці, ходити вперед, назад (по камері, бараку);

6) політичного жаргону: тушка – голосування виборця за партію, приборчиком якої він не є; борці-гастролери – куплені голоси виборців; гречка, каруселі, струмок, технологія «косинка» – правопорушення під час голосування; струмок, ручайок – процес відвезення на виборчу дільницю «куплених» виборців; рояльне голосування – процес голосування у Верховній Раді за відсутнього на засіданні депутата;

7) жаргонно-фразеологічної інновації: мокрого місця не залишити; давати чосу – бігти, зазнавши поразку; поздохати від ржачки – сміятися; тримати дямбу на заперті – мовчати, не розголошувати, утримуватися від висловлювань; по самі апельсини – вища міра чогось (покарання, поразок).

Усю жаргонну лексику в мові сучасної української періодики можна класифікувати на такі лексико-тематичні групи: політичний, професійний, молодіжний, кримінальний жаргони; жаргонізована розмовна лексика, евфемізми, жаргонно-фразеологічна інновація.

Висновки і пропозиції. Отже, використання жаргонних фразем є досить поширеним явищем, яке застосовують у царині засобів масової комунікації. Проаналізовані вище фразеологізми виконують найрізноманітніші стилістичні функції, серед яких домінують оцінно-емоційна та експресивна. Це пояснюється самою природою цих мовних одиниць. Більшість із них сформувалася саме на українському ґрунті, а тому відзначається наці-

ональною специфікою і наділена необмеженими естетичними можливостями в газетному тексті. За своїм духом і лексичним наповненням вони віддзеркалюють мовний світ українського народу і несуть у собі певне стилістичне навантаження. Жаргонні фразеологізми є вдалим засобом гострої образної характеристики тих чи інших негативних рис, властивостей, вчинків героїв публікацій; стають ознакою індивідуально-авторської манери автора; дають змогу стисло й яскраво висловити думку, яку складно, а й подекуди й неможливо, досягти іншими способами. У мові сучасної української періодики вони виступають потужним експресивним засобом газетної мови; збільшують силу і виразність висловлювання; привертають увагу читача, а також допомагають цілісно і повноцінно передати інформацію про події, що відбуваються в суспільному середовищі. Кожен фразеологізм під впливом контексту набуває комунікативної значущості та дає змогу реалізувати авторську інтенцію, заохочує до спільного міркування, емоційного впливу; викликає в читача певне ставлення до зображуваного.

Але дослідники публіцистичного стилю застерігають від надмірного вживання жаргонізмів у газетному тексті, оскільки вони змінюють уявлення про мовну норму, іноді вульгаризують мову, перебувають за межами загальноновизнаних етичних моральних правил. Кожен жаргонізм потребує детального розгляду, що здійснюється засобами української мови, а його вживання має бути виправданим. Доречне використання жаргонних фразеологізмів свідчить про мовну культуру та повагу до рідної мови. Питання інтенсифікації процесу жаргонізації мови і мовлення в сучасній українській періодиці залишається відкритим і потребує подальшого опрацювання.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо в подальшому вивченні жаргонної фразеології у структурному та частиномовному плані, різноаспектному аналізі нових фразем в україномовній пресі.

Список літератури:

1. Азарова Л. Є., Горчинська Л. В., Пустовіт Т. М. Особливості вивчення фразеологізмів у викладанні української мови як іноземної. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2019. Т. 30(69). № 4. С. 4–6.
2. Азарова Л. Є., Горчинська Л. В., Пустовіт Т. М. Використання мультимедійних технологій у вивченні фразеологізмів на заняттях з української мови як іноземної. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 13. С. 15–23.
3. Азарова Л. Е., Горчинская Л. В. Фразеологизмы как аспект изучения лексики иностранными студентами. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 11. Т. 1. С. 61–67.
4. Use of information technologies in studying phraseology in the course of ukrainian as a foreign language / Azarova L. et al. *National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Faculty of Linguistics. Advanced Education* 2020. P. 28–32.

5. Азарова Л. Є. Жаргонна фразеологія в мас-медійному дискурсі. *Матеріали XLIX науково-технічної конференції підрозділів Вінницького національного технічного університету (НТКП ВНТУ, 2020)* : збірник доповідей. Вінниця : ВНТУ, 2020. С. 191–193.
6. Левченко Т. М. Функціонування жаргонних фразеологічних одиниць у засобах масової комунікації. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 11. Т. 1. С. 27–32.
7. Левун Н. В., Степаненко О. К. Фразеологічні одиниці роману Ліни Костенко «Маруся Чурай». *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 13. Т. 1. С. 73–77.
8. Стишов О. А. Жаргонна фразеологія галузі спорту в мас-медійному дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки»*. 2017. Вип. 43. С. 120–124.
9. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови. Київ : Критика, 2005. С. 462.
10. Третяк Н. В. Експресивний потенціал жаргонної фразеології. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. 2013. Кн. 4. С. 40–43.
11. Явір В. В. Жаргонізований дискурс: духовний занепад чи норма? *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2009. Вип. 3. С. 119–123.

Azarova L. Ye. JARGON PHRASEOLOGIES IN THE LANGUAGE OF MASS MEDIA COMMUNICATIONS

In the article on the material of the discourse of modern Ukrainian-language mass media the jargonized phraseologisms in the construction of the newspaper text as one of the means of communicative influence on the reader are considered. The main slang phraseological units which are the successful means of sharp figurative characterization of negative traits, actions of the heroes of publications are analyzed. It is proved that they contain a great power of evaluation, emotionality and powerful expression. They are the means of imagery and expressiveness which linguists consider categorical features of phrases. It is determined that modern journalism reacts sharply to changes in the social, political, economic life of society, seeks to be as informative as possible and to ensure expression by any means. Due to the changing socio-political life in society, a large number of new concepts appear which necessitates not only the nomination, but also the figurative assessment of the phenomena of reality. It is shown that today in newspaper language there is a constant need to find a new phraseology to sharpen the reader's attention to certain phenomena relevant to society, to express their attitude to the described, to ensure perception and memorization of information, to provide emotional charge. It is noted that in the phraseological structure of modern Ukrainian journalism there is a significant penetration of a large number of jargonized colloquial vocabulary, euphemisms, political, professional, youth, criminal jargon which are a powerful expressive means of newspaper language. As the peculiarity of newspaper speech is its insignificant uniformity it provides freedom of choice of lexical means and allows colloquial, slang. It is emphasized that this phenomenon can't always be regarded as positive because the excessive use of jargon changes the perception of the language norm, causes negative consequences for literary language in general.

Key words: language of mass media, phrasema, persistent phrases, slang phraseology, euphemisms, jargonized colloquial vocabulary, slang-phraseological innovations.

Білик Я. С.

Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИЙМЕННИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ БЛИЗЬКОСТІ ЩОДО ПРОСТОРОВОГО ОРІЄНТИРА У СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ

Статтю присвячено розгляду прийменникових конструкцій на позначення безпосередньої близькості щодо просторового орієнтира у східностепових говірках Донеччини.

Розглянуто дієслівно-іменникові (займенникові) словосполучення з прийменниками 'близ'ко, по'б'іл'а, 'поблизу, 'поруч, 'поруч з, 'пор'ад ('р'адам), 'пор'ад з ('р'адам з), непода'л'ік, непода'л'ік в'ід, неда'леко в'ід, край, к'їнец', при (крім 'б'іл'а й 'коло), які виражають різні параметри горизонтальної близькості дії щодо просторового орієнтира. Відповідно, кожен із прийменників вносить у семантику словосполучення певний своєрідний відтінок значеннєвого або стилістичного характеру.

З'ясовано, що найбільшу близькість до просторового орієнтира передає прийменник при, позначаючи локальні відношення між дією й предметом або певним простором, поряд з яким відбувається дія в безпосередній близькості. У деяких випадках цей прийменник може позначати просторову близькість як синонім 'коло. Прийменники 'близ'ко, 'поблизу, непода'л'ік, непода'л'ік в'ід, неда'леко в'ід у значення просторової близькості вносять відтінок відносної віддаленості. Словосполучення з прийменником 'поруч + Р.в передають просторові відношення тісної близькості у розташуванні, місцезнаходженні об'єктів. Ідентичне значення має також прийменник 'пор'ад + Р.в. Спорадично виявлено синтаксеми з семантичним посиленням, яке досягається використанням двох семантично й функціонально тотожних прийменників 'р'адам і 'б'іл'а.

Особливістю словосполучень із складеними прислівниковими прийменниками 'р'адам з, 'поруч з, 'пор'ад з є те, що значення локальної суміжності передається в них як за допомогою лексичної, речової семантики першої частини ('поруч, 'пор'ад, 'р'адам), так і за допомогою формального (підсилювального) значення другої частини складеного прийменника з. Інші конструкції з прийменниками 'к'їнец', край означають дію, яка відбувається в місці, що межує з певним предметом або є частиною просторового об'єкта, окресленого формою родового відмінка.

Ключові слова: прийменникові конструкції, семантичні відношення, іменний компонент, просторовий орієнтир, горизонтальна близькість.

Постановка проблеми. Серед актуальних проблем теорії синтаксису питання окремих конструкцій займає чинне місце та становить значний інтерес як у теоретичному, так і в практичному плані. Основою у вченні про словосполучення є дослідження зв'язків між його компонентами, встановлення закономірностей і правил пропорційного вживання слів, встановлення факторів, які зумовлюють його структуру.

Наразі питання дослідження предикативних конструкцій з локативними відношеннями у східностепових говірках, встановлення їх семантики та структури й досі залишається актуальним і маловивченим. Цей факт зумовив актуальність пропонованої теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення синтаксису на діалектному рівні відзначається незначною кількістю досліджень, при-

свячених словосполученню. Питання функціонування предикативних структур із локативними відношеннями в різних говірках неодноразово було в центрі уваги дослідників. Так, максимально проаналізовані синтаксичні особливості локативних конструкцій як прийменникового, так і безприйменникового типу в слобожанських говірках (Сердюкова), деякі особливості синтаксису українських говірок Нижнього Подністров'я (Дзензелівський). Виконано структурно-функціональний аналіз синтаксичних властивостей частини середньополіських говірок (О. Юсікова); описано прийменникові конструкції західнополіських говірок (М. Перетяцько); розглянуто склад, функції, семантику просторових прийменникових синтаксем українських східнополіських говірок (Железняк); досліджено прийменникові структури напрямку руху

в українських говірках Буковини (Слинько), а також особливості говірок східних районів Харківської області (Лисиченко), Брюховицького району Львівської області (Приступа) та Чорнобильської зони (Гриценко) тощо.

Важлива інформація про синтаксичні конструкції, прийменники та сполучники подається в «Атласі української мови» та регіональному атласі українських говірок Північної Буковини К. Германа. Деякі питання про особливості синтаксичних структур окремих діалектів розглянуто у працях Г. Шила, В. Ващенко, В. Шимановського, І. Верхратського та ін. [1].

Постановка завдання. Зважаючи на викладе вище, метою статті є опис прийменникових дієслівних конструкцій на позначення безпосередньої близькості щодо просторового орієнтира у східно-степових говірках Донеччини, зокрема з прийменниками *'близ'ко, по'б'іл'а, 'поблизу, 'поруч, 'поруч з, 'пор'ад (р'адам), 'пор'ад з (р'адам з), неподал'ік, неподал'ік в'ід, неда'леко в'ід, край, к'і'нец', при.*

Завдання статті – розглянути в структурно-семантичному й функціональному аспектах особливості прийменникових предикативних словосполучень на позначення безпосередньої близькості щодо просторового орієнтира з іменними компонентами у східно-степових говірках.

Матеріал дослідження – матеріал, зібраний до трагічних подій у 2014 році у ста десяти населених пунктах Донецької області.

Виклад основного матеріалу. Просторовий (локативний) компонент семантичної структури речення вживається, як правило, при дієсловах власне-локативних, просторових дієсловах дії та процесу. Відмінна риса цих дієслів полягає в «нааявності в їх конфігурації просторового постфікса (прийменника), який диференціює лексичні значення дієслів і викликає семантичну й морфологічну варіантність локативних субстанціальних синтаксем» [3]. Морфологічні варіанти локативної синтаксеми – родовий (Р.в.), знахідний (З.в.) та орудний (О.в.) відмінки.

Дієслова різних лексичних груп: стану, перебування, місцезнаходження, фізичної дії, руху виступають опорними членами конструкцій із прийменниками локативного значення. Залежними їх компонентами є іменники конкретно-предметної та просторової семантики, значно рідше в цій функції використовуються особові займенники й субстантивні прикметники.

Семантико-функціональний ряд прийменників за семантичною ознакою близькості щодо просторового орієнтира формують прийменники *'б'іл'а,*

'коло, 'близ'ко, по'б'іл'а, 'поблизу, 'поруч, 'пор'ад (р'адам), неподал'ік, неподал'ік в'ід, неда'леко в'ід, край, к'і'нец', при.

Найбільшу близькість до просторового орієнтира передає прийменник *при*, а прийменники *'близ'ко, 'поблизу, неподал'ік, неподал'ік в'ід, неда'леко в'ід* вносять відтінок відносної віддаленості у значення просторової близькості. Прийменник *'б'іл'а* в основному виражає загальну просторову близькість до предмета: *пок'лала при 'соб'і – че'кала неподал'ік зупинки – сто'йав 'б'іл'а 'церкви.*

Розглянемо найбільш широко представлені у східно-степових говірках дієслівно-іменникові (займенникові) словосполучення з прийменниками *'близ'ко, по'б'іл'а, 'поблизу, 'поруч, 'поруч з, 'пор'ад (р'адам), 'пор'ад з (р'адам з), неподал'ік, неподал'ік в'ід, неда'леко в'ід, край, к'і'нец', при,* які виражають різні параметри горизонтальної близькості дії щодо просторового орієнтира.

Досліджувані конструкції з прийменниками *'близ'ко, 'поблизу, 'поруч, 'пор'ад (р'адам)* означають просторову близькість дії до певного місця, пункту, предмета тощо [6, с. 210]. Однак кожен із прийменників вносить у семантику словосполучення певний своєрідний відтінок значеннєвого або стилістичного характеру.

Дуже близькими за значенням є словосполучення, що включають до свого складу прислівникові прийменники *'близ'ко, 'поблизу, неда'леко, неподал'ік в'ід.* Локалізацію за ознакою близькості передають прийменники *близ'ко, поблизу.* Конструкції із цими прийменниками передають значення просторової близькості з відтінком відносної віддаленості.

Аналізовані словосполучення із прийменниками прислівникового походження *'близ'ко* та *'поблизу* мають у своєму складі опорні дієслова статичної та динамічної чинності, зокрема:

1) фізичної дії (*ви'б'іл'увати, 'стройіти, зби'рати* і т. ін.): *ви'б'іл'увала 'поблизу сво'го дво'ра; 'стройілис'а 'близ'ко 'школи 'наово; викла'дала 'поблизу го'рода; 'висипали 'вуг'іл' 'поблизу дво'ра; зби'рав 'лист'а 'міяти 'поблизу смо'роди'ни;*

2) стану (*'спати, си'д'іти, сто'йати* та ін.): *'стала і п'ід'слухала близ йіх к'ім'нати; 'спала 'близ'ко 'п'ічки; ли'жала 'поблизу де'рев; стано'вилас' 'поблизу 'входа;*

3) руху або переміщення (*'йіхати, і'ти, но'сити*): *'йіздили близ мос'та; хо'дила 'поблизу 'в'ікон/ викли'кала; нано'сила во'ди поблизу моло'дих де'рев; пере'ходив 'близ'ко троту'ара, а також дієслово 'бути: бу'ла 'близ'ко 'церкви; бу'ли 'поблизу оста'новки.*

Конструкції такого типу сполучаються з іменниками у *Р.в.* на позначення споруд, приміщень, господарської будівлі або її частин (*ви^єкладавали 'близ'ко хфу^єндамента; прода'вали поме^єдори 'поблизу мага'зина; була 'поблизу дво'ра*); місць громадського користування (*ска'зав/ ш'об че'кала 'поблизу вок'зала; вий'ж'али 'близ'ко стад 'іона по пр'а'м'ій*) тощо. Іменники на позначення осіб, частин тіла, предметів побуту, транспортних засобів, які б входили до складу розглянутих конструкцій, у досліджуваних говірках не трапляються. Іменники названих лексико-семантичних груп входять і до прийменникових конструкцій з *'коло* й *'б'іл'а*.

Найчастіше вживаються *'близ'ко*, *'поблизу* + *Р.в.* іменників – назв географічних об'єктів, зокрема водних просторів, різноманітних ділянок на рівнині, шляхів сполучень, назв країв і країн: *'станц'ія зна'ходилас'а 'близ' центральної до'роги на Мар'іуполь; нас посе'лили 'близ'ко 'мор'а; 'близ'ко 'л'ісу зупи'нивс'а от'рад; роз'казували/ шо 'близ'ко Мол'дови земле'трус 'сил'ний п'ішов на 'іни'і райони; о'с'ів 'жити 'поблизу Тай'ги назав'жди*. Особливостями цих словосполучень є поєднання зазначеного прийменника з іншими прийменниками, як *в'ід*, *'б'іл'а*, *'коло* (*зай'шла 'зовс'ім 'близ'ко в'ід 'л'ісу; 'стала 'поблизу 'б'іл'а став'ка; си'д'іла 'близ'ко в'ід в'ік'на; 'жили 'поблизу в'ід 'л'ісу*).

Відношення просторової близькості виражають словосполучення з прийменниковими зворотами *неда'леко в'ід* (*от*), *непода'л'ік в'ід* (*зна'ходиц'а ни'еда'леко в'ід кол'хоза; се'лилис'а неда'леко од 'р'ічки; 'бачи'ли непода'л'ік в'ід 'двору; 'стр'іла непода'л'ік в'ід мага'зина; зако'пала непода'л'ік в'ід 'вулиц'і*).

Синтаксеми цієї моделі становлять незначну групу. Передають неконтактну дію стосовно об'єкта. До складу цих структур входять іменники на позначення:

1) географічних об'єктів, міст, сіл, річок і под. (*отди'єхали неда'леко од 'мор'а; живут' непода'л'ік од 'города; 'стала ни'еда'леко в'ід до'роги; зупи'нили ни'еда'леко од 'траси*);

2) предметів будівлі та її частин, споруд, насаджень і т.ін. (*за'билас'а ни'еда'леко од 'кур'ін'а; остано'вивс'а да'леко в'ід 'панс'кого 'саду; п'ід'ібрала ни'епода'л'ік от 'плош'і; роз'тавила ни'еда'леко од 'в'ікон; по'в'ісив ни'епода'л'ік од го'рода*).

Словосполучення з прийменником *'поруч* + *Р.в.* передають просторові відношення тісної близькості у розташуванні, місцезнаходженні об'єктів. Ідентичне значення має й прийменник *'пор'ад* + *Р.в.* Опорними дієсловами виступають дієслова із зна-

ченням перебування, зміни місцеположення, спрямованої дії, перебування і т. ін.: *понас'тавила 'поруч іконо'стаса; похो'вали 'поруч дру'жини; садо'вила 'пор'ад 'н'ого; впус'тила 'поруч ко'лоди*. Конструкції з прийменниками *'поруч*, *'пор'ад* + *Р.в.* вимагають залежних компонентів переважно на позначення назв осіб, у ролі яких виступають, як правило, особові займенники (*про'несла 'поруч 'нейі; ви'нос'ат' 'поруч 'нейі; ста'вали 'пор'ад моло'дих; розкла'дали 'поруч 'себе*), тим самим указуючи, що місце дії чи розташування об'єкта знаходиться «впритул до боку людини» [5, с. 176]. Однак ці прийменники можуть поєднуватися також із назвами неістот. У такому випадку зафіксовано лише декілька прикладів: *'виросла 'пор'ад 'тойі 'хати; 'впала 'поруч 'дома; поса'дила 'поруч смо'родини*.

Спорадично виявлено синтаксеми із семантичним посиленням, яке досягається використанням двох семантично й функціонально тотожних прийменників *'р'адам* і *'б'іл'а*: *'р'адам 'б'іл'а ма'шини 'кинули 'колесо; 'р'адам 'б'іл'а вино'градника поса'ди'єли 'персики; от'правила 'р'адам 'б'іл'а 'себе; пок'лав 'р'адам 'б'іл'а 'р'ічки*.

Конструкції із залежним *О.в.* іменників сполучаються із складеними прислівниковими прийменниками *'р'адам* з, *'поруч* з, *'пор'ад* з, у яких прийменник з вказує на сумісність дії, розташування, місцезнаходження предметів (найчастіше двох) поблизу просторового орієнтира, зокрема, а також на місце з бічної сторони: *була при'єстроєна 'р'адам с пли'єтойу; 'жили 'пор'ад із 'школойу; 'ставл'ат' 'поруч з само'вар'ом чаи'ки; 'пор'ад з 'л'ісом 'вири'єли ви'єликий катло'ван; 'поруч з п'іс'чанним кар'йєром 'времен:о 'жили у на'латках ро'боч'і; посе'ливс'а 'поруч з Та'расовойу кри'ниц'ойу із своїм с'імейством*. Такі структури вказують і на те, що місце дії чи об'єкта знаходиться поруч із людиною (впритул), тому залежними компонентами таких синтаксем виступають назви істот: *с'ідали 'р'адам з 'вну'ками; си'д'іла 'часто 'пор'ад з 'сином; хо'дили'є 'р'адам з 'ними; хо'дили 'р'адам з 'двором; 'спати л'а'гали 'поруч із 'мамойу; хо'дила тут 'поруч з не'в'істкойу; став 'пор'ад із 'нейу; стано'вивс'а вс'о 'врем'а 'р'адам з 'братом*.

Особливістю словосполучень із складеними прислівниковими прийменниками *'р'адам* з, *'поруч* з, *'пор'ад* з є те, що значення локальної суміжності передається в них як за допомогою лексичної, речової семантики першої частини (*'поруч*, *'пор'ад*, *'р'адам*), так і за допомогою формального (підсилювального) значення другої частини складеного прийменника з, тобто як засіб вираження просторових

відношень виникає своєрідне «лексико-граматичне подвоєння, підсилення прийменника» [2, с. 535].

Предикативні структури з прийменником *при* у досліджуваних говірках позначають локальні відношення між дією та предметом або певним простором, поряд з яким відбувається дія у безпосередній близькості: *закопали при йа'ру; приглушило вже при 'част'і; виши'вала при 'клуб'і*. У деяких випадках в аналізованих конструкціях прийменник *при* може позначати просторову близькість як синонім 'коло (*остано'вилис' при до'роз'і; о'рали при л'ісо'в'ій поло'с'і; чи'кала при 'хат'і; за'пале'на при 'кожному'св'ічечка; став при 'йавор'і*).

3. Іваненко звертає увагу на специфічну ознаку конструкцій з прийменником *при* – називання відтінку безпосередньої суміжності предметів, їх прилягання, зіткнення, указуючи при цьому, що цей відтінок значною мірою підтримується омонімічним значенням префікса *при-* [4, с. 6].

Іменники, які входять до складу цих конструкцій, уживаються в *М.в.* і позначають частини господарських споруд, хатніх речей, будівель, установ тощо: *понас'тавл'ували при стол'і 'лавок дл'а гостей; 'гр'ілас'а при п'еч'і; на'сажувала при 'крайу до'роги; пос'таве'ли при 'хат'і; при 'церкв'і була не'д'іл'на ш'кола; 'вир'івн'али при пере'їзд'і; ро'бив 'маст'іром при за'вод'і; пи'сала при інсти'тут'і; допо'мазала при 'храм'і*.

На основі прямого, локального значення словосполучень з прийменником *при* + *М.в.* можуть утворюватися різноманітні переносні значення не в просторовому плані, а в дещо інших аспектах: *прац'увала при кол'хоз'і; сп'івала при 'хор'і; стажир'увалас'а при 'Харк'івс'кому інсти'тут'і*. Такі структури не можуть вступати в синонімічні зв'язки із словосполученнями з прийменниками 'біл'а, 'коло, 'поблизу, які вказують на просторову близькість, оскільки вони не є взаємозамінними.

Словосполучення з *при* + іменники на позначення установ, навчальних закладів можуть мати паралельні форми з прийменниками *в* або *на* + *М.в.*, що виражають загальне просторове значення, інколи з певними відтінками внутрішньої залежності, на відміну від попередніх, що позначають просторову близькість предметів, явищ: *п'ідсп'івувала при церк'овному 'хор'і – була ве'дучою в колек'тив'і; зан'їмав'а стол'арно'їу ро'бото'їу при за'вод'і – ро'бив на 'шахт'і – 'учиц'а в 'школ'і*.

До незначної кількості конструкцій входять залежні іменники на позначення частини людського тіла або одягу, біля якого гранично близько перебуває або знаходиться інший предмет: *'носит' при 'пойас'і; вкла'даєц'а 'спати при но'гах*.

Окрему групу становлять утворення, до складу яких входять назви осіб, виражені іменниками та займенниками: *'добре жи'ла при свек'рус'і; зали'шали 'л'ітом при ба'бус'і; був при о'нуков'і; 'вчивс'а при 'бат'ков'і; був при 'хвершал'і; сва'рив при 'л'уд'ах*. Такі структури зафіксовані не в усіх населених пунктах. У більшості випадків замість прийменника *при* вживаються 'біл'а, 'коло.

Конструкції з прийменниками 'к'інец', *край* означають дію, яка відбувається в місці, що межує з певним предметом або є частиною просторового об'єкта, окресленого формою родового відмінка [6, с. 210]: *жи'ве край 'л'ісу; с'їдали край стол'а; по'стройили к'інец' 'двору; ос'тавили к'інец' 'пол'а; ст'їрали край 'р'ічки; зби'ралис'а край до'роги*.

Форма *к'інц'і* може вживатися з прийменником *в* (*у*), *на*: *си'д'ів в к'інц'і к'ім'нати; закопали в к'інц'і го'рода; по'хвала в к'інц'і 'кладовишча; жи'вут' в к'інц'і 'вулиц'і; стали од:их'нут' на к'інц'і до'роги; знай'шли на к'інц'і 'р'ічки*.

Прийменник *край* також має ускладнений варіант – *на край'їу* (*ходила в 'школу на край'їу се'ла; жи'ве на край'їу 'города*).

Висновки і пропозиції. Отже, можна зауважити, що морфологічними варіантами іменної частини локативних синтаксем виступають у переважній більшості родовий відмінок, рідше орудний і місцевий. Місцевий і орудний відмінки в конструкціях з аналізованими прийменниками закріпилися здебільшого для вираження просторових орієнтирів, які вказують на контакт з предметом або його відсутність, вираженим відмінковою формою іменника, а знахідний і давальний – для вираження різноманітних характеристик руху в просторових орієнтирах.

Проміжне місце займає родовий відмінок, широко вживаючись як із першим, так і з другим варіантами вираження просторових відношень.

Предметом подальшого дослідження стануть інші локативні конструкції, а також об'єктні, часові, обставинні структури східностепових говірок (на матеріалі, зібраному в Донецькому регіоні).

Список літератури:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 245 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). Москва – Ленинград. 1947. 575 с.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ. 1992. 224 с.

4. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції із значенням місця в сучасній українській мові. Чернівці. 1974. 69 с.
5. Йова А.І. Прийменникові конструкції в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук. Сімферополь. 1963. 317 с.
6. Підвищений курс української мови / За ред. Л.А. Булаховського. Харків : Радянська школа. 1931. 490 с.

Bilyk Ya. S. FUNCTIONING OF ADJUSTMENT STRUCTURES ON THE DESIGNATION OF DIRECT DIRECTION NEXT TO SPATIAL ORIENTATION IN EASTERN STEPPES

The article is devoted to the consideration of prepositional constructs for the designation of the immediate proximity of the porporal landmark in the eastern steppes of Donetsk region.

*Considered verb-noun (pronoun) phrase with prepositions **close, white, near, nearby, not far from, edge, at**, expressing various parameters of horizontal proximity to spatial landmark. Accordingly, each of the prepositions adds to the semantics of the phrase a peculiar shade of meaning or stylistic character.*

*It has been found that the proximity to a spatial reference is transmitted by the preposition **at**, indicating the local relations between the action and the object or the particular space near which the action in the immediate vicinity takes place. In some cases, this preposition may denote spatial proximity as a synonym for **circle**. Prepositions **near, not far from** the value of spatial proximity make a shade of relative distance.*

*Phrases with a preposition **near** + **Gen.case**. convey the spatial relationships of close proximity in the location, location of objects. An adverb **near** + **Gen.case**. has the same meaning. Syntaxes have been found sporadically with semantic amplification, which is achieved by the use of two semantically and functionally identical prepositions **near** and **near**.*

*The peculiarity of phrases with compound adverbial prepositions **next to (near)**, along with the fact that the value of local adjacency is transmitted in them, both by lexical, real semantics of the first part (**next**), and by the formal (intensifying) value of the second part of the compound preposition **with**. Other constructions with prepositions, **at the end, an edge** means an action occurring in a place adjacent to a particular object or part of a spatial object outlined in the form of a generic case.*

*On the basis of direct, local value of phrases with a preposition **at** and a local case various figurative values can be formed not in the spatial plan, and in some other aspects.*

***Key words:** prepositional constructs, semantic relations, noun component, spatial landmark, horizontal closeness.*

Голтвеницька М. В.

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ В ПОЕТИЧНОМУ СИНТАКСИСІ ЛІНИ КОСТЕНКО: СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНИЙ І ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «МАДОННА ПЕРЕХРЕСТЬ»)

Поетична творчість Ліни Костенко вже неодноразово ставала об'єктом мовознавчих студій. Неабияку увагу приділяли їй синтаксичному просторові віршових творів мисткині, важливим компонентом упорядкування якого є, зокрема, прості речення. Проте синтаксичний обшир збірки «Мадонна Перехресть» загалом і прості речення як його невід'ємний складник зокрема не піддавалися детальному лінгвістичному аналізу.

Мета статті – з'ясувати особливості репрезентації простих речень у поетичних творах Л. Костенко, наведених у збірці «Мадонна Перехресть» [6]. Для досягнення окресленої мети необхідно виявити і схарактеризувати всі види простих синтаксичних одиниць, дослідити способи їх реалізації та художньо-виражальні можливості у віршах мисткині.

Дослідник засвідчує розмаїту структурно-граматичну представленість простих речень в аналізованій поетичній збірці: двоскладні й односкладні одиниці, що реалізуються як поширені і непоширені, повні й неповні, неускладнені й ускладнені (елементами ускладнення здебільшого виступають однорідні члени речення, відокремлені члени речення (дісприслівникові і дісприкметникові звороти), порівняння, звертання, вставні слова).

Автор доходить висновку: у синтаксичному просторі збірки Л. Костенко «Мадонна Перехресть» активно представлені прості речення різної структурно-граматичної організації (65,1%). Досліджувані речення, маючи різні граматичні й комунікативні характеристики, активно вживаються в різних композиційних частинах поетичного тексту (зачині, основній частині, висновках). Окрім того, зафіксовані випадки побудови поетичного твору лише за допомогою простих речень, що засвідчує їхні неабиякі функційні можливості. Елементи простих речень можуть виступати компонентами різних зображально-виражальних засобів, зокрема анадиплосиса, просаподосиса, гомеотелевта, подвоєння, полісиндетона, градації, епістрофи. Це вказує на їхній значний стилістичний потенціал у розгортанні поетичного полотна.

Ключові слова: віршовий твір, синтаксичний простір, просте речення, функційні можливості, стилістичний потенціал.

Постановка проблеми. Поетична творчість Ліни Костенко вже неодноразово ставала об'єктом мовознавчих студій. Неабияку увагу приділяли їй синтаксичному просторові віршових творів мисткині, важливим компонентом упорядкування якого є, зокрема, прості речення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми функціонування тих чи тих синтаксичних одиниць у поезії Ліни Костенко зверталися такі дослідники, як О. Кузьмич [7], О. Тележкіна [11], В. Тихоша [12], Г. Удовиченко [13] (складні речення різної будови); І. Бабій [1], С. Бузько [2], Л. Рабанюк [9] (прості односкладні речення). Особливості реалізації парцельованих структур (як простих, так і складних), запитальних речень і деяких стилістико-синтаксичних фігур у поетичних творах Ліни Костенко розглядала У. Галів [3; 4; 5],

а Л. Прокопчук та Л. Озеранська [8] висвітлювали специфіку вияву вставлених конструкцій у віршах поетеси. Проте синтаксичний обшир збірки «Мадонна Перехресть» загалом і прості речення як його невід'ємний складник зокрема не піддавалися детальному лінгвістичному аналізу.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати особливості репрезентації простих речень у поетичних творах Л. Костенко, наведених у збірці «Мадонна Перехресть» [6]. Для досягнення окресленої мети необхідно виявити і схарактеризувати всі види простих синтаксичних одиниць, дослідити способи їх реалізації та художньо-виражальні можливості у віршах мисткині.

Виклад основного матеріалу. Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що синтаксичний простір поетичної мови Л. Костенко разом зі складними

конструкціями (*Ріку скувала крига, / і вербам руки з холоду звело* [6, с. 61] – складносурядні; *А ця любов – як нитка золота, / що й чорні дні життя мого прошила* [6, с. 19] – складнопідрядні; *Ішли віки, мінялись люди* [6, с. 7] – безсполучникові; *Мені – щоб поле, щоб ставок, щоб ліс, / а тут цей двір, нема де клюнуть курці* [6, с. 80] – поліпредикативні з різними типами зв'язку) утворюють різні за будовою і семантичним наповненням прості речення: *Стоять в шибках осінні вітражі* [6, с. 17]; *Великий світ* [6, с. 13]; *Усіх на світі поважав, / та мав шлагбаум в смуги* [6, с. 8] тощо. О. Тележкіна відзначає кількісну перевагу простих речень у синтаксичній структурі аналізованої збірки – 339 одиниць із 547 зареєстрованих [11, с. 78], що становить 65,1%.

Спостережено, що за структурно-граматичними ознаками в аналізованих творах поетеси репрезентовані різні типи простих речень. Так, за складом граматичної основи виявлені зразки двоскладних (*Адреси змінював Парнас* [6, с. 7]; *Тут навіть є шовковий леопард* [6, с. 13]; *Мені снилась дорога* [6, с. 105] та ін.) та односкладних (*І все. / І ніч* [6, с. 34]; *Сицилія. Етна* [6, с. 91]; *Осотом / заткало землю. І, мабуть, навек* [6, с. 59] та ін.) утворень; за ознакою поширеності – поширені і непоширені (*Стояла тиша. Жаль було планету* [6, с. 62]; *Він озирнувся. На якусь секунду / розкружеляло часу велотрек* [6, с. 73] та ін.); за наявністю усіх необхідних членів речення – повні і неповні (*Добра Вам і тиші священних дібров!* [6, с. 91]; *І дощ іде. Шукає той курінь. / І сонце встало. Жде того поета* [6, с. 91] та ін.); за критерієм ускладненості – неускладнені (*До мене в хату заповзла гадюка* [6, с. 71]; *Ліс був живий. Він не прощався* [6, с. 18] та ін.) й ускладнені. Засвідчене ускладнення простих речень однорідними членами (*Він любить нас, і згадує, і кличе, / і Чорний Шлях у простір запряга* [6, с. 22] та ін.), відокремленими членами (*Мені ж тут тісно, в цьому Петербурзі* [6, с. 80]; *Вчора, пролітаючи, комета / підморгнула приязно мені* [6, с. 23]; *На мосту над Сеною / стоїть єгипетська мумія, / завинута у єдвабний саван / кольору темного золота* [6, с. 85] та ін.), зверганням (*Тебе ні з ким не треба пити, каво* [6, с. 67]; *Подаруй мені, доле, у вікнах березу* [6, с. 38] та ін.), порівнянням (*Червона автівка стоїть, як «божа корівка»* [6, с. 25]; *І альфа-часточки, як ельфи, / над бур'янами пурхають в полях* [6, с. 58] та ін.), вставними словами (*Може, мати стоїть на німому порозі* [6, с. 105]; *Мидесь розминулись. Мабуть, в Сарагосі. / А може, колись Ви були й на Русі* [6, с. 91] та ін.). Подеколи трапляється

вживання кількох рядів ускладнень відразу, як-от: *У нього військо, радники, вельможі, / все у мундирах, в золоті, в плісе* [6, с. 87]; *Дон Пінно Лірозі, я згадую й досі / троянду і шпагу у вашій руці* [6, с. 91]; *Пройшов крізь бурі, шквали і завали, / зривався в прірви, ковзав на льоду* [6, с. 97] та ін., проте такі ускладнені конструкції не обтяжують поетичну оповідь, а сприяють її конкретизації й удокладненню. Наведені приклади засвідчують поширення речень розповідного характеру.

Однак Л. Костенко часто вдається до простих речень й іншого комунікативного навантаження. У її творах використані речення-спонукання: *Оради Господа святого! / [Усі ж бувають молоді]* [6, с. 7]; – *Мамаша, цитуйте! / [– Я йому мамаша! / Крий, Боже, сину, ти таки здурів]* [6, с. 80]; *Хай спочине душа в берегах беріз* [6, с. 38] та ін. Наведені зразки можна кваліфікувати як риторичні оклики, що підкреслюють силу відтворюваної емоції й водночас виступають поштовхом для подальшого розгортання дії. Значно частіше реалізовані речення-запитання: *Отак все далі й піде, настояне на злі?* [6, с. 63]; *Дон Пінно Лірозі, чи є у нас тіні?* [6, с. 91]; *О земле моя, земле, кому ти дорога?* [6, с. 63] та ін. – у поетеси питальне речення звучить як спонукання до роздумів. За допомогою поєднання питальних і розповідних речень мисткиня вербалізує внутрішній діалог: *І чого б то я ганялася за сучасністю? / Нехай вона мене дожене* [6, с. 40]; або пропонує свою відповідь на поставлене у творі питання: *Бо що життя? Це усмішка двойлеза. / [Ридання чардаша і гордість полонеза]* [6, с. 75]; чи: *Де майбутнє? У тракторії. / Де минуле? Було колись. / Не взолотиш руку історії. / То, принаймні, хоч схаменись* [6, с. 32].

Прості речення – це «будівельний матеріал» для створення тканини віршового твору. І саме завдяки розмаїтій структурно-граматичній представленості виявляють неабиякі функційні потенції.

Як елементи композиційної будови поетичного тексту прості речення:

– виступають зачином твору: *Сидить дияволдесь на Гіндукуші. / Вивчає звіти всяку Божу твар* [6, с. 9]; *Сьогодні Всесвітній День Океанів. / Вітаю вас, Океани!* [6, с. 100]; або поєднуючись зі складними в одній строфі: *На другий день Великого Потопу / ще півні кукурікали. Щедесь урвала баба у городі кропу, / бо світ ще був затоплений не весь* [6, с. 98]; *Констанція упала у фотель. / Вона стомилась, їй дали насонне. / Старенька няня бавила дітей. / Придворні дами міряли фасони* [6, с. 84];

– оприявнюють основну частину: *Збулися долі. / Вже переді мною / людських життів поздовжня панорама* [6, с. 74]; *Тут все чуже. І мова тут не наша. / І сиро тут. Багато комарів* [6, с. 80]; *Це зоряні люди. Це люди з-під Етни. / <...> / Тут їхня домівка. Тут ближче до істин. / Тут страву готують на тиглі стихій. / Тут є й радіація. Люди засмагли* [6, с. 90] – в останній ілюстрації засвідчуємо посилення, створене за допомогою повторення окремих елементів речень (*це; люди, тут*), що сприяє додатковому утвердженню змісту висловленого; *Бо що там далі? Далі долі? / Які ще радощі й дива? / Німі, зневірені і кволі, / навіщо вам мої слова?* [6, с. 34] – центральна частина поетичного твору побудована на основі питальних речень, де спостерігаємо наснаження стилістичними фігурами, які формуються із компонентів використаних простих речень: анадиплосис¹ (повторення обставини в кінці першого і на початку другого речення *далі – далі*), паронімічна атракція (*далі долі*), гомеотелевт (*німі, зневірені, кволі*), що уможлиблює додаткові акценти в наведених рядках;

– висновковують сказане: *А те село давно уже як привид. / І смерть пройшла лісами напролом. / І хмари йдуть. І місяць губи кривить. / І вие в ніч вовчиця за селом* [6, с. 61] – прості двоскладні речення, що формують останні три рядки вірша, утворюють полісиндетонний ланцюг (повторення сполучника *і*), завдяки чому виникає ефект нанизування і характерний звуковий фон; *Старі записнички не можна викидати. / Там неповторні записи і дати. / Там небуденні навіть наші будні. / Там дивляться нам вслід забуті незабутні* [6, с. 52] – строфа побудована з простих речень на основі заперечення (повторення *не – частки і префікса*), яке посилюють анномінаційні утворення із підметів та означень в останніх двох реченнях-рядках (*небуденні будні; забуті незабутні*). Проте не завжди просте речення, що стоїть у фінальній позиції, є висновком. Подеколи Л. Костенко за допомогою простих речень формує відкритий фінал, як-от: *Агов, Карпати і геологи! / Чи пам'ятаєте мене?* [6, с. 69].

Однак прості речення можуть бути не лише «цеглинками» для окремих частин віршового твору: вони формують композиційно виструнчені і смислово завершені частини твору, де буде розкрита спроба пізнати таємницю й «оживити» казку: *А вранці із усіх казок / прийшов невиспаний*

¹ Терміни анадиплосис, просаподосис, подвоєння, гомеотелевт, полісиндетон, епістрофа, паронімічна атракція, еквіфонія, вживаємо відповідно до потрактування, запропонованого в [10, с. 9–21].

бузок. / Росу із кучерів струснув, / ліг поруч з нами і заснув [6, с. 16]; *осягнути гіркоту реальності: Не половіють в полі колоски. / Не ходять люди. М'ячики не скачуть. / В Чорнобиль повертаються казки. / Самі себе розказують і плачуть* [6, с. 60] – спостерігаємо посилення емоційної наснаженості твору за допомогою часткового полісиндетону (повторення *не*), гомеотелевта (*розказують – плачуть*) і еквіфонії (*половіють в полі колоски; казки розказують*); насолодитися затишним вечором: *У чащу дня упав кристалик вечора / і розчинився. Майже чорна синь. // Сміється вулиця побіленим парканом. / Хтось десь іде, обгавканий Полканом. // І світяться крізь віття яворів / янтарні очі стомлених дворів. // Над полем ніч. І над лісами праніч. / Добраніч людям. І лісам добраніч* [6, с. 27] – метафонія (*ві – ів, ор – ро*), прийменниковий полісиндетон (повторення *над*), словотвірно модифіковане подвоєння (*ніч – праніч – добраніч*) і просаподосис в останньому рядку вірша (дистантний повтор *добраніч*) створюють особливий заспокійливий ритмомелодійний малюнок твору; пошук на одвічні питання пошуку шляху: *Починають зорі пригасати. / В пам'яті сутуляться хрести. / Альбіноні, Верді, Сарасате, / допоможіть цей сум перебрести!* [6, с. 46]; чи своєї сутності: *Хто я? / Стеблинка гравітаційного поля. / Клаптик інших галактик / залетів у мою свідомість. / Возник земного дому / прихистив мою космічну бездомність* [6, с. 24] – гостроту порушеної проблеми підкреслює оксиморонне утворення *прихистив бездомність*, що виступають присудком і додатком в останньому з ужитих речень.

Особливої виражальної ваги набувають факультативні вияви простих речень, як-от: *Ти їм скажи, не можна до Гюго! / Він... божевільний. Він уже того* [6, с. 83] – перерване речення; *А потім, потім... [Потім, як усі ми, / почувла раптом дзвони Хіросіми]* [6, с. 101]; *Але я... Але я... Але ні! / Хай цей біль доболить у мені* [6, с. 96] – обірвані конструкції. Використання таких синтаксичних одиниць надає поетичній оповіді динамічності, підкреслює гостроту висловлюваного. Окрім того, останній із наведених прикладів повторюється в тексті двічі, за своєю сутністю є виразником зачину і висновку твору і таким чином утворює стилістично-синтаксичну фігуру – епістрофу: *Але я... Але я... Але ні! / Хай цей біль доболить у мені // [Ваша підлість і ваша злість, – / хай хтось інший про це розповість.] // Але я... Але я... Але ні. / Хай цей біль доболить у мені* [6, с. 96] – тональність третього компонента подвоєння в останній строфі з окличної змінюється на оповідну, що вказує на

зміну настрою ліричного героя і його сприйняття того, що він переживає.

Не можна обійти увагою ще один факультативний різновид простих речень – парцельовані конструкції. Спостерігаємо парцеляцію різних членів речення, зокрема обставин: *Я лісу не впізнала. Він горів. / Ще ж був живий. Недавно. Позавчора. / Обвуглений корою стовбурів, / він був сумний, задуманий і чорний* [6, с. 62], додатків: *А потім – дзвін Чорнобиля. І зону. / І серце дзвону в попелі руїн* [6, с. 101]; *Ми всі залежимо від хамів! / Від їхніх кланів і сваволь* [6, с. 31] тощо. Уживання таких конструкцій сприяє посиленій актуалізації змісту базової структури і парцелята, створенню особливого емоційного сприйняття зображуваного.

Ми вже зауважували, що структурні елементи простих речень виступають компонентами різних стилістичних фігур. Доповнимо наш виклад.

Так, окремі прості речення, які починаються тим самим сполучником утворюють сполучниковий полісиндетон, наприклад: *І це є час для друзів і гостей. / І щастя є. І донечка росте* [6, с. 14]; або в одному реченні є повторювана одиниця: *І навіть сон не ходить коло хати / і не співає «люлі» і «Котка»* [6, с. 30]. Спостерігається також частковий полісиндетон, як-от: *Не напоказ, не в кадрі, не навмисне, / не задля слави, грошей чи забав, – / своє життя, як скеля прямовисне, / сам наодинці з долею здолав* [6, с. 97]. За допомогою полісиндетонних конструкцій здійснюється смислова акцентуація зображуваного, створюється особливий упорядкований рельєфний контур поетичного тексту [10, с. 20].

Нанизування тих чи тих однорідних членів речення дає основу для окреслення градації, зокрема це стосується накопичення однорідних присудків: *Заглух, затих задиханий мотор* [6, с. 44] – відлуння *-за-* зберігається і в наступному дієприкметникові, що створює особливу протяжність звукового малюнку; *Воно ж кишить, і пнеться, і звивається, / і жалить всіх і вся*

наперебій [6, с. 71] – тут градацію посилює сполучниковий полісиндетон.

Повторення того самого члена речення утворює таку стилістичну фігуру, як подвоєння. Проілюструємо можливість його реалізації такими прикладами: *Усе було, було й перебуло* [6, с. 19] – із словотвірною модифікацією третього компонента повторюваного предиката; *Вона ж сичить, сичала і сичатиме / і розворушить все своє кубло* [6, с. 71] – зі зміною граматичної форми часу повторюваного присудка; або варіанти без будь-яких змін із повторюваним підметом: *Труханів острів. Крига, крига, крига. / [Напровесні дрейфуючий Дніпро]* [6, с. 78] чи іменним присудком: *Життя – це криза, криза, криза. / [Життя – це криза, не круїз]* [6, с. 99]. Уживання простих речень із подвоєнням сприяє більшій емоційній наснаженості та напруженості описуваного.

Висновки. Із викладеного висновковуємо, що у синтаксичному просторі збірки Л. Костенко «Мадонна Перехресть» активно представлені прості речення різної структурно-граматичної організації (65,1%). Досліджувані речення, маючи відмінні граматичні й комунікативні характеристики, активно вживаються в різних композиційних частинах поетичного тексту (зачині, основній частині, висновках). Окрім того, зафіксовані випадки побудови поетичного твору лише за допомогою простих речень, що засвідчує їхні неабиякі функційні можливості. Елементи простих речень можуть виступати компонентами різних зображально-виражальних засобів, зокрема анадиплосиса, просаподосиса, гомеотелевта, подвоєння, полісиндетона, градації, епістрофи. Це вказує на їхній значний стилістичний потенціал у розгортанні поетичного полотна.

Перспективи у розробленні розглядуваної проблеми вбачаємо у визначенні комунікативно-прагматичного навантаження простих речень, що є елементами синтаксичного простору збірки Л. Костенко «Мадонна Перехресть».

Список літератури:

1. Бабій І.М. Семантико-граматична природа односкладних речень у поезії Ліни Костенко. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2017. Вип. 46. С. 63–74.
2. Бузько С.А. Функціонування односкладних номінативних речень у поетичному доробку Ліни Костенко. *Філологічні студії*. 2013. № 9. С. 488–492.
3. Галів У. Парцеляція як домінанта поетичного синтаксису Ліни Костенко (на основі історичних романів у віршах «Берестечко» та «Маруся Чурай»). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2014. С. 47–56.
4. Галів У. Семантико-стилістична структура запитальних речень у поетичному мовленні Ліни Костенко проблеми гуманітарних наук. Вип. 32. *Філологія*. 2013. С. 135–143.

5. Галів У.Б. Лексичний повтор як засіб стилістичного увиразнення поетичного тексту (на матеріалі збірки Ліни Костенко «Мадонна Перехресть»). *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2020. № 13. С. 127–131.
6. Костенко Л. Мадонна Перехресть: [поезія] / Л. Костенко. – К.: Либідь, 2011. – 112 с.
7. Кузьмич О.О. Виразальні можливості складного речення у творчості Ліни Костенко. *Актуальні проблеми сучасної філології: Мовознавчі студії*. Рівне: РДГУ, 1999. С. 39–43.
8. Прокопчук Л.В., Озеранська Л.А. Структурно-стилістичні особливості вставлених одиниць (на матеріалі творів Ліни Костенко) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13205/Radomska_vstavleni_slova.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 20.01.2021).
9. Рабанюк Л. Односкладні дієслівні речення в поетичному тексті (на матеріалі поезії Ліни Костенко). *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. Вип. 732–733. Слов'янська філологія. С. 216–221.
10. Тележкіна О.О. Мова української поезії II половини ХХ – початку ХХІ століття: фонетична, лексико-граматична і лексикографічна рецепція: автореф. дис. ... канд. д-ра наук: 10.02.01. Київ: [б. в.], 2021. 34 с.
11. Тележкіна О.О. Складне речення як художньо-виразальний засіб поетичного синтаксису Ліни Костенко (на матеріалі збірки «Мадонна Перехресть»). *Лінгвістичні дослідження*. 2016. Вип. 44. С. 77–83.
12. Тихоша В. Особливості поетичного синтаксису Ліни Костенко [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/6278/%D1%82%D0%B8%D1%85%D0%BE%D1%88%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 20.01.2021).
13. Удовиченко Г.М. Стилістично-естетичні особливості синтаксису (за текстом твору «Крізь роки і печалі» Л. Костенко). *Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ: [б. в.], 1998. С. 120–125.

Goltvenytska M. V. A SIMPLE SENTENCE IN LINA KOSTENKO'S POETIC SYNTAX: STRUCTURAL-GRAMMATICAL AND FUNCTIONAL-STYLISTIC ANALYSIS (ON THE MATERIAL OF THE COLLECTION "MADONNA OF CROSSES")

Lina Kostenko's poetry has been the subject of linguistic studies more than once. Considerable attention was paid to the syntactic space of the artist's poems which important component of the ordering is simple sentences. However, the syntactic scopes of the collection «Madonna of Crossroads» in general and simple sentences as its integral part were not subjected to detailed linguistic analysis.

The purpose of the article is to find out the peculiarities of the representation of simple sentences in the poetic works of L. Kostenko presented in the collection "Madonna of Crossroads" [6]. To achieve the goal it is necessary to identify and characterize all kinds of simple syntactic units, to explore ways of their implementation and artistic and expressive possibilities in the artist's poems.

The researcher has proved the various structural and grammatical representations of simple sentences in the analyzed poetic collection: two-syllable and one-syllable units which are realized as common and uncommon, complete and incomplete, uncomplicated and complicated (elements of complication), comparisons, appeals, interjections).

The author concludes that in the syntactic space of L. Kostenko's collection "Madonna of Crossroads" simple sentences of different structural and grammatical organization are actively presented (65.1%). The researched sentences which have different grammatical and communicative characteristics are actively used in different compositional parts of the poetic text (beginning, main part, conclusions). In addition, there are cases of constructing a poetic work only with the help of simple sentences which proves their remarkable functional capabilities. The elements of the simple sentences can be components of various pictorial and expressive mean, in particular, anadiplosis, prosapodosis, homeoteleut, doubling, polysyndeton, gradation, epistrophe. It proves their significant stylistic potential in the development of the poetic canvas.

Key words: poetic work, syntactic space, simple sentence, functional possibilities, stylistic potential.

Дерба С. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОБОЧИЙ ЗОШИТ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА КОМПЛЕКСУ ПІДРУЧНИКІВ

У статті проаналізовано важливість використання комплексу навчальних матеріалів з української мови як іноземної для використання на практичних заняттях. Викладачі кафедри української та російської мови Інституту філології підготували навчальний посібник та робочий зошит з української мови для іноземних здобувачів вищої освіти в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Навчальний комплекс розширює словниковий запас студентів-іноземців, розвиває практичні навички вживання граматичних форм української мови, вчить правильно формулювати речення та висловлювати свою думку, вживати формули мовленнєвого етикету.

Нині тенденція використовувати саме робочі зошити під час вивчення іноземної мови стає найбільш популярною, оскільки цей формат навчальних матеріалів дає змогу викладачеві працювати зі студентами на практичних заняттях, організувати самостійну роботу здобувачів або дати завдання на відпрацювання пропущеного заняття. Особливістю робочого зошита є те, що результат роботи іноземні студенти можуть фіксувати на його сторінках.

Велика кількість схем, малюнків дасть змогу студентам легше опанувати українську мову та зацікавить їх у самостійній роботі. Неймовірна кількість сучасних текстів про історію та сьогодення України, традиції української родини, побуту, життя, відпочинку, про досягнення в науці, мистецтві тощо ознайомлять іноземних студентів із традиціями та звичаями країни, в якій вони вирішили здобувати вищу освіту. Робочий зошит складається з 12 розділів, кожен з яких має лексичний та граматичний матеріал. Обсяг кожної теми досить великий (12–15 сторінок). Темі мають чітку структуру: передтекстові завдання (ознайомлення з новою лексикою, граматичні завдання); текст; післятекстові завдання (робота над засвоєною лексикою, матеріалом тексту, додаткові тексти або діалоги, опрацювання інтенцій української мови, відтворення інформації); контроль знань.

Крім того, в кожному розділі опрацьовуються мовні етикетні формули, наприклад вітання, знайомство, порада, згода, відмова, привітання, схвалення тощо.

Ключові слова: українська мова як іноземна, робочий зошит, лексичний і граматичний матеріал, навчальні тексти і завдання, етикетні формули.

Постановка проблеми. Сьогодні все більше іноземних громадян отримують вищу освіту в Україні. Так, із кожним роком збільшується кількість іноземних студентів здобувачів, які навчаються в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. У 2020–2021 н.р. зареєстровані студенти-іноземці з 58 країн світу.

Викладачі кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології створили навчальний комплекс підручників з української мови як іноземної з метою поліпшення якості освіти та рівня знань здобувачів вищої освіти. Такі роботи викладачів кафедри сприяють підтриманню високого міжнародного рівня іміджу університету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У. Соловій та Г. Іванишин стверджують, що важливою педагогічною умовою успішної підготовки

іноземних громадян у закладах вищої освіти є інформаційно-методичний супровід навчального процесу, який передбачає систему забезпечення навчальними матеріалами та наявність ефективних навчально-методичних засобів [6, с. 33].

К.В. Дегтярьова говорить, що для глибшого засвоєння іноземними студентами знань із мови потрібно постійно створювати нові та вдосконалювати наявні навчальні засоби, упроваджувати в навчальний процес найдосконаліші сучасні форми та методи навчання [2, с. 2]. Так, багато лінгвістів працюють нині над створенням посібників для навчання іноземних студентів української мови. Наприклад, В. Винник, В. Вінницька, І. Драч, Г. Іванишин, Л. Красовська, Л. Куплевацька, О. Палінська, У. Соловій, О. Тростинська, О. Туркевич, С. Чезганов та інші. Над питанням доцільності використання робочого зошита

під час вивчення мови як іноземної працювали К. Дегтярьова, О. Литвин, Н. Лисенко, О. Палінська та інші.

Ольга Литвин створила робочий зошит для студентів з української мови як іноземної. Він містить дванадцять тематичних комунікативних блоків, що охоплюють основні сфери життя та діяльності людини в україномовному середовищі, а це особливо актуально для студентів першого і другого року навчання в університеті. Кожна із запропонованих самостійних робіт передбачає можливість застосувати вивчений під час аудиторних занять словниковий запас та закріпити вміння використовувати базові правила граматики через роботу з перекладним словником, виконання нестандартних вправ, спрямованих на розвиток зв'язного мовлення, опрацювання діалогів та текстів для домашнього читання. Особливістю збірника є те, що частину роботи студенти можуть фіксувати на його сторінках, що увиразнює інтерактивний аспект під час вивчення писемного мовлення [4, с. 6].

Постановка завдання. Метою статті є доведення ефективності використання робочого зошита під час вивчення студентами української мови як іноземної в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Завданнями є: аналіз останніх досліджень у цій галузі, опис останніх підходів до створення навчальних посіб-

ників, використання робочого зошита на практичних заняттях з української мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу. Викладачами кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології було створено та опубліковано навчальний комплекс посібників з української мови як іноземної:

1. **Українська мова: навчальний посібник для іноземців** / С.М. Дерба, В.О. Любчевська-Сокур; КНУ ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології, Каф. укр. та рос. мов як іноз. [2-ге вид, випр. і допов.]. Київ: Фенікс, 2020. 180 с.

2. **Козацька нація. Навчальний посібник з української мови для іноземних студентів: робочий зошит** / С.М. Дерба, В.О. Любчевська-Сокур. Київ: «Видавництво «Фенікс», 2021. 160 с.

Навчальні посібники призначені для іноземних студентів, які мають базові знання із граматики української мови. Матеріал дає змогу здобувачам удосконалювати навички читання, писання й говоріння. Навчальний комплекс розширює словниковий запас студентів-іноземців, розвиває практичні навички вживання граматичних форм української мови, вчить правильно формулювати речення та висловлювати свою думку, вживати формули мовленнєвого етикету.

Робочий зошит з української мови як іноземної поділений на 12 тематичних розділів:

РОЗДІЛ 2
ТРАДИЦІЙНЕ УКРАЇНСЬКЕ ЖИТЛО

РОЗДІЛ 2. ТРАДИЦІЙНЕ УКРАЇНСЬКЕ ЖИТЛО

• ПЕРЕДТЕКСТОВІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. З'єднайте фото зі словами:

Квартира Дім (садиба) Двір Хата Посуд Світильник Піч

Завдання 2. Попрацюйте зі словником. Перекладіть рідною мовою.

1. Господарський – _____
2. Житло – _____
3. Край – _____
4. Огорожа – _____
5. Помешкання – _____
6. Прикраса – _____
7. Уявлення – _____

Завдання 3. Утворіть іменні словосполучення і запишіть їх.

	характер	Словосполучення
Етичний	уявлення	
Світлоглядний	самобутність	
Національний	світ	
Духовний	діяльність	
Виробничий	край	

Завдання 4. Утворіть дієслівні словосполучення і запишіть їх.

Мешкати де? (квартира, дім, хата, помешкання) _____

Мріяти – помріяти про що? (майбутнє, свій дім, житло) _____

Відчувати – відчуті що? (комфорт, підтримка, опора, турбота) _____

Будувати – побудувати що? (будинок, садиба, дім, сарай) _____

Складатися – скластися з чого? (частини, будівлі, елементи) _____

Завдання 5. Розкрийте дужки.

1. Українці в містах живуть у (багатоповерхові будинки). _____
2. Сучасна молодь хоче жити в (окремє приміщення). _____
3. Молоді сім'ї часто їздять відпочивати на (свої автомобілі). _____
4. Діти граються на (новий майданчик) у дворі. _____
5. Люди похилого віку часто гуляють у (зелені парки). _____

Рис. 1

- Українська родина;
- Традиційне українське житло;
- Подорож Україною;
- Українська нація;
- Здоров'я, гігієна. Самопочуття;
- Українська традиційна кухня;
- Традиції, свята;
- Природа: рослини і тварини України, заповідники;
- Відпочинок;
- Київ;
- Освіта в сучасних умовах;
- Робота: нові вимоги часу.

Велика кількість малюнків і схем має зацікавити студентів у вивченні української мови. Це сприятиме опануванню навчального матеріалу (наприклад, рис. 1).

Останнім часом саме формат робочого зошита стає найбільш популярним і перспективним як жанр навчальної літератури, оскільки цей різновид навчального посібника можна використовувати як для аудиторної роботи, так і для самостійної роботи іноземних студентів.

Використання робочих зошитів у навчальному процесі сприяє якісному засвоєнню навчального матеріалу; набуттю і закріпленню практичних умінь і навичок; формуванню у студентів навичок самостійної роботи і самоконтролю; розвитку мислення, активізації навчально-пізнавальної діяльності; організації контролю за перебігом навчального процесу тощо. Можна виокремити

такі переважні дидактичні можливості робочих зошитів, як:

- 1) оперативне пред'явлення студентам завдань для виконання вправ, самостійних і контрольних робіт;
- 2) наявність необхідних теоретичних відомостей, рекомендацій і вказівок для виконання вправ, у деяких випадках – відповідей до вправ;
- 3) індивідуалізація навчального процесу.

Використання робочих зошитів сприяє раціональній організації навчального часу і навчальної роботи студентів [2, с. 3].

Головним завданням, на думку викладачів, є комунікативна спрямованість навчальних посібників. Вони містять цікаві тексти про історичне минуле та сучасність України. Саме за допомогою текстів іноземні студенти мають можливість ознайомитися з українською історією, умовами сучасного життя і побуту українців, традиціями та звичаями народу тощо. Студенти-іноземці ознайомлюються з досягненнями в українській науці, мистецтві, соціальному житті, зі звичаями, морально-етичними і психологічними засадами українців. Така крайнознавча спрямованість навчальних текстів надзвичайно важлива не лише для мовного, а й для культурного розвитку іноземних громадян, які вирішили навчатися в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Крім того, в кожній темі є завдання на закріплення граматичного матеріалу з української мови:

**РОЗДІЛ 3
ПОДОРОЖ УКРАЇНОЮ**

Завдання 3. Утворіть іменні словосполучення і запишіть їх.

		Словосполучення
Гетьманський	столиця	
Красназавчий	музей	
Маленький	місто	
Місцевий	житель	
Оглядювий	майданчик	
Цікавий	подорож	

Завдання 4. Утворіть дієслівні словосполучення і запишіть їх.

Бачити – побачити *кого? що?* (палац, туристи, річка, весілля)

Вибирати – вибрати *що?* (шлях, маршрут, дорога, напрямок)

Мати *що?* (територія, історія, мета, бажання, інтерес)

Оглядати – оглянути *що?* (парк, фортеця, музей, галерея)

Розпитувати – розпитати *кого? про що?* (друзі, подорож, історія, гід)

Вирушати – вирушити *куди?* (екскурсія, подорож, поїздка, прогулянка)

Завдання 5. Розкрийте дужки.

1. Гарний ландшафтний парк займає (велика територія) навколо палацу.
2. У палаці на першому поверсі розміщені (виставкові зали).
3. У виставкових залах в палаці експонати побачили (картини, старовинні меблі, різноманітні речі).

**РОЗДІЛ 3
ПОДОРОЖ УКРАЇНОЮ**

4. На подвір'ї туристи роздивлялися (мармуровий скульптура).

5. Друзі мріяли поїхати на екскурсію на (Чернігівщина) в (гетьманська столиця).

6. У XVIII столітті український архітектор Максим Мосціпанов звів у Качанівці (розкішний палац) та спланував (регулярна паркова територія).

7. В Україні діє закон, який зобов'язує зберігати (біосферний заповідник, ландшафтний парк, ботанічний сад, заповідне урочище, рекреаційна зона).

Завдання 6. Із запропонованих слів утворіть речення і запишіть їх.

1. Українці, любити, подорожувати.
2. Наш, держава, мати, великий, територія, та, давній, історія.
3. На, екскурсія, туристи, оглядати, пам'ятники, та, картинний, галерея.
4. У, Батурин, гетьман, створити, чудовий, парк.
5. Зараз, у, будинку, в, парк, знаходиться, красназавчий, музей.
6. Ми, вирішити, відвідати, палац, у, Батурин.

♦ ТЕКСТ

Завдання 7. Прочитайте текст і дайте відповідь на запитання: *чому Батурин має назву «гетьманська столиця»?*

Україна – держава, яка має велику територію та давню історію. Тож не дивно, що українці люблять подорожувати. Узимку чи влітку, навесні чи восени, люди відвідують великі та маленькі міста, оглядають музеї, картинні галереї, пам'ятники, парки.

Рис. 2

Завдання 14. Згрупуйте наведені вислови у таблицю.

Схвалення	Сумнів

Молодець! А ви впевнені? Можливо, але ...; Дуже добре! Чудово! Якщо я не помилюсь...; Маю сумнів, що ...; Розумниця! Ви так вважаєте? Добре! Хороша ідея.

Завдання 15. Допишіть діалог, використовуючи вирази: а) *Ти правильно вчинив, сказав, виступив; дуже правильний, розумний, доречний вчинок; ти прийняв надзвичайно вдале, розумне, продумане, рішення; я в захопленні від твого вчинку; я в захопленні від твоєї пропозиції.* б) *Дякую! це тобі тільки здається; мені приємно, що ти оцінив мій вчинок; я не вартий таких слів; те ж саме я можу сказати і про тебе.*

БУДЕМО ЗАГАРТОВУВАТИСЯ!

– Друзі, у мене чудова новина сьогодні!
 – Яка новина, Сергію?
 – Я щойно дізнався, що в нашому університеті відкрили новий басейн. Тому пропоную нам усім почати загартовуватися, адже скоро зима!
 – Зима? Ну то й що? Будемо тепло одягатися і не захворіємо.
 – Ні, друже, треба слідувати за своїм здоров'ям! Тому я пропоную записатися на плавання, адже водні процедури дуже корисні. Я вже домовився з викладачем.
 – _____, Сергію! _____ ми теж так зробимо. А дівчатам що порадиш?

– Для дівчат є аквааеробіка!
 – _____, Сергію, яка слухна пропозиція!
 – Загартування водою дуже корисне!
 – А я вже записалася на баскетбол. Мені подобаються ігри з м'ячем.
 – Наталко, це _____, адже рух є основою життя!
 – _____, тобі, Сергію, ти завжди такий уважний!
 – _____, друзі, це мій обов'язок. Я староста групи, тому мушу дбати про все.
 – Ти справжній староста!
 – _____, що ви такої думки про мене.

Завдання 16. Ознайомтеся зі словами на позначення видів загартування.

Водні процедури	Повітряні процедури	Сонячні процедури	Рух
Ванни (лікувальне купання)	Аеротерапія	Геліотерапія	Біг
Контрастний душ	Парне загартовування (лазія, сауна)		Катання на ковзанах
Купання у відкритих водоймах			Ранкова гімнастика
Моржування			Ходіння босоніж
Обливання			Ходіння на лижах
Обтирання			

Рис. 3

РОЗДІЛ 4 УКРАЇНЬСЬКА НАЦІЯ

КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ!

Завдання 19. Напишіть синоніми до наданих слів.

- Відстань – _____
- Промеда – _____
- Народ – _____
- Охайність – _____
- Сильний – _____
- Тепло – _____
- Хоробрий – _____
- Щодня – _____

Завдання 20. Допишіть пропущені слова в речення.

- У козацькій школі вчилися _____, писати, співати.
- У цих школах був суворий курс _____ та військового виховання.
- Одне із завдань – це маскування в _____ умовах.
- Традиційні змагання козаків – їзда на _____.
- У козаків існував культ _____ досконалості.

Завдання 21. Закінчіть речення.

- Чури вчилися в козаків _____
- Козаки зміли володіти зброєю і _____
- Юнаки вірили в свої сили _____
- Основні заняття козаків: поповання, плавання _____
- У міцного вождя – міцне _____

Завдання 22. Допишіть у текст пропущені прикметники.

Більшість запорожців _____ свій час використовували для фізичної підготовки, зокрема об'їжджали коней, вправлялися в стрільбі, фехтуванні на шаблях.

У той час чималою популярністю користувалися _____ змагання на силу, спритність, витривалість.
 Окремі козаки _____ вправами досягали неймовірного ефекту, коли «тіло грає» (в такому разі больові удари противника не відчувалися). Такі козаки миттєво концентрували внутрішню енергію в тій частині свого тіла, куди спрямовувався удар. Подібні явища притаманні і східним системам боротьби, наприклад мистецтву тибетських ченців катеда і «школі залізної сорочки» в кунг-фу та карате.
 Козаки, які постійно займалися вдосконаленням свого _____ і психофізичного стану, оволодівали специфічними дихальними вправами – подібно до йогов.
 Таке явище, як доводять дослідники, спостерігається у китайських цигунів, японських кіко, таємниця сили яких – у «роботі з _____ енергією через дихальні вправи». Сучасна наука наводить такі факти, проте наукове їх пояснення й обґрунтування належить майбутньому.

Рис. 4

- дієслово (категорія часу);
- іменник (категорії роду, числа, відмінка);
- прикметник (категорії роду, числа, відмінка, ступені порівняння прикметників);
- займенник;
- числівник (включно з правилами вживання дат).

Наприклад, можна розглянути типові завдання на рис. 2.

У кожній темі робочого зошита опрацьовуються етикетні формули української мови. Це і вітання, і відмова, і згода, і привітання, і схвалення, і сумнів, і прохання, і подяка, і знайомство тощо. Наприклад, як на рис. 3.

Обсяг кожної теми досить великий (12–15 сторінок). Теми мають чітку структуру:

- Передтекстові завдання (ознайомлення з новою лексикою, граматичні завдання).
- Текст.
- Післятекстові завдання (робота над засвоєною лексикою, матеріалом тексту, додаткові тексти або діалоги, опрацювання інтенцій української мови, відтворення інформації).
- Контроль знань (наприклад, рис. 4).

Висновки і пропозиції. «Козацька нація. Навчальний посібник з української мови: робочий

зошит» можна використовувати для виконання письмових завдань на практичних заняттях з української мови як іноземної, для самостійної роботи студентів-іноземців або для відпрацювання пропущених занять.

Матеріали робочого зошита ознайомлюють студентів із живою українською мовою за допомогою сучасних текстів та діалогів, а також дають можливість опанувати українські етикетні формули та зразки їх вживання з метою розвитку комунікативних навичок іноземних здобувачів вищої освіти в Україні.

Список літератури:

1. Вивчаймо українську: робочий зошит / Н.О. Лисенко, О.О. Литвиненко, Л.І. Пац, А.О. Тимченко. Х.: НФаУ, 2019. 140 с.
2. Дегтярьова К.В. Робочий зошит з російської мови як іноземної в системі навчальних засобів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibr.umsa.edu.ua/jspui/bitstream/umsa/7142/1/Robochiy_zoschit.pdf
3. Колтунов О. Проблема викладання української мови як іноземної в ситуації білінгвізму за кредитно-модульної системи організації навчального процесу [Електронний ресурс] / О. Колтунов, О. Сікорська, Т. Оладько. – Режим доступу: <https://nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2015/04/PROBLEMA-VY-KLADANNYA-UKRAYINS-KOYI-MOVY-YAK-INOZEMNOYI-V-SY-TUATSIYI-BILINGVIZMU-ZA-KREDY-TNO-MODUL-NOYI.docx>
4. Литвин О. Українська мова як іноземна (робочий зошит для студентів) / Ольга Литвин. Івано-Франківськ: Фоліант, 2010. 135 с.
5. Палінська О. Урок української: принципи оптимізації роботи на занятті з української мови як іноземної / О. Палінська // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2009. Вип. 4. С. 51–58.
6. Соловій У. Концептуальні підходи до створення навчально-методичного комплексу з української мови як іноземної для студентів вищих медичних навчальних закладів / У. Соловій, Г. Іванишин // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2015. Випуск 11. С. 33–39.
7. Чезганов С.А. Лінгвометодичні основи укладання підручника з української мови як іноземної [Електронний ресурс] / С.А. Чезганов. – Режим доступу: <http://books.br.com.ua/themes/132/219>
8. Щукин А.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного: Учебное пособие для вузов / А.Н. Щукин. М.: Высш.шк., 2003. 334 с.

Derba S. M. WORKBOOK ON THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE AS AN INTEGRAL PART OF THE TEXTBOOK COMPLEX

The article analyzes the importance of using a set of educational materials on the Ukrainian language as a foreign language for use in practical classes. Teachers of the Department of Ukrainian and Russian Language of the Institute of Philology have prepared a textbook and workbook on the Ukrainian language for foreign graduates at the Taras Shevchenko National University of Kyiv. The educational complex expands the vocabulary of foreign students, develops practical skills of using grammatical forms of the Ukrainian language, teaches to formulate sentences and express their opinions correctly, to use formulas of speech etiquette.

Currently, the tendency to use workbooks in the study of a foreign language is becoming the most popular, because this format of teaching materials allows the teacher to work for students in practical classes, organize independent work of applicants or give assignments to complete missed classes. The peculiarity of the workbook is that the result of the work can be recorded by foreign students on its pages.

A large number of schemes, drawings will allow students to more easily master the Ukrainian language and interest them in independent work. An incredible number of modern texts about the history and present of Ukraine, the traditions of the Ukrainian family, life, life, leisure, achievements in science, art and others. will acquaint foreign students with the traditions and customs of the country in which they decided to pursue higher education. The workbook consists of 12 sections. Each of which has lexical and grammatical materials. The volume of each topic is quite large (12 – 15 pages). Themes have a clear structure: Pretextual tasks (acquaintance with new vocabulary, grammar tasks); Text; Post-text tasks (work on the acquired vocabulary, text material, additional texts or dialogues, elaboration of intentions of the Ukrainian language, reproduction of information); Knowledge control.

In addition, each section deals with language etiquette formulas, such as greetings, acquaintances, advice, consent, refusal, greetings, refusal, approval, and others.

Key words: *Ukrainian as a foreign language, workbook, lexical and grammatical material, educational texts and tasks, etiquette formulas.*

Джочка І. Ф.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Фуштей А. В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОМОКОМПЛЕКСУ ТАК У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті представлено результати граматичної розвідки, у якій охарактеризовано семантичні, словотвірні й синтаксичні параметри омокомплексу **так** у сучасній українській мові. Матеріалом дослідження послужив прозовий текст сучасних українських письменників. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю з'ясування усіх парадигматичних та синтагматичних ознак компонентів омонімічних комплексів з метою правильного їх вживання в мовленні та коректного перекладу іноземною мовою.

У функції прислівника лексема **так** як самостійно, так і в складі ідіом виражає такі лексичні значення: «спосіб дії» (**так і сяк, саме так, так йому тощо**), «міру і ступінь ознаки» (**не так то та ін.**). У прислівниковій позиції слово **так** найчастіше вступає в синтагматичні зв'язки з предикатом, указуючи на спосіб виконання дії. Реалізуючи семантику міри і ступеня, прислівник **так** поєднується з лексемами з кількісним або темпоральним значенням. Словотвірний потенціал аналізованого номена є незначним: зафіксовано тільки два демінутивно-меліоративні похідні **такечки і такеньки** та лексема **отак**, що актуалізує підсилювальну сему способу дії. Визначальними для похідної партикули **так** є підсилювальна та стверджувальна семантика. Градаційне значення аналізована частка може реалізувати як самостійно, так і у складі ідіом (**оце так, так і, так от, так де тобі, так куди та ін.**). Експлікуючи стверджувальну семантику, слово **так** служить твірною базою для інших часток, які теж є виразниками констатувальної модальності (**так-так, так-таки, так-то, ну так, так точно тощо**). Як компонент омокомплексу входить до структури складених вторинних сполучників, які виражають умовні (**як... так**) та градаційні (**як... так і**) семантико-синтаксичні відношення. Семантико-функціональне навантаження, словотвірні особливості, здатність вступати в синонімічні відношення, контекстне оточення є визначальними факторами, що зумовлюють частиномовну належність компонента омокомплексу.

Ключові слова: омокомплекс, синтагматика, парадигматика, граматична омонімія, частки, прислівники, сполучники.

Постановка проблеми. На сучасному етапі дослідження особливостей полісемії мови основна увага акцентована на функційному підході, що зумовлено появою великої кількості систем автоматичного опрацювання тексту чи його частин. Звернення до такого підходу пов'язане з тим, що слово, репрезентоване в реченні, є не вихідною сталою формою конкретної лексеми, а її граматичною формою, з якою стикаємося під час аналізу тексту. Найбільшою проблемою, що впливає на результати машинного перекладу, є неправильний переклад службових слів, а особливо – часток, які мають широку систему функцій та значень, а також явище омонімії, зокрема граматичної [10, с. 134].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти мовної омонімії, що пов'язані з дослі-

дженням параметрів вказаного явища, вивченням особливостей граматичних омонімів, проблемами їхнього розмежування в системі частин мови, закономірностями впливу транспозиції на історичний прогрес мови тощо, досліджували І.Р. Вихованець, Н.М. Глібчук, У.Б. Добосевич, І.Ф. Джочка, А.П. Загнітко, А.С. Каратаєва, С.В. Кійко та ін. [2; 3; 5–11]. Методологічною основою пропонованої наукової розвідки послужили праці таких учених, як Л.В. Бондаренко, О.П. Кушлик, К.С. Симоннова, С.В. Соколова, О.О. Шипнівська [1; 12; 13; 15; 16; 18]. Проблема розмежування омонімічних звукокомплексів й надалі залишається в центрі уваги сучасної лінгвістики, оскільки й досі в лексикографічних працях трапляються розбіжності щодо трактування частиномовного статусу, полісемії чи омонімії лексем з відмінними семантичними

та граматичними характеристиками [3; 4; 14]. Найбільше труднощів виникає при кваліфікації та класифікації одиниць, які належать до незмінних класів слів. Це зумовлене наявністю великої кількості омонімічних лексем на рівні «прислівник – службове слово». Змінюючи контекстне оточення, семантико-функційні характеристики, прислівники часто переходять у розряд часток чи сполучників, формуючи в такий спосіб омонімічні пари або ряди слів. Погоджуємося із думкою дослідниці О. П. Кушлик, яка стверджує, що «для безпомилкового визначення частиномовного статусу аналізованих одиниць потрібні спеціальні дослідження їх семантичних, граматичних (звідка і стилістичних) та функціональних особливостей» [12, с. 6]. Пропонована розвідка є продовженням низки праць, присвячених з'ясуванню особливостей функціонування омокомплексів, вихідною одиницею яких є займенникові прислівники [6–8; 17].

Постановка завдання. У статті розглянемо граматичну омонімію з функційного погляду, оскільки вивчення цього аспекту проблеми займає провідне місце в сучасних лінгвістичних працях, що свідчить про актуальність обраної теми. **Мета** дослідження полягає у встановленні та аналізі семантико-функційних, словотвірних та синтаксичних особливостей омокомплексу *так*.

Відповідно до мети необхідно розв'язати такі завдання: з'ясувати критерії виділення й розмежування граматичних омонімів на рівні «прислівник – службове слово»; охарактеризувати лексико-семантичну структуру компонентів омокомплексу *так*; визначити словотвірні особливості аналізованого прислівника, структурні моделі складених омонімічних часток і сполучників; розглянути синтаксичні параметри лексем, які входять до зазначеного омокомплексу.

Мета й завдання роботи зумовили використання таких **методів**: структурно-семантичного, спостереження й опису, зіставно-порівняльного, контекстологічного й трансформаційного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Омокомплекс *так* об'єднує три компоненти, які відповідно до семантичних та граматичних властивостей репрезентують такі класи слів, як займенниковий прислівник, частка та сполучник. Займенникові слова у складі лексико-граматичного класу прислівників розглядають як слова зі своєрідною семантикою, співвідносні з ознаками ознак чи обставинами, які виражають їх за допомогою вказівки, а не прямо. Саме тому прислівники є спорідненими із займенниковими словами. Найчастіше займенникова лексема *так* виражає значення способу дії,

якого набуває певний об'єкт, обставини, за якої відбувається та чи інша дія тощо. Набуваючи зазначених характеристик, прислівник *так* указує на особливість перебігу певної дії з семантикою «таким способом, таким чином», наприклад: – *Я не хочу так вигравати! Нехай краще я програю!* (Т. Малярчук). В іншій синтаксичній позиції прислівник *так* здатен набувати нових значеннєвих відтінків, що наближаються до темпоральної семантики. Лексема *так* указує на зміни, що відбулися з об'єктом обговорення протягом деякого проміжку часу чи внаслідок певної дії, зі значенням «як і раніше, подібного до того, як і спершу», наприклад: *Не дочекавшись відповіді, він повів далі: – Я думав, це щось більше. Я дотепер так думаю* (Ю. Андрухович).

Семантичне наповнення «таким чином, як подано далі» притаманне займенниковій лексемі *так*, коли в реченні вона виконує роль узагальнення, наступна частина висловлення деталізує, доповнює, у який саме спосіб відбуватиметься та чи інша дія, наприклад: – *Давайте домовимося так: в разі чого, ви мене попередили, але я лишаю за собою право на творчий пошук* (О. Ірванець). Займенниковий прислівник *так* містить вказівку на ставлення мовця до висловленого, коли вживається для зв'язку окремих речень або ж частин складного речення, що розташовані перед зазначеною лексемою. У такій позиції прислівник *так* підсумовує, узагальнює зміст попереднього речення (чи його частини), указує на правильне, на думку мовця, вирішення певного завдання або на дію, що матиме позитивний результат, наприклад: – *Не шукай його. Так буде безпечніше. Роби, що Аделя сказала* (С. Андрухович). У поєднанні з часткою *не* прислівник *так* уживається в значенні, протилежному до «як треба, як має бути, як доцільно, як належить» тощо, наприклад: *Цього разу вона не дала Павлові щигля за те, що той зробив щось не так* (М. Ткачівська).

Займенникова лексема *так* входить до складу конструкцій *як би не так*, що вказує на оцінку ситуації, з погляду мовця, обурливої, з якою він не погоджується чи відмовляється від її виконання, *як буде (зробите), так буде*, що виражає байдуже ставлення мовця до ситуації, прийняття будь-яких її результатів, або ж, навпаки, упевненість у рішенні, яке він приймає, наприклад: *Кажуть, судитися тре, щоби якісь там гроші чи що дали. В район їхати. Та куди мені з моїми ногами? Вже як буде – так буде* (В. Лис). У складі ідіом *[і] так і перетак, [і] так і сяк, [і] сяк і так, сяк-так, так-сяк* та інших аналізоване слово виражає

значення «і таким способом, і іншим способом; як була змога, як-небудь» [14, с. 17]. Такі конструкції насичують мовлення жартівливим тоном, певним хвилюванням зі сторони мовця, наприклад: *Старий центр с'як-так підрихтували, а базар, на якому колись торгувала своєю совістю місцева інтелігенція, став сувенірним* (Т. Малярчук).

Займенниковий прислівник **так** є компонентом багатьох сталих конструкцій, уживаних у висловленні для досягнення конкретного художнього ефекту та увиразнення мовлення персонажів, зокрема **саме так** («як потрібно, як належить, як вказано»), **так [воно] і є (єсть)** («справді, дійсно, правильно»), наприклад: *Беззмістовні розмови, безтямний сміх, нічим не мотивоване щастя – саме так і має все бути навесні, коли тобі чотирнадцять, саме так усе й було* (С. Жадан); *Певно, дівчата гадатимуть, що своїм красномовством та приязністю переконали мене. Мабуть, так воно і є* (брати Капранови). Сталі конструкції **так і так, отак і так, так і отак** тощо використовуються мовцем під час переказування змісту власної або чужої розмови, допомагають передати скорочено події, що відбулися з мовцем, або свідком яких він став, викласти суть розмови в декількох словах, наприклад: *Я їй кажу, що так і так, не маю куди дітися, до батьків не можу, там і без мене цілий інтернат, ну, і плюс соромно... а чоловік дома вб'є* (Т. Малярчук).

Указуючи на спосіб виконання дій (переважно під час опису бійки, сварки чи лайки персонажів), прислівник у складі сполуки **так його (її, їх)** частково нейтралізує свою дійсничну функцію і разом із вказівкою на об'єкт дії вживається в значенні вигука, який виражає підбурення певних осіб до з'ясування стосунків із використанням фізичної сили, наприклад: *Взагалі чудовий жанр: можна бити людину скільки завгодно, це вітається, ще й оплески в залі – давай, ще раз, так його...* (А. Кокотюха). Схоже семантичне забарвлення має стала сполука **так тобі (йому, їй тощо) і треба**, яку використовують для наголошування на тому, що об'єкт заслуговує вказаного в контексті покарання, яке може бути як навмисно зробленим кимось, так і випадковим, проте сприймається мовцем як бажане для оточення, наприклад: *Так тобі й треба, дурено! Попалася – не плач! Сама дурила людей всю дорогу, побудь тепер у їхній шкурі* (А. Кокотюха).

Займенниковий прислівник **так** є компонентом й інших сталих комплексів слів **так само і так само, як; так чи (або) інак (інакше); так чи (або) с'як; так чи (або) так; то с'як, то так**

(**то так, то с'як**), що виражають тотожні або різні способи виконання дії чи набутого стану. Ідіоми **за так, так за так** мають значення «даром, безплатно», коли в семантичному центрі речення – поняття, пов'язані з матеріальним світом, добробутом людини; **просто так** вказує на байдуже ставлення певної особи до об'єкта розмов, набуває значення «ненароком, без конкретної мети»; **так тільки (тільки так)**, уживається зі значенням «без підстав, наслідків, без конкретного наміру»; **і (й) так** виражає семантику «і (й) без того; мало того, що»; **так собі** виражає декілька значень: «ні гарно, ні погано; нормально», в ролі присудка – «нічого надзвичайного собою не становить»; «без причини, без затії» [14, с. 17].

У всіх указаних значеннях лексема **так**, належачи до лексико-граматичного класу прислівників, на синтагматичному рівні поєднується із словами предикативної семантики (дієсловами, предикативними прислівниками тощо), наприклад: *Він знав, що й інші почувуються так само, що мимоволі крадуться думки про неминучий кінець їхньої боротьби* (О. Забужко); – *Чудо ти моє. Поклади лапку от сюди, угу, так добре... Я знаю, що ти нікого не вбивав. Чесно* (О. Забужко).

Значення міри і ступеня вияву ознаки аналізований прислівник набуває тоді, коли поєднується з якісно-означальними прислівниками, виражаючи семантику «настільки, у такій мірі, до такого ступеня», наприклад: *Пес вискочила з-під стелажів і запищала так майстерно і так голосно, як ціле стадо курей не змогло би повторити* (Т. Малярчук). Лексема **так** виражає значення міри в сполуці з заперечною часткою **не** у складі ідіом **не так** – «не такою мірою, способом, як колись, раніше», **не так щоб, а (але)** – «не дуже, не вкрай», наприклад: *Лиш тепер люди, котрі хочуть миру, готові прийняти його на будь-яких умовах. Тому й зиркають <...> уже не так приязно* (А. Кокотюха); *Наш фольклор і взагалі не так щоб сильно веселий на голос, а вже в підземеллі, <...>, і зовсім кривав по живому* (О. Забужко).

Як прислівникову лексеми компонент **так** трактують автори «Словника української мови», указуючи на те, що у складі сполуки **не так..., як** він виражає значення міри та інтенсивності дії – «не стільки..., скільки...», наприклад: *Не так ті вороги, Як добрії люди – І окрадуть жалкуючи, Плачучи осудять* (Т. Шевченко) [14, с. 17] Підтримуємо натомість погляд К. Городенської [4, с. 160] та Н. Глібчук, У. Добосевич [3, с. 500], які таку сполуку визначають як вторинний склад-

ний градаційний сполучник сурядності, що вказує на перехід дії чи стану через певну межу, посилюючи чи послаблюючи їхню міру вияву, наприклад: *Їхнє мистецтво викликало захоплення у сильних того світу, які любили не так читати, як передивлятися й милуватися тими гарними творіннями людських рук* (В. Лис). Виразником градаційних відношень з єднальним відтінком виступає і сполучник *як...*, *так і*, до складу якого входить лексема *так*. За будовою такий сполучник є парним і типово поєднує однорідні члени речення, наприклад: *Як у системі частин мови, так і всередині кожної з них наявні слова, які не охоплені одним або кількома критеріями* (І. Вихованець).

Займенникова лексема *так* може бути самодостатнім компонентом, еквівалентом речення, не переходячи в розряд стверджувальних часток. Часто вказаний прислівник у такій позиції може виражати й інше смислове навантаження, яке полягає в униканні мовцем розмови, виражає його небажання продовжувати розмову чи відповідати на запитання або на відсутність можливості розповісти те, що вимагає поставлене запитання, наприклад: *«А про що ви домовилися з отцем Йосифом, Аделько?» – старанно вдаючи байдужість, запитала я. «А, так», – вона навіть не відвела обличчя від вікна* (С. Андрухович).

Прислівник *так* виступає твірним для похідних прислівникових утворень *так-сяк*, які актуалізують такі значення: *так-сяк* – «ледве, на силу, з великими труднощами», «погано, як-небудь, абияк», «по-різному, усіяко», «допустимо, можна», *так-то* – «підсил. до у такий спосіб, таким чином», *не так-то* – «не дуже, не настільки, не зовсім» [14, с. 17]. Зауважимо принагідно, що лексема *так-то* виражає указану семантику, поєднуючись із лексемами на позначення дії, наприклад: *А якщо серйозно, то за своє місце під сонцем я буду чіплятися зубами до останнього і ніхто мене не зможе ні переконати, ні зупинити. Ось так-то, подруго* (С. Талан). Натомість синтагма *не так-то* поєднується з означальними прислівниками, синонімізуючись із лексемою *так* у вираженні кількісної семантики, наприклад: *Дві речі його тоді стримали – одне, що не так-то легко було б його в окрузі замінити, <...> і друге – друге, що «Стодоля» врятував йому життя* (О. Забужко); ... *Поступово змонтувала собі в свідомості певного віртуального персонажа <...>, яких у його [батька] покоління було загалом не так-то й мало* (О. Забужко).

Окрім зазначених дериватів, прислівник *так* є твірною базою для синонімічної лексеми *отак*,

яка виражає підсилювальну семантику «ось так, ось таким чином», може виражати семантику схвалення чого-небудь або вживатися при підбитті підсумку щодо попереднього повідомлення, наприклад: *І ніхто того ані прибирає, ані підмітає. Отак затоптують в болото і все* (Улас Самчук). Похідними від аналізованого адвербіатива є й демінутиви з меліоративною конотацією *такечки* і *такеньки*, які додають ліричності й емоційності висловленню, наприклад: *Прийшла з череди Галка. Це я такечки свою корову прозвала. Вона бо чорна, як галка* (І. Вирган); *Прожила Галя такеньки цілу зиму холодную* (Марко Вовчок).

За функціональної транспозиції займенникових прислівників спостерігаємо втрату ними своїх первинних семантико-синтаксичних функцій. Семантико-синтаксичні особливості частинок виявляються в тому, як зазначає С. В. Соколова, щоб виражати допоміжні логічні, емоційні та модальні відтінки значень окремих слів, словосполучень або й цілих речень [15, с. 759]. Тому займенниковий прислівник здатний набувати значення частки тільки за умов, коли реалізує підсилювальну, емоційно-оцінну, видільну, стверджувальну, заперечувальну, питальну, спонукальну та інші функції.

Лексема *так* здатна вживатися в ролі стверджувальної частки під час відповіді когось на чиєсь запитання. Використовується для підтвердження наведеної думки, певного факту чи явища дійсності, коли співрозмовник повністю погоджується з думкою когось-небудь, також може виражати згоду на якусь дію чи вживатися для ствердної відповіді стосовно раніше висловленого, наприклад: *– Але ж бог один? – запитувала Рута. – Так, один, – погоджувався батько, – і ми його зємо Святотитом* (Ю. Винничук). Аналізована частина вживається для підтвердження реплік чи думок співбесідника, використовується для того, щоб наголосити на правильності ходу міркувань когось або ж виголосити погодження з чийсь судженнями. У такому випадку частка *так* набуває значення «справді, правильно, істинно», наприклад: *«Я був певний, що ви давно вже вийшли заміж і покинули цей дім, пані Стефо <...> Доктор Ангер тішився б із такої вірності». – «Так, – безцеремонно втрутився Петро <...>, – наша Стефія ніяк не погодиться нарешті ошасливити якогось достойника»* (С. Андрухович). Частиною *так* часто вживається для підсилення, емоційного виокремлення певного слова чи цілої думки, допомагає мовцеві наголосити на важливості того, про що він каже, запевнити когось-небудь

у правильності своїх міркувань, наприклад: – *Інші теж так казали. Потім зрадили <...>. – Чекай, ти про... – Так!* – гаркнув Дунай, <...>. – *Більшість совіцьких солдатів та офіцерів, котрі <...> влилися в ряди повстанчої армії, переметнулися назад!* (А. Кокотюха).

Партикула **так** може використовуватися мовцем для вираження підсумку стосовно питання, яке він вже довго осмислює або ж щодо того, що найбільше хвилює мовця у вказаний момент, інколи набуває семантики «точно, справді» й висловлює емоційну нестабільність того, хто говорить, його переживання, наприклад: *Так, того квітневого дня вона, його Зірка, справді поведилася норовисто* (В. Шкляр). Із аналогічною семантикою вживається й похідна частка **так-то**, наприклад: *І навіть якби цілу решту життя я протримав тебе за руку <...>, все одно, множина (X) завжди буде потужніша од множини (Y), і жодним зусиллям уяви я собі не здолаю намалювати, що ти там бачила ще. Так-то. Спряжу-но я собі яєшню, от що* (О. Забужко). Повторювана частка **так** служить засобом підсилення ствердження: *Так-так, Ходя змайстрував собі справжнього лука, позаяк отаман заборонив стріляти у лісі...* (В. Шкляр). Підсилювальну функцію у вираженні стверджувальної, заперечної чи питальної модальності, часто з відтінком здивування виконує складна партикула **так-таки**, наприклад: *... Я дійсно не знаю, що сказати Павлу Івановичу Бухалову на його ліричну заяву. Так-таки жодного бажання не маю довідуватися, коли й за яких обставин він міг зустрічатися з моєю «матінкою»* (О. Забужко).

У позиції на початку речення вказана частка вживається під час продовження розмови, яка через певні відомі або невідомі причини була перервана, зазвичай у складі конструкції **так, я слухаю**, проте інколи – самостійно, наприклад: *Лена приклала мобільник до вуха і ледве чутно пробелькотіла «алло». По той бік трохи помовчали. <...> – Так, я слухаю, – трохи бадьоріше сказала Лена* (Т. Малайчук). Аналізована партикула може вживатися замість лексеми **алло** на початку телефонної розмови, коли мовець підіймає слухавку. Найчастіше така манера вказує на офіційний, діловий тон розмови чи намагання мовця пришвидшити процес розмови внаслідок браку часу, наприклад: *І тут йому телефонують <...>. – Так, – говорить. – Ну і що? – питає. – Важкий? А без мене можна? – Добре, – погоджується, – зараз буду* (С. Жадан).

Займенникова лексема **так** у ролі стверджувальної частки може набувати й інших семан-

тичних відтінків, наприклад, використовується під час відповіді на запитання із змістовим наповненням «нічого цікавого, особливого; не варте уваги», наприклад: – *А що ти озвучував? – Так, фільм один. Можна сказати, науч-поп. Інструктаж* (О. Ірванець). В іншому випадку вказана партикула вживається в якості еквівалента слова чи навіть цілого речення, проте все ж не втрачає свого значення – відповіді на запитання, яку співбесідник не озвучує, а показує, використовуючи міміку й жести, наприклад: *Ти мусиш зрозуміти, що ти зла. Ти розумієш мене? Пес кивала головою, що так, що розуміє* (Т. Малайчук). У поєднанні з компонентом **ну** партикула **ну так** указує на вимушене погодження з певним фактом, який, на думку мовця, не є вже й настільки значущим, наприклад: *Отже, з мимовільною усмішкою думає Дарина, Вадим зробив із їхньої розмови висновки. Опозиція, ну так, він же ж у нас в опозиції...* (О. Забужко).

Схоже семантичне значення має й сполука **так точно**, що використовується як повнозначна мовна одиниця й не потребує ніяких допоміжних засобів (слово-речення). Така конструкція вживається для висловлення ствердної відповіді у військовій сфері, є свого роду маркером офіційного стилю мовлення військовослужбовців, наприклад: *Підійшов вайлуватий прокурор міста. <...>. – Опергрупа вже скінчила? – Так точно!* – відповів Бриль (А. Кокотюха).

Відприслівникова партикула **так** здатна виражати й питальну семантику на початку питального речення зі значенням «здивування, недовіра, сумнів», синонімізуючись з лексемами **хіба**, **невже** тощо, наприклад: – *От бачиш! Тоді одразу всіх поетів мобілізують у депутати. Може, й тобі крісло виділять. Га? – Вони виділять... – хлопець скептично скривився. – Там своїх поетів, знаєте, скільки? – Так то поети?* (брати Капранови). Схоже семантичне навантаження має аналізована частка тоді, коли вживається на початку речення перед питальним словом, надаючи висловленню відтінку здивування, сумніву, недовіри та ін., наприклад: – *Сержант Ковальчук! – кинув руку до козирка Вася, взяв документи, критично вивчив їх. – Так що сталося, командире? Які проблеми?* (А. Кокотюха).

У значенні кількісної обмежувальної частки лексема **так** та її синонім **отак** уживаються для вираження приблизності, неточності щодо вияву чого-небудь, найчастіше кількісне значення сто-сується просторових та часових понять [5, с. 94], наприклад: *Про їхню придибенцію стало відомо*

у волосній управі <...> й **десь так на четвертий день до хати** <...> ввалився сам пан волосний (А. Кокотюха); **Проїхали так з кілометр до наступного повороту, і тут Козаков, нарешті, дав команду зупинитись** (О. Гончар); **І пройшли ми, значить, отак з годину, зупинився я, щоб відсапнути та оглянутись, коли дивлюся: а ми біля черешеньки...** (Улас Самчук).

Часто партикула **так** використовується для вираження мовлення, виконуючи підсилювальну функцію. Об'єктом її впливу може бути як одне слово в реченні, так і ціла синтаксична одиниця, проте інколи аналізована частка здатна виступати самостійним еквівалентом речення.

Підсилювальна функція частки **так** полягає в акцентуванні на виражальних можливостях слів, що розташовані поруч із нею, у такий спосіб посилюється емоційність репліки, наприклад: **Так он чого вона так сильно здивувалася тоді: Руслана на дух не терпіла тютюнового диму** (Л. Дашвар). Указана лексема часто вживається на початку окличного речення для підсилення емоційного стану мовця, яскравіше виражає його радість чи злість тощо. Використання частки **так** поруч із дієсловами у формі наказового способу дозволяє підвищити ступінь спонукування, змусити людину до дії, проте така конструкція має негативне забарвлення, в усному мовленні супроводжується дещо грубим і нервовим тоном, наприклад: **Торкнувся великим пальцем леза, потім без страху надавив усією долонею, скривився. – Тупа. – Так нагостри. – Давай чим – запросто** (А. Кокотюха). Для вираження здивування мовця чиею дією чи станом частка **так** використовується у сполученні з підсилювальними партикулами **оце, от** та ін., такі комплекси дозволяють емоційно передати почуття мовця, його захоплення, здивування, обурення кимось або чимось, наприклад: **Мені щелепа відпала, як я це почула: оце так шеф гестапо** (О. Забужко). Із підсилювальною функцією партикула **так** вживається й у складі часток **так де тобі (мені, вам тощо)** і **так куди [ж пак]** для вираження непогодження з чим-небудь або заперечення чогось, наприклад: **“Дайте, – Павло мій гомонить, – хоч обода догнути, батько мій поранений на миколаївській, не догне сам”. Так де там! А Павло – і ружжся у руках не тримав** (В. Дрозд) [7, с. 89].

Щоб досягнути посилення заперечення, використовують партикулу **так і** перед заперечною часткою **не**, що дозволяє наголосити на невиконанні певної дії, наприклад: **Вихователька прожила в Сан-Франциско все життя, але так**

і не навчилася говорити по-людськи (Т. Малярчук). Функцію попередження виконує ідіома **так і знай (знайте)**, що вживається в значенні «май (майте) на увазі». Використання такої конструкції дозволяє комусь попередити когось про можливі наслідки дій, запобігти появі проблем, наприклад: **Як тільки в документах все красиво, гладко... читаєш – ну прямо тобі Лев Толстой, комар носа не підточить! – так і знайте, що – ліпа...** (О. Забужко). Стала синтаксична конструкція **так от** використовується мовцем на початку речення для продовження перерваної думки, для переходу до суті справи, коли всі потрібні знання про неї співрозмовник уже дізнався, наприклад: **З'ясувалося, що можливими призвідцями епі... ну, тимчасових труднощів у нашому місті, можуть бути собаки <...>. Так от... <...> сьогодні вночі спеціальні служби проведуть, так би мовити, зачистку території** (О. Ірванець). Підсилювальна партикула **так** у поєднанні з лексемою **і** виражає декілька семантико-прагматичних смислів, а саме: а) вживається поруч дієслів із семантикою дії, процесу для підсилення значення енергійності їхнього виконання, наприклад: **Він однак дуже спритно заходився піднімати навколо себе пилуку на хіднику, розмахуючи мітлою. Кавальці сухого болота так і летіли навсібіч** (С. Андрухович); б) виступає засобом вираження неочікуваної, вимушеної дії, якої ніхто не сподівався, наприклад: **Я обійшов наш «Додж», розчахнув багажник, аби забрати наші речі, і... так і вкляк, розкривши рота та притримуючи рукою кришку** (М. Кідрук).

Окрім зазначених функцій, лексема **так** в українській мові вживається також у ролі сполучника чи сполучного слова, поєднуючи частини складного речення. Прислівник **так** уживається в складнопідрядних реченнях у значенні співвідносного слова в головній частині, а лексеми **як, ніби** тощо в підрядній частині, що вказує на спосіб дії, наприклад: **А я готую так, як не снилось навіть Францові Захеру в його ресторації у Відні** (С. Андрухович); **Притулила вивіску до вікна так, ніби останню літеру віконна рама затуляє** (Л. Дашвар).

Як уже було зазначено, компонент **так** наявний у структурі складених вторинних сполучників, зокрема умовний сполучник **як... так** уживається в підрядних реченнях умови у значенні співвідносного слова, синонімізуючись із словом **то** у складі сполучника **якщо... то**, наприклад: **Наче як плакати, так тільки біля неї. Як жалітися – їй, нікому більше** (Л. Дашвар). У структурі вторинного складеного сполучника

як... так і аналізована граматична одиниця служить для вираження градаційних семантико-синтаксичних відношень, поєднуючи однорідні члени речення (підмети, додатки, означення й обставини), наприклад: *В умовах гірського життя при різкому кліматі, де часто раптово змінюється вітер, опади і температура – кептар став дуже практичним одягом як для чоловіків, так і для жінок* (О. Воропай). Водночас не слід сплутувати градаційний складений сполучник *так ... і* з омонімічною синтагмою, ужитою в припрєдикативній позиції, де кожен із компонентів (*так – як*) є прислівником, виражаючи спосіб дії, а лексема *і* виконує функцію підсилювальної частки, наприклад: *Вона гарно співає, <...>, видно, що як співає, так і живе* (Т. Малярчук). Конструкції такого типу можуть і не містити у своєму складі частки *і*, яка не впливає на зміст речення, але увиразнює значення присудка, наприклад: *Як вміли, так зробили* (Самбірська газета).

Висновки і перспективи дослідження. Компоненти омокомплексу *так* функціонують у сучасній українській мові у значенні прислівника, частки або сполучника. Займенниковий прислівник *так* виражає велику кількість семантичних відтінків як самостійно, так і в складі сталих синтаксичних конструкцій, які увиразнюють семантичне наповнення речення або й цілого тексту обставинними відтінками. Аналізовані лексеми виражають значення способу дії (*так і сяк*,

саме так, так йому, так чи сяк, так само, як), міри і ступеня (*не так то* та ін.).

Визначальним семантичним наповненням аналізованої відприслівникової партикули *так* є підсилювальна функція, яка актуалізується як у самостійно використовуваних частках, так і в сполучі з іншими лексемами (*оце так, так і, так от, так не, так де тобі, та куди* тощо). Активною аналізована частка виступає й для вираження стверджувальної модальності: може вживатися незалежно від інших лексем у складі речення (*так, так-таки, так-то*) або ж утворювати разом з ними фразеологізовані сполуки (*ну так, так точно*). Значення приблизного виміру частка актуалізує поруч зі словами з кількісним, просторовим чи часовим значенням. Лексема *так* є компонентом складених вторинних сполучників *як... так* (виразника умовних відношень) і *як... так і* (виразника градаційних відношень). Визначальними факторами щодо визначення частиномовного статусу цих слів є семантичні, словотвірні ознаки та контекстне оточення, які зумовлюватимуть їхнє функціональне й прагматичне навантаження у висловленні. Задля повного й комплексного опису граматичної омонімії прислівників і часток необхідно розглянути парадигматичні і синтагматичні характеристики усіх омокомплексів в українській мові, компонентами яких виступають як займенникові, так і повнозначні адвербіативи.

Список літератури:

1. Бондаренко Л.В. Склад та комунікативні функції вторинних часток : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 2005. 20 с.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
3. Глібчук Н.М., Добосевич У.Б. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Львів : Апріорі, 2016. 638 с.
4. Городенська К.Г. Граматичний словник української мови : Сполучники. Київ – Херсон, 2007. 340 с.
5. Джочка І. Кількісні частки як засіб вираження квантитативної семантики. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. Випуск 44–45*. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015–2016. С. 91–96.
6. Джочка І. Ф. Граматична омонімія часток ОН, ОСЬ, ОТ, ОЦЕ. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2017–2018. № 4-3. Івано-Франківськ, 2018. С. 99–110.
7. Джочка І. Ф. Особливості функціонування граматичних омонімів *де і куди* в українській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4 (72), грудень. С. 86–91.
8. Джочка І. Семантичні та функціональні особливості граматичних омонімів *там і тут* в українській мові. *Українознавчі студії*. 2019. № 20. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ «Плай» ПНУ. С. 81–92.
9. Загнітко А., Ситар Г., Данилюк І. Структура і модель бази даних “українські частки та їхні еквіваленти. *Комп’ютерна лінгвістика: сучасне та майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ : КНЛУ, 2012. С. 21–22.
10. Каратаєва А.С. Проблема машинного перекладу: граматична омонімія часток. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Донецьк: Український культурологічний центр; Східний видавничий дім, 2013. Т. 35. С. 133–144.

11. Кійко С.В. Категорія симетрії й асиметрії в синергетичній організації омонімії. *Нова філологія*. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. Вип. 73. С. 55–64.
12. Кушлик О.П. Омонімія незмінних класів слів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2000. 20 с.
13. Симонова К.С. Особливості функціонування відзайменникових часток в українській мові. *Наукові записки*. Том 19, Спеціальний випуск: у двох частинах. Частина 1. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ : КМ «Академія», 2001. С. 35–39.
14. Словник української мови: у 11 т. Т. 10: Т–Ф. Київ : Наук. думка, 1979. 658 с.
15. Соколова С.В. Синтаксична реалізація відприслівникової транспозиції в українській мові. *Вісник Харківського національного університету*. № 910. Серія: Філологія. 2010. Вип. 60. Частина I. С. 758–763.
16. Соколова С.В. Частиномовна кваліфікація функціональних відприслівникових омонімів в українській мові. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. Т. 138. Вип. 125. *Філологія. Мовознавство*. Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 83–87.
17. Фуштей А.В. Особливості функціонування омокомплексу КОЛИ в українській мові. *Еврика – XXI. Збірник студентських наукових праць*. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2020. С. 106–109.
18. Шипнівська О.О. Міжчастиномовна морфологічна омонімія сучасної української мови. Київ : «Центр учбової літератури», 2020. 192 с.

Dzhochka I. F., Fushtei A. V. SEMANTIC AND GRAMMATICAL CHARACTERISTICS OF HOMOCOMPLEX “SO (TAK)” IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

*The article presents the results of grammatical research, which describe the semantic, word-forming and syntactic parameters of the particle **so (tak)** in the modern Ukrainian language. The material of the research was the prose of modern Ukrainian writers. The urgency of the problem is due to the need to clarify all the paradigmatic and syntagmatic features of the components of homonymous complexes in order to properly use them in speech and to correctly translate into a foreign language.*

*Being an adverb **so (tak)** functions both as an independent unit and as a part of idioms and expresses the following lexical meanings: “mode of action” (**so and siak (tak i siak)**), **it so (same tak)**, **so to him (tak yomu)**, “measure and degree of the feature” **not so as (ne tak to)**. In the adverbial position, the lexeme most often enters into syntagmatic relations with the predicate, indicating the way the action is performed. Implementing the semantics of measure and degree, the adverb **so (tak)** is combined with lexemes denoting quantitative or temporal meaning. The word-forming potential of the analyzed word is insignificant: only two diminutive-meliorative derivatives have been recorded **so (takechky)** and **so (taken'ky)** and the lexeme **so (otak)**, which actualizes the intensifying seme of mode of action. Intensifying and affirmative semantics are dominant for a derived particle **so (tak)**. The graded meaning of the analyzed nomen can be realized both independently and as a part of idioms (**this is so (otse tak)**), **so and (tak i)**, **so here (tak ot)**, **so where to you (tak de tobi)**, **so where (tak kudy)**. Explicating the affirmative semantics, the particle **so (tak)** serves as a basis of other particles formation that are also expressions of the objective modality (**so-so (tak-tak)**), **so-so (tak-taky)**, **so-so (tak-to)**, **so well (nu tak)**, **so exactly (tak tochno)**. As a component of the homocomplex, the word **so (tak)** is the part of the structure of compound conjunctions, which express conditional **as ...as (yak... tak)** and gradational **so ... as (yak... tak i)** semantic-syntactic relations. Semantic and functional load, word-forming features, the ability to enter into synonymous relations, and the contextual environment are the factors that determine the belonging of the component to a certain part of speech.*

Key words: *homocomplex, syntagmatics, paradigmatics, grammatical homonymy, particles, adverbs, conjunctions.*

Косович О. В.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

«КОРОНА-СЛОВОТВОРЧІСТЬ» МОВИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ – 2020

Пандемія коронавірусної інфекції COVID-19 і введення обмежувальних заходів спричинили перетворення суспільного життя в усіх його виявах і дали імпульс мовній продуктивності, а також прискореній течії мовних процесів. Нові умови життя, які стали наслідком пандемії COVID-19, відбулися як на соціальному, культурному, економічному рівнях, так і на кожному індивідуумі. Залученість усіх членів суспільства до актуальних подій стала причиною збільшення кількості авторів лексичних інновацій з різних соціальних груп.

*Результатом колективного стресу стає неймовірна індивідуально-авторська словотворчість, джерелом якої стають не лише і не стільки ЗМІ, а здебільшого середовище інтернету, а саме блоги та соціальні мережі, звідки лексика згодом потрапляє в широкі джерела. Різні мови світу незалежно одна від одної паралельно і одночасно продукують аналогічні ключові поняття мови коронавірусної епохи, орієнтуючись на власний культурний фон, лексичну базу. Так, одне з центральних понять пандемії «коронавірус» (*coronavirus*) виробляє в різних мовах дериват-омонім слова загальноновживаної мови «корона» (*corona*), стійкі вирази з яким перекладаються в новому контексті.*

У статті здійснюється спроба проаналізувати лексеми «коронавірус», «корона», коронавірусні, складні слова з початком корона- з точки зору семантики, словотвірної продуктивності, активності в структурі української мови, походження. Ключові лексичні нововведення коронавірусної епохи, такі як коронавірус, коронавірусний, з'явилися в мові спільного вживання у 2020 році і за короткий термін стали частиною загальноновживаної мови, про що свідчить їхня багатозначність, розвиток переносних значень, широка сполучуваність, формування стійких поєднань, частота вживань. Наявна вибірка слів з початком корона- (близько 800 одиниць) показує неймовірну продуктивність цього елемента, його абсолютну еквівалентність багатозначній лексемі «коронавірусний». Різнобічний аналіз складних слів із початком корона- показав залученість цієї лексики в різні сфери людської діяльності (медицину, економіку, будівництво, культуру, побут).

Ключові слова: *неологія, неологізм, мова коронавірусної епохи, семантика, словотвір, афіксоїд.*

Постановка проблеми. Найбільш інтенсивні зрушення словникового складу спостерігаються в період кардинальних змін у житті соціуму. Переломним можна назвати і час пандемії коронавірусної інфекції COVID-19, яка стала загальносвітовим явищем. У статті представлено корпус неолексем, створених у період коронавірусної епохи.

Постановка завдання. Пандемія, введення обмежувальних заходів спричинили перетворення суспільного життя в усіх його виявах і дали неймовірний імпульс мовній продуктивності. З моменту поширення епідемії COVID-19 мова активно реагує на перетворення дійсності, що виявляється у створенні великої кількості лексем за рахунок дериваційних ресурсів української мови. Попри неймовірну кількість новацій, більшість таких реакційних лексем є одиничними і часто є продуктом необхідної для зняття колективної напруги сублімації, що використовує

механізм мовної гри, або вбудовуються в образні структури, які служать для пізнання нових реалій за допомогою метафори.

Виклад основного матеріалу. Наслідком пандемії коронавірусної інфекції COVID-19 і введення заходів із боротьби з розповсюдженням COVID-19 стали не лише індивідуально-авторські й оказіональні новоутворення, але й ті, які відображають об'єктивні явища: нові і актуалізовані слова, нові значення дотеперішніх загальноновживаних і спеціальних понять, спеціальна лексика, яка змінила функціональну зону. Однак велика кількість лексичних інновацій не стільки відповідає об'єктивним номінативним потребам, скільки має на меті колективну творчу самореалізацію носіїв мови. Попри те, що лише невелика (щодо загального масиву інновацій коронавірусної епохи) кількість лексем має потенціал для подальшого закріплення в структурі мови, інтерес

викликає саме потік неологізмів і пов'язані з ними прискорені процеси адаптації, освоєння лексем, формування полісемії і омонімії, оскільки протягом одного року нові мовні одиниці зазнали таких змін, які здебільшого стають результатом тривалого історичного процесу.

Сукупність нової лексики, створеної в епоху поширення коронавірусної інфекції COVID-19, називають *корономовою*, *корономовленням*, *коронасловником*, *короналексикою*, а самі мовні нововведення – *коронасловом*, *короналексикою*, *коронатерміном* тощо. Одними з найбільш продуктивних елементів у 2020 році стали *корона-*, *корона-*, *ковід-*, *ковідо-*. Разом з тим ці системи – надлишкові і наповнюються еквівалентними одиницями, наприклад, *ковідіот* / *коронаідіот*, *ковіддисидент* / *коронадисидент* / *коронадисидент*, *ковідоскептик* / *коронаскептик*, *ковідофоб* / *коронафоб*, а тенденції, які відбуваються з однією частиною, властиві іншим. Тому вважаємо за доцільне розгляд однієї системи, загальні характеристики якої будуть застосовні до іншої. Однак, попри те, що для аналізу були обрані лексеми з початком *корона-*, насамперед необхідно звернутися до аналізу вершини цього словотвірного гнізда і розгляду вказаного компонента в низці кластерів, які паралельно існують і розвиваються.

Для найменування коронавірусної інфекції COVID-19 використовуються полісемантичні позначення «*коронавірус*», «*ковід*», «*сovid-19*», «*ковід-19*», наприклад: «Компанія *Sinovac* подала заяву про державну реєстрацію в Україні вакцини проти **COVID-19** під зобов'язання для екстреного медичного застосування. Дозвіл на екстрене застосування вакцини проти **COVID-19** виробника *Sinovac* вже наданий компетентними органами Туреччини, Бразилії, Китаю та Індонезії» (Укрінформ.ua); «Англо-шведська компанія *AstraZeneca* і німецька *Biologika* домовилися збільшити виробництво вакцини від **коронавірусу** в Європі і забезпечити довгострокові можливості поставок препаратів» (Європейська правда).

Якщо перше вживання терміну «*коронавірус*» в українськомовних джерелах, за даними електронного ресурсу Google, відноситься до 1971 року (Медичний реферативний журнал) і називає сімейство вірусів, то найменування «*Covid-19*», «*ковід-19*» і «*ковід*» виникли під час пандемії коронавірусної інфекції у 2020 році. У 2020 році термін «*коронавірус*» перейшов із мови для спеціальних цілей у загальне вживання, зазнаючи низки семантичних змін. Насамперед спеціалізується його значення, в результаті слово *коронаві-*

рус починає позначати лише той вид коронавірусів, який викликав епідемію. – SARS-CoV-2.

Термін «COVID-19» (*coronavirus disease*, англ. «коронавірусне захворювання») з'явився в масових виданнях 11 лютого 2020 року після офіційного присвоєння Всесвітньою організацією охорони здоров'я цієї назви новій коронавірусній інфекції і, за даними ресурсу *Google News*, згадувався у цей день в понад 190 повідомленнях українськомовної преси. Адаптація до кирилическої графіки відбулася вже через кілька днів. Згодом з'явилися перші письмові фіксації написання «*Ковід-19*», «*КОВІД-19*», а потім – «*ковід-19*». Також у пресі фіксуються альтернативні варіанти «*КоВіД-19*» і «*КоВіБ-19*» (коронавірусна хвороба), які не мають подальшого розвитку. Так, поява іншомовного терміну та його адаптація до системи української мови відбуваються одноментно, а численні графічні варіанти написання існують паралельно.

Крім позначень «*коронавірусна інфекція*», «*коронавірус*», «*ковід-19*», «*ковід*» у розмовній мові широко використовується найменування «*корона*», яке вживається в двох значеннях «про коронавірусну інфекцію COVID-19» (здати тест на корону), «про захворювання, викликане коронавірусною інфекцією COVID-19» (симптоми корони, заразитися короною, зловити / підхопити корону). Від іменника *корона* утворюється ще один розмовний дериват *коронка*, що повторює два значення твірного іменника *корона*: *пандемія коронки*, *при коронці*. Один із варіантів появи слова *корона*, що є синонімом найменувань «*COVID-19*», «*ковід-19*», «*ковід*», пов'язаний із дериваційними процесами української мови, в рамках яких воно утворюється від іменника *коронавірус* шляхом усичення.

Другий можливий шлях появи лексеми «*корона*» в українській мові обґрунтовується іншомовним впливом, який посилюється через єдність інформаційного і культурного простору в тематичному сегменті пандемії коронавірусної інфекції COVID-19. Загальний мовний контекст виявляється особливо необхідним у ситуації стертих мовних кордонів, актуальності проблеми для всіх без винятку і надзвичайної словотвірної активності всього суспільства. Оскільки найбільший вплив на українську мову має англійська, тому насамперед необхідно звернутися до англійськомовних джерел.

В англійськомовних ресурсах слово *coronavirus* часто пишеться окремо або з дефісом: «*Does weather influence Corona Virus? To contribute to the Coronavirus (COVID-19) risk assessment,*

meteoblue provides the first global study on relationship between Corona-Virus infections and weather conditions” (Meteoblue.com, 20.03.2020). “*The corona virus has created extraordinary circumstances and is now also having a major impact on the business community. It goes without saying that Priva is following the developments closely and adhering to the guidelines issued by the National Institute for Public Health and Environment (RIVM) and the Dutch Government*” (Priva.com, 20.03.2020).

Для порівняння, якщо звернутися до інших джерел, то, по-перше, термін «коронавірус» пишеться як *Virus Corona*: “*Virus Corona atau severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2) adalah virus yang menyerang sistem pernapasan. Penyakit karena infeksi virus ini disebut COVID-19. Virus Corona bisa menyebabkan gangguan ringan pada sistem pernapasan, infeksi paru-paru yang berat, hingga kematian*” (Adolokter.com). З часом слово *corona* почало вживатися самостійно, прирівнюючись за значенням до *coronavirus*: “*About the corona situation. Questions and answers about the corona situation*” (The Norwegian Directorate of Immigration (UDI). Крім цього, зі словом *corona* утворюються складні слова, зокрема, в німецькій і англійській мовах: “*Die Corona-Pandemie und die Zahl der an Covid-19 Erkrankten schreitet auch in Deutschland voran, wie überall in Europa und der Welt*” (www.deutschland.de). “*An arms race with an ancient corona-like virus may thus have taken place in ancestral East Asian populations*” (Biorxiv.com).

Розмовному самостійному вживанню *corona* сприяє помилкова етимологізація цього слова через зв'язок із назвою бренду алкогольних напоїв *Corona*: “*The most recent example of this is the coronavirus disease, which has naturally raised associations between it and Corona Beer. The question is what consequences, if any, this has had on Corona Beer sales, and what approach the company can take to protect its brand and trademarks from any potentially deleterious effects*” (Lexology.com, 06.04.2020). З огляду на цю цитату і текст, у якому вона представлена, складно судити про те, чи жартує її автор, проте, враховуючи існування цитат, які викривають цю інтерпретацію, можна припустити, що він говорить абсолютно серйозно: “*It's a hybrid word from the Latin corona, meaning crown, and the Latin virus, originally meaning a poisonous secretion from snakes – ie a kind of venom*” (The Oldie.com.uk, 09.06.2020).

Наступною сходинкою в розвитку вживання слова *corona* стає його використання в розмовному середовищі інтернету: “*Why Denmark's «corona*

passport» is more of a promise than a plan. Details are thin, but business leaders and technology companies are increasingly eager to roll out apps to boost travel and the economy” (Technology View.com).

Самостійне вживання слова *corona* в українськомовних джерелах відноситься до 20-х чисел січня. Наприклад, ось одна з перших цитат: «*Назва «коронавірус» походить від латинського слова «корона», оскільки форма вірусу нагадує саме її*» (BBC News Україна, 21 січня 2020 року). Тобто, до моменту першої письмової фіксації *corona* (*corona*) в іншомовних ресурсах вже має високу частоту незалежного вживання, вбудовується у дериваційні процеси і бере участь в утворенні складних слів. Однак, попри це, самостійне вживання слова *corona* в українській мові пов'язане з незалежними від зовнішнього впливу внутрішньомовними процесами, які можна порівняти з паралельними процесами в інших мовах світу і які в будь-якому випадку апелюють до національної культурної бази. Стимулом для незалежного від повного слова *коронавірус* вживання лексеми *corona* послугувало існування в українській мові загальноновживаного омоніма.

Виникають перші приклади, які обігрують омонімію зі загальноновживаним словом *corona*, що може бути наслідком переосмислення значення цього слова або помилкової етимологізації першої частини слова *коронавірус* (пор. схожий процес із найменуванням бренду алкогольних напоїв *Corona*, подальше переосмислення рекламного слогана компанії *It's Corona time* (Це час корони), яка в свідомості носіїв української мови пов'язується з дорогоцінними прикрасами, символом влади монарха, в той час як спочатку латинське слово *corona* було вибрано через схожість будови вірусу з сонячною короною).

В одному з перших прикладів обігрується загальноновживаний омонім: «*Як зняти «кору» з коронавірусу?»* (Християнські зустрічі, 23.02.2020). Також *corona* стає атрибутом нової коронавірусної інфекції COVID-19, а сам вірус і реальність можуть бути «*коронований / коронована*»: «*Не таким ми бачили сьогоднішній день, але неблаганний коронований вірус змінив сьогоднішнє навчання*» (Офіційний сайт Івано-Франківського національного медичного університету, 23.09.2020); «*Коронована реальність: вірусу ще є де розвернутися...*» (Galychyna.if.ua, 15.07.2020).

Апелюючи до коронавірусної інфекції COVID-19, обігрується поєднання *надіти / начепити корону*, які переосмислюються і набувають значення «захво-

рїти коронавірусом». Для позначення зниження рівня захворюваності від коронавірусної інфекції COVID-19 використовується поєднання *корона не тисне*, наприклад: «**Корона** їм більше не тисне. Які країни послаблюють карантин» (Українська правда, 20.04.2020).

Аналогічне переосмислення та обігрування в тексті двох значень спостерігається у слів *коронований* і *коронація*. Наприклад, *коронований* і поєднання *коронована особа* використовуються для найменування осіб, які захворіли на коронавірус: «За добу на Тернопільщині – плюс 59 **«коронованих»** хворих» (Ternopoliany.te.ua, 29.05.2020). Крім цього, *коронований* у деяких випадках набуває темпоральних значень «відбувається в період пандемії коронавірусу»: «Важким, бентежним, переможним: яким Україна запам'ятає **«коронований»** 2020 рік» (Суспільне Медіа, 29.12.2020). Слово *коронація* також переосмислюється в контексті пандемії COVID-19: «**Коронація** лібідо. Як змінилося сексуальне життя під час пандемії» (Wonder, 11.01.2021).

Активне вживання слів, в основі яких лежить обігрування омонімів і одночасна реалізація в контексті двох значень, зумовлюється метою мовної гри – створенням комічного ефекту. Підтвердженням активного семантичного потенціалу лексеми *корона* слугує не лише її взаємодія із загальноживаним словом, а й вбудовування її в дериваційну систему української мови.

Елемент *корона-* демонструє неймовірну продуктивність в утворенні складних слів, але пов'язується не зі словом *корона*, яке має розмовний характер вживання, а з нейтральною твірною лексемою *коронавірусний*. Так, вибірка складних слів із початком *корона...*, складена в результаті моніторингу текстів ЗМІ, містить близько 800 одиниць.

Зміна типу морфем, їхній перехід з одного типу в інший є тривалим історичним процесом, проте мовна дійсність поточного моменту свідчить про прискорення механізмів мовної системи і проходження лексемами за один рік стадій, які в звичайних умовах вимірюються не одним десятиліттям або не одним століттям. З одного боку, частині *корона-* притаманні ознаки, що властиві афіксоїду:

1) продуктивність і регулярність, які підтверджуються обсягом вибірки;

2) елемент *корона-* не існує в мові як цілісне самостійне слово, лексема *корона* має розмовний характер і виступає в значеннях «про коронавірусну інфекцію COVID-19» і «про захворювання,

спричинене коронавірусною інфекцією COVID-19», в той час як *корона...* має нейтральний характер, пов'язується за значенням із прикметником *коронавірусний*;

3) елемент *корона-* не втрачає смислових зв'язків із твірною одиницею *коронавірусний*. Наприклад, значення «відноситься до періоду пандемії і/або карантину через коронавірусну інфекцію COVID-19» у випадку з прикметником *коронавірусний* з'являється у сполученнях *коронавірусний рік*, *коронавірусний квітень*, *коронавірусний концерт*, *різдвяні коронавірусні канікули*. Також це значення притаманне афіксоїду *корона-* ... в словах *короначелендж*, *коронарік*, *короналіто*;

4) елемент *корона-* виконує функцію кореневої морфеми. Це другий семантичний центр, який має конкретне, матеріальне, а не тимчасове, просторове, причинне та інші значення. Наприклад, значення слова *коронадисидент* «про того, хто заперечує існування пандемії коронавірусної інфекції (COVID-19)», утворюється з огляду на рівнозначні для семантики слова частини *корона-*... і *-дисидент-*, де *корона...* означає «пов'язаний із пандемією коронавірусної інфекції (COVID-19)», а лексема *дисидент* тлумачиться як «той, хто не згоден з панівною ідеологією в країні, суспільстві; інакомислячий». Цей приклад показує, що компонент *корона-* має не додаткове значення, яке «нанизується» на семантику кореня *дисидент-*, а виступає формуючим ядерним значенням слова *коронадисидент* другим компонентом;

5) елемент *корона-* відіграє в слові лише словотвірну, а не словозмінну роль;

6) елемент *корона-* зустрічається тільки в складі складних іменників і прикметників. У наявній вибірці немає жодного дієслова, дієприслівника, дієприкметника і прислівника, а складні прикметники з *корона-* становлять лише близько 2,5%. Наприклад, до поодиноких випадків відносяться лексеми: *короназалежний*, *корона-інфікований*, *корона-підозрілий*, *коронапозитивний*, *корона-фейковий*.

З іншого боку, частина *корона...* щодо другої частини іменника виступає визначальним компонентом. За рідкісним винятком в узусі одночасно можуть співіснувати обидва варіанти: словосполучення з повним прикметником *коронавірусний* + іменник і *корона-* + іменник. Наприклад: *коронавірусний хворий* і *коронахворий*, *коронавірусні новини* і *коронановини*, *коронавірусний симптом* і *корона-симптом*, *коронавірусний апокаліпсис* і *коронаапокаліпсис* (*корона-апокаліпсис*), *коронавірусна атака* і *коронаатака* (*корона-атака*),

коронавірусне божевілля і коронабожевілля, коронавірусна дурість і коронадурість, коронавірусна лікарня і короналікарня (корона-лікарня), коронавірусна дискотека і корона-дискотека, коронавірусне дисидентство і корона-дисидентство, коронавірусний дисидент і коронадисидент (корона-дисидент), коронавірусна жадібність і коронажадібність. Як видно з прикладів, корона- в разі злитого і дефісного написання виступає еквівалентом прикметника *коронавірусний*, від якого слово було утворено шляхом скорочення, і зближується за функцією з прикметником, який перебуває у препозитивному положенні.

З огляду на загальні тенденції глобалізації слов'янських мов і тяжіння сучасного словотворення до продукування складних слів типу *бізнес-план, інтернет-служба, відеоіракти* [3, с. 577], можна зробити висновок про віднесення форманта *корона-* до аналітичних прикметників, слова з якими О. О. Реформатський вперше назвав «уявними складними словами» (1967 рік) [7, с. 292] і зарахував до них складноскорочені слова типу *кіно-актор, фотолaborаторія, стоп-сигнал, агітпункт, ікс-промені, альфа-промені, профбілет*, а М. В. Панов [5] теоретично обґрунтував їх виділення в окремий граматичний клас.

До властивих для компонента *корона-* основних характеристик аналітичного прикметника, виділених на основі ознак, описаних у працях М. В. Панова [5], Л. П. Крисіна [1; 2; 3], Є. В. Маринової [4] відносяться: 1) продуктивність; 2) незмінний характер; 3) позначення непроцесуальної ознаки; 4) виконання атрибутивної функції; 5) препозитивне положення щодо основного слова. М. В. Панов головною особливістю аналітичних прикметників називає вільну сполучуваність, тобто сполучуваність із необмеженою кількістю одиниць [5, с. 162], що також залишається одним із ключових критеріїв у визначенні афіксоїдів, тому продуктивність і регулярність є характеристикою в обох випадках, але не диференційною ознакою.

Надмірність системи мови коронавірусної епохи у випадку з елементом *корона-* експлікує еквівалентність найменувань з аналітичним компонентом із традиційним для української мови засобом вираження атрибутивних відносин за допомогою змінюваного прикметника *коронавірусний* та іменника. Крім цього, у прикладах із частиною *корона-* нівелюється різниця злитого і дефісного написання. Так, попри властиві компоненту *корона-* характеристики афіксоїда та аналітичного прикметника, вважаємо, що ключовим аргументом на користь аналітичної, а не афіксо-

їдної природи елемента *корона-* є експліковане у мові проміжне положення лексичних одиниць з цим елементом між складними словами, в яких частина *корона-* заміщає прикметник *коронавірусний* і успадковує весь комплекс його значень зі словосполученнями з повним прикметником *коронавірусний*.

Наявна вибірка складних слів із початком *корона-* підтверджує неймовірно високу продуктивність цього елемента, його залученість до всіх сфер людської діяльності у взаємодії зі зміненим внаслідок пандемії коронавірусної інфекції COVID-19 світом. Подальше осмислення матеріалу представляється у вигляді тематичних груп фрагментів словника коронавірусної епохи, що відображають різні сторони нової реальності.

У результаті появи епідемії формується численна група найменувань коронавірусної інфекції COVID-19 із загальним значенням «коронавірусна інфекція COVID-19», у якій присутні компоненти, пов'язані з семантикою зараження: *коронаінфекція, короназараза*, лексичні одиниці, які шикуються в образні ряди, зокрема, неперсоніфікованої ворожої сили: *короназло, короназагроза*, абсолютного зла: *корона-диявол*, різних фантастичних, казкових істот величезних розмірів і/або незвичайної будови: *коронаящур, короначудовище, корона-чудовище, коронаштейн (корона-... + Франкштейн), коронамонстр, короназавр (корона-... + динозавр)*.

Коронавірусна інфекція COVID-19 осмислюється як активний ворог, з яким людство перебуває у відносинах війни. Із вибірки з компонентом *корона-* до лексики мілітаристичної тематики відносяться такі: *корона-атака, корона-удар, коронаборотьба, корона-війна, коронафронт, гаряча коронаточка, корона-жертви, коронаперемога, корона-переможець, коронахроніка*. Оформлюється група лексики, яка відображає статистичні дані щодо поширення коронавірусної інфекції, приросту нових виявлених випадків, осіб, які видужали, осіб, які померли: *корона-щоденник, коронакарта, коронаіндекс, коронастатистика, корона-цифри, корона-арифметика, корона-дані, коронасписок*.

Особлива актуальність властива лексиці, спрямованій на осмислення пандемії коронавірусної інфекції COVID-19. Вона об'єднана значенням «пандемія коронавірусної інфекції COVID-19». У цьому тематичному блоці задіюються такі образи: 1) природних явищ, які мають нищівну дію: *коронаайсберг, коронаморе, коронаураган, коронашторм, коронастихія, коронацунами*;

2) ізоляції: *корона-блокада, корона-блокування*; 3) перерви: *корона-антракт, корона-брейк, коронапауза*; 4) тривалого твору: *корона-серіал, коронаепопея*; 5) біди, лиха, від якого немає порятунку: *коронанапасть, короначума*; 6) кінця світу: *коронаармагедон, коронаапокаліпсис, корона-лихо, коронакатастрофа, коронанапасть*; 7) простору: *корона-глобалізація, коронамір, коронацарство, коронацентричний світ*; 8) періоди: *корона-час, корона-епоха, коронатайм*; 9) дійсності: *коронареальність, коронаекзист, коронажиття*.

Для групи найменувань коронавірусної інфекції COVID-19 і пандемії COVID-19 здебільшого властиве залучення безлічі метафоричних образів для опису одного денотата. Подібне творче переосмислення дійсності пов'язується з функцією метафори як механізму пізнання, особливо актуальної в осмисленні нової дійсності. Також, окрім словотворчості, в коронавірусну епоху розвиваються форми мовного самовираження на тему пандемії. Для позначення цієї діяльності використовуються найменування «*коронатворчість*» і «*коронакультура*», а різні способи їх реалізації представлені такими лексемами: «*корона-пісня*», «*корона-п'єса*», «*коронаанекдот*», «*коронамюзікл*», «*корона-реп*», «*коронавіри*», «*коронатрек*», «*коронашансон*», «*коронаекспозиція*», «*коронаграфіті*», «*корона-драма*», «*корона-пантоміма*», «*корона-фільм*». Як і у випадку з метафорою, словотворчість у контексті пандемії коронавірусної інфекції слугує інструментом для пізнання і способом позбавлення від зайвої емоційної напруги. Також із механізмом сублімації пов'язується *коронагумор*, який сформувався під час пандемії і активно розвивається.

Пандемія, яка охопила світ, стає безпрецедентною подією як мінімум через миттєву синхронну реакцію розвинених країн на поширення коронавірусної інфекції COVID-19. В обставинах, що склалися, формуються нові ієрархічні структури, в яких представлені такі учасники, інструменти, способи здійснення виконавчої і розпорядчої влади: 1) вищий орган: *коронакабінет*; 2) постанови вищого органу: *короназаборона, коронаміри, коронаобмеження, коронапослаблення, короназакон, коронаінструкція*; 3) представники контролю: *корона-комісія, корона-полісмен, коронашериф, коронаінспектор*; 4) неофіційний помічник: *корона-стукач*; 5) стягнення за порушення: *коронаштраф*.

Крім сторони влади, в мові позначається активно протиборча опозиція, а саме ті, які зазнають невдач в опорі: *корона-бунтар, коронаповстанець*, які намагаються висловити свою

незгоду за допомогою *коронабунту, коронамітингу, корона-демонстрації*. З'являються слова із загальним значенням «обмежувальні заходи через пандемію COVID-19», об'єднані семантикою надмірності: *коронаперегиб*.

Найменування сукупності засобів і методів боротьби з пандемією коронавірусної інфекції COVID-19 у мові їхніх супротивників апелюють до різних крайніх політичних режимів, заснованих на насильстві політики: *коронатерор, коронатоталітаризм, коронадиктатура, коронафашизм*. Однією з характерних форм контролю тоталітаризму, диктатури, фашизму, терору є негласні заходи спостереження, яке в умовах коронавірусного контексту набуває форми *коронаслідкування*. У цьому ж векторі позначається вершина ієрархії – *корона-диктатор*. Також за допомогою лексики експлікуються смисли «конспірологічна теорія», «надумана природа пандемії»: *короназмова, корона-афера, коронаспектакль, коронашоу*.

З'являється терміноподібна одиниця *коронаправо*, вербалізується потреба в регулюванні відносин у зв'язку з новими нормативними актами, встановленими внаслідок пандемії COVID-19 і комплексу обмежувальних заходів. Ця лексема стає продуктом не засобу мас-медіа, соціальних мереж, а спеціалізованого середовища, зокрема, цитата з галузевого джерела: «*В Україні створили телеграм-канал «Коронаправо», в якому публікують правові статті про коронавірус. На каналі також розміщується судова практика, яка стосується притягнення до відповідальності за порушення карантинних правил*» (Поради юриста, 04.17.2020). У судовій практиці випадки судового розгляду, які виникають внаслідок недотримання введених обмежувальних заходів, оскарження правомірності обмежувальних заходів, отримали неофіційне позначення *коронасправа*, а вимога з цього предмету особи, чії права були порушені, – *коронапозов*.

Введення заходів, спрямованих на боротьбу з пандемією коронавірусної інфекції (закриття кордонів, обмеження перевезень, транспортного сполучення, припинення торгівлі) суттєво вплинуло на макро- і мікроекономіки. Вплив пандемії на економічну сферу має свої *коронаплюси* і *коронамінуси* і знаходить відображення в нових лексемах, які називають: 1) саму сферу діяльності: *коронаекономіка*; 2) систему вивчення економічних явищ: *коронаекономічний аналіз*; 3) стан економічної системи: *коронакриза, коронамічна криза, коронарецесія, коронацесії*; 4) грошові кошти, спрямовані на вирішення тих чи інших

проблем або завдань, що виникли через пандемію: *корона-бюджет, коронагроші, коронафонд, корона-фонд, корона-пакет*: «Нідерланди планують створити **«коронафонд»** для країн, які найбільше постраждали від COVID-19. Голландська влада називає це «подарунком» для країн Південної Європи» (Mind.ua, 02.04.2020); 5) грошові втрати: *короназбитки, корона-витрати*; 6) фінансові операції: *корона-позика, корона-облігації*; 7) ринкову діяльність, інструменти: *коронамаркетинг, коронаторгівля, корона-шопінг, корона-знижки, корона-розпродаж*.

На тлі пандемії розвиваються нові форми злочинної діяльності, такі як *корона-шахрайство, корона-шулерство, корона-кримінал, корона-обман*, вербалізуються особи, які здійснюють протиправні дії: *корона-зłodий, коронакіберзłodий, фінансовий коронамахінатор*, називаються способи розкрадання грошових коштів (*корона-фішинговий виверт*). Нові лексеми з'являються і у страхуванні (*коронаполіс*: «Аналогічні поліси є у компанії «Тінкофф Страхування» і СК «Згода». Обидві компанії на питання про динаміку попиту на цю послугу не відповіли. Повідомили, що свій **«коронаполіс»** запустили нещодавно «і про статистику говорити зарано» (Polyanafest-Manager, 29.12.2020).

Нові умови життя, які стали наслідком пандемії COVID-19, відбулися як на соціальному, культурному, економічному рівнях, так і на кожному індивідуумі. В умовах пандемії створюється низка смислових опозицій, які характеризують розшарування суспільства на підставі протиставлень: 1) свої vs чужі: *коронашовінізм, корона-джихад, корона-націоналізм*; 2) хворі vs здорові: *корона-шеймінг* (шеймінг від англ. *to shame* «соромити, ганьбити»), *коронасором, коронаганьба, коронацькування, коронахейтинг* (хейтинг від англ. *to hate* «ненавидіти»); 3) той, хто заперечує існування пандемії, не дотримується заходів боротьби з пандемією vs той, хто визнає існування пандемії, украй нею стурбований: *коронаідіот, корона-атеїст, коронанігіліст, корона-скептик, коронагностік, коронапофігіст, коронадисидент, корона-дисидент, коронафренік vs коронавіруючий, корона-активіст, корона-аларміст, коронаентузіаст, коронапанікер, короназалежний*; 4) той, хто заперечує позитивний результат пандемії vs той, хто вірить у позитивний результат пандемії: *коронапесиміст, коронафаталіст vs коронаоптиміст*.

Також формується група на підставі позиції і поведінки того, хто заперечує існування пандемії і того, хто визнає існування пандемії: *корона-*

дисидентство, корона-скепсис, коронапофігізм vs коронавіра, коронапаніка, корона-паранойя, коронафобія, коронаістерика, коронапсихоз, коронаістерія, корона-божевілля, коронашизофренія, корона-ідіотизм, короназалежність («про надмірне придбання товарів першої необхідності»).

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз «коронавірусних» неологізмів дозволяє зробити низку висновків. Нові умови життя, які стали наслідком пандемії COVID-19, відбулися як на соціальному, культурному, економічному рівнях, так і на кожному індивідуумі. Залученість усіх членів суспільства до актуальних подій стала причиною збільшення кількості авторів лексичних інновацій з різних соціальних груп. Результатом колективного стресу стає неймовірна індивідуально-авторська словотворчість, джерелом якої є не лише і не стільки ЗМІ, а здебільшого середовище інтернету, а саме блоги та соціальні мережі, звідки лексика згодом потрапляє в широкі джерела.

Різні мови світу незалежно одна від одної паралельно і одночасно продукують аналогічні ключові поняття мови коронавірусної епохи, орієнтуючись на власний культурний фон, лексичну базу. Так, одне з центральних понять пандемії *«коронавірус»* (coronavirus) виробляє в різних мовах дериват-омонім слова загальноживаної мови *«корона»* (corona), стійкі вирази з яким переосмислюються в новому контексті.

Ключові лексичні нововведення коронавірусної епохи, в число яких входять слова *коронавірус, корона, коронавірусний*, незважаючи на нетривалий час функціонування в системі спільної мови, за короткий термін закріплюються в її структурі, стають її надбанням, що проявляється в характері їх функціонування: частоті, багатозначності, наявності переносних значень, словотворчої активності, формування стійких поєднань, широкої сполучуваності. Одночасно вони є основою для безлічі стихійних одиниць одноразового вжитку.

Грамматичний статус елемента *корона-* в складі складних слів здається неоднозначним. З одного боку, компонент *корона-* повністю відповідає критеріям афіксоїда завдяки регулярності і продуктивності, відсутності вживань як самостійного слова, виконання функції кореневої морфеми, вираження словотвірного, а не граматичного значення, функціонування тільки в складі іменників і прикметників. З іншого боку, у 97,5% випадків складні слова з першою частиною *корона-* представлені іменниками, в яких компонент *корона-* позначає непроцесуальну ознаку і виконує атрибутивну функцію щодо іменника, який знаходиться

у постпозиції, має незмінний характер, повністю переймає значення полісемантичного твірного прикметника *коронавірусний*.

Також надлишкова система мови коронавірусної епохи містить численні дублети складних слів із початком *корона-* і словосполучень із *коронавірусний* з аналогічним іменником, що демонструє абсолютну рівність складних іменників з елементом *корона-*, написаних разом чи через дефіс, і конструкцій *коронавірусний* + іменник. Можна зробити висновок, що компонент *корона-*, утворений шляхом усічення прикметника *коронавірусний*, у складі складних іменників є, радше, аналітичним прикметником, ніж афіксоїдом.

Різносторонній аналіз складних слів із початком *корона-* показав вплив пандемії 2020 року, заходів, спрямованих на боротьбу з коронавірусною інфекцією COVID-19, на різні сфери людської діяльності (медицину, економіку, будівництво, культуру, побут) і на кожного індивідуума. Загальносвітовий характер проблеми, залученість усіх членів суспільства в нові умови життя, колективний і персональний стрес призводять до використання мови як засобу зняття емоційної напруги, частого звернення до мовної гри, потреби у створенні комічного ефекту. Також створюється велика кількість подібних номінацій, у яких метафора виконує евристичну функцію.

Список літератури:

1. Крысин Л. П. К соотношению системы языка, его нормы и узуса // Коммуникативные исследования. 2017. № 2(12). С. 20–31.
2. Крысин Л. П. Новые аналитические прилагательные и явления хиатуса // Жизнь языка. М., 2001. С. 189–196.
3. Крысин Л. П. О некоторых новых типах слов в русском языке: слова-«кентавры» // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Нижний Новгород, 2010. № 4(2). С. 575–579.
4. Маринова Е. В. Вопрос об аналитических прилагательных в отечественной и зарубежной лингвистике // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Нижний Новгород, 2010. № 4(2). С. 628–630.
5. Панов М. В. Позиционная морфология. М., 1999. С. 152–162.
6. Рацибурская Л. В., Тимофеева А. А. Современные тенденции в словообразовании русского и чешского языков // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. 2011. № 6(2). С. 574–578.
7. Реформатский А. А. Введение в языковедение : учебник. 5-е издание, исправленное. Москва : Аспект Пресс, 2004. 536 с.

Kosovych O. V. “CROWN WORD CREATION” OF THE LANGUAGE IN THE CONDITIONS OF THE 2020 PANDEMIC

The pandemia of coronavirus infection COVID-19 and the introduction of restrictive measures have transformed public life in all its manifestations and gave impetus to language productivity, as well as the accelerated course of language processes. The new living conditions that resulted from the COVID-19 pandemic affected the social, cultural, economic and individual levels. The involvement of all members of society in current events has led to an increase in the number of authors of lexical innovations from different social groups.

The result of collective stress is an incredible individual-author word formation, the source of which is not only and not so much the media, but mainly the Internet environment, namely blogs and social networks, where vocabulary later falls into broad sources. Different languages of the world independently of each other in parallel and simultaneously produce similar key concepts of the language of the coronavirus era, focusing on their own cultural background, lexical base. Thus, one of the central concepts of the coronavirus pandemic (coronavirus) produces in different languages a homonymous derivative of the commonly used language crown (corona), stable expressions with which are reinterpreted in a new context.

The article attempts to analyze the lexemes coronavirus, crown, complex words with the beginning of the crown – in terms of semantics, word-forming productivity, activity in the structure of the Ukrainian language, origin. Key lexical innovations of the coronavirus era, such as coronavirus appear in the language of common use in 2020 and in a short time become part of the common language, as evidenced by their ambiguity, development of figurative meanings, broad compatibility, stable combinations, frequency of use. The available list of words with the beginning of the corona- (about 800 units) shows the incredible performance of this element, its absolute equivalence to the multi-valued lexeme coronavirus. A comprehensive analysis of complex words with the beginning of the crown – showed the involvement of this vocabulary in various areas of human activity (medicine, economics, construction, culture, life, etc.).

Key words: neology, neologism, language of coronavirus epoch, semantics, word formation, affixoid.

Коць Т. А.

Інститут української мови Національної академії наук України

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: ЗАСАДИ, КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОЗНАКИ, ФУНКЦІЇ

У статті здійснено комплексне дослідження публіцистичного стилю як сегменту історії української літературної мови, що засвідчило сталі та змінні структурно-аксіологічні механізми літературної норми.

Обґрунтовано концепцію діахронного аналізу публіцистичного стилю в контексті історії літературної мови, що враховує соціокультурні і психолінгвальні чинники. Визначено цілісну інтегративну лінгвокультурологічну і структурно-нормативну модель опису мовних одиниць публіцистичних текстів. З'ясовано мовні механізми впливу публіцистичних текстів на суспільну і національно-мовну свідомість та введено в науковий обіг аксіологічне осмислення часових мовних парадигм у зв'язку зі зміною естетичних, моральних, ідеологічних орієнтирів суспільства.

Показано, що мова преси – це найдавніший писемний різновид публіцистичного стилю, який є засобом передавання, поширення суспільно-політичної, наукової, культурної інформації. Незмінними диференційними ознаками стилю є доступний, логічний виклад, що виявляється в доборі семантично прозорих, однозначних мовних одиниць із виразною оцінною конотацією. Екстралінгвальні чинники, зміни пріоритетів суспільно-політичного життя народу впливають на динаміку семантико-аксіологічних механізмів вияву часових, ціннісних, ідеологічних, естетичних орієнтирів національно-мовного простору.

З'ясовано, що в різні періоди історії літературної мови коригувалося словесне моделювання дійсності, а мова ЗМК була інструментом, який оновлював, модернізував традиції, пропагував цінності свого часу, інтерпретував їх відповідно до історико-соціального буття нації і в результаті формувал, регулював, змінював масову свідомість суспільства. Повноцінний розвиток публіцистичного стилю можливий лише за умови наявності самостійної держави, яка забезпечує функціонування незалежної преси.

Ключові слова: публіцистичний стиль, мова преси, літературна норма, стильова норма, оцінність, оцінні одиниці.

Постановка проблеми. Високорозвинена функціональна система засобів масової комунікації сучасного соціуму, представлена газетами, журналами, радіо, телебаченням, інтернетом, в умовах глобалізації стала незамінним високотехнологічним інструментом поширення знань про навколишній світ, оперативним механізмом передавання інформації, інтелектуалізації мовомислення широкого загалу. ЗМК як сфера функціонування значного сегмента української літературної мови – публіцистичного стилю – «передбачає живий зворотний зв'язок адресантів і адресатів, учасників соціальної комунікації, стає надійним джерелом для вивчення динаміки мовних змін, активних процесів у мові й мовній свідомості наших сучасників» [3, с. 123].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження публіцистичного стилю в українському мовознавстві вже з кінця ХІХ століття представлено двома напрямками – літературно-нормативним і функціонально-стильовим,

засади яких було сформульовано у працях М. Гладкого, М. Левицького, І. Нечуя-Левицького, М. Сулими.

Літературно-нормативний аспект усебічно розвиває у 60–70-х рр. ХХ ст. М.А. Жовтобрюх, який на прикладі часових зрізів історії української літературної мови визначає роль періодики у становленні сучасних орфографічних, фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних норм, у формуванні й розвитку української спеціальної термінології, а також у стилістичному збагаченні сучасної української літературної мови.

У 60–80-х рр. *літературно-нормативний напрям* вивчення публіцистичного стилю представлений значною кількістю праць С.Я. Єрмоленко, А.П. Коваль, М.М. Пилинського, А.А. Бурячка, К.В. Ленець, В.М. Русанівського, О.А. Сербенської, Н.М. Сологуб та інших. Це був час системного опису і різнопланового аналізу (лінгвістичного, соціологічного, психологічного) мови преси як зразка літературної мови.

Функціонально-стильовий напрям у вивченні мови преси ефективно розвивається в Україні з 70-х рр. ХХ ст. Як елемент стилістичної системи української мови публіцистичний стиль представлено в «Курсі історії української літературної мови» (Київ, 1958), у працях «Нариси загальної стилістики сучасної української мови» (Київ, 1962) І.Г. Чередниченка, «Сучасна українська літературна мова. Стилїстика» за ред. І.К. Білодіда (Київ, 1973), побудованих за принципом структурного аналізу публіцистичних текстів.

У 80-х рр. ХХ ст. українські мовознавці (М.М. Пилинський, Г.М. Колесник, А.І. Мамалига, Г.М. Сагач, Л.І. Шевченко та інші) з'ясовують лінгвістичну природу жанрів публіцистичного стилю, наголошують на естетичних критеріях газетної мови. Лексико-семантичні зміни в мові преси стають об'єктом дослідження О.О. Тараненка, В.Т. Коломієць, І.Ю. Шашкіна, Д.Х. Баранника, К.В. Ленець, Л.С. Паламарчука, А.П. Коваль, О.Д. Пономаріва, А.І. Мамалиги, Л.І. Шевченко, О.М. Пазяк, М.У. Каранської, М.Г. Яцимирської.

Динаміка лексико-семантичної системи публіцистичного стилю – це пріоритетний предмет студій мовознавців 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.: В.М. Русанівського, Д.Х. Баранника, О.Г. Муромцевої, О.А. Сербенської, О.А. Семнюка, М.П. Кочергана, Б.М. Ажнюка, П.П. Чучки, К.В. Ленець, Л.І. Мацько, М.П. Дудика, О.А. Стишова, М.І. Навальної, Д. Мазурик, Л.В. Струганець, Б.О. Коваленка, Л.П. Кислюк та інших.

На сучасному етапі інтенсивно розвивається комунікативний аналіз публіцистичних текстів (праці І.Я. Завальнюк, А.О. Худолій та інших). Функціонально-стилістичний і літературно-нормативний аспекти виявляють тенденції конкретних часових періодів, проте не дають цілісного уявлення про публіцистичний стиль як сегмент історії літературної мови.

Постановка завдання. Завданням статті є систематизація й окреслення основних диференційних ознак публіцистичного стилю в системі функціональних стилів літературної мови, простежити динаміку його становлення та з'ясувати комунікативно-прагматичні особливості текстів сучасних ЗМК. Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечило використання загальнолінгвістичних та рецептивно-стилістичних *методів*: *функціонально-стилістичного методу* (для встановлення диференційних ознак публіцистичного стилю як функціонального різновиду літературної мови; для виокремлення змістово-конструктивних елементів у структурі публіцис-

тичних текстів); *структурно-історичного методу* (для простеження динаміки структурних одиниць літературної мови); *семантико-аксіологічного аналізу* (для з'ясування оцінних механізмів мови преси); *семантико-диференційного аналізу* (для простеження змін, розрізнення семантики мовних одиниць); *лінгвокультурологічного аналізу* (для з'ясування змісту й оцінності мовних засобів стилю залежно від суспільно-політичних, соціокультурних умов їх формування).

Виклад основного матеріалу. Становлення публіцистичного стилю української мови відбувалося на початку ХІХ ст. з появою друкованих газет і часописів, мова яких відбивала вплив книжної, церковнослов'янської традиції або користувалася так званим «язичієм» і не показувала реального стану функціонування живої народної мови – основи літературного стандарту [4, с. 48]. Про повноцінний розвиток стилю можна говорити вже на початку ХХ ст., коли більшість періодичних видань почали друкуватися, орієнтуючись на живу, близьку і зрозумілу для всіх народно-розмовну мову, яка була відкритою для входження іншомовних елементів для називання нових явищ і понять дійсності. Основною сферою культивування стильової, жанрової норми публіцистичного стилю до 60–70-х рр. була преса, мова якої була удоступненим синтезом художнього, наукового і ділового стилів. З кінця ХХ ст. засоби масової комунікації в Україні уможливають існування писемної (мова преси) й усної (мова радіо, мова телебачення, мова Інтернету) форм функціонування публіцистичного стилю.

Формування стильової норми публіцистичного стилю тісно пов'язане з утвердженням літературного стандарту української мови, з розвитком словника, з усталенням правильних граматичних форм, а в ширшому контексті – з еволюцією літературних мов в Європі. Отже, «кореляція „лінгвістична антропология – лінгвокультурология – лінгвостилїстика“ спричинює потребу розширювати теоретичні і практичні засади останньої з перелічених галузей гуманітаристики з урахуванням аспектів першої, не відкидаючи нормативно-стилістичний» [5, с. 76].

Утвердження і розвиток літературної мови в Україні супроводжувалися, як правило, збільшенням кількості та розширенням масштабів впливу періодичних видань на суспільну свідомість. Публіцистичний стиль в усі періоди історії літературної мови формував мовну, соціально-психологічну і культурну ситуації в суспільстві і був випробувальною сферою для інновацій, для

закріплення в загальномовному вжитку нової термінологічної, професійної, суспільно-політичної лексики, для реалізації потенційних словотвірних можливостей мови.

Сталою диференційною ознакою стильової норми публіцистичного стилю української мови є популярний і чіткий виклад, орієнтований на швидке сприймання повідомлень, на стислість і доступність інформації. Інформативно-пізнавальні тексти з чіткими, однозначними і водночас експресивно виразними мовними засобами, завдяки насамперед зрозумілому і сприйнятному для суспільства змісту, поширювали і закріплювали в свідомості суспільства регламентовані соціально-політичною ситуацією мовні парадигми. Мова публіцистики фіксує і кодує різні етапи суспільного досвіду, утримуючи неперервність передавання інформації від покоління до покоління і зберігаючи її в часі і просторі. Як зазначає П. Горанович, завдяки фізіологічній і психологічній суті мови зберігається значення самих текстів для людини [7, с. 385]. У самій природі мовних одиниць публіцистичного стилю закладено можливість моделювання не лише дійсності, а й потрібних для утвердження ідеологічних принципів. Такими ресурсами в Україні повною мірою послуговувалися періодичні видання епохи тоталітаризму. Для мови періодичних видань того часу характерна полярна зміна значення суспільно-політичної лексики, яку увиразнювала оцінна контекстуальна конотація (негативна, позитивна). Утвердження радянської ідеології відбувалося шляхом заперечення попередніх цінностей епохи. Такі штучні маніпуляції позначалися не на структурній організації тексту, вони перебудовували насамперед всю оцінну шкалу суспільства. Мова публіцистичного стилю стала не лише засобом для передавання інформації, а й інструментом, за допомогою якого формуються нові поняття, які почасти визначають спосіб суспільного мислення.

Соціальна детермінованість публіцистичних текстів кінця ХХ ст. і загальні тенденції демократизації впливають на змістове наповнення публіцистичних текстів, активізацію внутрішнього мовного потенціалу, не завжди виправдане поширення розмовних одиниць і іншомовних елементів, динамічні семантичні процеси, пошуки нових форм мовного вираження тощо. Мова ЗМК стає не лише інструментом пропагування нових цінностей і ідей, а й засобом маніпуляцій мовною свідомістю. Як зауважує І.В. Анненкова, в мові публіцистичного стилю традиція оновлюється

і модернізується відповідно до історико-соціального буття нації [1, с. 99–100].

Публіцистичний стиль у мовному просторі сьогодення – це сегмент літературної мови, що забезпечує оперативне поширення суспільно-політичної, наукової, культурної інформації, виконує роль утвердження і регулювання літературної норми відповідно до внутрішніх законів мови й запитів соціуму. Як наголошує В.А. Маслова, у текстах інформаційного сьогодення тісно переплетені поняття «мова – культура – інформація», оскільки «культура – це інформаційне забезпечення суспільства, це соціальна інформація, яка накопичується у суспільстві за допомогою знакових систем» [6, с. 17].

Сталі комунікативно-прагматичні ознаки стилю: доступний, логічний виклад, вживання семантично прозорих, однозначних лексичних номінацій з виразною оцінною конотацією. Динамічними є семантико-аксіологічні механізми вияву часових, ціннісних, ідеологічних, естетичних орієнтирів епохи у зв'язку зі змінами пріоритетів суспільно-політичного життя народу.

Публіцистичний стиль виконує інформативну, функцію впливу на масову свідомість суспільства та кумулятивну функції. Реалізацію інформативної функції забезпечують загальнонавчаний словник, який відповідно до часових запитів соціуму постійно оновлюється суспільно-політичною, науковою, релігійною, офіційно-діловою лексикою, наприклад: *Поняття «правова держава» – це фундаментальна загальнолюдська цінність, така ж, як демократія, гуманізм, права людини, політичні й економічні свободи, лібералізм тощо.* (Голос України, 12.04.2010); *Радіоактивність чорнобильських земель – поле для досліджень учених різних галузей знань* (Високий замок, 23.04. 2005); *День Воскресіння Ісуса Христа – Великдень, одне з найбільших свят християн* (Сільські вісті, 10.04.2009).

Функцію впливу на масову свідомість суспільства уможливорює ідеологічно регламентоване словесне моделювання дійсності, зокрема вживання позитивно і негативно оцінних мовних засобів. Позитивно оцінні одиниці формують парадигму ядерного поняття публіцистичного стилю «Україна» (*незалежна, самостійна, соборна, суверенна, демократична, переможна, європейська, вільна, нова*), а їх семантика розкривається у контексті, наприклад: *Надпотужний політичний землетрус, яким для Європи та Азії виявилася Перша світова війна, тоді розвалив кілька імперій. Ще на початку ХХ ст. вони видавалися непорушними*

основами континентального порядку, та за якихось двадцять років ті колоси на глиняних ногах впали, а на руїнах постала низка **нових незалежних держав** (Слово Просвіти, 23–29.03.2017); *Всередині країни всі політичні сили, – незалежно від того, при владі вони чи в опозиції, – повинні бути партнерами в розбудові незалежної, європейської, демократичної держави* (Слово Просвіти, 23–29.03.2017). Позитивну оцінку поняття «Україна» увиразнює вживання слова *патріотизм* з експресивними означеннями-синонімами із семою заперечення природних дій людини, що створює відчуття масштабності: *Також експерти сходяться на думці: **небачений, нечуваний** підйом патріотизму, який останнім часом спостерігаємо в Україні, дає додаткові шанси на успіх саме націоналістичним, послідовно проукраїнським силам* (Україна молода, 24.06.2014); ***Незбагнений, небачений** патріотизм проходить крізь наше серця і душі – нація стала свідомішою, сильнішою, згуртованішою, а держава сильною і незалежною* (Україна молода, 22.05.2014). Оцінку семантику мови преси увиразнюють трансформовані фразеологізми з семантикою життєствердності, духовності. Такі вислови контрастують у контексті з негативно оцінними словосполученнями на позначення сучасних реалій життя і посилюють позитивну конотацію основної думки газетної статті: *Перспективи невеселі, але **світло в кінці тунелю бачу*** (Молодь України, 11.01.1994); *Як любити Україну «до глибини кишені» – Мирослав Івасиків знає, але йшов він до цього чину спочатку через любов до «глибини серця»* (За вільну Україну, 10.11.2000).

З духовними цінностями у текстах корелюють поняття *миру* і *війни*, які є безпосередніми виразниками оцінності сучасної України. *Мир* вживають з епітетами *бажаний, крихкий, поганий, складний, тимчасовий*, що відбивають оцінку так званого «перемір'я» суспільством і політиками, наприклад: *Зберегти такий **бажаний і крихкий** мир, що ціною величезних зусиль установився в регіоні, закликав і керівник області Ігор Балута* (Україна молода, 24.06.2014). Зі словом *війна* традиційно пов'язані негативнооцінні означення *важка, цинічна, виснажлива, підступна, чужа, руйнівна, антигуманна*. З'явилися й нові епітети *гібридна, «братня»*, які характеризують *війну*, яка відбувається тепер в Україні: *Ми впевнені у невідворотній та безумовній перемозі України в нав'язаній їй **гібридній, підступній, антигуманній** війні* (Україна молода, 19.06.2014). Лінгвопсихолог А. Геллер дослідив, що негативна

оцінка викликає в суспільства реакцію байдужості, зневаги, приниження, недооцінку, насильство, а позитивна – відповідальність, повагу, довіру, прихильність [8, с. 134 – 146]. Оцінність у мовній номінації пов'язана як із самим явищем через денотативну функцію лексеми, із внутрішньою формою в межах її семантичної парадигми, так із соціальними цінностями суб'єкта оцінки.

Сучасні публіцистичні тексти вирізняються вживанням експресивно виразних і переважно негативно оцінних розмовних одиниць, які визначають тональність контексту і якими рясніють також інформативні жанри, наприклад: *просувати закони, проковтнути анексію Криму, зажерлива, ненаситна Москва, продажні тушки, отетерілі мами, втовкти в голови росіянам*. Наприклад: *Важко уявити, як **отетеріли** новоспечені матері, випадково натрапивши в інтернеті на фотознімки своїх щойно народжених немовлят на руках у медсестер Дніпропетровського пологового будинку № 7, розташованого в самісінькому центрі міста* (Україна молода, 13.12.2012); *Наші дипломати мають **втовкти в голови росіянам, що їхня влада скоїла історичний злочин*** (Країна, 17.04.2014). Необмежене функціонування розмовної лексики руйнує статус публіцистичного стилю як зразка української літературної мови і розхитує літературну норму загалом.

Одним із способів виникнення нових слів із негативно оцінним забарвленням є також навмисне калькування із повним або частковим збереженням особливостей звукового вираження російської мови. Такі слова функціонують паралельно з їхніми українськими відповідниками, називають певні явища доби тоталітарного режиму і мають статус ідеологем: *двомовність – двоязичіє, радянщина – советчина, радянський – совєцький*, наприклад: *Ми, українці, як і інші емігранти, не творимо «п'ятих колон» і не вимагаємо подвійного громадянства [в США] і **двоязичія*** (Вечірній Київ, 19.04.2012); *Ми боїмося **совєцького** минулого України, яке буцімто вже проминуло, але наслідки його можуть суттєво й негативно, навіть трагічно, вплинути на нашу незалежність* (Українська літературна газета, 03.06.2012). Природа публіцистичного стилю, як стверджує Н.Д. Арутюнова, працює на відтворення поділу реального та нереального, всього того, що стосується людини, як, зрештою, і того, що з нею пов'язане, на добре і погане: добро – зло, щастя – нещастя, корисне – шкідливе, благо – біда, чесноти – вади, успіх – невдача, виграш – програш, приємне – огидне – те, що відповідає її інтересам

або заважає досягнути мети [2, с. 5–24]. Це природа людини в її мові [9, с. 69–71]. Відбувається живе надходження певних систем поглядів, цінностей епохи до свідомості сучасних і майбутніх поколінь. Стилiстичні механізми стають основою аксіологічної наповнюваності мови.

Кумулятивна функція публіцистичного стилю полягає у збереженні основ структурної організації мови, фіксації еволюції суспільного життя, апеляції до різних часових зрізів національно-мовної пам'яті, що уможлиблює зокрема *реактивація застарілої лексики* (*світлина, мапа, шиталь, сиротенець*), *історизмів* (*благодичинець, управа, просвітительство*), наприклад: *Лесь Танюк передав нам чимало цікавого зі свого Курбасівського архіву – статті, унікальні світлини* (Тижневик Галичини, 20.04.1993); *Тож, збагатившись жандармським досвідом, комуно-партійна оприччина не зупинялася ні перед чим, нехтуючи куці закони радянської конституції* (Голос України, 12.12.1996).

Показовим для публіцистичного стилю є формування і постійне оновлення на основі загальнолітературної і спеціальної лексики (вживання її в переносному значенні) власне публіцистичного словника з виразним соціально-політичним

оцінним забарвленням (*політична арена, газові артерії, президентські перегони, ракова пухлина, верховна зрада*). Засобом створення публіцистичності є *трансформовані прецедентні вислови* (*Українці в комунальних боргах, як у шовках*), які оновлюються відповідно до соціально-політичних пріоритетів часу.

Висновки і пропозиції. Отже, сучасні публіцистичні тексти вирізняє комунікативно-прагматична спрямованість, яка виявляється в реалізації соціально-психологічного впливу на читацьку аудиторію через переконання, навіювання, емоційне «втягування». Показовим для публіцистичного стилю сучасної української літературної мови є різнопланове суб'єктивно-об'єктивне ставлення автора до дійсності – пряме, оцінювальне, ускладнене аналізом, філософськими, політичними, соціально-ідеологічними теоріями тощо. Відкритість, динамічність стильової норми публіцистичного стилю має позитивні (постійне оновлення, розвиток словника, всебічна реалізація і апробація потенційних можливостей мови) і негативні (переформатування, дифузність жанрів, зловживання іншомовними словами, розмовною лексикою, порушення мовної норми) вияви.

Список літератури:

1. Анненкова И. Язык современных СМИ как система интерпретации в контексте русской культуры (попытка риторического осмысления). *Язык современной публицистики: сб. статей*. Флинта Москва: Наука, 2005. С. 99 – 114.
2. Арутюнова Н. Аксиология в механизмах жизни и языка. Проблемы структурной лингвистики 1982. Москва: Наука, 420 с.
3. Єрмоленко С. Засоби масової комунікації і мовна свідомість сучасного українця. *Культура слова*. Вип. 79, 2013, с. 123–125.
4. Жовтобрюх М. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: Наукова думка, 1970, 308 с.
5. Мамич М. Шевченко-Бітенська О. Жіночий журнал як об'єкт лінгвістичної антропології. *Lingua montenegrina*. God. XII. С. 123–145.
6. Маслова В. Лингвокультурология. Москва: Издательский центр „Академия“, 2001. 208 с.
7. Goranović P. O jeziku i mišljenju, slovesno milenko perović: studije iz filozofije jezika, Fakultet za crnogorski jezik. Cetinje. 2018. *Lingua montenegrina*. God. XII/1. Br. 23. Cetinje, 2019, str. 381–385.
8. Heller A. World in which humanity is home. *A Radical Philosophi*. New York, 1998.
9. Stevenson C. Some pragmatic aspects of meaning. *Readings in semantics*. Ed. Labeen et ab. Urbana, 1974, p. 69–71.

Kots T. A. PUBLICIST STYLE OF UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE: FUNDAMENTALS, COMMUNICATIVE-PRAGMATIC SIGNS, FUNCTIONS

The article offers an analysis of social reasons for variations in the style norm of the language of journalism. Style norm is characterized as the systematic use of linguistic units in certain functional areas, the ratio of common and special linguistic means, units of language with literary, neutral or colloquial stylistic meaning. The constancy of nuclear nominative-axiological, informative and cumulative functions of lexical-grammatical means of the language of journalism is characterized. The modern socio-cultural, socio-psychological factors that influence the attenuation of media style at the lexical, grammatical, orthoepic and accent levels are distinguished. In this connection, it is pointed out that the language of journalism, on the one hand, reflects the dynamics of communicative-pragmatic changes in the public exchange of information and its evaluation,

and on the other, emphasized that the language of journalism loses the status of elitist sphere of normative sphere in post-totalitarian Ukraine literary practice, the sphere of propagation of the norm. It is noted that the scientific community has not yet decided on the attitude to reducing the lexical and phraseological means of the language of journalism. The role of oral language in the modification of the literary norm at all levels and the updating of the regional variant of the style norm of the language of journalism were noted. The need for a revision of public communication standards and approaches to shaping the culture of journalists's language is emphasized. It is emphasized that linguists in the context of moving away from elitist type of communication in the public sphere should always emphasize on the cultural-speaking features of the language of journalists and representatives of the socio-cultural community, who are directly involved in shaping the information environment.

Key words: *journalistic style, language of the press, literary norm, stylistic norm, evaluation, evaluation units.*

Куньч З. Й.

Національний університет «Львівська політехніка»

СПІВІСНУВАННЯ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗМІВ РІЗНИХ ТЕМАТИЧНИХ ГРУП У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

У статті досліджено явище детермінологізації – втрати терміном дефінітивних характеристик і переходу його з наукового дискурсу до загальноповсякденної лексики. Акцентовано увагу на здатності детермінологізмів, що належать до різних термінологічних систем, гармонійно співіснувати у художньому дискурсі в одній фразі. Робота спирається на вибірку цитат із публіцистичного роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». Досліджено, яких модифікацій зазнають термінологічні одиниці, інтегруючись у художній стиль літературної мови та поєднуючись в одній фразі з термінами інших термінологічних систем. Зокрема, з'ясовано частотність уживання різних тематичних груп термінів та виявлено, що найчастотнішими є суспільно-політичні, економічні, літературознавчі, технічні (енергетичні, механічні), біологічні, медичні, фізичні, психологічні, мистецтвознавчі, юридичні терміни. Поодинокі трапляються також терміни інших наукових систем – математичні, лінгвістичні, історичні, астрономічні, спортивні тощо. Причини переважання детермінологізмів тих чи тих терміносистем, на нашу думку, пов'язані з тематикою твору й особливостями художньої манери авторки. Також проаналізовано стилістичні засоби, виникненню яких у художньому тексті сприяють саме поєднання детермінологізованих лексичних одиниць різних терміносистем. Виокремлено й проаналізовано такі стилістичні засоби, як метафора, епітет, порівняння, персоніфікація, алітерація, іронія. Детермінологізми, залучені до складу художніх засобів, зазнають семантичних модифікацій, зазвичай поширюючи своє значення та набуваючи додаткових сем відповідно до контексту нового тематичного розряду. Доведено, що детермінологізація та співіснування лексичних одиниць різних тематичних полів надає вислову особливого емоційно-експресивного звучання. Констатовано, що поза науковим дискурсом термін втрачає ще одну свою важливу характеристику – системність: поєднуючись в одне семантичне ціле з терміноодинацями інших наукових галузей, він виходить за межі своєї термінологічної системи.

Ключові слова: детермінологізація, термін, терміносистема, детермінологізм, семантика, тематична група, художній дискурс.

Постановка проблеми. Завдяки активному проникненню науки в різні сфери нашого життя терміни, які зазвичай є характерною ознакою наукового стилю літературної мови, активно з'являються в художньому дискурсі. При цьому відбуваються певні зміни в лексико-семантичній, стилістичній та функційній характеристиці цих лексичних одиниць – відбувається процес детермінологізації, або, за визначенням Н. Клименко [5], детермінування. Отже, перед сучасним мовознавством постає актуальне завдання – простежити, як змінюється термін поза межами наукового дискурсу та як він впливає на невласливий йому контекст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі, присвяченій використанню термінів поза межами наукового стилю літературної мови, наголошують на тому, що детермінологізована лексична одиниця «обов'язково

втрачає свою нейтральність» [6, с. 276]. Цю проблему вивчали українські дослідники Н. Бойко [1], М. Вус [2], Г. Городиловська [3], В. Карпова [4], Н. Клименко [5], О. Кринець [9], Г. Наконечна [11], Н. Яценко [14] та ін. Досліджено, що в художньому дискурсі детермінологізми «не лише слугують для точного й влучного позначення тих чи тих понять і сприяють підвищенню інтелектуального рівня читачів, вони покликані створювати нові яскраві та оригінальні стилістичні засоби (тропи, фігури) та посилювати емоційний вплив, насичувати текст експресією» [12, с. 104].

Проте досі не акцентовано уваги на ще одній важливій специфічній рисі детермінологізмів у художньому стилі – на здатності до гармонійного співіснування в одній фразі елементів різних термінологічних систем. Ця властивість детермінологізмів засвідчує, що поза науковим дискурсом термін втрачає ще одну свою важливу харак-

теристичну – системність: поєднуючись в одне семантичне ціле з терміноодинацями інших наукових галузей, він виходить за межі своєї термінологічної системи.

Постановка завдання. Мета цього дослідження – з'ясувати, яких модифікацій зазнають термінологічні одиниці, інтегруючись у художній стиль літературної мови та поєднуючись в одній фразі з лексичними одиницями інших термінологічних систем. Дослідження спирається на вибірку цитат із публіцистичного роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» [7], що засвідчують співіснування в одному реченні детермінологізмів різних тематичних полів і термінологічних систем різних наукових галузей.

Для досягнення цієї мети реалізуємо кілька конкретних завдань: по-перше, з'ясуємо частотність уживання термінів різних тематичних груп і виявимо причини переважання детермінологізмів тих чи тих терміносистем; по-друге, проаналізуємо стилістичні засоби, виникненню яких у художньому тексті сприяють саме поєднання детермінологізованих лексичних одиниць різних терміносистем; по-третє, дослідимо функційні, лексико-семантичні, стилістичні модифікації, яких зазнають детермінологізовані лексичні одиниці.

Виклад основного матеріалу. З публіцистичного роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» виокремлено 87 цитат, що засвідчують співіснування в одній фразі детермінологізмів із різних термінологічних систем. Серед детермінологізованих лексем, залучених до цитат нашої вибірки, найчастотнішими є суспільно-політичні, економічні, літературознавчі, технічні (енергетичні, механічні), біологічні, медичні, фізичні, психологічні, мистецтвознавчі, юридичні терміни. Поодинокі виявляємо також терміни інших наукових систем – математичної, лінгвістичної, історичної, астрономічної, спортивної тощо.

Якщо брати до уваги тематичну характеристику детермінологізмів, то привертає увагу те, що в 53% випадків до такого поєднання залучено суспільно-політичний термін, що, на нашу думку, зумовлене насамперед тематикою твору, на підставі якого проведено дослідження. До прикладу, в цитаті «Я за все своє життя не наслуховався таких **пасквілів** на народ, як наговорено при цій, з дозволу сказати, **демократії**» [7, с. 26] термін *пасквіль* належить до літературознавчої терміносистеми, а термін *демократія* – до суспільно-політичної; у фразі «**Електорат** сидить без **електрики**» [7, с. 18] – суспільно-політичний термін

електорат поєднано з енергетичним терміном *електрика*, а їхня співзвучність спричинює додаткову експресію і значний стилістичний ефект; «**Наша політика** у своєму **репертуарі**» [7, с. 72] – термін *репертуар* належить до мистецтвознавчої терміносистеми, а термін *політика* – суспільно-політичної; у цій фразі можна розгледіти стилістичну фігуру паралелізм, адже вона має будову, аналогічну до часто вживаного вислову (сучасної приказки) «**Він (вона)** у своєму **репертуарі**».

Також вагомою (близько 14%) є частотність використання економічних термінів: «**Всесвітня дифузія радіації, хімії, інфекцій і вірусів, міграція людей, товарів і епідемій**» [7, с. 22] – у цьому коротенькому контексті гармонійно переплелися терміни фізики (*дифузія, радіація*), хімії (*хімія*), економіки (*міграція, товар*), медицини (*інфекція, вірус, епідемія*); «**Мені що гендер, що тендер**» [7, с. 142] – співзвучність суспільно-політичного терміна (*гендер*) і економічного (*тендер*) сприяє афористичності фрази і надає їй особливої експресії.

Вживання детермінологізмів інших тематичних розрядів, очевидно, зумовлене змістовими особливостями тих уривків твору, в яких їх використано, а також авторським задумом щодо стилістичної орнаменталізації тексту: «**Потрібен якийсь літературознавчий Фройд, щоб поставив діагноз цій шизофренічній продукції**» [7, с. 106] – у цій фразі наявні літературознавчий (*літературознавчий*), економічний (*продукція*) і медичні детермінологізми (*діагноз, шизофренічний*); «**Син повергає нас у паніку своїми репліками**» [7, с. 29] – термін *паніка* належить до психологічної терміносистеми, а термін *репліка* – літературознавчої; «**Шизоїдний сел ь свідомості заливає суспільство**» [7, с. 105] – у цій короткій фразі є медичний (*шизоїдний*), географічний (*сель*) і суспільно-політичні (*свідомість, суспільство*) детермінологізми; «у нашу **історію** входить новий **мезозой**. Панування **гігантських рептилій, диктат головоногих молюсків, трансгресія кримінального елемента**» [7, с. 253] – цитата містить історичні (*історія, мезозой*), біологічні (*рептилії, головоногі молюски*), суспільно-політичний (*диктат*), географічний (*трансгресія*), юридичний (*кримінальний елемент*) детермінологізми; «**Президентська кампанія виходить на фінішну пряму**» [7, с. 350] – вислів поєднує суспільно-політичний (*президентська кампанія*) і спортивний (*фінішна пряма*) детермінологізми. Співвідношення детермінологізмів різних тематичних груп в основному корелюється з кількісними показниками, наведеними в монографії

«Термінологічна актуалізація української мовної дійсності» [12, с. 68–69], що підтверджує наше припущення, що частотність використання детермінологізмів тих чи тих тематичних груп спричинена тематикою художнього твору й особливостями творчої манери письменниці.

Дослідження явища детермінологізації показують, що «лексична семантика не становить якоїсь застиглої, цілісної, одномірної величини: у ній виділяється основне поняттєве значення й низка інших супровідних, побічних семантичних, денотативних і конотативних елементів, а також потенційно можливих значень, репрезентованих у певному синтаксичному цілому» [10, с. 212]. Цитований вище ілюстративний матеріал засвідчує, що науковий термін, покидаючи свою терміносистему, певною мірою модифікує свою семантику, розширює її до потреб того тематичного поля, до якого його залучають у новому контексті. Отже, певних семантичних або експресивних модифікацій зазнають усі залучені до художнього дискурсу поєднання детермінологізмів різних тематичних полів, навіть якщо серед них виявляються так звані функційні детермінологізми, тобто терміни, використані у своєму основному значенні, але поза межами свого термінологічного поля [11, с. 18]. До прикладу, в цитаті «А ми вперше за всі роки заборон, а потім уже й суспільної амнезії, відзначили 70-ліття Голодомору» [7, с. 331]. Поєднання медичного терміна *амнезія*, що має значення «ослаблення або втрата пам'яті внаслідок різних уражень головного мозку» [13, с. 26], та означення *суспільна*, яке належить до суспільно-політичної терміносистеми, призводить до детермінологізації лексеми *амнезія*, внаслідок чого вона поширює своє тематичне поле і набуває значення «забуття культурних та моральних цінностей минулого» [13, с. 27], як це зафіксовано у загальнономовному словникові. Крім того, внаслідок влучної інтеграції двох детермінологізмів «ця словосполука викликає у свідомості читача конотацію хворобливого стану і відповідний сатиричний ефект» [12, с. 82].

Зауважимо, що кількість тематичних розрядів детермінологізмів і рівень їхньої детермінологізації при цьому не має вагомого значення – все визначається творчою манерою письменника та його вмінням застосовувати механізми художньої образності, притаманні детермінологізмам.

Ілюстративний матеріал дає нам змогу виокремити такі стилістичні засоби на основі поєднання детермінологізмів різних термінологічних систем:

а) **іронія**: «Всесвітня дифузія радіації, хімії, інфекцій і вірусів, міграція людей, товарів і епі-

демії» [7, с. 22]. У цьому контексті нагромаджено детермінологізми багатьох терміносистем: фізичної (*дифузія, радіація*), хімічної (*хімія*), медичної (*інфекція, вірус, епідемія*), економічної (*міграція, товар*). Внаслідок поєднання номінацій різних тематичних розрядів виникає «враження хаотичності, що сприяє створенню іронічно-саркастичного ефекту» [12, с. 76].

б) **алітерація**: «У нас є маркети й супермаркети. Холдинги, лізинги й консалтинги. Рейтинги, брифінги, автобани й хабвеї. Жлоб-шоу, фаст-фуди і сендвич-бари. Рейдери, трейдери, рокери, брокери, кілери, ділери, трасти й педерасті» [7, с. 120]. Співзвучність нагромаджених у цьому контексті термінів-запозик спричинює значну експресивність і виразний сатиричний ефект. Змістове наповнення цих лексем не впливає на загальне сприйняття авторської думки – йдеться про надмірне насичення сучасної української мови, зокрема й наукового її стилю, варваризмами, які для українця «є чужинними за змістом і грубими за звучанням» [12, с. 99].

в) **метафора**: «Еманції всіх трагедій скупчилися у ноосфері» [7, с. 325]. Релігійно-філософський термін *еманація*, що означає «витікання, випромінювання з божественного начала всієї різноманітності світу» [13, с. 256], зазнає метафоризації, поєднуючись із дієсловом *скупчилися*, а завдяки його співіснуванню з терміном *ноосфера* («новий еволюційний стан біосфери, при якому розумна діяльність людини є вирішальним фактором її розвитку» [13, с. 504]) у контексті глибокої філософської думки досягається іронічний ефект. Інший приклад: «Шок, скандал, провокація – ось ферменти мистецтва» [7, с. 287] – сконцентрованість у цій фразі психологічного (*шок*) і суспільно-політичних (*скандал, провокація*) детермінологізмів у поєднанні з метафоризованим біологічним терміном *ферменти*, який змодифікував свою семантику відповідно до мистецтвознавчого контексту, – все це надає вислову яскравості й глибини.

г) **порівняння**: «Вітер змінних напрямків, як наша політика» [7, с. 127]; «а хід слідства уже, як спектакль» [7, с. 197]; «Він стояв за трибуною, як за штурвалом» [7, с. 359] – у наведених цитатах до зіставлення залучено метеорологічний і суспільно-політичний, юридичний і театральний, риторичний і технічний терміни. Доцільне порівняння певних явищ із різних галузей знань призводить до розширення семантики відповідного детермінологізма, його метафоризації і таким способом увиразнює зміст порівняння.

г) **епітет**: «Однак після грузинської Революції *троянд у влади ботанічний синдром*» [7, с. 351]. Співіснування епітета *ботанічний* із медичним детермінологізмом *синдром* сприяє модифікації значення терміна *ботанічний* («той, який стосується ботаніки, рослин» [13, с. 89]), оскільки контекст відсилає нас до грузинської Революції *троянд*, і біологічні терміни *троянда*, *ботанічний* викликають конотації, пов'язані з політичними процесами. Ще один приклад: «це їхні *дрімучі душі акумулювали в собі хронічні вже у віках заряди ксенофобії*» [7, с. 196]. У цій фразі медичний термін *хронічний*, який у термінному значенні поєднується з іменником *хвороба*, тут модифікує свою семантику, набуваючи значення «постійний», «тривалий», а через метафоричне накладання семи *хвороба* «ми сприймаємо словосполучку *хронічні заряди ксенофобії* зі значенням тривалого хворобливого стану, який потребує лікування» [12, с. 85];

д) **персоніфікація**: «*Мова втрачає пульс*» [7, с. 105]. Медичний термін *пульс* позначає поняття «ритмічне поштовховидне коливання стінок кровоносних судин, спричинюване виштовхуванням крові в артеріальну систему внаслідок скорочення серця» [13, с. 634]. У сполученні з лінгвістичним терміном *мова* та предикатом *втрачає* він викликає конотацію спричинення смерті живого організму, і таке персоніфіковане формулювання набуває яскравого емоційного забарвлення.

Отже, ілюстрації численних художніх засобів, базованих на поєднанні детермінологізмів із різних термінологічних систем, демонструють, що в романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» вони є важливим механізмом створення художньої образності.

Висновки і пропозиції. Співіснування в одній фразі детермінологізмів різних тематичних груп засвідчує, що, вийшовши за межі наукового стилю, термін не лише модифікує своє семантичне поле, набуває невластивої для наукового дискурсу ек-

спресії, а й втрачає ще одну свою важливу характеристику – системність: він перестає бути елементом лише однієї термінологічної системи.

Спостережено, що до тексту художнього твору авторка не залучає цілої мікросистеми спеціальних термінів, а використовує тільки ті елементи терміносистеми, які відповідно до її творчого задуму сприяють виразнішому відображенню дійсності. Тому засобами створення художньої образності часто стають поєднання детермінологізмів різних галузей знань, які поширюють свою семантику відповідно до контексту, в якому їх використано. Підставою для вилучення терміна з його тематичного поля і поєднання в одній фразі з терміном іншого тематичного поля є схожість відповідних реалій і понять різних сфер людської діяльності, різних наукових галузей, тематичних полів. Отже, в уяві письменниці виникають певні асоціації, пов'язані з основним значенням терміна, але в результаті застосування детермінологізованої лексичної одиниці в поєднанні з детермінологізмом з іншої, не пов'язаної з його питомою терміносистемою сфери, семантичне поле детермінологізованої одиниці зазнає модифікацій. Можемо констатувати, що зазвичай детермінологізм поширює своє значення, набуває більш узагальненої, значно глибшої від свого термінного поля семантики, проте основне його термінне значення зберігається і саме воно лягає в основу художнього образу.

Отже, поєднання в одній фразі елементів різних термінологічних систем у художньому дискурсі є важливим механізмом увиразнення стилю, засобом створення художньої образності. Детермінологізми з різних тематичних полів посилюють художньо-естетичну динаміку твору, відображають особливості письменницького таланту.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в опрацюванні ілюстративного матеріалу інших творів Ліни Костенко, а також епічних творів інших сучасних письменників.

Список літератури:

1. Бойко Н. Функціонування професійно-термінологічної лексики в мові сучасної української художньої прози: семантична і стилістична характеристика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1984. 24 с.
2. Вус М. І. Детермінологізація як джерело поповнення української загальнолітературної мови (на матеріалі біологічної термінології). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2015. № 18. Том 1. С. 12–15.
3. Гордиловська Г. Медичні терміни як складник ідіостилю Романа Іваничука. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2016. № 842. Львів : Видавництво Львівської політехніки. С. 115–119.
4. Карпова В. Термін і художнє слово. Київ : Наукова думка, 1967. 132 с.
5. Клименко Н. Ф. Термінування і детермінування в процесах інтелектуалізації сучасної української мови. *Studia Linguistica*. 2009. Випуск 3. С. 100–107.

6. Коваль А. Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту. Київ : Видавництво Київського державного університету, 1970. 306 с.
7. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. 416 с.
8. Красножан Ж. Функції детермінологізованих лексем у художньому тексті. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2009. Вип. ІХ. С. 175–177.
9. Кринець О. Термінологізація та детермінологізація як результат взаємовпливу мовної та наукової картин світу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2015. № 817. Львів : Видавництво Львівської політехніки. С. 36–41.
10. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. Київ : ВЦ КНЛУ, 2003. 388 с.
11. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм : монографія. / Куньч З. Й., Наконечна Г. В., Микитюк О. Р., Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В. Львів : Галицька видавнича спілка, 180 с.
12. Термінологічна актуалізація української мовної дійсності : монографія / Фаріон І. Д., Куньч З. Й., Василюшин І. П., Микитюк О. Р., Ментинська І. Б. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2020. 232 с.
13. Універсальний словник української мови / укл. З. Й. Куньч. Тернопіль : Видавництво навчальної книги «Богдан». 2-ге вид. 2007. 847 с.
14. Яценко Н. Військова лексика в історичних романах Ліни Костенко. *Дивослово*. 2000. № 3 (517). С. 30–32.

Kunch Z. Y. COEXISTENCE OF DETERMINOLOGISMS OF DIFFERENT THEMATIC GROUPS IN ARTISTIC DISCOURSE

The article investigates the phenomenon of determinologization – the loss of the term definitive characteristics and its transition from scientific discourse to common vocabulary. Emphasis is placed on the ability of determinisms that belong to different terminological systems coexist harmoniously in one phrase of artistic discourse. The work is based on a selection of quotations from Lina Kostenko's journalistic novel "Zapysky Ukrainskoho Samashedsho". It is investigated what modifications terminological units undergo, when they integrate into the artistic style of literary language and combine in one phrase with the terms of other terminological systems. In particular, the frequency of use of various thematic groups of terms was clarified and it was found that the most frequent are socio-political, economic, literary, technical (energy, mechanical), biological, medical, physical, psychological, artistic and legal terms. The terms of other scientific systems – mathematical, linguistic, historical, astronomical, sports, etc. – also occur singly. The reasons for the predominance of determinisms of certain terminological systems, in our opinion, are related to the subject of the work and the peculiarities of the author's artistic style. Stylistic means are also analyzed, the emergence of which in the artistic text is facilitated by the combination of deterministic lexical units of different terminological systems. Such stylistic means as metaphor, epithet, comparison, personification, alliteration, irony are singled out and analyzed. Determinologisms involved in artistic means undergo semantic modifications, usually expanding their meaning and acquiring additional semantics in accordance with the context of the new thematic category. It is proved that the determinologization and coexistence of lexical units of different thematic fields gives the expression of a special emotionally expressive sound. It is stated that outside the scientific discourse the term loses another important characteristic – systemicity: combining into one semantic phrase with the term units of other scientific branches, it goes beyond its terminological system.

Key words: *determinologization, term, terminology, determinism, semantics, thematic group, artistic discourse.*

Лазаренко С. В.

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Назаренко О. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»

МОВНА ГРА В СУЧАСНОМУ ГАЗЕТНОМУ ТЕКСТІ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню особливостей реалізації мовної гри в сучасному українському газетному тексті. Встановлено, що активне функціонування мовної гри в газетному тексті зумовлено його специфікою, а саме належністю до інституціонального типу текстів, що вимагає певної стриманості у доборі лексико-синтаксичних одиниць і форм їх репрезентації, та функціональним призначенням: маніпуляція свідомістю реципієнтів і формування в них певної моделі поведінки, що вимагає вживання емоційно забарвлених, експресивних мовних одиниць.

З'ясовано, що в сучасному українському газетному тексті найактивніше мовна гра реалізується на лексичному та синтаксичному рівнях. Досліджено такі найчастотніші засоби репрезентації мовної гри: на лексичному рівні: переосмислення лексем, вживання прецедентних феноменів, перифраз, іншомовних запозичень, гра з атрибутами; на синтаксичному рівні: повтори (анафоричні, епіфоричні, анадиплозисні), парцеляція, приєднання, синтаксичний паралелізм, внутрішній діалог.

Встановлено, що мовна гра в газетному тексті може бути реалізована й графічними засобами, найчастотнішим із яких є візуальна актуалізація семантики певного компонента. Основне функціональне призначення усіх засобів мовної гри – передача авторських імплікатур. При цьому лексичні засоби насамперед виражають імплікативні інвективи / характеристики, а синтаксичні та графічні засоби – імплікативні ідеї, заклики, позиції. Крім того, усі засоби мовної гри сприяють емоційній виразності, динамічності тексту, надають йому жвавості / сучасності або інтелектуальності, створюють ілюзію реального діалогу автора з читачем, незвичною / ненормованою формою подачі актуалізують увагу реципієнта та стимулюють його декодувати авторські імплікатури, сприяючи маніпулюванню його свідомістю.

Ключові слова: мовна гра, газетний текст, імплікативна інвектива, імплікатури, підтекст.

Постановка проблеми. Виклад останніх досліджень і публікацій. Мовна гра як об'єкт дослідження здавна перебуває в центрі уваги науковців (Л. Вітгенштейн, К. Детеринг, В. Санніков, Т. Грідіна, О. Сковородников, Т. Космеда). Звернімо увагу на той факт, що спочатку мовознавці під час вивчення особливостей реалізації та репрезентації мовної гри здебільшого зверталися до художніх текстів, але останнім часом для цього все частіше матеріалом обирають публіцистичні, рекламні, політичні тексти (Н. Третяк, І. Лакомська, О. Халіман, Л. Цонева, Н. Кондратенко, О. Порпуліт, Н. Непійвода, В. Зірка, Т. Крутько). І це не випадково, адже саме такі тексти характеризуються найбільшою прагматичністю: основне їх призначення – вплив на свідомість адресата / реципієнта з метою навіювання йому позиції адресанта.

Однак постає суперечність, зумовлена природою / внутрішньою характеристикою цих текстів: з одного боку, вони характеризуються емоційністю, експресивністю та маніпулятивністю, тобто адресант має чітко виразити свою точку зору щодо змальованого ним об'єкта / ситуації, подати її настільки експресивно та емоційно виразно, щоб досягти бажаного результату: змусити адресата визнати авторську позицію як єдину правильну / єдиноможливу, повернути його на свій бік; з іншого боку, ці тексти належать до текстів інституціонального типу, що певною мірою обмежує адресата у вживанні деяких мовних одиниць, в експлікації своїх думок.

Подолати цю суперечність дозволяє мовна гра, під якою ми розуміємо творче, нестандартне, таке, що не відповідає звичній загальноприйнятій мовностильовій і мовленнєво-поведінковій логічній

нормі вживання мовних одиниць для створення ефектних висловлювань, які містять імплікатуру (семантико-прагматичний компонент, що орієнтує адресанта на підтекст) і сприяють маніпуляції свідомістю реципієнта. Вживання мовної гри в газетному тексті дозволяє авторові імплікувати свою точку зору і зробити це настільки виразно та ефектно, що реципієнт мимоволі активно залучається до декодування імпліцитних смислів, а тому у його свідомості формується необхідна адресатові модель.

Попри чималу кількість наукових розвідок, присвячених функціонуванню мовної гри в газетних текстах, це питання й досі залишається актуальним, адже глибоке, всебічне вивчення особливостей вживання мовної гри в текстах газет, її мовностилістичного, прагматичного навантаження дозволить розширити знання про функціонування цього лінгвістичного явища в публіцистичному тексті і сприятиме вивченню особливостей реалізації мовної особистості сучасного журналіста.

Постановка завдання. Мета дослідження – вивчення особливостей засобів репрезентації мовної гри в сучасному українському газетному тексті на всіх його рівнях, встановлення їхнього функціонального потенціалу. Матеріалом дослідження слугували тексти газет «Дзеркало тижня», «Високий замок», «Вечірній Київ», «Україна молода», «Українська правда».

Виклад основного матеріалу. Аналіз газетних текстів засвідчує, що під час реалізації в ньому мовної гри беруть участь усі рівні мови, проте найпродуктивнішими є лексичний і синтаксичний рівні. На лексичному рівні найбільш поширеними засобами реалізації мовної гри є такі:

1. **Переосмислення лексеми**, у результаті чого вона може:

1) набувати протилежного значення: «Як президент *«посилює»* державну вертикаль влади» (ДТ, 24.01.2021);

2) набувати нового значення: «Міненерго *«заспокоює»*, що уряд, навпаки, подбав, щоб для українців не підвищився тариф на електрику ще стрімкіше» (В.З., 29.12.2020).

Зазначимо, що в текстах сучасних газет переосмисленню найчастіше підлягають терміни (здебільшого медичні, юридичні та економічні): «*Остеопороз державного каркаса та кадрове недокрів'я* – один із викликів, на які доведеться відповідати новій владі через рік, навіть за умови мирної її зміни» (Д.Т., 23.03.2018), «*Так, покарати за війну, тяжкі злочини, організацію референдуму, сурогатні державності*» (Д.Т., 09.02.2018),

«*Як імпотенція влади впливає на зникнення річок*» (У.П., 05.10.2020), «*Найяскравіша ілюстрація річкових «конвульсій» – зелена річка Дніпро*» (У.П., 05.10.2020), «*Кадрова сверблячка Зє-команди спіткала і Постійну делегацію Верховної Ради у Парламентській асамблеї Ради Європи*» (В.З., 14.01.2021), «*Корупція та девальвація совісти стали нормою життя деяких моїх колег по фракції*» (В.З., 14.01.2021);

3) виражати одночасно кілька значень: «*Отже, найімовірніше, що економісти ТКЕ в інших місцях ці компоненти штучно «надули»*» (Д.Т., 23.01.2021) – лексема «надути» вжита одночасно з двома значеннями: 1) збільшити розмір, 2) обманути; «*Як олігархи «нагрівають» українців у містах*» (Д.Т., 23.01.2021) – лексема «нагрівати» вжита одночасно з двома значеннями: 1) протилежне (на що вказує вживання цієї лексеми в лапках) – охолоджувати (зміст статті свідчить саме про це значення: ціни, які олігархи встановили на опалення, є занадто високими, а тому домівки більшості українців залишаються без тепла); 2) обманувати.

2. **Вживання прецедентних феноменів**, які витлумачуємо як інтертекстуальні елементи, що мають надособистісний / масовий характер (тобто відомі широкому загалу представників одного національно-лінгво-культурного співтовариства), неодноразово відтворюються в мовленні й викликають різні асоціації з текстами, які є їхніми джерелами (прототекстами) [3, с. 103].

У сучасному українському газетному тексті найчастіше функціонують прецедентні феномени, прототекстами яких є твори літератури, музики, живопису, кіномистецтва, при цьому вони можуть вживатися у своєму первинному значенні та формі: «*Ми ділили апельсин...*» (Д.Т., 14.02.2014), «*Любіть Україну*» (У.М., 2007, № 108) (у такому випадку прецедентний феномен вжито або з метою підкреслення правильності думки автора, або, у випадку функціонування прецедентного феномена в заголовку, ефектної репрезентації акумульованого змісту статті, що дозволяє привернути увагу реципієнта й актуалізувати його інтерес до неї); а можуть зазнавати різних трансформацій: 1) переосмислення значення прецедентного феномена при збереженні його лексико-синтаксичної структури: «*Без царя в голові*» (Д.Т., 24.01.2021) – у цьому випадку актуалізовані два значення прецедентного феномену: первинне, на що вказує уривок з тексту статті: «*Але російський бунт – «безглуздий і нещадний» – поки що не відбувся*»; підтекстове: позбутися / скинути

з «голови» правління особу, яка поводить як цар, підтвердження цього вміщено в лід-абзаці: «У Росії відбулися масові протести проти режиму Путіна»; 2) поширення прецедентного феномена іншими лексемами: «Енергозбереженню – «зелене світло» (В.З., 2006, № 7), «Львівський бізнес щодо Грузії пасе задніх» (В.З., 2007, № 44); 3) зміна лексичного компонента прецедентного феномена: «Вона пройшла, мов екскаватор, на своїх каблучках...» (У.М., 2006, № 159), «Послів за інвестиціями рахують» (Д.Т., 24.12.2020), «Фінита ля Трамедія» (Д.Т., 16.12.2020), скорочення лексичного складу прецедентного феномена: «Поволі ідеш...» (Д.Т., 2004, № 35), «Зустрічають за одежею» (В.З., 2007, № 23), зміна комунікативної настанови прецедентного феномена: «Мовчання – золото?» (Д.Т., 2005, № 6), «Невже коні винні?» (Г.У., 24.01.2007).

Варто зазначити, що трансформовані прецедентні феномени здебільшого функціонують у заголовках, при цьому найчастотнішими є такі види трансформацій: 1) лексичні (заміна однієї або кількох лексем): *Готуй потяг влітку* (Д., 28.10.2010); 2) морфологічні (зміна граматичних форм частин мови, зокрема дієслова): *Мене тринадцятого мали...* (У.М., 10.02.2009); *Я тебе породила, я тебе і...* (У.М., 04.04.2009); 3) синтаксичні (зміна модальності, порядку слів, фрагментація компонентів): *Хороший хлопець – не професія?* (Ч.Н., 23.01.2010); 4) композиційні (зміна семантичних відношень між предикативними частинами, елімінація компонентів): *Згинуть наші вороженьки... Або стануть друзями* (У.М., 14.04.2009) [4, с. 13].

Спостереження за сучасними українськими газетними текстами засвідчує, що автори часто імплікують своє ставлення до зображуваних осіб, використовуючи прецедентні імена: «*Сили, аби нести свою важку президентську ношу, Зеленський черпає у високому рейтингу довіри та «Братстві Персня», покликано розділити з ним усі тяготи та прикраси походу. І якщо рейтинг, за яким дуже ретельно стежать, не скорчується, а лише зсувається, що цілком зрозуміло в країні, де населення перемогло громадян, то у «Братстві» сталося лихо: гном кидає в побратимів сокирки, Гендальф шипить: «Націоналізація не пройде!», ельфи «продають квитки» хобітам при призначеннях, а Слідопит дотерся з Мордором. Ага, ще і з Кличком... Треба було з цим щось робити, й Гімлі принесли в жертву» (Д.Т., 15.02.2020); «*Надія Вікторівна* [автор розповідає про Н. Савченко], звісно, Мау-*

злі серед людей. Але хто сказав, що поруч із нею немає Багіри в дуже тверезому умі і при ясній свідомості? У надійному контакті з пітоном» (Д.Т., 23.03.2018). Використання прецедентних імен на позначення певних людей дає змогу авторові імпліцитно й лаконічно висловити своє ставлення до них. Крім того, така алегорія зацікавлює реципієнта та стимулює його декодувати, хто ж прихований за прецедентними іменами.

3. **Вживання перифраз.** Аналіз українських газетних текстів, виданих в останні 10 років, засвідчує, що здебільшого в них функціонують перифрази із негативною / принизливою конотацією: «*Однак безвідповідальність пацанів із «95-го кварталу» уже прямо загрожує національній безпеці держави*» (Д.Т., 24.01.2021), – перифраз «пацани з 95-го кварталу» вжитий на позначення осіб, які очолюють керівні посади в міністерствах, а раніше працювали в компанії «95 квартал»; «*Інакше й бути не могло, оскільки свійська тварина Порошенка напала на Йованович, що в результаті коштувало їй скандального завершення дипломатичної кар'єри*» (Д.Т., 27.09.2019) – перифраз «свійська тварина» вжито на позначення колишнього генерального прокурора України Ю. Луценка, який виступив проти посла США в Україні М. Йованович; «*Стигматизуючий агресивний наратив про Сороса і «соросят» – нині своєрідна перепустка до клубу «балакаючих голів», у химерний інформаційний космос пропагандистської машини «Ньюс Ван – Зік – 122 – Наш» (Д.Т., 12.08.2020) – «балакаючі голови» – журналісти, які надають завчасно неправдиву інформацію; «*Стверджують, що хазяїн Банкової обіцяє його дати вузькому колу в неділю*» (Д.Т., 14.02.14) – «хазяїн Банкової» – президент.*

4. **Гра з атрибутами.** Сутність цього прийому вбачаємо у тому, що авторське сполучення іменника з атрибутом зумовлює зміну значення іменника або його конотації, а відтак породжує певний підтекст. Наприклад: «*Богдан – президентський блок життя рішення, безцеремонністю та шапкозакидацтвом. Чи стане дуже підприємливий юрист і успішний бізнесмен блоком оформлення президента....» (Д.Т., 31.05.2019) – вживання сполучень «підприємливий юрист і успішний бізнесмен» вказують на те, що автор хоче підкреслити, що Богдан – це насамперед підприємець, а тому він робить усе як успішний підприємець для свого бізнесу. Або в іншому тексті: «*Законники-схематозники: як вивести «потрібних людей» з-під відповідальності*»*

(Д.Т., 29.12.2020) – атрибут «схематозники» є сленгом і походить від лексеми «схематоз» (бажання швидко збагатитися, обманюючи інших людей), що посилює негативне значення лексеми «законники» (про її негативне / переносне значення свідчить те, що вжита ця лексема в лапках), тому їхнє поєднання породжує такий підтекст: люди, які мають захищати закон, прагнуть цей закон порушити з метою власної наживи.

5. Вживання іншомовної лексики. Спостереження за функціонуванням іншомовних запозичень в сучасних українських газетних текстах дозволяє виокремити дві тенденції:

1. Вживання іншомовних лексем, зумовлене «тенденцією моди» (маємо на увазі такі лексеми: *тригер, хайпанути, праймеріз, кейс, драйвер, пул, лайки, шери, дриблінг, мультиплікувати* тощо). У цьому випадку запозичення надають тексту жвавості, невимушеності, створюють ефект новизни, а їх декодування не потребує глибинного знання мови. Проте такі запозичення привертають увагу реципієнта, а іноді містять певні підтексти. Наприклад: «*Зеленський же вважав, що круто хайпанув*» (Д.Т., 27.09.2019) – лексема «хайпанути» в контексті про президента видається дещо недоречною, іноштілювою, вона надає контексту принизливої конотації, дозволяє припустити, що автор негативно оцінює дії В. Зеленського. У цьому випадку можна стверджувати, що іншомовна лексема набуває оказіонального інвективного значення. Те саме спостерігаємо в інших контекстах: «*А вже обіцяти Трампу надіслати досвідченого дипломата, посилати агреман на Шамшурі...*» (Д.Т., 27.09.2019), «... він [президент України В. Зеленський] усе ще знімає скетчі, не маючи сценарію для справжнього твору» (Д.Т., 2020, № 1282), «*Фабула червоної серії політичного сіткому, яку нам запропонували подивитися вчора, виявилася доволі напруженою*» (Д.Т., 25.12.2020).

2. Вживання іншомовних лексем, декодування яких потребує значної когнітивної діяльності реципієнта. Порівняно із запозиченнями першого типу, ці запозичення є більш ефективними в контексті мовної гри, оскільки їхнє декодування пов'язане з певними труднощами / мовними бар'єрами, подолання яких приносить «інтелектуальне задоволення» реципієнтові, а тому захоплює його в розгадування авторського підтексту. Наприклад: «*Лідер держави, хай невеликої й поки що слабкої, представляє десятки мільйонів людей. Це має примушувати його завжди лишатися Homo erectus*» (Д.Т., 27.09.2019). «Homo erectus» у перекладі з латинської «людина прямоходяча»,

у цьому контексті автор стверджує, що голова держави має бути людиною прямоходячою, тобто мати чіткі власні позиції і не хилитися перед іншими. Імпліцитно тут закладена думка про те, що очільник нашої держави не є такою людиною.

Спостереження за функціонуванням лексичних засобів мовної гри в сучасних газетних текстах дозволяють констатувати, що насамперед їх використовують для вираження імплікативних інвектив – «негативно-оцінної інформації про людину, виражену без використання особливих лексичних одиниць, що сприймаються носіями мови як інвективні, а також як негативна фактологічна інформація про людину, не репрезентована експліцитно» [2, с. 9]. Тобто лексичні засоби мовної гри здебільшого вживають у газетному тексті для імплікації негативної оцінки певної особи – це їхня основна, на нашу думку, роль. Всі інші функції, з якими вони виступають у тексті (актуалізація уваги реципієнта, збудження його інтересу до декодування імплікатур, передача акумульованого змісту тексту (маємо на увазі випадки, коли лексичні засоби мовної гри вжиті в заголовках), надання тексту жвавості / сучасності (йдеться про випадки, коли до мовної гри залучені іншомовні запозичення, молодіжний сленг, просторіччя тощо) або навпаки інтелектуальності (йдеться про використання під час створення мовної гри іншомовних запозичень або інтертекстових вкраплень, які потребують певної когнітивної діяльності реципієнта) мають додаткове функціональне значення.

На синтаксичному рівні найбільш вживаними засобами мовної гри є такі:

1. **Повтори**, що, на думку М. Жирмунського, зумовлено бажанням посилити емоційну виразність слова, адже слово, вжите лише один раз, не досить міцне для того, щоб передати всю напругу почуттів, вкладених у нього [1, с. 78]. Серед повторів найчастіше функціонують такі: 1) анафоричні: «*Я хочу втекти. Але! Так, ви маєте рацію, – я залишуся. Тому що найтемніше перед світанком. [...] Тому що моїм дітям потрібна Батьківщина, а вони мають бути потрібні їй. [...] Тому що, забувши про нахаб-перекупниць, я не поїду від ненавмисної радості сумних зморщених бабусь. [...] Тому що, побувавши в майже півсотні країн, я не бачила Харкова, Шацьких озер, чернівецького універу, Кам'янець-Подільської фортеці і щойно розібралася з нумерацією станцій Фонтана» (Д.Т., 19.09.2017); 2) епіфоричні: «*За даними екологів, за останні 10 років столиця втратила близько 200 гектарів зелених насаджень. Нові будинки зводяться не лише на місцях знесених**

старих, а й замість *зелених насаджень*» (Д., 2005, № 52); 3) анадиплозисні: «Кожне слово критики, кожна спроба оцінити політичний курс, який проводило російське керівництво останніми роками, можуть бути сприйняті як підтримка *терору*. *Терору*, що буквально захлинув Росію останніми тижнями» (Д.Т., 2004, № 35). Такі повтори надають тексту ритму й динаміки. Вони акцентують на собі увагу реципієнта, а повторюється здебільшого найголовніше, тому повтори сприяють маніпуляції / програмуванню його свідомості.

2. **Парцеляція та приєднання.** «Отже, в заступника глави ОПУ Татарова, який курує правовий напрям, весь цей час була пряма можливість впливати. На поліцію, суддів, прокурорів...» (Д.Т., 25.12.2020) – парцеляція; «14 лютого Сергій Вовк частково задовольнив скаргу адвоката Лисенка й зобов'язав Офіс генпрокурора передати справу іншому слідчому органу. Не вказавши якому, щоб не обмежувати незалежність прокуратури» (Д.Т., 25.12.2020) – приєднання. Обидва ці засоби надають тексту експресивності, а також фокусують увагу реципієнта на змісті відокремленої конструкції, збуджують інтерес до встановлення причини відокремлення і змушують шукати підтекстову інформацію / імпліцитні коди.

3. **Синтаксичний паралелізм.** Не «Великого кradівництва», а порятунку від коронавірусу. Не переїзду на державну дачу, а обіцяних вчителям зарплат у 4000 доларів (В.З., 25.12.2020) – цей засіб надає тексту динамічності, акцентує увагу реципієнта на явищах, що зіставляються. Іноді синтаксичний паралелізм допомагає авторові імплікувати свої думки. Наприклад: «Богдан неправдоподібно відкритий і чесний у своїх заявах через абсолютну байдужість до громадської думки. Єрмак, який заявив за день до відставки про відсутність конфлікту між ним і Богданом, публічно бреше пригломшиливо легко і про це варто пам'ятати. Богдан абсолютно нестерпний до будь-якого вияву корупції, до якого він не має стосунку. Єрмак – дуже комерційний персонаж, який знається на розподілі часток» (Д.Т., 15.02.2020) – у цьому контексті синтаксичний паралелізм вжито, щоб показати, що дві людини відрізняються одна від іншої, натомість зміст конструкцій засвідчує, що вказані особи досить схожі, тому й виникає підтекст: влада хоче показати людям, що Богдан і Єрмак є абсолютно протилежними за характером і поведінкою людьми, а насправді вони мало чим різняться один від одного.

4. **Внутрішній діалог.** «Хитро? Так. Чи було це загалом законно з точки зору духу права? Ні»

(Д.Т., 29.12.2020), «Чи намагався Артем Ситник після січня продавлювати через САП рішення про активні дії? Ні. Чому? Вочевидь, через ситуативний альянс з Арсеном Аваковим» (Д.Т., 03.11.2017) – цей прийом створює в реципієнта ілюзійність діалогу з автором, відчуття того, що він є безпосереднім учасником розмови, а відповіді, сформульовані автором, є його власними; усе це дозволяє маніпулювати свідомістю реципієнта, навіювати йому авторські позиції.

Якщо лексичні засоби мовної гри в сучасному українському газетному тексті здебільшого передають імпліцитну інвективу / характеристику осіб, то синтаксичні засоби здебільшого містять імпліцитні ідеї, заклики. Вони надають тексту емоційної виразності та напруги, динамічності, створюють ілюзію реального діалогу автора з читачем, завдяки особливостям синтаксичної репрезентації / формам подачі дозволяють маніпулювати свідомістю реципієнта.

Під час вивчення реалізації мовної гри в сучасному газетному тексті було встановлено, що, крім лексичних і синтаксичних засобів, активно функціонують і графічні. Найчастотнішим серед них є **візуальна актуалізація семантики певного компонента**. Виділення частини лексеми фокусує увагу реципієнта на формі й змісті цієї частини, збуджує інтерес до встановлення причин візуалізації, виводить на авторський підтекст. Наприклад: «Під час зльоту лідерів країн планети *Зе!мля* увагу журналістів справді було прикуто до президента України» (Д.Т., 27.09.2019) – у цьому контексті автор намагається акцентувати увагу реципієнта на компоненті ЗЕ, що є частиною прізвища українського президента, передати думку, що до останнього наразі прикута увага всього світу. Цей засіб мовної гри спостерігаємо й у інших текстах: «*STAR*евич Володимир» (Д.Т., 2004, № 47), «Спроба *ноМЕР* три» (У.М., 2006, № 198), «*БУЛа*, є і буде» (В.К., 2006, 3 187). Функціональне призначення графічних засобів мовної гри, як і синтаксичних засобів, – актуалізація уваги реципієнта на виділеному компонентні з метою збудження його інтересу до декодування імплікативних ідей / позицій автора.

Висновки і пропозиції. Специфіка газетного тексту, а саме його емоційність, експресивність і маніпулятивність та інституціональність зумовлюють вживання в ньому мовної гри. Мовна гра реалізована на всіх рівнях газетного тексту, проте найактивніше засоби її репрезентації виявляються на лексичному та синтаксичному рівнях. Так, на лексичному рівні найпоширенішими засобами

мовної гри є переосмислення лексем, вживання прецедентних феноменів, перифраз, іншомовних запозичень, гра з атрибутами. На синтаксичному рівні найвживанішими є такі засоби: повтори (анафоричні, епіфоричні, анадиплозисні), парцеляція, приєднання, синтаксичний паралелізм, внутрішній діалог. Крім того, мовна гра в газетному тексті може бути реалізована графічними засобами, найчастотнішим із яких є візуальна актуалізація семантики певного компонента.

Основне функціональне призначення усіх засобів мовної гри – передача авторських імплі-

катур. При цьому лексичні засоби насамперед виражають імплікативні інвективи / характеристики, а синтаксичні та графічні засоби – імплікативні ідеї, заклики, позиції. Крім того, усі засоби мовної гри сприяють емоційній виразності, динамічності тексту, надають йому жвавості / сучасності або інтелектуальності, створюють ілюзію реального діалогу автора з читачем, незвичною / ненормованою формою подачі актуалізують увагу реципієнта та стимулюють його декодувати авторські імплікатури, сприяють маніпулюванню його свідомістю.

Список літератури:

1. Жирмунский В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. Ленинград, 1977. 408 с.
2. Заложная И. В. Импликативная инвектива в современном русском языке: структурно-семантические и коммуникативно-прагматические характеристики : автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.01. Ставрополь, 2011, 23 с.
3. Лазаренко С. В. Засоби та форми репрезентації категорії зв'язності в газетному тексті : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Одеса, 2007. 203 с.
4. Назаренко О. М. Реалізація категорії діалогічності в сучасному українському газетному тексті : автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.01. Одеса, 2012, 20 с.

Lazarenko S. V., Nazarenko O. M. LANGUAGE GAME IN MODERN NEWSPAPER TEXT: IMPLEMENTATION FEATURES AND FUNCTIONAL PURPOSE

The article is devoted to the study of the peculiarities of the implementation of the language game in the modern Ukrainian newspaper text. It is established that the active functioning of the language game in a newspaper text is due to its specificity, namely: belonging to the institutional type of texts on the one hand, which requires some restraint in the selection of lexical and syntactic units and forms of their representation, and on the other – functional purpose: manipulation of consciousness recipients and the formation in them of a certain pattern of behavior that requires the use of emotionally colored, expressive language units.

It was found that in the modern Ukrainian newspaper text the language game is most actively realized on lexical and syntactic levels. The most frequent means of representation of language game are investigated, namely: at lexical level: rethinking of words, use of precedent phenomena, paraphrases, foreign language borrowings, game with attributes; at the syntactic level: repetitions (anaphoric, epiphoric, anadiplosis), parcelling, joining, syntactic parallelism, internal dialogue. It is established that the language game in a newspaper text can be realized by graphic means, the most frequent of which is the visual actualization of the semantics of a certain component.

The main functional purpose of all means of language play is the transfer of author's implicatures. Lexical means express implicative invectives / characteristics and syntactic and graphic means – implicative ideas, appeals, positions. All means of language play contribute to the emotional expressiveness, dynamism of the text, give it liveliness / modernity or intelligence, create the illusion of real dialogue between the author and the reader, unusual / non-standard form of presentation actualize the recipient's attention and stimulate.

Key words: language game, newspaper text, implicative invective, implicatures, subtext.

Марчук О. І.

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

**СЛОВОТВІРНІ КОМПАРАТИВНІ СТРУКТУРИ
У ТВОРАХ М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО**

Проблема вивчення порівняльних конструкцій, що стали предметом нашого дослідження, в українській мові не нова. В україністиці здійснено низку важливих наукових досліджень, присвячених проблемі порівняння. Маємо ґрунтовну монографію І. К. Кучеренка (1959), наукові статті (І. П. Чередниченко, Д. Х. Баранник, Р. О. Христіанінова, М. Я. Плющ), розділи чи фрагменти розділів у курсах сучасної української літературної мови тощо. Дослідженню категорії порівняння присвячено монографічні праці М. І. Черемісіної, В. М. Огольцева, Н. А. Широкової. Також досліджено синтаксичні моделі порівняння, розглянуто порівняння як стилістичний засіб, проаналізовано стійкі порівняння.

Різні аспекти порівнянь в українській мові стали предметом дисертаційних досліджень, причому дослідження здебільшого проводилися виключно на матеріалі художньої літератури. Однак невивченого, нез'ясованого у проблематиці компаративних конструкцій залишається поки що значно більше, ніж з'ясованого. Дискусійною є проблема розмежування порівняльних зворотів і підрядних порівняльних речень, а також порівняльних зворотів (очолюються сполучниками) та модально-порівняльних зворотів (очолюються частками). Подальша (і поглиблена) розробка проблематики порівнянь в українській мові, з огляду на складність, розмаїтість і фундаментальну вагомість їх для мови загалом і художнього мовлення зокрема, залишається нагальною потребою.

*У творах М. М. Коцюбинського вживаються усього дві словотвірні компаративні структури: 1) активна – прислівник із конфіксами **по-...-ому** й **по-...-и**; 2) пасивна – дієслова типу **остобісити**. Розглянуто функціонування, поширення й походження цих компаративних лексем. Словотвірні порівняння – це насамперед проблема дослідження полісемії, а не компаративних конструкцій, проблема прямого й переносного значення. Єдина більш-менш активно вживана і виразно окреслена словотвірна компаративна конструкція із конфіксами **по-...-ому** та **по-...-и** генетично вийшла колись із орудного порівняльного. Більшість словотвірних структур, які здебільшого розглядаються як компаративні, одержує свій порівняльний сенс не на базі словотвірних прикмет, а залежно від власної синтаксичної позиції та семантичного наповнення.*

Ключові слова: компаративна структура, словотвірні порівняння, словотвір, М. М. Коцюбинський.

Постановка проблеми. Проблема вивчення порівняльних конструкцій, що стали предметом нашого дослідження, в українській мові не нова. Порівняльні конструкції досить активно вивчаються. В україністиці здійснено низку важливих наукових досліджень, присвячених проблемі порівняння. Маємо ґрунтовну монографію І. К. Кучеренка (1959), наукові статті (І. П. Чередниченко, Д. Х. Баранник, Р. О. Христіанінова, М. Я. Плющ), розділи чи фрагменти розділів у курсах сучасної української літературної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню категорії порівняння присвячено монографічні праці М. І. Черемісіної, В. М. Огольцева, Н. А. Широкової. Досліджено також синтаксичні моделі порівняння (Р. Мразек, О. Г. Руднєв, К. І. Ходова, М. Ф. Палевська,

М. І. Черемісіна), розглянуто порівняння як стилістичний засіб (П. А. Морозов, В. В. Образцова, М. І. Плющ-Високопоясна), проаналізовано стійкі порівняння (В. М. Огольцев, М. І. Черемісіна).

Різні аспекти порівнянь в українській мові стали предметом дисертаційних досліджень Г. Я. Довженко (1969), Л. В. Голоюх (1996), М. С. Заборної (1997), Н. П. Шаповалової (1998), Л. В. Прокопчук (2000), С. М. Рошко (2001), Л. І. М'яснянкіної (2002), А. П. Романченко (2009), причому дослідження здебільшого проводилися виключно на матеріалі художньої літератури.

Постановка завдання. Однак невивченого, нез'ясованого у проблематиці компаративних конструкцій залишається поки що значно більше, ніж з'ясованого. Дискусійною є проблема розмежування порівняльних зворотів і підрядних

порівняльних речень, а також порівняльних зворотів (очолюються сполучниками) та модально-порівняльних зворотів (очолюються частками). Подальша (і поглиблена) розробка проблематики порівнянь в українській мові, з огляду на їх складність, розмаїтість і фундаментальну вагомість як для мови загалом, так і для художнього мовлення зокрема, залишається нагальною потребою. Спробуємо розібратися в цьому питанні.

Виклад основного матеріалу. Порівняльні конструкції тому й називаються конструкціями, що виражаються на синтаксичному рівні реченнями чи бодай словосполученнями. Крім того, порівняння творить, принаймні бере активну участь у творенні слів. Кожне слово має або мало колись, а потім втратило внутрішню форму – пам'ять про ту семантику, від якої постала його семантика. Внутрішня форма – сенс слова, від якого утворене це слово. У сучасній мові практично кожне слово з генетичного погляду є похідним, утвореним від джерельного, твірного слова. В акті словотвору здебільшого маємо справу із двома словами – простішим і більш відомим твірним і складнішим і менш відомим, щойно утворюваним похідним. На якій підставі поєднуються ці слова? На підставі семантичного зв'язку, а якщо охопити цей процес якнайширше – на підставі **порівняння**: відоме стає засобом пізнання невідомого. Отже, твірне (мотивуюче) й похідне (мотивоване) слова можна розуміти як елементи порівняння.

Як і в порівнянні, у словотвірному акті похідне слово переймає від твірного лише частину його семантики. Здебільшого вона більша, непериферійна і позбавлена емоційності, образності. Словотворення тяжіє до типовості, стандартності, чого не можна сказати про порівняння у вузькому сенсі цього терміна. Якщо в словотвірному акті похідне слово одержує від твірного периферійну частину семантики з натяками на образність, то це похідне слово може сприйматися як згорнуте порівняння. Пор. дієслова **зміїтися** – «тягнутися хвилястою, звивистою лінією», фактично «звиватися, як змія»; **ішачити** – «виконувати тяжку, невдячну роботу», фактично «працювати, як ішак». З'являється виразна сема компаративності, а з нею й образний сенс.

Відповідно до теорії номінації, яка відбилася у працях О. С. Кубрякової, Н. Д. Арутюнової, В. Г. Гака, Ж. П. Соколовської, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, В. О. Горпинича, сам акт номінації, наймення неназваного обов'язково передбачає як один зі своїх компонентів побудову порів-

няння, пошук компаративної пари чи тієї пічки, від якої можна танцювати. Для суб'єкта, що потребує найменування, підшукується оптимальний об'єкт, який словесне вираження вже має. Будеться порівняльна конструкція! А вже узуальне її прийняття дозволяє обраний об'єкт зробити мотиватором, утворивши на його базі словесне позначення суб'єкта. В основі словотвору, як бачимо, лежить компаративність, порівняння.

У творчості М. М. Коцюбинського порівняння окремими лексемами, словотвірною передаються дуже рідко. Зі словотвірних компаративних структур, яких Н. П. Шаповалова нарахувала в українській мові сім, а А. П. Романченко – понад 20, у М. М. Коцюбинського в активному вжитку перебуває лише одна, точніше дві синонімічні – прислівники з конфіксами **по-...-ому** та **по-...-и** [4, с. 25]. Із них перша модель представлена у письменника 25 вжитками, друга – 15: «... за шибками [...] **по-великодньому** блима світло лампадок» [5, т. 3, с. 235], «... **безжурний Петро** [...] **весело, по-дитячи сміявся**» [5, т. 1, с. 43]. Фактично тут цілком можлива адекватна заміна: **блима, як на Великдень; сміявся, як дитина**. Подібна заміна добре аргументує компаративний сенс зазначених прислівників і показує, що ці компаративні прислівники виражають об'єкт порівняння й водночас є його показниками. Таке поєднання притаманне усім словотвірним компаративним конструкціям.

Із цих двох прислівникових компаративних утворень давнішою є форма з конфіксом **по-...-и**, причому діахронічно вона утворена не конфіксом. Ще в давньоруській мові існували відприкметникові прислівники на **-и**, які були застиглою флексією орудного відмінка множини нечленних прикметників, що перетворилась на суфікс: **тирански, приятельски** [2, с. 380]. Пізніше для підсилення компаративного сенсу до таких прислівників був доданий префікс (спочатку прийменник) **по-**: **по-приятельски, по-дитячи** тощо. Цікавим є той факт, що у тексті М. М. Коцюбинського «*буйна лоза* [...] *спліталась вусиками з сусідніми лозами, по-братерськи* *єдналась у зеленому морі виноградників*» [5, т. 1, с. 208] форма **по-братерськи** внесена вже у чистовик – у чернетці вона вживалася без префікса: **братерськи** [5, т. 1, с. 387].

Значно пізніше, після утвердження членного відмінювання прикметників, членна флексія проникла і у ці утворення. Оскільки в українській мові прийменник **по** вживається з місцевим і знахідним відмінками [8, т. 6, с. 604], то й членна флексія, яка набула функції суфікса, одержала тут форму не орудного відмінка множини, а місцевого

відмінка однини: **по-великодньому**. Але генетично, з походження ці прислівникові утворення виникли з популярної компаративної форми орудного порівняння, що, ймовірно, і забезпечило їм широку живаність.

В оповіданні М. М. Коцюбинського «**По-людському**» ця компаративна конструкція є найуживанішою, з'являючись там 12 разів, у тому числі і в заголовку, тоді як найактивніші у творі сполучникові побудови із **як** та **мов** *вжито там* лише по 10 разів, пор.: «*Що ти вигидав: по-панському хотів жити, кров свою одмінити?»*, «*Що, – каже, – пожив по-людському, одминив кров?»*, «*Еге, – кажу, – отак наші по-людському живуть...*» [5, т. 2, с. 57, 59]. Опозиція прислівників **по-панському** та **по-людському** є головним виразовим засобом цього оповідання. Вони можуть творити єдину структуру заперечного порівняння, будучи лише об'єктом і суб'єктом, тоді як засобами компаративності слугує побудова **не ... а**: «*... не по-панському, раз вам сказав, а по-людському!*» [5, т. 2, с. 57]. Семантично подібне заперечне порівняння, але виражене не стійкою структурою, а вільним зіставленням двох прислівників, введених у два різних речення, маємо і в такому випадку: «*Ні, – каже, – це вже по-свинячому вийшло ... не вмів я по-людському жити*» [5, т. 2, с. 59].

Не всі подібні утворення чи, за словами Л. В. Прокопчук, «обставинні прислівники з порівняльно-уподібнювальною функцією» [6, с. 41] мають компаративний сенс. Фраза **говорити по-українськи** означає не «говорити, як українці», а «говорити українською мовою» і компаративності не містить. А ось фраза **чинити по-українськи** означає «чинити, як українці» і становить собою порівняння. Між першою і другою ситуацією є і перехідні випадки, чим скористався М. М. Коцюбинський.

Текст «*Хай говорить по-молдуванськи*» [5, т. 1, с. 221] цілковито позбавлений компаративності. А в опозитивному тексті «*Се просто нікчемність... писати до мене по-вкраїнському на відкритці... компрометувати мене! [...]. Ну, взяв би і написав би «по-російському»... А то ...*» [5, т. 1, с. 181–182] два прислівники зіставляються, порівнюються, причому компаративність посилюється тим, що один із прислівників взято в лапки. Якщо ж у наведених прислівників з'являються контекстуальні синоніми, то їхня компаративність зростає. Той же персонаж, псевдопатріот Макар Іванович Літко після «страшного» сну подумки запевняє, що він «*не вмів навіть читати*

по-вкраїнському», а потім (теж подумки!) виправдовує себе вже перед протилежним табором, «*що вже десять літ збирається він написати наукову розвідку на вкраїнській мові, хоч та мова страх яка бідна, яка нездатна до наукових праць... Він погоджується, що не знає мови... так якось не було часу вивчитись... і через те мусить балакати по-московському, здобуваючись інколи на макаронічні фрази*» [5, т. 1, с. 180]. Тут теж маємо опозицію двох прислівників із конфіксом **по-...-ому**, з яких перший компаративних компонентів не містить, а другий їх має, причому вони значно посилені редакційною правкою автора: у чернетці було **по-російському** [5, т. 1, с. 375].

Ще виразніше вони проступають у «Ціпов'язі», де замість **по-вкраїнському** сказано так: «*Бійтеся бога, чи ж я можу писати до царя по-мужицьки? – скрикнув здивований жид*» [5, т. 1, с. 134]. А замість **по-російськи**: «*Далі Семен помічав, як дівчата та парубки глузують із тих, що, повернувши з москалів, намагаються балакати «по-панськи», і як він не раз й сам реготавсь, почувши яке кумедне нерідне слово*» [5, т. 1, с. 118]. Про своє навчання писемної (такої російської!) мови той же Семен розмірковує: «*Осе [...] поки станеш паном – треба балакати по-пташиному. Кра-кра! – згадав він склади. – Се зовсім, як ворона*» [5, т. 1, с. 118]. У цьому контексті фраза «*балакати по-пташиному*» насамперед означає «балакати, як птах» (порівняння), а вже на другому плані виринає сенс «балакати по-панськи», тобто російською мовою.

Інші словотвірні порівняльні побудови у М. М. Коцюбинського рідкісні, а їхня компаративність майже цілком стерта часом. Можна згадати хіба що одну дієслівну модель, яку оминули і Н. П. Шаповалова, й А. П. Романченко. У російській мові є дієслово **осточертеть**, яке М. М. Шанський зі співавторами вважає власне російським, але слушно етимологізує із фразеологізму «надоєсть, как сто чертей» [10, с. 316]. Під впливом цього джерела білоруське **астачарцець** упорядники білоруського етимологічного словника тлумачать як російське запозичення [12, т. 1, с. 182]. Але це ніяке не запозичення. В українській мові є серія подібних утворень: **осточортити** «до краю обриднути, остогідити» [8, т. 5, с. 788], **остобісити**, яке СУМ тлумачить ідентично, а М. Фасмер виводить із **сто** і **біс** [9, т. 3, с. 164], **остогідити** і **остогіднути** «до краю обриднути, стати гидким, нестерпним» [8, т. 5, с. 788]. Б. І. Грінченко сюди долучає й **остопранцюватити** = остобісити [1, т. 3, с. 71] від **пранці** «сифіліс» [1, т. 3, с. 401].

Сто бісів і сто чортів (до речі, **чорт** генетично із **крит**, є найдавнішим евфемізмом, який замінив табуйоване слово **біс** [3, с. 4]). Це можна зрозуміти і як **сто пранців** (сифілітичних уражень). А як зрозуміти **сто гидів**? Слово **гид** нині здебільшого вживається із абстрактним значенням «нечисть, бруд» [8, т. 2, с. 60], але означає і «мерзотник». Раніше воно, ймовірно, вказувало лише на істоту, пор. час. *hyd* «страховища, комахи, свійські птахи». Це слово із фонетичним чергуванням належить до того ж кореня, що й **гад** і сягає індоєвропейської давнини [11, т. 7, с. 220]. З огляду на древність кореня (**біс** і молодше від нього слово **чорт** – тільки праслов'янські), утворення **остогидіти** можна вважати джерелом цієї цікавої моделі, яка завдяки своїй виразовості й досі не повністю втратила свою компаративну сутність: «*І так вже й остогидло, так остобісіло, до живих печінок дійшло*» [5, т. 1, с. 49]. У таких компаративних побудовах за межами дієслова залишається лише суб'єкт, а в його межах – об'єкт (**сто гидів, сто бісів**), основа (сєнс «обридло») та показник (дієслівна форма).

Щодо прикметникових порівнянь, то всі прикметники, похідні від іменників, містять у собі порівняння, якщо вони вжиті в переносному сенсі. Так, сполучення **металева труба** не має ніякої компаративності, бо прикметник містить пряме значення «виготовлена з металу» (труба). А у фразі «*металевим гострим голосом вигукує він над сполоханим табором наказ*» [5, т. 1, с. 202] компаративність є, оскільки голос отамана, на відміну від труби, не виготовлений із металу, а **дзвєнить, як метал**. Прикметник набув переносного значення, тобто компаративного.

Компаративних побудов такого типу у творах М. М. Коцюбинського величезна кількість, і ми не вважали доцільним рахувати та аналізувати їх. Адже переноси такого типу є досить стандартними і швидко потрапляють у словники, стаючи ще однією семемою слова. Пор. докладний розгляд подібних словотвірних засобів компаративності у А. П. Романченко [7, с. 46–48]. Тут про власне компаративний зворот можна говорити

лише досить обмежений період, коли перенос ще є свіжим, коли це семантичний авторський неологізм. Один такий зворот-неологізм у М. М. Коцюбинського, здається, можна виділити: «*В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен*» [5, т. 1, с. 37]. Для виразу сенсу «формою схожий на зірку» існують прикметники **зірчастий** і **зірчатий** [8, т. 3, с. 578]. А прикметник **зіркатий** у Б. І. Грінченка вказується із дещо сумнівним значенням «большеглазый» [1, т. 2, с. 154], а в академічному словникові – вже з п'ятьма значеннями, пов'язаними здебільшого із **зором**, очима. Але два з них вказують на **зірку** – «прикрашений зіркою» (явно радянський період) і «з квітками, подібними формою до зірок». Останнє значення ілюструється лише наведеним вище текстом М. М. Коцюбинського [8, т. 3, с. 577] і навряд чи може бути доповнене якимось іншим прикладом. Саме формулювання цього значення явно вилучене з тексту М. М. Коцюбинського.

Висновки і пропозиції. Таким чином, словотвірні порівняння – це насамперед проблема дослідження полісемії, а не компаративних конструкцій, проблема прямого й переносного значення. **Кривава рана, гадюча шкіра** ніякого порівняння у прикметникові не містять. Але в переносному вжитку цих прикметників, пор. **криваві маки, гадюче коріння дерев**, з'являється виразна компаративність. Справа тут не в суфіксах **-ав-**, **-ј-**, а в контексті, не у словотворі, а в синтаксисі і семантиці.

Єдині більш-менш активно вживані і виразно окреслені словотвірні компаративні конструкції: **по-козацьки** [5, т. 1, с. 61], **по-приятельськи** [5, т. 2, с. 25], **по-сільськи** [5, т. 2, с. 306], **по-хазяйськи** [5, т. 3, с. 12], **по-дурному** [5, т. 1, с. 167], **по-давньому** [5, т. 2, с. 50] генетично колись вийшли із орудного порівняльного. Більшість словотвірних структур, які здебільшого розглядаються як компаративні, одержує свій порівняльний сєнс не на базі словотвірних прикмет, а залежно від власної синтаксичної позиції та семантичного наповнення.

Список літератури:

1. Грінченко Б. Д. Словарь української мови: у 4 т. К. : Вид-во АН УРСР, 1958-1959. Т. 1-4.
2. Історія української мови. Морфологія : [монографія] / С. П. Бєвзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукинова [et al.]. К. : Наук. думка, 1978. 540 с.
3. Карпенко Ю. О. Методичні вказівки до курсу «Народознавство». Ч. 1. Український етногенез та плотогенез. Одеса, 1994. 27 с.
4. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. К. : Ін-т мовознавства НАН України, 1998. 161 с.
5. Коцюбинський М. М. Твори: в 7 т. К. : Наукова думка, 1973-1975. Т. 1-7.

6. Прокопчук Л. В. Граматичні засоби об'єктивації порівняння в простому реченні української мови. *Студії з граматики, лексикології та лінгводидактики української мови* : збірник наукових праць. Вінниця : НВЦ «Рідна мова», 1997. С. 40–44.
7. Романченко А. П. Зона компаративності в сучасній українській мові: Словотвірні засоби. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2001. Вип. 11. С. 45–51.
8. Словник української мови: в 11 т. К. : Наук. думка, 1970-1980. Т. 1-11.
9. Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*. М. : Прогресс, 1964-1973. Т. 1-4.
10. Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. *Краткий этимологический словарь русского языка*. 2-е изд. М. : Просвещение, 1971. 542 с.
11. *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* / Под ред. О. Н. Трубачева. М. : Наука, 1974-1999. Вып. 1-25.
12. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Мінск : Навука і техника, 1978. Т. 1. А-Б. 440 с.

Marchuk O. I. WORD-FORMING COMPARATIVE STRUCTURES IN THE WORKS OF M. M. KOTSIUBYNSKY

The problem of studying comparative constructions, which became the subject of our study, is not new in the Ukrainian language. A number of important scientific researches devoted to the problem of comparison have already been carried out in Ukrainian studies. We have a thorough monograph by I. K. Kucherenko (1959), scientific articles (I. P. Cherednichenko, D. H. Barannik, R. O. Khristianinova, M. Y. Plyushch), sections or fragments of sections in courses of modern Ukrainian literary language, etc. Monographic works by M. I. Cheremisina, V. M. Ogoltsev and N. A. Shirokova are devoted to the study of the comparison category. Syntactic models of comparison have been also investigated, comparison as a stylistic device has been considered, and stable comparisons have been analyzed.

Various aspects of comparisons in the Ukrainian language have become the subject of dissertation researches, moreover, the researches have been conducted mainly or exclusively on the basis of fiction. However, there is still much more unexplored and unexplained than clarified in the issue of comparative constructions. The problem of distinguishing between comparative structures and subordinate comparative sentences, as well as comparative constructions (headed by conjunctions) and modal-comparative constructions (headed by particles) is debatable. Further (and in-depth) elaboration of the issue of comparisons in the Ukrainian language remains an urgent need, taking into account their complexity, diversity and fundamental importance for the language in general and artistic speech in particular.

*Only two word-forming comparative structures are used in the works of M. M. Kotsiubynsky: 1) active – an adverb with the confixes **no-...-ому** and **no-...-у**; 2) passive – verbs such as **очмобіциму**. The functioning, distribution and origin of these comparative lexemes are considered. Word-forming comparisons are first of all a problem of research of polysemy, a problem of direct and figurative meaning, instead of comparative constructions. The only more or less actively used and clearly outlined word-forming comparative construction with the confixes **no-...-ому** and **no-...-у** genetically once came from the instrumental comparative. The vast majority of word-forming structures, usually considered to be comparative, receive their comparative meaning not on the basis of word-forming features, but depending on their syntactic position and semantic content.*

Key words: comparative structure, word-forming comparisons, word-formation, M. M. Kotsiubynsky.

Мельник М. Р.

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

СПЕЦИФІКА ВЖИТКУ ОНІМІВ У ПОЕЗІЇ ТА ПРОЗІ

З усіх поділів, з усіх класифікацій літературних онімів чи не найістотнішим є їх розмежування за вжитком у прозовому, драматичному чи поетичному творі. Для всіх літературних онімів учені часто використовують наймення «поетонім», і кращого однослівного термінологічного позначення такого явища наразі не віднайдено. Але до власне поезії, до віршованого тексту термін цей пасує більше, ніж до прози та драматургії.

Літературна онімія наявна в усіх жанрах художньої літератури. Т. Немировська запропонувала схему поділу літературної онімії за родами та жанрами художнього твору: 1) онімія поезії, або поетична ономастика, – лірика, поеми, балади; 2) онімія художньої прози, або художня ономастика, – оповідання, повісті, романи; 3) онімія драматургії, або драматургічна ономастика, – комедії, драми, трагедії.

Отже, мусимо розібратися у відмінностях ім'явжитку та організації ономастичного простору в прозі (ономастичних розбіжностей між нею та драматургією не торкаємося) і поезії. А ці відмінності є, і вони суттєві.

Звичайно, все залежить від майстерності письменника, тобто від його індивідуально-авторської системи – стилю. Можна сказати, що у поетів порівняно з прозаїками та драматургами більший ступінь свободи щодо вжитку (чи уникнення) власних назв. Тут ідеться вже не про майстерність, а про можливості і специфіку жанру. Ще одна особливість поетонімів: навіть коли в поезії з'являється конкретне ім'я персонажа, воно виявляє тенденцію до втрати своєї конкретності. Окрім того, в прозі (й драматургії) оніми переважно сюжетні, а в поезії – переважно позасюжетні, тому там і там вони мають різний статус. Можна виділити й інші специфічні відмінності у використанні власних назв у поетичних і прозових творах.

Усі ці особливості допомагають пізнати специфіку вжитку власного імені в поезії. Але тої специфіки вони аж ніяк не вичерпують. Справжня поезія – це таїнство. І вжиті в ній оніми – теж таїнство. Вони індивідуальні у своїх контекстах і своїх поетичних ореолах. Вони теж мають свою ауру. Утворюючи функціональні класи, вони водночас не хочуть шикуватися в якісь струнки ряди. Кожен ужиток кожного оніма у високій поезії є неповторним, має свої тонкі особливості і потребує спеціального вивчення. Може, саме в цьому й полягає передусім специфіка функціонування власних назв у поезії.

Ключові слова: онім, поетонім, власна назва, проза, поезія.

Постановка проблеми. З усіх поділів, з усіх класифікацій літературних онімів чи не найістотнішим є їх розмежування за вжитком у прозовому, драматичному чи поетичному творі. Для всіх літературних онімів учені часто використовують наймення «поетонім», і кращого однослівного термінологічного позначення такого явища наразі не віднайдено. Але до власне поезії, до віршованого тексту термін цей пасує більше, ніж до прози та драматургії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературна онімія наявна в усіх жанрах художньої літератури. Т. Немировська запропонувала схему поділу літературної онімії за родами та жанрами художнього твору: 1) онімія поезії, або поетична ономастика, – лірика, поеми, балади; 2) онімія художньої прози, або художня ономастика, – опо-

відання, повісті, романи; 3) онімія драматургії, або драматургічна ономастика, – комедії, драми, трагедії [11, с. 112–113].

Виконуючи найзагальніші, інтегральні семантичні функції, які характерні для будь-якого жанру, і відіграючи важливу роль у реалізації головних універсалий художнього тексту: людина – подія – час – простір [15, с. 71], власні назви водночас підпорядковуються жанровим особливостям художнього тексту, тобто функціонують у межах того чи іншого жанрового поля і за встановленими в ньому нормами. І хоч ці межі досить розмиті, дещо умовні, але не настільки, щоб автор, будуючи ономастичний простір твору, не зважав на його жанрову специфіку, на жанрові закономірності.

Постановка завдання. Отже, мусимо розібратися у відмінностях ім'явжитку та організації

ономастичного простору в прозі (ономастичних розбіжностей між нею та драматургією не торкаємося) і поезії. А ці відмінності є, і вони суттєві.

Виклад основного матеріалу. В. Виноградов зауважив: «Мова драматурга, мова лірика, мова новеліста або романіста – різні за своєю семантичною будовою, стилістичними завданнями, за своїми конструктивними принципами. Ці відмінності значною мірою залежать від специфічних властивостей різних жанрів словесно-художньої творчості й різних типів художньої мови» [2, с. 21]. Специфіку вжитку онімів у поезії відзначає В. Григор'єв [3, с. 181–185].

Звичайно, все залежить від майстерності письменника, зокрема і від того, що Л. Щерба назвав «дійовим словником», тобто від його індивідуально-авторської системи – стилю. Однак це аж ніяк не означає, що автор, навіть з найбагатшим «дійовим словником», будуючи художній текст, у тому числі й за допомогою ономастичних одиниць, виходить за межі мовних закономірностей і закономірностей жанрових, які детермінуються на рівні структурно-семантичної організації тексту і на рівні його родових та власне жанрових універсалій.

Змістовно проаналізувавши Винниченкову онімію, Г. Лукаш дійшла фінального висновку, що серед поетонімів художнього тексту письменника «в будь-якому випадку виявляється характеристична сема, яка сприяє опосередкованій характеристиці дійової особи» [10, с. 16]. У справжнього майстра слова так воно і є чи, принаймні, так має бути. Якщо в процитованих словах і є якесь перебільшення (у того ж В. Винниченка трапляються оніми, у яких ну ніякої «характеристичної семи» не віднайдеш), то воно неістотне. Як влучно зауважив В. Никонов: «Чим більший майстер, тим дбайливіше він добирає імена своїм персонажам» [12, с. 233].

Але ж у поезії, зокрема ліричній, дійових осіб, персонажів, на відміну від прози й драматургії, часто взагалі нема, якщо не рахувати того, що іменується ліричним героєм чи, в іншому аспекті, образом автора. А між тим у поезії наявні там оніми від характеристичних сем (скажемо ширше: від конотативних співзначень) так і рясніють. І власне, саме для того вони в поезію митцем впроваджуються.

Прозовий твір чи драма має сюжет, у розвитку якого беруть участь дійові особи, а сама дія відбувається десь і колись, тобто має локальну й темпоральну прив'язку. Усе це треба позначити. І найчастіше для того слугують оніми від-

повідних розрядів. При цьому панують, звісно, антропоніми, і нинішні студії з літературної ономастики набрали передусім антропонімічного забарвлення. А в поезії топоніми цілком можуть позмагатися з антропонімами, а в деяких поетів, у тому числі, до речі, й у Ліни Костенко [4, с. 93, 101], навіть їх перевищити.

Наприклад, у циклі Л. Костенко «Летючі катрени» [7, с. 260–268] топонімів – вісім, а антропонімів разом з міфологічним («*Усі держави з поглядом Горгон*») – лише п'ять. Але які то все оніми! Головує в них конотація, а не денотація – остання є тільки відправною точкою для наповнення оніма потрібними авторові сенсом й експресією. Поетична напруга високого вольтажу б'є як блискавка. Топоніми: «*Духовний Чорнобиль давно вже почався / а ми ще тільки його боїмося*»; «*І смог і СНІД і чорний дим Бхопала*»; «*Де ж те як писанка село? / В майбутнє підуть магистралі, / а України наче й не було?!*» Антропоніми: «*Ліса та гори / мудрі як Тагори*»; «*Христос / не знаю / може де і є. / Зате в очах рябіє од Пілатів*». Ось де поетоніми – не тільки за термінологічною позначкою, а й за своєю глибинною й глибоко поетичною сутністю.

Можна сказати, що у поетів порівняно з прозаїками та драматургами більший ступінь свободи щодо вжитку (чи уникнення) власних назв. І тут ідеться вже не про майстерність, а про можливість й специфіку жанру. Власне, говорити слід навіть не про жанр, а про рід літератури.

У своїх – висловлених, щоправда, досить фрагментарно – міркуваннях щодо типології поетичної онімії Ю. Карпенко говорить про ліричний принцип (образність власних назв, їх фонетичну інструментовку), епічний принцип (вагомість власних назв, їх пряме, а не образне вживання), гумористичний принцип (сполучення несполучуваного, настанову на сміх) [6]. В іншій праці більш образно йдеться «про ліричний (мінливий і барвистий, як райдуга) чи епічний (потужний і вагомий, як вежа) принципи добору й використання власних назв» [5, с. 19].

Названі принципи визначають і типи, типологію літературної онімії. Але ж ознаки ліричного та епічного принципів якраз і мають адресуватися передусім, відповідно, поезії та прозі. Проте з істотним застереженням: і там, і там ці принципи не виступають у чистому вигляді, а поєднуються в певній пропорції. В епіка В. Винниченка (і ще більшою мірою в епіка-поета М. Бажана) можна віднайти всі прояви ліричного принципу використання власних назв, а в лірика П. Тичини – всі

прояви епічного принципу. Вирішує не наявність–відсутність, а пропорції того й того.

І ще одна істотна ономастична розбіжність між поезією та прозою. Якщо у поезії персонажі якимось проявляють себе, то вони автором, так би мовити, не афішуються. Ось пушкінське: «*Я помню чудное мгновенье: Передо мной явилась ты*». Усі знають, що то перед О. Пушкіним з'явилась А. Керн. Але у вірші ці конкретні особи фігурують тільки як **я** і **ти**. І кожен читач вільний проєктувати текст на своє «я» і на якусь свою «ти», на якийсь свій чарівний спомин. У тому – могутня сила поезії. Читач стає ніби співавтором, співучасником. Пор. ще у Ліни Костенко, із зрозумілою інверсією **я** і **ти**: «*Очима ти сказав мені: люблю*» [7, с. 14], «*Я ніколи не звикну. Я не вмю до тебе звикати. Це за примхи мої ти так гарно мене покарав*» [7, с. 312]. Важко прийняти тезу В. Никонова про позначення безіменних персонажів займенниками **я**, **ти**, **він**, **вона**, що «це і є імена», що «займенники... стали тут іменами власними» [12, с. 236]. У тім-то й річ, що не стали. Вони залишилися займенниками. Вони вказують, не називаючи.

Уславлені рядки В. Сосюри «*Сині очі в моєї дружини, А у тебе були голубі*» можуть одержати цілком конкретну розшифровку – з прізвищами, з біографічними довідками. Ї одержують – у працях дослідників, у спогадах самого поета [пор. 13, с. 60]. Але поезії того не треба. Досить усе того ж **я** і **ти** чи більш означеного, але теж придатного для переосмислення «моєї дружини». З'ясовуючи специфіку власної назви в поезії, О. Фоянкова на перше місце ставить саме «закон безіменності» [15, с. 72], а Ю. Карпенко говорить про різні форми «поетичного табу» на власні імена, наголошуючи, що «безіменність як умисний невжиток власних назв стає могутнім поетичним засобом саме тому, що існує на фоні, на базі наявності в мові розвиненої системи онімів» [4, с. 93].

І навіть коли в поезії з'являється конкретне ім'я персонажа, воно виявляє тенденцію до втрати своєї конкретності. П. Тичина написав у 1916 р.: «*Спать мене поклала Тала*», «*Встала Тала в білій льолі*». І читача захоплює звуком, чарівна мелодія, побудована іменем **Тала** з його оточенням. А проблема того, чи існувала конкретна Наталка і романтична пригода юного поета (думка П. Загребельного), чи Наталки не було (думка С. Тельнюка) [13, с. 52–53], для поезії як такої абсолютно неістотна. Велич поезії у тім, що найконкретніші образи у ній одержують найзагальніший зміст. Як у Шевченковім «Заповіті». Якщо не одержують, то й поезії нема. І ця фун-

даментальна риса поезії має фундаментальне значення для її ономастичних параметрів.

Наявні дві спроби узагальнити специфіку вжитку власних назв у поезії – О. Фоянкової та Ю. Карпенка. О. Фоянкова виділяє вісім особливостей, що «тільки в сумі своїй можуть стати диференційними рисами жанру ліричних текстів на відміну від жанрів, наприклад, прози чи драматургії, де спостерігається зовсім інша картина» [15, с. 81]. Ю. Карпенко розглядає лише п'ять таких особливостей – «чітко виражених форм поетичного освоєння онімів» [4, с. 97]. У цих двох списках ономастичних особливостей поезії цілковито збігаються тільки дві – ономастичний хронотоп (у О. Фоянкової – локально-темпоральна функція) та створення оказіональних власних назв.

Велика вага власних назв у створенні художнього хронотопу, притаманного в тій чи тій формі всім літературним творам, загальновідома. У поезії вона особливо зростає: і лаконічніше, і точніше. Пор. у Ліни Костенко і гранично конкретні координати: «*У Корчуватому, під Києвом, рік сорок другий, ожеледь, зима*» [7, с. 72], і найрізноманітніші форми поєднання різних просторів («*Ти де була, у Всесвіті чи в Спарті?*» [7, с. 78]), часів («*Там, за віками, за гірким туманом, де трубить вічність у Роландів рік*» [7, с. 80]) або того й другого, як у випадку звертання Дон Кіхота Ламанчського до Сахна Черняка: «*І відчайдушний голос Дон Кіхота: Собрате мій! Дай знати Дульсіней, що я погиб у вашім вітряку!*» [7, с. 521].

Що ж до створення оказіональних онімів (теж, до речі, притаманних усім жанрам художньої літератури: тут справа не в жанрах, а в індивідуально-авторських уподобаннях), то, проєктуючи цю рису поетичної онімії на доробок Ліни Костенко, можемо констатувати, що поетеса не схильна до творення нових онімів – їй вистачає нових підходів до онімів наявних. Ю. Карпенко наводить лише одне оказіональне ім'я – юкстапозит, народжений поєднанням двох узуальних імен: «*Які ж вони були вродливі, три Лади-Либеді тоді!*» [7, с. 29]. Можемо додати ще лише декілька прикладів, зокрема утворення, теж оперте на узус, на відомому й продуктивну в світовому фольклорі й літературі легенду про **Марка Пекельного** (генетично – **Марка Багатого**), який у вірші «*Маркова скрипка*» одержує й індивідуально-авторське прізвисько-епітет: «*Грай, Марку, грай! Веселу, не яку. / Куди ж ти, Марку, дінешся? Ти – вічний. / На кожне лихо маєм по Марку: / Марко Пекельний і Марко Стоїчний*».

Що ж до іншого відомого Маркового прізвиська – **Марко Безсмертний**, то його у вірші не названо (ще одна грань «закону безіменності»), але заступлено синонімом **вічний** (у наведених рядках) й імпліцитно виражено сенсом заключних слів: «*біда мине, і щастя теж мине, – те, що ти граєш, тільки зостанеться*» [7, с. 87]. В. Брюховецький, докладно проаналізувавши цей вірш, висновує: «Чи не дві іпостасі в одному образі – Марко Пекельний і Марко Стоїчний?» [1, с. 198]. Власне це й хотіла, гадаємо, сказати поетеса, створюючи онім-оказіоналізм. Йдеться про дві типові реакції, притаманні українській ментальності і сформовані украї несприятливими історичними обставинами. О. Кульчицький позначає їх формулами: **vita maxima et heroica** та **vita minima** [9]. Пор. ще утворення за продуктивною ойконімічною моделлю: «*Ще, може, й заснуватиме яку-небудь державу? Який Циганоград, і зрощуватиме сади?*» [7, с. 404], а також неймовірний абстрактний іменник [пор. 14, с. 144–150] – узагальнення ознак наймилішого серцю поетеси гідроніма **Дніпро**: «*На крутосхилах срібної дніпровості*» [7, с. 299].

Ще дві виділені Ю. Карпенком диференційні риси функціонування онімів у поезії охоплюють, іноді лише почасти, п'ять таких рис зі списку О. Фонякової. Йдеться про семантичну інструментовку власних назв та їх семантичну трансформацію.

Говорячи про семантичну інструментовку, Ю. Карпенко має на увазі досить популярне в поезії звернення до етимологічного сенсу власних назв – сенсу реального чи приписуваного онімові за співзвучністю. О. Фонякова розрізняє ці два випадки, виділяючи, відповідно, дві риси: актуалізацію внутрішньої форми та довільну поетичну етимологізацію. Пор. у Л. Костенко: а) «*В маєтку гетьмана Івана Сулими, в сучасному селі, що зветься Сулимівка*» [7, с. 26]; б) «*І пропливав старий рибалка Трухан. Труханів острів... острів Тугорханів...*» [7, с. 71].

Семантична трансформація власних назв – чи не найпоширеніший у поезії спосіб включення онімів у художній текст – фактично обіймає аж три названі О. Фоняковою диференційні риси:

1) переперсоніфікацію – стислий метафоричний контекст у формі власної назви; 2) наявність умовно-поетичних імен (з походження переважно античних); 3) умовно-поетичну функцію реальних імен та онімизованих апелятивів. Пор. у Л. Костенко: а) «*Дубовий Нестор дивиться крізь пальці на білі вальси радісних беріз*» [7, с. 51], «*Щасливий той, хто ще не вмів грати. Він сам собі Шопен і Берліоз*» [7, с. 58]; б) «*Мене ізмалку люблять всі дерева, і розуміє бузиновий Пан...*» [7, с. 50], «*Шукайте посмішку Джоконди, вона ніколи не мине*» [7, с. 66]; в) «*Я вибрала Долю собі сама. / І що зі мною не станеться / – у мене жодних претензій нема / до Долі – моєї обраниці*» [7, с. 35].

Не ототожнюються й не пересікаються в списках О. Фонякової та Ю. Карпенка лише по одній ознаці. У О. Фонякової це розглянутий уже вище «закон безіменності», який Ю. Карпенко у своїй роботі теж докладно аналізує, однак не включає до переліку онімичних особливостей поезії тому, що тут ідеться про невжиток, про відсутність онімів. У Ю. Карпенка ж такою ознакою є звукова інструментовка власних назв, пор. у Л. Костенко: «*І я жукаю: – Су-ви-де!.. – ... ви де?*» [7, с. 49], «*Прорубане вікно – з укрупу у Європу*» [7, с. 68].

Висновки і пропозиції. Розглянуті переліки, звичайно, істотні й потрібні, їх, імовірно, можна було б і розширити. Зокрема, тим фактом, що в прозі (й драматургії) оніми переважно сюжетні, а в поезії – переважно позасюжетні, тому там і там вони мають різний статус. Такі переліки допомагають пізнати специфіку вжитку власного імені в поезії. Але тої специфіки вони аж ніяк не вичерпують. Справжня поезія – це таїнство. І вжиті в ній оніми – теж таїнство. Вони індивідуальні у своїх контекстах і своїх поетичних ореолах. Вони теж мають свою ауру, про яку так гарно сказала Ліна Костенко [8, с. 8–9]. Утворюючи функціональні класи, вони водночас не хочуть шикуватися в якісь струнки ряди. Кожен ужиток кожного оніма у високій поезії є неповторним, має свої тонкі особливості і потребує спеціального вивчення. Може, саме в цьому й полягає передусім специфіка функціонування власних назв у поезії.

Список літератури:

1. Брюховецький В. С. Ліна Костенко. Нарис творчості. Київ : Дніпро, 1990. 262 с.
2. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. Москва : Гослитиздат, 1959. 655 с.
3. Григорьев В. П. Ономастика Велимира Хлебникова: Индивидуальная поэтическая норма. Ономастика и норма. Москва : Наука, 1976. С. 181–200.
4. Карпенко Ю. А. Проблемы типологии литературной ономастики: Имена собственные в поэзии Беллы Ахмадулиной и Лины Костенко. Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки : зб. наук. пр. Київ : НМК ВО, 1992. С. 92–102.

5. Карпенко Ю. О. Типологія поетичної онімії: М. Бажан, Б. Пастернак, П. Тичина. *Шляхи посилення ефективності практичного курсу української мови та виховання читацької майстерності* : зб. наук. праць за матеріалами обл. міжвуз. наук.-метод. конф. Одеса, 1992. С. 19.
6. Карпенко Ю. О. Питання типології літературної ономастики. *Проблеми контрастивної лінгвістики* : тези міжвуз. наук. конф. Кіровоград, 1993. С. 102–103.
7. Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
8. Костенко Л. Гуманітарна аура надії або дефект головного дзеркала. Київ : КМ Academia, 1999. 31 с.
9. Кульчицький О. Світовідчуження українця. *Українська душа*. Київ : Фенікс, 1992. С. 48–65.
10. Лукаш Г. П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 1997. 18 с.
11. Немировская Т. В. Некоторые проблемы литературной ономастики. *Актуальные вопросы русской ономастики* : сб. науч. тр. Киев : УМКВО, 1988. С. 112–122.
12. Никонов В. А. Имя и общество. Москва : Наука, 1974. 278 с.
13. Панченко В. «Так ніхто не кохав...»: 10 шедеврів української любовної лірики і новели про них. Кіровоград, 1997. 68 с.
14. Суперанская А. В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. Москва : Наука, 1969. 207 с.
15. Фоякова О. И. Имя собственное в художественном тексте. Ленинград, 1990. 104 с.

Melnyk M. R. SPECIFICS OF THE USE OF ONYMS IN POETRY AND PROSE

Among all the divisions and classifications of literary onyms, perhaps the most significant is their delimitation by use in prose, drama, or poetry. Scholars often use the term poetonym for all literary onyms, and the better one-word terminological designation of this phenomenon has not yet been found. But this term is more appropriate for poetry and poetic text than for prose and drama.

Literary onymia is present in all genres of fiction. T. Nemyrovska proposed a scheme for dividing literary onymy by types and genres of art: 1) onymia of poetry, or poetic onomastics, – lyrics, poems, ballads; 2) onymia of fiction, or fiction onomastics – short stories, novelettes, novels; 3) onymia of drama, or dramatic onomastics – comedy, drama, tragedy.

So, we have to figure out the differences between the use and organization of onomastic space in prose (we do not touch on onomastic differences between it and drama) and poetry. These differences are present, and they are significant.

Of course, everything depends on the skill of the writer, that is, on his individual authorial system – style. We can say that poets, compared to prose writers and playwrights, have a greater degree of freedom to use or not to use proper names. And this is no longer about skill, but about the possibilities and specifics of the genre. Another feature of poetonyms is that even when a specific character's name appears in poetry, it tends to lose its specificity. In addition, in prose (and drama) they are mostly plot, and in poetry – mostly off-plot, so here and there they have different status. There are other specific differences in the use of proper names in poetic and prose works.

All these features help to understand the specifics of the use of proper names in poetry. But they do not exhaust that specificity at all. True poetry is a sacrament. And so are the onyms used in it. They are individual in their contexts and their poetic halos. They also have their own aura. Forming functional classes, they do not want to line up in any slender rows at the same time. Each use of each onym in high poetry is unique, has its own subtle features and requires special study. Perhaps this is the specificity of the functioning of proper names in poetry.

Key words: *onym, poetonym, proper name, prose, poetry.*

Муратова О. В.Горлівський інститут іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету**Радіонова Т. М.**Горлівський інститут іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету

СПЕЦИФІКА СЕМАНТИЧНОЇ НАПОВНЕНОСТІ КОМПАРАТИВЕМ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано специфіку змістової структури компаративем сучасної української мови, які й дотепер, постійно перебуваючи в полі зору дослідників, не знайшли вичерпного обґрунтування з огляду на складність і розмаїтість семантичної і формальної структури, неоднорідність семантико-синтаксичних зв'язків з іншими частинами речення. Розглядаючи структуру порівняльної конструкції, автори приймають загально визнану в україністиці модель, до якої входять такі компоненти: суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння, основа порівняння і показник порівняльних відношень як засіб мовної репрезентації відповідної семантики, який забезпечує цілісність такої конструкції.

Наголошено, що компаративема має власний семантичний вимір, який формує відношення між суб'єктом і об'єктом порівняння. Характер цієї взаємодії позначається сполучниками, прийменниками, синсемантичними словами, морфологічними формами слів. Встановлено, що формальні чинники безпосередньо впливають на семантичні можливості компаративем. Вибудовується семантична ієрархія порівняльних структур за ступенем уподібнення чи розподібнення між суб'єктом і об'єктом. Проведений статистичний аналіз засвідчив, що ядром функціонально-семантичної категорії компаративності є конструкції уподібнювального типу, які у формальному плані є більш варіативними, ніж конструкції розподібнювального типу. Крім того, семантика першого типу часто ускладнюється додатковими семантичними відтінками: причини, мети, ступеня, міри.

Наголошено, що специфікою семантичного наповнення одиниць уподібнювального типу є контамінація кількох семантичних відтінків порівняння в одній структурі. Встановлено, що компаративема розподібнювального типу менш варіативні за формами вираження. Основне семантичне навантаження в таких структурах створюється прикметниками чи прислівниками у вищому ступені порівняння. Вибудовано ієрархію семантичних відтінків у конструкціях розподібнювального типу залежно від ступеня розподібнення між об'єктом і суб'єктом.

Аналіз особливостей семантичного наповнення порівняльних конструкцій уподібнювального і розподібнювального типів через заглиблення в семантико-синтаксичні відношення між суб'єктом і об'єктом порівняння засвідчив, що складні порівняльні конструкції, які творяться на основі злиття двох порівнянь протилежної семантики, становлять певну перспективу дослідження, оскільки не можуть бути залучені до жодного із семантичних класів порівнянь.

Ключові слова: *категорія порівняння, компаративема, порівняльна конструкція, суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння, основа порівняння, показник компаративних відношень, семантико-синтаксичні відношення.*

Постановка проблеми. Складність і розмаїтість семантичної й формальної структури порівнянь, своєрідність смислових зв'язків з іншими частинами речення викликають суперечності в поглядах дослідників на семантичну природу і синтаксичну суть цих одиниць. І хоча вже існує певна традиція, розвиток нових підходів до аналізу компаративних конструкцій становить ґрунт

для подальшого дослідження їхньої природи, особливостей функціонування, поглибленого аналізу змістової структури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняльні конструкції є одним із найбільш поширених мовних явищ, які відіграють важливу роль у мисленні людини, в її пізнавальній діяльності [4, с. 3]. Тому різноаспектне функціонування

порівнянь у мові було й залишається предметом дослідження багатьох мовознавців. Сучасні наукові розвідки концентруються навколо з'ясування специфіки порівняльних відношень (В. І. Кононенко, А. Ф. Прияткіна), визначення синтаксичної функції та пунктуаційних норм порівняння (І. К. Кучеренко, Д. Х. Баранник, Г. О. Козачук), встановлення його синтаксичних моделей (В. Г. Мараховська, О. Г. Межов, І. І. Судук та інших), дослідження функціонально-семантичного поля компаративності (О. А. Щепка), розгляду порівняння як засобу формування ідіостилю письменника (Л. В. Голух, П. А. Морозов), здійснення зіставного аналізу метафори й порівняння (Н. Д. Арутюнова, Н. С. Попова, М. В. Вовк, Д. Лакофф та інші). Втім, попри велику кількість праць, присвячених аналізу категорії порівняння, компаративні конструкції ще не знайшли досить повного опису й послідовного теоретичного обґрунтування.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати особливості семантики порівняльних конструкцій сучасної української мови. Відповідно до мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) здійснити опис семантики компаративем шляхом заглиблення в семантико-синтаксичні відношення між суб'єктом і об'єктом порівняння; 2) дослідити формальні чинники, які впливають на семантичне наповнення компаративних конструкцій.

Виклад основного матеріалу. Загалом тлумачення поняття «порівняння» можна подати в такому вигляді – акт думки, спрямований на встановлення схожості або відмінності між предметом та явищами навколишнього світу. Мовні конструкції, які реалізують цей пізнавальний акт, у мовознавстві послідовно трактують як порівняльні конструкції, компаративні структури або компаративеми. Формальна структура цих одиниць представлена такими компонентами: суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння, основа порівняння і показник компаративних відношень. Суб'єкт порівняння – це предмет або явище, ознаки якого розкриваються шляхом порівняння з іншим предметом чи явищем. Об'єкт порівняння – предмет або явище, ознаки якого залучаються для характеристики суб'єкта порівняння. Наприклад: *А вишень, а груш солодких було як наїсися – цілий день живіт як бубон* (О. Довженко). У цьому реченні суб'єктом порівняння виступає іменник *живіт*, а об'єктом порівняння – іменник *бубон*. Під основою порівняння розуміють ознаку чи кілька ознак порівнювальних предметів або явищ, які становлять ґрунт для їх зіставлення, оскільки

притаманні як суб'єкту, так і об'єкту порівняння. Наприклад: *Як все-таки в юності довго тягнуться дні й місяці, а роки – безмежні, як море* (Ю. Цюпа). Тут основою порівняння є прикметник *безмежні*.

Специфічним складником компаративної структури виступає показник порівняльних відношень, який є засобом оформлення порівняльної семантики. Показник порівняння відіграє важливу роль, оскільки забезпечує цілісність моделі компаративеми, поєднуючи між собою суб'єкт і об'єкт порівняння. Функцію показника порівняння можуть виконувати сполучники, прийменники, синсемантичні слова, морфологічні форми слів тощо. Наприклад: *Думка блукала в п'їтїмї, немов сліпець у глухїм провулку* (Ю. Мушкетик); *З себе він був такий, що скидався і на фіна, і на молдаванина* (В. Дїброва); *Він відкашлявся, попробував голос і, на манір казання, виголосив цілу промову* (П. Панч).

У сучасному мовознавстві всі компаративеми, відштовхуючись від особливостей семантико-синтаксичних відношень між суб'єктом і об'єктом порівняння, поділяються на конструкції уподібнювального і розподібнювального типів. Структури першого типу реалізують такий акт порівняння, у результаті якого суб'єкт і об'єкт уподібнюються між собою на основі наявності певних спільних рис, ознак. Компаративеми ж розподібнювального типу реалізують таке зіставлення двох предметів, істот чи явищ, яке демонструє їх відмінні ознаки, а іноді навіть протиставляє суб'єкт об'єктові. Порівняймо: *Ішла славна людина до хати, то й качка, хильцем-хильцем, супроводила її, немовби статечна господиня* (М. Стельмах); *У парк Марія прийшла раніше за свого моряка* (О. Гончар).

Статистичний аналіз, проведений на матеріалі 2000 компаративем, доводить, що ядром функціонально-семантичної категорії компаративності є конструкції уподібнювального типу, оскільки їхня кількість у мові досягає 88% від загальної кількості порівнянь, у той час як частотність вживання структур розподібнювального типу не перевищує межі 12%. Крім того, порівняльні конструкції уподібнювального типу більш варіативні у формальному плані, тому, очевидно, варто диференціювати їх залежно від ступеня уподібнення між суб'єктом і об'єктом.

Найбільший ступінь уподібнення передають компаративеми зі знахідним відмінком у порівняльному значенні, які завжди поєднують у собі семи уподібнення й перетворення, тобто образно

показують, що суб'єкт начебто перевтілюється в об'єкт порівняння, наприклад: *Од того видіння Шурчине серце в порожніх грудях скакнуло під горло, кумельгнулося кілька разів, а тоді зціпилося, стислося в маленькому грудку й зупинилося* (В. Шевчук). Подібний відтінок порівняння передають і структури з орудним порівняльним, наприклад: *Я підстрибую і м'ячем вилітаю із двору* (М. Стельмах). Дещо менший ступінь уподібнення простежується в конструкціях із прислівниками на *по-*, які виражають свого роду адвербіалізовану характеристику суб'єкта, наприклад: *[...] мати ще по-дівочому заклала волосся за вушко і стертим ножом шкребла карасів [...]* (Є. Пашковський). Далі в аналізованій семантичній ієрархії виступають структури із синсемантичними словами і прийменникові компаративами, які передають приблизно однаковий ступінь уподібнення між суб'єктом і об'єктом, наприклад: *Мене знайшов Котя, узяв на руки – я сам собі здався пір'їною – й поніс до хати* (Г. Тютюнник); *На переході, де під ногами лязкали соваючись містки, їх, як зливою, обсіпала завірюха, а зимний вітер продерся під одяг і застав сотника засичати на зразок паровоза* (П. Панч).

Суфіксальні компаративами виражають лише семантичний відтінок часткової подібності зіставлених явищ, предметів чи істот: *[...] циганкуватий Сава куйовдить кучері перед дзеркалом* (Є. Пашковський). Складні прикметники взагалі становлять периферію порівнянь уподібнювального типу, оскільки реалізують компаративні відношення лише на рівні певної частини суб'єкта, наприклад: *[...] а на тому місці знову стояли, кашляючи вогнем, його лебединошиї гармати* (П. Панч).

Окреме місце серед порівнянь уподібнювального типу займають конструкції з порівняльними сполучниками й модально-порівняльними частками, які можуть виражати більший або менший ступінь уподібнення між суб'єктом і об'єктом залежно від їх структурного оформлення і лексико-семантичного наповнення. Традиційно сполучникові порівняння поділяють на вірогідні й невірогідні або реальні й ірреальні суто за їх формальною будовою, точніше за способом вираження показника порівняння, залучаючи до вірогідних реальних компаративем структури зі сполучником *як* та похідними від нього *прямо як*, *просто як*, *зовсім як* тощо, а до невірогідних (ірреальних) – конструкції з показниками *мов*, *немов*, *ніби*, *наче*, *буцім* тощо [5, с. 578; 6, с. 9].

Дані наших спостережень показують, що сполучники першої групи можуть вживатися пара-

лельно з показниками другої групи у певному контекстуальному оточенні. Пор. приклади, у яких, на наш погляд, ступінь вияву компаративної семантики однаковий: *Він, як ошпарений, перекинувши будку, вилетів з-під кону і не своїм голосом знову закричав: «Завіса! Завіса!»* (М. Стельмах); *Коли похолодало і перший льодок затягнув калюжки, я мчав до школи, наче ошпарений* (М. Стельмах). Звичайно, слід брати до уваги й індивідуальний авторський стиль. Статистичний аналіз мови творів різних письменників показує, що М. Стельмах і Ю. Цюпа, наприклад, віддають перевагу сполучникам *як* і *наче*, а Г. Тютюнник і В. Шевчук частіше вживають показники *як* і *ніби*.

Враховуючи сказане, пропонуємо диференціювати компаративами на реальні та ірреальні виключно за їх семантикою і відношенням до дійсності. При такому підході до вірогідних компаративем, тобто до конструкцій із реально-порівняльною семантикою, варто відносити порівняння, які ґрунтуються на реальних фактах дійсності, їх логічному зіставленні, наприклад: *Як і всі жінки, вона вважала, що чоловік міг би робити й більше для дому: до дверей рук докласти, балкон спорядити* (Ю. Цюпа). Особливе місце серед утворень цього типу займають структури, які реалізують порівняння з об'єктом, що виступає еталоном для зіставлення, наприклад: *Вода як вода* (В. Діброва); *Нічого особливого не побачив: місяць як місяць [...]* (В. Шевчук).

До невірогідних структур, тобто до конструкцій з ірреально-порівняльним змістом, слід залучати образні порівняння, які ґрунтуються на уявних, метафоризованих фактах, причому показниками порівняльних відношень у таких структурах можуть виступати різні частки і сполучники, у тому числі сполучник *як* і похідні від нього сполучникові утворення *прямо як*, *просто як* тощо, які, щоправда, реалізують вищий ступінь уподібнення, ніж інші сполучники і частки. Наприклад: *Часом, коли сонце добре припече, він аж синів увесь від кашлю і ревів, як вовк чи лев, хапаючись обома руками за штани, де була та грижа, і закарлючуючи догори ноги, зовсім як маленький* (О. Довженко).

Порівняльні конструкції уподібнювального типу можуть ускладнюватися додатковими семантичними відтінками: а) причини, наприклад: *Ксана раптом дрібно, як від лоскоту, засміялася [...]* (О. Гончар); б) мети, наприклад: *І, ніби на відповідь товаришеві, кинулись робітники-арсенальці на контрреволюцію, в контратаку, в багнети!* (О. Довженко); в) ступеня або міри,

наприклад: *Вода тиха, небо зоряне, і так мені хороше плисти за водою, так легко, немов не пливу, а лину в синьому просторі* (О. Довженко).

Специфічним семантичним наповненням компаративем може виступати контамінація кількох семантичних відтінків порівняння в одній структурі. Здебільшого подвійне семантичне навантаження передається об'єктом порівняння у тих випадках, коли основа порівняння має ускладнену будову, наприклад: *Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно й голосисто, як у нас на Україні* (О. Довженко). У цьому реченні основа порівняння складається з двох слів гарно й голосисто, що зумовлює семантичне ускладнення компаративної конструкції: *співають гарно, як у нас на Україні; співають голосисто, як у нас на Україні*.

Досліджуваний матеріал дає цікаві приклади функціонування структур компаративної семантики з двома суб'єктами, один із яких одночасно є й об'єктом порівняння. Це трапляється у конструкціях з імпліцитним показником компаративних відношень, наприклад: *Проти сонця іржава курява з церкви нагадувала остюкувату пилюку за волокушею [...]* (Є. Пашковський). У цьому реченні наявна складна, «злита» порівняльна конструкція, яка утворилася внаслідок згортання двох простих: *курява нагадувала пилюку; пилюка була остюкуватою* (тобто нагадувала остюки). Такі утворення необхідно відрізнити від парного вживання компаративних конструкцій, при якому дві структури просто стоять у реченні поряд, наприклад: *Вони [папери] лежали довкола сотника рябими латками, мов картатий килим* (П. Панч). При парному вживанні дві конструкції стосуються одного суб'єкта порівняння: *вони лежали рябими латками; вони лежали, мов картатий килим*.

Компаративеми розподібнювального типу менш варіативні за формами вираження. Основну роль у витворенні розподібнювальних порівнянь відіграють структури з компаративами, тобто з прикметниками чи прислівниками у вищому ступені порівняння, наприклад: *Але я зараз живу із дівчиною, яка вдвічі молодша за мене* (В. Діброва). Особливість таких конструкцій у тому, що вони реалізують акт порівняння не за схожістю, а за відмінністю двох об'єктів, за ступенем властивої для них якості. Цей факт зумовлює специфічну рису розподібнювальних порівнянь: вони досить часто вказують на кількісні відношення, наприклад: *Ну, а власні сили, на які мусили б спиратися, більше думають про федерацію з Росією, ніж про війну з Москвою* (П. Панч). Однак не рідше аналізовані структури слугують для передачі якісних і темпо-

ральних відношень, наприклад: *Тобто, подумав я, з погляду Природи, падалиця, мабуть, є набагато ціннішою, ніж те, що сяє на прилавках усіх їхніх супермаркетів!* (В. Діброва); *Вовик-капітан мовби розгадав потаємні дівочі думи: прибув на маяк позачерговим рейсом, раніше, ніж Марія сподівалася* (О. Гончар).

Основне семантичне навантаження у структурах із компаративами створюється саме формою вищого ступеня порівняння, яка передає ступінь ознаки, що неоднаковою мірою властива різним предметам, явищам чи істотам, які становлять собою суб'єкт і об'єкт порівняння. Саме невідповідність міри вияву певної ознаки виступає основою для зіставлення і подальшого розподібнення суб'єкта і об'єкта.

На відміну від порівнянь уподібнювального характеру, конструкції з компаративами завжди передають «реально-модальні відношення» [3, с. 71]. Реальні, оскільки розподібнювальні порівняння базуються на логічному зіставленні фактів, модальні – за характером, бо структури розподібнювального типу передають кількісну чи якісну оцінку суб'єкта і об'єкта в процесі їх порівняння.

Видається можливим диференціювати конструкції з компаративами залежно від ступеня розподібнення між суб'єктом і об'єктом. Найменш контрастне розподібнення реалізується безприйменниковими компаративеми у формі родового відмінка, наприклад: *[...] довша неба й глибша ріки дівоча пам'ять облітала колгоспний сад [...]* (Є. Пашковський). Більшою мірою підкреслюють розподібнення прийменникові конструкції, зокрема структури з прийменниками *за* та *від* (*од*) (останній навіть вносить додатковий відтінок відмінності), наприклад: *Дорогою мати не минала жодної з крамниць, тому й була вдома на півгодини пізніше за батька* (В. Діброва); *Нікарх старший від Феогена на кілька весен, у свій перший бойовий похід Феоген ішов під рукою лохага Нікарха* (Ю. Мушкетик).

Серед прийменникових компаративем особливою контрастністю розподібнення (з відтінком протиставлення) вирізняються структури із прийменником *проти*, наприклад: *Ти був вище проти всіх на цілу голову*. Найвищий ступінь розподібнення між суб'єктом і об'єктом реалізують сполучникові компаративеми, у яких навіть синтаксичне і пунктуаційне оформлення слугує засобом підкреслення протиставлення двох предметів, істот чи явищ, наприклад: *Його лисина, ще розкішніша, аніж у завідуючого відділом, ювілейно сяяла, а очі сито мружились* (А. Дімаров).

Особливого видільного відтінку набувають конструкції із запереченням у головній частині, наприклад: *Щоправда, бачити Вовика на відстані для Марії, здається, було не менш принагідним, аніж зблизька* (О. Гончар).

У мові функціонують й інші компаративеми, які виділяються підсиленою виразністю, зокрема ті, що мають в основній частині комбінацію часток *чи не*, однак у цьому випадку, на відміну від попереднього, необхідно мати на увазі, що заперечне значення частки *не* нейтралізується часткою *чи* і загальне значення компаративної конструкції не змінюється за умови вилучення обох часток. Таким чином, сполучення часток *чи не* виступає засобом експресивного увиразнення й емоційного забарвлення структури, наприклад: *Гордість скалічила його душу чи не більше, ніж багатство*.

Серед порівнянь із компаративами уваги заслуговують конструкції, які реалізують суперлативне значення, наприклад: *Повернулася палаючим лицем до свого капітана, і він їй здався тепер ріднішим за усіх на світі* (О. Гончар). Наведена конструкція фактично має суперлативну семантику: *він їй здався тепер найріднішим*. Однак, на відміну від конструкцій із суперлативами, подібні порівняння мають чітко окреслену структуру і містять експліцитно виражений об'єкт порівняння, що й дає, на наш погляд, підстави залучати такі сполуки до порівняльних одиниць.

Окрім структур із компаративами, до порівняльних конструкцій розподібноувального типу належать компаративеми із синсемантичним словом *відмінний (одмінний) від (од)*, наприклад: *[...] вона помітила парубка у штормівці з піднятим каптуром, на взір дорослішого від своїх двадцяти літ, погляд меткий, проте одмінний від ласого примружу циганкуватих зайд [...]* (Є. Пашков-

ський). Подібні конструкції передають вищий ступінь розподібнення, ніж структури з компаративами, оскільки виражають власне протиставлення суб'єкта об'єктові без відтінку зіставлення за якоюсь певною ознакою.

До порівнянь розподібноувального типу варто відносити і структури, які традиційно реалізують компаративні відношення уподібнення, однак за умови введення до їх структури частки *не* або заперечних займенників переходять до класу розподібноувальних компаративем. Серед цих утворень розрізняють сполучникові порівняння і конструкції із синсемантичними словами. Наприклад: *Колгоспна земля квітне як ніколи* (О. Довженко); *Леґ-Отаманів навіть і в темноті побачив, що вона [листівка] не схожа була на рекламу маргарину* (П. Панч). Такі конструкції, на нашу думку, виражають найвищий ступінь розподібнення серед усіх порівнянь розподібноувального типу, оскільки передають повне протиставлення суб'єкта порівняння об'єктові, а не просто їхню відмінність.

Висновки і пропозиції. Характеризуючи порівняльні конструкції уподібноувального і розподібноувального типів, необхідно згадати про складні порівняльні утворення, які функціонують у сучасній українській мові. Маються на увазі структури, що творяться на основі злиття двох порівнянь, одне з яких має уподібноувальну семантику, а друге – розподібноувальну, наприклад: *Однак пояснення це було схоже дужче на брехню, аніж на правду* (Г. Тютюнник). Такі компаративеми викликають особливий інтерес, бо становлять проблему в плані залучення їх до одного із семантичних класів порівнянь, а отже, створюють певну перспективу подальшого дослідження семантичного аспекту порівняльних конструкцій.

Список літератури:

1. Грипас О. Ю. Аспекти дослідження функціонально-семантичної категорії порівняння. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови* : Зб. наук. праць. К. : НПУ, 2010. Вип. 6. Кн. 2. С. 98–101.
2. Грипас О. Ю. До питання про термінологічний апарат для позначення компонентів структури компаративем. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови* : Зб. наук. праць. К. : НПУ, 2011. Вип. 8. С. 296–299.
3. Кононенко В. И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков. Київ : Вища шк., 1976. 207 с.
4. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови у світлі граматики. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. 105 с.
5. Слинько І. І. та ін. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.
6. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 1998. 16 с.

Muratova O. V., Radionova T. M. PECULIARITIES OF THE SEMANTIC CONTENT OF COMPARATIVEMES IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

The article discloses the specifics of the content structure of comparativemes in the modern Ukrainian language, which still, although constantly in researchers' sights, have not been defined comprehensively due to different approaches to studying comparisons, the terminological instability, as well as the complexity and diversity of the semantic and formal structures. Considering the structure of a comparative construction, the author uses the model that is generally accepted in Ukrainian studies, which includes the following components: the subject of comparison, the object of comparison, the basis of comparison and the marker of comparative relations as a means of linguistic representation of relevant semantics to ensure the integrity of the structure.

It is specified that a comparative construction has its own semantic dimension that forms the relationship between the subject and the object of comparison. The nature of this interaction is specified by conjunctions, prepositions, synsemantic words, morphological forms of words and so on. It has been determined that formal factors directly affect the semantic possibilities of comparativemes. A semantic hierarchy of comparative structures is built according to the degree of similarity or distinction between the subject and the object.

The conducted statistical analysis has shown that the core of the functional-semantic category of comparability is represented by constructions of the assimilative type, which are formally more variable than the constructions of the dissimilative type. In addition, the semantics of the first type are often complicated by additional semantic shades, such as of cause, purpose, degree or measure, etc. It is emphasized that the specificity of the semantic content of units of the assimilative type is the contamination of several semantic shades of comparison in one structure.

Comparativemes of the dissimilative type have been proved to be less diverse in the forms of expression. The main semantic load in such structures is created by adjectives or adverbs in the comparative degree. The study was performed by analysing the peculiarities of the semantic content of comparative constructions of assimilative and dissimilative types through immersion in semantic and syntactic relations between the subject and the object of comparison, which has shown that complex comparative constructions on the basis of merging two comparisons of opposite semantics require further research as they cannot be referred to any of the semantic classes of comparisons.

Key words: *category of comparison, comparativeme, comparative construction, subject of comparison, object of comparison, basis of comparison, marker of comparative relations, semantic relations.*

УДК 811.161.2`367`627:398.91(045)
DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-1/13>

Паук М. М.

Відокремлений структурний підрозділ «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж Мукачівського державного університету»

ОБМЕЖУВАЛЬНІ ПРИСЛІВНИКОВІ СИНТАКСЕМИ В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ

Статтю присвячено дослідженню синтаксемних функцій препозитивних форм прислівника в структурі українських прислів'їв. Вибір теми зумовлено тим, що препозитивні компоненти в багатьох прислів'ях відіграють вирішальну роль у наданні їм афористичності й образності. Це відбувається в результаті набуття багатьма препозитивними синтаксемами ознак детермінантів, які обмежують сферу справедливості суджень, виражених предикативною основою. Природа прислів'їв полягає в тому, що вони є засобом відтворення певних узагальнених суджень, вони не пов'язані з процесами позначення конкретних ситуацій реальної дійсності, ситуацій, які мовець безпосередньо спостерігає. Це зумовлює своєрідність семантики їхніх компонентів. У них ідеться не про ті конкретні предмети, що оточують мовця, а про певні абстраговані від мовця предмети і явища. Інакше кажучи, можна говорити про нереферентне прочитання аргументів прислів'їв. Така ж часова непов'язаність із моментом мовлення характеризує й предикати прислів'їв: тут денотати предикатів не лежать на часовій осі, а передають певні узагальнені прояви, абстраговані від реальної дійсності, прояви, які не є прямим відбиттям конкретних ситуацій. Такі предикати можна позначити як предикати класу дій, процесів, станів тощо, ознакою яких є те, що їхні денотати не лежать на часовій осі, а виражають певні узагальнені якості аргументів. Статтю також присвячено цілісному аналізу чотирьох семантичних різновидів правобічних субстанційних компонентів у семантико-синтаксичних позиціях прислівникового об'єкта якісної ознаки, прислівникового об'єкта стану, прислівникового об'єкта якості-відношення, об'єкта стану-відношення відповідно до чотирьох значеннєвих типів прислівникових предикатів. Схарактеризовано лексичну специфіку аналізованих семантичних різновидів прислівникових об'єктних синтаксем. Проаналізовано особливості диференціації об'єктних семантико-синтаксичних позицій на тлі відмінкової системи сучасної української мови. Вивчено знахідний відмінок як центральний відмінок об'єкта, а також досліджено родовий, давальний, орудний, місцевий і називний відмінки в об'єктній функції, встановлено ієрархічні відношення між ними. Виявлено транспозиційні відношення між морфологічними формами в об'єктному значенні. Досліджений матеріал підтвердив теоретичну продуктивність поглядів, що формально односкладні речення із семантико-синтаксичного погляду, за незначними винятками, не є однокомпонентними структурами. У статті зроблено спробу розвинути цю позицію. Відповідно до мети в статті встановлено репертуар препозитивних синтаксем, утворених формами прислівника, визначено реальні й потенційні можливості цих синтаксем до набуття властивостей детермінанта, а також з'ясовано синтаксичні фактори, що перешкоджають цьому процесу.

Ключові слова: синтаксис, семантика, структура українських прислів'їв, детермінанти, прислівник.

Постановка проблеми. Однією з характерних рис прислів'їв виступає їхня парадоксальність [9; 5; 2; 4]. Ця риса властива й українським прислів'ям, вона демонструє приблизно ту ж частотність, яку спостерігаємо в зібраннях російських і білоруських паремій. Можна погодитися з висновком Е. Е. Іванова, що одним із спонукальних факторів появи парадоксу в пареміях є орієнтація на те, щоб «привернути до себе увагу» [4, с. 25]. Але, як засвідчує аналіз українських прислів'їв, не тільки це є причиною парадоксаль-

ності. Парадоксальність насамперед впливає з особливостей семантики прислів'їв, яка полягає в нереферентності паремійних висловів.

Природа прислів'їв полягає в тому, що вони є засобом відтворення певних узагальнених суджень, вони не пов'язані з процесами позначення конкретних ситуацій реальної дійсності, ситуацій, які мовець безпосередньо спостерігає. Це зумовлює своєрідність семантики їхніх компонентів. У них ідеться не про ті конкретні предмети, що оточують мовця, а про певні абстраговані від

мовця предмети і явища. Інакше кажучи, можна говорити про неререферентне прочитання аргументів прислів'їв. Така ж часова непов'язаність із моментом мовлення характеризує й предикати прислів'їв: тут денотати предикатів не лежать на часовій осі, а передають певні узагальнені прояви, абстраговані від реальної дійсності, прояви, які не є прямим відбиттям конкретних ситуацій. Такі предикати можна позначити як предикати класу дій, процесів, станів тощо, ознакою яких є те, що їхні денотати не лежать на часовій осі, а виражають певні узагальнені якості аргументів.

Наслідком такої абстрагованості стає те, що приписувані суб'єктам предикативні ознаки в прислів'ях набувають статусу постійних характеристик для всіх предметів, названих суб'єктом іменем. Це й призводить до появи парадоксальних суджень на рівні предикативної основи прислів'їв. Прикладом можуть бути такі паремії, вміщені у збірник «Українські прислів'я та приказки» (далі – УПП) [6]: *В зимовий холод кожний молод* [6, с. 58]; *Йому й ворона за солов'я стане* [6, с. 62]; *В гостях і жук м'ясо* [6, с. 65]; *У корови молоко на язиці* [6, с. 89]; *Добру людину бджола не кусає* [6, с. 94]. У наведених прислів'ях предикативні основи *кожний молод*, *ворона за солов'я стане*, *жук – м'ясо*, *собака про хату думає*, *молоко на язиці*, *бджола не кусає* зазвичай несуть у собі ознаки невідповідності дійсності: не всі люди є молодими; незрозумілим є ототожнення ворони і солов'я; не відповідає національним традиціям сприйняття жуків як харчових продуктів; дивним є положення, що молоко розміщується на язиці; суперечить нашим знанням про бджіл твердження, що вони не кусають людину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській граматиці об'єкту синтаксему на тлі семантичних типів предикатних компонентів вивчає І. Р. Вихованець [3]. Проблеми граматичної категорії об'єктності (об'єктної синтаксеми) також перебувають у центрі зацікавлення К. Г. Городенської [6], А. П. Загнітка [7], М. Я. Плющ [13], М. В. Мірченка [11], Т. Є. Масицької [9], О. Г. Межова [10], І. А. Пасічник [12] та інших вітчизняних дослідників. Проте системного опису об'єктних синтаксем з опорою на семантичну диференціацію прислівникових предикатів у лінгвоукраїністиці поки що немає. Тому потребує цілісного осмислення та ретельнішого аналізу специфічна семантика та засоби морфологічної експлікації об'єктних компонентів, зумовлених валентним потенціалом прислівникових предикатів.

Постановка завдання. Зазначена вище неререферентність аргументів і позачасовість предикатів зумовлює належність предикативних основ прислів'їв до категоричних загальних суджень, ознакою яких є те, що в них предикатна характеристика приписується кожному предмету класу.

Виклад основного матеріалу. Логічні схеми таких суджень мають вигляд *Усі S є P* або *Жодне S не є P*. У мовній діяльності категоричні загальні судження вживають порівняно рідко, адже зазвичай завжди є винятки, які заперечують категоричності, завжди можна знайти факти, які підтверджують положення, що *Не всі S є P* або *Деякі S не є P*. Наприклад, стверджуючи, що *Усі люди добрі, сміливі, сильні*, ми завжди згадуємо винятки з цього правила; говорячи: *Усі квіти красиві*, можемо пригадати квітку, яка не відповідає цій характеристиці. Є всі підстави констатувати, що для категоричних загальних суджень, зафіксованих у прислів'ях, невідповідність дійсності й пов'язана з цим парадоксальність є радше правилом, аніж винятком.

У процесі створення паремійного вислову відбувається трансформація категоричних загальних суджень у некатегоричні. Це досягається за допомогою низки стратегій побудови прислів'я. Найпоширенішим способом подолання категоричності є введення в прислів'я членів речення, які обмежують умовний простір реалізації судження, що міститься в предикативній основі. Позначимо цей тип обмеження диктальним, оскільки він позначає умовний простір дійсності, у межах якого реалізовано зв'язок суб'єкта та його предикативної ознаки. Наприклад, у наведених вище прислів'ях легко виділяємо ці компоненти: для прислів'я *В зимовий холод кожний молод* умовою реалізації судження *кожний молод* є певна температура (*Тоді, коли зимовий холод, кожний молод*); у прислів'ї *В гостях і жук м'ясо* категоричність основи речення знімається за допомогою обставини місця *в гостях* (*Якщо перебуваєш у гостях, то там і жук м'ясо*); у прислів'ї *Добру людину бджола не кусає* функцію зняття категоричності судження *Людину бджола не кусає* виконує означення (*Якщо людина добра, її бджола не кусає*).

У складі диктальних обмежувачів домінують різноманітні за структурою й семантикою члени речення, які в мовознавчій літературі виділено в окремий розряд другорядних членів речення, названих детермінантами [7, с. 77–93; 8, с. 66–77; 1, с. 629]. За допомогою детермінантів відбувається перетворення загальних категоричних суджень, зосереджених у предикативних основах,

у загальні некатегоричні судження, адже детермінанти обмежують рамки справедливості думки, вираженої в предикативній основі. Але не тільки ця роль характеризує детермінанти. Перебуваючи в абсолютній препозиції, детермінантні словоформи актуалізують свої приховані предикатні властивості, пов'язані з позначенням певної ситуації. У наведених прикладах це *зимовий холод, бути в гостях*. У результаті між детермінантом і предикатом основи речення з'являються відношення зумовленості: предикатна ознака, прихована в детермінанті, послідовно виступає передумовою появи предикатної ознаки основи речення: *зимовий холод – молод, бути в гостях – сприймати жука за м'ясо*. Такі поєднання, безумовно, мають ознаки несподіваності, а тому можна зробити висновок, що афористичність паремій значною мірою зумовлена використанням актуалізованих обмежувачів. Ці обмежувачі мають специфічні формальні ознаки, а також досить своєрідні граматичні властивості, пов'язані із синкретизмом граматичних значень, наявністю транспозиційних переходів. Вивчення таких словоформ в аспекті опису їхньої форми й семантики становить науковий інтерес не тільки для пареміології, але й для теорії граматики.

Одним із різновидів обмежувачів є препозитивні синтаксеми, утворені прислівниковими формами, вони в збірці УПП спостерігаються в 36 прислів'ях. Найпоширенішими прислівниковими синтаксемами в складі прислів'їв є синтаксеми, що передають часове значення.

Препозитивні прислівникові синтаксеми з часовим значенням зареєстровано в 32 прислів'ях. У них вони виконують декілька функцій. Найчастіше препозитивні темпоральні синтаксеми позначають часовий проміжок, у межах якого реалізується ситуація, позначена предикативною основою прислів'я. Цей підтип темпоральних синтаксем віднаходимо в 25 прислів'ях. Зі свого боку, тут можемо виокремити темпоральні синтаксеми, які позначають час, спираючись на традиційне розрізнення проміжків доби, року: *Вночі всі коти чорні, а корови сірі* [6, с. 67]; *Вночі панують сови та сичі* [6, с. 67]; *Взимку сонце крізь плач сміється* [6, с. 53]; *Взимку літа не доженеш* [6, с. 71]; *Зимою днина така: сюди тень, туди тень, та й минув день* [6, с. 67]; *Зимою деньок, як комарів носок* [6, с. 67]; *Зимою бійся вовка, а літом – мухи* [6, с. 71]; *Зимою день малий – нитка довга, весною день великий – нитка коротка* [6, с. 98]; *Навесні корець дощу ложку болота дає, восени ложка дощу – корець болота* [6, с. 57]; *Весною*

розумний жениться, а дурна заміж іде, восени дурний жениться, а розумна заміж іде [6, с. 169]; *Весною і в горобця пиво* [6, с. 69]; *Влітку і качка – прачка, а взимку і Тереса не береться* [6, с. 69]; *Влітку і качка – прачка, а взимку і невістка не хоче* [6, с. 69]; *Літом і баба сердита на піч* [6, с. 69]; *Літом і старець каже: «На ката хата, нам і надворі тепло!»* [6, с. 70]; *Літом пролежиши, а зимою з сумою побіжиши* [6, с. 70]; *Літом сякий-такий бур'янець – як хліба буханець* [6, с. 70]; *Восени багач, а навесні прохач* [6, с. 71]; *Восени і курчата курми будуть* [6, с. 71]; *Восени і заєць спасений* [6, с. 71]; *Восени і буряк – м'ясо* [6, с. 71]; *Сьогодні пан, а завтра пропав* [6, с. 68].

Рідше, тільки в трьох прислів'ях, проміжок часу визначає певна подія або ж вікова характеристика суб'єкта: *При нещасті й розумний подурнішає* [6, с. 48]; *При одруженні сім раз подумай, а раз женись* [6, с. 174]; *Замолоду не вчишся – на старість пожалієш* [6, с. 238].

У семи прислів'ях темпоральна синтаксема позначає подію, після якої відбувається позначене предикативною основою: *По ярмарці й русин мудрий* [6, с. 244]; *По ярмарці лихий торг* [6, с. 353]; *По сміху плач часто настає* [6, с. 284]; *По дощі гриби ростуть, а по празнику – поговори* [6, с. 278]; *Після дощу сонце засяє* [6, с. 50]; *По війні відважних багато* [6, с. 366]; *По смерті нема каяття* [6, с. 220].

Майже в усіх прикладах, що виражають судження, препозитивні прислівникові темпоративи є важливими компонентами семантичної структури прислів'я, без яких втрачається осмисленість і образність висловлювання. Пор.: (?) *Всі коти чорні, а корови сірі*; (?) *Панують сови та сичі*; (?) *Сонце крізь плач сміється*; (?) *Літа не доженеш*; (?) *Днина така: сюди тень, туди тень, та й минув день*; (?) *Корець дощу ложку болота дає, ложка дощу – корець болота*; (?) *І в горобця пиво*; (?) *І качка – прачка, а і Тереса не береться*; (?) *І баба сердита на піч*; (?) *І буряк – м'ясо*; (?) *Нема каяття*. Темпоральний компонент демонструє смислову факультативність лише в прислів'ї *При одруженні сім раз подумай, а раз женись*, яке являє собою не судження, а пораду. Семантична облігаторність темпоральних синтаксем зумовлена тим, що вони виконують роль обмежувачів часових рамок дійсності судження. Ці синтаксеми мають усі характерні ознаки детермінантів.

Водночас порівняння темпоральних обмежувачів з іншими різновидами обмежувальних синтаксем показує їхню відмінність. Вона полягає в тому, що обмежувальні синтаксеми переважно виступають

дуплексивами – членами речення, які поєднують в одній формі дві функції, темпоральні ж обмежувачі послідовно виконують одну – детермінантну функцію. Ця особливість стоїть на заваді трансформації прислів'їв з обмежувальними темпоративами в складнопідрядні речення з підрядними умови.

У складі прислів'їв зафіксовано тільки чотири приклади, де препозитивна прислівникова синтаксема функціонує в складі простого речення і не має темпорального значення: *Насильно милим не станеш* [6, с. 164]; *Навздогінці не націлується* [6, с. 166]; *Удвох, кажуть люди, легше плакати неначе* [6, с. 329]; *Двічі молодим не бути* [6, с. 207]. Більшість же прикладів випадає на безсполучникові речення з умовними відношеннями між частинами: *Швидко йти – біду найдеи, помалу йти – біда тебе найде* [6, с. 35]; *Багато диму – мало тепла* [6, с. 56]; *Багато диму – малий вогонь* [6, с. 56]; *Багато грому – мало дощу* [6, с. 57]; *Дешево купити, то себе в дурні пошити* [6, с. 350]. Один приклад має форму складносурядного речення: *Тяжко щастя знайти, а легко його згубити* [6, с. 48].

У прислів'ї *Удвох, кажуть люди, легше плакати неначе* спостерігаємо синтаксему, яку, спираючись на словник Г. О. Золотової [3], позначимо як обмежувальний квантитатив. Про наявність обмежувальних функцій свідчить можливість трансформації прислів'я в складнопідрядне

речення з підрядною частиною умови: *Кажуть люди, легше плакати неначе, якщо плакати удвох*. Прислів'ю *Двічі молодим не бути* така трансформація не властива, що дає підстави характеризувати компонент *двічі* як звичайний квантитатив, який, незважаючи на препозицію, не набуває детермінантної функції.

Висновки і пропозиції. Отже, зону правобічної облігаторної або факультативної об'єктної валентності прислівникових предикатів репрезентують чотири семантичні різновиди залежних компонентів у семантико-синтаксичних функціях прислівникового об'єкта якісної ознаки, прислівникового об'єкта стану, прислівникового об'єкта якості-відношення та об'єкта стану-відношення з виразною семантичною специфікою та спеціальними засобами морфологічної експлікації. Системний аналіз різновидів суб'єктних синтаксем у перспективі дасть змогу цілісно дослідити лівобічний і правобічний валентний ресурс прислівникових предикатів. Аналіз простих речень із препозитивною прислівниковою формою засвідчує, що за допомогою прислівника позначено ситуацію, яка зумовлює неможливість іншої ситуації, названої предикативною основою прислів'я. Позначимо таку синтаксему обмежувальним каузатором, враховуючи тлумачення терміна *каузатор*, наведене Г. О. Золотовою: «Каузатор – компонент зі значенням фактора, що впливає» [3, с. 431].

Список літератури:

1. Грамматика современного русского литературного языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Наука, 1970. 767 с.
2. Жусупов А. Е. Парадоксальные пословицы (на материале казахского языка). *International Journal of Russian Studies*. 2012. № 1/2 (July). Pp. 1–6.
3. Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. Москва : Наука, 2006. 440 с.
4. Иванов Е. Е. Парадоксальные пословицы в русском и белорусском языках. *Вестник Новгородского государственного университета*. 2014. № 77. С. 21–24.
5. Левин Ю. И. Логико-семиотический эксперимент в фольклоре. *Избранные труды. Поэтика. Семиотика*. Москва : Языки русской культуры, 1998. С. 504–519.
6. Українські прислів'я та приказки / упорядкування С. В. Мишанича та М. М. Пазяка. Київ : Дніпро, 1984. 391 с.
7. Шведова Н. Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения. *Вопросы языкознания*. 1964. № 6. С. 77–93.
8. Шведова Н. Ю. К спорам о детерминантах (обстоятельственная и обстоятельственная детерминация простого предложения). *Филологические науки*. 1973. № 5. С. 66–77.
9. Kuusi M. Concerning Folk Paradoxes. *Mind and Form in Folklore. Selected Essays of Matti Kuusi* / ed. H. Pomaki. Helsinki : Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1994. P. 131–141.

Pauk M. M. RESTRICTIVE ADVERBIAL SYNTAXEMES IN UKRAINIAN PROVERBS

The article is devoted to the study of syntactic functions of prepositional forms of an adverb in the structure of Ukrainian proverbs. The choice of theme is due to the fact that prepositional components in many proverbs play a crucial role in giving them aphorisms and imagery. This occurs as a result of the acquisition by many prepositional syntaxes of the features of determinants that limit the scope of validity of judgments expressed on

a predicative basis. The nature of proverbs is that they are a means of reproducing certain generalized judgments, they are not related to the processes of denoting specific situations of reality, situations that the speaker directly observes. This determines the uniqueness of the semantics of their components. They are not about those specific objects that surround the speaker, but about certain objects and phenomena abstracted from the speaker. In other words, we can talk about non-reference reading of the arguments of proverbs. The same temporal disconnection with the moment of speech characterizes the predicates of proverbs: here the denotations of predicates do not lie on the time axis, but convey certain generalized manifestations abstracted from reality, manifestations that are not a direct reflection of specific situations. Such predicates can be designated as predicates of a class of actions, processes, states, etc., the sign of which is that their denotations do not lie on the time axis, but express certain generalized qualities of arguments. The article is also devoted to a holistic analysis of four semantic varieties of right-handed substantial components in the semantic-syntactic positions of the adverbial object of qualitative feature, adverbial object of state, adverbial object of quality-relation, object of state-relation respectively up to four semantic types of adverbial predicates. The lexical specificity of the analyzed semantic varieties of adverbial object syntaxes is characterized. Peculiarities of differentiation of object semantic-syntactic positions against the background of the case system of the modern Ukrainian language are analyzed. The possessive case as the central case of the object is studied, as well as the genitive, dative, instrumental, local and nominal cases in the object function are studied, the hierarchical relations between them are established. Transpositional relations between morphological forms in the object sense are revealed. The researched material confirmed the theoretical productivity of views that formally one-syllable sentences from the semantic-syntactic point of view, with insignificant exceptions, are not one-component structures. The article attempts to develop this point of view. In accordance with the purpose, the article establishes a repertoire of prepositional syntaxes formed by adverb forms, identifies the real and potential possibilities of these syntaxes to acquire the properties of the determinant, and clarifies the syntactic factors that hinder this process.

Key words: *syntax, semantics, structure of Ukrainian proverbs, determinants, adverb.*

Пітель В. М.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Пітель В. І.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ РЕЛІГІЙНИХ НАЗВ В ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ ПРИКАРПАТТЯ

У статті проаналізовано лексико-семантичні групи релігійної лексики (іменники), вжитої в інтернет-виданнях Прикарпаття «Курс» та «Фіртка», у спеціальних рубриках яких («Душа і тіло» – «Фіртка»; «Церква» – «Курс») містяться публікації, присвячені релігійному життю суспільства. Увагу зосереджено на виявленні кількісних, семантичних, структурних, орфографічних тощо характеристик аналізованих лексем.

У результаті проведеного дослідження виділено лексико-семантичні групи релігійної лексики, які є назвами основних понять християнського віровчення та релігійної етики (8,7 %); найвищих Божих осіб (7 %); святих, осіб, які сподвижницьким життям утверджували віру (3 %); духовних осіб, священних санів, релігійних адміністраторів, учителів і студентів-катехитів (9 %); світських осіб за віросповіданням, ставленням до релігії, причетністю до її обрядів та іншого (6 %); богослужбових відправ та їхніх складників, святих таїнств, обрядів, процесій, ритуалів, циклів тощо (8,5 %); культових споруд (10 %); елементів релігійних споруд і атрибутів обряду (9 %); релігійних свят, постів, пам'ятних днів і циклів (13,8 %); релігійних органів управління й церковно-адміністративних одиниць (13,2 %); релігійних організацій, спільнот, об'єднань і гуртків (4,9 %); релігійних з'їздів (2 %); документів, розпоряджень (1 %); випробувань, служіння заради віри, спасіння людей, власної душі (1,2 %); осіб, істот, сил, що уособлюють зло й суперечать християнському світосприйняттю (0,8 %); релігійних навчальних закладів (0,4 %); культових книг (0,4 %); християнських чеснот (0,3 %); форм сучасних релігій, віросповідань (0,3 %); релігійних наук (0,2 %); релігійних інтернет-платформ (0,1 %); релігійних нагород (0,1 %); одягу найвищих Божих осіб, духовних осіб (0,1 %).

Слова аналізованих груп характеризуються низкою ознак. Наприклад, спостерігаємо субстантивізацію окремих лексем (Пречиста, святий); використання як канонічних (Ісус Христос, Діва Марія), так і непоширених у традиційному вжитку назв (Воскреслий Спаситель, Ласкава, Небесна Мама), онімів та апелятивів (святинище, Великдень), однослівних і складених назв (церква, Святий Дух). Зафіксовано не тільки емоційно нейтральні (парафіянин) й позитивно забарвлені (Ласкава) номени, а й слова з негативною конотацією (церковник); виявлено збірні назви (громада, паства), неологізми (священник-блогер, онлайн-молитва, онлайн-богослужіння, Томос), номени, які позначають реалії релігійного життя Прикарпаття (Манявський Хресто-Воздвиженський монастир, Івано-Франківська єпархія Української греко-католицької церкви). Окремі слова групи утворюють синонімічні ряди (Бог, Творець, Єдиний Бог Отець), набувають символічного значення (вогонь), а деякі з назв характеризуються варіантністю вживання, серед них – канонічні й народні варіанти (Зіслання Святого Духа, Трійця, П'ятидесятниця, Зелені свята). Трапляється входження полісемантив до різних лексико-семантичних груп (вершиця – «молитва» й «релігійний атрибут», хрест – «випробування» та «релігійний атрибут», піст – «добровільне самообмеження» й «період»).

Ключові слова: релігійна лексика, лексико-семантичні групи, апелятиви, оніми, інтернет-видання «Фіртка», «Курс».

Постановка проблеми. Сьогодні масмедіа – своєрідне віддзеркалення стану як мови загалом, так і лексики зокрема, що зумовлено процесом удосконалення інформаційних технологій і розвитком нових масмедіа, зростанням масштабів і значення засобів масової інформації. Зміни,

які відбуваються в усіх сферах життя України, поживляють оновлення лексики за допомогою ЗМІ. Не є винятком релігійна лексика, активне вживання якої на сторінках преси засвідчує низку лексичних змін цієї групи слів у нових контекстах. Сакральні слова мають розгалужену структуру

лексико-семантичних груп, які репрезентують різні сфери мовної картини світу. Усе це зумовлює актуальність запропонованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексика релігійної сфери не раз ставала об'єктом різноаспектних мовознавчих досліджень. Зокрема, описано семантичні та функціональні особливості лексем у релігійному спілкуванні (Н. Бабич, В. Німчук, Л. Шевченко та інші); висвітлено низку проблем, пов'язаних із релігійною термінологією (Н. Піддубна, І. Бочарова, Н. Пуряєва, С. Шамаров П. Якимов, Ю. Осінчук, О. Гадомський, Н. Слухай, С. Бібла, Г. Наконечна та інші); досліджено функціонування сакральних слів у художньому мовленні й зафіксовано інноваційні зміни сакральних слів за межами конфесійного стилю (А. Ковтун, Ю. Бондаренко, А. Бондаренко, М. Мельник, Т. Берест, Ю. Браїлко, О. Бірюкова, І. Дубровська, Л. Пустовіт, Н. Піддубна, М. Лесев, Л. Селіверстова, Л. Петрова та інші); проаналізовано специфіку концептуалізації сакральної сфери в українській мові (М. Скаб); вивчено релігійні слова з погляду комп'ютерної лінгвістики (Л. Струганець); дериваційні процеси в сакральній лексиці (Т. Гуцуляк) тощо [1; 2; 4; 11; 12; 14; 15]. Увага низки мовознавців зосереджена на специфіці функціонування релігійних слів у публіцистиці (Ю. Бондарук, О. Стишов, І. Жердева, Т. Жила, Ю. Комінко, М. Навальна та інші) [1; 5–7; 8; 13]. Аналіз семантико-функціональних і стилістичних особливостей сакральних слів у сучасних ЗМІ потребує розширення багатьох аспектів дослідження, тому необхідне збирання фактичного матеріалу шляхом суцільної вибірки з публіцистичних текстів українських масмедіа.

Постановка завдання. Наше дослідження релігійних слів здійснювалося на матеріалі інтернет-видань Прикарпаття «Курс» та «Фіртка», у спеціальних рубриках яких (рубрика «Душа і тіло» – «Фіртка»; рубрика «Церква» – «Курс») містяться публікації, присвячені релігійному життю суспільства (до уваги бралися статті за квітень 2019 року – квітень 2020 року). Мета дослідження – вивчити один із аспектів функціонування в зазначених медіазасобах релігійних слів (іменників) – їхні лексико-семантичні групи, що репрезентують різні сегменти мовної картини світу українців.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістиці низка наукових розвідок присвячена виділенню й аналізу лексико-семантичних груп у межах релігійної лексики [6; 9; 10; 14]. Для вербалізації релігійної картини світу в нашій мові використовують

не тільки слова, пов'язані з християнством (звичайно, вони переважають), а й з іншими релігіями світу – юдаїзмом, мусульманством, буддизмом тощо. Як засвідчує наше дослідження, іменники на позначення релігійної сфери в спеціальних рубриках інтернет-видань «Курс» і «Фіртка» представлено розгалуженою системою лексико-семантичних груп.

Назви основних понять християнського віровчення та релігійної етики – одна з найчисленніших груп у межах релігійної лексики аналізованих текстів (8,7 %): *Символ Віри, тайна віри, віра, Святі Христові Тайни, Слово Боже, приписи Божі, ближній, гріх, дух, душа, заповідь любові, вічне життя* тощо. Наприклад: *І прийшла радість Воскресіння. І це є головною правдою християнської віри: смерть і гріх переможені! Це означає, що ми всі, які поєдналися з Христом у святому таїнстві Хрещення, разом з Ним помираємо для гріха і воскресемо до вічного життя* («Фіртка», 17.04.2020).

Зафіксовано активне вживання **назви найвищих Божих осіб** (7 %): *Творець, Бог, Єдиний Бог Отець, Син, Син Божий, Ісус, Ісус Христос, Цар Христос, Цар Юдейський, Цар Ізраїлів, Син Людський, Господь Ісус Христос, Спаситель, Воскреслий Спаситель, Господь, Святий Дух, Особа Божа, Святий Дух, Пресвята Трійця, Богородиця, Діва Марія, Пречиста Діва Марія, Пречиста, Ласкава Богородиця, Ласкава, Небесна Мама* тощо. Наприклад: *«Інших спасав, а Себе Самого не може спасти, – глузували вони, насолоджуючись видовищем. – Якщо Він Христос, Цар Ізраїлів, нехай тепер зійде з хреста, і тоді увіруємо в Нього; уповав на Бога, нехай тепер Бог порятує Його, якщо Він угодний Йому; бо він казав: Я – Син Божий»* («Фіртка», 03.05.2019). Як бачимо, за умови заміни іменників цієї групи займенниками зберігається написання з великої літери.

Оніми аналізованої групи можуть бути компонентами етикетних формул, складених назв релігійних споруд, парафій, свят, ікон тощо (*Христос Воскрес!, костел Діви Марії, парафія Царя Христа, Воскресіння Христове, чудотворна ікона Матері Божої Ласкавої*). Спостерігаємо субстантивізацію окремих слів (*Пречиста, Ласкава*), використання як канонічних (*Ісус Христос, Богородиця, Діва Марія*), так і непоширених у традиційному вжитку назв (*Воскреслий Спаситель, Ласкава, Небесна Мама*).

Слова лексико-семантичної групи утворюють синонімічні ряди: *Бог, Творець, Єдиний Бог Отець; Ісус, Ісус Христос, Син Божий, Син*

Людський, Син, Цар Ізраїлю, Цар Христос, Цар Юдейський, Спаситель, Воскреслий Спаситель, Господь Ісус Христос; Богородиця, Діва Марія, Пречиста Діва Марія, Пречиста, Ласкава Богородиця, Ласкава, Небесна Мама.

В аналізованих медійних текстах зафіксовано **назви святих, осіб, які сподвижницьким життям утверджували віру** (3 %): *святий, апостол, апостол Юда Тадей, праведник, Блаженніший, хранитель, ангел, ангел-охоронець, Святитель, мученик, великомученик, блаженномученик, священномученик, чудотворець, преподобний та інші.* Наприклад: *Декор багатого інтер'єру доповнює барочна скульптура головного вівтаря, де розташовані фігури ангелів, святих і апостолів* («Фіртка», 11.12.2019).

Назви, які належать до цієї групи, в аналізованих публікаціях зазвичай пишуться з малої літери, хоча є окремі винятки (*Святитель, Блаженніший*): *Також Блаженніший сказав, що дуже мало міст в Україні можуть похвалитися карильйонном* («Курс», 03.08.2019). Досліджувані апелятиви часто вживаються з антропонімами: *В Івано-Франківську, після легалізації УГКЦ в листопаді 1989 р., першою повернулась до свого коріння святиня великомученика Димитрія, що в мікрорайоні Пасічна* («Фіртка», 28.01.2020); *До храму Святих Кирила і Методія у Крихівцях привезли моці святого апостола Юди Тадея* («Курс», 07.07.2019). Окремі номени групи є наслідком субстантивації (*святий, Блаженніший, Преподобний*).

У досліджуваних публікаціях широко представлено **назви духовних осіб, священних санів, релігійних адміністраторів, учителів і студентів-катехитів** (9 %): *понтифік, пастир, владика, архієпископ, єпископ, єпископ-помічник, ієрарх, папа, папа Римський, душпастир, Предстоятель, отець, отець-настоятель, монах, монах-єзуїт, монахиня, ченець, черниця, брат, сестра, семінарист, пастор, духівник, катехит, Блаженніший, Глава Церкви, Глава і Отець УГКЦ, священник, священник-екзорцист, священник-блогер, священнослужитель, предстоятель, церковник, Вселенський патріарх, капелан, протоігумен, богопосвячена особа тощо.* Наприклад: *Священникам провести роз'яснення серед парафіян щодо правил карантину під час небезпечної пандемії* («Курс», 22.03.2020).

Серед слів цієї групи виявлено неологізми: *Відомий франківський священник-блогер Володимир Вінтонів записав відеозвернення до українців у зв'язку з поширенням коронавірусу у світі та введенням обмежувальних заходів в Україні*

(«Фіртка», 14.03.2020), окремі назви виникли шляхом субстантивації (*Блаженніший*).

Зафіксовано апелятиви з негативною конотацією (*церковник, первосвященник*). Наприклад: *На думку церковників, найкращим засобом від коронавірусу є молитва* («Фіртка», 20.03.2020). Таке вживання зумовлено тим, що окремі священники під час пандемії закликали парафіян порушувати правила карантину.

Назви світських осіб за віросповіданням, ставленням до релігії, причетністю до її обрядів та іншого порівняно нечисленні (6 %), однак характеризуються високою частотністю вживання: *прихожанин, парафіянин, вірянин, вірний, віруючий, невіруючий, паства, греко-католицька громада, діти Божі, жертводавець, християнин, василіанин, причасник, жінка-мироносиця, православний, греко-католик, чоловіки-католики, паломник, їмость, колядник, хорист, атеїст, лицар, брат-лицар, книжник, фарисей, сатаніст тощо.* Наприклад: *До Причастя парафіянам належить приступати по десять людей на віддалі один від другого не ближче одного метра* («Курс», 22.03.2020); *В церемонії взяли участь кандидати та брати-лицарі Рад міста. Бути присутніми на церемонії мали можливість родини лицарів, парафіяни та всі охочі* («Фіртка», 10.03.2020) (*брати-лицарі* – члени братерської організації Ордену лицарів Колумба, яка об'єднує чоловіків-католиків, що захищають християнські цінності, займаються благодійністю) [16].

Зафіксовано низку субстантивованих слів (*православний, віруючий, невіруючий, вірний*) і збірних назв (*громада, паства*), синонімічних лексем (*прихожанин, парафіянин; вірянин, вірний, віруючий*). Окремі номени характеризуються негативною конотацією: *Той факт, що засуджений до страти Ісус таки справді повільно й болісно вмирає на хресті, неймовірно веселив присутніх первосвященників, старійшин, книжників і фарисеїв* («Фіртка», 03.05.2019).

Широко представлено **назви богослужбових відправ та їхніх складників, святих таїнств, обрядів, процесій, ритуалів, циклів** тощо (8,5 %): *молебень, молитва, молитва, онлайн-молитва, Служба Божа, меса, богослужіння, Божественна Літургія, всеночні бдіння, вігілія, нічні чування, проща, Свята сповідь, сповідь, Святе причастя, причастя, благословення, обряд вмивання ніг, освячення, онлайн-богослужіння, соборування, гаївка, хресна хода, хресна дорога, христосування, хіротонія, ініціація, пасхальна трапеза, розарій, вервиця, коляда, чорна меса,*

спіритуалістичний сеанс тощо. Наприклад: *Отже, що ж таке «нічні чування»? Це час неспання, який присвячено молитві. (У латинській традиції служіння цей час називають **віглією**, у візантійській – **всеночним бдінням**.) Інакше кажучи – це **молитва** в той час, коли ми мали би спати («Фіртка», 02.11.2019).*

Пандемія внесла певні корективи і в релігійне життя суспільства, що позначилося на появі неологізмів (онлайн-молитва, онлайн-богослужіння): *Прикарпатські церкви переходять на **онлайн-молитви** («Фіртка», 17.03.2020).*

Негативну конотацію мають назви реалій, що суперечать основам християнства: *Цього дня здійснюється багато злих намірів із боку чаклунів, ворожбитів, відьом, з боку медіумів, що викликають душі померлих, **спіритуалістичних сеансів** із викликання духів, **чорних мес**, які відслужують сатаністи («Курс», 29.10.19).*

Назви культових споруд (10 %) в аналізованих текстах виділяються високою частотністю: *храм, катедрa, базиліка, церква, церква Благовіщення, Архікатедральний собор, Києво-Печерська лавра, костел, синагога, ротонда-купіль, дзвіниця, каплиця, монастир, Манявський Хресто-Воздвиженський монастир та інші. Вони фіксуються як загальні назви або як родові у складених найменуваннях, іноді представляючи місцеві номени на позначення культових споруд, наприклад: *Тож знаменно, що такі знакові події – порятунок **церкви Благовіщення від руйнації та будівництво дзвіниці біля церкви Йосафата у Коломиї** – відбулися саме в цю річницю («Фіртка», 19.07.2019); Офіційно, як керуючий Івано-Франківсько-Галицькою єпархією ПЦУ і настоятель **Манявського Хресто-Воздвиженського монастиря**, доводжу до вашого відома те, що вказаний на цих фото сайт не має жодного стосунку до **монастиря** («Фіртка», 27.10.2019).**

Високою частотністю вживання також характеризуються **назви елементів релігійних споруд і атрибутів обряду** (9 %): *вівтар, притвор, бічні престולי, святилище, плащаниця, Божий гріб, ікона, хрест, Святий хрест, вервиця, лампадка, свічка, паска, писанка, ложечка, лоза тощо. Наприклад: *Архікатедральний і Митрополичий собор Воскресіння Христового запусив віртуальний 3D-тур по храму. Розробники проекту стверджують, що ця послуга буде по-особливому цікавою для всіх, хто проживає в інших містах України чи за кордоном. У програму туру входять: **притвор, храм вірних, бічні престולי та святилище** («Фіртка», 16.03.2020); Так само запро-**

*шують й надалі усіх єднатися в спільній молитві через трансляції богослужінь і в молитві на **вервиці** з благанням до Господа про допомогу побороти коронавірус, щоб якнайшвидше можна було повернутися до храмів («Фіртка», 27.03.2020). Окремі назви аналізованої групи набувають символічного значення: **Вогонь**, який символізує Боже Світло, від якого всі віряни можуть запалити **лампадки і свічки** та віднести їх додому... *Пасхальна трапеза, яка настає після Великого посту, і відбувається зі свяченими **пасками, писанками**, які вважаються символом Воскресіння Христового («Фіртка», 10.04.2020).**

Семантична група на позначення **релігійних свят, постів, пам'ятних днів і циклів** найчисленніша (13,8 %): *Великий піст, Пасха, Великдень, Господнє Богоявлення, Великий Четвер, свято Чесного Хреста, Стрітення Господнє, день святого Миколая Чудотворця, Водохреща, Різдво, свято Воздвиження Хреста Господнього, свято апостола Андрія Первозванного, Зіслання Святого Духа, Петровий піст, Петрів піст, Петрівка, Пилипівка, Різдво Пресвятої Богородиці, свято Апостолів Петра й Павла, Трійця, Зелені свята, День катехита, Літургійний рік, празник, храмове свято та інші.*

Низка назв цієї групи характеризується варіантністю вживання (*Петровий піст, Петрів піст, Петрівка*). У досліджуваних публікаціях (особливо у виданні «Фіртка») дописувачі часто вдаються до перелічення в одному реченні як канонічних, так і народних назв релігійних свят (*Через наступних 10 днів, тобто у 50-й день після Воскресіння, у неділю, настає свято **Зіслання Святого Духа (Трійця, П'ятидесятниця або Зелені свята)** («Фіртка», 10.04.2020)), що зазвичай супроводжується тлумаченням їхньої релігійної сутності (***Великдень, Воскресіння Христове або Пасха** – найбільш давнє, урочисте й радісне свято з усіх великих християнських свят церковного року («Фіртка», 10.04.2020).**

В аналізованих рубриках досліджуваних інтернет-видань «Фіртка» і «Курс» широко представлена лексико-семантична група на позначення **релігійних органів управління й церковно-адміністративних одиниць** (13,2 %): *Всеукраїнська Рада Церков, архієпископія, Ватикан, Синод, Священний Синод, Архієпархія, Івано-Франківська Архієпархія УГКЦ, Коломийська Єпархія Української греко-католицької церкви, Вселенський патріархат, єпархія, Єпархія Української православної церкви, екзархат, парафія, парафія Івано-Франківської єпархії Православної церкви*

України, парафія Царя Христа тощо. Наприклад: **Священний Синод Православної церкви України затвердив «Практичні настанови для єпископату, духовенства і вірних у зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби (COVID-19)»** («Курс», 20.03.2020).

Серед назв цієї групи – низка таких, які зазвичай уживаються на території Прикарпаття, оскільки представляють місцеві релігійні органи управління й церковно-адміністративні одиниці: **Організували спільну молитву Івано-Франківська єпархія Української греко-католицької церкви, Івано-Франківсько-Галицька єпархія Православної церкви України, Івано-Франківська єпархія Православної церкви України, Івано-Франківський деканат Львівської архієпископії Римсько-католицької церкви України** («Фіртка», 22.01.2020).

Номен на позначення **релігійних організацій, спільнот, об'єднань і гуртків** становлять в аналізованих рубриках інтернет-видань 4,9 % від загальної кількості релігійних назв: *Церква, Помісна українська православна церква, ПЦУ, Українська греко-католицька церква, УГКЦ, Католицька церква, Римо-католицька церква України, УПЦ Московського патріархату, Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, Івано-Франківське Архієпархіальне управління Архієпархіального антикризового координаційного центру, III Чин Святого Василя Великого, Апостольство молитви, Всесвітня мережа молитви в наміренні Папи, молитовна спільнота їмостей «Голос Марії», спільнота «Матері в молитві», гурток Апостольства молитви та інші. Наприклад: **Заступник міністра охорони здоров'я Андрій Семиволос звернувся до представників Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій із такими рекомендаціями щодо проведення богослужінь на період карантину** («Фіртка», 18.03.2020).*

У цій групі лексема «церква» вживається в значенні «релігійна організація духівництва і віруючих, об'єднана спільністю вірувань та обрядовості» [3, с. 1361]. У такому випадку фіксуємо написання слова з великої літери: *На час пандемії достатнім виявом шанування святинь (Хреста, ікон, святих мощей) є поклоніння/поклон перед ними, без цілування; зазначене також застосовується до особистих вітань та вияву пошани між членами Церкви, зокрема між священнослужителями і мирянами під час подання благословення* («Курс», 20.03.2020).

У періодиці також виявлено лексику на позначення **релігійних з'їздів** (2 %): *собор, Митрополітський собор, Архієпархіальний собор, Архієрейський собор, Патрі-*

арший собор, Другий Вселенський Собор, Синод єпископів, Священний Синод тощо. Наприклад: Про всі деталі цьогорічного Архієпархіального собору розповідає Секретар собору («Фіртка», 06.12.2019).

Назви документів, розпоряджень нечисленні (1 %): *Томос, Шематизм, декрет, резолюція, мандат, диспенза, партикулярне право та інші. Наприклад: Коломийських священників, які визнали Томос, покарали заборорою священнослужіння* («Фіртка», 22.01.2019) (слово *Томос* – неологізм, який з огляду на нещодавнє надання Українській православній церкві автокефалії увійшов у сферу релігійної лексики).

Серед номенів на позначення **випробувань, служіння заради віри, спасіння людей, власної душі** (1,2 %) (*хрест, хресна дорога, Воскресіння, піст, Великий піст, християнська місія, душпастирство та інші*) вжито низку полісемантів, які фіксуються в різних лексико-семантичних групах (*хрест, піст, хресна дорога*). Скажімо, лексема **піст** у значенні «добровільне самообмеження» належить до групи «**назви випробувань, служіння заради спасіння людей, віри, власної душі**», а в значенні «період» – до групи «**релігійні свята, пости, пам'ятні дні й цикли**». Наприклад: *Наступна неділя – третя неділя Великого посту. І це вже властиво половина дороги посту, духовної подорожі до тайнства Христового воскресіння* («Фіртка», 18.03.2020).

Медійні тексти також містять нечисленні назви таких лексико-семантичних груп:

– **назви осіб, істот, сил, що уособлюють зло й суперечать християнському світосприянню** (0,8 %). Вони характеризуються негативною конотацією: *чорт, чаклун, відьма, маг, ворожбит, медіум, темні сили, сили зла, нечисть, злі духи. Наприклад: Ікона має чудодійну силу зцілювати від одержимості злими духами* («Фіртка», 27.10.2020); *За його словами, добрий та практикуючий християнин ніколи не одягнеться у костюм нечисті і не казатиме страхітливих слів* («Курс», 29.10.2020);

– **релігійні навчальні заклади** (0,4 %) (*недільна школа, семінарія, Івано-Франківська духовна семінарія, Папський східний університет*). Наприклад: *Після завершення навчання у школі в 2005 році вступив на навчання до Івано-Франківської духовної семінарії* («Фіртка», 29.06.2019);

– **культові книги** (0,4%) (*Біблія, Євангеліє, Святе Письмо, Апостол*). Наприклад: *За словами Святослава, семінаристи чергують не тільки на кухні, а також читають Апостола*

в каплиці («Курс», 28.10.2019); *Візьміть до рук Святе Письмо і прочитайте його дитині ввечері* («Фіртка», 18.09.2019);

– **християнські чесноти** (0,3 %) (*побожність, милосердя, розважливість*). Наприклад: *Пастирям у кожному конкретному випадку проявляти належну розважливість* («Курс», 20.03.2020);

– **форми сучасних релігій, віросповідань** (0,3 %) (*конфесія, Вселенське Православ'я, автокефалія*). Наприклад: *На площі Ринок відбулося загальноміське урочисте освячення води за участю представників духовенства традиційних християнських конфесій* («Курс», 25.02.2020);

– **релігійні науки** (0,2 %) (*канонічне право, богослов'я*). Наприклад: *Проте є найосновніші три предмети, без яких семінарист не зможе стати священником, – це філософія, богослов'я та канонічне право* («Фіртка», 17.11.19);

– **релігійні інтернет-платформи** (0,1 %): *На початку цього року Папа Франциск активував свій профіль на Click To Pray – офіційній платформі Всесвітньої мережі молитви в наміренні Папи, відомій також як «Апостольство молитви»* («Курс», 20.10.2019);

– **релігійні нагороди** (0,1 %): *Крім цього, міський очільник отримав орден Христа Спасителя*

за заслуги перед Помісною православною церквою України («Фіртка», 17.11.2019);

– **одяг найвищих Божих осіб, духовних осіб** (0,1 %): *Вони й не здогадувалися, що своїми діями щойно уможливили давнє пророцтво царя Давида: «Розділили ризи Мої між собою, і за одяг Мій кидали жереб»* («Фіртка», 03.05.2019); *У кожного з нас свято Великдень асоціюється з хресним ходом зі свічками, червоними ризами церковнослужителів, радісним співом і взаємними привітаннями: «Христос Воскрес!» – «Воістину Воскрес!»* («Фіртка», 10.04.2020).

Висновки і пропозиції. Аналізовані лексико-семантичні групи, звичайно, не охоплюють усього розмаїття релігійної лексики, яка позначає поняття різних релігій світу, однак засвідчують, що досліджуваному тематичному об'єднанню характерна розгалужена система лексико-семантичних груп, які вирізняються неоднаковими кількісними показниками та семантичними, структурними й іншими особливостями. Перспектива подальших досліджень полягає в більш розширеному аналізі специфіки релігійної лексики (семантика, структура, функції, правописні особливості, поява новотворів тощо), яка вживається в текстах українських масмедіа.

Список літератури:

1. Бондарук Ю. Семантико-стилістичні особливості релігійної лексики в сучасних друкованих засобах масової інформації. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 659. С. 114–119.
2. Браїлко Ю. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60–80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 22 с.
3. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і гол. ред. В. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
4. Гуцуляк Т. Релігійна лексика як твірна база образних дериватів української мови. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2016. Вип. 772. С. 32–37.
5. Жердева І. Сучасна православна періодика України : Історіографія проблеми. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету* : зб. наук. пр. Запоріжжя : Запор. нац. унів., 2012. Вип. XXXII. С. 333–335.
6. Жила Т. Лексичні особливості текстів релігійної періодики. *Філологічний часопис*. Вип. 1 (11). 2018. С. 43–50.
7. Комінко Ю. Функціонально-стилістичні особливості публікацій на релігійну тематику в сучасній вітчизняній пресі. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php/>
8. Навальна М. Динаміка лексику української періодики початку ХХІ ст. Київ, 2011. 325 с.
9. Навальна М. Лексика конфесійного стилю в нових функціонально-стилістичних виявах (на прикладі мови інтернет-видання «Українська правда»). *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. пр. Вип. 659. Чернівці : Черн. нац. унів., 2013. С. 14–17.
10. Пітин В. Особливості репрезентації сакральної лексики в українській та французькій лексикографії. *Молодий вчений*. 2018. № 3.1 (155.1). С. 139–142.
11. Скаб М. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 620 с.
12. Слухай Н. Лингвистика сфери сакрального : русская культурно-языковая традиция (введение). *Библия и культура*. 2008. № 10. С. 116–123.
13. Стишов О. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ, 2003. 388 с.

14. Струганець Л. Параметризація релігійної лексики в авторській автоматизованій інформаційній системі. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. пр. Вип. 509–511. *Слов'янська філологія*. Чернівці : Черн. нац. унів., 2010. С. 204–212.

15. Якимов П. Религиозная лексика – церковная лексика – библейская лексика : к вопросу о соотношении понятий. *Вестник ОГУ*. 2013. № 9 (158). С. 66–68.

16. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Pitel V. M., Pitel V. I. LEXICAL-SEMANTIC GROUPS OF THE RELIGIOUS NAMES USED IN ONLINE MEDIA OF THE PRECARPATHIAN REGION

The article analyzes lexical-semantic groups of religious lexis (nouns) used in the online media of the Precarpathian region, namely “Kurs” and “Firtka”, where in the special sections (“Soul and Body” – “Firtka”; “Church” – “Kurs”) there are the publications devoted to the religious life of society. The attention is focused not only on the selection of lexical-semantic groups, but also on the identification of quantitative, semantic, structural, orthographical, etc. characteristics of the analyzed lexemes.

As a result of the held research, such lexical-semantic groups of the religious lexis (names) were identified: names of basic concepts of Christianity, religious ethics (8,7 %); the highest persons of God (7 %); of the saints and persons who affirmed the faith by their edifying life (3 %); clerics, religious administrators, catechists and their students (9 %); secular persons by religion, attitude to religion, involvement in its rites, etc. (6 %); liturgies and their parts, holy sacraments, rites, processions, rituals, cycles, etc. (8,5 %); religious buildings (10 %); elements of religious buildings and attributes of a rite (9 %); religious holidays, fastings, memorial days and cycles (13,8 %); religious governing bodies and church-administrative units (13,2 %); religious organizations, communities, associations and circles (4,9 %); religious congresses (2 %); documents, orders (1 %); trials, service for the sake of faith, salvation of people, one's own soul (1,2 %); persons, beings, forces that embody the evil and contradict the Christian worldview (0,8 %); religious educational institutions (0,4 %); religious books (0,4 %); Christian virtues (0,3 %); forms of modern religions (0,3 %); religious sciences (0,2 %); religious online platforms (0,1 %); religious awards (0,1 %); clothes of the highest persons of God, clerics (0, 1%).

The words of the analyzed groups are characterized by a number of features. Thus, we observe the substantivization of several lexemes (Holy (The Most Holy Mother of God), Holy (in general)); the use of both canonical (Jesus Christ, the Virgin Mary) and uncommon in traditional usage names (Risen Savior, Affectionate, Heavenly Mother), onyms and appellatives (sanctuary, Easter), one-word and compound names (church, Holy Spirit). Not only emotionally neutral (parishioner) and positively connotated (Affectionate) nomens are distinguished, but also words with negative connotation (churcher); collective names (community, flock), neologisms (priest-blogger, online prayer, online worship, Tomos), nomens denoting the realities of the religious life of the Precarpathian region (Manyava Monastery of the Exaltation of the Holy Cross, the Ivano-Frankivsk Eparchy of the Ukrainian Greek Catholic Church). Certain words of the group form synonymic chains (God, Creator, One God the Father) or acquire symbolic meaning (fire), and some of the names are characterized by variability of use, among them there are canonical and folk variants (the Advent, Trinity, Pentecost, Green week). There can be observed the entry of polysemants into different lexical-semantic groups (rosary – “prayer” and “religious attribute”, cross – “trial” and “religious attribute”, fasting – “voluntary self-restraint” and “period”).

Key words: religious lexis, lexical-semantic groups, appellatives, onyms, online media “Firtka”, “Kurs”.

Решетняк О. О.

Донбаський державний педагогічний університет

ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ФРАЗЕОТВОРЕННЯ

У статті проаналізовано семантичні механізми фразеотворення, задіяні в українській лінгвокультурі, з'ясовано, зокрема, типові семантичні механізми символотворення як особливого типу номінації духовно-культурних реалій. Механізми творення фразеологічних одиниць завжди були об'єктом уваги як закордонних, так і вітчизняних дослідників цього мовного рівня. Вітчизняні студії механізмів творення фразеологічного значення лише останнім часом розширили межі традиційного підходу, за яким фразеологізм – це переосмислення вільних сполучень слів. Донедавна лінгвісти переважно порушували проблеми символізму українського фольклору, народних звичаїв і традицій, а також символічних значень деяких компонентів фразеологічних одиниць. Науковці виокремлюють кілька способів творення фразеологізмів: 1) власне лінгвістичний, що полягає в переосмисленні, розширенні чи звуженні семантики складників усталеного вислову; 2) логічний, для якого засадничими є логіко-семіотичні фігури; 3) екстралінгвістичний, якому притаманна конденсація творів малих форм. Чимало таких ідіом запозичено саме за посередництва старослов'янської мови. Біблійна фразеологія відіграє особливу роль у формуванні культурно-національної картини світу. Саме фразеологічна система виявляє тривалий процес культурного розвитку лінгвоспільноти, фіксує морально-дидактичні настанови й універсалії та формує особливе світосприймання етносу. З огляду на те, що Біблія маніфестує загальнолюдські універсалії, притаманні різним культурам християнського світу, така фразеологія є засобом збереження і трансляції давніх універсальних змістів, сформованих ще в давньоєврейській картині світу й актуалізованих у сучасному соціумі.

Ключові слова: Біблія, семантичний механізм фразеотворення, апелятивація, біблійні антропоніми, біблійні топоніми.

Постановка проблеми. Механізми творення фразеологічних одиниць завжди були об'єктом уваги як закордонних, так і вітчизняних дослідників цього мовного рівня. Біблійні фразеологізми, запозичені українською мовою завдяки калькуванню зі старослов'янської чи інших європейських мов, є міжнаціональними одиницями і наявні у фразеології різних етносів. Вітчизняні студії механізмів творення фразеологічного значення лише останнім часом розширили межі традиційного підходу, за яким фразеологізм – це переосмислення вільних сполучень слів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Донедавна вітчизняні лінгвісти переважно порушували проблеми символізму українського фольклору, народних звичаїв і традицій, а також символічних значень деяких компонентів фразеологічних одиниць, зокрема, зібранню й систематизації національної фразеології, практичному й теоретичному її студіюванню присвятили свої роботи М. Демський, О. Куцик, В. Кононенко, Л. Запорожець, Г. Бурдіна, І. Вудвуд, А. Коваль, Л. Шевченко, Л. Ткач, Т. Мороз та інші. Привертає увагу дослідження сакрального символу в українсько-

мовній площині такими науковцями: А. Менем, Л. Шевченко, Р. Мнихом, З. Лановик, О. Юрченко, Т. Вільчинською й іншими, що акцентували увагу на архетипних особливостях біблійних символів як засобів створення апокаліптичної образності. Проблему функціонування бібліонімів у складі фразеологізмів побіжно розв'язують В. Познанська, Н. Пасік, С. Падевський, О. Мороз, Н. Щербакова, З. Лановик, О. Юрченко, П. Мацьків та інші.

Дотепер українська біблійна фразеологія й символіка з онімним компонентом залишаються мало досліджені в національній лінгвокультурології. Незважаючи на те, що остання вже послуговується теорією мовної та концептуальної картин світу, досі наявна потреба в українських розвідках, які посприяли б цілісній і докладній інтерпретації символіки Священного Письма, активізації тих виразників, що перебувають на периферії національної концептосфери; це уможливить залучення їх до мовленнєво-комунікативної практики й поповнення реєстру лексикографічних джерел бібліонімами, тому що недостатня їх кількість збіднює лексико-фразеологічну систему сучасної української мови й обмежує її виражальні можливості.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей семантичних механізмів фразеотворення, задіяних в українській лінгвокультурі. Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких завдань: проаналізувати особливості семантичних механізмів фразеотворення, задіяних в українській лінгвокультурі; з'ясувати, зокрема, типові семантичні механізми символотворення як особливий тип номінації духовно-культурних реалій; зафіксувати співвідношення між символами з антропонімією і топонімією компонентами як результати застосованих семантичних механізмів фразеотворення.

Виклад основного матеріалу. Науковці виокремлюють кілька способів творення фразеологізмів, зокрема, Л. Ройзензон за генетичним критерієм вирізняє три способи фразеологізації: 1) власне лінгвістичний, що полягає в переосмисленні, розширенні чи звуженні семантики складників усталеного вислову; 2) логічний, для якого засадничими є логіко-семіотичні фігури; 3) екстралінгвістичний, якому притаманна конденсація творів малих форм [228, с. 130]. В. Калашник акцентує увагу на лексико-фразеологічному, сутність якого полягає в утворенні фразеологізмів з окремих слів; фраземно-семантичному, за якого відбувається семантичне розгортання фразеологізму, набуття ним нового значення; синтаксично-фразеологічному, коли фразеологізми утворюють на основі вільних словосполучень і речень [98, с. 71]. М. Шанський доповнює окреслену типологію ще й фразеологічним калькуванням [299, с. 35]. Як зазначає В. Ужченко, «становлення українських фразеологізмів на базі іншомовних фразем можна нерідко назвати творенням лише умовно: часом ідеться про калькування, тобто передачу нових виразів шляхом копіювання моделей інших мов і наповнення їх елементами української мови» [276, с. 153]. Чимало таких ідіом запозичено саме за посередництва старослов'янської мови (*Хома невірний (невірячий), страха ради іудейська, вифлемська зірка, Еда й Саул во пророцех* (походить із церковнослов'янської і має ускладнені архаїчні компоненти: *еда* – «невже» та архаїчну (з палаталізацією) форму М. в. мн. «пророк» – *во пророцех*) тощо), книжне стилістичне забарвлення їх зумовлене первинним уживанням у Писанні.

Біблійні фразеологізми з онімним компонентом сформовані двома способами: 1) цитуванням текстів Старого й Нового Заповітів, напр.: з *Назарета що може бути доброго?, служити Богові і мамоні, плач Єремії* тощо; 2) експресивно-афористичним згортанням у зворот певного

сюжету, біблійної оповіді, напр.: *ити на Голгофу, геєна вогненна, лоно Авраамове* тощо.

На думку В. Мокієнка, творення фразеологічних одиниць з антропонімією й топонімією компонентами зумовлене імплікацією й експлікацією, що є потужним способом фразеологізації [179, с. 155]. Імплікація спричиняє концентрацію змісту фразеологізму завдяки економії форми, сприяє семантичному злиттю компонентів (онім є акцентантом джерела походження). Експлікація ж протидіє принципу економії засобів вираження, передбачає семантичне збагачення сталого вислову, а онімні складники якнайповніше реалізують свою додаткову семантику. Під час нарощення компонентного складу (експлікація) посилюється експресія оніма, вияскравлюється таке додаткове значення. В. Ужченко зауважує: «Залишаються недостатньо розробленими глибинні процеси і первинної, і вторинної фразеологізації, взаємовідношення семантичних і структурних чинників, систематичний опис різних провідних значенневих чинників (роль символу, місце евфемізації тощо), ієрархія і послідовність становлення фразеосемем, питання збагачення фразеологічного складу шляхом метафоризації» [275, с. 102]. Отже, за фразеотворення значущим є визначення сутності мовного матеріалу як основи для фразеологізації; окреслення процесів, що спричинили її створення; з'ясування різновидів взаємозв'язку, у якому така мовна одиниця перебуває з іншими. Одним із провідних понять ідіомотворення є «дериваційна база».

Потенційно будь-яка відома біблійна власна назва може бути піддана апелятивації, насамперед це стосується антропонімів і топонімів із певною семантичною репутацією, заснованою на позалінгвальних ознаках. Тому ономастична семантика (зокрема, біблійна) – це особливий семантичний різновид мовного й мовленнєвого рівнів. Унаслідок процесу апелятивації одна з додаткових конотацій власного імені посилюється настільки, що стає членом іншого понятійного ядра. Тоді апелятивація є повною, а семантика первинного / біблійного оніма може навіть бути нівельованою, напр.: *содом* – безлад (походить від назви біблійного міста Содом, населеного грішниками); *хам* – груба, невихована, нахабна людина (походить від власного імені одного із синів Ноя, який порушив заборону не піднімати очей на оголеного батька). Не кожен сучасний мовець оперує відповідними знаннями щодо первинного значення таких одиниць.

Грамматична модель апелятивації зумовлює дериваційні процеси в морфологічній мовній

системі. За такою моделлю сформовано значну кількість біблійних онімних компонентів, залучених до процесу фразеологізації, зокрема і прикметникові деривати, структурно й семантично залежні від антропонімів і топонімів. Вони перебувають на перетині площин власних і загальних назв і мають однотипне лексичне значення – семантику належності до власних назв. Семантико-синтаксичній структурі відад'єктивних фразеологізмів притаманна наявність прикметника, мотивованого антропонімами, які не лише маркують особу, а й маніфестують сукупність знань, типових рис, властивих їй. Значна кількість біблійних відіменникових посесивних прикметників функціонують у двох варіантах: із прикметниковою основною й конкурентноспроможною формою онімного компонента – генетива, напр.: *їудин поцілунок – поцілунок Іуди; Каїнова печать – печать Каїна* тощо.

Отже, процес ад'єктивації зумовлює деякі семантичні трансформації, які залучають відад'єктив до іншого синонімічного ряду слів і надають нового значення, проте власна назва біблійних фразеологізмів як соціально конотований знак імплікує фонові знання, на відміну від загальних назв. Прикметникові компоненти біблійного фразеологізму мотивовані антропонімами, які не лише номінують певну особу, але й маніфестують відповідні енциклопедичні знання, типізовані риси зазначеної особистості. Відантропонімні біблійні прикметники мають ширшу референцію, ніж загальні. Сублімація якісних значень прикметника і власне активізація словотвірних різновидів, що демонструють оцінне значення, синтезовані з витісненням і послабленням ролі присвійних прикметників.

Прикметникові форми з біблійним топонімним компонентом маніфестують семантику приналежності до одиничних власних назв, які у процесі комунікації переважно набули переносних значень. Компоненти, залучені разом зі стрижневим топонімом до фразеотворення, оприявлюють джерело походження фразеологізму та власної назви. Потенційно топонім може сполучатися з різними номенами – маркерами біблійних реалій. Українська мовленнєва практика засвідчує, що топонімний компонент може функціонувати у формі відонімних прикметників, які демонструють цілком нівельований зв'язок із денотатом, напр.: *єгипетська тьма, вавилонська блудниця, ієрихонські труби (сурми)* тощо. Деактуалізація фразеологізованого оніма в зазначеній структурній позиції сприяє виокремленню узагальненого значення у функції інтенсифікатора іменного компонента.

У таких фразеологізмах бібліонім можна замінити іншими детермінативами тощо.

Біблійні топоніми унікальні, оскільки демонструють універсальні взаємозв'язки «назва – об'єкт і його ім'я». Топонімні основи рідше, ніж антропонімні, зазнають апелятивації, бо зберігають зв'язок з тими об'єктами, номінаціями яких вони мотивовані, тобто їхня апелятивація є частковою. Бібліонімам разом із номінативною функцією притаманна й функція узагальненої характеристики. Саме це й посприяло залученню онімного компонента до складу фразеологізму з певною апелятивною характеристикою власної назви, що є наслідком тривалого мовленнєвого вживання. Формувалися біблійні сталі вислови поетапно: завдяки засвоєнню знань щодо біблійних реалій та переосмисленню прямого значення первинного словосполучення.

Ознаки традиційних образних уявлень щодо біблійних реалій можуть бути релевантними під час переосмислення словосполучення. Виокремлені у процесі апелятивації ознаки референта здебільшого усвідомлюють на основі біблійного сюжету. Бібліоніми, коли апелятивуються, набувають переважно соціально оцінних ознак, сформованих у мові завдяки звуковим асоціаціям із загальним характеризувальним іменем. До процесу фразеотворення залучено як власні назви, що зберегли зв'язок зі своїм денотатом, так і загальні, похідні від них. Виокремлення серед біблійних власних назв груп антропонімів і топонімів має велике значення для процесу фразеологізації та кваліфікації фразеологічних одиниць. Така диференціація бібліонімів є віддзеркаленням об'єктивної реальності та явищ довкілля.

Фразеологізми біблійного походження змодельовано на основі порівняння сформованих прототипних уявлень про норму й реалії дійсності. Біблійні ідіоми як знаки ситуацій, взаємодії об'єктів активізують різноманітні ментальні репрезентації, задіюють складні глибинні структури-концепти. Оперування фразеологічними одиницями потребує декодування концептуальних структур, залучених до механізму фразеотворення. Процес усвідомлення полегшують використання типових метафор / метонімії, завдяки наявності у структурі сталої сполуки символів, порівнянь, які вможливають декодування потрібної інформації. Значення багатьох біблійних атрибутивних порівнянь змодельовано за схемою «дуже + слово, що семантизує атрибут». Підґрунтям порівняння *ознака + як + об'єкт* є реальний чи уявний атрибут, виокремлений лінгвоспільнотою за певною

ознакою у прототипі. Наприклад, у сталій сполучі *мудрий як Соломон* (дуже мудрий) основою порівняння є слот *інтелект*, заповнений атрибутом *мудрий*; у фразеологізмі *старий як Мафусаїл* (дуже старий) основою порівняння є слот *довголіття* тощо. Образність таких атрибутів переважно прозора, якщо основою порівняння є біблійний атрибут. За кожною власною назвою Святого Писання у фразеології закріплено певні стереотипні ознаки.

Отже, бібліоніми зазнають складних значеннєвих трансформацій: у разі фразеологізації номінативне значення стає периферійним під впливом переносного – конотативного, тобто в семантичній структурі онімних компонентів відбувається перерозподіл ієрархічної залежності денотативних і конотативних складників, останні переміщуються з периферії лексичного значення до його центру [3, с. 6]. Конотації власних імен є одним із яскравих засобів метафоричної образності, вони виникають унаслідок метафоризації, метонімізації, порівняння, функційного переносу тощо. Конотації біблійних антропонімів і топонімів як компонентів фразеологічної одиниці – це вторинні емоційно-експресивні та змістові нашарування на їхнє власне онімне значення. Їм притаманна оцінність певних ознак людей чи географічних об'єктів. У мовленні власні імена не лише актуалізують національно-культурні, релігійні, моральні, локально-часові реалії, їх піддають узагальненню під час переосмислення, вони набувають статусу експресивних слів. Конотації біблійних антропонімів є стереотипними ознаками людини, її зовнішніх і внутрішніх рис, поведінки; конотації топонімів маркують явище і лише іноді – людину. Такі одиниці потрактовують як конотативно забарвлений експресивний онім. Семантика фразеологізму співвідносна з переносним значенням слова. У з'ясуванні зв'язку між загальною семантикою сталої сполуки та її лексичним наповненням домінують внутрішня форма, тобто образ, який мотивує цілісне значення фразеологічної одиниці. Семантичний обсяг фраземи часто не збігається із семантикою стрижневого слова, зіставляє поняттєві площини, констатують наявність семантичного надлишку. Наприклад, для номінації часового терміну, у межах якого відбулася будь-яка давня подія, послуговуємося номеном *давно* або фразеологізмом *за Адама*. На відміну від слова, фразема номінує давнішу подію: у кореляті *давно – за Адама* усталена сполука має семантичний конкретизатор *дуже*, який оприявлює вищий ступінь інтенсивності ознаки в семантичній структурі фразеологізму. Оскільки компоненти звороту остаточно не

десемантизовані, то по-особливому впливають на формування цілісного значення фразеологізму. Ще на етапі функціонування вільного словосполучення, яке пізніше зазнало фразеологізації, стрижневе слово було ядром образу, тобто основою для формування внутрішньої форми. Її уточнював певний компонент-актуалізатор, що модифікував ядро внутрішньої форми своїми образними характеристиками. Як зазначає Н. Щербакова, внутрішня форма фразеологізму є переосмисленням синтезу внутрішніх форм його складників [310, с. 48].

Намагаючись влучно схарактеризувати зовнішній вигляд людини, мовець акцентує на особливо виразних її нюансах, що і створюють образ, вербалізований завдяки фразеологічній одиниці, цілісне значення якої й вияскравлює уявлення про референт. Наприклад, фразеологізм *як Адам і Єва* має значення *зовсім роздягнуті люди* і спричиняє виникнення уявного образу голих людей; образною домінують є внутрішня форма цих компонентів – номінацій перших земних людей, призначенням яких було оволодіння й винаходи всього потрібного для життя й розвитку, тому, імовірно, актуалізовано асоціацію – найперші, отже, і голі. Образною основою є якась суб'єктивна риса, найістотніша для реалії буття.

На думку М. Коломійця, внутрішня форма фразеологізму – це «<...> мотивуюча образність фразеологічної одиниці, основана на дериваційних зв'язках її значення із значенням прототипу» [3, с. 8]. Внутрішня форма вторинної мовної одиниці є наслідком взаємодії словосполучення прототипу, метафоризованої вербальної бази мотивувального словокомплексу та мотивованого фразеологізму; дериваційної бази й нового фразеологізованого словосполучення. Важливо також усвідомлювати особливості ситуації, на основі якої виник образ, з'ясувати первинну модель, тобто реконструювати вихідну вільну словосполучу із прямим значенням компонентів, які сформували семантику фразеологічної одиниці.

Прототип і фразеологізм єднає відповідна сема, наприклад, для біблійної фраземи *авилонське стовпотворіння* і відповідного прототипу словосполучення такою семою є *багатолюдність*. Детермінованим образом із виразною негативною конотацією є прототипна ситуація щодо гріховної гордині людей – бажання зрівнятися з Богом завдяки зведенню башти до небес. Переосмислене значення фразеологічної одиниці констатують словники: «метушня, сум'яття, безладдя, галас»; «про велике стовпище людей, де панує хаос та безладдя» [7, с. 79]. У церковнослов'янській мові лексема *стовпотворіння* має значення *творіння*,

творення *бапти, стовпа*. Таку семантику, імовірно, було піддано переосмисленню за схемою: стовпотворіння → стовпитися → товпитися → натовп (багатолюдність). Трансформоване значення біблійного фразеологізму потрактовують як *велике стовпище людей, тому галас і безладдя*. Процес переосмислення забезпечує збереження мовного фонду, оскільки втрата первинного значення призводить до зникнення певних мовних одиниць. Часткова нівеляція семантики чи цілковита її сублімація сприяють збереженню вислову в мові.

Висновки і пропозиції. Біблійна фразеологія відіграє особливу роль у формуванні культурно-

національної картини світу. Саме фразеологічна система виявляє тривалий процес культурного розвитку лінгвоспільноти, фіксує морально-дидактичні настанови й універсалії та формує особливе світосприймання етносу. З огляду на те, що Книги Писання маніфестують загальнолюдські універсалії, притаманні різним культурам християнського світу, саме біблійна фразеологія є засобом збереження і трансляції давніх універсальних змістів, сформованих ще в давньоєврейській картині світу й актуалізованих у сучасному соціумі. Дослідження порушеної проблеми виявляється й надалі перспективним.

Список літератури:

1. Алефиренко Н. Имена собственные в составе фразеологических оборотов русского и украинского языков. Шоста республіканська ономастична конференція : тези доповідей і повідомлень. Одеса, 1990. Т. II. С. 5–7.
2. Калашник В. Фразеотворення в українській мові. Харків : Вища школа, 1985. 177 с.
3. Коломієць М. Фразеологічні синоніми. Дніпропетровськ : ДДУ, 1989. 68 с.
4. Костів К. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів. Київ : Україна, 1982. 426 с.
5. Мокиєнко В. Славянская фразеология : учебное пособие для вузов по специальности «Русский язык и литература». 2-е изд., испр. и доп. Москва : Высшая школа, 1989. 287 с.
6. Ройзензон Л. Отражение реалий в сравнительных устойчивых оборотах (на материале английского языка). *Актуальные вопросы фразеологии* : материалы XXVI Научной конференции профессорско-преподавательского состава. Самарканд : Издательство СамГУ, 1968. С. 130–138.
7. Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів / за заг. ред. В. Дубічинського. Харків : ВД «Школа», 2006. 832 с.
8. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологія сучасної української мови. Луганськ : Альма-матер, 2005. 400 с.
9. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологія сучасної української мови : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 494 с.
10. Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. / уклад. : Г. Удовиченко. Київ : Вища школа, 1984. Т. 1. 304 с.
11. Шанский Н. Фразеология современного русского языка. Москва : Высшая школа, 1985. 160 с.
12. Щербакова Н. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 195 с.
13. Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. 173 с.

Reshetniak O. O. REVISITING SEMANTIC MECHANISMS OF PHRASE FORMATION

The author analyzes the semantic mechanisms of phrase formation involved in the Ukrainian linguoculture, elucidates the typical semantic mechanisms of symbol formation in particular as a special type of nomination of spiritual and cultural realias. The mechanisms of formation of phraseological units have always been the object of attention of both foreign and domestic researchers of this language level. Domestic studies of the mechanisms of formation of phraseological meaning have only recently expanded the boundaries of the traditional approach, according to which phraseology is a rethinking of free combinations of words. Until recently, linguists mainly raised the issue of the symbolism of Ukrainian folklore, folk customs and traditions, as well as the symbolic meanings of some components of phraseological units. Scholars distinguish several means of formation of phraseologisms: 1) the actual linguistic means, which consists in rethinking, expanding or narrowing the semantics of the components of stable expression; 2) logical means, for which there are certain logical and semiotic figures; 3) extralinguistic means, which have condensation of works of small forms. Many such idioms were borrowed through the Old Slavonic language. Biblical phraseology plays a special role in shaping the cultural and national picture of the world. It is the phraseological system that highlights the long process of cultural development of the linguistic community, fixes the moral and didactic instructions and universals and forms a special worldview of the ethnos. Given that the Bible manifests universals inherent in different cultures of Christendom, such phraseology is a means of preserving and translating the ancient universal meanings that have developed in the ancient Hebrew picture of the world and actualized in modern society.

Key words: Bible, semantic mechanism of phrase formation, appellativation, biblical anthroponyms, biblical toponyms.

Rusakova O. O.

V. I. Vernadsky Taurida National University

THE ANALYSIS OF THE CRITERIA OF THE UKRAINIAN IELTS VARIANT

The article studies the correspondence of the international IELTS test to the criteria of the World Englishes Paradigm and contact variantology is discussed in this paper. English is the global contact language that is used in Europe as a Lingua Franca. English is one of the top studied foreign languages as in Ukraine so abroad because Ukraine is located in the European region and international relationships develop rapidly using the English Language. Receptive communicative competence such as Listening and Reading is analysed based on IELTS manuals. It is argued that grammatical and lexical structures in the training materials are selected adequately but the content reflects current migration processes, contexts of language use, and different accents of English from the viewpoint of native speakers in English-speaking countries.

Most of Ukrainians go to European and/or to Eastern countries it would be acceptable for them to hear how to speak in Italy, Germany, Portuguese, but not only in Britain. Even if the authors of the IELTS study materials included in the textbooks audio recordings in American, Australian or Canadian accents it is expected that Ukrainians would go to the USA, Australia or Canada, however, the reality differs. There would seem to be that the analysed materials are composed using the English variants however they are British. Just a small quantity of Ukrainians may go to Great Britain and will communicate in British accents there.

The analysed textbooks are formally modified because the authors included audio recordings in different English variants but only of the native speakers and text about the reality of the British, Australians, Americans, and Canadians. However, this formal approach is relevant neither to Ukrainian reality nor to the concept of the World Englishes Paradigm by which English speakers are classified by functional nativeness and genetic nativeness.

It is a fact that IELTS tasks are the same throughout the world for all modules on a test day. The test developers get the objectives and socio-professional information of applicants. However, this information does not influence the content of the exam. As a result, the analysis of the IELTS materials does not meet the aims and needs of test takers. The main presumption is that national IELTS test centers should introduce modifications according to the national and vocational status of test takers.

Key words: *lingua franca, World Englishes Paradigm, English as a lingua franca, IELTS testing materials, local variants of English.*

The core problem of the issue. This paper is devoted to a research at the intersection of sociolinguistics, the World Englishes Paradigm and methods of teaching the English Language (EL). There are tendencies in current sociolinguistics of EL which are directed at the study of localized usage norms of EL and language systems in the global linguistic situation of the late XX – early XXI century.

The polycentricity of EL in that period caused the appearance of a new field: the World Englishes Paradigm foundations were laid by the Indian-American sociolinguist Braj Kachru who divided English variants into three circles on a territorial basis. The Inner Circle includes countries where English is the native language; the Outer Circle includes post-colonial countries, where English is the second language and the Expanding Circle

belongs to the countries where the English language is studied as a foreign language.

Analysis of recent research and publications. There are many sociolinguists who study World Englishes (WEs). E.g. Jennifer Jenkins (Great Britain), Sandra L. McKay (America), Barbara Seidlhofer (Austria), Anna Mauranen (Finland), Sandra Mollin (Sweden), Zoya Proshina (Russian) and many others study EL as an International contact Language which is some kind of English as a Lingua Franca (ELF).

Since the World Englishes Paradigm is a new research field there are many problems in the study methods, opposite views and contradictions in terminology. Researchers object against the idea of British and American English variants being used as an International Language because a language is

shaped by its users and the quantity of the worldwide English users is superior to the quantity of native English speakers therefore it gives a reason to accept a new variant of English as a contact language or ELF.

The importance of the research is caused by the widespread status of European English (EE) as a second language in Ukraine, the processes of rapprochement with the European Union, where English is used as a contact language. In addition, there is a lack of the holistic and systematic coverage of problems of the regional European English variant and the Ukrainian variant coexistence, in connection with the functioning and teaching of a certain English version in the works of Ukrainian and foreign authors that we know.

The functioning of English as a second language in certain regions creates new characteristic features that can be used by the local society. In such language environment, a new variety of English requires further theoretical and pragmatic study. These issues are extremely interesting to research for the author of this paper who took the International English Language Testing System (IELTS) and is closely familiar with emerging Ukrainian English variant.

The aim of this article and the tasks. This paper aims to substantiate the necessity of the national diversification of the language competence of English as a second language in accordance with the trends of its functioning in the European linguistic continuum using the critical analysis of practical materials for IELTS.

In order to achieve this aim, the following tasks are performed:

1. To reveal the theoretical aspect of the criteria for identification of English as a second language in the European language situation from the position of the World Englishes Paradigm;
2. To determine variantological and functional-pragmatic characteristic of the methodological approaches in the IELTS test;
3. To analyse factual material of the training materials of the Listening Module and study materials;
4. To analyse factual material of the General Training Reading and the Academic Reading Module.

The outline of the main research material. The definition of the World Englishes Paradigm was introduced by Z. G. Proshina. The founder of this linguistics field was B. Kachru which is studied the current World English variants as a mother tongue for its native-speakers and as a foreign language for non-native speakers and their functioning [2, p. 184–185].

Braj Kachru understood the fact that EL means the global language continuum and different phenomena interacting within it. That is why he suggested that EL as a language for a huge number of people who are

not native speakers is not standardized phonetically, grammatically and lexically by EL of Great Britain or the US [14, p. 21–22; 15, p. 19–20].

The classification of B. Kachru was based on the idea of English as a language that originally belonged to native speakers and was perceived by non-native speakers as a second language and/or a learners' foreign language. Organising the variants of EL in the framework of the concept of "World Englishes", B. Kachru had proposed an original and functional model of English expansion [14, p. 11–36], in which its varieties are divided into three categories.

In B. Kachru's model, the World Englishes are located in three concentric circles, where the core, i.e. The Inner Circle includes the United States, the United Kingdom and other countries where EL is the national language. The variants of the Inner Circle have endonorms, i.e. their own standard used in all areas of society [5, p. 107]. B. Kachru called the Inner Circle norm-providing.

The second, the Outer Circle, embraces the countries which are associated with the British colonial empire historically. As Z. G. Proshina says, these variants have a wide range of social functions, including the function of interstate communication and the second official language of the country, supported by the institutions of the state, serving the administrative and legal, educational and cultural spheres [5, p. 107].

In the third, Expanding Circle countries are presented where English is not an official language but performs certain cultural and political functions focusing mainly on external communication serving as an instrument of interethnic and intercultural communication. EL appears in the speech of its users as a result of school education, but not as a result of learning in a natural communicative environment. B. Kachru calls these variants performance varieties [5, p. 107].

Until the second half of the XX century, EL of non-native speakers was still considered from the perspective of two samples, British or American. This idea was based on the theory that each language is the identifying property of its speakers who have a priority to establish its norms and standards [3, p. 84–85]. The linguists were interested in English as a Native Language (ENL) – British, American, Australian, etc. [1, p. 12–13, 15; 6; et al.; 17; 26; 28; 29, p. 10–12; 31], and there was the opinion that the rest of the world study English as a Foreign Language (EFL) or English as a Second Language (ESL).

However, EL went beyond the limits not only of the original national borders but also beyond the English-speaking world, and the native speakers

of new EL variants obtained the “proprietary rights” and legitimation of their regional norms and standards.

ELF functions as a contact language to meet communicative needs in international relationships of the speakers regardless of their being native or non-native speakers. The current classification of English speakers by functional nativeness and genetic nativeness gives a new understanding of English pragmatic characteristics.

According to the model of B. Kachru’s three circles, European countries are in the Expanding Circle, however, the number of English-speaking Europeans significantly rises every year. That is why researchers assume that the Expanding Circle is developing. It is obvious that English has become the Lingua Franca of Europe.

The most recent European researches show growth of the number of people who use English as a first language for communication with native speakers as well as a Lingua Franca with non-native speakers [17, p. 18]. The current language situation in European countries proves that bilingualism of English and another language has become popular since non-native speakers of English steadily increase in numbers [13].

The opening of the borders of post-soviet countries began the development of intercultural communication with almost all countries of the world. External factors such as international trade relationships and European integration influence the wide spread of EL as a second language in Ukraine.

Professor Laada M. Bilaniuk of Washington University states that since English is a global language it is used as a contact language for international relations between Ukraine and the worldwide English-speaking society. [10, p. 183]. However, this might be a controversial opinion judging by the fact that there are still many niches of social Ukrainian life where the use of English is inferior.

A Ukrainian researcher V. A. Radchuk observes significant changes in the Ukrainian language and considers that the reason of the recent process as free access to exchange information and Internet causing borrowing, code-switching, and interaction of several languages in one communicative area [7, p. 54–55].

There is widening of borrowings from English into Ukrainian advertising, media, trade and organization. Undoubtedly, it is possible to state that there is a great influence of English on the Ukrainian language.

Professor N. F. Klimenko distinguishes anglicisms and neo-borrowings. She qualifies them as barbarisms or foreign words used in the original phonetic

and graphic form of the original language and not adapted in the Ukrainian language system [4, p. 13]. O. V. Babenko studies the process of assimilation of anglicisms in Ukrainian and claims that “when a word has been borrowed, it becomes integrated into the receiving language with varying extent.” [9, p. 47].

Viktoriya Polyarush shows that among frequently borrowed words used in youth slang there are: ‘message’, ‘nick’ and ‘to crack’ in the IT area; ‘party’ (representing music and entertainment); ‘trend’ (fashion area); ‘crazy’, ‘traffic’ and ‘boy-friend’ ‘sound’ and ‘trash’”. [17, p. 117].

The following examples that are presented by a Ukrainian researcher Y. O. Molotkina demonstrate the impact of borrowings upon the speech of Ukrainians. “Наприклад, я приходжу в офіс, клінінг-менеджер захворіла. Окей. Я зустрічаю спічрайтера і копірайтера, вони мені говорять «Фліп-чарт брудний, є тільки вайтборд». Я говорю «Камон! Як ви можете воркати, коли у вас немає маст-хевстафу?» – Вибачте, а Ви зараз якою мовою говорили?» [11, p. 95].

According to Z. G. Proshuna, such deviations are gradually fixed in oral and written forms of discourse in different areas of activity turning into innovations. Some part of them is regarded as typical mistakes of the usage deviations indicate certain trends in changing the norms of EIL [6, p. 126].

Since a language is a dynamic process and English as a global language that is used in Ukraine as a contact language its impact on Ukrainian is obvious. In its turn, Ukrainian influences English. In accordance with the World English Paradigm, we may say that the Ukrainian variant of English is being formed and V. Y. Parashchuk calls it “Ukrlish” [8, p. 401].

Examples of English word usage in Ukraine demonstrate the influence of mental thinking on the attitude toward the English language in Ukrainian society.

In Ukrainian sometimes the trade centre is called a mall. In a huge trade complex, there are such names on signboards as “Megasport”, “Intertop”, “Moyo” for shops and departments. They are written in English. Also, there are transliterated English words in the names of firms on their signboards written by Ukrainian letters like “Electro Prom”, “It-Poltava”, “Auto Best Group”, “Holod Max”. These names may consist of Ukrainian words written in English letters. In Kyiv, there are such names on signboards of supermarkets, social buildings and firms like “Art Mall”, “Lavina Mall”, “Ocean Plaza”, “Sky Mall”, “Stereo Plaza”, “Kiev Expo Plaza”, “Fashion Cake”.

These numerous examples testify that in Ukraine the attitude of people toward the English language

is positive. Moreover, these facts suggest that the English language exercises significant influence on the life of Ukrainian society. In Ukraine, it is prestigious to study languages and primarily English.

Since English became a language of international communication and because of the increase of cross-cultural relationships, a significant amount of people leave their home countries with the intention to study or work in foreign lands. Different Universities and organizations of all English-speaking countries, however, require a certain English level proficiency from all their applicants or candidates.

One of the famous international English language tests is IELTS that was developed in order to evaluate accurate candidates' English level.

The basis of the IELTS test has been set in two versions (Academic and General Training) and four modules (Listening, Reading, Writing, and Speaking) for each part of the test. The content of IELTS was not significantly changed since its formation. In 1995 specific writing and reading modules were assimilated into a single module for each [16].

In order to understand the standards which are used in principles of evaluation of the test results demonstrated by testing system (IELTS) it is necessary to characterise what CEFR is for IELTS. The advantages of CEFR, working principles, three directions, the aims, two dimensions, and six levels of English language knowledge are discussed.

This research examines textbooks by the scheme which aims at discussing the four points: theme of the audio recording, sentence structure and vocabulary.

To substantiate the necessity of diversification of the receptive communicative competences is one of the main tasks while analysing the materials. The comparative method is applied in order to examine these communication skills.

The study materials are presented as a series of textbooks including the Student's book, Workbook and Teacher's Book. The Student's Book consists of 12 units that include a review section after every second or third units. Since the receptive communicative skills are examined within this paper, the Listening and Reading parts of this study material are presented. According to the Teacher's Book to this course, the section Bridge to IELTS is a guidance which teaches learners how to perform types of the IELTS task. The Living to IELTS feature teaches key functional language related to the Speaking test [12, p. 5]. However, the Listening part of this textbook is related to this feature as well.

The grammar section focuses on meaning, use and form that are drawn from reading and listening

texts [12, p. 4]. The parts of speech, morphological words structures and lexico-semantic groups are similar in both the reading part and in the listening part of this textbook.

The syntactical structures of the content of this study material mostly are not challenged because complex sentences are short and the proportion of them does not complicate the whole understanding of the materials. The content of this textbook is composed in accordance with the concept of the World Englishes Paradigm. However, the part of the text recording which was pronounced in the Brazil accent was repeated in British or Arabic accent in the Living to IELTS section.

The "Road to IELTS" Academic Reading Practice Test 1 by the British Council is analysed. This material consists of one original test of the Reading Module including three reading passages to demonstrate examination papers on a test day in order to introduce them to candidates in advance. The first page is composed of an instruction to candidates and some information about the tasks.

The themes of three texts vary from chronobiology, the theory about the triune brain to the process of the extraction of helium and its shortage. These texts are written in the types of non-fiction essays and are represented in semantic spheres such as medicine, nature, science. There is a variety of the types of sentences e.g.: Simple sentences: "This can take many forms." [18, p. 2], "The loss of helium on Earth would affect society greatly." [18, p. 11].

The analyses show that the themes of these texts are challenged sufficiently. If a person is not familiar with the 'Triune Brain' theory s/he might have challenge in understanding the whole content of the text and the questions.

The vocabulary that is used in all three texts is more formal, compared to its similarities in the questions. The first text consists of less special words, compared to others. However, there are two question types in the first and second reading passages, compared with the third passage.

To sum up, this training material is appropriate for the learners who would be able to understand the content of the test, see the principles of structuring and use their knowledge to prepare for the examination. However, these samples of the tests are not compiled according to the regional European English variant.

Conclusions. The present study was conducted in order to examine the training materials and textbooks which are used in Ukraine for preparation to the IELTS test. The research demonstrates that 1) the receptive communication competences (Listening and Reading)

are presented in the training materials paying attention to the content, its themes, and types of sentences, grammar, morphological word structures, and vocabulary; 2) the growth of challenging in number of paragraphs and types of sentences in the texts of Reading section and transcripts of Listening sections is evaluated by the quantitative method; 3) the qualitative characteristics of tasks and exercises are discussed basing on the analysis of the texts and transcripts.

The analysis shows that the content of the materials is not appropriate. The difference is that the content of "Road to IELTS" consists of the British variant of English and "Bridge to IELTS" consists of other English variants as Australian, Brazil, Chinese, etc.

Different accents are included in these textbooks for those people who are going to China for work and to Great Britain, Australia or the United States and will meet there Chinese, Brazilians, etc. It is implied that candidates will study in Britain or in the USA.

It has found that the model of offering identical tasks does not take into account the concept of the World Englishes Paradigm. It is argued that the criteria of complex variantology could be rationally used for the preparation of Ukrainian test applicants and it would be appropriate to diversify the test tasks according to the national variants of English, in the context of the variants of English where the test is taken or considering a socio-professional purpose.

Thus, a new approach to the English testing system in Ukraine is presented. This method is based on the existence of the great variety of English variants and it is offered to take into account these English variants in testing procedures.

Therefore, taking into consideration the concept of the World Englishes Paradigm, we suggest that the content of the IELTS test should be modified

considering the specific features of the Ukrainian variant of English and according to socio-professional purposes of applicants.

In order to achieve the modification of the IELTS test the following proposals are being brought forward: (1) According to the concept of the World Englishes Paradigm, the content of the Listening and Reading Modules should correspond to the national variants of English where the test is taken. Thus, for the Ukrainian candidates, texts and audio recordings should be in the Ukrainian variant of English.

(2) The audio recordings of the Listening Module should offer not only presentations of native English speakers in British and Australian accents but also include a range of German, Polish, Portuguese, Dutch, Chinese etc. accents of functional native speakers equally.

(3) The first four texts of the General Training should be about general themes and be the same for all candidates, but the fifth text should presuppose a right of choice of five options which cover the interest of the most spheres of Ukrainian job-seekers abroad, e.g., about housekeeping, agriculture, building, nursing and catering.

(4) The Listening module should be modified as the General Training and Academic Module with an account of the functional-pragmatic approach of a candidate's occupation and his/her aims which reflect the information from the application form.

Modification of the test IELTS according to the Ukrainian variant of EL, however, remains opened and could not be solved now. Since the Ukrainian variant of EL is not norm-formatting and the period of the formation of it is in a process of development. The perspective of the further study is the analysis of the formation criteria of the Ukrainian variant of EL.

References:

1. Домашнев А. И. Концепция национального варианта языка в трудах академика Г. В. Степанова. *Филологические исследования : Памяти академика Г.В. Степанова*. Москва : Наука, 1990. С. 4–17.
2. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И. Н. Жукова и др. ; под ред. М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина. Москва : Флинта ; Наука, 2013. 632 с.
3. Кабакчи В. В. Английский язык межкультурного общения – новый аспект в преподавании английского языка. *Иностранные языки в школе*. 2000. № 6. С. 84–89.
4. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. Київ : ВД Дмитра Бурого, 2008.
5. Прошина З. Г. Терминологическая сумятица в новом лингвистическом ракурсе: метаязык контактной вариантологии. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика*. 2015. № 1. С. 105–117.
6. Прошина З. Г. Учебники английского языка с позиции контактной вариантологии (World Englishes Paradigm). *Межкультурная коммуникация: Взаимодействие языков, культур и менталитетов* : монография : к юбилею проф. М. Г. Лебедько ; под ред. О. В. Николаевой. Владивосток : Дальневост. федерал. ун-т., 2014. С. 220–230.
7. Радчук В. А. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Мовознавство*. 2002. № 2–3. С. 39–45.

8. Паращук В. Ю. Типологія варіантів сучасної англійської мови в соціальній комунікації. *Наукові записки Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград, вид. Лисенко В. Ф. 2015. Вип. 137. С. 396–402.
9. Babenko O. V., Ilin S. V. Processes of assimilation of English borrowings in Modern Ukrainian. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»*. 2016. Р. 46–52.
10. Bilaniuk L. M. Contested tongues: language politics and cultural correction in Ukraine. Ithaca, N.Y. : Cornell University Press, 2005. P. 230.
11. DizeL Show «Проблеми Української Мови». 2016. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ukonBMs0WM0>
12. Harrison L. Bridge to IELTS. Teacher's Book. National Geographic Learning, Cengage Learning, 2012. 159 p.
13. Hoffmann C. An introduction to bilingualism. London : Routledge, 1991. 368 p.
14. Kachru B. B. Standards, codification and sociolinguistic realism: The English language in the outer circle. *English in the world: Teaching and learning the language and literatures* ; eds. R. Quirk, H. Widdowson. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. P. 11–36.
15. Kachru B. B. The Alchemy of English: The Spread, Functions and Models of Non-Native Englishes. Oxford : Pergamon Press, 1986. 200 p.
16. Manhattan Review. History of the IELTS. URL: <https://www.manhattanreview.com/ielts-history/> (access: 21.12.2018).
17. Polyarush V. The influence of English on Ukrainian, with a focus on the language of youth : thesis ... MA : Middle East Technical University. Çankaya/Ankar, 2010. 215 p.
18. Road to IELTS Academic Reading Practice Test 1. URL: <https://www.roadtoielts.com/> (access: 10.02.2021).

Русакова О. О. АНАЛІЗ КРИТЕРІЇВ УКРАЇНСЬКОГО ВАРІАНТУ ТЕСТУ IELTS

У статті аналізується відповідність міжнародної системи тестування англійської мови IELTS критеріям концепції варіантів світової англійської мови (АМ) та контактної варіантології. Рецептивні види мовленнєвої діяльності, такі як аудіювання та читання, характеризуються граматичними й лексичними структурами АМ, представленими в підручниках IELTS, які формально відповідають сучасним міграційним процесам, контекстам використання АМ і різним акцентам АМ з позиції носія мови в англійськомовних країнах, але склад усіх матеріалів не відповідає розвитку локальних варіантів АМ, зокрема українського варіанту. Запропоновані шляхи оптимізації тесту IELTS з урахуванням національного та професійного статусу іспитників.

Більшість українців їдуть до європейських та/або східних країн, для них було би прийнятно чути, як говорити в Італії, Німеччині, Португалії, але не лише у Великобританії. Навіть якщо автори навчальних матеріалів IELTS включені до аудіозаписів підручників з американськими, австралійськими чи канадськими акцентами, очікується, що українці поїдуть до США, Австралії чи Канади, проте реальність відрізняється. Проаналізовані підручники офіційно змінені, оскільки автори включили аудіозаписи в різних варіантах англійської мови, але лише носії мови та текст про реальність британців, австралійців, американців та канадців. Однак цей формальний підхід не має відношення ні до української дійсності, ні до концепції контактної варіантології, згідно з якою носії англійської мови класифікуються за функціональною природою та генетичною природою.

Фактом є те, що завдання IELTS однакові у всьому світі для всіх модулів у тестовий день. Розробники тестів отримують цілі та соціально-професійну інформацію заявників під час реєстрації. Однак ця інформація не впливає на зміст іспиту. Здається, аналізовані матеріали складаються з використанням англійських варіантів, проте вони британські. Лише невелика кількість українців може поїхати до Великобританії та спілкуватись там із британськими акцентами.

Як результат, аналіз матеріалів IELTS не відповідає цілям та потребам учасників тестування. Основне припущення полягає в тому, що національні тестові центри IELTS повинні вносити зміни відповідно до національного та професійного статусу учасників тестування.

Ключові слова: лінгва франка, контактна варіантологія англійської мови, міжнародна система тестування IELTS, АМ як лінгва франка, локалізовані варіанти АМ.

Руснак Ю. М.

Буковинський державний медичний університет

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИСЛІВНИКІВ З СУФІКСОМ -О, -Е У МОВОСТИЛІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ

Статтю присвячено аналізу прислівників як специфічної ознаки малої прози О. Кобилянської. З-поміж строкатого класу цієї незмінної самостійної частини мови виокремлюємо прислівники з суфіксом -о, -е, які належать до атрибутивних. Цей клас, що походить від прикметників і повторює їхні граматичні особливості, традиційно називається якісно-означальними прислівниками.

У художньому дискурсі О. Кобилянської натрапляємо на прислівники-оказіоналізми: лукувато, далеко-широко, рік-річно, хвиляво, потихенько-потихенько, напівсумно, напівзадумчиво.

У творах буковинської письменниці багато діалектизмів: дармо, надармо, заєдно, маркотно, припадково, ненастанно, недурно, конче, встидно, серед них є низки спільнокоренових слів: конечно, доконечно, доконче, конче; дармо, надармо. Знаходимо мовні одиниці, які можна розглядати як вплив язичія: незамітно, безгранично, нарочно, несподівано, конечно, недвижно, іменно. Слово много, яке авторка використовує досить часто, умотивоване впливом церковнослов'янської мови.

Якісно-означальні прислівники зазвичай успадковують і семантику твірної прикметника, яка, однак, перетворюється на вторинну ознаку або ознаку ознаки. У творах О. Кобилянської прислівники з суфіксом -о, -е виражають такі типи вторинних якісних ознак: емоційні, інтелектуальні, моральні, сенсорні, естетичні, часові, просторові тощо. Прислівники цього класу переходять у розряд прислівників міри іншої ознаки: безгранично, незвичайно, сильно, несказанно, конечно, страшно, страшенно, незмірно.

Прислівники на -о, -е функціонують у граматичних формах ступенів порівняння: тяжче, радше, чимраз рідше й слабше, поважніше, дальше, ліпше, свободніше, краще, найважливіше, якнайборше.

Актуалізація вторинної ознаки відбувається внаслідок використання різних шрифтів та парцеляції.

Ключові слова: прислівник, діалектизм, якісна ознака, художній дискурс, оказіоналізм, ступені порівняння, мовостиль О. Кобилянської.

Постановка проблеми. У малій прозі О. Кобилянської прислівники відіграють важливу роль, створюючи своєрідний візерунок текстової тканини, виступають специфічною ознакою мовостилу письменниці.

Прислівник належить до найбільш дискусійної частини мови як за семантичними, морфологічними, синтаксичними ознаками, так і словотвірними особливостями. У дефініціях прислівника науковці виокремлюють ті чи ті ознаки. У частиномовній класифікації І. Р. Вихованця прислівник і прикметник перебувають на периферії. Мовознавець вважає, що «прислівник прилягає до аналітичних синтаксичних морфем, є частиною мови, яка поповнює службові граматичні морфеми» [2, с. 156].

Прислівники за семантико-синтаксичними ознаками розподіляються на дві великі групи: обставинно-атрибутивний клас, який ґрунтується на вихідних прикметниках і повторює граматичні

особливості прикметників, і власне обставинний клас, що корелює із семантико-синтаксичними відношеннями складнопідрядних речень і становить щодо них похідну одиницю [2, с. 186].

З-поміж строкатого класу цієї незмінної самостійної частини мови виокремлюємо прислівники із суфіксом -о, -е, які належать до атрибутивних. Цей клас, що походить від прикметників і повторює їхні граматичні особливості, традиційно називається якісно-означальними прислівниками, що «вказують на якісну ознаку іншої ознаки – процесуальної або статичної» [7, с. 435].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти мовотворчості О. Кобилянської досліджувало чимало мовознавців, передовсім буковинських: Н. Гуйванюк, Н. Бабич, Л. Ткач, О. Кульбабська, М. Скаб, Н. Руснак, С. Шабат-Савка, О. Кардашук, Т. Гуцуляк, В. Чолкан, О. Максим'юк, О. Даскалюк та ін.

У розробленні прислівника спираємось на праці І. Вихованця [1; 2], В. Горпинича [3], К. Городенської, О. Безпояско, П. Білоусенка, В. Німчука [5], Г. Гримашевич, В. Русанівського [8], І. Уздиган та ін.

Постановка завдання. Мета статті – визначити особливості мовостилю О. Кобилянської на матеріалі прислівників із суфіксом -о, -е. Мета передбачає вирішення таких завдань: з'ясувати текстотвірні можливості прислівників, як-от: оказіональний і діалектний вияви; визначити типи вторинних ознак та граматичні особливості прислівників на -о, -е.

Виклад основного матеріалу. За нашими спостереженнями, художній дискурс О. Кобилянської рясніє прислівниками, зокрема прислівниками на -о, -е, що і послугувало мотивацією аналізу. Цей клас слів відображає особливості мовостилю буковинської письменниці. Так, серед прислівників натрапляємо на оказіоналізми: *лукувато, далеко-широко, рік-річно, хвиляво, потихенько-потихенько, напівсумно, напівзадумчиво* та ін. Напр.: *Він оглядав її хвилюк полохо, а по тому знову став по-своmu дивитись навперед себе, напівсумно а напівзадумчиво* [4, с. 119]. *Зелені куці з густо і лукувато до землі спадаючими віниками галузок, обсипані дрібним звяздовато-жовтим цвiтом...* [4, с. 294]. *Неначе перед тяжкою операцією, так стало їй хвиляво на душі* [4, с. 386].

Складанням слів утворено оказіоналізми *далеко-широко, потихенько-потихенько*. Пор.: *Дерева білили цвiтом, запах із них розносився далеко-широко воздухом, а вечори були повні неказанно лагідної, приманчивої краси...* [4, с. 288]. *А вона прийшла потихенько-потихенько ззаду і діткнулася (се Morgenseele робила) устами волоссячка його там, де воно на шию спало і ковнірця дотикалося...* [4, с. 396].

Привертає увагу оказіоналізм *рік-річно*, утворений комбінацією способів словотвору: *Здавалося, ціле життя їх, уся їх будучність крилася в зеленій дубині, що рік-річно весною відновлялася і простирала до них свої густі крилаті віти...* [4, с. 312].

Закономірно, що в мові творів західноукраїнської письменниці чимало діалектизмів. Питання діалектизмів – складне, зумовлене передовсім чинником часу. Так, серед діалектизмів є мовні одиниці, засвідчені в сучасних буковинських говірках, та мовні одиниці, що вийшли з їхнього ужитку. За визначенням діалектизмів до другої групи належать діалектизми, зумовлені впливом

язичія. Пор. *Діалектизм 1* – «позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність. Діалектизми віддзеркалюють процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів діалектної мови чи регіональних варіантів літературної мови. Основними шляхами проникнення діалектизмів у літературну мову є мова художньої літератури, публіцистики, наукової літератури, усне мовлення, лексикографічні праці» [8, с. 146].

Серед прислівників трапляються мовні одиниці, які можна розглядати як вплив язичія (такі елементи пристосовуються до закономірностей української мови): *незамітно, безгранично, нарочно, неожидано, конечно, недвижно, іменно*. Напр.: *Широкий промінь сонця засунувся незамітно до неї і заграв на її лиці; вона вже в півсонку* [4, с. 247]. *Незамітно оставалась чимраз більше і більше від товаришок і ровесниць...* [4, с. 376]. *А що в своїх рішеннях була скоро й консеквентна, – я любила її безгранично, приноровлювалася до неї без надумання і, мов та ріка, так пліла я спокійно виробленим нею руслом, щоб знов, як ріка, згубитися, може, й з іншими такими, як я, в житті, як у морі...* [4, с. 257]. *Говорила, мовби не бачила її зовсім, або мовби усувалася від неї нарочно* [4, с. 269]. *Уривала неожидано посередині гами смутним акордом, полишаючи в душі масу викликаних почувань мов на глум...* [4, с. 284]. *Відтак засунув її тісно над чоло, потягнув іще раз із пляшки, подав пляшку жінці і, заховавши її опісля коло себе в ноги, закинув собі віжки на шию, руки засунув у рукави, і згорбившись удвоє перед вітром, попав у тупу задуму й сидів недвижно* [4, с. 315]. *Іменно довгими сумерками воно зближається* [4, с. 323]. *Раз поцілував в її присутності хлопчика малого, що був на станції, де віктувався він, і їй стало зависно* [4, с. 390]. *Постепенно ішло воно, поволі* [4, с. 391–392].

Слово *много*, яке авторка часто використовує, можна розглядати як вплив церковнослов'янської мови. Пор.: *Одна з них, раппа Wandy говорила дуже много про освіту, про гуманність, про чуття, стояла зі мною майже завсідги на воєнній стопі і звала мене глумливо: Гейне* [4, с. 190]. *Вона би йому могла дуже много завдячувати* [4, с. 380].

До діалектизмів буковинських говірок належать лексеми: *дармо, надармо* (словотвірні варіанти) «даремно», *заодно, заєдно* (фонетичні варіанти) «постійно, довгий час», *маркотно* «тоскно, досадно», *припадково* «випадково», *ненастанно* «постійно», *недурно* «не даремно», *конче* «неодмінно, обов'язково», *встидно* «соромно».

Пор.: *Я дармо підозрювала його тоді в якихось симпатіях до німочки, – він для одного свого товариша виробляв рекламу* [4, с. 288]. *Барвні малюнки, яскраві папери, стяжки, дерев'яні хрестики, горнятка, засохлі цвіти, а в вікні понсові цвітучі цвіти, що тиснуться надармо до замарганого скла по дрібку сонця* [4, с. 221]. *О що вона його перед хвилию просила, чого не міг дати, і вона надармо оставила щось зі своєї покори?* [4, с. 295]. *Шукаючи мешкання, зайшла я припадково і в цю вулицю* [4, с. 270]. *Вони дожидали її кінця, і свічка горіла коло неї майже ненастанно...* [4, с. 312]. *Іншим часом дивилась ненастанно на двері блискучими очима, чи не одчиняться і чи не кине їй хто якого їдла; але вони, немов навіки, зачинилися, і вона плакала з жалю й нетерпеливості* [4, с. 313].

Письменниця активно використовує прислівник заодно, заєдно, який суміщає в собі значення часу та способу дії: *...дивиться він заодно скляними очима тими на тії мавпи і шимпанзе* [4, с. 330]. *Тут високі покої, і він буде прекрасно звучати, – говорила заєдно* [4, с. 272]. *Їй здавалося виразно, що, замість кулака, настановилася там за нею на санках чорна, недвижна, кінчаста купа, стається чимраз тяжчою й дивиться заєдно на її хребет* [4, с. 317–318].

Прислівники-діалектизми маркотно, самітно, встидно, зависно, мізерно виражають психічний стан людини і в односкладному безособовому реченні виступають присудками: *Мені стало маркотно* [с. 263]. *Самітно мені на Русі* [4, с. 330]. *Упрочім, їй було того всього встидно, і вона крилася і ховалася з тим, як із злочинцем* [4, с. 376]. *Раз поцілував в її присутності хлопчика малого, що був на станції, де віктувався він, і їй стало зависно* [4, с. 390]. *Тут тісно, мізерно, а її гнало...* [4, с. 380].

Деякі діалектизми засвідчені у Словнику буковинських говірок. Напр., слово задурно «1) безплатно; 2) даремно, безпідставно; 3) безрезультатно» [6, с. 130]. О. Кобилянська використовує спільнокореневі прислівники дурно «безплатно», недурно «не даремно, не безпідставно», за півдурно «півціні». Напр.: *Вона вже така збіджена з гризоти і з видатків, що чим раз, то більше чорніє. Недурно й прозвали її чорною* [4, с. 352]. *Я не хочу дурно* (с. 303). *Його знов упоїв, як і оногди, той проклятий невіра, хоче його затуманити, щоб йому висапав за півдурно кукурудзу...* [4, с. 188]. *Не дурно волочилася по лісі. Котрий християнин іде в ліс слухати, як він шумить* [4, с. 134]. *І недурно сказав хтось мудрий: “Не добре самому бути”* [4, с. 418].

У художньому дискурсі авторки функціонує низка спільнокореневих діалектизмів: *конечно, доконечно, доконче, конче* зі значенням «обов'язково», причому останній діалектизм, за нашими спостереженнями, трапляється в мовленні сучасних діалектоносіїв. Пор.: *Або одного коня й кілька господарських речей: віз і інше таке, що потребував конечно* [4, с. 301]. *Ні, ні, він не смів умерти. Нізащо в світі. Він мусів жити, доконечно, доконечно...* [4, с. 391]. *Та як хочете, щоби доконче віддалася, то присилуйте!* [4, с. 183]. *Її ровесник, хоча б і з найбарвнішою минувиною, з лисиною, як місяць, він чомусь усе ще “молодий”, тим часом вона, здорова, духом свіжа, – вона чомусь ... доконче “старе пудло”, до якого нема чого уст отворяти, бо їй саме стільки й стільки років минуло* [4, с. 333–334]. *Йому вийшли були сажневі дрова й конче треба було якихось дров, то й утяв те дерево...однісіньке у тім лісі...* [4, с. 117]. *Мушу прилетіти конче!* [4, с. 346].

Письменниця слову конче надає особливої смислової ваги, актуалізує його, відтворюючи курсивом; різний шрифт дозволяє стверджувати про елементи креологізованого тексту. Напр.: *Простір той такий широкий передо мною, що конче пожре твої сили, він чимраз більше і більше займає мій ум і мене* [4, с. 348].

Прислівники *радише, борше* фігурують у Словнику буковинських говірок: *радише* «охочіше, радо» [6, с. 448]; *борзо* 1) «швидко», вищ. ст. борше; 2) «передчасно» [6, с. 36]. Напр.: *Ішла пильно; по важності, з якою ступала, знати було, що була інтелігентна і вдячна і що належала до тих, що радише з утоми падуть, чим залишать свій тяжкий обов'язок* [4, с. 309]. *Або я вдурів, чи наївся їдовитих грибів? Борше тамтоті в долині! – відповів* [4, с. 120]. – *Ти втомилася, – сказав, – не можеш іти зо мною в парі. Я йшов заборзо* [4, с. 122].

У наступному контексті форма *якнайборше* (найвищий ступінь порівняння від *борзо*) актуалізовано внаслідок парцеляції: *А відтак заволоділо нею одне почуття, що наплило могутчою хвилию на її душу і наказувало лиш одне: до хати забрати нещасного. Якнайборше до хати* [4, с. 356].

Якісно-означальні прислівники походять від якісних прикметників. Зазвичай цей клас прислівників успадковує і семантику твірного прикметника, яка, однак, перетворюється на вторинну ознаку або ознаку ознаки. Так, у мові творів О. Кобилянської можна виокремити такі основні типи вторинних якісних ознак:

– **емоційна**: *втішно, глумливо, холодно, відпорно, байдужно, роздрознено, спокійно, бурливо, ніжно, перелетно, маркотно, нервово, радо, кокетливо, сумувато, горесно, скажено, несамовито, скучно, розпучливо, неспокійно, тужно, сердито, зажурено, смутно, нервово, злісно, грізно, здержано, покірно, спокійно, злобно*. Пор.: *Справді, я й лякався, і соромився, і поводився холодно й відпорно...* [4, с. 213]. *І, обнявши мене бурливо за шию, шукала вогкими очима на моїм лиці гніву* [4, с. 259]. *Коло нього задержувався місячними ночами і заглядав радо в його глибіню* [4, с. 325]. *Зажурена й смутна осталася менша меча на березі; зажурено й смутно оглядає свої крильця й видить: вони в неї геть-геть слабші й менші, як у більшої* [4, с. 347]. *Потім обернулася і почала убиратися нервово і злісно* [4, с. 364].

– **інтелектуальна**: *цікаво, невмотивовано, докладно, несвідомо, пильно, тонко, змислово, проникливо*. Напр.: *Веселі й сумні пісні причинялися несвідомо до того, що тут рішили гірку справу* [4, с. 304]. *Я бажаю, щоб ви висловили мені раз ясно і докладно свої думки про нашу жінку* [4, с. 331]. *Так пильно вчився, щоб приїхати додому, щоб побачити її...* [4, с. 369]. *Молода Марія розвивалась змислово незвичайно рано* [4, с. 371]. *Як остро і проникливо гляділа на їх поведіння, прислухувалася їх словам, поглядам* [4, с. 381].

– **моральна**: *совісно, свобідно, тонко, здержано, покірно, поважно, співчутливо, встидно, підло, фальшиво, погірдливо, зависно, легкодушно*. Напр.: *Вислухавши їх поради, сповнив совісно їх прикази!* [4, с. 186]. *По відчиті махнув один панок із класу “учених” дуже співчутливо рукою* [4, с. 337]. *Гришите, та н’єте, та крадете, та рабуєте, свідчите фальшиво один на другого; на Боже не дасте – і добром має ставати стужа та фортуна?* [4, с. 351]. *Відтак викривив старечі уста погірдливо* [4, с. 354]. *Там, де вони ще легкодушно усміхалися, я вже болісно морицїла брови* [4, с. 422].

– **сенсорна**: *пискливо, нечутно, болісно, глухо, ясно, шумливо, сухо, протяжно, щільно, потихо, порожньо, тісно, лакомо, здавлено, болісно*. Напр.: *Нечувана погоня відбувалася німо на широких просторах* [4, с. 317]. *Дзвінки не опускали її. Товклись пискливо довкола її шиї й благали розпучливо не зупинятися ані на хвилину ніде* [4, с. 318]. *Дражнить мене, а розілляться не можу, – відшемрувала болісно* [4, с. 320]. *Глухо пішов відляк води лісом* [4, с. 326]. *Він ніжно збудований, хоровитий, говорить потихо, сміється лагідно, руки в нього делікатні й виніжені, і він любив цвіти, мов дама* [4, с. 371]. *Пожи-*

рала лакомо кожне слово [4, с. 393]. *Так не могла говорити, але в неї так болісно дрижало серце!* [4, с. 395].

– **естетична**: *святочно, кокетливо, недбало, викінчено, розкішно, гарно, зле, виразно, любо, предивно, зневажливо, ніжно, славно, ненормально, рівно, красно, чемно, пишно, чудно, мізерно, прихильно, неміло*. Напр.: *Виглядала дуже гарно й дуже святочно в тій хвилі...* [4, с. 284]. *Білявим піском повисипувані стежки, окружали, кокетливо вигинаючися, клумби й арабески й губилися в корчах, що росли густо під холодним муrom...* [4, с. 294]. *Так красно поховала бідного...та такі поминки справила – що ей де!* [4, с. 358]. *А красний був такий! Білявенький, чемно одитий і дуже вже тихий* [4, с. 364]. *Дерева попукали, трава зазеленілась, а шутка пишно розцвілася* [4, с. 367]. *І дуже славно зробив!* [4, с. 419–420].

– **часова**: *неустанно, хутко, наскоро, живо, вічно, скоро, довго, рік-річно, ненастанно, цойно, надовго, хутко, живо, квапно, рано, незадовго, довго-довго*. Напр.: *У день перед тим чорні ворони окружували безнастанку соломою криту хатину, мовби там лежав труп і ждав на них довго...* [4, с. 304]. *Вони дожидали її кінця, і свічка горіла коло неї майже ненастанно...* [4, с. 312]. *Стіснена в оцей жолоб та вічно стережена каменистим берегом?* [4, с. 320]. *Так закінчила жінка свою оповістку і побігла квапно дальше* [4, с. 360]. *Соромилася довго-довго, але ніяк не знала, як собі допомогти* [4, с. 390].

– **просторова**: *скісно, насліпо, прямо, недоглядно, високо, рівно, далеко-широко, далеко, недалеко, близько*. Пор.: *Іде полем вузькою стежкою, що в’ється скісно, й заточується, опустивши голову на груди, немов п’яний* [4, с. 188]. *Старі провели його далеко, аж на кінець села...* [4, с. 304]. *У полеті спинявся від часу до часу, кружжав у дикій несамопитій пустоті на однім місці й кидав високо клубами снігу стовпом угору...* [4, с. 210]. *Сильніша (меча) високо і рівно понад морем, мов за ниткою в просторі, мов срібна стрілка жене* [4, с. 347]. *Вона дивиться далеко й високо вперед себе...* [4, с. 347].

– **кількісна ознака**: *много, зачасто, взаємно, обопільно, самотно, подвійно*. Напр.: *Густий старий ліс розкинувся тут, а Рунг і Магура, поборені красою своєю взаємно, схилилися і потонули в його темну глибіню* [4, с. 216]. *Наші душі піднімалися в нас і потопали одна в другу обопільно* [4, с. 344]. *Вона би йому могла дуже много завдячувати* [4, с. 380].

Проте прислівники цього класу переходять в інший семантичний розряд, у розряд прислівників

міри іншої ознаки: *безгранично, незвичайно, сильно, неказанно, конечно, страшно, страшенно, незмірно*. Ці прислівники виокремлюють статичну ознаку, зазвичай відносяться до прикметників, прислівників, рідше – до дієслів. Пор.: *І чому ж би ні? – запитав один професор, котрий недавно одружився і був зі свого кроку незмірно ущасливлений* [4, с. 417]. *Наколи пізналася з одним молодим чоловіком, що був компетентним оцінити її праці і оцінив незвичайно прихильно, майже приказуючи їй писати, бо в неї “значний літературний талант”* [4, с. 381]. *Головна річ в тім, щоб мати справдішньо щирі і любу душу при тобі, а все інше – другорядна справа* [4, с. 418]. *А що в своїх рішеннях була скоро й консеквентна, – я любила її безгранично, приновлялася до неї без надумання...* [4, с. 257]. *Дерева білили цвітом, запах із них розносився далекошироко воздухом, а вечори були повні неказанно лагідної, приманчивої краси...* [4, с. 288]. *Молода Марія розвивалась змислово незвичайно рано* [4, с. 371]. *Коли ходила на переходи в ліс і гори, вертала зворушена, з оживленими очима і незвичайно щаслива* [4, с. 371]. *Знала лише, що любить його безгранично, що он там стоїть він, що в його душі кипить біль і чуття і що вона до нього належить* [4, с. 392]. *І він, і вона панували страшенно над собою* [4, с. 397]. *...Звичайно прислухаюся, як шумить ліс. Він шумить, як море, лише далеко слабше* [4, с. 123].

У малій прозі О. Кобилянської фіксуємо чимало прислівників, що функціонують у формі вищого та найвищого ступенів порівняння: Напр.: *Крізь понуру масу мряк, в яку уткалася гризуча туга, що укладалася щораз тяжче на все й ширилася тяжкими хвилями так далеко, як око сягало, спонукаючи, що всі барви блідли, пробивався один голос* [4, с. 305]. *Грубі наминаючі слова пролітали над нею чимраз рідше й слабше* [4, с. 314]. *Нехай поглибляться в неї поважніше і наберуть*

із неї корму для себе, щоб станути в першій лінії капіталом самій собі; дальше – і в повнім значенні слова: правдивою товаришкою чоловікові своєму... [4, с. 342]. *Я кажу, що можна задля маєтку оженитися артистові з панною і жити в мирі і в згоді, працювати ліпше і свободніше, як у журі за хліб насущний, марнуючи час і енергію, заслунюючися якимсь дуже проблематичним аргументом, що буцімто без любові женитися годі, а їй краще знов зі своїм маєтком забезпечити йому долю і удержати для штуки, як на самоті з нудьги з розуму сходити, коли нема настільки сили й духу, щоб самій боротися з життям* [4, с. 420]. *Старий (панотець) уже був, а що найважніше – який хосен йому з того...а то акурат...* [4, с. 350]. *Найрадіше* приставала зі своєю учителькою, дамою незвичайного образования й інтелігенції [4, с. 376]. *Здавала саме письменну матуру, тішилася надією, що й усна піде незгірше, а що найкраще – я була нареченою професора...* [4, с. 288].

Висновки і пропозиції. У художньому дискурсі О. Кобилянської чимало прислівників різної природи, які увиразнюють мовостиль письменниці. Серед цієї групи особливе місце посідають атрибутивні прислівники із суфіксом -о, -е. З-поміж них натрапляємо на прислівники-оказіоналізми. У творах буковинської письменниці багато діалектизмів, серед них – низки спільнокореневих слів. Серед діалектизмів є мовні одиниці, які можна розглядати як вплив язичія. У творах О. Кобилянської прислівники із суфіксом -о, -е виражають такі типи вторинних якісних ознак: емоційні, інтелектуальні, моральні, сенсорні, естетичні, часові, просторові тощо. Прислівники цього класу переходять у розряд прислівників міри іншої ознаки. Прислівники на -о, -е функціонують у граматичних формах ступенів порівняння. Актуалізація вторинної ознаки відбувається внаслідок використання різних шрифтів та парцеляції.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови ; за ред. І. Вихованця. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.
3. Горпинич В. О. Українська морфологія. Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. 350 с.
4. Кобилянська О. Ю. Зібрання творів : у 10 т. : Новели. Оповідання. Поезії в прозі / за ред. В. І. Антофійчук (голова) та ін. Чернівці : Букрек, 2013. Т. 1. 476 с.
5. Німчук В. В. Прислівник. Історія української мови : морфологія / ред. кол. В. В. Німчук та ін. Київ : Наук. думка, 1978. С. 342–412.
6. Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
7. Сучасна українська мова : морфологія / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 584 с.
8. Українська мова: енциклопедія / за ред. В. М. Русанівський та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 820 с.

Rusnak Yu. M. LEXICAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF ADVERBS WITH THE SUFFIX -O, -E IN O. KOBLYANSKA'S LANGUAGE STYLE

The article is devoted to the analysis of adverbs as a specific feature of O. Koblyanska's short prose. Among the diverse class of this invariable independent part of speech we distinguish adverbs with the suffix -o, -e, which belong to the attributive class. This class comes from adjectives and repeats their grammatical features, traditionally is called qualitative-defining adverbs. In O. Koblyanska's artistic discourse we come across adverbs-occasionalisms: лукувато, далеко-широко, рік-річно, хвиляво, потихенько-потихенько, напівсумно, напівзадумчиво. In Bukovinian writer's works there are many dialectisms: дармо, надармо, заєдно, маркотно, припадково, ненастанно, недурно, конче, встидно. Among them there are a number of common root words: конечно, доконечно, доконче, конче; дармо, надармо.

We have found language units that can be considered as the influence of yazyuchia: незамітно, безгранично, нарочно, несподівано, конечно, недвижно, іменно. The word багато, which the author uses often, can be considered as the influence of the Church Slavonic language.

Qualitative-defining adverbs usually inherit the semantics of the creative adjective, which becomes a secondary feature, or feature of the feature. In O. Koblyanska's works there are adverbs with the suffix -o, -e, which express the following types of secondary qualitative features: emotional, intellectual, moral, sensory, aesthetic, temporal, spatial etc. Adverbs of this class pass into the adverbs category "measure of another sign": безгранично, незвичайно, сильно, несказанно, конечно, страшно, страшенно, незмірно.

Adverbs on -o, -e function in grammatical forms of degrees of comparison: тяжче, радше, чимраз рідше й слабше, поважніше, далше, ліше, свободніше, краще, найважніше, якнайборше.

The actualization of the secondary feature is due to the using of different fonts and paracyliya.

Key words: *adverb, dialectism, qualitative feature, artistic discourse, occasionalism, degrees of comparison, O. Koblyanska's language style.*

Стратулат Н. В.

Національна академія внутрішніх справ

ПЛЕОНАЗМИ ЯК РІЗНОВИД ЛЕКСИЧНИХ АНОРМАТИВІВ У НАУКОВОМУ МОВЛЕННІ

Статтю присвячено висвітленню актуальних питань, пов'язаних із виокремленням порушень лексичних норм у науковому мовленні. Акцентовано увагу на одному із типів недотримання правил слововживання – плеонастичних конструкціях.

З огляду на природу мови науки й особливості її функціонування зазначено, що до наукових текстів висувуються вимоги найвищого рівня. Передусім це запити, пов'язані з дотриманням норм сучасної української літературної мови, яка забезпечує науковий стиль і реалізується у сфері наукового спілкування. Беззаперечно, порушення цих норм свідчать про невідповідність текстів наукового характеру загальноприйнятим вимогам.

Першочергово визначено роль лексичних норм у науковому тексті, зокрема правил слововживання. З'ясовано, що саме зумовлює недотримання лексичних норм у процесі мовлення та їхні негативні наслідки, відображені в тексті.

Розглянуто погляди сучасних лінгвістів на зміст поняття «плеоназм». Встановлено, що, попри різні погляди дослідників, існує одностайна думка, що плеонастична конструкція ґрунтується на словесній надмірності змісту висловлювання, а це виявляється у семантичному дублюванні його частин.

На фактичному мовному матеріалі проаналізовано виявлені типові лексичні помилки, які демонструють відповідні відхилення від норм сучасної української літературної мови. На конкретних прикладах описано порушення семантики через ненормативне слововживання, а саме: розглянуто вживання таких лексичних помилок, як плеоназми. Окрім того, подано низку плеонастичних конструкцій, які найчастіше зустрічаються в наукових текстах, чим, власне, і порушують вимоги до нього. Зазначено відповідний нормативних варіант.

У статті використано такі методи лінгвістичного дослідження, як компонентний, дис-трибутивний і контекстуальний аналізи, а також описовий метод.

У висновках запропоновано шляхи підвищення лексичної грамотності в наукових текстах, а також висловлено пропозиції щодо уникнення надалі порушень правил слововживання.

Ключові слова: плеонастичні конструкції, значення слова, спільна семантика, лексична норма, лексична сполучуваність слів.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли наукова комунікація набирає стрімких обертів з огляду на нагальні потреби суспільства, питання відповідності мовлення науковців (як усного, так і писемного) загальноприйнятим правилам сучасної української літературної мови не втрачає своєї актуальності.

Поява великої кількості наукової продукції, яка відображає досягнення з різних галузей знань, посилює увагу до культури сучасного наукового тексту як комунікативної необхідності. Це, зі свого боку, змушує представників наукової спільноти ретельно ставитися до використання мовних засобів у процесі наукового спілкування, дотримуючись відповідних вимог, що висувуються до наукового мовлення. Тому науковець у процесі формулювання результатів досліджень зобов'язаний створювати такий текст, який буде

не тільки адекватно відображати інтелектуальний зміст, а й відповідатиме критеріям культури мовлення у сфері наукової комунікації [5, с. 5].

Безумовно, передусім це стосується критерію грамотності, що ґрунтується на знанні норм української мови та їх дотриманні в мовленнєвій практиці. Грамотна інтерпретація інтелектуального надбання за допомогою мовних ресурсів дозволяє якісно розширити інформаційний простір, як національний, так і світовий. Особлива увага повинна приділятися лексичному складу, зокрема правилам слововживання, оскільки «деформація вербального рівня призводить і до деформацій концептосфери» [16, с. 5]. З огляду на зазначене питання ефективного використання лексичних засобів мови у науковому мовленні, дотримання правил слововживання, недопущення помилкового змістового наповнення лексичних одиниць

є надзвичайно важливим на сучасному етапі розвитку науки, що, власне, й зумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості наукової комунікації завжди перебували в полі зору дослідників. Так, В. Заніздра [4], М. Кратко [8] розглядають аспекти інтерпретації наукового тексту; М. Котюрова [7], Л. Мацько [10], О. Семенов [13] вивчають як теоретичні, так і практичні питання культури наукового мовлення; А. Моргунюк [11] у своїх дослідженнях висвітлює правила застосування мовних засобів у науковому стилі; І. Мамчич [9] вивчає причини виникнення лексичних помилок у науковому тексті й дає практичні рекомендації задля їх уникнення; Т. Симоненко [14] та Т. Шульга [15] в авторському доробку аналізують мову як інструментарій пізнання та структурування наукової картини світу, а також описують типові помилки, наявні в наукових текстах. Незважаючи на те, що наукова комунікація є предметом дослідження багатьох учених, питання якості наукового мовлення, рівня його культури, удосконалення мовних засобів наукових текстів залишаються актуальними і сьогодні.

Постановка завдання. Актуальність вибору проблеми визначила мету дослідження: аналіз порушень норм слововживання в науковому мовленні. Мета передбачила вирішення таких завдань: визначити зміст понять «плеоназм»; виокреслити роль лексичних норм у науковому тексті та описати наслідки їх порушення в науковому мовленні; з'ясувати, що саме є причиною недотримання норм слововживання; охарактеризувати виявлені типові плеонастичні конструкції; описати відповідні порушення семантики через ненормативне слововживання; запропонувати шляхи підвищення лексичної грамотності в наукових текстах, а також уникнення надалі помилкового слововживання.

У статті використано такі методи лінгвістичного дослідження, як компонентний, дистрибутивний і контекстуальний аналізи, а також описовий метод.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідники-мовознавці, вивчаючи природу наукової мови, її характерні риси, особливості функціонування, зауважують, що «концептуально-когнітивний простір мови науки структуровано й організовано; мовні механізми, які визначають адекватність функціонування всіх його рівнів, когерентні й імпліцитно детерміновані антропоцентричною природою мови загалом» [2, с. 44].

Тому й певні (на перший погляд, незначні) порушення в наукових текстах не тільки спричиняють зміни деструктивного характеру в окремих елементах мови, а й мають негативні наслідки системного характеру. «Розхитуючи» усталені мовні норми, традиційно сформовані та прийняті її «носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови» [3, с. 420], помилки в мовленнєво-науковій практиці руйнують не лише змістову цілісність окремого тексту, а й загальної картини світу.

Науковці, визначаючи роль мови науки, наголошують, що вона «як специфічне знаряддя пізнання зумовлює створення цілісної картини світу і її текстури» [2, с. 44]. Порушення мовних норм у наукових текстах спричиняє, з одного боку, невідповідне дійсності формування цієї «цілісної картини світу і її текстури», з іншого – її руйнування. Зрозуміло, що такі «викривлення» (іншими словами – «спотворення») змісту є наслідком передусім лексичних помилок, спричинених невідповідною сполучуваністю слів і як наслідок – порушенням семантики.

До лексичних недоліків, найбільш розповсюджених у науковому мовленні, належать росіянізми, тавтологія, невідповідне вживання паронімів і плеоназми. Останнім як різновиду анормативів приділимо увагу в нашому дослідженні.

З огляду на те, що плеонастичні конструкції є предметом нашого вивчення, варто розглянути, як це поняття висвітлюється в науковій літературі. На думку О. Селіванової: «Плеоназм – явище мовної системи й мовлення, репрезентоване надмірною кількістю граматичного та лексичного забезпечення змісту повідомлення» [12, с. 466]. Дослідниця В. Коломійцева тлумачить поняття «плеоназм» «як стилістичний зворот мови з однозначними, семантично близькими чи синонімічними словами, сполуками» [6, с. 33]. О. Ахманова, описуючи цей лінгвістичний термін, визначає його як різновид ампліфікації, стилістичний прийом, основу якого становить словесна надмірність змісту висловлювання, що виявляється у семантичному дублюванні його частин [1, с. 325]. Розглядаючи плеоназм як надмірний елемент, який повторно передає інформацію, О. Книш наголошує: «Суть цього явища полягає у присутності двох і більше знаків для передавання одного й того ж самого граматичного чи семантичного змісту в системі мови чи реалізованому мовленні» [5, с. 134].

Незважаючи на те, що погляди науковців мають розбіжності щодо аналізованого поняття, одностайною думкою у визначеннях дослідників

є те, що плеонастична конструкція є стилістичною фігурою (яка ґрунтується на накопиченні стилістичних або контекстуальних синонімів), своєрідним повторенням слів із тотожним чи однаковим значенням. Крім того, плеоназми зазвичай використовують для стилістичного увиразнення, оскільки вони «завжди пов'язані із вираженням додаткової інформації експресивного характеру» [5, с. 137]. Проте для наукового стилю характерна нейтральність у висловлюваннях, тому наявність плеоназмів є не лише лексичним, а і стилістичним порушенням.

Розглянемо вивчені типові помилки, представлені плеонастичними конструкціями.

У досліджуваному фактичному матеріалі привертає увагу плеонастична конструкція *«процес розвитку»*, яку часто зустрічаємо в текстах наукового характеру. Порушення нормативності семантики відбулося внаслідок сполучуваності подібних за значенням лексичних одиниць *процес* і *розвиток*. Розглянемо тлумачення цих слів в академічному словнику. Так, лексема *процес* репрезентована в лексикографічній праці такою семантикою: *«1. Послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь; сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку»*. Як бачимо, в інтерпретації визначуваного поняття *«процес»* міститься семантичний компонент *«хід розвитку чого-небудь»*, що, власне, повторює другу одиницю (*розвитку*) в аналізованому сполученні. Ця семантична тотожність спричиняє логічне порушення, яке, зі свого боку, ускладнює розуміння змісту наукового матеріалу. Крім того, слово *розвиток* так само дублює перший елемент сполучення – *процес*. Звернімося до значення лексеми *розвиток*, котре фіксує словник: *«Процес, внаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого»*. У тлумаченні цього слова знаходимо експліцитний елемент *«процес»*, що підтверджує невмотивоване поєднання в аналізованому сполученні. Варто звернути увагу й на те, що лексичні одиниці *процес* і *розвиток* у своїх визначеннях мають аналогічні (ідентичні) семантичні відрізки. Так, *процес* – *«зміна станів або явищ, яка відбувається...»*, *розвиток* – *«відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного <...> стану до іншого»*. Отже, можна констатувати, що *процес* і *розвиток* – синонімічні одиниці, і поєднання їх у цьому випадку є алогічним і семантично не правильним. Нормативно буде: *розвиток*.

Вживання слова не у властивому йому значенні (і як наслідок – появу плеоназму) спостерігаємо в такій конструкції, як *«дисертаційне дослідження»*. Таке помилкове сполучення слів є непоодиноким у науковому мовленні. Аналіз семантики цих слів показав унеможливлення їх поєднання у такий спосіб. Так, словник фіксує таке значення лексичної одиниці *дисертаційний*: *«Прикметник до дисертація»*, де *дисертація* – *«Наукова робота, яку захищають на вченій раді наукової установи для одержання вченого ступеня»*. Слово *дослідження* – другий компонент в аналізованому словосполученні – академічна лексикографічна праця тлумачить як *«2. Наукова праця, в якій досліджується яке-небудь питання»*. Як бачимо, тлумачення цих двох лексичних одиниць – *дисертаційний (дисертація)* та *дослідження* – подібні: *«Наукова робота, яку захищають...»* і є, власне, *«Наукова праця, в якій досліджується...»*. Така семантична схожість слів порушує лексичні норми української мови. Правильний варіант: *дисертація* або *дослідження*.

Лексична помилка (плеонастична) є і в такому ненормативному сполученні слів, як *«наукова монографія»*. У цьому разі, якщо проаналізувати значення кожної з лексем (як його складників), побачимо відповідну схожість, семантичний повтор. Так, лексична одиниця *науковий*, як репрезентує словник, означає *«1. Прикметник до наука 1, 2.; Стосовно до науки, властивий їй»*. Тобто *науковий* – той, який стосується науки. Якщо звернутися до значення лексеми *монографія*: *«Наукове дослідження, у якому висвітлюється одне питання, одна тема»*, то в ньому явно побачимо неприховану сему *науковий*, через котру і тлумачиться названа одиниця. Тому поєднання слова *монографія* (у значенні *«Наукове дослідження...»*) зі словом *науковий*, є лінгвістично не коректним і алогічним, оскільки утворює не тільки семантичну прогалину, а й містить логічно зайву одиницю. З огляду на це доцільним буде навести нормативний варіант: *«монографія»* або *«наукова праця»*.

Семантичну ненормативність можна спостерігати й у такому контексті як *«свій авторський доробок»* або ж *«власний авторський доробок»*, де правила слововживання не дотримано через використані плеонастичні конструкції *«свій авторський»*, *«власний авторський»*. Проаналізуємо їх із погляду семантичних порушень. Лексична одиниця *авторський* як репрезентант академічної лексикографічної праці представлена такою семантикою: *«Прикметник до автор»*, де *автор*

«Той, хто написав будь-яку працю, твір, лист і т. ін. або розробив якийсь план, проект і т. ін.». Якщо розглянути значення цього слова (прикметника як похідного від іменника) – побачимо, що його витлумачення «*Належить тому, хто написав будь-яку працю... або розробив...*» подібне, синонімічне до слова *свій*, яке у тлумачному словнику має таке значення та декілька відтінків значень: «*Який належить собі, який є у себе; Стосовно до себе; Властивий собі; Здійснюваний, виконуваний і т. ін. самою особою, особисто, самостійно*». Як бачимо, семантичний компонент лексеми *свій* «*Який належить собі*» є повтором значення слова *авторський*. Тому ця одиниця (*свій*) є зайвою в аналізованому словосполученні. Правильно буде: «*свій доробок*» або «*авторський доробок*». Подібно до розглянутого вже словосполучення можна констатувати порушення лексичних норм до варіативного – «*власний авторський*». З огляду на те, що лексема *власний* тлумачиться як «*1. Належний кому-, чому-небудь за правом власності; 2. Свій, особистий*», і значення якого «*1. Належний кому-небудь за правом власності...*» дублює тлумачення слова *авторський*, є підстави стверджувати, що наявність лексичної одиниці в досліджуваному словосполученні є логічно не коректною й анормативною щодо правил слововживання. Нормативно: «*власний доробок*» або (названий вище) «*авторський доробок*».

Плеонастичне утворення як лексичну помилку в науковому мовленні демонструє також таке поєднання слів, як «*статистичні підрахунки*». Розглянемо семантичну невмотивованість цього сполучення слів через аналіз значень кожного з елементів. Так, лексема *підрахунок* у своїй семантичній структурі має два значення: «*1. Дія за значенням підраховувати*», де *підраховувати*: «*Рахуючи, підводити підсумки чому-небудь, визначати наявність, кількість чогось*», а також «*2. Результати, підсумки лічби, обчислень*». Якщо порівняти семантику цієї лексеми (*підрахунок*) зі сполучуваною з нею (*статистичний*), побачимо, що тлумачення цих двох лексичних одиниць подібні. Звернімося до семантичної характеристики слова *статистичний*. В академічному словнику воно репрезентовано такими значеннями і відтінками значення: «*Стосовно до статистики; Здійснюваний методом статистики; який підсумовує її дані; Який здійснює кількісний облік чого-небудь або пов'язаний із його здійсненням*», де *статистика* означає «*1. Наука, яка вивчає кількісні зміни у розвитку людського суспільства, народного господарства*

і займається обробкою цих числових досліджень з науковою і практичною метою; 2. Облік в якій-небудь галузі народного господарства, суспільного життя, що здійснюється методами цієї науки, а також дані цього обліку». Порівняння значень двох аналізованих одиниць явно демонструє схожість їхніх семантичних компонентів: «*Рахуючи, підводити підсумки...*», «*підсумки лічби, обчислень*» – у слові *підрахунок* і «*який підсумовує її (статистики) дані*», «*займається обробкою <...> числових досліджень*». Окрім яскраво виражених семантичних елементів, які свідчать про схожість значень, є також приховані. Так, у другому значенні лексеми *статистика* семантичний складник *облік* має таке визначення: «*Засвідчення, встановлення наявності, з'ясування кількості чого-небудь*». Саме в останньому знаходимо спільні семантичні показники: «*встановлення наявності, з'ясування кількості чого-небудь*» із характерними – для слова *підрахунок*: «*визначати наявність, кількість чогось*». Як бачимо, таке сполучення «*статистичні підрахунки*», де один – зайвий складник, є семантично й логічно не коректне. Нормативно – *статистика* або *підрахунки*.

Анормативність як плеонастичну конструкцію, що порушує вимоги до слововживання в науковому мовленні, можна спостерігати й у сполученні «*сучасні інновації*». Однакове семантичне наповнення цих двох одиниць можна спостерігати як у прихованих, так і в явних семантичних елементах кожної з них. Так, лексема *інновація* означає «*Нововведення, новітня зміна чи винахід*»; *сучасний* – «*1. Який стосується одного часу, однієї епохи з ким-, чим-небудь; 2. Який існує, відбувається, живе і т. ін. тепер, нині; який стосується теперішнього часу, нинішньої епохи; нинішній, теперішній; 3. Який стоїть на рівні свого віку, відповідає вимогам свого часу, викликаний його потребами*». Подібність значень знаходимо експліцитно в семах аналізованих одиниць: «*новітня зміна*» у слові *інновація* й «*існує, який відбувається <...> нині; який стосується теперішнього часу*» – у слові *сучасний*. Крім того, спільність семантики розкривається й у прихованих компонентах значення слова *інновація*. Через тлумачення компонентів цієї лексичної одиниці можна простежити неявно виражені семи. *Нововведення* як елемент семантичної структури аналізованої одиниці словник інтерпретує так: «*Те нове, яке недавно або тільки що ввели*», а *новітній*: «*1. Який охоплює сучасний період, стос. до нього; сучасний, теперішній; 2. Новий, що*

відповідає **сучасним** вимогам; *найновішого типу, конструкції і т. ін.*». І в першому випадку «*нове, яке недавно або тільки що ввели*» демонструє спільність значення, й у другому – тотожність семантики: «*сучасний, теперішній*» із лексемою **сучасний**. Це дозволяє стверджувати, що сполучення «**сучасні інновації**» некоректне щодо семантичного наповнення. Правильний варіант – **інновації**.

Описані приклади лексичних помилок, зокрема плеонастичні утворення, демонструють порушення лексичного й логічного характеру, а це, зі свого боку, руйнує змістову цілісність наукового тексту. Крім того, вони не є винятковими. Низка плеонастичних конструкцій є доказом того, що лексичні недоліки є типовими в науковому мовленні: **загалом усе назване** (нормативно: **усе назване** або **загалом**), **переважна більшість досліджень** (нормативно: **більшість досліджень**), **захист відбувся рік тому назад** (нормативно: **захист відбувся рік тому** або **захист відбувся рік назад**), **дата призначена на місяць вересень** (нормативно: **дата призначена на вересень**), **свій індивідуальний графік** (нормативно: **індивідуальний графік**), **вся решта наукових праць** (нормативно: **решта наукових праць**), **запропонувати правильні взірцеві варіанти** (нормативно: **запропонувати правильні варіанти**), **анормативні помилкові утворення** (нормативно: **анормативні утворення** або **помилкові утворення**).

Висновки і пропозиції. Отже, проведене дослідження показало, що лексичні норми віді-

грають важливу роль у комунікативній діяльності представників наукової сфери. Недотримання цих норм, зокрема вживання плеонастичних конструкцій, спричиняє негативні наслідки, які виражаються в порушенні семантичного навантаження, змістової цілісності та логічного забезпечення інтерпретації наукових знань. Визначаючи зміст поняття «плеоназм», було встановлено, що основною рисою цього лінгвістичного терміна є мовна надмірність, виокреслена в дублюванні лексичного значення структурних одиниць. Встановлено, що причинами порушення норм слововживання є як відсутність теоретичних базових знань сучасної української літературної мови, так і відсутність вмінь застосовувати їх у науковому мовленні. Виявлені приклади лексичних помилок, зокрема плеонастичні утворення, свідчать про недостатній рівень якості наукової комунікації.

Описуючи відповідні порушення семантики через ненормативне слововживання, ми схарактеризували низку помилок, які є типовими в науковому мовленні, що надалі дозволить користувачам наукової мови уникнути лексичних помилок. Підвищення рівня мовної та мовленнєвої компетентностей (досконале оволодіння мовними нормами, опанування стилістичних вимог до наукового тексту, збагачення словникового запасу через опрацювання лексикографічних видань, навчальної та наукової літератури; аналіз текстів щодо нормативності/ненормативності, вилучення помилок у мовленні (власному й чужому) та ін.) дасть можливість якісно висвітлювати результати наукових пошуків.

Список літератури:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Книга по Требованию, 2013. 608 с.
2. Буянова Л. Ю. Терминологическая деривация в современном русском языке (метаязыковой аспект). Краснодар : КубГУ, 1996. 251 с.
3. Єрмоленко С. Я. Норма мовна. Українська мова: Енциклопедія. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія», 2007. С. 420–421.
4. Заніздра В. В. Аспекти інтерпретації наукового тексту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2009. Вип. 3. С. 84–89.
5. Книш О. В. Плеонастичні конструкції з повним та частковим дублюванням в українському художньому тексті початку ХХІ ст. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2012. Т. 25 (64). № 1 (ч. 2). С. 135–137.
6. Коломійцева В. Явище плеоназму в українському синтаксисі. *Українська мова*. 2009. № 1. С. 33–40.
7. Котюрова М. А. Культура научной речи: текст и его редактирование. Москва : ФЛИНТА, 2016. 280 с.
8. Кратко М. Проблеми української наукової мови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2002. № 453. С. 12–13.
9. Мамчич І. П. Причини виникнення лексичних помилок у науковому тексті. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. Вип. 9. 2010. С. 210–219.
10. Мацько Л. І. Українська наукова мова (теорія і практика) : навчальний посібник. Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. 272 с.
11. Моргунюк В. Застандартовані правила ділового та наукового стилю. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. № 503. 2004. С. 75–81.

12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-Київ. 2008. 712 с.
13. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навчальний посібник. Київ : Академія, 2010. 414 с.
14. Симоненко Т. В. Типологія помилок у категорійному апараті наукового тексту. *Типологія помилок у науковому тексті* : збірник наукових праць / за ред. Т. В. Симоненко. Черкаси, 2011. С. 16–24.
15. Шульга Т. Типові помилки в наукових роботах студентів. *Культура слова*. 2011. Вип. 74. С. 163–166.
16. URL: <http://library.gnpu.edu.ua/books/Scientific%20language/Chapter%201/Part%201.htm> (дата звернення 10.02.2121).
17. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 10.02.2121).

Stratulat N. V. PLEONASMS AS A VARIETY OF LEXICAL NON-STANDARDS IN SCIENTIFIC SPEECH

The article is devoted to the coverage of topical issues related to the identification of violations of lexical norms in scientific speech. Emphasis is placed on one of the types of non-compliance with the rules of word usage – pleonastic constructions.

Given the nature of the language of science and the peculiarities of its functioning, it is noted that the requirements for scientific texts are set at the highest level. First of all, these are inquiries related to the observance of the norms of the modern Ukrainian literary language, which provides a scientific style and is realized in the field of scientific communication. Undoubtedly, violations of these norms indicate the inconsistency of scientific texts with generally accepted requirements.

The role of lexical norms in a scientific text, in particular the rules of word usage, is first of all clarified. It is highlighted what causes non-compliance with lexical norms in the process of speech. It is described what negative consequences as a result are reflected in the text.

The views of modern linguists on the meaning of the term “pleonasm” are considered. It is established that despite the different views of researchers – there is a unanimous opinion that the pleonastic construction is based on the verbal redundancy of the content of the statement, which is manifested in the semantic duplication of its parts.

The actual language material analyzes the identified typical lexical errors, which demonstrate the corresponding deviations from the norms of modern Ukrainian literary language. The outlined violations of semantics due to non-normative word usage are described on specific examples, namely: the use of such lexical errors as pleonasm is considered. In addition, a number of pleonastic constructions are presented, which are most often found in scientific texts, which, in fact, violates the requirements for it. The corresponding regulatory option is indicated.

The article uses such methods of linguistic research as component, distributive and contextual analysis, as well as a descriptive method.

The conclusions suggest ways to increase lexical literacy in scientific texts, as well as suggestions for avoiding further violations of word usage.

Key words: *pleonastic constructions, word meaning, common semantics, lexical norm, lexical compatibility of words.*

Топчий Л. М.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

ВЛАСТИВОСТІ, ТИПИ Й ФУНКЦІЇ ЗВЕРТАНЬ У ДИСКУРСІ У. САМЧУКА

У статті проаналізовано категорію звертання як мовне явище, що знаходиться у фокусі уваги різних галузей лінгвістики та яке сьогодні відзначається недостатньою вивченістю, невизначеністю лінгвістичного статусу. На матеріалі творів У. Самчука встановлено, що вибір лексичних засобів оформлення цієї універсальної одиниці як важливого компоненту комунікації визначається сукупністю прагматичних параметрів ситуації мовного спілкування, таких як відносини між адресантом та адресатом; обставини спілкування; його тональність тощо.

Прагматичний підхід до вивчення звертання дав змогу виявити його поліфункціональність. Виявлено, що в мовотворчості письменника воно водночас виконує кілька функцій, назви яких і їх кількість у різних дослідників варіюються. Фіксуємо такі: номінативну, вокативну, соціально-регулятивну або етикетну; емоційально-експресивну, аксіологічну, дискурсивну, фактичну та дейктичну. З'ясовано, що звертання належить до мовних засобів, які обов'язково висловлюють будь-які логіко-сміслові або експресивно-стилістичні відтінки. У дискурсі У. Самчука для вираження оцінної функції застосовуються як морфологічні, так і лексичні засоби. До морфологічних належать суфікси суб'єктивної оцінки, а до лексичних – іменники та прикметники з конотативним нашаруванням оцінної семантики. Виявлено, що в ролі звертання можуть уживатися метафоризовані номени, тобто назви тварин, предметів, явищ дійсності. Саме в цій формі кваліфікація адресата виявляється однією з найбільш суб'єктивних та емоційних різновидів цієї мовної універсалиї.

Досліджено, що в дискурсі У. Самчука цю синтаксичну одиницю за певними властивостями можна розподілити на типи: етикетні/нетикетні; поширені/непоширені; власне-звертання, звертання-характеристики, звертання-спонукання; морфологізовані й транспоновані. Отже, звертання як особливий виразний засіб є досить складною, синкретичною категорією.

Ключові слова: звертання, клична форма, лінгвістичний статус, поліфункціональність, комунікація

Постановка проблеми. Проблема лінгвістичного статусу звертання здавна привертала увагу лінгвістів. У мовознавстві виникли різні, часом діаметрально протилежні, погляди на лінгвістичну природу звертання. У системно-структурному описі мови ця категорія має особливе місце: знаходиться на периферії системи синтаксису (входить/не входить до змісту речення), має вияв на семантичному й морфологічному рівнях. Різноманіття наявних поглядів у мовознавстві різних епох на лінгвістичну природу звертання свідчить про велике зацікавлення згаданою проблемою. Незважаючи на досить широку розробленість цього питання в лінгвістичних науках, поза увагою науковців перебуває всебічний, поглиблений аналіз цієї одиниці. Пошуки шляхів дослідження різноманітних форм і функцій звертання, аналіз співвідношення складників семантичної та граматичної структур не припиняються, що зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському та російському мовознавстві категорії звертання відбито вагомий теоретичний потенціал у студіюванні категорії звертання. Погляди й теорії О. О. Потебні, Д. М. Овсяннико-Куликовського отримали свій розвиток у наукових студіях Є. К. Тимченка, І. Р. Вихованця, К. Ф. Шульжука, І. К. Кучеренка та ін.

Питання багатоаспектності визначення лінгвістичного статусу звернення неодноразово слугувало об'єктом вивчення в україністиці. У працях І. Р. Вихованця, Н. М. Костусяк, О. Г. Межова відбите теоретичне обґрунтування природи кличного відмінка. Різновекторність його вивчення у мовознавстві висвітлив Л. Я. Нагірний, аналіз синтаксичного статусу й комунікативно-прагматичних функцій звертання зроблено М. О. Кокорою. Його семантико-стилістичні особливості в мові пісенного фольклору досліджено Н. О. Данилюк, у річищі етикетної лексики стилістичні функції цієї

категорії та текстотворчий потенціал в мові української лірики визначила О. В. Гриценко. На матеріалі богослужбових текстів В. А. Олійниковим проаналізовано спеціалізовані й транспозиційні морфологічні засоби експлікації категорії звертання, їх функціонування у висловленнях стверджувальної/заперечної модальності. Новий підхід до аналізу чотириграмемної структури та функцій категорії звертання запропоновано в його дисертаційній праці, а на матеріалі інших мов досліджують цю категорію Н. М. Величко, І. В. Корнійко, Л. В. Корновенко, В. Е. Райлянова та ін.

Постановка завдання. Поліатрибутивність і багатогранність об'єкта вивчення, відсутність у лінгвістиці досліджень про звертання як багатфункціональної одиниці визначили мету роботи, яка полягає в описі поліфункціональності категорії звернення. Відповідно до поставленої мети, робота орієнтована на вирішення низки конкретних завдань: представити різновекторні теоретичні аспекти вивчення звертання й теорії щодо його лінгвістичного статусу в сучасному мовознавстві; визначити засоби морфологічного вираження категорії звертання; проаналізувати види звертання як компонентів етикету.

Об'єктом розгляду дослідження є звертання як одне з головних засобів універсального характеру, вироблене мовою для обслуговування людського спілкування, для встановлення зв'язку між висловлюваннями й суб'єктами спілкування, для інтеграції різних сторін і компонентів ситуації спілкування в єдиний комунікативний акт. Матеріалом дослідження слугувала книга вибраних творів визначного українського прозаїка Уласа Самчука, куди ввійшли роман «Кулак», цикл героїко-реалістичних оповідань «Месники» та збірка модерністських новел «Віднайдений рай».

Виклад основного матеріалу. Під терміном «звертання», який позначає важливий граматичний засіб організації спрямованості мовлення, розуміється слово (сполука), що «позначає особу чи персоніфіковані предмет, явище, до яких звертається мовець, привертаючи увагу адресата до повідомлення...» [6, с. 160]. Воно виражено іменниками первинно в кличному або називному відмінках, на тісний зв'язок яких звернув увагу О. О. Потєбня. Про кличний відмінок, який у давньоруській мові виступав морфологічним засобом вираження синтаксичної функції панівного слова, а пізніше був витіснений у багатьох мовах називним відмінком, ішлося в граматичних роботах Л. В. Ломоносова, А. Х. Востокова. У граматиці Ф. І. Буслаєва вперше запроваджено термін «звертання», під яким розу-

міється засіб для вираження відношень між особами, які розмовляють [2, с. 277].

Різноаспектний розгляд звертання й безліч теорій, пов'язаних із вивченням цього лінгвістичного об'єкта, зумовлені декількома підходами а дослідженні його синтаксичної природи. По-перше, це ізоляциністське трактування, за яким звертання виключається зі структури речення (О. О. Шахматов, О. М. Пешковський); по-друге, це теорія інкорпоративна, яка заснована на розумінні речення як комунікативної одиниці (В. В. Виноградов, Е. В. Кротевич, О. Г. Руднєв). Виокремилися теорія самодостатніх одиниць, у якій звертання має статус іменного односкладного речення (Б. П. Ардент, В. К. Кузьмичова, В. П. Пронічев), і підметово-вокативна теорія, у якій ця синтаксична одиниця розглядається як головний член двоскладного речення (М. В. Федорова). У традиційній теорії підтверджується залежність синтаксичного статусу звертання від ступеня предикативності (І. М. Наумова, Г. В. Тоценко). Безліч розбіжностей виникає в лексикологічному трактуванні звертань, зокрема при спробі співвіднесення їх змісту з одним із відомих типів лексичного значення. Немає єдності як у з'ясуванні функцій звертання, так і в його лексикографічних інтерпретаціях.

Причиною існування взаємовиключних трактувань звертання є обмеженість його вивчення: одні лінгвісти займаються виключно аналізом синтаксичного статусу звертання (О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, В. В. Виноградов, Н. С. Валгіна), інші – функціональним аспектом (В. К. Кузьмичова, О. А. Мізін, Г. В. Тоценко, І. М. Наумова та ін.). Як компонент мовного етикету розглядають цю категорію В. Є. Гольдін, Л. А. Введенська, Н. І. Формановська, М. А. Кронгауз та ін. Соціолінгвістичний і комунікативно-прагматичний аспект – предмет аналізу Л. П. Рижової, М. І. Улісової. Особливість звертання як засобу організації як тексту (висловлювання), так і мовного акту виділяють А. А. Холодович, Г. Г. Почепцов.

Отже, як слушно наголошує Л. Я. Нагірний, сьогodenна лінгвістика демонструє те, що ця синкретична категорія набуває свої репрезентації в кількох аспектах, які в сучасному мовознавстві дають змогу побачити багатство й різноманітність підходів до встановлення лінгвістичного статусу звертання [4].

Питання функціональних особливостей звертання неодноразово слугувало об'єктом вивчення в мовознавстві, але воно досліджувалося у формально-синтаксичному та стилістичному

аспектах і майже не розглядалося з позиції семантичної (референтної) або комунікативно-прагматичної реалізації. На двоякість звертання у функціональному відношенні наголошувала Н. Д. Арутюнова, доводячи, що, з одного боку, воно дає змогу адресату ідентифікувати себе як одержувача мови, з іншого – у звертанні часто виражається ставлення мовця до адресата [1, с. 355]. О. В. Селіванова виокремлює апелятивну, тематичну, перформативну, фактичну, риторичну, експресивну та стилістичну функції звертання [6, с. 161]. Л. П. Рижова – соціально-регулятивну, інтенціональну, перлокутивну й перформативну; функцію, що ідентифікує, і функцію, що характеризує [5, с. 76, 78].

Як поліфункціональна одиниця, воно передусім виконує апелятивну (власне «кличну») та, оформлене закличною, вставною чи питальною інтонацією, контактовстановлювальну функції. І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк та М. Ф. Кобилянська пропонують свою термінологію: «кличні комунікати» й «кличні модифікації» [7, с. 407].

Ця універсальна одиниця належить до сфери мовного етикету, під яким варто розуміти «вироблені суспільством правила мовної поведінки, обов'язкові для членів суспільства, національно специфічні, стійко закріплені в мовних формулах, водночас історично мінливі» [9]. Будь-який текст характеризується єдністю зверненості, єдністю спрямованості від одного й того ж адресанта одному й тому ж адресату. Через звертання передусім у кличній формі як одиниці організації тексту, як одиниці, що регулює типи комунікації, встановлюється й підтримується мовний контакт зі співрозмовником, репрезентується уявлення про ситуацію спілкування, про рольові позиції комунікантів, про їхні соціальні та особисті взаємини. Саме в кличній формі «ядерною є функція, яка об'єднує адресата волевиявлення мовця (вольової дії мовця) і суб'єкта потенційної дії співрозмовника» [3, с. 175].

Окрім розглянутих первинних функцій, воно виконує й вторинні, які представлені етикетними (соціально-регулятивними) й експресивно-емотивними функціями. Його етикетні функції, що визначаються правилами етикету, репрезентують соціально-рольові відносини між співрозмовниками, інакше кажучи, форма звертання залежить від таких факторів, як соціальний статус комунікантів, їхня освіта, ступінь близькості стосунків, їхній вік тощо.

У мовній тканині дискурсу У. Самчука всі слова, до яких звертається мовець, структурно виражені

окремими повнозначними словами, які можуть повторюватися для посилення емоційності, сполученнями слів, вокативними реченнями (поняття О. О. Шахматова) та іноді структурами, що за внутрішньою будовою є підрядними чи сурядними частинами складної синтаксичної одиниці. Також звертання можуть становити безсполучникові чи сполучникові ряди: *Гей ви, блазні, мізерія, хробачня!* (Останній могікан, с. 432).

За естетичним призначенням їх можна розподілити на дві групи. Це етикетні форми, що є засобом залучення уваги, способом експлікації позитивного аксіологічного значення, та неетикетні звертання, що виражені інвективною лексикою, яка призначена для висвітлення пейоративних оцінок. У сфері обігу першої групи широко представлені оніми в їх загальноприйнятих варіантах: *Ти, Трохиме, дарма на старшин* (Кулак, с. 128). Форми «ім'я по батькові» та «звання + ім'я» застосовуються як знак особливо шанобливого ставлення мовця до співрозмовника: *Ех, пане Бойчук, – казав Йорданов* (Ліс, с. 210), а «прізвище» – у тих випадках, коли герої мало чи взагалі не знайомі один із одним: *Гусьов! Є такий?* (Кулак, с. 62). Відзначимо, що функцію звертання виконує й ім'я загальне, яке може суміщати апелятивну й емоційно-експресивну функції.

До неетикетних звертань автор залучає інвективну лексику, що дає можливість герою висловити свій негативний емоційний стан або негативне ставлення до співрозмовника. Такі слова, до яких спрямоване мовлення, різняться не лише ступенем негативної оцінки, а й ступенем емоційності, інвективності. Як свідчить мовний матеріал, їх можна розподілити на такі підгрупи. До першої зарахуємо непоширені та поширені за формою звертання з найменшим ступенем інвективності, тобто лексеми, що стосуються літературної мови: *Чуєте, Голубе-Сатано?... – із тремтячими вустами Трохим відвернув обличчя...* (Кулак, с. 129); *Гей, ти, блазню, і якого чорта нечиста мати тащила тебе сюди?* (Собака у вікні, с. 400); *Стріляй, буржуйський прихвостю!* (Кулак, с. 127).

Складниками другої є звертання з перехідним ступенем інвективності, лексичне оформлення яких знаходиться на межі між літературними й позалітературними пластами лексики: *Востанне, сучі сини, товариші, – кричить наш сотник... – Зложіть вашу зброю!* (Кулак, с. 127); *А ти, жидівська мордо!* (Кулак, с. 98).

Третю групу структурують звертання з особливим негативом, з максимальним ступенем інвективності. Це одиниці, виражені позалітератур-

ною, іноді обценною лексикою: *Натт, сволоч! Марш, чорт, на місце!* (Останній могікан, с. 434); *От, стерво старе. Бойться, що не буде чого жертви* (Кулак, с. 73); *Що, чортове кодло, хренош?!* (По-справедливому, с. 420). Додавання до звертання означальних поширювачів збільшує якісно-оцінну характеристику особі, виражає різні експресивні оцінки чи ставлення до неї.

Як свідчить проаналізований матеріал, частина звертань, які можна розподілити на власне звертання, звертання-характеристики й звертання-спонування, емоційно забарвлена. Практично всі мають позитивну та здебільшого негативну аксіологічну конотацію. Їх вибір і вживання не завжди корелюють і зі статусом співрозмовника (його віком, статтю, соціальним становищем), і з характером мовної ситуації.

Оскільки в будь-яке звертання входять «образ автора» й «образ адресата», воно є прагматично орієнтованою одиницею, яка репрезентує ставлення мовця до референціального аспекту значення, експлікує авторські інтенції. У мовній тканині письменника експресивно-емотивні функції звертання містять оцінно-характеризуючу семантику: називають адресанта за суб'єктивно виділеною оцінною ознакою, яка віддзеркалює позитивну або здебільшого негативну характеристики адресата: грубу, принизливо-зневажливу, іронічну тощо. Пор.: *Сідай, друже, де-небудь* (Кулак, с. 165) і *Хто там, сволота!* (Кулак, с. 82); *Добродію, знаєте ви що?* (Кулак, с. 96) і *Хто з вас, кістяки прокляті, хоче ще?* (Кулак, с. 140).

Отже, перераховані функції звертання з особливою інтонацією нерозривно пов'язані з емоційним, оцінним і стилістичним компонентами, які створюють зміст висловлення чи дискурсу.

Відомо, що звертання обслуговує одну з найважливіших сторін мовленнєвої діяльності: організацію та регуляцію комунікативних відносин, які залежать від таких факторів, як час, епоха, соціальна належність, ступінь знайомства, рівень освіти й вихованості, національність, професія, обставини мовного акту, вік, стать, місце проживання.

У проаналізованому мовному матеріалі звертання ілюструють названі семантичні різновиди. Сюди входять: назви соціального становища: *На, купець, витий за наше здоров'я. Витий* (Кулак, с. 66); назви за званням: *Та мовчу, ваше благородіє!* (Кулак, с. 81) і віком: *Нате, старий, вогню... – вихопився знов Китай* (Кулак, с. 82); назви за характером занять і професій: *Але, пане професоре... – намагався вставити своє слово зніяковілий молодик* (АВС-ФІН, с. 461), *Що ви,*

пане малярє, тактий ярмарок тут чините? (Кулак, с. 199); за національністю: *Ну, Грузине? Не так кажусь?* (Кулак, с. 157), *Але, фройляйн! Я нічого про нього не знаю* (Кулак, с. 216); назви родинних стосунків і свояцтва: *А як ви, діду, сюди попали? – питає Кравчук* (Кулак, с. 72), *А що ви, тату?* (Кулак, с. 86) тощо. Чимало лексем перетворилися на загальноприйняті формули типу «брат», «товариші» тощо.

За морфологічною природою всі звертання можна розподілити на основну групу, яку структурують власне-іменники, і марковану транспонованими одиницями периферійну групу. Так, герой звертається як до конкретного адресата, так і до адресата узагальненого, вираженого іменником певного лексико-граматичного розряду. Регулярно виступають у ролі звертань форми збірних іменників: *Стій, братва, тут, а я звідаю* (По-справедливому, с. 419). Звертання може називати не тільки особу або особи, а й персоніфіковану абстрактну сутність, предмет навколишнього середовища, по суті, будь-яку речовину або явище, що стає предметом роздумів. Тоді морфологічною формою звертання виступають назви з узагальненим та абстрактним значенням: *Темнота! Барви одна на другу лізуть* (Кулак, с. 114); *Тьху, нечисть! Згинь!* (Кулак, с. 418). У позиції звернення У. Самчук використовує й такі маркери церковно-релігійного дискурсу, як *Боже! Господи!*, які дослідники називають реліктами кличного відмінка: *Господи! Ох же, дивись, якого вигнало, ну-ну... У танець би з ним...* (По-справедливому, с. 426). Ці форми сусідять із традиційною в сучасній українській літературній мові формою звертання в називному відмінку. Нерідко у функції звертання автор застосовує демінутиви: *Будеш, голубчику, будеш. Дай-но ж йому* (Кулак, с. 66). Кожна із цих форм має свої граматичні, стилістичні, семантичні та функціональні особливості.

Складниками периферійної групи, наприклад, є субстантиви в називному чи кличному відмінках, які, подібно іменнику, називають адресата мовлення з чітко характеризувальною функцією: *Пишов геть, ти, голопузій!* (Кулак, с. 109); *Дорогу ти знаєш, малий?* (По-справедливому, с. 422). Із цього приводу В. І. Супрун слушно зауважує, що практично всі прикметники можуть уживатися в ролі вокативу [8]. У функції звертання в дискурсі У. Самчука виступають займенники 2 особи: *Ти! Моя чудова... Марія!* (Європа, с. 222). Цю групу структурують і транспоновані одиниці. Це можуть бути назви тварин, птахів, назви частин тіла: *Ворона, ворона! А ти куди, чорт, летиши?... –*

кидається до мене якась чмана (Кулак, с. 125). Такі форми звернення вносять яскравий елемент оцінності. Однак залежно від комунікативно-прагматичної ситуації їх конотації можуть змінюватися на протилежні.

Отже, у дискурсі У. Самчука для реалізації функцій засобу комунікативного оформлення речення, який спрямований на спонукування адресата до сприймання, важливу роль відіграють лексика зі спеціальною семантикою, субстантиви та займенники, особлива інтонація, певні способи форми дієслів, вигуки, частки тощо.

Висновки і пропозиції. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки стає очевидною

обмеженість розгляду звертання як досить складної, синкретичної категорії. Для визначення синтаксичного статусу цієї мовної універсалії, яка ще потребує повнішого науково-синтаксичного осмислення й подальших досліджень, недостатньо наявних однотипних підходів, необхідний комплексний аналіз цієї багатопланової одиниці.

Перспектива дослідження категорії звертання надалі буде пов'язана з більш ретельним вивченням арсеналу морфологічних і синтаксичних засобів вираження, з дослідженням її апелятивних стратегій, з аналізом таких одиниць, які належать до лексики обмеженої сфери вживання (діалектизми, професіоналізми, жаргонізми, арготизми).

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы. Москва : Наука, 1976. 383 с.
2. Бушлаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва, 1959. 342 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія : монографія. Донецьк : ДонДУ, 1996. 437 с.
4. Нагірний Л. Я. Лінгвістичні вектори вивчення поняття «звернення». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2016. № 20. Том 1. С. 90–92.
5. Рыжова Л. П. Коммуникативные функции обращений. *Семантика и прагматика синтаксических единств*. Калинин, 1981. С. 76–84.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
7. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 672 с.
8. Супрун В. И. Особенности использования вокативных единиц в современном русском языке. *Грани познания*. 2010. № 5 (10). С. 47–52.
9. Формановская Н. И. Вы сказали: Здравствуйте (Речевой этикет в нашем общении). Москва : Знание, 1982.

Topchiy L. M. PROPERTIES, TYPES AND FUNCTIONS OF APPEALS IN U. SAMCHUK'S DISCOURSE

The article analyzes appeal as a linguistic phenomenon that is in the focus of attention in various fields of linguistics and which is currently characterized by insufficient study, uncertainty of linguistic status. Based on the works of U. Samchuk, it is established that the choice of lexical means of registration of this universal unit as an important component of communication is determined by a set of pragmatic parameters of the situation of language communication. These are: the relationship between the addressee and the addressee; circumstances of communication; its tone, etc.

A pragmatic approach to the study of treatment has revealed its multifunctionality. It was found that in the language of the writer it simultaneously performs several functions, the names of which and their number vary from different researchers. We record the following: nominative, vocative, social-regulatory or etiquette; emotionally expressive, axiological, discursive, factual and deictic. It was found that the address belongs to the linguistic means, which necessarily express any logical-semantic or expressive-stylistic nuances. In U. Samchuk's discourse both morphological and lexical means are used to express the evaluative function. Morphological suffixes include subjective evaluation, and lexical suffixes include nouns and adjectives with connotative layering of evaluation semantics. It is revealed that metaphorized nouns, i.e. names of animals, objects, and phenomena of reality can be used as appeals. It is in this form that the qualification of the addressee is one of the most subjective and emotional varieties of this linguistic universal.

It is investigated that in U. Samchuk's discourse this syntactic unit can be divided into types according to certain properties: etiquette/non-etiquette; common/uncommon; proper-appeal, appeal-characteristics, appeal-motivation; morphologized and transposed. Thus, appeal as a special means of expression is a rather complex, syncretic category.

Key words: *appeal, vocative form, linguistic status, polyfunctionality, communication.*

Турко О. В.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ)

У статті окреслено концептуальні положення синтаксичної природи модальності, проаналізовано її типи, засоби представлення. Крім цього, подано характеристику модальності в різних наукових галузях, що свідчить про широкий діапазон її функціонування. Увагу зацентовано на семантико-синтаксичній природі модальності. Міркування про об'єктивну (реальну, ірреальну) та суб'єктивну модальність визначено як дискусійні.

Актуалізовано поняття «порядок слів» у реченні української мови, що є наскрізним для формально-граматичної та комунікативної парадигм. З'ясовано, що поняття «модальність» і «порядок слів», хоч і виникли в різних синтаксичних парадигмах у різний часовий проміжок, усе ж перебувають у тісних граматичних взаємозв'язках у синтаксичній площині, установлено взаємообумовленість цих понять у реченнєвій структурі. Порядок слів у реченні проаналізовано як засіб вираження модальності, водночас окреслено необґрунтовані питання порядку слів, зокрема «вільний порядок слів» визнано некоректним терміном, оскільки таке розташування пропозитивних компонентів спричинено певними синтаксичними зв'язками та відношеннями.

На матеріалі художніх текстів визначено лексико-семантичні значення, спричинені непрямим порядком слів у реченнях, об'єктивної та суб'єктивної модальності; названо граматичні показники модального значення.

Порядок слів описано як засіб реалізації модальності, що аж ніяк не нівелює його релевантності в побудові пропозиції, реалізації синтаксичних функцій компонентів, а також у художньому моделюванні дійсності майстрами слова. Подальші дослідження порядку слів у реченнях української мови у світлі комунікативного синтаксису дадуть змогу виявити засоби його у вираженні, співвідношення з темо-ремним членуванням речення.

Ключові слова: порядок слів, непрямий порядок слів, модальність, об'єктивна модальність, суб'єктивна модальність, засоби вираження.

Постановка проблеми. Поняття «порядок слів» і «модальність» з'явилися в українському мовознавстві в різних граматичних парадигмах: питання порядку слів у реченні української мови виникло в руслі формально-граматичного підходу, на сучасному етапі розвитку мовознавства актуалізується в комунікативному аспекті та як стилістичний маркер у вираженні авторського стилю (інверсійний порядок слів); модальність – синтаксична категорія, яка виражає відношення змісту висловлювання до дійсності або суб'єктивну оцінку висловленого, виникла в руслі функційного синтаксису. Ці поняття введено в науковий обіг у різний час: «порядок слів» обґрунтував у 1900 р. Е. Бернекер [22], модальність – у 1955 р. Ш. Баллі [2]. Водночас і модальність, і порядок слів у реченні мають чимало спільних синтаксичних рис. Зокрема, впливають на граматичне значення компонентів речення, зумовлені комунікативним наміром мовця, продукують виражальні засоби жанрів стилів мови тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Порядок слів у реченні у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві здебільшого розглянуто як синтаксичну категорію, що властива українській мові й відрізняє її від тих мов, котрі мають установлений порядок слів (О. Пешковський, Л. Булаховський, В. Матезіус, Л. Щерба, В. Виноградов, Є. Кротевич, І. Білодід, А. Мельничук, І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, А. Загнітко та ін.); проаналізовано у світлі тема-рематичного розгортання речення (М. Алексеева, В. Богдан, А. Лепетюха, Н. Лешкова, Н. Гуйванюк, Л. Марчук, А. Загнітко та ін.); описано інверсію як засіб стилістичного маркування (С. Єрмоленко, А. Коваль, І. Соїна, О. Тележкіна та ін.).

Варто зауважити, що довільний порядок слів зумовлений певними семантико-синтаксичними, комунікативними закономірностями розвитку та функціонування української мови. Відтак це питання потребує глибшого дослідження,

а поняття «вільний порядок слів» видається нам синтаксично некоректним.

Модальність досліджували як функціонально-семантичне явище (А. Биценко, В. Бріцин, І. Смушинська, О. Доценко та ін.); вивчали лінгвістичні й нелінгвістичні засоби вираження модальних значень (Ф. Бацевич, А. Калита, Т. Корольова, Г. Сивокінь та ін.); здійснювали зіставлення форми й змісту модальних проявів у різносистемних мовах (О. Валігура, Т. Кияк, Т. Корольова, В. Шаховський та ін.).

Постановка завдання. Мета статті – виявити взаємозв'язок порядку слів у реченні з модальним значенням.

Виклад основного матеріалу. Речення в українській мові становить домінуючу лінгвістичну одиницю, що відображає мовну картину світу шляхом ментальної інтерпретації та мовними засобами. Речення розглядають як самостійну систему, що охоплює інші мовні одиниці, розкриває їх лінгвістичні можливості, функції, значення. У межах речення найчастіше видозмінюються смисл одиниць мови, збагачується їх емоційно-оцінна семантика, модифікуються дериваційні можливості.

Структура речення мов світу (не зафіксовано жодної природної мови, у якій не виокремлюють речення), у тому числі й української, виявляє історію функціонування, становлення та розвитку мови. Крім цього, саме структура речення становить певні моделі організації мови, членує мовний потік; у реченні виявляється діалектична єдність мови як знакової системи й мовлення як практичного втілення мови, її індивідуалізації.

Як слушно зауважила Н. Гуйванюк, «інноваційні тенденції у використанні розділових знаків пунктуації зумовлені особливостями текстових модифікацій речень, де вони наділені авторською модальністю й експресивністю, підпорядковані комунікативній меті мовця, його прагматичним інтонаціям» [7, с. 21]. На нашу думку, текстові трансформації спричиняють перегляд і доповнення змісту граматичних категорій загалом, порядку слів у реченні та модальності зокрема.

Питання порядку слів у реченні української мови вирізняється прескриптивним, як зауважено вище, тлумачення вільного та фіксованого розташування компонентів речення. Виникає необхідність аналізу розміщення слів у реченні у формально-граматичному й комунікативному аспектах. Порівняймо, як змінюється синтаксичне значення прикметника від зміни його позиції в реченні: *Світ нестливих, здрібнілих слів неодмінно впроваджує нас у стихію української*

народної пісні [19, с. 152] (узгоджене невідокремлене означення); *Вже навіть земля, сіра й тверда, стає схожою на асфальт [...]*¹ [19, с. 160] (узгоджене відокремлене означення); [...] *«цвітка» вже не сприймалася як щось здрібніле, інакше й не потрібний був би епітет «дрібная»* [19, с. 155] (неузгоджене невідокремлене означення); [...] *його ж таки барва [...] вже не холодна, лиш тепла, осяйна [...]* [19, с. 155] (складений іменний присудок); *Прокажімо [...] «маленька» й «величезна» [...]* [19, с. 153] (прямий додаток). Крім цього, зіставимо, як синтаксичне значення, зумовлене позицією в реченні, спричиняє субстантивізацію прикметника: [...] *прекрасне також у нерухомих предметах [...]* [19, с. 165].

Крім цього, діахронічній парадигмі української мови властива зміна підходів до тлумачення мовних одиниць і явищ так, що кожна наступна теорія вибудовується на попередній шляхом заперечення, спростування або ж ствердження певного факту, його доповнення, відкриття нового. Поряд із цим синхронічній парадигмі властива концептуалізація в дослідженні мови, що виражається у створенні термінологічної, методологічної та поняттєвої бази.

Водночас комплексний розгляд питання про порядок слів у реченні української мови, на нашу думку, дасть змогу чіткої відповіді на питання про синтаксичну роль тих компонентів речення, які мають дуальний зміст. Крізь призму порядку слів у реченні, власне їх позиції в реченні, пояснює поняття про дуплексиви І. Вихованець: «Диференціація формально-синтаксичної структури речень проходить по лінії семантичної природи іменника-підмета. Якщо іменник-підмет називає особу, то він поєднується подвійним синтаксичним зв'язком з елементами подвійного присудка – дієсловом і предикативним прикметником. І навпаки, коли позицію підмета займають назви неживих предметів, то сполука «дієслово + прикметник» з формально-синтаксичного боку не членується, тобто є аналітичною формою, іменним складеним присудком із трансформованим у зв'язку дієсловом» [6, с. 90].

Вагому функцію зреалізовує порядок слів у стилістичній парадигмі української мови, зокрема в жанрово-стильовій організації речення, тексту, а щодо художнього стилю, то в ньому визначальну роль має ідіолектність письма майстрів слова. На підставі цього не викликає жодного сумніву необхідність розгляду стилістичного аспекту порядку

¹ Тут і надалі так позначаємо власне скорочення авторського тексту

слів у реченні, чинників, що зумовлюють таке розташування (авторський задум, художні засоби тощо).

Спробуємо визначити взаємозв'язок порядку слів в українській мові та модальності як невід'ємного складника пропозиції.

Категорія модальності – настільки багатоаспектне поняття, що стало предметом дослідження різних наукових галузей. Так, філософське розуміння модальності полягає в метафізичному аспекті, спрямованому на вивчення природи речей, і металінгвістичному аспекті, пов'язаному з певними властивостями наших тверджень. У логіці визначають функції модальних понять у формалізованих системах аргументації. Лінгвістичне тлумачення зосереджується на питанні про статус модальності та її місця в системі лінгвістичних категорій, способи й засоби вираження модальності на різних рівнях мови.

У сучасній лінгвістиці концептуальним є твердження про гетерогенний характер семантики пропозиції, у якій переплітаються два типи смислів – об'єктивний і суб'єктивний. Цю думку обґрунтував Ш. Баллі, установивши наявність у висловлюванні двох компонентів – диктуму й модусу. Останній, на думку вченого, є «душа пропозиції; як і думка, утворюється здебільшого в результаті активної операції суб'єкта мовлення» [2, с. 44], який підпорядковує собі мовний знак, змушуючи його виступати носієм власного, особистісного, бачення фактів і явищ дійсності.

В. Виноградов трактував модальність як центральну мовну категорію: «Кожна пропозиція включає в себе модальне значення, тобто містить указівку на ставлення до дійсності» [5, с. 55]. Мовознавець підкреслював, що немає чітких меж між категорією модальності й емоційно-експресивними змістом висловлювання [5, с. 49].

Відтак помітна тенденція до трактування модальності як синтаксичної категорії (Г. Золотова, Л. Єрмолаєва та ін.). Визначення модальності як категорії, що тісно пов'язана з комунікативним наміром мовця й реалізується в процесі спілкування у формі різноманітних комунікативно-синтаксичних і модальних типів висловлень у різних мовленнєвих актах [3, с. 66], продовжили представники функційної граматики О. Бондарко, О. Беляєва та ін.

Активно досліджують цю категорію й тепер, що спричинено сутністю цього поняття, адже мова є відображенням мислення, мовець у силу суб'єктивного бачення дійсності вкладає в мовлення різну семантику та оцінність, що спричиняє типи модальності, залучення різних засобів тощо.

Водночас у художньому мовленні найчастіше видозмінюються смисл одиниць мови, збагачується їх емоційно-оцінна семантика, модифікуються дери-ваційні можливості, що значно доповнює типологію вираження граматичних значень.

Теоретичні положення мовознавців дали підстави виокремити типи модальності й засоби її представлення. Розрізняють об'єктивну та суб'єктивну модальність. Об'єктивна модальність – «відношення змісту висловлення до дійсності як реальне чи ірреальне (можливе, необхідне й бажане)» [8, с. 67]; суб'єктивна модальність – «ставлення мовця до змісту повідомлення, реалізованого в пропозитивній частині висловлення (епістемічне, волітивне й аксіологічне суб'єктивно-модальні значення)» [8, с. 67].

Засобами вираження об'єктивної модальності слугують морфологічні (способи дієслів), конструктивно-синтаксичні, інтонаційно-синтаксичні та лексико-граматичні засоби [8, с. 67–82]; суб'єктивна модальність представлена складними об'єктно-з'ясувальними конструкціями з модусом у головній частині й диктумом у підрядній, вставними конструкціями, модальними частками, інтонацією [8, с. 82–90]. До названих засобів представлення модальності належить порядок слів [9, с. 120] як граматики-стилістичний маркер.

Непрямий порядок слів у реченні з об'єктивною модальністю увиразнює такі лексико-семантичне значення:

– найменування факту, події: *Залишив купець дружину з боргами та єдиною радістю – гарненькою донькою* [19, с. 306–307] (увиразнено предикативний компонент);

– називання часу, місця, причини, мети, умови, способу дії тощо: *Ще до відбою Микола [...] пхнув під подушку сірники, пачку «Біло-мору»...* [16, с. 503] (увиразнено адвербіальний компонент);

– акцентування на імені персонажів, предметах: *Дідону – зразок пристрасної любові – з'їдає «сліпий» вогонь* [19, с. 371], *Мої заробітки – п'ятдесятикілограмові слюдяні мішки з цукром – батько з матір'ю вивозили продавати на київську трасу...* [21, с. 17] (увиразнено об'єкт-суб'єктні компоненти);

– аксіологічне значення: *В пустелі сизих вечорів, в полях безмежних проти неба [...]* [13, с. 73] (увиразнено означальний компонент).

Крім цього, непрямий порядок слів у реченні з об'єктивною модальністю супроводжується морфологічними компонентами:

– сполучниками сурядності (*а, та* (але), *але, утім* (проте), *й*), що приєднують речення, котре виражає додаткову інформацію: *Вони панни Місяця. І Місяць керує всіма їхніми вчинками. А нам*, земним істотам, *не дано збагнути жінку* [4, с. 106];

– обмежувально-видільними частками (*лише, саме, хіба, ось*), підсилювальними частками (*ще*), котрі слугують засобом зв'язності: [...] *Троцький вже не живий. Га! Ще ж є генерал Судоплатов* [11, с. 35];

– прислівниками та займенниками, які утворюють питану пропозицію: *Нащо́сь вона здалась їм, стара баба?* [14, с. 66];

– особливими емоційно забарвленими конструкціями: *Що нам німці* [...], *які перевернули в зворотний бік Символ Рухомого Вогню – Сонця...* [11, с. 47].

Оскільки об'єктивна модальність є більш нейтральною в семантичному та емоційно-експресивному відношенні, ніж суб'єктивна модальність, описані лексико-семантичні значення та граматичні засоби маркування непрямого порядку слів у реченнях із об'єктивною модальністю тісно пов'язані із синтаксичною функцією пропозитивних компонентів, котрі зі зміною своєї «усталеної» позиції не змінили синтаксичного значення. Тобто інверсійність увиразнює лексико-семантичне значення маркованого компонента зміною його позиції. Зв'язності й маркуванню семантичного значення компонентів слугують морфологічні маркери (прислівники, займенники, частки, сполучники) та емоційно забарвлені конструкції.

Ширші значення притаманні суб'єктивній модальності [8; 12; 18]:

1) епістемічне, що передає оцінку суб'єкта ступеня достовірності об'єктивних зв'язків: ... *вітає, здається, навіть хирлявий зустрічний вітерець* [...] *з полегшенням приносячи й далеке бамкання з ратушиної вежі...* [10, с. 121–122];

2) волітивне, яке експлікує інтенції мовця щодо необхідності чи бажаності пропозитивного

змісту речення/висловлення: *У Києві* [...], *варто було*, [...] *пошукати іншої, але саме Світлану не промине око лихого спокусника* [20, с. 19];

3) аксіологічне, що репрезентує оцінну характеристику мовцем відображених у диктумній частині речення фактів довкілля: *У той же час і в тому ж місті проводиться ще одна прецікава акція – така собі напівтаємна конференція трансконтинентальних мафійних структур, але, як це й буває завжди, саме під виглядом нібито конференції з боротьби з мафійними структурами* [1, с. 171].

Непрямий порядок слів посилює семантичне значення актуалізаторів суб'єктивної модальності – вставних слів, створюючи необхідний контекст, зумовлений авторським задумом.

Окремим засобом вираження суб'єктивної модальності є власне непрямий порядок слів, що актуалізує значення моносемантично (такі конструкції й за межами контексту зберігають своє значення): *Мій Лагу́та курки не вб'є* [14, с. 35] (маркується значення безпечної, спокійної, неагресивної людини), і полісемантично: *То вже нема коли снідати – скоро вечеряти треба* [19, с. 216] (у контексті йдеться про людину, котра погрузла в роботу, не може правильно організувати свій робочий час; може цей вислів мати й значення – «плинність часу»); *Тоді такий час був* [14, с. 42] (у контексті йдеться про складний час, водночас цей вислів може позначати й гарні, добрі часи).

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши поняття «порядок слів» у реченні та «модальність», виявили їх взаємозв'язок: порядок слів у реченні сприяє актуалізації семантичного значення інверсійного компонента пропозиції як для об'єктивної, так і для суб'єктивної модальності. Крім цього, для вираження значення суб'єктивної модальності інверсійний порядок слів є окремим засобом, що зреалізовується моно- та полісемантично.

Список літератури:

1. Андрухович Ю. Перверзія : роман. Львів : Класика, 2002. 290 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1955. 416 с.
3. Беляева Е. И. Модальность в различных типах речевых актов. *Филологические науки*. 1987. № 3. С. 64–69.
4. Винничук Ю. Мальва Ланда : роман. Львів : Піраміда, 2003. 540 с.
5. Виноградов В. В. Исследования по русской грамматике. Москва : Наука, 1975. 559 с.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / відп. ред. К. Г. Городенська. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.
7. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : вибрані праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.
8. Доценко О. Л. Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності : монографія. Київ : Міленіум, 2006. 226 с.

9. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. 2-ге вид., виправл. і доп. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.
10. Іздрик. Воцек & воцекургія. Львів : Кальварія, 2002. 204 с.
11. Кожелянко В. Дефіляда в Москві : роман. *Сучасність*. 1998. № 11. С. 9–56; № 12. С. 6–38.
12. Козловський В. В. Про прагматичну спрямованість суб'єктивно-оцінного аспекту модальності. *Мовознавство*. 1991. № 3. С. 68–73.
13. Костенко Л. В. Річка Геракліта / упоряд. та передм. О. Пахльовської ; післямова Д. Дроздовського. Київ : Либідь, 2011. 336 с.
14. Медвідь В. Кров по соломі : роман. Львів : Кальварія, 2002. С. 15–352.
15. Німчук В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. : монографія. Київ : Наукова думка, 1985. 215 с.
16. Пашковський Є. Закрита палата : оповідання. *Приватна колекція: Вибрана українська проза та есеїстика кінця ХХ століття* / упоряд., вступне слово, бібліограф. відомості та приміт. В. Габола. Львів : Піраміда, 2002. С. 503–512.
17. Процюк С. Інфекція. Львів : Піраміда, 2002. 196 с.
18. Сафонова Н. М. Еволюція поглядів на суб'єктивну модальність. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. Львів : ЛНУ імені І. Я. Франка, 2004. Вип. 34. Ч. I. С. 74–80.
19. Содомора А. Наодинці зі словом. Львів : Центр гуманітарних досліджень Львівського держ. університету ім. І. Франка, 1999. 475 с.
20. Ульяненко О. Хрест на Сатурні. Історія одного кохання. *Кур'єр Кривбасу*. 2004. № 176. С. 3–55; № 177. С. 53–102.
21. Шкляр В. Ключ : роман. *Сучасність*. 1999. № 5. С. 6–59; № 6. С. 9–59.
22. Berneker E. Die Wortfolge in den slawischen Sprachen. Berlin, 1900. 162 s.

Turko O. V. SENTENCE WORD ORDER IN THE UKRAINIAN LANGUAGE AS THE MEANS OF EXPRESSING MODALITY (BASED ON FICTIONAL TEXTS)

The article describes conceptual grounds of syntactic nature of modality, names its types and means of representation. Besides, it provides the characteristics of modality in different scientific branches which testifies of a wide range of its functioning. The attention is concentrated on semantic-syntactic nature of modality. Considerations regarding objective (real, unreal) and subjective modality are defined as debatable.

The concept of “word order” in the sentence in the Ukrainian language is actualized which is cross-cutting for formal-grammatical and communicative paradigms. It has been established that such concepts as “modality” and “word order”, although they appeared in different syntactic paradigms and in different time periods, are still in close grammatical relations in syntactic plane; the interdependence of these concepts in a sentence structure has been set. Sentence word order has been analyzed as the means of expressing modality, while ungrounded questions of word order are analyzed, mainly “free word order” is considered to be an incorrect term as such a placement of propositional components is caused by certain syntactic connections and relations.

Lexical-semantic meanings caused by indirect word order in a sentence, objective and subjective modality are defined based on the materials of fictional texts; grammatical indicators of modal meaning are named.

Word order is described as the means of implementing modality which does not negate its relevance in the construction of a sentence, the implementation of syntactic functions of its components as well as in the artistic modeling of reality by the masters of a word. Further research of word order in the sentences of the Ukrainian language in terms of communicative syntax will make it possible to identify the means of expression of this syntactic concept, its correlation with theme-rheme segmentation of a sentence.

Key words: *word order; indirect word order; modality, objective modality, subjective modality, means of expression.*

Шеремет А. В.

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ФЕМІНАТИВІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ ТВОРІВ ДЖ. Р. Р. МАРТІНА)

Робота присвячена стильовим особливостям вживання фемінної лексики у перекладах текстів художніх творів іноземними мовами на українську. Авторка розглядає їх на матеріалі перекладів Н. І. Тисовської перших трьох книг циклу Дж. Р. Р. Мартіна «Пісня льоду та полум'я» («Гра престолів», «Битва королів», «Буря мечів»), а також роману «Вогонь і кров».

Мова літературних перекладів є досить консервативною та стилістично чутливою водночас, адже переклад має бути актуальним та максимально наближеним до стильових і жанрових особливостей оригінального твору. Фемінативи є не просто вимогою часу, стильовим маркером або засобом експресивізації, але й лексичним інструментом, який вносить переклади на українську мову до світового літературного контексту.

Дослідження фемінної лексики у мові перекладів на українську мову здебільшого не стосуються літературних перекладів зарубіжних прозових творів. Метою роботи є дослідження лексичного розмаїття фемінативів в адаптації англomовної серії романів українською мовою.

Найбільшими з розглянутих груп лексики є група на позначення жінок за родом занять, група фемінної лексики, вираженої складними словами. Крім традиційних найменувань жінок за віком або статусом, частотними є назви самиць та фемінні назви предметів і природних явищ. Окремою великою групою є елементи вульгарно-лайливої лексики на позначення осіб жіночої статі.

Загалом було досліджено 70 лексичних одиниць, 21 з яких є лексемами на позначення осіб жіночої статі за родом занять, 10 фемінних лексем є складними словами, 6 одиниць – елементами вульгарно-лайливої фемінної лексики, 6 лексем утворюють групу жінок за правовим статусом, 5 фемінативів-прізвиськ, 2 фемінативи на позначення жінок за емоційним ставленням до об'єкта висловлювання, 2 лексеми на позначення померлих жіночої статі, 3 фемінативи, утворені від прикметників, 2 фемінні лексеми на позначення жінок за віком, виражених складними словами. Також нараховано дві окремі групи фемінної лексики, вжитої не на позначення жінок, а саме 8 назв об'єктів, природних явищ та пісень, виражених іменниками жіночого роду з фемінізуючими суфіксами –ка/-иц, та 6 фемінативів-назв самиць.

Ключові слова: фемінативи, лінгвогендерологія, перекладознавство, літературний переклад.

Постановка проблеми. Активне вживання фемінативів у мові повсякденного спілкування українців та мові ЗМІ накладає відбиток на функціонування художнього стилю сучасної української мови. Ці мовні процеси відображаються на мові перекладів художньої літератури з іноземних мов на українську. У пошуках найбільш вдалих лінгвістичних засобів для перекладу та адаптування текстів українські перекладачі звертають увагу, зокрема, на їхню доступність та актуальність. Нині в усьому світі спостерігається надзвичайно активний вихід фемінної лексики з мовної периферії, яка у різний спосіб обмежує їхнє вживання. Фемінативи сприяють розширенню стильового художнього та лексичного розмаїття твору, його виразності та індивідуальності, а під

час перекладу – адаптації художнього тексту до мови, на яку він буде перекладений.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на це, нині існує не так багато досліджень цієї теми українськими мовознавцями, що визначає актуальність роботи. Зокрема, І. М. Шпілько досліджує компаративний аспект вживання фемінативів у роботі «Фемінативи з формантом -ка в українській та словацькій мовах» [7, с. 383].

Деякі дослідники фокусуються на проблемах перекладів фемінних агентивів, такі як Ю. С. Літковець («Гендерні особливості назв посад і професій у франко-українському перекладі»), Я. А. Баранцев («Фемінативи в текстах публіцистичного стилю французької та україн-

ської мов»). Фемінативи в перекладних текстах у історичному розрізі вивчає М. П. Брус: у своїй монографії вчена посилається на роботу В. В. Німчука «Лексеми *раб* та *слуга* в українських перекладах богослужбових текстів» [4, с. 420; 1, с. 8; 2, с. 14; 5, с. 8].

Фемінативам у художніх текстах присвячені роботи І. В. Гаврилюк «Легенда про Лйорону: проблема символіки імен жіночих водних божеств у латиноамериканській та українській міфології. Зіставний аспект», О. М. Смольницької «Відтворення фемінитивів у шотландській поезії (Роберт Бернс і народні балади)» [2, с. 99].

Постановка завдання. Метою статті є розгляд та аналіз стильового аспекту вживання фемінативів в українських перекладах художньої літератури іноземними мовами на матеріалі перекладів Н. І. Тисовською перших трьох книг циклу Дж. Р. Р. Мартіна «Пісня льоду та полум'я» («Гра престолів», «Битва королів», «Буря мечів»), а також роману «Вогонь і кров».

Виклад основного матеріалу. Українські перекладачі створюють конкурентоспроможний продукт, який визнається та отримує схвальні відгуки від експертів в усьому світі. Хоча численне вживання фемінативів у англомовних текстах стало примітним останніми роками, все більше перекладачів вдаються до використання фемінативів у роботі з текстами середини та кінця ХХ ст.

Використання фемінативів сприяє не лише експресивізації текстів або передачі особливостей мови героїв твору, але також й передачі стильової єдності тексту, виходячи за рамки мови розмовного спілкування.

Найбільшою з розглянутих є група лексем на позначення назв жінок за родом занять, що має такі підгрупи залежно від суфіксу:

1) з фемінізуючим суфіксом **-ка**: «Гарненькі – такі, як *покоївка* нашої леді Танди, проведуть веселеньку ніч, але не думай, що це не торкнеться старих, немічних і бридких» (Джордж Р. Р. Мартін, «Гра престолів», т. 2, пер. Н. І. Тисовської, с. 725); «Хочете попорати *кухарку*, мілорде?» (Джордж Р. Р. Мартін, «Битва королів», пер. Н. І. Тисовської, с. 556); «Іноді дорогою вони бачили інших людей – селян у полях, свинопасів зі свинями, *молочарку* з коровою, зброносця, що доправляв якість повідомлення поритою коляями дорогою» (Джордж Р. Р. Мартін, «Буря мечів», пер. Н. І. Тисовської, с. 844); «РІПКА, *посудниця і кухарчучка*». (Джордж Р. Р. Мартін, «Битва королів», пер. Н. І. Тисовської, с. 839); «І буде перша восьмирічна *лицарка*?» (Джордж Р. Р. Мар-

тін, «Буря мечів», пер. Н. І. Тисовської, с. 525); «Коронована *жебрачка*, – думала Дані» (Джордж Р. Р. Мартін, «Битва королів», пер. Н. І. Тисовської, с. 504); «Коли мені було *тринадцять*, я одружився з *селючкою*». (Джордж Р. Р. Мартін, «Битва королів», пер. Н. І. Тисовської, с. 558); «СТАРА НАН, *казкарка*, колишня *мамка*, вельми похилого віку». (Джордж Р. Р. Мартін, «Битва королів», пер. Н. І. Тисовської, с. 839); «Трохи випивки – і старі *пралі та смердючі свинарки* видадуться симпатичними, як ти, *любонько*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Битва королів», пер. Н. І. Тисовської, с. 725);

2) з фемінізуючим суфіксом **-ниця**: «Останнім часом вона більше нагадувала *мокрого щура, ніж панську чашиницю*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Буря мечів», пер. Н. І. Тисовської, с. 663); «Я цілувався з *подавальницею* з шинку, яку знав *колись*». (Джордж Р. Р. Мартін, «Буря мечів», пер. Н. І. Тисовської, с. 299); «*Служниці кажуть, тут привиди*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Битва королів», пер. Н. І. Тисовської, с. 176); «Он моя *сестра – мисливиця*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Буря мечів», пер. Н. І. Тисовської, с. 135); «Її *чорне волосся* було обтяте «під *горщик*», а *вбрана* вона була в шкіряний костюм *вершниці* і *посріблену кольчугу*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Гра престолів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 362); «Понід *вивіскою* «Курного *поліна*» – місцевої *пивниці* – *стояли дві прислужниці*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Гра престолів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 389); «*Розпусницею, яка своїми трутками і трунками прив'язувала до себе чоловіків – і тілом, і душею?*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Вогонь і кров» пер. Н. І. Тисовської, с. 389);

3) з просторічним суфіксом **-их (-ух)**: «*Колись* у мене була *коханка з рибачих*, то вона казала, що *простолюд* має *кращу приказку*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Гра престолів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 52); «*Малі, яким воювати* ще було *зарано*, *носитимуть воду й підтримуватимуть багаття, кротівська повитуха* допомагатиме *Клайдасу та мейстру Еймону з пораненими*, а в *Трипалого Гоба* *знагла з'явилося стільки кухтиків, мішальників і різальників цибулі, аж він не знав уже, що з ними робити*» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів», пер. Н. І. Тисовської, с. 713).

Наступною за чисельністю групою лексик є фемінативи, що є складними словами: «*Арія* назвала її на *честь князівни-воїтельки з ріки Ройн, яка зі своїм мечем перетнула вузьке море*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Гра престолів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 76); «*Ще за дві ночі померла дівчинка-немовля*» (Джордж Р. Р. Мартін «Битва королів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 174);

«Глянеш на неї – ну просто міцна **дівка-селючка**, але розмовляє, як пані й має на поясі довгий меч і кинджал» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 222); «**Серсі-захисниця** поклала синові руку на плече» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 687); «Джонови **сестри-зведенючки** супроводжували королевичів» (Джордж Р. Р. Мартін, «Гра престолів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 55). Одне зі слів жінка/жона: «Брат мій правив в Сімох Королівствах / Каже він своїй **відьмі-жоні** / Його власність собі заберу я, / А синок хай ножа покуштує» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 785); «Їдучи знайомими вулицями в товаристві двоохсот північан, мейстра без ланцюга й потворної **жінки-дивачки**» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 809); «Що я був з Мансом Райдером і взяв собі **жінку-дикунку**» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 1001); «То було ще до приходу андалів і задовго до того, як вузьке море перепливли **жінки-втікачки** з міст Ройну; тисячі королівств на цих землях тоді належали першим людям, які відібрали їх у дітей пралісу» (Джордж Р. Р. Мартін, «Гра престолів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 238); «Матінка Марис була з Видолу: на острові в мартингородській гавані вона в маточнику вивчила декілька поколінь **дівчат-сиріток**» (Джордж Р. Р. Мартін, «Вогонь і кров», у пер. Н. І. Тисовської, с. 182).

У текстах представлені елементи вульгарно-лайливої феміної лексики та емоційно забарвлені фемінативи: «**Йоренова мандрьоха**, – гукнув він» («Гра престолів», т. 2, пер. Н. І. Тисовської, с. 479); «**Подумає, що я дурена чи брехуха**» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів», пер. Н. І. Тисовської, с. 377); «**Міра – жабоїдка** з Перешийку, тож Бран не міг засуджувати її за те, що ловить стільки жаб, а все ж» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів», пер. Н. І. Тисовської, с. 129); «**Коханка**, ще й **байстрючка**, – та Серсі грець хопить, якщо Оберин хоче взяти її з собою на весілля» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів», пер. Н. І. Тисовської, с. 506); «У харчівні на Блошиному Дні вже встигнула спалахнути сварка, в результаті якої один з тайрелівських солдатів загинув, а двоє людей лорда Гаргалена обварилися, а потім ще одна буча зчинилася у дворі: крихтіна зморщена матуся Мейса Тайрела обізвала Еларію Санд «**сучкою-гадючкою**» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 684); «Золоті плащі дали їм прізвисько «**три шльондри**», адже це вони, **спокусниці**, перші вітатимуть Станіса» (Джордж

Р. Р. Мартін «Битва королів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 614); «Зачулися крики «**хвойда**», «**братова підстилка**», звернені до королеви, а Тиріона обсіпали вересками «**виродок**» і «**недоросток**» (Джордж Р. Р. Мартін «Битва королів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 514).

Досліджувана фемінна лексика вживається на позначення жінок за певним правовим статусом:

1) із суфіксом **-ка**: «І що вона тепер його **бранка**» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів», пер. Н. І. Тисовської, с. 235); «Ти – **годованка** корони» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів», пер. Н. І. Тисовської, с. 375); «Ти – моя **полонянка**, Іґритто» (Джордж Р. Р. Мартін «Битва королів», пер. Н. І. Тисовської, с. 640);

2) із суфіксом **-ниця**: «Іґритта пішла з ним; Стира це завжди драгувало, та коли він намагався її відпровадити, вона йому нагадувала, що народилася вільною жінкою, а не **укліниницею**» (Джордж Р. Р. Мартін, «Гра престолів» т. 3, пер. Н. І. Тисовської, с. 548); «Я поширила чутку, ніби тримаю в **заручницях** і меншу, та це неправда» (Джордж Р. Р. Мартін «Битва королів», пер. Н. І. Тисовської, с. 58); «Ти? І що мені робити з **клятвопорушницею?**» (Джордж Р. Р. Мартін, «Гра престолів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 400).

Фемінативи із суфіксом **-ниця** вживаються на позначення померлих жіночої статі: «Він і досі кохає його сестру – оту сіреньку шістнадцятирічну **небіжчицю**» (Джордж Р. Р. Мартін, «Гра престолів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 88); «Обличчя **потопельниці**», – подумала Кетлін» (Джордж Р. Р. Мартін, «Битва королів», пер. Н. І. Тисовської, с. 305).

Вживаними є також фемінативи, утворені від прикметників: «**Щасливиця**, – подумав він, – вона **щасливиця**, поцілована вогнем» (Джордж Р. Р. Мартін, «Буря мечів», пер. Н. І. Тисовської, с. 354); «Оця мала **худуля?**» (Джордж Р. Р. Мартін, «Буря мечів», пер. Н. І. Тисовської, с. 392); «Арія заслухалася, сьорбаючи з кухля розведене вино, якого їй дозволила випити **рудокоса**» (Джордж Р. Р. Мартін, «Гра престолів», т. 3, пер. Н. І. Тисовської, с. 393).

Серед досліджуваного лексичного матеріалу виділяються розмовні фемінні елементи з оцінним ставленням до суб'єкта висловлювання: «Боги благословили цю пару трьома міцними діточками – двома чудовими королевичами й однією **королівною, пестункою** всієї країни» (Джордж Р. Р. Мартін, «Вогонь і кров», у пер. Н. І. Тисовської, с. 259); «Коли королевич Деймон кинув бойовий клич, по всіх річках почали збиратися лицарі, солдати й скромні селяни, які ще пам'ятали Окрасу

Королівства, татову **мазунку**, пам'ятали, як вона всміхалася, як причаровувала їх під час юнацької подорожі *приріччям*) (Джордж Р. Р. Мартін, «Вогонь і кров» пер. Н. І. Тисовської, с. 390).

Не стало винятком традиційне позначення феміною лексикою групи жінок за віком, виражених складними словами: «Ліанні було всього шістнадцять – *неймовірно мила дівчина-дитина*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Гра престолів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 48); «Чи повірять судді, що *Тиріонова дівчинка-дружина* отруїла короля, а її чоловік нічогосінько про це не знав?» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 854).

Крім традиційних жіночих найменувань, у творі присутні назви предметів або явищ, виражені лексемами з фемінізуючими суфіксами та закінченнями жіночого роду (-ка, -ниц): «До Давоса долинули крики: «*Сміливицею*» поширювалося полум'я» (Джордж Р. Р. Мартін «Битва королів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 709); «Звісна річ, її усміхнені вуста трошки тремтіли, коли брати покинули її на палубі «*Мореспритниці*», але дівчинка добре вивчила потрібні слова та промовила їх з мужністю і гідністю» (Джордж Р. Р. Мартін «Битва королів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 509); ««Лорд Стефон», «*Голодранка* Дженна», «*Меткий меч*», «*Веселий володар*» і ще деякі й справді встигли піднятися вище за той послід піромантів, так» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів» пер. Н. І. Тисовської, с. 141); «Вейон Пул уже домовився, що Санса з Арією за три дні відпливуть на «*Відьмі-вітряниці*» з Браавоса» (Джордж Р. Р. Мартін, «Гра престолів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 471); «Придворні літописи повідомляють, що *септа* Ізабель, *леді* Люсінда й інші жінки, дібрані для двору Алісанни Таргарієн, сіли на купецьку галеру «*Мислива молодиця*» на світанку, на сьомий день другого місяця року 50 ВЗ і з ранковим припливом вирушили на Драконстон» (Джордж Р. Р. Мартін, «Вогонь і кров», у пер. Н. І. Тисовської, с. 153); «*Материні сльози*», і «*Молодка* Менні мокла», і «Лорд Гарт поїхав під дощем», а тоді ще й «У Кастамері дощ» (Джордж Р. Р. Мартін «Буря мечів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 522); «На вулицях її кличуть Червоною *Вістункою*, – сказав Вейріс» (Джордж Р. Р. Мартін «Битва королів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 66). Цікавою є назва, утворена складанням основ чоловічого та жіночого роду: «Її *належав* валерійський меч – *Димосестра*; Вісенія вправно ним володіла, адже нарівні з братом тренувалася з самого малечку» (Джордж Р. Р. Мартін, «Вогонь і кров» пер. Н. І. Тисовської, с. 14).

Серед дослідженого матеріалу присутні фемінативи-прізвиська: «*Але незаміжня донька лорда Ейнара, яка згодом отримас* прізвисько *Дейніс Дрімливиця*, уві сні передбачила загибель *Валерії у вогні*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Вогонь і кров» пер. Н. І. Тисовської, с. 10); «*Сейра* кликала їх *Пригожа Пері й Тернослива*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Вогонь і кров» пер. Н. І. Тисовської, с. 300); «*Були часи, коли її любили і панство, і протолюд, коли її кликали Окрасою Королівства*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Вогонь і кров» пер. Н. І. Тисовської, с. 380); «*Рейнісіна дракониця Міліс* на прізвисько *Красна Панна* розлінилася, та якщо її роздрочити, вона ще люта» (Джордж Р. Р. Мартін, «Вогонь і кров» пер. Н. І. Тисовської, с. 381); «*Коли її дядько, сумнозвісний скнара, відмовився платити викуп, її продали у будинок подушок, де вона так піднялася, що стала славетною куртизанкою Чорною Лебідкою, фактичною правителькою Ліса*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Вогонь і кров», пер. Н. І. Тисовської, с. 342).

У розглянутих перекладах часто вживаються назви самиць. Це використання пов'язано із сюжетною композицією оригінальних творів: «*Віддана, як оленця, оточена вовками*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Битва королів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 52); ««*Вовчиця!*» *Арія* розхлюпала пиво». (Джордж Р. Р. Мартін «Битва королів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 81); «*Забагато всього, – Серсі, невгамовна, як левиця, зачала ходити у вихорі спідниць*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Битва королів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 282); «*Людина непомірних апетитів, ненажера, пияк і відомий розпусник, Мун* цюночі лягав з новою жінкою і зробив дітей стільком, аж послухники почали поширювати плітку, що від його сімені завагітніє і *ялівка*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Вогонь і кров» у пер. Н. І. Тисовської, с. 112); «*З велеткою? – розсміявся Рик Довгоспис. – Ні, з мамонтихою! – зареготав Тормунд. – Ха!*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Буря мечів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 213); «*Дракониця Вісенії* звалася *Вагар*, *дракониця Рейніс* – *Меракис*, а *Рейган* літав на *Балеріоні* на прізвисько *Чорний Жах*» (Джордж Р. Р. Мартін, «Битва королів» у пер. Н. І. Тисовської, с. 172).

Висновки і пропозиції. Загалом було досліджено 70 лексичних одиниць, 21 з яких є лексемами на позначення осіб жіночої статі за родом занять, 10 фемінних лексем є складними словами, 6 одиниць – елементами вульгарно-лайливої фемінної лексики, 6 лексем утворюють групу жінок за правовим статусом, 5 фемінативів-прізвиськ, 2 фемінативи на позначення жінок

за емоційним ставленням до об'єкта висловлювання, 2 лексеми на позначення померлих жіночої статі, 3 фемінативи утворені від прикметників, 2 фемінні лексеми на позначення жінок за віком, виражені складними словами. Також нараховано

дві окремі групи фемінної лексики, вжитої не на позначення жінок, а саме 8 назв об'єктів, природних явищ та пісень, виражених іменниками жіночого роду з фемінізуючими суфіксами **-ка/-иц**, 6 фемінативів-назв самиць.

Список літератури:

1. Баранцев Я. А. Фемінитиви в текстах публіцистичного стилю французької та української мов. *Філологічні студії* : збірник статей студентів, магістрантів, молодих учених. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. С. 8–12.
2. Брус М. П. Б89 Фемінитиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.
3. Гаврилюк І. В. Легенда про Льорону: проблема символіки імен жіночих водних божеств у латиноамериканській та українській міфології. Зіставний аспект. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство*. 2017. Вип. 1 (27). С. 97–102.
4. Літковець Ю. С. Гендерні особливості назв посад і професій у франко-українському перекладі. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2015. Вип. 1. С. 420–428.
5. Німчук В. В. Лексеми *раб* і *слуга* в українських перекладах Нового Завіту. *Українська мова*. 2011. № 1. С. 3–27.
6. Смольницька О. М. Відтворення фемінитивів у шотландській поезії (Роберт Бернс і народні балади) (Reproduction of feminitives in Scottish poetry (Robert Berns and folk ballads)). *English for Specific Purposes*. 2017. Вип. 4. С. 131–135.
7. Шпілько І. М. Фемінитиви з формантом *-ка* в українській і словацькій мовах. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство*. 2010. Т. 18. Вип. 16. С. 383–388.

Sheremet A. V. STYLISTIC SPECIFICATIONS OF USAGE FEMINITIVES IN TRANSLATIONS LITERATURE IN ENGLISH INTO UKRAINIAN (ON BEHALF G. R. MARTIN'S SERIES OF NOVELS TRANSLATED INTO UKRAINIAN LANGUAGE)

This article is focused on the stylistic specifications of the use of feminitives in the translation of literature texts of foreign authors into Ukrainian. The author explores it on the basis of N. I. Tysovska's translations of the first three books of J. R. Martin's cycle "A Song of Ice and Fire" ("Game of Thrones", "A Clash of Kings", "A Storm of Swords"), and the novel "Fire and Blood".

The language of literature translations is quite conservative and stylistically sensitive at the same time, because the translations must be relevant and as close as possible to the stylistic and genre features of the original texts. Feminitives are not just a requirement of time, a stylistic marker or an instrument of expression, but also a lexical tool that includes Ukrainian translations into the world literature context.

Studies of feminitives in the language of text translations into Ukrainian are mostly not related to literary translations of prose works. The aim of this article is to study the lexical diversity of feminitives in the adaptation of the original series of novels in the Ukrainian language.

The largest of the considered groups of feminitives denote women by occupation, and the second largest group of feminitives is lexically expressed in complex words. In addition to the traditional nominations of women by age or status, also there are feminitives denoting objects, names of songs and natural phenomena. A separate large group of lexical elements contains vulgar and abusive vocabulary, denoting females.

*Totally the author described 70 lexical, 21 of which are nominations denoting females by occupation, 10 feminitives are expressed as complex words, 6 units – elements of vulgar-abusive feminine vocabulary, 6 elements describing a group of women by legal status, 5 feminitive nicknames, 2 feminitives – to denote women emotionally in relation as the object of expression, 2 tokens – to denote the dead females, 3 feminitives are derived from adjectives, and 2 feminitives denote women by age, expressed in complex words. Also, there are two separate groups of feminitive vocabulary used not to denote human beings: 8 names of objects, natural phenomena and songs expressed by feminine nouns with Ukrainian feminizing suffixes **-ка/-иц**, and 6 feminitive names of female animals or creatures.*

Key words: feminitives, translations, linguogenderology, literature translations.

РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.134.2

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-1/22>*Добровольська-Пініч І. Є.*

Державний університет «Одеська політехніка»

ФРАЗЕОЛОГІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ARTURO PÉREZ-REVERTE “EL MAESTRO DE ESGRIMA”, “EL PINTOR DE BATALLAS”, “LA REINA DEL SUR”)

Стаття присвячена дослідженню фразеологічних одиниць із репрезентацією емоційних станів у художньому тексті. Автор визначає, що фразеологія є одним із доволі молодих розділів лінгвістичної науки. Отже, її розвитком займається велика кількість учених, адже це неосяжна сфера для лінгвістичних досліджень. Фразеологія – це одна з найменш досліджених галузей мовознавства нині. Ця наука активно розвивається, базуючись на принципах уже здобутих знань у всіх напрямках сучасної лінгвістики. Фразеологічні одиниці – це лінгвістичне явище, яке і сьогодні є загалом для багатьох науковців. Один із напрямів вивчення, ознайомлення з цим явищем – це аналіз шляхом класифікації. На жаль, існує не така велика кількість класифікацій, багато з них ще не були науково обґрунтованими чи перебувають у стадії розроблення, тому ми звернулися до двох дуже вагомих класифікацій Хуліо Касареса та В.В. Виноградова.

Об'єктом дослідження вибрали фразеологічні одиниці іспанської мови із репрезентацією емоційних станів у художньому тексті, адже не є секретом, що іспанська мова є мовою емоцій і дуже чутливою, бо її носії є однією з найбільш темпераментних націй. Іспанський менталітет є особливим: іспанці є дуже імпульсивними й емоційними, отже, сильні почуття і емоції є фундаментом їхньої поведінки, а разом з тим і мовлення, адже мовлення є висловленням своїх думок і почуттів. Мовлення іспанця є завжди яскраво емоційно забарвленим, до того ж іспанці дуже люблять сам процес мовлення, вони є однією із самих «балакучих» націй світу. У процесі дослідження для класифікації застосовуються такі методи наукового дослідження: метод суцільної вибірки і метод статистичного аналізу.

З використанням методу суцільної вибірки було проведено лексико-семантичний аналіз фразеологічних одиниць із репрезентацією емоційних станів у художньому тексті і розподілено їх на відповідні групи з метою виявлення кількісного співвідношення цих фразеологічних одиниць. Для цього ми використовували тексти романів Arturo Pérez-Reverte “El maestro de esgrima”, “El pintor de batallas”, “La reina del Sur”.

Розкрито, що фразеологічні одиниці іспанської мови поділяються на: субстантивні, ад'єктивні, адвербіальні, дієслівні, займенникові, вигуківі та дієприкметникові. У процесі дослідження було знайдено чотири із семи типів: субстантивні, ад'єктивні, адвербіальні і дієслівні.

Проведений аналіз мовного матеріалу показав, що з усіх видів висловів найчисленнішими є фразеологічні сполучення та дієслівні вислови з фразеологічною репрезентацією емоційних станів.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, вислови, лексична єдність, субстантивні вислови, деномінативні комбінації, одиничні фразеологічні вислови, ад'єктивні вислови, адвербіальні вислови, дієслівні вислови, вигуківі вислови, дієприкметникові вислови, фразеологічні сполучення, фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності.

Постановка проблеми. Дослідження і його доцільність обґрунтовують багатоплановість об'єкта дослідження, відсутність єдиного погляду на визначення фразеологічних одиниць і на велику кількість класифікацій взагалі, а також зацікавленість мовознавців у процесі становлення

такої науки, як психолінгвістика, і зв'язку фразеології з цією наукою.

У статті доводиться необхідність звернення уваги на проблему дослідження фразеологізмів і їх класифікацій. Для цього автор звертається до багатьох мовознавчих джерел, поглиблюється

в теорію фразеології і аналізує знайдені фразеологічні одиниці на основі класифікацій Хуліо Касареса і В.В. Виноградова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питаннями фразеології займалися такі дослідники, як Ш. Баллі, Ф. Де Соссьюр, Х. Касарес, В.В. Виноградов, О. Арутюнова, Е. Панфілов, Н. Курчаткіна, А. Супрун, Е. Левінтова, А. Маккей, У. Вейнрейх, Л. Сміт, В. Жуков, В. Телія, Н. Шанській, Н. Амосова, А. Бабкін, А. Смірницький.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення загальної кількості фразеологічних одиниць із репрезентацією емоційних станів у художньому тексті (на матеріалі романів Arturo Pérez-Reverte “El maestro de esgrima”, “El pintor de batallas”, “La reina del Sur”) та встановлення типів цих одиниць згідно з класифікацією Хуліо Касареса та В.В. Виноградова.

Виклад основного матеріалу. У процесі цього дослідження ми ознайомилися з лінгвістичними надбаннями вчених у сфері досліджень такої мовознавчої науки, як фразеологія.

З використанням методу суцільної вибірки ми провели лексико-семантичний аналіз фразеологічних одиниць із репрезентацією емоційних станів у художньому тексті і розподілили їх на відповідні групи з метою виявлення кількісного співвідношення цих фразеологічних одиниць. Вислови, які ми аналізуємо в цій роботі, були знайдені методом суцільної вибірки, для цього ми використовували тексти романів Arturo Pérez-Reverte “El maestro de esgrima”, “El pintor de batallas”, “La reina del Sur”.

На нашу думку, серед усіх наукових досліджень у цій сфері є дві класифікації для лексико-семантичного аналізу, які є самими повними, науково обґрунтованими і надійними, – це класифікації Хуліо Касареса і В.В. Виноградова. За допомогою цих класифікацій ми й характеризували фразеологічні одиниці іспанської мови з репрезентацією емоційних станів у художньому тексті.

У своїй науковій праці Х. Касарес використовує поняття «вислів» (*locución*) для позначення певних сполучень слів, що володіють єдиним змістом та незмінним формальним розташуванням. З лінгвістичної точки зору будь-яке складне висловлення, яке характеризується значеннєвою неподільністю, незалежно від того, чи пишеться воно разом або членується на два або більше слів, утворює лексичну єдність.

Згідно з лексико-семантичною класифікацією Х. Касареса, фразеологічні одиниці (*locuciones* – вислови) іспанської мови поділяються на: субстантивні, ад'єктивні, адвербіальні, дієслівні та вигуківі.

За класифікацією висловів Х. Касареса, субстантивні вислови – це вислови, які є еквівалентними іменнику. Виявлені нами приклади субстантивних висловів: *Pensó en Adela de Otero y sintió una punzada de angustia.* [15, с. 78] – Він подумав про Аделі де Отеро і відчув болючий укол туги. *Sobre aquello fiaba Jaime Astarloa para conservar lo que él defendía como serenidad: la paz del alma...* [15, с. 107] – На це сподівався Хайме Астарлоа для збереження того, що він захищав якийсь спокій: душевний спокій. *Don Jaime sintió una oleada de sofoco subirle a la cara.* [38, с. 145] – Дон Хайме відчув, як хвиля задухи піднімається до його обличчя. *El pintor compuso un gesto de fastidio.* [16, с.25] – Художник зробив жест, що виражає огиду... *y entonces volvió el rostro, con un punto de cólera...* [17, с. 166] – і тоді він повернувся обличчям, на якому проступали перші ознаки люті. *El pensamiento le produjo una descarga de pánico.* [17, с. 187] – Ця думка викликала у нього шквал паніки.

Ад'єктивні вислови – це вислови, які в реченні виконують функцію прикметника. Усі вислови цього типу мають подібну природу та функції. Тому не видається необхідним проводити серед них внутрішню диференціацію. Як і звичайні прикметники, вони в основному виконують функцію визначення іменника. Х. Касарес підкреслює, що зазвичай ці вислови, як і деякі прикметники, не допускають ступінь порівняння та прислівникові означення.

Згідно з класифікацією ад'єктивних висловів Х. Касареса, ми виявили такі вислови, які є еквівалентом прикметника: *у en cuanto cruzaba cuatro veces el florete se armaba un lío de mil demonios.* [15, с. 40] – і як тільки вони схрещували шпаги чотири рази, тут і піднімався диявольський скандал. *Quedaron ambos mirándose en silencio, con aire tan fatigado como si realmente hubiesen estado cruzando los floretes.* [15, с. 64] – Вони мовчки дивилися один на одного з таким втомленим виглядом, ніби вони дійсно схрестили свої шпаги... *se volvió a su contertulio con aire apesadumbrado.* [15, с. 153] – він повернувся до свого товариша по чарці з дуже засмученим виглядом. *Markovic se quedó inmóvil.* [16, с. 153] – Марковік застиг. *Sonó el teléfono y supo que la iban a matar. Lo supo con tanta certeza que se quedó inmóvil...* [17, с. 9] – Продзвенів телефонний дзвінок, і вона вже знала, що її вб'ють. Вона зрозуміла це з такою точністю, що буквально заціпеніла.

Адвербіальні вислови – це вислови, які виконують функцію прислівників у реченні. Цей клас висловів, у який входять утворення, які назива-

ються «прислівникові звороти», а також інші комбінації, його вважають одним із самих численних видів фразеологізмів. Серед висловів цього типу автор виділяє стільки різновидів, скільки типів є серед прислівників. Нами було виявлено такі прислівникові вислови: *Debe de estar con el agua al cuello, cuando se ve obligado a recurrir a un perdís como yo.* [16, с. 22] – Напевно, його зовсім вже припекло, якщо він змушений вдатися до допомоги такого безмозкого дурня, як я. *La joven advirtió la maniobra, retrocediendo un paso sin bajar el florete y lo miró con ojos que ardía de furia.* [15, с. 91] – Дівчина попередила його маневр, відступивши на крок, не опускаючи шпаги, і подивилась на нього палаючими від люті очима. *Don Jaime cumplió su palabra a regañadientes.* [15, с. 145] – Дон Хайме стримав своє слово з великою неохотою. *Volvió a leer durante un rato mientras don Jaime, que no osaba interrumpirlo, aguardaba expectante, con el alma en vilo.* [15, с. 224] – Він знову взявся читати, поки дон Хайме, який не наважувався його переривати, перебував в очікуванні зі стиснутою душею. *Así que ésta era la clave de todo – murmuró al fin, con un hilo de voz apenas audible.* [15, с. 297] – «Річ у тому, що це ключ до всього», – прошепотів він ледь чутним голосом. *Ahora estudiaba las imágenes del mural con atención, fruncido el ceño.* [16, с. 35] – Зараз він споглядав зображення на стіні з великою увагою, насупивши чоло. *Me quedé boquiabierto, mirando el grupo* [17, с. 43] – Я з відкритим ротом дивився на групу... *Lobato no contestó; miraba a Collado con aire guasón.* [17, с. 178] – Лобато не відповів; він дивився на Кольядо з глузлигим виглядом.

Прислівникові вислови в фразеології іспанської мови виконують функцію звичайних прислівників, даючи означення або доповнюючи дію дієслова, до якого він відноситься.

Дієслівними виразами є такі вирази, які складаються з дієслова, що, асимілювавши прямий або прийменниковий додаток, утворює разом із ним складний присудок. Цей клас висловів, як і вислови субстантивного типу, включає низку груп, які характеризуються функціональними та структурними особливостями. Усі вислови цього типу мають риси речення, яке може бути перехідним, неперехідним та предикативним. Але якщо взяти ці вислови і розглядати їх як еквіваленти, то їхні синтаксичні функції не завжди збігаються з функціями дієслова, що входить у вислів.

Дієслівна функція цих висловів, на противагу субстантивній функції інфінітивних висловів, підтверджується тим, що перші допускають зміни за особами, часом та способом, а також тим, що

дія, яка є вираженою висловами транзитивного характеру, може переходити на зовнішній об'єкт, як якби це був прямий додаток.

Згідно з класифікацією дієслівних висловів Х. Касареса, ми виявили наступні вислови з фразеологічною репрезентацією емоційних станів: *Con las últimas palabras despuntó de nuevo la sonrisa.* [15, с. 12] – 3 останніми слова знову розцвіла посмішка. *Cárceles disfrutaba sacando a don Lucas de sus casillas, lo que ocurría a diario* [15, с. 33]. – Карселес насолоджувався тим, що виводив дона Лукаса з себе, що відбувалося щодня. *El maestro de armas no salía de su asombro.* [15, с. 87] – Збройовий майстер не оговтався від подиву. *Cárceles soltó una carcajada sarcástica...* [15, с. 114] – Карселес саркастично розперотався. *Jaime Astarloa frunció el ceño con testaruda expresión.* [15, с. 124] – Хайме Астарлоа насупив брови з упертим виразом. *El Gato Fierrez debió de intuir algo de eso, pues la miró sorprendido de que pudiera hacer preguntas en vez de quedarse paralizada o gritar de horror.* [17, с. 34] – Так званий Гато Феррес має бути щось зачув, оскільки подивився на неї, здивований тим, що вона могла ставити запитання замість того, щоб бути паралізованою страхом або кричати від жаху. *Eso le volvía loca de vergüenza y celos.* [17, с. 86] – Це зводило її з розуму від сорому і ревності. *Sobre todo aquel guardia civil lo llevaba entre ceja y ceja.* [17, с. 220] – Особливо цей жандарм його дратував. *El miedo se le enrosaba en las tripas.* [17, с. 270] – Страх згорнувся клубком у неї в животі. *El resto del operativo era inexistente, dijo, y luego encogió de hombros y se quedó mirando a Teresa* [17, с. 387] – Все інше не існує, сказав він, і потім знизав плечима і зупинив свій погляд на Терезі.

Вигукові вислови є еквівалентами вигуку. На думку Х. Касареса, вигукові вислови є висловами, до яких також відносяться утворення, які виконують роль речення всередині складного цілого.

Під час нашого дослідження ми не виявили жодного вигукового вислову з фразеологічною репрезентацією емоційних станів.

Дієприкметникові вислови – це особлива категорія висловів, які виражають дієприкметник і завжди починаються з дієприкметника *hecho (hecha)*. Касарес пише: «Не слід їх плутати з висловами, в яких *hecho* можливо замінити на *como*, такий вислів вже не буде являтися висловом дієприкметникового типу, також воно не може бути заміненим на особову форму дієслова *hacer*, яка іноді використовуються в мовленні» [7, с. 194].

Під час нашого дослідження ми також не виявили жодного дієприкметникового вислову з фразеологічною репрезентацією емоційних станів.

Класифікація фразеологізмів по В.В. Виноградову є однією з найважливіших і найповніших класифікацій, на ній базуються роботи багатьох вчених-лінгвістів у сучасному мовознавстві, отже, стає очевидним, чому саме ми вибрали для нашої роботи цю класифікацію разом із класифікацією Х. Касареса.

Значення та цілісність аналітико-фразеологічних сполучень утворювалися та формувалися при семантичному зв'язку ознаки та явища, які раніше здавалися несумісними. Тому слова, які називають явища, використовувались у вільних значеннях, а слова, які передають ознаку діяльності або якості, відхилялись від свого звичайного значення. Сполучення починало відтворюватись у сталій формі. Однак у таких виразах, незважаючи на їхню цілісність, лише одне слово залишалось не вільним, залежним від слів, які утворюють разом із ним фразеологізм. Воно проявляється у визначених словосполученнях та відображає дійсність тільки в їхньому складі.

Академік В.В. Виноградов писав, що «кількість фраз, які групуються навколо того чи іншого зв'язного значення слова та утворюють своєрідну замкнуту фразеологічну серію, можуть бути дуже різною, залежно від семантичних потенцій, від матеріально-сислової рельєфності цього значення, від його спроможності відділитися» [2, с. 21].

Особливо ці зв'язки виявляються у дієсловах «широкої семантики»: *hacer, tener, dar, poner, estar* та ін. Як бачимо, фразеологічно пов'язане значення проявляється у словах, які утворюються зазвичай з декількох фразеологізмів. Низку таких оборотів, які групуються навколо одного із названих значень, прийнято називати фразеологічною серією. Специфіка фразеологічно пов'язаного значення полягає в тому, що воно здатне у сполученні із вільними значеннями визначених слів утворювати разом із ними єдину аналітико-фразеологічну одиницю. Наприклад, у дієслівних фразеологізмах цього типу, а вони є найбільш чисельними та частотними, взаємне граматико-семантичне проникнення дієслова та іменника відбувається у суворо визначених напрямках: дієслово нібито «розсіює» свій первісний конкретно-матеріальний зміст та надає усьому сполученню ознаки дієслівності, зберігаючи усі свої граматичні форми, а іменник «приглушує» свої граматичні ознаки та зберігає свою семантику, яка стає основою понятійного змісту усього фразеологізму.

Отже, аналітико-фразеологічні словосполучення – це сталі обороти мовлення, в яких відбувається реалізація фразеологічно пов'язаного зна-

чення. Таким є найбільш загальне визначення цих лексичних одиниць [1, с. 114].

Аналітико-фразеологічні сполучення являють собою надто чисельний, складний для описання й недостатньо вивчений у стилістиці розряд сталих оборотів. Їхній аналітизм проявляється не тільки у наявності компонентів і у великій кількості граматичних одиниць, але й у характері їх відтворення у мовленні. Одиничні аналітико-фразеологічні словосполучення відтворюються у мовленні подібно до інших типів сталих одиниць. Те саме відбувається й з двома-трьома оборотами, які складають фразеологічну серію. Але якщо ця серія нараховує близько або більше десятку оборотів, то їх відтворення починає набувати деяку схожість з організацією вільних словосполучень у процесі мовлення.

Аналітико-фразеологічні сполучення, незважаючи на своє метафоричне походження та різну стилістичну забарвленість, майже повністю позбавляються образної значності. У всякому разі, як правило, метафоричність закладається до їхньої внутрішньої форми, не сприймається тими, хто спілкується, хоча й може «відіграватися» тим чи іншим носієм мови у визначених стилістичних цілях.

Ми виявили такі фразеологічні одиниці цього типу і визначили їх у найчисельнішу групу: Jaime Astarloa arrugó el entrecejo. [15, с. 44] – Хайме Асторлоа наморщив лоб. *Ella echó hacia atrás la cabeza con inesperada alegría, como si fuese a lanzar una carcajada...* [15, с. 62] – Вона відкинула голову назад з несподіваною радістю, як ніби збиралася розреготатися. Jaime Astarloa frunció el ceño. [15, с. 73] – Хайме Асторлоа насупив перенісся. *El maestro de armas no salía de su asombro*. [15, с. 87] – Збройовий майстер не оговтався від подиву. *La joven advirtió la maniobra, retrocediendo un paso sin bajar el florete y lo miró con ojos que ardía de furia*. [15, с. 91] – Дівчина попередила його маневр, відступивши на крок, не опускаючи шпаги, і подивилась на нього палаючими від люти очима. *El pintor compuso un gesto de fastidio*. [16, с. 25] – Художник зробив жест, що виражає огиду. *Ahora estudiaba las imágenes del mural con atención, fruncido el ceño*. [16, с. 35] – Зараз він споглядав зображення на стіні з великою увагою, насупивши чоло. *Aquello debió de parecerle interesante al otro, pues se quedó quieto*. [16, с. 35] – То, мабуть, здалося йому цікавим, тому що він завмер. *Sonó el teléfono y supo que la iban a matar. Lo supo con tanta certeza que se quedó inmóvil*. [17, с. 9] – Продзвенів телефонний дзвінок, і вона вже знала, що її вб'ють. Вона зрозуміла це з такою точністю, що буквально

заціпеніла. *Siguió leyendo, y poco a poco se le hizo más lento el pulso hasta quedarse helada.* [17, с. 32] – Вона продовжила читання, і поступово її пульс став все повільнішим і майже завмер.

На фоні аналітико-фразеологічних сполучень решта фразеологічних одиниць є семантично більш злитими. Фразеологічні єдності утворюються шляхом повного переосмислення вільних словосполучень. Вони поєднують у собі дві комунікативні функції: номінації об'єкта думки та його характеристики. Причому остання функція є основною. Тому фразеологічні єдності (за виключенням деяких еквівалентів іменників) є стилістично забарвленими синонімами нейтральних слів. Іншими словами, характерна риса таких одиниць полягає в тому, що при зіставленні їх значення зі змістом вільного сполучення, який утворюється з тих самих слів, у свідомості людей виникає образна асоціація, яка пояснює у відомій мірі значення фразеологізму. Розглянемо декілька прикладів з цього класу сталих сполучень, знайдених нами: *Debe de estar con el agua al cuello, cuando se ve obligado a recurrir a un perdís como yo.* [15, с. 22] – Мабуть, його зовсім вже припекло, якщо він змушений вдатися до допомоги такого безмозкого дурня, як я. *Cárceles disfrutaba sacando a don Lucas de sus casillas, lo que ocurría a diario* [15, с. 33]. – Карселес насолоджувався тим, що виводив дона Лукаса з себе, що відбувалося щодня. *Quedaron ambos mirándose en silencio, con aire tan fatigado como si realmente hubiesen estado cruzando los floretes.* [15, с. 64] – Вони мовчки дивилися один на одного з таким втомленим виглядом, ніби вони дійсно схрестили свої шпаги. *Pensó en Adela de Otero y sintió una punzada de angustia.* [15, с. 78] – Він подумав про Аделі де Отеро і відчув болючий укол туги. *Don Jaime tragó saliva, intentando mantener su mente en blanco.* [15, с. 84] – Дон Хайме проковтнув слину, намагаючись тримати свій розум ясним... *antes de volverse gacia él y sonreír con ternra feroz, un poco distraída y como ausente, dilatada las aletas de la nariz, los ojos brillando cual si estuviese a punto de llorar adrenalina.* [16, с. 38] – перед тим, як повернутися до нього і посміхнутися з жорстокою ніжністю, трохи розсіяною і відстороненою, роздутими ніздрами носа, блискучими очима, як-ніби на межі виплеснути з очей разом зі сльозами адреналін. *Eso le volvía loca de vergüenza y celos.* [17, с. 86] – Це зводило її з розуму від сорому і ревності.

У кожного з цих фразеологізмів є закріпленим традиційно константно-виразне значення, і в кожного з них є співвідносне зі сполученням, від якого

воно пішло, тобто його мінливе словосполучення, яке є внутрішньою формою фразеологічної єдності. У пору метафоричного використання вказані вільні сполучення приховували в одній матеріальній формі два можливих змісти: прямий й переносний (метафоричний), з часом відбулось як би «відокремлення» однієї форми від іншої, подібно тому, як це відбувається при утворенні омоніму у простих словах на основі розпаду полісемії. Зі сфери оказіональних переносних використань сполучення поступово переходило у сферу сталих номінативних засобів мови, за оборотом закріплювалось визначне значення, яке усвідомлює мовна спільність. У потоці мовлення ми відтворюємо та сприймаємо фразеологічну єдність, не замислюючись про зміст його образу, а лише опираючись на значення самого фразеологізму та його стилістичну і стильову забарвленість.

Образна основа фразеологічної внутрішньої форми розкривається лише у стилістичних індивідуально-авторських цілях, наприклад, при так званому розкладанні фразеологічних одиниць.

З часом деякі фразеологічні єдності поступово та з різних причин можуть втрачати образне мотивування та переходити до розряду більш ідіоматичних лексичних одиниць. Різноманітний ступінь образного мотивування значення фразеологічних одиниць дозволяє виділити серед них декілька груп, але для цього потребуються надійні семантичні критерії, яких поки що не існує.

Отже, фразеологічна єдність – це стале словосполучення, яке утворилося шляхом повного переосмислення вільно лексичного сполучення, яке має константно-виразне значення та внутрішню форму, яка образно мотивує це значення [1, с. 120].

Для фразеологічних зрощень сталих словосполучень є характерною відсутність у сучасній мові їх двозначного сприйняття. Константно-виразне значення фразеологічних зрощень не осмислюється на фоні їх внутрішньої форми. Це образні не вмотивовані у сучасному мовленнєвому середовищі фразеологічні одиниці. Нами було знайдено такі приклади фразеологічних зрощень у художньому тексті: у *en cuanto cruzaba cuatro veces el florete se armaba un lío de mil demonios.* [15, с. 40] – і як тільки вони схрещували шпаги чотири рази, тут і піднімався диявольський скандал. *Y el juicio de la Historia me importa un rábano.* [15, с. 110] – А думка історії мене хвилює, як торішний сніг. *Don Jaime estaba irritado consigo mismo, y se daba a todos los diablos con aquel alcahueteo que le se antojaba innoble.* [15, с. 146] – Дон Хайме був роз-

серджений сам на себе і проклинав себе по чому світ за це звідництво, яке йому представлялось чимось ганебним. *Anduvo por casa el resto de la jornada como un león enjaulado, dándose a todos los diablos.* [15, с. 148] – Він протинявся по будинку всю решту дня, як лев у клітці, посилаючи все до біса... *lejos del hervidero madrileño, Isabel II no las daba todas consigo, y se apoyaba como último recurso en el general Pezuela* [15, с.149] – далеко від мадридського натовпу Ізабелла II відчувала велике занепокоєння і спиралась, як на останній ресурс, на генерала Песуела. *Adela de Otero hizo un gesto para indicar que en aquel momento Cárceles le importaba un bledo.* [15, с. 292] – Адела де Отеро зробила жест, щоб вказати, що в той момент Карселес найменше її цікавив.

Внутрішня форма більшості фразеологічних зрощень колись мотивувала їх значення, і вони відносились у той час до розряду фразеологічних єднань або навіть аналітичних фразеологізмів. Але з часом це мотивування втрачалось.

Взагалі межі між зрощеннями та єдністю є дуже хиткими. Іноді багато що залежить від суб'єктивного сприйняття фразеологізму, зумовленого лінгвістичною підготовкою та тезаурусом носія мови.

Можливо, в суперечних випадках при розмежуванні єдностей та зрощень слід брати як критерій сприйняття фразеологізму масою тих, хто спілкується, а не окремих носіїв мови.

Причини зникнення образного мотивування фразеологічних одиниць є різноманітними. Однак вони групуються навколо двох плюсів, соціального та мовленнєвого.

Фразеологізми часто позбавляються мотивації, якщо до їх складу входять компоненти, які ніколи не були самостійними словами та не використовувались за межами сталого сполучення, фонетично перекручені слова іншомовного або іспанського походження та оноματοпєічні (звуконаслідувальні) слова.

Висновки. Проведений аналіз мовного матеріалу показав, що з усіх видів висловів найчисленнішими є дієслівні вислови з фразеологічною репрезентацією емоційних станів – 46 висловів, і це становить 57,5% від усієї кількості, далі йде група адвербіяльних фразеологічних одиниць – 15 фразеологічних висловів, це становить 18,75%, третя група – це ад'єктивні фразеологічні вислови – 13, що становлять 16,25%, і найменша з груп – це група субстантивних висловів, що становить 7,5% від усієї кількості, таким чином, вона налічує 6 висловів.

Проведений аналіз мовного матеріалу показав, що з усіх видів висловів найчисленнішими є фразеологічні сполучення – 55 висловів, що становить 68,75% від загальної кількості, друга група – це фразеологічні єдності, що становить 21,25% від усієї кількості і налічує 17 висловів, та найменша група – це фразеологічні зрощення, знайдено 8 одиниць, що становить 10% від загальної кількості.

Список літератури:

1. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Академик А.А. Шахматов (1864-1920): [Сб. Ст.] / Под. ред. С.П. Обнорского / Виноградов В.В. – М.-Л., 1974. – 321 с.
2. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / – М.: «Наука», 1977. – 312 с.
3. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // Труды юбилейной сессии ЛГУ. Л., 1946. С. 46-69; Он же. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Академик А.А. Шахматов (1864 – 1920). Сб. ст. / Под ред. С.П. Обнорского. М., 1947. С. 339–364.
4. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова // ВЯ. – 1953. - №5.
5. Гаврин С.Г. Фразеология современного русского языка. – Пермь, 1974.
6. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. – М., 1978.
7. Касарес Х. Введение в современную лексикографию (пер. с испанского Арутюновой Н.Д.) – М., 1958. 354 С.
8. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. М., 1996.
9. Куницкая Н.В., Мельник В.Ф., Данилов Б.С. Функционально-семантическая динамика соматических лексем в составе фразеологических единиц // Дериватология и динамика в романских и германских языках. Кишинёв, 1989. С. 48–55.
10. Чернышева И.И. Фразеологическая система и её семантические категории // ИЯШ, 1973. № 2.
11. Чернышева И.И. Актуальные проблем фразеологии // Вопросы языкознания, 1977. № 5.
12. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. М., 1969.
13. Мелерович А.М. проблема семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка. – Ярославль, 1979.
14. Молотков А.Н. Основы фразеологии русского языка. – Л., 1997. 227 С.
15. Arturo Pérez-Reverte “El maestro de esgrima”, Santillana, Ediciones generales. S.L., 1988. Pág. 312.
16. Arturo Pérez-Reverte “El pintor de batallas”, Santillana, Ediciones generales, 2006. Pág. 292.

17. Arturo Pérez-Reverte "La reina del sur", Santillana, Ediciones generales, 2002. Pág. 523.
18. Большой испанско-русский словарь/ Под ред. Б.П. Нарумова. – 3-е изд. – М.: Рус. яз., 1999. – 832 с.
19. Испано-русский фразеологический словарь: 30 000 фразеологических единиц / Под ред. Э.И. Левинтовой. – М.: Рус. яз., 1985. – 1080 с.
20. Русско-испанский словарь. Ногейра Х., Туровергя. – 2-е изд., – М.: Русский язык, 1974.

Dobrovolska-Pipich I. E. PHRASEOLOGICAL REPRESENTATION OF EMOTIONAL STATES IN THE ARTISTIC TEXT (ON THE MATERIAL OF THE NOVELS BY ARTURO PÉREZ-REVERTE "EL MAESTRO DE ESGRIMA", "EL PINTOR DE BATALLAS", "LA REINA DEL SUR"

The article is dedicated to the study of phraseological units with the representation of emotional states in the literary text. The author defines that phraseology is one of the rather young branches of linguistic science. Thus, a large number of scientists are engaged in its development, because it is a vast area for linguistic research. Phraseology is one of the least studied branches of linguistics today. This science is actively developing based on the principles of already acquired knowledge in all areas of modern linguistics. Phraseological units are a linguistic phenomenon that is still a mystery to many scholars. One of the areas of study, acquaintance with this phenomenon is analysis, by classification. Unfortunately, there are not so many classifications, many of them have not yet been scientifically substantiated or are under development, so we turned to two very important classifications of Julio Casares and V.V. Vinogradov.

The object of the study was chosen phraseological units of Spanish language with the representation of emotional states in the art test, because it is no secret that Spanish is the language of emotions and is very sensual, because its speakers are one of the most temperamental nations. The Spanish mentality is special: Spaniards are very impulsive and emotional, so strong feelings and emotions are the foundation of their behavior, and at the same time speech, because speech is the expression of their thoughts and feelings. Spanish speech is always brightly emotional, and Spaniards love the process of speaking, they are one of the most "talkative" nations in the world. In the process of research for classification the following methods of scientific research are used: the method of continuous sampling and the method of statistical analysis.

Using the method of continuous sampling, a lexical-semantic analysis of phraseological units with the representation of emotional states in the literary text was carried out and divided into appropriate groups in order to identify the quantitative ratio of these phraseological units. For this we used the texts of the novels by Arturo Pérez-Reverte "El maestro de esgrima", "El pintor de batallas", "La reina del Sur".

It is revealed that the phraseological units of the Spanish language are divided into: nouns, adjectives, adverbials, verbs, pronouns, exclamations and adjectives. The study found four of the seven types: substantive, adjective, adverbial, and verb.

The analysis of the language material showed that of all the types of expressions, the most numerous are phraseological combinations and verb expressions with phraseological representation of emotional states.

Key words: *phraseological units, expressions, lexical unity, substantive expressions, denominative combinations, singular phraseological expressions, adjectival expressions, adverbial expressions, verb expressions, exclamatory expressions, adjective expressions, phraseological combinations.*

Мелещенко А. И.

Национальный университет «Запорожская политехника»

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ МОДЕЛЕЙ АНТОНИМИЧЕСКИХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ СОВРЕМЕННОГО ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СОЗДАНИЕ СВЯЗАННОГО КОНТЕКСТА

У статті досліджується контекстуальна антонімія прикметників та її вплив на організацію когерентного тексту. Вона має семантичний, прагматичний, синтагматичний, структурний, концептуальний і текстоорганізуючий аспекти, а також такі особливості як асоціативність і вживання граматичних засобів для досягнення антонімії всередині контексту. На основі контекстного аналізу наводиться загальна характеристика різних моделей складної антонімії прикметників. Моделі антонімічних прикметників та антонімічні складні комплекси дозволяють виявити чергу додаткових особливостей, які виникають під час розгортання когерентного тексту.

Проводиться диференціація особливостей їх функціонування. Реверсивна модель є загальною щодо антонімії прикметників із ліво- та правосторонньою синонімією. Попарна модель антонімії представлена парами взаємопов'язаних антонімів. Бінарно-радіальна модель антонімічних прикметників розташована на двох осях – бінарній і радіальній. Вона відрізняється від попарної тим, що остання не передбачає обов'язкового зв'язку між компонентами послідовних ланцюжків прикметників. У той час як у бінарно-радіальній моделі з цією метою використовується бінарна ось вказаної моделі. У бінарно-радіальній моделі компоненти A, A_1, A_2 , або B, B_1, B_2 можуть бути пов'язані між собою відносинами синонімії або містити у собі загальну для всіх прикметників кожної сторони ланцюжка позитивну або негативну оцінку. Такий ізотопічний ланцюжок прикметників утворюється за допомогою атракції, коли один прикметник позитивної або негативної оцінки притягує подібний собі. У таких випадках вибір залежить від семантики основної антонімічної пари.

Доведено, що антонімія прикметників всередині складних моделей може мати як експліцитний, так й імпліцитний характер. Здебільшого це залежить від контексту та прагматичного наміру автора твору. Чим ширше береться контекст, тим вірогідніша поява імпліцитності. Ця особливість насамперед стосується функціонування попарної та бінарно-радіальної моделей, рідше реверсивної. Попарна модель часто супроводжується функціональною транспозицією, простим лексичним повтором, локальним дейксисом і заміною прикметників функціональними еквівалентами.

Встановлено, що саме попарна модель впливає на утворення двох контекстуальних концептів «світу»: світу «багатих» і світу «бідних» країн. Перехресна модель антонімії прикметників є варіантом попарної антонімії. Різниця між ними у тому, що прикметники не знаходяться суворо симетрично, а перехреснюються між собою, тобто, одна пара прикметників є перевернутою, інвертованою щодо іншої пари. Уся перехресна модель характеризується не лише семантикою антонімічних прикметників, а й синонімією та гіперонімією. Ці елементи моделі уточнюють та конкретизують весь наступний контекст, утворюючи концепт «політика». Під впливом тексту можливим є злиття кількох моделей в одну, яка має ще більш складну конфігурацію. Таке нарошування моделей у більш складні конфігурації супроводжується іншими семантичними явищами, що призводить до утворення в тексті свого роду надозначення.

Ключові слова: контекст, експліцитність, імпліцитність, дейксис, гіперонім, гіпонім, асоціативність, реверсивна модель, попарна модель, бінарно-радіальна модель, інвертований порядок слів, прагматика.

Постановка проблеми. Изучение семантической близости слов, связанных контекстом, является достаточно актуальным направлением современной лингвистики. Лексико-семанти-

ческая классификация слов дает возможность выделить из парадигматики отдельные тематические группы слов. Изучение семантики лексических единиц, которые входят в состав

различных лексико-семантических и тематических групп, является одним из приоритетных направлений современной лингвистики. Систематизация лексики и выделение лексико-семантических групп происходит не только на уровне языка, в парадигматике, на основе словарных дефиниций, но и на уровне высказывания, контекста, то есть в синтагматике. При функциональном подходе любая лексическая единица является актуализованной. Например, контекстуально-ситуативное значение слова в конкретном высказывании трактуется как функция слова в отличие от его значения, определяемого его местом в лексической системе определенного языка.

На текстуальном уровне лексика выполняет коммуникативно-прагматическую функцию. Семантические связи между отдельными лексическими единицами внутри текста, например, прилагательными, определяются контекстуальным анализом, а сами связи могут быть синонимичными, антонимическими, гиперонимом/гипонимическими, ассоциативными и т.д. Именно семантические связи антонимических прилагательных в контексте являются наименее изученными в современной лингвистике.

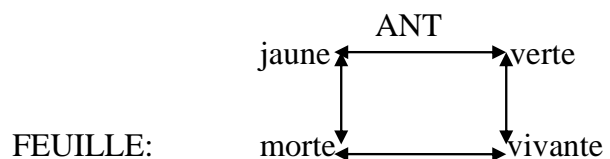
Анализ последних исследований и публикаций. С точки зрения лексической семантики синонимия, также как и антонимия, представляет собой лексическую абстракцию довольно высокого порядка, поскольку они систематизируют разрозненные элементы языка; синонимия – организовывает их в упорядоченные лексико-семантические группы или семантические микрополя, а антонимия – в парадигму антонимических пар, например, прилагательных, которые по разному проявляют себя в контексте.

Проблемами контекстуальной синонимии и антонимии занимались многие ученые: В. Г. Гак, Г. В. Колшанский, Ю. Д. Апресян, Д. Н. Шмелев, Ю. К. Лекомцев, Е. М. Вольф, М. А. Николаева, А. М. Сизова, Л. М. Скредина, З. А. Харитончик, С. Крипке, А. А. Уфимцева, З. В. Данилова, А. Берандоннэ, С. Бланш-Бенвенист, А. М. Лоффлер-Лориан, Р. Мартен, М. Рижель, С. Стати. Однако прагматическому аспекту антонимических прилагательных и их влиянию на создание связанного контекста и концептов в художественном дискурсе до сих пор уделялось недостаточно внимания в современной лингвистике.

Постановка проблемы. Цель статьи – выявить усложненные антонимические комплексы парных прилагательных, образующих в тексте различные модели, и установить степень их прагматического влияния на создание связанного контекста и организацию художественного текста в целом.

Изложение основного материала. Контекстуальная семантика, основанная на функциональном подходе и на широком понимании синонимии и антонимии, является именно той категорией, которая связывает воедино единицы одного или разных уровней языка, обеспечивая выражение смыслового единства высказывания и в целом всего художественного либо научного текста [1, с. 22]. Контекст или ситуация могут очень сильно влиять на создание антонимии между теми прилагательными, которые обычно в системных отношениях не имеют признаков антонимии в своих значениях. Контекст нейтрализует, сглаживает, устанавливает новые дополнительные семантические связи, а иногда подавляет ненужные. Контекстуальная антонимия прилагательных имеет ряд аспектов и особенностей, влияющих в разной степени на когерентность текста. Она имеет такие аспекты: семантический, прагматический, синтагматический, структурный, текстоорганизующий, концептуальный, а также особенности: ассоциативность и использование грамматических средств-эквивалентов прилагательных для достижения антонимии внутри контекста.

В основе ассоциативности лежит семантика самого прилагательного, а также контекстно-ситуативное влияние на нее всего прагматического текста. Например, прилагательное *morte* всегда указывает на отмирание органической материи, *jaune* – лишь в определенном контексте, а обычно на цвет. Ассоциативность контекстуальной антонимии прилагательных подтверждается тестом на синонимию *verte* – *vivante*, где прилагательные также являются ассоциативными.

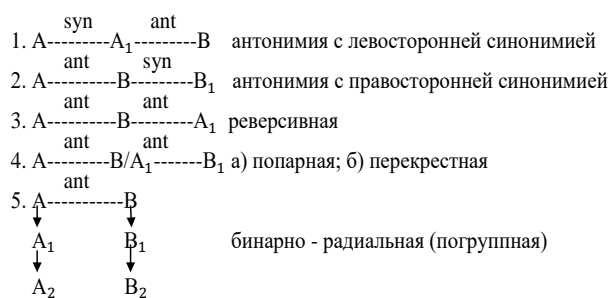
Любой текст может быть представлен в виде совокупностей напряжений и разрядок,

создаваемых многочисленными парами антонимов в их многократных вхождениях в контекст, при развертывании текста. Пары антонимов выступают как своего рода пары элементарных единиц семантических микрополей, которые находятся в системе языка во взаимосвязанном и взаимообусловленном виде. По мнению Ю. К. Лекомцева, «система антонимов, стоящая за некоторым текстом (а может быть и более широкая система противопоставлений) в большей степени определяет текст, чем структура сюжета. Пары антонимов, включая неточные антонимы и антонимические комплексы, строят впечатление о тексте подобно тому, как антонимические значения определяют архитектуру семантических полей» [2, с. 205].

Антонимия прилагательных в тексте проявляется в тех же аспектах, что и контекстуальная синонимия. Однако в рамках этой статьи мы считаем необходимым более подробно остановиться на моделях антонимических прилагательных и антонимических комплексах, которые позволяют выявить ряд дополнительных особенностей антонимии прилагательных. Антонимия прилагательных в тексте может принимать простой или усложненный вид, когда речь идет об антонимических комплексах, состоящих, как правило, из антонимической пары (или пар) прилагательных и серии других прилагательных, имеющих различную функциональную направленность. Таким образом, исходя из простой или усложненной антонимии прилагательных в тексте, соответствующим образом будет возрастать или уменьшаться степень когерентности различных структурных отрезков, то есть, чем более усложнена антонимия прилагательных, тем выше степень когерентности текста. Если же антонимия ограничивается только одной парой прилагательных, то когерентность текста выглядит несколько слабее.

– Ne t’inquiète pas. Quoi de neuf?
 – Tout de vieux. Vous remontez quand?
 [3, с. 27].

В этом случае когерентность между высказываниями достигается при помощи простой антонимической пары прилагательных *neuf – vieux* в ситуации, когда происходит встреча двух давно не видевшихся людей. В отличие от простой антонимии прилагательных, которая имеет вид $A - B$, сложная антонимия может быть представлена в виде набора определенных моделей: реверсивной, с левосторонней и правосторонней синонимией, попарной, перекрестной, бинарно-радиальной.

Давая общую характеристику различных моделей сложной антонимии прилагательных, необходимо отметить ряд особенностей их функционирования. Например, реверсивная модель является общей для антонимии прилагательных с левосторонней синонимией. Попарная антонимия представлена парами взаимосвязанных антонимов. Бинарно-радиальная модель отличается от попарной тем, что попарная не предусматривает какой-либо обязательной связи между компонентами A, A_1, A_2 или B, B_1, B_2 , то есть такая связь может иметь место на основе синонимии, но необязательно. В то время как в бинарно-радиальной модели для этих целей используется бинарная ось такой модели.

В бинарно-радиальной модели компоненты A, A_1, A_2 и так далее или B, B_1, B_2 могут быть связаны между собой отношениями синонимии либо содержать в себе общую для всех прилагательных каждой стороны цепочки положительную или отрицательную оценку. Выбор в подобных случаях зависит от семантики основной антонимической пары, но в принципе возможно одновременное сочетание как синонимии, так и группы качественных прилагательных, что не противоречит самой сути такой модели сложной антонимии прилагательных.

Антонимия прилагательных внутри сложных моделей может иметь как эксплицитный, так и имплицитный характер. Во многом она зависит от контекста. Чем шире берется контекст и чем более распространенной является модель, тем более вероятным становится возникновение имплицитности. Эта особенность касается прежде всего функционирования попарной и бинарно-радиальной моделей, реже реверсивной и других моделей. В связи с имплицитностью модель может принимать, например, такой вид:

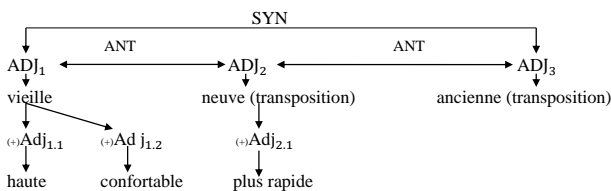
$A-----B$

$A-----\emptyset / B_1$ имплицитно/

Сложные антонимические модели часто сопровождаются транспозицией, ассоциативностью, дейксисом. Под воздействием текста возможно слияние нескольких моделей в одну еще более сложную конфигурацию. Такое наращи-

вание моделей в более сложные конфигурации, сопровождаемое другими семантическими явлениями, приводит к образованию в тексте своего рода сверхопределения, которое очень влияет на когерентность текста.

Если антонимическое прилагательное находится между двумя синонимическими, то такая усложненная модель антонимического комплекса будет иметь реверсивный характер, поскольку семантические связи антонимического прилагательного будут направлены одновременно вперед и назад. В такой модели антонимические и синонимические прилагательные обозначаются цифрой 1, а присоединяемые в результате аттракции – 1.1, 1.2, 2.1. Прилагательное *neuve* связано антонимическими отношениями одновременно с прилагательными *vieille* и *ancienne*, поэтому такая модель принимает следующий вид:

C’était une vieille voiture bourgeoise, haute et confortable, qui portait encore des ornements en cuivre astiqué.

Il aurait pu s’en payer une neuve, plus rapide, comme Van Hamme et comme tant d’autres...

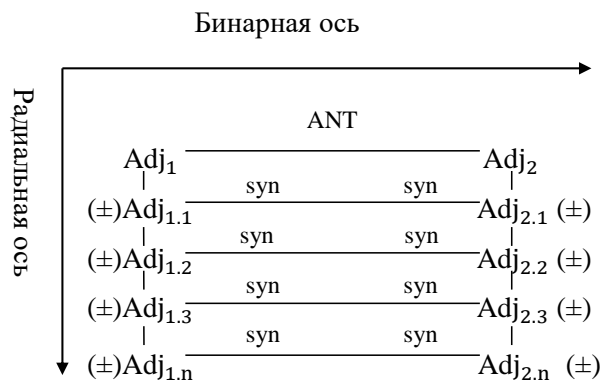
Mais l’ancienne, il l’avait achetée alors que les autres ne savaient pas encore conduire [4, с. 38].

Тесное переплетение антонимии и синонимии сопровождается также аттракцией оценочных прилагательных *haute* (+), *confortable* (+), *plus rapide* (+), характеризующих имманентные качества автомобиля в соответствии с установившимся понятием о норме того, какого качества он должен быть. Здесь также имеет место функциональная транспозиция «прилагательное – существительное» при помощи субстантивации прилагательных *neuve* = *une voiture neuve*, *l’ancienne* = *la voiture ancienne*. Все это создает единый антонимический комплекс и усиливает степень когерентности внутри текста при помощи антонимических, синонимичных и аккумулятивных иммигрантов. К тому же такая модель помогает создавать в тексте концепт «качества нового автомобиля» по отношению к «старому».

Усложненная антонимия прилагательных может принимать и более сложные конфигурации, например, форму попарной антонимии или

бинарно-радиальной модели. Здесь все зависит от сопутствующей антонимической пары прилагательных, других прилагательных и частей речи. Чем сложнее конфигурация модели, тем выше степень спаянности отдельных ее элементов внутри. Если же прилагательные, предшествующие и последующие антонимической паре, отсутствуют, то усложненный антонимический комплекс принимает форму простой модели антонимии, соответственно снижается и степень текстовой связности.

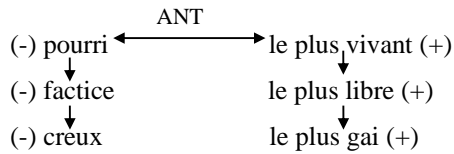
Как и реверсивная, бинарно-радиальная модель прилагательных включает в себя при помощи аттракции дополнительные серии прилагательных. Она может основываться на одной паре или серии антонимических пар прилагательных. Что касается дополнительных серий прилагательных, включенных в антонимический комплекс, то они имеют синонимичный либо оценочный характер, либо то и другое одновременно. Бинарно-радиальная модель антонимических прилагательных расположена на двух осях: бинарной и радиальной.

$Adj_{1,n}$ и $Adj_{2,n}$ указывают на то, что дополнительная серия прилагательных может быть достаточно долгой. Эта модель может быть развернута не только по принципу радиальности, но и по признаку бинарности: $Adj_1 - Adj_2$; $Adj_3 - Adj_4$ и так далее, то есть таких пар антонимических прилагательных может насчитываться достаточно большое количество. В бинарно-радиальной модели дополнительная серия прилагательных по радиальной оси обычно чаще всего задается семантикой главных членов антонимической пары прилагательных, например:

Bref, Josée entrouverait avec joie ce petit monde pourri, factice et creux, mais aussi le petit monde le plus vivant, le plus libre et le plus gai de toutes les capitales de la terre. Elle en connaissait beaucoup [5, с. 90].

Согласно бинарно-радиальной модели все прилагательные в этом контексте располагаются следующим образом:

В таком случае прилагательное *vivant* не является точным антонимом *pourri*, поскольку в этого прилагательного точным антонимом является прилагательное *mûr, fleurissant*, а у прилагательного *vivant* – *mort, endormi, inanimé, inorganique*. На шкале оценки они расположены на противоположных полюсах +/-, что свидетельствует о том, что антонимы могут использоваться не только в чисто «словарной форме» как дефиниция толкового словаря, но и как контекстуальные оценочные прилагательные. Отход от полярного значения может также сопровождаться заменой одного из антонимических прилагательных на его приблизительный синоним на основе общей семы их оценки. Поэтому, хотя прилагательное *vivant* и является не точным, а относительным антонимом прилагательного *pourri*, тем не менее, вместе они образуют антонимическую пару или оппозицию на основе разности полюсов в их оценке.

Отрицательная оценка прилагательного *pourri* вытягивает также в зону его аттракции и другие отрицательно оценочные прилагательные (*factice* – фальшивый, *creux* – пустой), имеющие общую отрицательную семантическую оценку. Такой же вывод можно сделать и касательно прилагательного *vivant*, которое несет в себе положительную семантическую оценку и притягивает к себе прилагательные точно такой же оценки (*le plus vivant, le plus libre, le plus gai*), интенсифицируя качества при помощи превосходной степени. Однако это условие хотя и является основополагающим, выполняется не всегда, поскольку возможная аттракция прилагательных противоположной семантической оценки зависит от выбранной прагматической установки автора художественного произведения. В этом примере противопоставляются два концепта «мира» – «загнивающего» и «живого», которые сложились в голове у Жозе на основе бинарно-радиальной антонимической модели прилагательных отрицательной и положительной оценки.

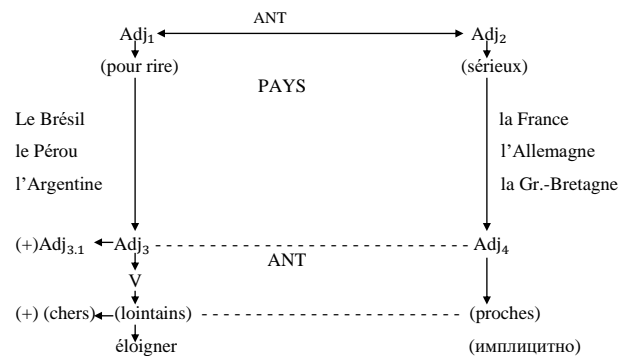
Еще более сложную конфигурацию по сравнению с реверсивной и бинарно-радиальной моделями имеет попарная модель антонимии прилагательных. Для создания такой модели необ-

ходимо, как правило, наличие двух оппозиций прилагательных, выраженных имплицитно или эксплицитно. Такая модель часто сопровождается функциональной транспозицией, простым лексическим повтором, локальным дейксисом и заменой прилагательных функциональными эквивалентами. Все вышеперечисленные лексико-грамматические средства необходимы для реализации этой модели, к тому же они помогают избежать повторов и монотонности при изложении текста. Такое варьирование является просто обязательным в рамках когерентного текста:

Le Brésil, le Pérou, l'Argentine, c'étaient presque des pays pour rire. Le café, l'or des Incas, la pampe avaient un parfum de vacances.

Chers pays lointains qui nous éloignaient de l'hiver, de la houille, de l'acier, des hauts fourneaux, des produits manufacturés – bref des pays sérieux, la France, l'Allemagne, la Grande Bretagne [6, с. 9].

В этом отрезке текста все прилагательные, которые входят в словосочетание с существительным *pays*, придают ему различные характеристики. Оценочная характеристика имеет бинарный характер и сопровождается заменой прилагательного на его функциональный эквивалент. Функциональным эквивалентом словосочетания *des pays pour rire* является словосочетание существительного с прилагательным – *des pays dérisoires* либо *les pays qui ne sont pas sérieux*. Поэтому функциональный эквивалент прилагательного *pour rire* характеризует перечисленные страны: *Le Brésil, le Pérou, l'Argentine* по признаку «серьезности», а другое прилагательное *lointains* – по признаку «удаленности» от Европы. В этом и заключается их бинарный характер. Прилагательное *lointains* опирается в своей семантической оценке также на локальный дейксис₁ – *Le Brésil, le Pérou, l'Argentine*.

Имплицитность антонимии указанной модели проявляется между функциональным эквивалентом прилагательного *pour rire* (*dérisoires, pas sérieux*)

и прилагательным *sérieux*. Прилагательное *sérieux* в основе своей антонимии имеет соответствующий ему локальный дейксис₂ – *la France, l'Allemagne, la Grande Bretagne*. Локальный дейксис₂ в таком случае имплицитно указывает на отсутствующее в контексте прилагательное *proches*, которое наряду с прилагательным *sérieux* должно было бы характеризовать «серьезные» страны (Францию, Германию, Великобританию).

Наше предположение состоит в том, что создание попарной модели строится на основе определенного антонимического параллелизма оценочных пар прилагательных, которые выстраиваются в антонимическую оппозицию и дополняются оппозицией локального дейксиса₁ и локального дейксиса₂, занимающих в прямоугольнике радикальные линии. Таким образом, попарная оппозиция принимает вид прямоугольника. При этом пунктирная линия указывает на то, что прилагательное *proches* не присутствует в тексте, но может быть легко восстановлено на основе ассоциативности и параллелизма обеих антонимических конструкций прилагательных.

Антонимия прилагательного *lointains* сопровождается аттракцией оценочного прилагательного *chers* и функциональной транспозицией, когда прилагательное переходит в глагол: *lointains – éloigner* при помощи аффиксации. Функциональная транспозиция основывается также на игре слов и на тавтологии, которая достигается повтором семы «удаление», присутствующей одновременно в прилагательном *lointains* и глаголе *éloigner*. Таким образом, автор П. Данинос стремится выразить свою ностальгию в детстве по уходящему лету, желание не расставаться как можно дольше с этой прекрасной порой, а заодно и попытаться оттянуть наступление осени – начала учебного года. Для полной передачи этой идеи автор прагматически использует серию прилагательных антонимов и оценочных прилагательных, которые, взаимодействуя между собой, образуют сложную попарную модель. Кроме того, в указанном отрезке текста на основе дейксиса противопоставляются два концепта: страны «серьезные», «промышленно развитые», то есть богатые, странам «несерьезным», «слаборазвитым», то есть бедным.

Перекрестная модель антонимии прилагательных является вариантом попарной антонимии. Разница между ними состоит в том, что при перекрестной антонимии прилагательные не распо-

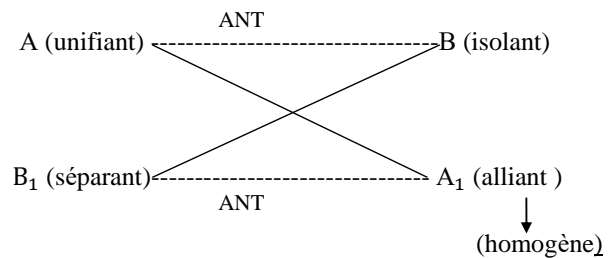
жены строго симметрично, а пересекаются между собой, то есть одна пара прилагательных перевернута, инвертирована по отношению к другой. Перекрестная модель, как и попарная, может быть имплицитной, полностью основанной на функциональных эквивалентах прилагательных, а именно на придаточных определительных предложениях:

Au RPR, qui a connu sur sa droite une tension symétrique, Jacques Chirac devra choisir entre une politique qui unifie son mouvement, mais qui l'isole dans l'opposition, et une autre qui le sépare d'une faible partie de ses troupes, mais qui l'allie étroitement à l'UDF. Par contraste, celle-ci apparaîtra homogène [7, с. 8].

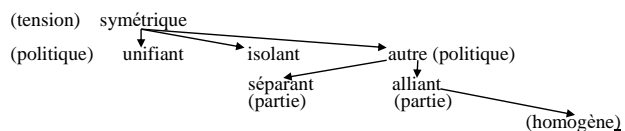
В указанном примере антонимия прилагательных имеет неявный, имплицитный характер, поскольку она выражена своими эквивалентами – придаточными определительными предложениями. На основе контекстного анализа они могут быть заменены на соответствующие им прилагательные либо причастия, выполняющие в тексте одинаковые функции определения:

une politique qui unifie son mouvement – politique unifiant
qui l'isole dans l'opposition – l'isolant
qui le sépare d'une faible partie de ses troupes – séparant
qui l'allie étroitement à l'UDF – l'alliant

Поэтому перекрестная модель антонимии прилагательных принимает следующий вид:

Прилагательные на перекрестных линиях AA₁ и BB₁ связаны между собой отношениями синонимии. Так, пара прилагательных: *isolant – séparant* имеет в своем значении общую сему «отделение от чего-либо» полное или частичное, а *unifiant – alliant* – общую сему «объединение». Это прилагательное является гиперонимом не только по отношению к паре прилагательных *unifiant – alliant*, но и к другой паре гипонимов *isolant – séparant*. Собственно говоря, весь последующий смысл указанного высказывания детерминирован семантикой прилагательного *symétrique*.

Субстантивированное прилагательное *une autre (politique)* является своего рода промежуточным гиперонимом для прилагательных *séparant* и *alliant*, которые включены в значение *autre*. Вся перекрестная модель характеризуется не только собственно семантикой антонимических прилагательных, но и синонимией, гиперонимией (основной и промежуточной). Вышеназванные семантические элементы модели уточняют и конкретизируют весь последующий контекст, формируя единый концепт «политика».

Выводы и предложения. Рассмотренные модели антонимии прилагательных в тексте могут сочетаться друг с другом полностью или определенными своими частями. Усиление конфигурации ведет к усилению и укреплению

когерентности между высказываниями в рамках текста, а сложные антонимические модели, возникающие под воздействием контекста, свидетельствуют о возрастающем влиянии семантики прилагательных на организацию текста. Поэтому контекст и семантическое значение отдельных антонимических прилагательных образуют своего рода сообщающий сосуд, в котором движение сем имеет двусторонний характер: накопление сем определенной направленности в значении прилагательных приводит к определенным изменениям в структуре и композиции текста; в свою очередь при помощи текста осуществляется отбор отдельных частей речи, в том числе и прилагательных, имеющих определенное значение и заданную семантику, отвечающую потребностям текста и контекста. В таком случае определяющим является прагматический фактор отбора значений прилагательных автором произведения и те намерения, которые он приписывает своим персонажам.

Список литературы:

1. Колшанский Г. В. Контекстная семантика. Москва : Наука, 1980. 147 с.
2. Лекомцев Ю. К. Антонимический текст. *Семантика и структура*. Москва : Наука, 1983. С. 197–206.
3. Courchey Cl. *Un ami de passage*. Paris : Belfond, 1983. 342 p.
4. Simenon G. *Le bourgmestre de Furnes*. Bruxelles : Labor, Paris : Narthan, 1983. 203 p.
5. Sagan F. *Les merveilleux nuages*. Paris : Julliard, 1961. 192 p.
6. Celine L. F. *Voyage au bout de la nuit*. Paris : Gallimard, 1962. 498 p.
7. Express. *L'express*. Recomposition? 1991, 5 avril. P. 4.

Meleschenko A. I. PRAGMATIC ASPECT ANTONYMIC MODELS OF ADJECTIVES OF MODERN FRENCH LANGUAGES AND THEIR INFLUENCE ON THE CREATION OF RELATED CONTEXT

The article considers contextual antonymy of adjectives and its impact on the organization of a coherent text. It has semantic, pragmatic, syntagmatic, structural, conceptual and text-organizing aspects as well as such features as associativity and use the grammatical means to achieve of antonyms in the middle of the context. Based on the contextual analysis the general characteristic of various models is given the complex antonyms of adjectives. Models of antonymous adjectives and antonymous complex complexes of adjectives allow you to identify of additional features arising during evolution of coherent text.

Differentiation of features of their functioning is carried out. Reversible model is common to antonyms of adjectives with left and right synonyms. Pairwise model of antonymy represented by pairs of interconnected antonyms. Binary-radial model antonymous of adjectives located on two axes – binary and radial. It is different from the pairwise you are pairwise does not provide any mandatory connection between the components of successive chains of adjectives. At the same time binary-radial model for these purposes the binary axis is used. In the binary-radial model components A, A₁, A₂ or B, B₁, B₂ can be related among ourselves of relations of synonyms or contain common to all the adjectives on each side of the chain, positive or negative assessment. Such an isotopic chain of adjectives formed by attraction, when one adjective is positive or negative assessment attracts like yourself. Choice in such cases of depends on the semantics the main synonymous pair.

Proved that antonymy of adjectives in the middle of the complex models can have both explicit or implicit character. It mostly depends on the context and pragmatic intention author of the work. The broader the context, the more likely the emergence of implicitness. This feature concern primarily functioning of pairwise and binary-radial models less often reversible. The pairwise model very often follows by functional transposition, simple lexical repetition, local deixis and replacement of adjectives by the functional equivalents.

It is established, that it is C model influences the formation of two conceptual contexts “world”: the world of the “rich” and the world of “poor” countries. A cross-model of adjective antonymy is a variant of pairwise antonymy. The difference between them is that adjectives are not strictly symmetrical and intersect with each other, that is one pair of adjectives is inverted in relation to the second pair. The whole cross-model is characterized not only by semantics of antonymous adjectives but also synonymy and hyperonymy. These elements of the model are refined and concretized the following context forming “policy” concept. Under the influence of the text, a merger it is possible to merge several models into one that has a more complex configuration. Such a build-up of models is more complex configurations is accompanied by others semantic phenomena, that lead to the formation in the text of kind of super definition.

Key words: context, explicitness, implicitness, deixis, hyperonym, hyponym, associativity, reversible model, pairwise-model, binary-radial model, inverted word order, pragmatic.

Філіппович Т. М.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СПАНГЛІШ ЯК МОВНИЙ ФЕНОМЕН ВЗАЄМОДІЇ КУЛЬТУР

Стаття присвячена мовному феномену під назвою «спангліш», що є результатом одночасного вживання іспанської та англійської мов серед іммігрантів з латиноамериканських країн у Нью Йорку та прикордонних південних штатах США.

Оскільки це мовне явище набуває популярності, стає все більш поширеним і загальновідомим, автор вважає доцільним та актуальним дослідження в цьому напрямі, а також рекомендує ознайомлення з феноменом «спангліш» здобувачів вищої освіти філологічних спеціальностей, що вивчають англійську та іспанську мови.

Спангліш у дослідженні розглядається як феномен взаємодії культур, що характеризується взаємопроникненням мов. У статті розглянуто передумови його виникнення, проведено аналіз джерел, що висвітлюють цю тему.

Мета статті – визначити статус спангліш, проаналізувати засоби асиміляції англійських слів і словосполучень у спангліш, окреслити сфери поширення цього мовного явища, дослідити його лінгвістичний потенціал.

Зроблено історичну розвідку та визначено період виникнення поняття «спангліш» як міжкультурного соціолінгвістичного явища, розглянуто причини його появи, а також аналізуються можливі наслідки поширення цього мовного феномена такі як внутрішній розбрат і роз'єднання нації в разі неважкої асиміляції латиноамериканського населення в культуру США.

У ході дослідження порівнюється класичний варіант іспанської та англійської мов з новоутвореним мовним явищем «спангліш» і виявляються фонетичні, лексичні, граматичні відмінності їх будови. Розглядаються найбільш характерні особливості спангліш, такі як перенесення дієслівної парадигми іспанської мови на англійське дієслово, видозміна англійських іменників і прикметників під впливом іспанських орфографічних, морфологічних і фонетичних правил, переклад стійких англійських словосполучень іспанською мовою, гіпергенералізація (узагальнення мовних форм), трансференція (перенесення значення), симпліфікація (спрощення). Також виділено окрему групу неасимільованих англіцизмів, які повністю зберегли англійську орфографію і фонетику.

Визначено, що мовне явище «спангліш» продовжує змінюватися й формуватися, що, на думку автора, може стати матеріалом для подальших досліджень.

Ключові слова: іспанська мова, англійська мова, спангліш, США, мовне явище, асиміляція, запозичення, англіцизм, імміграція, комунікація, взаємодія культур.

Постановка проблеми. Вивчення іноземних мов спонукає до ознайомлення з культурою народу, мова якого вивчається, оскільки мова й культура нероздільні, соціолінгвістичний і лінгвокраїнознавчий аспекти є невід'ємними компонентами навчання студентів філологічних спеціальностей. Зважаючи на це, для здобувачів вищої освіти, що вивчають англійську та іспанську мови, може бути корисним і пізнавальним ознайомлення з таким явищем, як спангліш – соціально-лінгвістичним феноменом, що виник на стику двох культур і характеризується взаємопроникненням мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спангліш неодноразово був об'єктом дослідження науковців-лінгвістів. Варто відзначити науковий доробок у цій сфері таких учених, як

Дж. П. Бьюканан, В. Виноградов, Р. Гонсалес-Ечевєрріа, Т. Кауфман, Дж. Ліпські, В. Масляков, Р. Отегі, К. Сільва-Корвалан, Н. Стерн, С. Томасон. Актуальність дослідження продиктована необхідністю вивчення варіативності англійської та іспанської мов, а також наслідків їх взаємодії на території США в контексті лінгвокультурології.

Постановка завдання. Розглянути мовне явище «спангліш» як феномен взаємодії культур, що характеризується взаємопроникненням мов. Провести аналіз джерел, що висвітлюють цю тему, означити передумови його виникнення, окреслити можливі наслідки поширення цього мовного явища.

Мета статті – визначити статус спангліш, проаналізувати засоби асиміляції англійських слів і слово-

сполучень у спангліш, розглянути характерні особливості спангліш у фонетиці, лексиці та граматиці, дослідити лінгвістичний потенціал цього явища.

Виклад основного матеріалу. Явище «спангліш» стає все більш поширеним і загальновідомим. У 2004 році в США навіть знято і представлено художню стрічку «Спангліш» («Іспанська англійська») за участю Адама Сендлера, Пас Вега, Теа Леоні й інших. У ній ідеться про життя мексиканки, що переселилася до США, у місто Лос-Анджелес, і прожила там кілька років без знання англійської мови, спілкуючись лише іспанською. Тому автор вважає за необхідне дослідити цей феномен.

Спангліш (скорочення слів Spanish та English) – збірна назва групи змішаних мов і діалектів мексикансько-американського прикордоння, які об'єднують риси англійської та іспанської мов у різноманітних комбінаціях залежно від близькості до кордону, індивідуальних особливостей мовця тощо [2, с. 115]. В іспанській мові це мовне явище називається *espanglish* або *espanglés*, а в англійській – *Spanglish*, *Chicano English*, *Mock Spanish* [3; 7].

Англійська лексика широко проникає в іспанську мову, як і в інші мови світу, особливо помітним це стало у XX ст. внаслідок бурхливого економічного й науково-технічного розвитку англомовних країн.

Якщо звернутися до історії, стане очевидним, чому виникло таке явище, як спангліш. У результаті американо-мексиканської війни 1846–1858 років Мексика втратила свої території: Верхню Каліфорнію і Нову Мексику (землі сучасних штатів Каліфорнія, Нью-Мексико, Арізона, Невада і Юта). Ці території перейшли до США, у результаті їхньою офіційною мовою стала англійська, а не іспанська. Поступово населення ставало двомовним.

У кінці XIX–XX ст. розпочалася масова легальна й нелегальна імміграція латиноамериканців у південні штати США. Латиноамериканці розмовляли англійською мовою, але повністю на неї не перейшли. Приблизно в цей же час почалася економічна й культурна експансія США в країни Латинської Америки. У XX ст. англомовні країни швидко розвивалися в економічній, науковій, технічній сферах. У цей же час починається поширення масової культури США по всьому світу за допомогою кінематографу, радіо, телебачення, газет, літератури, через товари широкого вжитку та їх рекламу. Унаслідок усіх цих подій англійська лексика масово проникла в іспанську мову. Усі ці події призвели до появи спанглішу [3].

Як зазначалося раніше, одним із аспектів еволюції та варіацій іспанської мови є час, коли відбувалася імміграція та місце розташування. Різні слова проникають з англійської в іспанську мову згідно зі словниковим запасом того часу й місця, де знаходяться іспаномовні переселенці. Багато іспаномовних також розмовляють іспанською як другою та англійською як третьою мовою, маючи за рідну – мову корінного індійського населення. Завдяки цьому спангліш часто містить не лише іспанську та англійську лексику, а й лексику корінного населення певних латиноамериканських територій. Однією з таких мов, елементи якої зустрічаються найчастіше в спангліш, є *Náhuatl*, мова ацтеків, яка походить із центрального регіону Мексики.

Історично утворення спангліш як широко розповсюдженої «мови» можна прослідкувати від моменту підписання Договору Гваделупе Ідальго, що поклав кінець мексикансько-американській війні в 1848 році. Коли території Мексики відійшли до США, нові мексиканські американці прийняли іспанські версії англійських слів, вимовляючи англійські слова за правилами іспанської мови. Хоча це первинне широке впровадження спангліш як мови, один із аспектів, який змушує лінгвістів сумніватися в обґрунтованості цього феномена як мови, полягає в тому, що діалект, яким розмовляли багато мексиканських американців після угоди з Гваделупе Ідальго, розвивався окремо, ніж інші так звані іспанські діалекти в різних частинах США [14].

У Маямі лише в 1960-х роках спостерігався великий приплив носіїв іспанської мови, більшість із них прибули з Куби, рятуючись від комуністичного режиму на чолі з Фіделем Кастро. Ці носії іспанської мови не тільки походили з країни, що має значно інший словниковий запас, ніж той, яким спілкувалися американці Мексики, але також узяли англійські слова, унікальні для Маямі, на відміну від південно-західних штатів США. По всій країні іспанські діалекти відрізняються завдяки іммігрантам із різних країн, які переїжджають до Сполучених Штатів у різний час, і вивченню різних регіональних діалектів англійської мови. Через це ведуться величезні суперечки щодо того, чи можна різні діалекти іспанської мови взагалі вважати однією мовою.

У праці про мовні контакти, креолізацію та генетичну лінгвістику 1988 року С. Томасон та Т. Кауфман зазначають, що для того, щоб поєднання двох мов уважалося новою мовою, запозичення має відбуватися не лише в лексиці.

Структурні ознаки, такі як фонологічні, фонетичні, синтаксичні та іноді морфологічні елементи, також повинні бути запозичені [13].

Англійська мова має великий вплив на іспанську особливо в молодіжному середовищі. Сьогодні молодь усіх іспаномовних країн, як і багатьох інших, занурена в медіа культуру – інтернет, кіно, телебачення. Унаслідок цього англіцизми, як і спангліш, стали масово проникати в іспанську мову, нав'язуючи молодому поколінню норми американського способу життя. У розмовній мові все частіше використовуються вигуки, запозичені з англійської мови, наприклад, «Oops!» (Замість «¡Uy!») чи «Okey!» (Замість «¡Vale!»). Важливо відзначити природний вплив англійської мови у сфері комп'ютерної техніки та Інтернету. У багатьох мовах, як і в іспанській, переважає термінологія англійською мовою [7; 9].

Під час розгляду найбільш характерних особливостей спангліш передусім стає помітною така риса, як перенесення дієслівної парадигми іспанської мови на англійське дієслово. Наприклад, англійське дієслово «to park» перетворюється в «parquear» замість іспанського «estacionar», «to enjoy» змінюється до «enjoyar», «to shop» трансформується в «chorear». Англійські іменники та прикметники теж видозмінюються під впливом іспанських орфографічних, морфологічних і фонетичних правил. Наприклад, спангліш має слова «marqueta» (від «market»), «rufo» (від «roof»), «carro» (від «car»), «computadora» (від «computer»), «filme» (від «film»), «hamburguesa» (від «hamburger») тощо [7; 4].

Окремо можна виділити групу не асимільованих англіцизмів, які повністю зберегли англійську орфографію і фонетику, наприклад, «weekend», «camping», «hot dog», «on line», «income tax», «bestseller», «offside», «e-mail», «match», «nice» тощо. Ці запозичення зазвичай мають чоловічий рід і множину утворюють за правилами англійської мови [7].

Особливу роль у спангліш відіграють так звані «хибні друзі перекладача» – це слова, у яких значення переноситься з англійського слова на іспанське. Наприклад, «aplicación» бере своє значення з англійської, де «application» – заява, тоді як іспанською це слово означає «застосування». «Éxito» запозичує сенс англійського «exit» (вихід), а не іспанського «успіх». «Grosería» в спангліш має значення англійського «grocery» (бакалія) замість іспанського «грубість». «Carpeta» означає «carpet» (килим), а не «папка для паперів» як в іспанській мові [7; 4].

Ще однією важливою особливістю спангліш є калькований переклад англійських фраз і виразів іспанською мовою. Наприклад, «llamar para atrás» походить від англійського «call back» (передзвонити) замість іспанського «devolver la llamada». Вираз «no hace sentido» – від англійського «it does not make sense» (це безглуздо). Іспанською ця фраза звучить як «no tiene sentido». Фраза «te veo» – це калька з англійського «see you (soon)» (до побачення) замість іспанського «hasta pronto» або «hasta la vista». У спангліш навіть є вислів «perro caliente» – дослівний переклад англійського «hot dog» [4].

У південних штатах (Нью-Мексико, Техас, Північна Каліфорнія і Флорида) населення говорить іспанською мовою з тих пір, як на початку XVII ст. ця територія була завойована іспанськими конкістадорами, а в середині XIX ст., після того як США окупували ці штати, англійська мова поступово стала там домінувати. Відомий політолог С. Хантінгтон, автор книги «Зіткнення цивілізацій», пише, що більшість іммігрантів з країн Латинської Америки є вихідцями з Мексики, вони «снують туди й назад між Каліфорнією і Мексикою, маючи при собі подвійні посвідчення особи» [4, с. 42].

Як зазначає П. Б'юканан у книзі «Смерть Заходу» [1, с. 35–36], таких мексиканців мільйони, вони не бажають вивчати англійську мову й не хочуть ставати громадянами США, вважаючи за краще тимчасове перебування в анклавів, що нагадують їм рідні місця. У США вони мають власні ЗМІ, надають перевагу своїй, іспанській культурі й мові й усе більше перетворюються «в націю всередині нації». Компактні поселення мексиканських громад видаються П. Б'юканану небезпечними через можливе виникнення на території США етнічного анклавів, населення якого в подальшому може зажадати визнання «до окремої й унікальної іспанської культури» і права на особливі відносини з Мексикою. Переселення мексиканців у США, яке, на думку П. Б'юканана, має характер справжнього вторгнення, небезпечне ще й тому, що в Мексиці не забувають про війну 1848 року, унаслідок якої США захопили половину території Мексики. Тому, якщо не вдасться асимілювати мексиканських іммігрантів, США, на думку С. Хантінгтона, ризикують перетворитися «в розколоту країну з усіма передумовами до внутрішніх розбратів і роз'єднання» [4, с. 43–45].

Ще більшою проблемою П. Б'юканан вважає нелегальну імміграцію, яку підтримує влада Мексики, постачаючи порушників кордону необхідним запасом продовольства, води й медикаментів,

а також адресами соціальних служб у США, захищених у дешевій робочій силі [1, с. 35–36].

Говорячи про статус іспанської мови в США, можна процитувати думку журналістки Дебори Шарп, яку вона висловлює в статті в газеті «USA today» від 9 травня 2001 г. «If you do not speak Spanish, you might be left behind». (Якщо ви не говорите іспанською, ви можете залишитися позаду.) Тобто автор вважає, що в США іспанська мова перестала бути іноземною, у цій країні останнім часом вибухнув справжній бум у вивченні іспанської мови серед англomовного населення, оскільки вміння говорити іспанською стає швидше необхідністю, ніж вибором: цінується при прийомі на роботу й допомагає в подальшій кар'єрі [7].

«Іспанська мова в Сполучених Штатах, – сказав Джон Ліпскі, професор Пенсільванського університету (США) в доповіді на V Міжнародному конгресі іспанської мови у Вальядоліді (Чилі), – фактично виконує роль другої мови, і мільйони північноамериканців неіспанського походження вивчили іспанську мову з практичних міркувань: вона їм потрібна в роботі, у навчанні, в особистих відносинах або на території, де вони живуть» [4, с. 43–44].

Про походження слова «спангліш» думки розходяться. Одні вважають, що воно зародилося в розмовній мові недостатньо грамотного іспаномовного населення, що слабо володіло англійською мовою, інші переконані, що слово створено лінгвістами штучно. Чимало відгуків прозвучало на його адресу: «суміш мов», «діалект», «жаргон», «відхилення від мовної норми», «перехідна форма міжмовної комунікації», «приниження іспанської мови», «вторгнення англійської мови» тощо [10].

На колоквиумі, що відбувся навесні 2001 року в Інституті ім. Сервантеса в Нью-Йорку, президент Північноамериканської академії іспанської мови Одон Бетансос Паласіос назвав спангліш тимчасовим засобом спілкування, який зникне, як тільки нове іспаномовне покоління оцінить благо білінгвізму й буде серйозно вивчати обидві мови, що необхідно для грамотного та культурного спілкування [5].

На думку іспаніста Хосе Кастро Роча, спангліш – це «вид жаргону, що є сумішшю англійської та іспанської, яким говорять деякі іспаномовні жителі США»; Кастро Роч також називає спангліш усього лиш засобом мовлення: «Назвати ж його мовою або діалектом означає ввести його в одну категорію з креольськими мовами, які пройшли природний процес переробки, що було

б помилкою. Ацтеки та майя в Мексиці розмовляють сумішшю своїх рідних мов та іспанської, проте ми не пропонуємо надавати їй статус мови й вивчати її в університетах» [6].

Професор іспанської та порівняльної літератури Єльського університету Роберто Гонсалес Ечеверія вважає, що «говорити спангліш – це знецінювати іспанську». За його словами, «спангліш, будучи гібридом іспанської та англійської мов, становить серйозну небезпеку для іспанської культури та для успішної інтеграції іспаномовного населення в американське суспільство» [8].

Викладач іспанської мови в Амхерстському університеті Айлан Ставанс, американець мексиканського походження, автор праці «Спангліш: Становлення нової американської мови», охарактеризував спангліш як нову мову, продукт творчості на стику двох культур, як «вербальну зустріч англосаксонської й іспанської цивілізацій». На його думку, «ми є свідками народження нової іспаномовної країни всередині США, і ця нова мова допоможе міжнаціональному спілкуванню і взаєморозумінню». [11].

Учений-лінгвіст із жалем відзначає, що «дехто в Іспанії не бажає визнавати спангліш повноцінною мовою, вважаючи його проміжним кроком між утратою іспанської та впровадженням англійської». Насправді – це яскраве вираження взаємопроникнення культур. Уже публікуються романи, біографії й навіть вірші спангліш. Тексти цією мові все частіше зустрічаються в таких музичних жанрах, як реп, хіп-хоп, сальса [11].

Королівська академія іспанської мови постійно бореться за чистоту іспанської мови від іншомовних запозичень, проте протистояти проникненню англіцизмів стає все складніше, адже останні десятиліття у зв'язку зі стрімким розвитком засобів масової комунікації значний вплив англійської мови відчувають на собі всі країни, у тому числі країни Латинської Америки, передусім Мексика. На думку професора В. С. Виноградова, вторгнення англіцизмів в іспанську мову «залишається актуальною лінгвістичною проблемою, яка останнім часом набуває політичного характеру» [2, с. 96–97].

Сьогодні в США з'являються словники Spanglish-English і Spanglish-Español, в університетах спангліш вивчається як лінгвістичний феномен. Академія іспанської мови США б'є на сполох з приводу поширення словників і курсів спангліш в Інтернеті й веде кампанію із захисту іспанської та англійської мов. Про серйозність мовної ситуації, що склалася навколо спангліш, говорить факт проведення у квітні 2004 р. при Амхерстському

університеті (Массачусетс) Міжнародної конференції, присвяченої вивченню цього мовного явища.

Говорячи про способи проникнення англіцизмів в іспанську мову, Кармен Сільва-Корвалан називає такі види, характерні для спангліш:

1. Гіпергенералізація (узагальнення мовних форм), що виявляється в ігноруванні винятків з основного правила. Наприклад, усі іменники, що закінчуються на -а, набувають жіночого роду: *la problema, la diploma, la sistema, la idioma*; змінюються й деякі дієслівні форми: *tene* замість *tiene*, *move* замість *mueve*, *rudío* замість *rudo*.

2. Трансференція (перенесення значення), тобто вживання слів загальної етимології або зі схожою графікою в іспанському варіанті в потрібному значенні.

Наприклад, пропозиція *Voy a vacunar la carpeta* вживається замість *I'm going to vacuum the carpet* (Я збираюся пилососити килим), причому в іспанських академічних словниках *vacunar* означає «вакцинувати», а *carpeta* – «папка».

3. Симпліфікація (спрощення), тобто відступ від правил узгодження часів в іспанській мові. Наприклад, у реченні *Estamos como diez years in this city* (замість *Nemos estado como diez años en esta ciudad*. – Ми вже близько десяти років у цьому місті) *Presente de Indicativo* вживається замість *Pretérito Perfecto Compuesto de Indicativo*.

4. Зміна коду, тобто змішання мов, а також зміна порядку іспанських слів. Ось кілька прикладів: *You got a mancha on your camisa* замість *Tienes una mancha en tu camisa* (У тебе пляма на сорочці) або *¿Estás ready?* за зразком англійської фрази *Are you ready?* замість *¿Estás listo?* (Ти готовий?) [12].

На думку директора Інституту ім. Сервантеса в Чикаго, професора кафедри іспанської мови Університету м. Алькала де Енарес (Іспанія) Франсиско Морено Фернадеса, замість палких суперечок про спангліш, його варто серйозно вивчати. Взаємопроникнення сусідніх мов, уважає Морено Фернадес, є таким же нормальним явищем, як і вживання іноземних слів і виразів у процесі вивчення мови. «Співіснування мов породжує динамізм, компроміс, протиборство, а іноді при-

зводить до утворення різноманітних змішень... Майбутнє іспанської та англійської мов залежить від школи й телебачення. Люди будуть користуватися в своїй промові тими виразними засобами, які засвоять в школі, і розмовними штампами, які поширюють ЗМІ» [10].

На думку професора Джона Ліпскі, якщо не взяти до уваги зміну коду, а також говір тих, хто погано володіє однією з двох мов, то від спангліш нічого не залишиться. Настав час для США звернути серйозну увагу на присутність у країні іспанської мови й «не вважати майже 40 мільйонів своїх іспаномовних громадян усього лиш пасажерами на величезному некерованому кораблі» [9].

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз матеріалу, що досліджувався, дав змогу дійти висновку, що спангліш – це не мова, а саме мовне явище, тобто воно не має чітких граматичних, фонетичних, лексичних правил. Спангліш залежить від географічного ареалу та від індивідуальних особливостей мовців, від покоління, що користується ним. У ході проведеного дослідження виявлено, що вживання спангліш та особливості його функціонування в мові латиноамериканців визначені соціальним статусом мовців, рівнем їхньої білінгвальної компетенції, ситуацією мовлення й метою комунікації.

Отже, поставлені завдання, які полягали у вивченні історичних передумов появи цього мовного явища, у розгляді механізмів мовлення в різних функціональних сферах у рамках взаємодії двох культур і взаємопроникненні мов, досягнуті. Також проаналізовано можливі наслідки поширення цього мовного явища та шляхи вирішення мовних конфліктів у США.

Заключною заміткою про спангліш є пропозиція іспанських лінгвістів Рікардо Отегі та Ненсі Стерн виключити слово «спангліш» з англійської лексики, оскільки більшість носіїв спангліш є двомовними, і цей термін, швидше, варто замінити просто іспанською в США.

Спангліш як лінгвістичний феномен потребує ретельного вивчення. Це явище продовжує змінюватися й формуватися, що дає постійний матеріал для подальших досліджень.

Список літератури:

1. Бьюканан П. Дж. Смерть Запада. Москва : АСТ, 2003. 444 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=54313&p=36.
2. Виноградов В. С. Лексикология испанского языка. Москва : Высш. шк., 1994. 246 с.
3. Масляков В. С. «Спанглиш» как явление языковой межкультурной коммуникации. *Язык и культура*. 2011. № 1. С. 51–61.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? *Полис*. 1994. № 1. С. 33–48.

5. Betanzos Palacios O. El español en Estados Unidos: problemas y logros. II Congreso Internacional de la Lengua española. Valladolid; España, 2001. URL: <http://www.cervantes.es/congresosdelalengua.es/default.htm>.
6. Castro Roig X. El ciberespañol, el español comercial y el español neutro en la Red. Second Seminar on the Transatlantic Dimension of the Spanish Language. Nueva York, 2001. URL: <http://www.spansig-apuntes.org>.
7. Garrido Medina J. Hispano y español en Estados Unidos. II Congreso Internacional de la Lengua Española. Valladolid; España, 2001. URL: <http://www.cervantes.es/congresosdelalengua.es/default.htm>.
8. González Echeverría R. Hablar spanglish es devaluar el español. Clarín, 2004. URL: <http://www.casadellibro.com/palabra.html>.
9. Lipski J.M. ¿Existe un dialecto estadounidense del español? *V Congreso Internacional de la Lengua Española*. Valparaíso; Chile, 2010. URL: http://www.cervantestv.es/v_cile/.
10. Moreno Fernández F. Espanglish: la casa de cien puertas. CVC, Madrid, 2004. URL: http://www.cervantes.es/v_cile/.
11. Stavans I. Impulsor del spanglish desafía a profesores, traductores y lingüistas. *Second Seminar on the Transatlantic Dimension of the Spanish Language*. Nueva York, 2001. URL: <http://www.casadellibro.com/palabra>.
12. Silva-Corvalán C. Aspectos lingüísticos del español en Los Angeles. II Congreso Internacional de la Lengua Española. Valladolid; España, 2001. URL: <http://www.cervantes.es/congresosdelalengua.es/default.htm>.
13. Thomason, Sarah G. & Terrence Kaufman: *language contact, creolization, and genetic linguistics*. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03740463.1991.10412267>.
14. Treaty of Guadalupe Hidalgo; February 2, 1848. URL: https://avalon.law.yale.edu/19th_century/guadhida.asp.

Filippovych T. M. SPANGLISH AS A LINGUISTIC PHENOMENON OF INTERACTION OF CULTURES

This article focuses on a linguistic phenomenon called “Spanglish”, which is the result of the simultaneous use of Spanish and English among immigrants from Latin American countries in New York and the border southern states of the United States. As this linguistic phenomenon is gaining popularity, becoming more widespread and well-known, the author considers it appropriate and relevant to conduct a study in this direction, and also recommends acquaintance with the phenomenon of Spanglish to philologists majoring in philological specialties studying English and Spanish. Spanglish in this study is considered as a phenomenon of interaction of cultures, characterized by the interpenetration of languages. The article considers the preconditions for its emergence, analyzes the sources covering this topic. The purpose of this article is to determine the status of Spanglish, to analyze the means of assimilation of English words and phrases into Spanglish, to outline the scope of this linguistic phenomenon, and to explore its linguistic potential. The article provides historical research and defines the period of emergence of the concept of “Spanglish” as an intercultural sociolinguistic phenomenon, considers the reasons for its emergence, and analyzes the possible consequences of the spread of this linguistic phenomenon such as internal strife and disunity in the event of unsuccessful assimilation of the Latin American population into the culture of the United States. The study compares the classical version of Spanish and English with the newly formed Spanglish language phenomenon and reveals phonetic, lexical, grammatical differences in their structure. The most characteristic features are considered. Among them are the transfer of the verb paradigm of Spanish to English verb, modification of English nouns and adjectives under the influence of Spanish spelling, morphological and phonetic rules, translation of stable English phrases into Spanish, hypergeneralization (generalization) interference, and simplification. There is also a separate group of unassimilated English loan words, which have fully preserved the English spelling and phonetics. It is determined that the linguistic phenomenon “Spanglish” continues to change and form, which, according to the author, may become material for further research.

Key words: Spanish, English, Spanglish, the USA, linguistic phenomenon, assimilation, loan, Anglicism, immigration, communication, interaction of cultures.

Чистяк Д. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МІФОПОЕТИЧНА КОСМОЛОГІЯ В РАННІЙ ПОЕЗІЇ МОРІСА МЕТЕРЛІНКА

У статті проведено реконструювання авторської міфологічної космології в ранній поетичній творчості бельгійського франкомовного письменника-символіста Моріса Метерлінка на матеріалі першої, але етапної збірки віршів «Теплиці» (1889 рік) для визначення особливостей його художньої концептуалізації в контексті символістського семіозису. Після огляду наявних метерлінкознавчих розвідок і лінгвокогнітивного аналізу ключових міфопоетичних структур космологічного характеру виявлено, що рання поетична творчість М. Метерлінка актуалізує в основі художнього конфлікту неолітичну опозицію ВНУТРІШНЄ – ЗОВНІШНЄ, яка характеризує амбівалентне маркування текстових символів, передусім християнського й античного міфопоетичного фонду концептосфери ДУША. Для концептосфери ВНУТРІШНЄ позитивно маркованими постають концепти СВІТЛО і ВОДА з низьким ступенем інтенсивності та їхні кореляти, зокрема концепти ЗІРКА, СНОВИДІННЯ та МІСЯЦЬ. Натомість концепти СВІТЛО і ВОДА з високим ступенем інтенсивності та їхні кореляти, зокрема концепти нижчої ланки СОНЦЕ та ВОГОНЬ, постають негативно маркованими як для концептосфери ВНУТРІШНЄ, так і для концептосфери ЗОВНІШНЄ, втілюючи шляхом дії низки негативно маркованих актантів деструктивну дію на концептосферу ДУША, інтеріоризуючись у ній. Визначено, що рання поетична творчість М. Метерлінка актуалізує космоконцепти ВОДА, ВОГОНЬ, МІСЯЦЬ, СНОВИДІННЯ, ГРІХ, ВНУТРІШНЄ, ЗОВНІШНЄ, ХОЛОД, ВЕСНА, ЗІРКА, ХАОС, а провідною міфічно маркованою дієсхемою в поетичній творчості М. Метерлінка постає перехід із позитивно та негативно семантизованого локусу НИЖНІЙ СВІТ до позитивно і негативно маркованої концептосфери ВЕРХНІЙ СВІТ. Така концептуалізація виявляється характерною для міфопоетичної концептосистеми поезії бельгійського франкомовного символізму, де саме перехід концепту ДУША від негативно маркованого НИЖНЬОГО СВІТУ до позитивно маркованого ВЕРХНЬОГО СВІТУ постає провідною міфічно конотованою концептуальною дієсхемою.

Ключові слова: космологія, міф, символізм, концептосистема, концепт, образ, картина світу.

Постановка проблеми. Постструктуралістська парадигма гуманітарних наук розширила інтерпретаційну базу філології, увівши лінгвістичний аналіз художнього тексту в систему ширших знакових утворень, зокрема шляхом розгляду художньої картини світу в синергії з міфологічною семіотичною системою для виявлення глибинного структурно-семантичного ядра аналізованих лінгвокультурних утворень. У цьому дослідженні, базуючись на розробленій нами в попередніх працях [2; 3] методології лінгвокогнітивного аналізу міфопоетичної концептуалізації, пропонуємо провести аналіз космологічної концептосистеми в ранній поезії Нобелівського лауреата Моріса Метерлінка, чий вплив на розвиток європейської символістської та модерністської драматургії та поезії (творчість Івана Франка, Лесі Українки, Олександра Олеса, французького сюрреалізму) важко переоцінити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне метерлінкознавство позначене міждисциплінарним підходом до аналізу текстів Нобелівського лауреата Моріса Метерлінка. Своєрідним маркером розвитку досліджень творчості М. Метерлінка став укладений А. Рікнером [4] бібліографічний покажчик метерлінкознавчих наукових студій. Збірка «Теплиці» (1889 рік), за висловом Е. Жалу, – це «один із найповніших успіхів символістської поезії» [11, с. 32], а на думку В. Кінона, «галюцинаційні кантилени якогось Гамлета-морфіємана» [5, с. 216]. Вона викликала досить жваве зацікавлення іноземних філологів, які, втім, не провели комплексного міфопоетичного аналізу текстів. П. Горсекс слушно зауважує «непорушну віру в окультні зв'язки між людиною і всесвітом, що відкидає будь-яке розрізнення протилежного» [7, с. 208], що, власне, є ознакою міфопоетичної концептуалізації. Суголосні з ним

А. Сломковська (концепт «пейзаж душі» [17, с. 19] і М. Оттен (актант «душа-персонаж») [14, с. 741].

П. Мак Гіннесс виявляє метафоричні перенесення «рослинне = душа», які пов'язує з впливом поезії В. Вітмена [12, с. 250]. Е. Россель виділяє опозиції ВНУТРІШНЄ/ЗОВНІШНЄ, ХОЛОД/ТЕПЛО, СОНЦЕ/МІСЯЦЬ [16]. К. Готьє виявляє метафоричні зв'язки «хижаки = гріхи» [6, с. 87]. Х. Тояма відстежує опозиції «тепло/ліс» [19, с. 108]. Ф. Ван де Керкхове виділяє дитовбивчий мотив [20, с. 63], із чим пов'язується негативна семантика ХОЛОДУ. Натомість Ф. О. Кабея Мукамба зауважує зв'язки конфлікту зі старозавітним концептом СМЕРТНОЇ КАРИ [10, с. 266]. Д. Гюллентопс відзначає опозицію ВЕРХ/НИЗ, не наголошуючи на її міфологічній природі [9]. Нарешті, Ж. Анс робить цінний текстологічний аналіз варіантів збірки і подає ґрунтовне дослідження її генези [13].

Постановка завдання. Критичний огляд метерлінкознавчих студій потверджує, що в зарубіжній і вітчизняній філологічній науці досі не було проведено комплексної міфопоетичної розвідки концептосфери ранньої поетичної творчості Моріса Метерлінка, зокрема її космологічної складової частини, що постає структурно-семантичним ядром художньої концептуалізації. Ми ставимо завдання заповнити цю лауну, послуговуючись розробленою нами в попередніх працях методологією лінгвоміфопоетичного аналізу художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. Збірка «Теплиці» подає оригінальну інтерпретацію космологічних концептів у проєкції на авторську концептосистему. Сам концепт ТЕПЛИЦЯ, що постає моделювальною формою для функціонування глибинних семантичних опозицій, пов'язаний із низкою структуротворчих концептів. Серед них потрібно виділити такі: ЛІС (*Ô serre au milieu des forêts! // Et vos portes à jamais closes!* [13, с. 93]), МІСЯЦЬ (*On voit closes à travers // Les vitrages profonds et verts, // Couvertes de lune et de verre, // Les grandes végétations* [13, с. 98]; *Un lys // Comme une lune, peu à peu, // Elève vers le cristal bleu // Sa mystique prière blanche* [13, с. 110]), ВОДА (*Mon Dieu! Mon Dieu! quand aurons-nous la pluie, // Et la neige et le vent dans la serre!* [13, с. 94]; *Toute une mer de verre éternellement chaude! <...> // Lorsqu'il y a tant de vie en l'eau claire au dehors!* [13, с. 143]; *Ces mains qui m'enfermaient comme une troupe de malades dans une serre un jour de pluie! // Jusqu'à ce que d'autres plus fraîches vinssent entr'ouvrir les portes, // Et répandre un peu d'eau sur le seuil!* [13, с. 171]), ВІТЕР (*Mon Dieu! Mon Dieu! quand*

aurons-nous la pluie, // Et la neige et le vent dans la serre! [13, с. 94]), ЗІРКА (*Laissez votre gloire, Seigneur, // Eclairer la mauvaise serre... // Les feuilles mortes de leurs fièvres, // Les étoiles entre leurs lèvres, // Et les entrailles du péché!* [13, с. 101]). Під час аналізу взаємодії цих концептів очевидно постає космогонічна опозиція ВНУТРІШНЄ/ЗОВНІШНЄ, причому ВНУТРІШНЄ (концепт ТЕПЛИЦЯ) виступає негативно конотованим (концепти ХВОРОБА і ГРІХ).

Водночас розширення концепту ВНУТРІШНЄ виявляється в наявності семантичних субститутів концепту ТЕПЛИЦЯ за принципом метонімічного перенесення. Концепт ХВОРОБА пов'язаний із концептами СОНЦЕ (*Une odeur d'éther un jour de soleil* [13, с. 94]; *J'entends les paons blancs, les paons de l'ennui, // Attendre indolents les temps sans soleil...* [13, с. 127]; *Je vois sous mes paupières closes <...> // Les malades au soleil...* [13, с. 154]) і ВОГОНЬ (*Voyez les malades sans feu // Et les agneaux brouter la neige.* [13, с. 126]); *Maintenant la soeur de charité allume les lampes, // Elle apporte le repas des malades // Elle a clos les fenêtres sur le canal, // Et toutes les portes au clair de lune.* [13, с. 132]; *Les malades ont allumé un feu de joie, // Et jettent à pleines mains les lys verts dans les flammes!* [13, с. 144]), а також стоїть до них в опозиційному відношенні.

Корелятом ТЕПЛИЦІ постає вербалізований символ *Павич*, який, відповідно до давньогрецької міфологічної традиції (як птах Гери), виявляється семантичним дублетом концепту СОНЦЕ і в символічному аспекті може акцентувати метафоричні семантичні зв'язки ПТАХ = ДУША (міфопоетична константа), ЛІЛЕЯ = ДУША, АГНЕЦЬ = ДУША (християнська традиція). Опозиція ВНУТРІШНЄ/ЗОВНІШНЄ, як бачимо, нейтралізується медіацією концепту СВІТЛО, присутнього в обох концептосферах, але різною мірою, тому імплікує концептуальну схему РУХ ВНУТРІШНЬОГО СВІТЛА ДО ЗОВНІШНЬОГО СВІТЛА. Водночас слід відзначити амбівалентність концепту СВІТЛО, що постає і позитивно (МИЛОСЕРДЯ, МИЛОСТИНЯ, ЇЖА), і негативно маркованим (концепти ГРІХ, ХВОРОБА, СПОКУСА, дія спалення, пожежі). Промовистим тут є зв'язок між концептами СОНЦЕ і СМЕРТЬ (*J'ai du soleil sur l'oreiller <...> // Et mes regards vont s'effeuiller // Sur des mourantes qui moissonnent* [13, с. 166]), де чітко простежується міфопоетична метафора ЖНИВА = СМЕРТЬ. Наведені приклади промовисто засвідчують функціонування у поетичній збірці М. Метерлінка контамінації

негативно маркованої тотемістичної та позитивно маркованої анімістичної семантизації концептосфери СВІТЛО. Нейтралізація негативної семантики концепту СВІТЛО відбувається шляхом уведення космологічного концепту МІСЯЦЬ завдяки притаманній йому семі «менша інтенсивність світла, ніж у сонця». Невипадково вже наведений символ Павича наявний у такому слововживанні: *J'entends les paons blancs, les paons de l'ennui, // Attendre indolents les temps sans soleil* [13, с. 127].

Справді, оригінальною для М. Метерлінка постає позитивна конотація більшості слововживань із зазначеним концептом. Наведемо найхарактерніші. *La foule des brebis grises à l'horizon // Broute le clair de lune épars sur le gazon, // Aux caresses du ciel, vague comme leur vie* [13, с. 117]; *Les tièdes désirs de mes yeux // Ont voilé de souffles trop bleus // La lune dont mon âme est pleine* [13, с. 120]; *Ouvrez au malade en sueur // L'herbe entrevue au clair de lune!* [13, с. 135]; *J'attends la lune dans mes yeux // Ouverts au seuil des nuits sans trêves, // Afin qu'elle étanche mes rêves // Avec ses linges lents et bleus* [13, с. 140]; *Et la lune luit dans mon coeur, // Plongé dans les sources du rêve* [13, с. 151]. Позитивна семантика концепту МІСЯЦЬ пов'язана з концептами ДУША (зокрема, в християнській метафорі ДУША = ВІВЦЯ), ХВОРОБА, СНОВИДІННЯ, діями годування, лікування й одягання та міфемою Бога, що актуалізує анімістичну тотожність МІСЯЦЬ = ОКО = БОГ з можливою міфемою-інтерпретантом Гекатою (як відомо, вівці поставали жертвеним атрибутом її культу [21, с. 357]).

Негативна семантика концепту МІСЯЦЬ простежується в таких слововживаннях: *Examinez au clair de lune! // On dirait une folle devant les juges...* [13, с. 94]; *Leurs éjaculations // Obscures de tiges obscures, // Dans le clair de lune du mal...* [13, с. 99]; *Elles ont tristement couvert, // Sous leurs muqueuses enlacées // Et leurs fièvres réalisées, // La lune de leur givre vert* [13, с. 100]; *Et la lune éclaire l'orage // Sur la faune de mes remords: // Les serpents violets des rêves* [13, с. 107]; *Laissez mes mornes oraisons // Et la lune éparse dans l'herbe // Faucher la nuit aux horizons!* [13, с. 108]; *Les brebis des tentations regardent // S'éloigner lentes, une à une, // En l'immobile clair de lune, mes immobiles passions* [13, с. 122]; *Un bateau de blessés ballotté au clair de lune! // Toutes les filles du roi sont dans une barque sous l'orage!* [13, с. 131].

Аналіз наведеного матеріалу засвідчує, що негативна семантизація пов'язана не стільки з концептом МІСЯЦЬ, скільки з концептом ВНУТРІШНЄ, адже його корелятами постають БОЖЕВІЛЛЯ,

ХІТЬ, ХВОРОБА, ПРИСТРАСТЬ, СПОКУСА, СНОВИДІННЯ, ГРІХ, утілені у вербалізованих образах «божевільна», «парость», «фауна» (зокрема, негативно конотована міфема Змія), «вівці спокус» (метафоричні зв'язки АГНЕЦЬ = ДУША в християнській традиції), «королівська донька» (метафоричні зв'язки ДУША = ПРИНЦЕСА в жанрі чарівної казки та середньовічному куртуазному романі). При цьому дія актанта Місяць спрямована на нейтралізацію ВНУТРІШНЬОГО ХАОСУ для відновлення КОСМОСУ (суддівство, з'ясування, шквал, косовиця ночі для освітлення). Субститутутом концепту МІСЯЦЬ із позитивною конотацією постає концепт ЗІРКА, який асоціюється з міфемою Бога, актуалізуючи неолітичну тотожність СВІТЛО = БЛАГО: *Laissez votre gloire, Seigneur, // Eclairer la mauvaise serre <...> // Les feuilles mortes de leurs fièvres, // Les étoiles entre leurs lèvres, // Et les entrailles du péché!* [13, с. 101]. Відома астральна семантика Христа як корелята Віфлеємської зорі («Євангеліє від Матфея», 2:9) чи Зорі Вечірньої і Ранкової («Одкровення від Іоанна», 22:16).

Ще одним важливим космологічним елементом у збірці «Теплиці» постає концепт ВОДА, що актуалізується в низці вербалізованих концептів, позначених передусім негативною семантикою. Наведемо низку найбільш характерних слововживань. *On a l'idée que des corsaires attendent sur l'étang, // Et que les êtres antédiluviens vont envahir les villes* [13, с. 103]; *Il doit y avoir quelque part une énorme flotte sur un marais! // Et je crois que les cygnes ont couvé des corbeaux!* [13, с. 104]; *Et toutes les vierges du couvent regardaient passer les vaisseaux sur le canal, un jour de jeûne et de soleil, // Tandis que les cygnes souffraient sous un pont vénénéux* [13, с. 115]; *Je vois des marais illusoire // Sous une éclipse à l'horizon!* [13, с. 134]; *J'attends <...> l'agneau-pascal dans les marais, // Et blessure au fond des eaux chaudes* [13, с. 141]; *Toute une mer de verre éternellement chaude! <...> // Lorsqu'il y a tant de vie en l'eau claire au dehors!* [13, с. 943] *Ayez pitié des regards de la vierge tentée! // (Oh! des fleuves de lait ont fui dans les ténèbres! Et les cygnes sont morts au milieu des serpents!)* [13, с. 158]; *Princesses abandonnées en des marécages sans issues! // Et ces yeux où s'éloignent à pleines voiles des navires illuminés dans la tempête!* [13, с. 159].

Наявна концептосфера передбачає згубну дію стихії водного ХАОСУ, суб'єктами якого постають негативно марковані актанти ЗОВНІШНЬОГО СВІТУ («корсари», «допотопні створіння», «болота», «отруйна ріка», «отруйний місток»,

«круки», «море скла», «змії», «буря», «окріп», «трансатлантичні», «сіль»), які призводять до нищення об'єктів свого впливу, позитивно маркованих актантів («лебідь», «ягнята», «діва», «троянда», «лілеї», «папороть», «пасхальний агнець», «принцеси», «пірнач»), корелятив концепту ДУША із залученням передусім християнської семантики, контамінованої з образом Лоенгріна з німецької середньовічної лінгвокультури, казковим образом принцеси-душі та сакрального знаку кельтського культурного ареалу. Символ «болото» може актуалізувати один із локусів Підземного світу, Стикс [21, с. 383], а вже в трагедії «Електра» Софокла воно стає метонімією інфернального («спільне для всіх болото Аїду» [20, с. 435]).

Маємо зауважити, що за негативної конотації концептосфери ВОДНОГО ПРОСТОРУ як корелята ЗОВНІШНЬОГО СВІТУ існує низка позитивно конотованих образів, які гармонізують прояви ХАОСУ та сприяють відновленню ДУШІ. Наведемо кілька прикладів. *Et leurs fleurs s'éveillent aux signes // Epars au milieu des flots bleus; // Et mon âme ouvre au vol des cygnes // Les blanches ailes de mes yeux* [13, с. 168]; *Ces mains qui m'enfermaient comme une troupe de malades dans une serre un jour de pluie! // Jusqu'à ce que d'autres plus fraîches vinssent entr'ouvrir les portes, // Et répandre un peu d'eau sur le seuil!* [13, с. 171]; *Mais ces mains fraîches et loyales! // Elles apportent de l'eau claire et froide en leurs paumes! // Elles arrosent de lait les champs de bataille!* [13, с. 173]; *J'attends des mains purs sur ma face, // Pareils aux anges de glace, // J'attends qu'ils m'apportent l'anneau; // J'attends leur fraîcheur sur ma face, // Comme un trésor au fond de l'eau <...> // J'attends qu'ils lavent mes yeux tièdes // Où tant de pauvres ont sommeil! <...> // Où tant de cygnes sur la mer; // De cygnes errants sur la mer, tendent en vain leur col morose <...> // J'attends qu'ils mouillent mes regards, // L'herbe morte de mes regards, // Où tant d'agneaux las sont épars!* [13, с. 175–176].

У наведених фрагментах водна стихія позбавляється негативної конотації, адже знижується інтенсивність її впливу на об'єкт дії (квантитативні маркери «пригорщі», «руки» і «трохи») позитивно конотованих актантів («ангели», «свіжі і справедливі руки»), сугестується її природний зв'язок із об'єктом, концептом ДУША (символи «цвіт», «лебідь», атрибут «білі вії», «мертве зілля», ВО «скарб на дні води»). Дія «промивання водою» та «напування» може поставати корелятом «хрещення»; контакт із ВИЩИМ СВІТОМ символізується у традиційних християнських символах «вівці = віряни» та «Христос = пастир» («Євангеліє

від Луки», 15:3; «Євангеліє від Луки», 10:1). Символіка молока може зіставлятися з орфічним обрядом посвячення козенятка-адепта, а також із прикликанням Муз і Аполлона (його корелятом також постає Лебідь [21, с. 249]) і старозавітною ідеологією «обітованої землі» («Вихід», 3:8).

Висновки і пропозиції. Аналіз космогонічної символіки в поетичній збірці М. Метерлінка «Теплиці» (1889 рік) дає змогу виявити такі закономірності функціонування міфопоетичної концептосистеми. В основі художнього конфлікту лежить неолітична опозиція ВНУТРІШНЄ – ЗОВНІШНЄ, яка характеризує амбівалентне маркування текстових символів, передусім християнського й античного міфопоетичного фонду концептосфери ДУША. Для концептосфери ВНУТРІШНЄ позитивно маркованими постають концепти СВІТЛО і ВОДА з низьким ступенем інтенсивності, а також їхні кореляти, зокрема концепти ЗІРКА, СНОВИДІННЯ та МІСЯЦЬ (міфема Аполлона, Орфея, теонім Христос). Натомість концепти СВІТЛО і ВОДА з високим ступенем інтенсивності та їхні кореляти, зокрема концепти нижчої ланки СОНЦЕ та ВОГОНЬ, постають негативно маркованими як для концептосфери ВНУТРІШНЄ, так і для концептосфери ЗОВНІШНЄ (концепти СОНЦЕ, СВІТЛО, ХВОРОБА, ВОГОНЬ, ГРІХ, ПТАХ, ВОДА, СМЕРТЬ, міфологема Аїд, міфема Гекати), втілюючи шляхом дії низки негативно маркованих актантів деструктивну дію на концептосферу ДУША, інтеріоризуючись у ній.

Кореляти концептосфери ДУША прагнуть мінімізувати дію деструктивних факторів та активізувати зв'язки з позитивно маркованими концептами, інтеріоризуючи їх. Таким чином, відзначимо, що провідною міфічно маркованою дієсхемою в поетичній творчості М. Метерлінка поставав перехід із позитивно (концепти СВІТЛО й ВОДА з низьким ступенем інтенсивності, ЗІРКА, СНОВИДІННЯ, МІСЯЦЬ) та негативно (концепти СВІТЛО, МІСЯЦЬ і ВОДА з високим ступенем інтенсивності, ВОГОНЬ) семантизованого локусу НИЖНІЙ СВІТ (мезоконцепт ВНУТРІШНЄ) до позитивно (концепт СВІТЛО) і негативно (концепти ГРІХ, ПТАХ, СМЕРТЬ, ВІТЕР, НІЧ, ВОГОНЬ, ВОДА) маркованої концептосфери ВЕРХНІЙ СВІТ (мезоконцепт ЗОВНІШНЄ). Водночас у фіналі збірки «П'ятнадцять пісень» відбувається гармонізація цього шляху-ініціації через перехід актанта ДУША до НЕБА (християнські міфема ДІВА МАРІЯ і АРХАНГЕЛИ) як корелята анімістичного концепту ДОЛЯ.

У перебігу лінгвоконцептологічного аналізу текстів бельгійських поетів-символістів М. Метерлінка, Е. Верхарна, Ж. Роденбаха, Г. Ле Руа, Ш. Ван Лерберга й М. Ельскампа виявлено, що всі досліджувані автори реінтерпретували космоконцепти ВИЩИЙ СВІТ, ВОДА, СВІТЛО, ТЕМНЕ, ХОЛОДНЕ, ВОГОНЬ, СОНЦЕ, СВІТЛО, НЕБО, ВЕРХНЄ, ЗІРКА, ВІТЕР, ПТАХ, САД, РАЙ, МОРЕ, МІСЯЦЬ, КОХАННЯ. Істотними виявилися апеляції авторів до концептосистеми з християнською конотацією, зокрема ГРІХ, ПТАХ, СМЕРТЬ, ЖЕРТВА-БОГ, ДІВА МАРІЯ, АРХАНГЕЛИ. Також встановлено, що провідною міфічно маркованою дієсхемою в бельгій-

ських поетів-символістів поставив перехід концепту ДУША з негативно маркованого (зокрема, негативно і позитивно маркованого в Ш. Ван Лерберга і М. Ельскампа) НИЖНЬОГО СВІТУ до позитивно маркованого ВЕРХНЬОГО СВІТУ. Перспективним вважаємо моделювання космологічної концептосистеми бельгійського символізму з урахуванням компаративного аналізу поетичного доробку з іншими художніми текстами цього культурного ареалу як у синхронічному, так і в діахронічному аспекті, а також компаративний аналіз із ширшими семіотичними системами (поезія французького і франкомовного символізму, поезія європейського символізму, зокрема українського).

Список літератури:

1. Святе Письмо / укр. пер. І. Хоменка. Львів : Свічачо, 2017. 1504 с.
2. Чистяк Д. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі : монографія. Київ : Радуга, 2016. 272 с.
3. Чистяк Д. Мова міфопоетичного космосу в українській та бельгійській символістській поезії : монографія. Київ : Саміт-Книга, 2019. 608 с.
4. Bibliographie des Écrivains Français. Maurice Maeterlinck [ed. A. Rykner]. Paris ; Rome : Memini, 1998. 664 p.
5. Compère G. Maurice Maeterlinck. Bruxelles : ARLLF, 2012. 224 p.
6. Gauthier C. Les "Serres chaudes" de Maurice Maeterlinck. Louvain-la-Neuve : UCL, 1957. 152 p.
7. Gorceix P. Maeterlinck, l'arpenteur de l'invisible. Bruxelles : Académie royale de langue et de littérature françaises de Belgique, 2005. 648 p.
8. Gorceix P. Tentations, visions et dissonances dans les "Serres chaudes". *Annales Fondation Maurice Maeterlinck*. 1980. T. 26. P. 89–100.
9. Gullentops D. L'espace poétique dans "Serres chaudes" de Maeterlinck. *Études littéraires*. 1998. № 3. P. 93–106.
10. Kabeya Mukamba F. H. De "La Princesse Maleine" au "Miracle des mères" : l'imprégnation religieuse dans le théâtre maeterlinckien. Paris : Université Paris III: Thèse de doctorat en théâtre et arts du spectacle, 2009. 327 p.
11. Lecat M. Maurice Maeterlinck et son Oeuvre. Uccle-Bruxelles, Chez l'auteur, 1950. 456 p.
12. Mac Guinness P. Maeterlinck's "Serres chaudes": Modernism and the Decadent Micro-climate. *La Belgique entre deux siècles. Laboratoire de la modernité, 1880–1914* / ed. par N. Aubert, P.-Ph. Fraiture. Bern : Peter Lang, 2007. P. 235–253.
13. Maeterlinck M. Poésies complètes / édition établie avec introduction par J. Hanse. Bruxelles : La Renaissance du Livre, 1965. 305 p.
14. Otten M. Maurice Maeterlinck. Lettres Européennes. *Histoire de la littérature européenne / sous la dir. d'Annick Benoit-Dusausoys et de Guy Fontaine*. Paris : Hachette-De Boeck, 1992. P. 739–744.
15. Platon. Euthyphron. Apologie de Socrate. Criton. Phédon / trad. franç. Paris : Rey et Gravier, 1846. T. 1. 325 p.
16. Rosseel E. Préliminaires à une lecture de "Quinze chansons". *Cahiers de l'association internationale des études françaises*. 1982. № 34. P. 153–164.
17. Slomkowska A. Le paysage dans le théâtre de Maeterlinck. *Annales Fondation Maurice Maeterlinck*. 1963. T. IX. P. 18–53.
18. Sophocle. Les Trakhiniennes. Oidipous-Roi. Oidipous à Kolônos. Antigone. Philoktètes. Aias. Elektra / trad. franç. Paris : Alphonse Lemerre, 1877. 503 p.
19. Toyama H. La Fin de siècle en Flandre. Tokyo : Librairie Geirin-Shobo, 1990. 155 p.
20. Van de Kerckhove F. Maeterlinck entre prose et poésie. De "Sous verre" à "Serres chaudes". *Présence. Absence de Maurice Maeterlinck* / ed. par M. Quaghebeur. Bruxelles : Labor / AML, 2002. P. 41–73.
21. Virgile. L'Énéide / trad. franç. T. I. Paris : Delalain, 1825. 435 p.

**Chystiak D. O. MYTHOLOGICAL COSMOLOGY IN THE EARLY POETRY
BY MAURICE MAETERLINCK**

The article deals with the reconstitution of the mythological cosmology in the early poetry of the well-known French-speaking Belgian symbolist author Maurice Maeterlinck basing especially on his first poetic collection, "Hothouses" (1889) in order to define the peculiarities of his poetic conceptualization in the context of symbolist conceptual system. After the critical analysis of the current studies of his work and the conceptual analysis of the cosmological mythological structures it is delimited that the early poetry by Maurice Maeterlinck is actualizing the Neolithic opposition INSIDE VS OUTSIDE characterized by the ambivalent characterization of symbols depicting the conceptual sphere of SOUL, especially from the Ancient Greek and Christian cultural area. The conceptual sphere of INSIDE is positively marked with concepts LIGHT and WATER of mere intensity and their correlates STAR, DREAM and MOON. The same concepts with high intensity and their correlates such as SUN and FIRE are marked negatively both for the conceptual spheres of INSIDE and OUTSIDE interiorized in the conceptual sphere of SOUL and forcing it to the destruction. It was delimited that the most important mythically marked concepts in the early poetry by Maurice Maeterlinck were WATER, FIRE, MOON, DREAM, SIN, INSIDE, OUTSIDE, COLD, SPRING, STAR, DEATH, CHAOS. It is also defined that the conceptual scheme relevant for his texts is the transfer from the negatively and positively marked DOWN WORLD to the positively and negatively marked UPPER WORLD. This kind of conceptualization is an organic part of the worldview of Belgian French-Speaking Symbolist poetry where the transfer of the concept SOUL from the DOWN WORLD to the UPPER world is considered to be the most important mythically marked conceptual scheme.

Key words: cosmology, myth, symbolism, conceptual system, concept, worldview, image.

Яцканич Н. М.

Ужгородський національний університет

ТРУДНОЩІ В ОПАНУВАННІ ФОНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено питанню фонетичної компетенції, а саме подоланню труднощів в процесі оволодіння фонологічною системою французької мови. Усне мовлення є основним компонентом спілкування. Чітка й правильна вимова, беззаперечно, вважається важливою складовою частиною ефективної іншомовної комунікації.

Навчання іноземній мові вимагає всебічного опанування всіх аспектів цієї дисципліни, а саме глибоких знань з лексикології, фонетики, граматики та історії мови. Завдання педагогів передусім полягає в тому, що вони повинні не тільки досконало володіти вищезазначеними елементами, але й вміти ефективно навчати їх засвоєнню наступні покоління, щоденно демонструючи глибокі знання з власного предмета.

Мета нашої наукової публікації полягала насамперед у тому, щоби спробувати допомогти викладачам французької мови запровадити чіткі та конструктивні заходи щодо полегшення процесу навчання коректній французькій вимові студентів українських ВНЗ. Основні дослідження праці були зосереджені на тих групах здобувачів вищої освіти, які розпочинають опановувати французьку мову, оскільки саме такі спостереження дають змогу чітко виокремити перелік фонетичних труднощів, що виникають під час знайомства зі звуковою системою, та класифікувати їх залежно від частоти виникнення.

Проблемне питання якісного вивчення фонетики іноземної мови цікавить не тільки педагогів, але й цілу низку науковців у всьому світі. Ми погоджуємося з тим, що воно варте уваги та детальних досліджень, оскільки має на меті скерувати викладачів-практиків у розпізнанні «джерел» помилок та розробленні ефективних заходів для їх коригування.

На основі особистих спостережень впродовж педагогічної діяльності та власного досвіду ми не тільки встановили перелік фонологічних труднощів, які виникають під час опанування іноземної мови, але й з'ясували причину їх появи; розглянули та проаналізували типові помилки здобувачів вищої освіти в процесі вивчення фонетики французької. Найважчими для запам'ятовування та відтворення, на нашу думку, виявилися такі явища, як назальні голосні, дифтонги та трифтонги, півголосні, німі кінцеві приголосні та "h" придиховий на початку слів. Ми констатували, що більшість помилок під час опанування звукової системи виникає через відсутність аналогічних звуків у рідній мові або першій іноземній.

Ключові слова: іноземна мова (ІМ), французька мова (ФМ), друга іноземна мова (французька) (ДІМ (франц.)), фонетика ФМ, опанування фонологічної компетенції, елементи звукової системи.

Постановка проблеми. Навчання іноземній мові (ІМ) вимагає всебічного опанування всіх аспектів цієї дисципліни, а саме глибоких знань з лексикології, фонетики, граматики та історії мови. Завдання викладачів передусім полягає в тому, що вони повинні не тільки досконало володіти вищезазначеними елементами, але й вміти ефективно навчати їх засвоєнню наступні покоління, щоденно демонструючи глибокі знання з власного предмета.

Чітка й правильна вимова, беззаперечно, вважається важливою складовою частиною ефективної іншомовної комунікації. Усне мовлення є основним компонентом спілкування, тоді

як неправильна вимова перешкоджає взаєморозумінню між співрозмовниками.

Задля покращення методики викладання французької мови (ФМ) щорічно здійснюється значна кількість досліджень. Сьогодні існує чималий перелік підручників та наукових доробок, які чітко змальовують різні ефективні методи вивчення всіх її аспектів. Проте, на жаль, недостатня кількість праць акцентує свою увагу саме на труднощах у процесі опанування фонетики ФМ, її звукової системи. Більшість методичних видань з дисципліни «Друга іноземна мова» (ДІМ) не пропонують чітких стратегій або вказівок щодо корекції помилок у вимові. Вони нівелюють можливі

складні моменти та артикуляційні інтерференції, які провокують звуки ФМ у студентів, рідна мова яких належить до кардинально іншої фонологічної системи. Незважаючи на той факт, що фонетика є важливою складовою частиною в процесі опанування будь-якої мови, її пріоритетна роль тривалий час нехтувалася в методиці викладання/вивчення ІМ, яка, будучи педагогічною наукою, більше висвітлювала різноманітність методів, технік та підходів у навчанні.

Проблемне питання якісного вивчення звукової системи ФМ цікавить не тільки педагогів, але й цілу низку науковців у всьому світі. Ми погоджуємося з тим, що воно варте прицільної уваги та детальних досліджень, оскільки має на меті допомогти викладачам-практикам розпізнати «джерела» помилок та встановити низку ефективних заходів для їх виправлення. З власних спостережень можемо відзначити, що студенти, як правило, хибно відтворюють звуки ІМ тому, що нечітко їх засвоїли на початковому етапі навчання. Отже, слід «тренувати слух», а інколи за потреби вміння перевчатися.

Автор наукової публікації впродовж своєї педагогічної діяльності у ВНЗ України працює в різних академічних групах. Деякі слухачі поглиблюють знання з ФМ як основної іноземної, а інші вперше знайомляться з нею на заняттях з дисципліни «Друга іноземна мова (французька)» (ДІМ (франц.)). Основні дослідження нашої праці зосереджені на тих групах слухачів, які розпочинають вивчати мову, оскільки саме такі спостереження дають змогу чітко виокремити перелік фонетичних труднощів, що виникають під час опанування звукової системи, та класифікувати їх залежно від частоти виникнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка навчання другій іноземній мові в середній і вищій школі простежується в роботах А. О. Анісімової, М. В. Баришнікова, Г. В. Давиденко, Б. А. Лапідуса, Б. М. Маруневич, В. В. Сафонової, Н. С. Форкун, С. П. Шатілова. Значний внесок у дослідження французької фонетики та методики її викладання здійснили наші сучасники, зокрема М. Я. Дем'яненко, Е. М. Андрієвська, Б. І. Мороз. Проте, незважаючи на наявність великої кількості науково-педагогічних та методичних праць, питання викладання ФМ як другої іноземної потребує додаткових ґрунтовних досліджень, а досить сильна школа викладу фонетики, відображена в українських підручниках, демонструє низку невирішених проблем, отже, можливостей для вдосконалення наявних методик.

Безперечно, викладання першої та другої іноземних мов у методичному аспекті помітно різ-

ниться. Особливістю мовного досвіду здобувачів вищої освіти під час вивчення ФМ як другої іноземної є той факт, що в їхній свідомості починають взаємодіяти три мовні механізми (рідної мови, першої іноземної мови та французької як другої іноземної). Зрозумілим є той факт, що знання, навички та вміння рідної мови є сформованими, знання першої іноземної мови перебувають на етапі вдосконалення, а ДІМ (франц.) – на етапі становлення [3, с. 104].

Під час опанування іншомовної мовленнєвої діяльності слухачі, як правило, використовують власні знання про систему рідної мови. Результати такого перенесення можуть бути як позитивними, так і негативними [5, с. 58; 7, с. 71]. Якщо в першому випадку вони сприяють прискоренню процесу оволодіння мовою, то в другому вони дещо ускладнюють його, оскільки системи рідної та іноземної мов, наявні мовні та мовленнєві вміння й навички не співпадають з мовою, що вивчається. Таке явище називається інтерференцією. В процесі ж вивчення ДІМ проявляється перенесення в двох аспектах (позитивне/негативне) і в двох напрямках (з рідної та першої іноземної мови). Як наслідок, слухачі мимовільно порівнюють дві мови, знаходять подібності, отже, оволодіння ДІМ відбувається швидше, ніж вивчення першої ІМ, але явище інтерференції проявляється більш помітно [5, с. 58].

Процес перенесення (позитивний, негативний) проявляється на всіх рівнях мови (фонологічному, лексичному, граматичному (морфологічному, синтаксичному)) на прикладі як знань, так і загальних навчальних умінь (порівняння, спостереження, аналіз, виконання дій за інструкцією, за зразком, робота в парах, в групі) і спеціальних умінь, типових для оволодіння іноземної мови, таких як робота з двомовними словниками, розуміння нових слів з використанням контекстуальної і мовної здогадки, наочності; робота з граматичними таблицями, пошук інформації в соціокультурному коментарі [7, с. 71].

Беззаперечним є факт того, що вивчення ДІМ (франц.) буде більш ефективним, якщо активно використовувати знання, набуті саме з основної ІМ. Задля цього доцільно використовувати контрастивний метод порівняння (метод зіставлення), адже головним його предметом є дослідження структури мови в її подібностях та відмінностях [4, с. 367–368].

Зазвичай другу іноземну мову опанувати легше, ніж першу [2, с. 27]. З досвіду вивчення першої ІМ (англійської або німецької) здобувачі вже

знають алгоритм її опанування, мають свою стратегію запам'ятовування, яку можуть ефективно застосовувати під час оволодіння ДІМ (франц.).

Постановка завдання. Метою статті є спроба допомогти викладачам ФМ (а саме тим, які навчають ДІМ) запровадити чіткі та конструктивні заходи щодо полегшення процесу навчання французькій вимові студентів українських ВНЗ. Автор має на меті не тільки встановити перелік звукових явищ ФМ, які викликають непорозуміння під час вивчення ІМ, але й з'ясувати причину їх виникнення; розглянути та проаналізувати типові помилки в процесі опанування фонетики ФМ, адже коректна вимова – це початковий та найважливіший етап у вивченні мови, а коли студенти неправильно відтворюють звуки ІМ, то й спілкування перебуває під загрозою, оскільки зміст повідомлень, як правило, спотворюється або взагалі втрачається. Якщо ж не вжити вчасно належних заходів щодо виправлення помилок у початківців, то вони, як засвідчує практика, ніколи не розмовлятимуть коректною ІМ.

Виклад основного матеріалу. Основна мета дисципліни «Друга іноземна мова (французька)» на факультеті туризму та міжнародних комунікацій (МК) Ужгородського національного університету (УжНУ) полягає в тому, щоб навчити іншомовному міжкультурному спілкуванню в типових комунікаційних сферах та ситуаціях, що є важливими для студентів, і в межах передбаченої програмою тематики. Досягнення цієї мети забезпечується формуванням і розвитком міжкультурної компетенції, яка містить такі компоненти, як мовна, мовленнєва, лінгвосоціокультурна та комунікативно-професійна компетенції.

Саме мовна компетенція передбачає засвоєння фонетичного, граматичного та лексичного матеріалу в межах передбаченої програмою тематики, необхідної для реалізації комунікативного наміру у відповідних сферах і ситуаціях спілкування, розвитку вмін та навичок читання адаптованих та оригінальних текстів, здатності точно й адекватно розуміти зміст повідомлень.

Вивчення дисципліни «ДІМ (франц.)» на факультеті туризму та МК УжНУ триває 4 семестри, що складає загалом 420 годин (14 кредитів). Для опанування ввідного фонетичного курсу відведено 6 практичних годин та 8 годин самостійної роботи студентів. Ми змушені констатувати той факт, що досконало вивчити весь перелік звукових явищ, якісно та ефективно їх відпрацювати за цих умов неможливо. Саме цей момент спонукав нас до написання наукової публікації, яка має на

меті допомогти викладачам України заощадити дорогоцінний час та зацентувати свою увагу на найкритичніших елементах під час вивчання цього аспекту.

Отже, базуючись на власній педагогічній практиці, спробуємо встановити перелік звукових явищ ФМ, які виявляються найважчими для українських студентів.

Типовими в процесі навчання є помилки у вимові як голосних, так і приголосних. Як правило, більшість студентів-початківців неправильно наголошують французькі слова, оскільки ототожнюють їх зі співзвучними в рідній або іншій іноземній мові (*Paris, parents, hôtel*). Трапляються непоодинокі випадки, коли вони вимовляють «неіснуючі» у слові звуки, що зумовлено їх схожістю в багатьох мовах (*ré(s)publique, touris(z)me, é(s)tablisement*).

Змушені констатувати той факт, що труднощі у процесі опанування фонетики виникають вже зі знайомства з монофтонгами (як голосними, так і приголосними звуками ФМ). На початковому рівні опанування дисципліни «ДІМ (франц.)» студенти, які вивчають англійську мову як основну іноземну, неправильно відтворюють слова, що містять голосні “a”, “o”, “u” та “i», і таке явище досить важко піддається корекції. Зокрема, майже всі слова, що містять *редукований “e”*, викликають низку труднощів, оскільки його помилково вимовляють як англійський звук, вважаючи їх ідентичними. Проте згодом студенти засвоюють, що французька літера “e” може мати декілька варіантів звучання (відтворення), що залежить від її місцезнаходження у слові та наявності (або відсутності) наголосу (*accent*). Автор наукової публікації має власний підхід до роз'яснення цього фонетичного явища, а саме наочну презентацію іменника “*élève*” з ілюстрацією транскрипції, яка чітко демонструє, що вимова графеми “e” у трьох випадках кардинально різниться.

Наша особлива увага під час навчання фонетиці ФМ приділяється вивченню дифтонгів та трифтонгів. Багаторічні спостереження виявили, що майже всі буквосполучення викликають непорозуміння у студентів (“ai”, “au”, “eau”, “eu”, “oeu”, “ou”, “oi”), що «змушує» їх продукувати помилки в процесі усного мовлення. Для полегшення процесу запам'ятовування і, як наслідок, правильного відтворення хотіли запропонувати для наочної презентації перелік слів, які мають подібне звучання в українській мові, оскільки базуються на транслітерації та дають змогу чітко відслідкувати вимову того чи іншого дифтонга/

трифтонга ФМ: *chaise longue, eau de Cologne, chef d'oeuvre, haute couture, comme il faut.*

Одним з найважчих фонетичних явищ для слухачів українських ВНЗ є назалізація голосних, які, як правило, хибно відтворюються як неносові звуки або взагалі нехтуються. Це відбувається тому, що це явище відсутнє в українській фонетичній системі (та/або фонетичній системі основної ІМ). Студенти, керуючись правилом «приголосні в кінці слів не вимовляються», забувають про те, що існує їх чіткий перелік, а графеми “m” та “n”, які надають голосним назалізацію, до нього не належать. Явище носових голосних стає ще більш незрозумілим, коли йдеться про «відсутність» або «зникнення» назалізації. Для чіткого роз'яснення цього явища ми б радили занотувати прості слова ФМ (що містять графеми “m” та “n”), а після озвучення правила про назалізацію запропонувати їм виконати тренувальну вправу, здійснивши розподіл поданого переліку на три відповідні групи (наявність/відсутність/зникнення носових голосних): *on, en, an, dans, vent, rang, Jean, grand, âne, année, Jeanne, homme, femme, dame, donne, ukrainienne.*

Змушені з прикрістю відзначити те, що труднощі виникають під час вивчення та відтворення низки приголосних звуків ФМ. Складність цього явища полягає в тому, що одна фонема може бути представлена різними літерами або навіть буквосполученнями. Вважаємо за доцільне поради на початковому рівні знайомства з фонетикою проінформувати студентів про те, що певні звуки залежно від місцезнаходження літери та наступного голосного можуть передаватися різними графемами. Наприклад, звук [k] – *café, accord, action, sec, quai, kilo*; звук [ŋ] – *signe, Espagne*; звук [f] – *France, photo*; звук [s] – *sur, poisson, os, science, centre, français, action*; звук [ʃ] – *chic, acheter*; звук [z] – *gaz, résultat*; звук [g] – *gare, bagage, vogue, grenouille*; звук [ʒ] – *je, bagage, géant, ange, nager.*

Напівголосні фонemi ФМ викликають не менше непорозумінь (звук [j] – *hier, crayon, ail, oeil*; звук [ɥ] – *hui, nuage, lui, muet*; звук [w] – *oui, moi, weekend*). В такій ситуації буде доцільним не тільки чітко й конструктивно роз'яснення цього явища в супроводі низки тренувальних вправ, але й пошук слів, що містять зазначені звуки, у словнику, вивчення прислів'їв, приказок та віршів.

Багаторічні спостереження процесу вивчення фонетики ФМ дають нам змогу констатувати, що найважчим для сприйняття студентами виявляється поняття «німих звуків» ФМ. Правила читання наголошують на тому, що кінцеві приголосні “-s”

“-d”, “-t”, “-z”, “-x”, “-r” не вимовляють, як “-h-” на початку слів. Майже всі слухачі впродовж тривалого часу намагаються відтворити всі літери в слові (за зразком англійської та німецької мов). Викладачі ФМ повинні акцентувати увагу аудиторії, пояснюючи вимоги до коректної вимови. Проте цей момент може «затмарити» перелік слів, які є винятками з правил, де кінцеві приголосні чітко звучать: *tous, se(p)t, six, (h)uit, dix, riz*. Щодо корекції найбільш типової помилки у вимові кінцевого приголосного “s” радимо наголосити на тому, що ця літера не вимовляється, а ознака множини визначається детермінативами (неозначений та означений артиклі, вказівні та присвійні прикметники), які обов'язково супроводжують іменник та вказують на його рід, число та приналежність (*un billet-des billets, le billet-les billets, mon billet-mes billets, ce billet-ces billets*).

Наступні фонетичні явища, варті нашої уваги, – це поняття наголосу, інтонації та ритмічної групи, оскільки майже всі студенти, помилково ототожнюючи англійські та французькі слова, неправильно їх наголошують (*tourisme, famille, monument*). Низка труднощів виникає під час вивчення явищ елізії (*l(e)'hôtel, l(e)'hébergement, j(e)'aimerais*), зв'язування (*les(z)universités, six(z) heures*) та найважчого для сприйняття, згідно з нашими спостереженнями, зчеплення (*neuf(v) heures, grand(t)ami*). Зокрема, студенти мають звичку плутати слова, які є омофонами, а часом й омографами (якщо не брати до уваги наявність наголосу), такі як прийменник напрямку та дієслово «мати» в 3-й особі однини теперішнього часу (*à/a*); прийменник “sur” та прикметник “sûr”. Для подолання непорозумінь щодо цих елементів ми б порадили за необхідності надавати чіткі й лаконічні вказівки щодо розпізнавання двох «однакових» на перший погляд мовних одиниць. Автор публікації вже з початкового рівня оволодіння ФМ навчає будувати прості короткі речення, що допомагає слухачам легко відслідковувати основні правила синтаксису, щоразу на заняттях наголошує на тому, що французьке речення має прямий порядок слів, всі члени речення мають своє конкретне місцезнаходження, а вимова підпорядковується чітким правилам, тому звільняє словники від транскрипції.

Відзначимо приємний момент: під час навчання фонетиці ФМ майже не виникає помилок у вивченні та відтворенні приголосних [p], [t], [b], [d], [m]/[n] (окрім випадків, коли вони надають назалізацію), [ŋ] (оскільки є звуком англійської фонетичної системи), [v], [l] та [ʁ] (звісно,

після засвоєння того моменту, що французьке “r” є увулярним або дрижачим).

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи все вищевикладене, ми можемо зробити висновок щодо найвиразніших елементів звукової системи ФМ, які викликають непорозуміння в українського студентства. Найважчими для запам’ятовування виявилися такі фонетичні явища, як назальні (носові) голосні, дифтонги та трифтонги, півголосні, німі кінцеві приголосні та “h” придиховий на початку слів. Радимо кожному педагогу встановити власний перелік «труднощів» і, керуючись ним, розробити чіткі індивідуальні вказівки, завдання, тренувальні вправи задля їх подолання. Така кропітка праця не пройде даремно. Впевнено можемо стверджувати, що студенти, відчувши особистісний підхід викладача, працюють наполегливіше, стають більш допитливими та вмотивованими, використовуючи для закріплення власні навчальні стратегії.

Вищезазначені спостереження дають нам змогу констатувати, що більшість помилок під час опанування звукової системи ФМ виникає через відсутність аналогічних звуків у рідній мові (або основній іноземній) та наявність відмінностей між структурами мов (української, англійської,

німецької тощо). Проте, на нашу думку, найбільш вагомим елементом є психологічні перешкоди, які спричинені притаманною ФМ складністю. Вміння педагога розпізнати, яка саме причина стоїть на заваді коректній вимові звуків та «змушує» продукувати помилки, вважається ключовим у вирішенні зазначених проблем, оскільки допомагає скоригувати фонологічні невідповідності залежно від їх походження.

Результати нашого дослідження можуть бути корисними викладачам ФМ у процесі пошуку власних методів виявлення та подолання можливих фонетичних труднощів у слухачів, які допоможуть їм оволодіти коректною французькою вимовою.

Задля покращення рівня знань студентів та полегшення процесу навчання автор статті прагне продовжити власні спостереження щодо опанування фонологічної системи ФМ. На нашу думку, логічним завершенням публікації є власна розробка навчальних матеріалів для укладення ефективного методичного забезпечення дисципліни «ДІМ (франц.)» задля організації практичної та самостійної роботи студентів денної та заочної форм навчання спеціальності «Туризм» ДВНЗ «УжНУ».

Список літератури:

1. Андрієвська Е. М., Дем’яненко М. Я. Сучасна французька вимова. Теорія і практика : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 225 с.
2. Барышников Н. В. Французский язык как второй иностранный в средней школе и особенности его преподавания. *ИЯШ*. 1998. № 5 27 с.
3. Жовтук Н. П. Психолінгвістичні аспекти формування лексичної компетентності у процесі навчання англійської мови після німецької. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія «Педагогіка»*. 2012. № 3. С. 101–106.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. 2-ге вид. випр. і доп. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 464 с.
5. Лобачук І. М. Теоретико-методичні аспекти викладання другої іноземної мови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2013. Вип. 40. С. 56–60.
6. Насонова Н. А. Передача інформації в процесі вивчення іноземної мови. *Збірник матеріалів науково-методичної конференції (21–22 травня 2002 р.)*. Т. 2. Вінниця : Універсам – Вінниця, 2002. С. 241–243.
7. Ружин К. М. Реалізація зіставного підходу при вивченні другої іноземної мови в загальноосвітніх навчальних закладах. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 3 (16). С. 69–74.
8. Ручка М. І., Іскра О. В. Використання набутих знань раніше вивчених мов при навчанні французької мови як другої іноземної. *Рідна школа*. 2005. № 5. С. 65–66.

Yatskanych N. M. DIFFICULTIES IN MASTERING FRENCH PHONOLOGICAL SYSTEM

The article is devoted to the issue of phonetic competence, specifically – problems solution in the process of mastering the phonological system of the French language. Oral speech is a major element of communication. Clear and correct pronunciation is undoubtedly considered as an important part of successful foreign language communication.

Learning a foreign language requires a comprehensive mastery of all aspects of the discipline: profound knowledge of lexicology, phonetics, grammar and history of the language. The teachers’ role, first of all, is to be qualified and be able to render the knowledge to future generation and demonstrate profound awareness of the subject.

The aim of the article is, first of all, to help French teachers to introduce clear and constructive measures to facilitate the learning process of correct French pronunciation of Ukrainian students. The research was focused on the groups of students who only start to learn French because the work with these focus groups demonstrates the list of phonetic difficulties that can arise through the study of the sound system and allows classifying them according to frequency.

The problem of the FL phonetics study is the matter of interest not only to teachers, but also to a number of scientists around the world. We agree that it deserves more attention as well as detailed research, as it aims to guide teachers in identifying the “sources” of errors and developing effective measures to correct them.

Based on personal observations during pedagogical activities as well as our own experience, we have not only established a list of phonological difficulties that arise during the study of FL, but also found out the reasons causing them. The typical mistakes found in the process of studying French phonetics were considered and analyzed. The most difficult to memorize and pronounce, in our opinion, were such letters and letter combinations as nasal vowels, diphthongs and triphthongs, semivowel, mute final consonants and aspirate “h” at the beginning of words. We have noted that the vast majority of errors in learning the sound system occur due to the lack of similar sounds in the native language or the first foreign language (English or German).

Key words: *foreign language (FL), French Language (F), French as the second foreign language (FSL (French)), French phonetics, mastery of phonological competence, elements of sound system.*

ТЮРКСЬКІ МОВИ

UDC 811.1/2:811.35

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-1/27>

Karimli Aytan Tahir

Ganja State University

NEW REPLACEMENT TENDENCIES IN THE DICTIONARY OF MODERN AZERBAIJANI LANGUAGE (WORDS THROUGH THE TURKISH LANGUAGE)

The purpose of the article is to study new replacement tendencies in the vocabulary of the modern Azerbaijani language, some functional features of words transferred from Turkish to Azerbaijani.

*Works of our country and foreign scholars on lexical-terminological renewal at the expense of internal possibilities of language and borrowed words, unification of borrowed words, participation in the process of replacement of words from relative languages were accepted such as **methodology and methods used**, theoretical and methodological basis of research. The article mainly uses descriptive, comparative methods.*

The main pushed forward scientific innovation consists of renewal of the dictionary of the Azerbaijani language, which began in the late twentieth century, acquisition of terms from the Turkish language in the following decades. Turkish language words used in the language of the press as well as changes in the vocabulary of the Azerbaijani language on the basis of the interaction of the Azerbaijani and Turkish languages, the study of the acquisition of replaced words, its functional-semantic features in a different direction and the comparative analysis of Turkish lexicon in Azerbaijani language.

The following results were obtained in the article:

- differences in the meaning of words from Turkish language sometimes reflect the difference in lexical and semantic development of words compared to Azerbaijani language;*
- under the influence of the Turkish language, obsolete words that are not characteristic of the vocabulary of the modern Azerbaijani language return to the language;*
- in the early twentieth century, in the Azerbaijani language environment, the inequality of tendency stabilized language norms with all Turkish language levels was the result of the need for terminological units in the language. At the end of the twentieth century, the deepening of relations with the Republic of Turkey, the transition to the Latin alphabet, extensive exchange of information, cultural events, scientific and educational relations led to the expansion of language relations with the relative Turkish and acquire a broad character;*
- in the first years of independence and in the post-independence years in Azerbaijan, words from the Turkish language differ in the purpose and scope of use;*
- Turkish words are used instead of words of Eastern (sometimes Western) origin, as well as Azerbaijani words.*

***Key words:** lexical-semantic development, archaic words, language integration, borrowed words of eastern origin, terminological units, common words.*

Introduction. Words passed to the Azerbaijani language as a result of the influence of the Turkish language have not been sufficiently studied, and the interactions with the related Turkish language have been little studied. The replacement of lexical-terminological units in the Azerbaijani language with Turkish words is studied in different directions in the research works devoted to the vocabulary structure of the Azerbaijani language.

The purpose of the article is to study new replacement tendencies in the vocabulary of the modern Azerbaijani language, some functional features of words transferred from Turkish to Azerbaijani.

Works of our country and foreign scholars on lexical-terminological renewal at the expense of internal possibilities of language and borrowed words, unification of borrowed words, participation in the process of replacement of words from relative languages were

accepted such as **methodology and methods used**, theoretical and methodological basis of research. The article mainly uses descriptive, comparative methods.

Researching the process of terminological renewal in the Azerbaijani language, prof. T. Guliyev, in his monograph “Terminological renewal in the Azerbaijani literary language” briefly discusses the changes in the lexical layer of the Azerbaijani language on the basis of the interaction of the Azerbaijani and Turkish languages and mastering of replaced words [5, p. 256].

The topic was partially researched in R. Guliyev’s doctoral dissertation on “The place of Turkish in the modern Azerbaijani language” [4, p. 30]. The dissertation discusses the main directions of the relationship of Turkish lexicon with modern Azerbaijani lexicon, functional-semantic features of Turkish lexicon in modern Azerbaijani language.

Although words and terms derived from Turkish are studied from different directions in separate researches, their functional indicators, structure, content features, process of assimilation in the Azerbaijani language and directions of substitution are not widely analyzed. Therefore, it is especially important to study of directions of replacement tendencies with Turkish language words in modern Azerbaijani language.

The study mainly used the descriptive method, structural analysis, comparative-historical methods, statistical analysis, modelling, classification and systematization methods.

The replacement tendency with lexical units related to Turkish. There are two tendencies in the acquisition and use of Turkish words in the Azerbaijani language. A group of words reflects the lexical (and semantic) differentiation of the Oghuz group of Turkic languages, or consists of words artificially created as a result of language reforms in Turkey. They are distinguished not only by their closeness to the words of the Azerbaijani language in terms of root and suffix structure, lexical and grammatical meanings, but in most cases they do not differ from them in any way (for example: explanation, pressure, ceasefire, bitter, brutal, to insult, modern, period, resistance, situation, identity, before, result, writer, investment, meeting, publication etc.). Although in some cases differences in meaning stand out (for example: freeze in Azerbaijani “to freeze”, in Turkish “to stop activity”, respectively, the word circle means “geometric figure” and “coverage”, the word power means “power” and “government”, the player means “participant in any game” and “actor”, etc.), it actually reflects the difference in the lexical and semantic development of words compared to the Azerbaijani

language. Therefore, no matter how many different concepts are behind these types of lexical units (for instance: freeze “to freeze” and “to stop activity”), none of them go beyond the boundaries of the semantic field (to be in inertia, to be in a situation for a long time). This makes it possible to switch from one meaning to another (even if they are related languages). Another tendency is the use of obsolete words that are not characteristic of the vocabulary of modern Azerbaijani. Such words are brought to the active vocabulary of Turkish and successfully used, which is a successful example for other languages of the Oghuz group, especially the Azerbaijani language. As a result, under the influence of the Turkish language, archaic words return to our language again. With this in mind, R. Guliyev writes that the vocabulary of the modern Azerbaijani language is distinguished primarily by the richness of words of Turkish origin. Unlike Turkish language, there are no artificial language operations or lexical reforms in here. Some borrowed words gradually gave their place to Turkish synonyms, and a number of passive lexical units began to become active [4, p. 13].

As it is known, “there has historically been a tendency to Turkish in the Azerbaijani language environment” [7, p. 113].

Researchers note that in 1918–1920, the elements of the Turkish language became especially active in the language norm of the period of the Azerbaijan Democratic Republic and along with the words “şu (that), hep (always), evet (yes), şimdi (now), kaç (how many), nerde (where), yarın (tomorrow)” that belong to Turkish, lexical units that are archaic for the Azerbaijani language such as bu (this), işte (here), kendi (own, self) were used [6, p. 108].

At the beginning of the 20th century (especially in the first two decades), there were certain factors that determined the level of activity of language relations between Ottoman Turkish and Azerbaijani Turkish: sustainable international cultural and historical relations, non-equality (or absence) of stabilized language norms at all language levels, the need for terminological units in the language, etc. Among such reasons are the measures aimed at the rapid teaching of the state language during the Azerbaijan Democratic Republic, in particular, the “decision of the Government of Azerbaijan on July 23, 1918 to invite teachers from Turkey and bring textbooks” [1, p. 27].

Speaking about the role of the press in enriching the vocabulary of the Azerbaijani language, Ismayil Temiroglu characterizes the process of conscious nationalization of words brought to our language artificially in the press: 1) reactivation of ancient Turkish

words; 2) literary expression of dialect words; 3) creating new words based on existing models [8, p. 110].

Archaic lexical units are found in Turkish words as its structural component or independently. Such words are represented in correction and complex morphological structures: *ünlü* (in Turkish means “famous”; *ün* means “sound”; famous (*ünlü*) images of Turkish poetry), *suçla-* (“to accuse”, “to blame”, *suç* “sin, guilt”; *uluslararası* (“international”), etc.

Words from the Turkish language in the first years of our independence and in the post-independence years. Turkish words are divided into two groups according to the chronological order of transition to the Azerbaijani language: words in the first years of independence and words in the post-independence years. The restoration of Azerbaijan’s state independence has led to the establishment of international political, economic and cultural ties, and the expansion of linguistic ties with the native Turkish language. In the first years, the words and terms necessary for the literary-communicative system appear in the press and are used by other stylistic in accordance with the meaning. For example: special, municipality, institution (within the merger; State Committee for Work with Religious Institutions), live broadcast, cartoon (for a time the word animation was used in parallel with the word cartoon), team, squad, ceasefire, region, etc. The names of culinary products made in Turkey are brought with it: *doner*, *lahmacun*. Later, their number is increased (*borek*, *pide*, *smit* and etc.). Over the years, the scope of words in this category has expanded: Call center (translated from Turkish into English by means of *kalka*: “call center”), agile police regiment, *cadreplasterboard* and etc. At first, some lexical units are spoken unnecessarily and are mainly used in the language of the press. For example: south, north, government, deputy, ambassador, etc.

In the post-independence period, the number of words and expressions reflecting the concept of species in the names of culinary products is increasing: meat pie, water pastry, brade break, *doner* (Turkish street food), meat *doner*, chicken *doner* and etc.

The words of the first years of independence gradually have a dual function. They were introduced into the language to express new concepts, to name objects, and to replace lexical and terminological units of Eastern and Western origin. For instance: leader, modern, connection, before, surname, genocide; mass destruction, vocabulary, number, queue, foreign and etc.

In the post-independence years, the number of words from the second category (that used instead of borrowed units) has been growing, and as a rule, such words are used instead of borrowings from

Eastern languages: for example, source, prize, actor, example, eternity, typical characteristic, especially (used as modal word), result, famous, prohibition, passenger, objection, pressure, leader, evidence, presssecretary, computer, crossword and etc. Some of them are distinguished from others by their position in the literary-communicative system and their development activity. Depending on the need for these concepts in social communication, such words, being an active element of the communication process, become common lexical units.

At the same time, the number of lexical units related to the Turkish language, which are unnecessarily introduced into our language, is growing. Therefore, “in the first stage of independence, the attitude of linguists to the proliferation of words and terms specific to the Turkish language, which occupies an important place in the Azerbaijani press, was ambiguous. Some say that this is a deterioration of our language, while others say that, on the contrary, the closeness of the Turkic languages is more pronounced than in other language families of the world” [3, p. 75].

Over the next decade (2000s), the integration of the Azerbaijani and Turkish languages became more widespread as a result of deepening relations with the Republic of Turkey, the transition to the Latin alphabet, extensive information exchange, cultural events, science and education. According to Academician N. Jafarov, the expansion of language relations or language integration in the Turkish space is conditioned by a number of extralinguistic processes, which include, first of all, the following: a) strengthening political ties; b) strengthening economic ties; c) strengthening cultural ties [2, p. 224]. The trend of replacing borrowed words with Turkish language units continues in this decade: value, boundary, infinity, exhibit, freedom, capital, incident, custom, discussion, exaggeration as well as the words that not comprehensible to everyone influence, development, time, notify and etc.

Directions of replacement with Turkish words. For the next decade of the XXI century (2010–2020), along with the borrowed of Turkish words of Eastern (sometimes Western) origin, the use instead of Azerbaijani words is typical. It is observed that the following words have been replaced with Turkish equivalents in the printed materials of these years: in vain, indirect, belief, to hide, to reach, writer, meeting, widespread, refrain, room, wrap, did, daily, honest, *gizlin* (*gizli*), head, healthy, selection.

At this stage, the word for European languages from Turkish is used instead of other borrowed in Azerbaijani (especially Oriental and Russian). For

example: quarantin, tour, helicopter. Some words of the Turkish language have undergone more changes in meaning over these years. For example: in Turkish agenda (gündem) means “daily matter” – in Azerbaijani language means “to be in the spotlight” in Turkish warranty (garanti) “insurance” – in Azerbaijani warranty “provider”. The word narrows in meaning. For example: in Turkish expert (uzman) “specialist” – in Azerbaijani expert “medical specialist” (is used in conjunction with the word doctor) and etc.

Taking into account the direction of replacement of words of the Azerbaijani language, as well as the origin features of replaced words and words that are replaced words, the process can be thought of as several inconsistent levels. At all levels, the activity of borrowed words of Oriental origin attracts attention. In each case, they act as either a substitute or a unit substituted. The reason for this is that the acquisitions of Oriental languages manifest themselves in the source language, i.e. in the Turkish language itself. In most cases, Arabic and Persian words were replaced by lexical units of Turkish, and in rare cases, words of European origin (even international terms) were used instead. Therefore, the units of the Turkish language, which came to the Azerbaijani language, are mainly used instead of the Arabic and Persian words. A small number of acquisitions of Eastern origin replace the words of Turkish or Western origin. The direction of substitution at the first level refers to the borrowed words of Eastern origin, which took place in the dictionary of the Azerbaijani language. Although such words have been used in our language for centuries and gained the right to citizenship, and have been mastered phonetically, lexically and grammatically, they easily leave our literary language in exchange for lexical units from the Turkish language. For example: extreme, peace, pressure, century, success, chairman, information, modern, comment, ambassador, period, investment, cheat, different, independence, condition, result and etc.

The direction of replacement of borrowings of Oriental origin, which is a unit of active communication in the Turkish language, belongs to the real Azerbaijani words. At first glance, such a direction of symmetry seems natural. Because if words of Turkish origin replace Arabic-Persian (or other origin) derivations, they, in turn, can replace Turkish words. Such borrowings have also been typical words for works written in

the classical style throughout the history of the Azerbaijani language. They are fewer than the words that represent the first level. For example: purpose, equivalent, substitute, support (help), brunette, white, building (in meaning object), carnage, rich, word, peace, tranquillity, place, difficult, true etc.

In another case, a limited number of Eastern Origin borrowed words from the Turkish language are used instead of words of European origin. For example: blackmail genocide, melody, deputy, globalization and etc.

Lexical units related to European languages from Turkish replace Arabic and Persian words in our language. For example: culture, media, organic, organ, note, exactly etc.

There are other substitution directions in the language, represented by very few examples. Borrowed words from Arabic and Persian replace the words that are from the same origin as their. Here, both equivalents belong to the same language, or one to Arabic and the other to Persian. For example: government, surroundings, aggression, struggle, gratefulness, hindrance, profession (occupation) and etc. The words of Turkish language are used instead of words and terms from European origin. For example: crossword, gyps, phraseology, businessman, system, computer, cadre etc. Among given examples some words oppress and pull out their European origin equivalent from the intercourse process.

Result. In the process of replacing with Turkish words, in addition to words understood for our modern literary language, archaisms – are used that are not included in the active vocabulary of the language. Although under the influence of Turkish, the return of archaic words to the language is generally seen as a way to enrich the vocabulary through internal resources.

Turkish units, which come to the Azerbaijani language, are mainly used instead of Arabic and Persian words. A small number of borrowed words of Eastern origin replace the words of Turkish or Western origin. The direction of replacement is more related to the borrowed words of Eastern origin, which took place in the dictionary of the Azerbaijani language. Although such words have been used in our language for centuries and gained the right to citizenship, and have been mastered phonetically, lexically and grammatically, they easily leave our literary language in exchange for lexical units from the Turkish language.

References:

1. Ağayeva V. Tofiq Hacıyevin elmi irsində XX əsrin ədəbi dili və dil siyasəti. *Dil və ədəbiyyat jurnalı*, № 3(111), 2019, s. 27–31.
2. Cəfərov N.Q. Türkologiyaya giriş. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 248 s.

3. Qocayeva A. Müstəqillik dövrü mətbuat dilində türkçülük anlayışı ilə bağlı sözlərin işlədilməsi və norma. *GDU Elmi Xəbərlər jurnalı*, № 4, 2018, s. 74–79.
4. Quliyev R. B. Müasir Azərbaycan dilində Türkiyə türkcəsinin yeri. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 2018, 30 s.
5. Quliyev T. Azərbaycan ədəbi dilində terminoloji yeniləşmə. Bakı : Nurlan, 2005, 289s.
6. Məmmədova N.K. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan ədəbi dili. *Dil və ədəbiyyat jurnalı*. № 4 (104), 2018, s.108–110.
7. Nəbiyeva Z.P. Kütləvi informasiya vasitələrinin dilində alınma sözlər və onların işlənmə dairəsi. *Dil və ədəbiyyat jurnalı*, № 4 (108), 2018, s. 113–115.
8. Temiroğlu İ. Müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində yeniləşmə meyilləri. Müasir türkologiya: dünən, bugün və sabah (problemlər və perspektivlər). Respublika elmi konfransının materialları. Bakı, 28 dekabr 2016-cı il. S. 108–111.

Карімлі Айтан Тахір. НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗАМІНИ В СЛОВНИКУ СУЧАСНОЇ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ МОВИ (СЛОВА ТУРЕЦЬКОЮ МОВОЮ)

Метою статті є вивчення нових тенденцій заміщення в лексиці сучасної азербайджанської мови, деяких функціональних особливостей слів, перекладених з турецької азербайджанською мовою.

*Були прийняті роботи вітчизняних і зарубіжних учених з лексико-термінологічного оновлення за рахунок внутрішніх можливостей мови і запозичених слів, уніфікації запозичених слів, участі в процесі заміни слів з родинних мов: застосовувані **методологія і методи**, теоретична та методологічна основа дослідження. У статті в основному використовуються описові, порівняльні методи.*

***Новизна ідей у статті.** Основне просунуте наукове нововведення полягає в оновленні словника азербайджанської мови, розпочатого наприкінці ХХ століття, придбанні термінів з турецької мови в наступні десятиліття, словах турецької мови, які використовуються в мові преси, а також зміни в лексиці азербайджанської мови на основі взаємодії азербайджанської і турецької мов, вивчення засвоєння заміненних слів, його функціонально-семантичних особливостей в іншому напрямі і порівняльний аналіз турецької лексики в азербайджанській мові*

***Висновки.** У статті були отримані такі результати:*

- відмінності в значенні слів з турецької мови іноді відображають різницю в лексичному і семантичному розвитку слів порівняно з азербайджанською мовою;
- під впливом турецької мови в мову повертаються застарілі слова, не характерні для лексики сучасної азербайджанської мови;
- на початку ХХ століття в азербайджанському мовному середовищі нерівність тенденцій стабілізувала мовні норми на всіх рівнях турецької мови, що було результатом потреби в термінологічних одиницях у мові. Наприкінці ХХ століття поглиблення відносин з Турецькою Республікою, перехід на латинський алфавіт, великий обмін інформацією, культурні заходи, наукові та освітні зв'язки привели до розширення мовних відносин з відносним турецьким і набули широкого характеру;
- у перші роки незалежності і в роки після здобуття незалежності в Азербайджані слова турецької мови розрізняються за призначенням і сферою використання;
- турецькі слова використовуються замість слів східного (іноді західного) походження, а також азербайджанських слів.

***Ключові слова:** лексико-семантичний розвиток, архаїчні слова, мовна інтеграція, запозичені слова східного походження, термінологічні одиниці, загальноживані слова.*

Самедова Кёнуль Ибрагим гызы

Азербайджанский государственный педагогический университет

НОСОВЫЕ ГЛАСНЫЕ, ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ В СЕВЕРНОМ ДИАЛЕКТЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА, В КОНТЕКСТЕ ОГУЗСКОГО И КЫПЧАКСКОГО ЯЗЫКОВ

Мета статті – дослідження носових голосних, характерних для північного діалекту азербайджанської мови, причини довготи цих голосних, процесів їхньої довготи в коренях слів і в складі закінчень. Відзначається, що однією з відмінних особливостей системи голосних говорів азербайджанської мови від системи голосних літературної мови є саме наявність носових голосних у говорах.

Методи дослідження: порівняльний аналіз північного діалекту азербайджанської мови, аналіз елементів цих діалектів в історико-культурологічному зрізі.

У статті йдеться про те, що голосні системи говірок азербайджанської мови носових голосних, використовуваних у північних діалектах, відрізняються від голосних систем літературної мови, що характерно саме для північного діалекту. Також наголошується, що носові голосні, які використовуються в тюркології та інших діалектах і говірках азербайджанської мови, пояснюються тим, що причини розвитку носових голосних у північному діалекті пов'язані з елементами кыпчакської мови.

Висновки. Автор, звертаючи увагу на характерні риси носових голосних, використовуваних у північних діалектах, показав, що існують відмінності між голосною системою азербайджанської літературної мови і гласною системою національних говірок. Відзначається, що в літературній мові, на відміну від говірок, немає носових голосних, і це найбільш поширене фонетичне явище в діалектах і говірках азербайджанської мови. Хоча відзначається, що лінгвіст Н. І. Ашмарин, який першим відкрив це явище в азербайджанській мові, згадав його в шекинських діалектах. Пізніші дослідження показали, що це фонетичне явище було виявлено в інших групах південних і західних діалектів і говірок, як у коренях слів, так і в аффіксах. Таким чином, виявляється, що мова, яка є соціальним явищем, – це й історична категорія. Це підтверджує історичну паралельну участь як огузської, так і кыпчакської мов у розвитку азербайджанської мови.

Ключові слова: говір, діалекти, носові голосні, довгі голосні, кыпчакська група мов, Изоглоса.

Постановка проблеми. Одной из наиболее характерных фонетических особенностей говорів, входящих в северные диалекты, является широкое использование носовых гласных. В целом, одной из отличительных особенностей системы гласных говорів азербайджанского языка от системы гласных литературного языка является именно наличие носовых гласных в говорах. Как нам известно, «Носовые гласные – это гласные, при артикуляции которых воздух идёт не только через ротовую полость, но и через носовую».

Носовые гласные являются одним из фонетических явлений, характерных для говорів азербайджанского языка.

Постановка задания. Цель статьи – исследование носовых гласных, характерные для северного диалекта азербайджанского языка, причины долготы этих гласных, процессы их долготы в корнях слов и в составе окончаний.

Методы исследования: сравнительный анализ северного диалекта азербайджанского языка, анализ элементов этих диалектов в историко-культурологическом срезе.

В статье говорится о том, что гласные системы говорів азербайджанского языка носовых гласных, используемых в северных диалектах, отличаются от гласных систем литературного языка, что характерно именно для северного диалекта. Также отмечается, что носовые гласные, используемые в тюркологии и других диалектах и говорах азербайджанского языка, объясняются тем, что причины развития носовых гласных в северном диалекте связаны с элементами кыпчакского языка.

Анализ последних исследований и публикаций. Во всех трех говорах северных диалектов, как в корнях, так и в окончаниях слов, есть все варианты носовых гласных. Первым, кто подробно осветил этот вопрос на основе материалов

шекинського діалекта азербайджанського мови, був Н. І. Ашмарин. Він виявив носові варіанти всіх гласних в нухинському діалекті азербайджанського мови, крім гласних **е**, **ө**, і зв'язав положення і причину їх утворення з випаденням глухого звуку **п**. Однак дослідження показали, що в мовах північного діалекту у всіх гласних (включаючи **е** і **ө**) є носові варіанти.

Н. І. Ашмарин відзначив наступні носові гласні в шекинському діалекті:

ı- gəvəhĩn; ə- rəhsĩz, a- reyhān, dā; ı- əlĩ, ü- qũşlər; u- douz; yeruu; o- dodi.

Крім того, Н. І. Ашмарин відзначає, що в шекинському діалекті існують довгі варіанти носових гласних: *ə- bəz, a- tã, sã, ı- atĩ; u- əlũ; ou- doouĩtdi; o- əlõ.* [11, с. 12–17, 73–174], [12, с. 13–14], [10, с. 26–27].

Діалектолог М. Ширалієв відзначив, що нахчыванська група діалектів і мов є також має носові гласні. Він також підкреслює, що носові гласні є також в ордубадському діалекті, джувльфа, шарур і шахбузському мовах.

Також і дослідник А. Гусейнов відзначив наявність носових гласних в Огузському районі, а І. Мамедов – в Физулинському районі [8, с. 191].

Якщо ми углибимося в причину цього фонетичного явища, то побачимо, що в північних і південних діалектах (ордубад, джувльфа, шарур і шахбазському мовах), а також в західних діалектах физулинського мови, де є носові гласні, причини виникнення цього фонетичного явища пов'язані з переселенням племен і тим, що саме в цих регіонах історично збереглися елементи кыпчакського мови, займаючі особливе місце в розвитку азербайджанського мови. Коли ми звертаємо увагу на причину виникнення носових звуків, то бачимо, що існують довгі варіанти носових звуків. Коли все це сталося?

При утворенні слів, особливо гласних, в мові (мовах) носовий ознака формується падінням глухого і велярного **η**-звуку. Таким чином, стає зрозуміло, що виникнення носових звуків напряму пов'язано з падінням глухих і сонорних звуків **η**. Випадаючі глухі і сонорні звуки надають носовий характер гласним до або після нього.

Носові гласні і велярний або сонорний звук **п** є елементами кыпчакського мови в огузських мовних групах. Це ми також знаємо з історичної діалектології.

Як відомо, діалект є історичною категорією, його становлення і розвиток тісно

пов'язано з розвитком общенаціонального мови. В зв'язі з цим В. М. Жирмунський пише: «Діалект – це історичне єдність, яке в процесі соціально обумовленого взаємодія з іншими діалектами рідного мови виникло не тільки в результаті розділення, але і в результаті об'єднання; розвиваючеся динамічне єдність, про що свідчить характер изогласов мовної карти, яка наочно відображає зв'язок історії мови з історією народу» [3, с. 5]. Таким чином, пояснюючи формування азербайджанського народної мови, М. Ширалієв відзначає, що азербайджанський мов сформувався в IV–V століттях на основі мов огузських і кыпчакських племен на території Азербайджана [13, с. 3–8].

Також відомо, що, як відзначають дослідники, в XI столітті черги мов племен огуз і кыпчак майже збігали або були ідентичними, і їх мов звичайно протиставлявся іншим мовам. Основу азербайджанського мов складає мов огузів і кыпчаків [3, с. 51]. Це було відзначено в XII столітті в роботах М. Кашгари. Він всюди відчував вплив огузського мови і був впевнений, що огузсько-кыпчакські мови були змішаними. Це пояснюється тим, що М. Кашгари часто поняття «огуз» і «кыпчак» відзначав разом. Іноді він показує «огуз» і вважає, що наступне слово «кыпчак» буде ясним [3, с. 53].

Не випадково, що М. Кашгари в словарі «Дивани-лугат-ит Турк» в доповнення до слів, пов'язаних з огузською мовою, представив аналіз 92-х слів кыпчакського походження і пояснення декількох мовних правил, пов'язаних з кыпчакським мовом [7]. Через таких загальних рис в тюркологічній літературі їх називають «огузсько-кыпчакські мови».

Діалектолог Э. Азизов в підручнику «Історична діалектологія азербайджанського мови» дав детальний аналіз глухого звуку **п** (велярний **п**, глухий **п**) [3, с. 92–97]. Разом з тим він відзначив, що більшість діалектних особливостей несуть змішаний характер, а наявність носових варіантів гласних в основному відображається в мовах, розташованих на межі західного діалекту з іншими діалектами (північно-східно і південно), і причину цього зв'язував з підвладністю діалектам, з якими вони не пов'язані територіально, і частково розташованими в середовищі кавказських мов [3, с. 281].

Видатний тюрколог Ф. Зейналов відзначив, що поряд з фонемою носового согласного звуку **п**, використаного в древнетюркських мовах, твердий носовий согласний – глухий звук (**п̄**)

сегодня также широко распространен в глухих и кыпчакских тюркских языках [9, с. 36].

В северных диалектах все гласные, включая \tilde{e} и \tilde{o} , имеют носовые варианты. Таким образом, в шекинском говоре северного диалекта (кроме \tilde{o} и \tilde{e}) все гласные имеют носовую форму.

В загатальском, гахском, балакенском говорах существуют носовые варианты гласных **а, и, у**, а в огуз-габалинском говоре – носовые варианты гласных **е, і, u** (baxe:şdı , gele:yşdı – Огуз, село Бухадж; götüru:sa:n – Огуз, село Дашалы).

Все эти факты показывают, что носовые гласные являются очень распространенным явлением в диалектах и в говорах азербайджанского языка и являются своеобразной чертой, которая отличает его от диалектов и говоров других тюркских языков, потому что в некоторых тюркских языках носовые гласные встречаются очень редко. Что касается европейских языков, то носовые гласные частично есть во французском языке.

Как упоминалось выше, велярный **п** образуется в результате выпадения звука (**п**). Так, с выпадением звука **п** он придает гласному, идущему до и после него, носовую характеристику. Отметим, что использование носовых гласных в говорах и диалектах бывает неодинаковым.

В шекинском диалекте и говорах северного диалекта азербайджанского языка все гласные, кроме гласных \tilde{o} и \tilde{e} , имеют носовой вариант, в то время как в огуз-габалинских и загатала-гахских говорах встречается только носовой вариант гласных \tilde{a} , \tilde{i} , \tilde{u} . В отличие от шекинского диалекта, в загатала-гахском говоре носовые гласные встречаются не только в корнях слов, но и в суффиксах. Как отмечал выше М. Ширалиев, носовые гласные также проявляют себя в южных – нахичиванских и ордубадских диалектах, богатых элементами кыпчакского языка. Это форма, которая образовалась в результате переселения племен на определенные географические территории.

М. Мамедли объяснил причину появления носовых гласных в двух формах: во-первых, как уже упоминалось выше, в результате выпадения велярного звука **п** произношение гласного, идущего до и после него; во-вторых, с выпадением велярного звука **п** произношение двух долгих гласных (ata; сапаа; и т. д.) [5, с. 58]. В результате носовые гласные появляются как в корне слова, так и в словах, используемых в дательном падеже, приобретающем суффикс принадлежности второго лица единственного числа.

Изложение основного материала. Итак, употребление носовых гласных делится на две части:

1) Употребление носовых гласных в корне слова;

2) Употребление носовых звуков в составе суффиксов.

Носовые гласные, встречающиеся в диалектах и говорах азербайджанского языка, а также в северном диалекте, следующие:

\tilde{a} : растянутый звук **а**.

Этот звук используется как в корнях слов, так и в составе суффиксов.

1. Звук \tilde{A} образуется при выпадении велярного **п** звука (**п**) в корне слова (шекинский диалект), в единственном числе второго лица аффикса принадлежности (дательном падеже), во множественном числе второго лица аффикса сказуемого. При выпадении звука **п** из аффикса притяжательности он, с одной стороны, придает носовую особенность гласному, идущему после него, с другой же – передвигает гласный переднего ряда в задний ряд: $a + \eta + a = a\tilde{a}$; $a + \eta i$; $i + \eta + \partial$; $i + \eta + a = i\tilde{a}$, $u\tilde{a}$.

2. Этот процесс также может произойти при выпадении глухого (**п**), а иногда согласного **в**. Например: dan yeri – da; yeri, quvaq- qu; ax (Шеки, Загатала); И. Байрамов отмечал, что этот процесс происходит и в мегринских говорах (sarıyañiz adam- sarıya; z adam и т. д.) [2, с. 37].

Форма, используемая в составе аффиксов, выглядит следующим образом:

1. Этот звук образуется выпадением звука **п** и сочетанием двух гласных (faa;g-kasib, yoo; qu-yoqugur и др.).

2. Звук \tilde{a} встречается в единственном числе второго лица аффикса принадлежности (дательном падеже), во множественном числе второго лица аффикса сказуемого, в единственном числе I, II лица личных местоимений: хигсунуа, ilxuа, kəluа, quzuа, gözüа , sözüа, samuа, хорузуа, aruа.

$i + \eta + a$; $i + \eta + a$; $u + \eta + a$; $\tilde{u} + \eta + \partial$; $\partial + \eta + \partial$; $a + \eta + i$; $\partial + \eta + i = \tilde{a}$

Например: ağzā, başā, qabağā, əlā, yerā, işā, qolā, sözā, işdəsāz, danışmās- āz (Загатала, Балакен, Гах), mā, sā (Шеки, Гах, Балакен) evia, nimağa (Загатала, Гым., с. Баз.)

3. В словах второго лица единственного числа, принимающих аффикс принадлежности, в родительном, дательном, винительном падежах встречается долгий звук **а**, произносимый через нос: Например: alāz, şafqāzin, şafqāza, baltāzi, baltāzda, baltāzdan (встречается в разных селах Шеки).

4. Определенные глаголы, оканчивающиеся звуком **п**, употребляемые в единственном и во множественном числах III лица прошедшей повествовательной формы, во всех трех лицах настоящего

времени и категорической формы будущего времени: *yığışdâtdı, qazâtdı, dolâtdı, dolâr; qazâr; addâr; yığışlânır; qazacâx, qazâcux* и др. (Шеки, Гёк., лай, Зайз и т. д.).

Здесь особенность, которая растягивается в носу, относится к последнему гласному в корне слова. Однако иногда эта особенность звука *a* наблюдается не в корне, а в аффиксе. Это в основном относится к аффиксу условного глагола. Например: *alsaz, gâlsaz* (Шеки., Гёк., Киш., Д., Ин, Зун.), *otursaz, dîsaz* (Гах, Бал., Габч., Заг., Муг.), *görsaz, gessaz, üşüsaz* (Заг., Гёз., Муг., Аш., Тала) [4, с. 14].

5. Когда местоимения *я* и *ты* употребляются в дательном падеже, звук *a* проявляет себя. Например, *ma:, sa: Navı dâhrâ ma ulu bavamdan qaltdı. Sa nâqedde xavar gönderdim cavaf galmadı* (Заг., Бех.).

6. В глаголах, употребляемых во множественном числе II лица в условной форме, в составе аффикса долгий звук **a** произносится на носу. Например, *gâlsâniz- gâlsaa;z, otursâniz- otursaa; vâ.s. (Qız ho yerdâ otursaa noolaseydiki? Заг., С. Чобанкол).*

В зависимости от положения гласного **a** долгота наблюдается в кумандском диалекте кыргызского, казахского, алтайского, а также других языков кыпчакской языковой группы. Например, *daş//ta;ş, qar//ха;г.* и так далее.

В языках, принадлежащих к кыпчакской языковой группе, долгое произношение носового гласного **a** происходит в следующих формах.

1. В результате выпадения огубленного заднего согласного между двумя гласными. Например, в киргизском языке *baqatur - >baatır -* в значении героя, на древнем тюркском *sağım- >* у киргизов – *saam (bir sağım).*

2. Когда гласный в конце слога становится дифтонгом и превращается в гласную. Например, в древнем тюркском *tağ > dağ*, в киргизском языке *too* используется как *dağ* (гора). В древнем тюркском *Sub - >* на киргизском языке *suu.*

3. Возникшие в результате долгого произношения ударного короткого гласного в киргизском языке. Например, *sadak- saadak* и др.

4. Сохранилось в существовании слов, заимствованных из арабского и персидского языков [6, с. 3].

ĩ. - этот звук встречается только в аффиксах.

В современном азербайджанском литературном языке фонема **i** не употребляется в начале слова, но наблюдается в начале слова в литературном произношении, а также в диалектах и говорах. Например, *işiq, ilan.*

1. Звук **ĩ** формируется в результате выпадения звука **n** в единственном числе (винительном падеже) II лица аффикса притяжательности и во множественном числе II лица аффикса сказуемого. При выпадении звук **n** придает гласному, идущему после него, носовую особенность и, с другой стороны, гласную переднего ряда, идущего до него, превращает в гласную заднего ряда. Например.: *qavĩ, âlĩ (Şə.), qıçĩ (Заг), әvĩ, başĩ, qızĩ, qarĩ, uşaqĩ (Нах., Орд.), оунїәsїz, vїәsїz (Ше.), didїz, dimәdїz (Заг).*

2. Звук *i*, удлиняясь, произносимый в носу, проявляет себя в единственном числе II лица (винительный падеж) и во множественном числе (именительный падеж) аффиксе притяжательности, в родительном и винительном падежах, в аффиксе сказуемого; Например, *yerĩ, âlĩ, qızĩ, alırsїz, mәlїmsїz* и др. Этот звук, встреченный во множественном числе II лица, образовался сочетанием чистого звука *i* с носовым звуком *i*, например: *qarı, dәrdı, әlї, elı, qanı, qıçı (Заг., Бал.) gәldız, alımsız, yazıcasız, görsız (Гах, Шеки и др.).*

Здесь, если глаголы, оканчивающиеся звуком **i**, употребляются в ед. и мн. числах прошедшего повествовательного времени, то образуется звук **i**, произносимый в носу. Например: *qazıtdı-qazınmışdır (Шеки, Гыш, а также Заг, Бах, с. Муг) или же sınmışdır -sıtdı (Шеки, в селах Гыш и Индже) [4, с. 14].*

3. В результате употребления глаголов во множественном числе второго лица. Например, *dedıız, deyırsınız- diyırsınız;*

4. В результате употребления долгого звука **i** в составе существительного с аффиксом притяжательности в единственном числе второго лица. Например: *qıçını – qıcın; dәrdını- dәrdın, qanı- qanı ;* и др.

5. Когда глаголы прошедшего и будущего времен употребляются во множественном числе второго лица, долгий гласный **i** произносится в носу. Например, *gәlmısız – galdı;z, (Заг., Бех.), görәcәksınız – görsınız; әlını – әlın; (Шеки).*

6. Когда глаголы, оканчивающиеся гласным **i**, употребляются в третьем лице прошедшего времени, происходит произношение гласного **i** в носу. Например, *qazmışdır- qazı;tdı, sınmışdır- sı;tdı* и др. (Шеки, Заг.)

Широко использовался гласный **I** в древнем тюркском языке, который сохранился только в двух современных тюркских языках. В других тюркских языках древний гласный **i** отдает свое место нормальному гласному **i**.

ә.

Этот звук, произносимый в носу, встречается в корнях слов, оканчивающихся на *ng*, когда звук **n** выпадает: *rәhsız, tufәhdән (Шеки).*

Когда к словам, оканчивающимся на этот звук или *ng*, добавляется аффикс, звук *n* выпадает (звук *g* часто заменяется звуками *h* и *x*) и в корне приобретает носовой характер. Например: *lähdi-läng* (Шеки, Гёк.), *längdir, rəhsiz*, (Заг., Шеки., Гыш.), *tüfəhdən, həvəxdəsdə, gəhbol, tügrəx* (Шеки, Гыш.).

Долгий звук *ə*, произносимый в носу, образует носовой вариант в двух формах, как в корне, так и в аффиксе.

1. При выпадении из корня глухого *n* или же звука без добавления к слову аффикса *ə* в носу произносится долго. Например: *kanfet-qənfīt, bəniz- bəːz, dəniz-dəːz*, и др. (также Бал., Гах, Шеки, также в районах Габала, Огуз).

2. Долгий звук *ə*, произносимый в носу, образуется в результате добавления к словам различных аффиксов.

а) Гласный *ə* проявляет себя, когда глаголы, оканчивающиеся на *n*, стоят в ед. и мн. числах III лица прошедшего повествовательного времени, в ед. и мн. числах во всех III лицах настоящего и категорически будущего времен. Например: *öyrətđi-örgətđi, öyrənmişdir-öyrənītđi, bəyənībđi -bəyənītđi* (Шеки, Зун., Б. Г.: Заг., Бах., Гым., Чоб., Баз.) *evlənirəm-öyləgəm, tərənir-tərrəg* и др.

б) Долгий звук *ə*, произносимый в носу, образуется, когда существительные, оканчивающиеся на звук *ə*, стоят в родительном и винительном падежах, в ед. числе личных местоимений I, II лица. Например, *nəhrə- nəhrənin, nəhrəni, dəhrə - dəhrənin, dəhrəni, kəlçə - kəlçənin, kəlçəni* и др. Эти особенности отражены во всех диалектах северной группы.

в) В результате употребления слов, оканчивающихся на гласный *ə*, в родительном и винительном падежах: “*nəhrənin*”- *nəhrə; dəhrənin- dəhrə*.

д) Когда личные местоимения I и II лица, оканчивающиеся на гласный *ə*, употребляется в винительном падеже: *məni- mətə, səni- sət* и др.

е) Когда слова, оканчивающиеся согласным *n*, принимают аффикс притяжательности: *vətənim- vətətəm* и др.

ē –

Произносимый в носу звук *ē*;

Этот звук используется в говорах северного диалекта Загатала, Гах, Балакен широко, а в Шекинском диалекте – мало. Например: *qəşəng-qəşeh-qəşex, benzin-bēzin, deyiş, beyiş, beşix* и др. В шекинском диалекте в словах, оканчивающихся на согласную *ng*, это происходит чаще. Иногда в словах, оканчивающихся на *nq*, происходит выпадение этого звукового сочетания, или же в результате перехода на звук *x* (*x* штрих) гласный *ə* переходит в гласную *e*.

Гласная *e* в одних тюркских языках соответствует звуку *ə*, а в других – звуку *i*. Этот гласный редко встречается во втором и третьем слогах слова.

ū.

Этот звук образуется в корне слова в результате произношения гласного *u* в носу (*köpül- köü;l, qoqxunc-qoqxuş* и др. Шеки, Заг.).

Долгий звук *u*, произносимый в носу, проявляет себя в следующей форме:

1. В ед. числе аффикса притяжательности (в винительном падеже), во множ. числе аффикса сказуемого в результате выпадения звука *ç*. Например: *boynuu, öyuu, eşiyuu, özüu, ütuu, kömüruu, ilxuu, qonşuuz, gözüuz*, и т. д. (Гах, Бал., Шеки).

2. В ед. числе II лица (родительный и винительный падежи), а во мн. числе в аффиксе притяжательности всех падежей. Например: *burnu, oğlu, süru, duzu, gözü, yeru, xoşuzu* и т. д.

3. Во мн. числе II лица в аффиксах сказуемых: *kürümüsuz, görmüsuz, oxuduz, alcasuz, gələsuz, oturmusuz, üzduz, çüccüsuz, özüz* и др. (Эта форма наблюдается во всех говорах северного диалекта).

4. Слова, оканчивающиеся звуком *u*, в родительном и винительном падежах произносятся долго в носу. Например: *quzu -, bunun - bu* (Шеки., Гыш., Зун.).

5. В результате употребления формы сказуемого глагола во мн. числе II лица. Например: *gördümnüz-görduüz, böldünüz- böldüüz*. (Шеки, Загатала).

6. В результате употребления в шекинском говоре личного местоимения *o* (*он, она, оно*) в родительном и винительном падежах [1, с. 45].

Фонема *u* также отличается от современных тюркских языков – в казахском, ногайском, татарском и башкирском. В этих языках фонема *u* дается в казахском *üş-> üç, üşzin- uzun*, в ногайском же *y(ö)*. (*yn/ön/- un, byrın // borın* и т. д.).

ü-

Звук *ü*, произносимый в носу, употребляется только в корне слова. Употребление звука *ü* в корнях слов ограничено в определенных группах слов. Так, звук *ü* из слов, оканчивающихся на *nc*, образуется в результате выпадения звука *n*. Например: *küşdər-künclər, pürünc-pürüş, gülünc-gülüş* и др. *Uşaxlar öyü təmiz süpürə bilmir. Küşdər hellecənə qalifdi orda* (Загатала, Гым.).

Звук *ü*, долго произносимый в носу, также встречается в следующих случаях:

а) В притяжательных словах ед. числа III лица в родительном и винительном падежах. Например: *üzü, düzü, üstü* и др. (*Ü* употребляется в группах говора всех северных диалектов).

б) Когда существительные, оканчивающиеся на *ü*, употребляются в родительном и винительном падежах. Например: *güzgü, güzgünün, güzgünü, ütü, ütünün, ütünü; sürü, sürünün, sürünü* и др.

В корнях слов только в слове *mümkün* встречается форма *müükün*.

Долгое произношение звука *ö* в носу редко встречается в говорах азербайджанского языка. Это явление чаще встречается в шекинском говоре. Гласный *ö* может приобретать долготу в следующих формах:

1. Когда однослоговые глаголы, оканчивающиеся на *n*, употребляются в ед. числе III лица прошедшего повествовательного времени. Например: *sö:tdi-sönütdi, dönmək-dö:tdü* и др.

2. Древний тюркский гласный *ö* во многих тюркских языках, в том числе в тюркских языках кыпчакской группы (в татарском языке), как в открытой, так и в закрытой формах произносится как гласный *ü*. В крымско-татарском языке гласный *ö* может перейти в фонему *ö*.

İ –

Кроме долгих или коротких носовых гласных *i*, используемых в диалектах северной группы, в этих диалектах у обычного звука *i* есть немного раньше произносимый звук *i*. Этот звук также встречается в слове *kim//gim* в селах Шеки Баш Гедик, Ораван, Будейиз, а также в губинском диалекте [4, с. 13–18].

Носовую форму гласного *i* также можно найти в корнях слов и аффиксах.

1. В результате употребления долгого гласного *i* в корнях слов в первом слоге: *insan- i:san, dinşə-di:şə// dinlə* (Шеки, Загатала).

2. В результате употребления долгого гласного *i* в родительном и винительном падежах и в составе аффиксов притяжательности: *ciyi: – “ciyinin”, ciyi: “ciyini”* и др.

3. Во мн. числе II лица в результате принятия словом аффикса притяжательности: *əli:z- əliniz, xətriniz- xətiri:z, eviniz- evi: z* и т. д.

В тюркологии в некоторых тюркских языках – казахском, ногайском, татарском, башкирском – гласный *i* может соответствовать гласному *e* (*ber-bir, bel- bil, bil- bel* и др.).

Выводы и предложения. Таким образом, обращая внимание на характерные черты носовых гласных, используемых в северных диалектах, мы увидели, что существуют различия между гласной системой азербайджанского литературного языка и гласной системой наших говоров. В литературном языке, в отличие от говоров, нет носовых гласных, и это наиболее распространенное фонетическое явление в диалектах и говорах азербайджанского языка. Хотя Н. И. Ашмарин, который первым открыл это явление в нашем языке, упомянул его в шекинских диалектах, более поздние исследования показали, что это фонетическое явление было обнаружено в других группах говоров южных и западных диалектов, как в корнях слов, так и в аффиксах. Таким образом, обнаруживается, что язык, являющийся социальным явлением, это также и историческая категория. Это подтверждает историческое параллельное участие как огузского, так и кыпчакского языков в развитии азербайджанского языка.

Список литературы:

1. Azərbaycan dilinin Dərbənd dialekti. Bakı, Elm, 2009. 448 s.
2. Bayramov İ. Azərbaycan dili şivələrinin fonetikasi. Bakı. Elm və təhsil. 2016. 252 s.
3. Əzizov E. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Dərs vəsaiti. Bakı. “Elm və təhsil,” 2016. 348 s.
4. İslamov M. Azərbaycan dilinin Nuxa dialekti, Az.SSR.EA. Bakı, 1968. 273 s.
5. Məmmədli M. Azərbaycan dialektologiyası. Bakı, “Zərdabi Nəşr” MMC, 2019. 352 s.
6. Mustafa Öner. Bugünkü Kıpçak türkçəsi. Ankara, 2013. 270 s.
7. Samedova G. Ortak Türkçede Kıpçak kökenli kelimeler, Azərbaycan dilində arealları. Monoqrafiya. Mairtin, 2019. 329 s.
8. Şirəliyev M. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, Şərq-Qərb, 2008. 416 s.
9. Zeynalov F. Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. I. hissə. (Fonetika, leksika, morfoloqiya). Bakı : “MBM” nəşriyyatı, 2008. 354 s.
10. Акбайев Ш. Х. Фонетика диалектов казачье-балкарского языка. Черкесск, 1963.
11. Ашмарин Н. Общий обзор народных тюркских говоров гор. Баку : Наука, 1926, 180 с.
12. Гаджиев Н. З. Тюркскоязычные ареалы Кавказа. Москва, 1979.
13. Ширалиев М. Ш. Закономерности развития азербайджанского языка. Советская тюркология. 1985. № 5. С. 3–8.

Samedova Konul Ibrahim gizi. NOSE VOICES USED IN THE NORTHERN DIALECT OF THE AZERBAIJAN LANGUAGE, IN THE CONTEXT OF THE OGUZ AND KYPCHAK LANGUAGES

The purpose of the article is to examine the nasal vowels characteristic of the northern dialect of the Azerbaijani language, the reasons for the longitude of these vowels, the processes of their longitude in the roots of words and in the composition of endings. It is noted that in general, one of the distinctive features of the vowel system of the Azerbaijani language from the vowel system of the literary language is precisely the presence of nasal vowels in the dialects.

Research methods: comparative analysis of the northern dialect of the Azerbaijani language, analysis of the elements of these dialects in the historical and cultural context.

The novelty of ideas in the article: The article says that the vowel systems of the dialects of the Azerbaijani language of the nasal vowels used in the northern dialects differ from the vowel systems of the literary language, which is typical for the northern dialect. It is also noted that the nasal vowels used in Turkology and other dialects and dialects of the Azerbaijani language are explained by the fact that the reasons for the development of nasal vowels in the northern dialect are associated with elements of the Kypchak language.

Conclusions. Summing up the results, the author, drawing attention to the characteristic features of the nasal vowels used in northern dialects, showed that there are differences between the vowel system of the Azerbaijani literary language and the vowel system of national dialects. It is noted that in the literary language, unlike dialects, there are no nasal vowels, and this is the most common phonetic phenomenon in dialects and dialects of the Azerbaijani language. Although, it is noted that the linguist N.I. Ashmarin, who was the first to discover this phenomenon in the Azerbaijani language, mentioned it in the Sheki dialects. Later studies showed that this phonetic phenomenon was found in other groups of dialects of southern and western dialects and dialects, both in the roots of words and in affixes. Thus, it is revealed that language, which is a social phenomenon, is a historical category. This is confirmed by the historical parallel participation of both Oghuz and Kypchak languages in the development of the Azerbaijani language.

Key words: dialect, dialects, nasal vowels, long vowels, Kypchak group of languages, isoglosses.

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'373

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-1/29>

Аллахвердиева Малахат Фархад гызы

Бакинский славянский университет

СООТНЕСЕННОСТЬ ЭНАНТИОСЕМИИ С АНТОНИМИЕЙ И ПОЛИСЕМИЕЙ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ)

У статті досліджуються способи освіти енантіосемії, взаємини енантіосемії з такими семантичними групами слів, як омонімія, антонімія і полісемія. Автор доводить, що енантіосемія – один із видів полісемії.

Послідовно аналізуються загальні і розпізнавальні ознаки зазначених семантичних груп слів. Розглядаються способи освіти енантіосемії, паралельно доводиться лінгвістичний статус енантіосемії як біполярного виду полісемії.

Для вивчення властивостей енантіосемії на матеріалі двох мов використовувався метод порівняння, для подання семантичних характеристик енантіосем – описовий метод. Також використано прийом вибірки матеріалу з лексикографічних джерел і метод компонентного аналізу значень енантіосем.

У роботі доведено лінгвістичний статус енантіосемії як особливого виду полісемії і виділено три способи освіти енантіосем.

Практична значимість дослідження полягає в описі енантіосем, утворених лексичним, морфологічним і синтаксичним способами. Теоретичні результати дослідження роблять внесок у теорію лексикології і семасіології російської та азербайджанської мов.

Вивчення семантичних груп слів (наприклад, антонімічних, полісемантичних і омонімічних), дослідження специфічних особливостей семантичних парадигм тієї чи іншої мови є однією з актуальних проблем лінгвістики. Незважаючи на наявність дослідницьких робіт, присвячених енантіосемії в російській і азербайджанській мовах, у статті вперше проводиться порівняльний аналіз енантіосемії на матеріалі даних мов.

У даній статті спробуємо встановити лінгвістичний статус енантіосемії як виду полісемії. Для цього слід виявити спільні та відмінні риси енантіосем (або енантіонімів) з іншими семантичними групами слів.

Різницю між полісемією та енантіосемією можна визначити як різницю між загальним і приватним: полісемія – це наявність безлічі значень у одного слова, а енантіосемія – процес поляризації двох значень усередині одного слова.

Ключові слова: енантіосемія, омонімія, антонімія, полісемія, лінгвістичний статус, способи освіти.

Постановка проблеми. Проблеме соотношения энантиосемии с другими семантическими группами (антонимией, омонимией, полисемией) посвящено множество работ. В работах О. С. Ахмановой [7, с. 526], Ф. Вейсаллы [4, II, с. 432], О. М. Соколова [11] и др. отмечается, что энантиосемия как лингвистическое явление относится к антонимии (точнее к внутрисловной антонимии) или же является переходным явлением между указанными семантическими категориями [9; 10].

Изложение основного материала. Рассмотрим взаимоотношение энантиосемии и омони-

мии. Известно, что во многих языках образование противоположных значений при изменении частеречной принадлежности слова считается источником омонимии [8, с. 27–31]. Например, русские слова *верно* со значением «точно» и *верно* со значением «вероятно» оцениваются как омонимические антонимы [8, с. 27–31]. Данный случай характеризует возникновение энантиосемии *лексическим способом*. Энантиосемьи, возникающие за счет внутренних возможностей языка, можно подразделить на три группы по участию в словообразовании:

- энантиосемы, возникшие лексическим способом;
- энантиосемы, возникшие морфологическим способом;
- энантиосемы, возникшие синтаксическим способом [5, с. 71].

Энантиосемы, возникшие лексическим способом. Например, в славянских языках корень *вон*– первоначально обозначал просто запах (откуда в русском языке появились слова *благовоние* и *зловоние*). Позднее в русском языке за корнем *вон*– закрепилось значение *дурной запах*, что и послужило причиной возникновения энантиосемии внутри слова *благовоние*. В русском языке глагол *одолжить* кому-нибудь имеет два значения: *дать в долг и взять в долг*. В толковом словаре азербайджанского языка у глагола *biyurmaq* отмечаются два значения: «ətmək, hökm etmək» и противоположные этому значению значения: «söyləmək, demək, təklif etmək» [2, I, s. 367]. В азербайджанском языке наречие времени *iləlabəd* выражает противоположные значения: 1) *həmişə, daima, nəhayətsiz, sonsuz olaraq*; 2) *heç bir vaxt, bir daha, qətiyyənlə, əbədən. İləlabəd sizə ayaaq basaram* [2, II, s. 528].

Энантиосемы, возникшие синтаксическим способом. Метафорический перенос в выражениях *Помилуй бог! Боже упаси!* может в определенном контексте обозначать и несогласие, возражение, отказ. Энантиосемия является стилистическим приемом для усиления выразительности художественного произведения.

Нередко пожелания негативного характера используются говорящим для передачи восхищения, иронии, юмора: "Лопахина прорвало, и он выругался, не переводя дыхания. – Ах, *язви тебя!* До чего ж ты сладко выражаешься! – с восхищением, с нескрываемым восторгом сказал Некрасов. (М. А. Шолохов «Они сражались за Родину»). – Нет, ведь какой хлюст! – восхищался Григорий... Ах, *раздуй его горой!* (М. Горький «Супруги Орловы»). В данных высказываниях формулы пожеланий *язви тебя* и *раздуй его горой* употребляется для передачи восхищения говорящего, на что указывают обстоятельственные конкретизаторы: *с восхищением, с нескрываемым восторгом*, и глагольный конкретизатор *восхищался*.

«Ай, да Иваныч, ай, да хахыль, *пес тебя задави!*» – посмеиваясь про себя, думал Федька (А. И. Эртель «Гарденины»). Здесь с помощью пожелания *Пес тебя задави!* выражается ирония говорящего, определяемая посредством полу-предикативного оборота *посмеиваясь про себя*.

– Милаха меня в Расее поджидает... Эх, *пятнай тебя черти!* – с явным удовольствием причмокнул

Филька (В. Я. Шишков «Угрюм-река»). Детерминант *с явным удовольствием* указывает на выраженные удовольствия говорящего. – Свои ведь, *черт побери!* Ведь свои, со звездочками! Разве я надеялся...?! (Л. Пантелеев «Пакет»). Здесь конструкция *черт побери* употребляется для выражения эмоционального состояния говорящего – необычайной радости по поводу встречи своих, русских.

Эмоциональность пожеланий также обусловлена свойственной им асимметрией формы и значения, которая способствует, по замечанию Е. В. Алтабаевой, «созданию особой выразительности, экспрессии, неожиданных коннотаций – словом, актуализирует национально-культурный контекст, в котором употребляются анализируемые формулы» [6, с. 412].

В азербайджанском языке также «в зависимости от интонации и контекста доброжелания или зложелания могут употребляться в прямо противоположном значении: *canı yanmış od parçasıdır* (передается восхищение); *bu yanmışın yerişinə bax* (удивление, восхищение); *gözüm aydın ki, gəldin; halal olsun bu qanacağın sahibinə; Allah ağıl versin* – выражено недовольство, ирония, ненависть» [12, с. 109]. Другие примеры: (Nərgiz) *toppuşu göstərib töyşüyə-töyşüyə dedi: – Ölmüş gör necə qəşəngdir, ana! Ə. Məmmədخانلی. Можно отметить также başı batmış, başıma gələn başına gəlsin, getsin gəlməsin.*

Следует отметить, что энантиосемия в русском языке чаще образуется в случае, когда противоположные значения образуются с помощью префиксов *про-*, *за-* (морфологический способ). Классические примеры: *просмотреть журнал* («посмотреть» и «пропустить что-то»), *запустить дело* («начать» и «оставить без действия»). В словарях русского языка подобные слова зафиксированы как омонимы. Этот факт послужил основанием считать энантиосемы омонимами. Однако в русском языке имеются случаи энантиосемии и внутри одного слова. Возникает вопрос: почему данное свойство не реализуется во всех словах, к которым присоединяются приставки *про-* и *за-*? Можно предположить, что «слова с противоположным значением могут создаваться путем сочетания соответствующей основы и аффикса, способных к семантическому согласованию. Этим можно объяснить и необразование противоположных значений путем присоединения всякого префикса ко всякой основе. Однако эта проблема ждет дальнейших исследований» [13].

В азербайджанском языке также имеются *энантиосемы, возникшие морфологическим*

способом. Данный способ является очень продуктивным для азербайджанского языка. Здесь можно отметить появление энантиосемии при 1) образовании именных частей речи посредством суффиксов, свойственных именным частям речи и 2) при образовании именных частей речи от глаголов.

I. При образовании именных частей речи посредством суффиксов, свойственных именным частям речи.

Посредством суффиксов *-ca, -cə: aci+ca=acısca*. У слова *acısca* противоположными являются значение «*bir qədər aci, azca aci, acitəhər*» и значение «*çox aci*» [2, I, s. 32].

Посредством суффиксов *-ıncı, inci, uncu, üncü: axırncı* 1) *bir şeyin sırasında sonuncu, ən axırdakı. Axırncı sözləri eşidəndən sonra Mahmud . . . arxayın ola biləcəyini yəqin etdi. Ə.Əbülhəsən.* 2) *Ən axırda gələn və ən yeni, ən təzə, yenicə meydana çıxmış. Axırncı moda. Texnikanın axırncı nailiyyəti. Elmin axırncı sözü* [2, I, s. 80].

Посредством суффиксов *-lı, -li, -lu, -lü*, например *ikili*: 1) *ikisi bir yerdə, ikilikdə. İkili yaşamaq, ikili getmək.* 2) *Bir-birinə zidd, iki müxtəlif keyfiyyəti ehtiva edən. İkili fikir, ikili yanaşma, ikili standartlar* [2, II, s. 517]. Или *borclu* – 1) *borcu olan, başqasından borc almış olan; verəcəkli. Güllücədə Molla Qasım borclu olmayan bir kəndli yox idi. S.S.Axundov.* 2) *Borc verən. Borclu borclunun sağlığını istər. (Məsəl)* [2, I, s. 335].

II. При образовании именных частей речи от глаголов. Например, слово *qoruc* имеет значения: 1) *hökumət tərəfindən xüsusi mühafizə altına alınmış yer, meşə və s.* 2) *mühafizə olunmayan əkilmiş yerlər (əkin, bostan, tarla, otlaq və s.)* [2, III, s. 184].

В словаре омонимов [3] или антонимов азербайджанского языка [1] не зафиксированы слова *buyurmaq, ilələbəd, acısca, axırncı, ikili, borclu, qoruc* и др. (исключая слово *borclu*, отмеченное в словаре омонимов).

Таким образом, энантиосемия не относится к омонимии, поскольку энантионимы появляются в пределах одного слова, а омонимия основывается на взаимоотношении между двумя и более лексическими единицами.

«Энантиосемия не может объединяться с омонимией и с семантической точки зрения. Омнимы не имеют общей семантической связи. Это не системное, а окказиональное совпадение различных языковых единиц, значения которых не связаны друг с другом ни семантически (нет общих сем), ни ассоциативно» [13]. В случаях же возникновения омонимии в результате распада значений полисемантического слова у подобных

омонимичных слов сохраняются и ассоциативная общность, и противоположные значения, присущие энантионимам.

Проведенный анализ энантиосемии и омонимии позволил выявить следующие дифференциальные признаки: 1) энантионимы появляются в пределах одного слова, а омонимия основывается на взаимоотношении между двумя и более лексическими единицами; 2) для определения энантионимов важна семантическая сторона слова; в определении омонимов же учитываются как семантические, так и формальные признаки; 3) энантиосемичные слова имеют объединяющий семантический признак, а омонимы не имеют его; 4) энантионимы относятся к одной части речи, а омонимы могут быть словами разных частей речи.

Общим признаком энантиосемии и антонимии является противоположность значения слова. Этот признак стал главным при отнесении энантиосемии к внутрисловной антонимии [11, с. 36–42]. Поскольку для энантиосемии важна семантическая сторона слова, семантическая поляризация, то и этот признак стал аргументом для объединения энантиосемии и антонимии. Л. Бессонова характеризует главное отличие энантиосемии от антонимии следующим образом: «Антонимия является результатом *адгерентной* (т. е. выходящей за пределы слова), а энантиосемия *ингерентной* (внутрисловной) поляризации, которая хранится в семантическом потенциале слова» [8, с. 27–31].

Суммируем сказанное. Общие и дифференциальные признаки энантиосемии и антонимии:

1) энантиосемия образуется в пределах одного слова, а антонимия – в пределах двух слов. Противоположность значений у большинства антонимов не зависит от контекста, а в энантиосемии для выражения противоположных значений обязателен контекст (как минимум словосочетание) или определенная речевая ситуация. То есть энантиосемия условно можно назвать функциональной антонимией;

2) поскольку антонимы употребляются в одинаковом синтаксическом окружении, они относятся к одному стилю, а энантиосемия из-за разного синтаксического окружения могут относиться к разным стилям;

3) большая часть энантионимов не зафиксирована в антонимических словарях русского и азербайджанского языков.

Приходим к выводу о том, что энантиосемия не может относиться к антонимии. Остается полисемия. Рассмотрим их взаимоотношение.

По мнению Л. Бессоновой [8, с. 28], Н. М. Махмудова, Ё. Р. Одилова и ряда других ученых-

лексикографов, энантиосемия представляет собой особый вид полисемии. Самым важным общим признаком является внутрисловность, то есть и полисемия, и энантиосемия образуются внутри одного слова. Парадигма семантического варьирования представлена внутри одного слова. Полисемию и энантиосемию объединяет также семантическая производность, наличие общего, объединяющего признака для разных значений. Третьим общим признаком является контекстуальная обусловленность. В-четвертых, в лексикографических источниках энантионимы чаще даются в составе многозначных слов, а не других семантических групп слов.

Несмотря на то что энантиосемия возникает на основе полисемии, не любое многозначное слово образует энантиосемию, энантиосемия свойственна определенной группе многозначных слов. *Интонационный контур энантиосемии отличает ее от всех других семантических групп.*

Выводы и предложения. Современный русский и азербайджанский языки представляют собой богатейшие языки и с точки зрения словарного состава. Энантиосемия, возникающие за счет внутренних возможностей языка, можно подразделить на три группы по участию в словообразовании:

- энантиосемия, возникшие лексическим способом;
- энантиосемия, возникшие морфологическим способом;

– энантиосемия, возникшие синтаксическим способом. Самыми распространенными способами для обоих языков являются морфологический и синтаксический.

Энантиосемия представляет собой особый вид полисемии. Самым важным общим признаком является внутрисловность, то есть и полисемия, и энантиосемия образуются внутри одного слова. Парадигма семантического варьирования представлена внутри одного слова. Полисемию и энантиосемию объединяет также семантическая производность, наличие общего, объединяющего признака для разных значений. Третьим общим признаком является контекстуальная обусловленность. В-четвертых, в лексикографических источниках энантионимы чаще даются в составе многозначных слов, а не других семантических групп слов.

Различие между полисемией и энантиосемией можно определить как различие между общим и частным: полисемия – это наличие множества значений у одного слова, а энантиосемия представляет собой процесс поляризации двух значений внутри одного слова.

Несмотря на то что энантиосемия возникает на основе полисемии, не любое многозначное слово образует энантиосемию, энантиосемия свойственна определенной группе многозначных слов. *Интонационный контур энантиосемии отличает ее от всех других семантических групп.*

Список литературы:

1. Azərbaycan dilinin antonimlər lüğəti. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 144s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. I cild -744 s.; II cild – 792 s.; III cild – 672 s.; IV cild -712 s. Bakı: Şərq-Qərb, 2006.
3. Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 168s.
4. Dilçilik ensiklopediyası (I cild, B., Mütərcim, 2006, 516s., II cild, 2008, 528s. (prof. F. Veysəllinin müəllifliyi və redaktəsi ilə).
5. Niftəliyeva E. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində enantiosemyanın əmələgəlmə yolları //Görkəmli dilçi alim, müasir Azərbaycan əlifbasının müəllifi Afad Qurbanovun 90 illiyinə həsr olunmuş Müasir Dilçiliyin Aktual Problemləri beynəlxalq elmi konfransının materialları; Bakı, 6-7 iyun 2019, s. 71-72.
6. Алтабаева Е. В. Категория оппозитивности в современном русском языке : дис. ... докт. филол. наук. Москва, 2003, 485 с.
7. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1969, 608 с.
8. Бессонова Л. Е. Энантиосемия как особый тип в системе лексических противопоставлений. *Проблемы лексической и категориальной семантики*. 1982. Вып. II. С. 27–31.
9. Горелов И. Н. Энантиосемия как столкновение противоречивых тенденций языкового развития. *Вопросы языкознания*. 1986. № 6. С. 86–93.
10. Прохорова В. Н. Энантиосемия в современном русском языке (о причинах и условиях возникновения и функционирования слов с противоположными значениями). *Вопросы русского языкознания*. 1976. Вып. I. С. 157–165.
11. Соколов О. М. Энантиосемия в кругу смежных явлений. *НДВШ. Филологические науки*. 1980. № 6. С. 36–42.
12. Сулейманова С. А. Структурно-стилистические особенности доброжеланий и зложеланий в азербайджанском и русском языках : дис. ... доктора философии по филол. н. ; Национальная академия наук Азербайджана, Институт языкознания им. Насими. Баку, 2012. 221 с.
13. URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/25331/1/avfn_2013_05.pdf (дата обращения: 16.01.2021).

**Allahverdiyeva M. F. CORRELATION OF ENANTIOSEMY WITH POLYSEMY
(CASE OF THE RUSSIAN AND AZERBAIJANI LANGUAGES)**

The article examines the ways of enantiosemy formation, the relationship of enantiosemy with such semantic word groups as: homonymy, antonymy and polysemy. The author proves that enantiosemy is one of the types of polysemia. The general and distinctive features of these semantic groups of words are consistently analyzed.

The article examines the ways of enantiosemy formation, in parallel the linguistic status of enantiosemy as a bipolar type of polysemia is proved. To study the properties of enantiosemy on the material of two languages, the comparison method was used, to represent the semantic characteristics of enantiosemy – a descriptive method.

The method of sampling material from lexicographic sources and the method of component analysis of the values of enantiosemy were also used. The work proves the linguistic status of enantiosemy as a special type of polysemy and identifies three ways of enantiosemy formation.

The practical significance of the research lies in the description of enantiosemy formed by lexical, morphological and syntactic methods. The theoretical results of the research contributing to the theory of lexicology and semasiology of the Russian and Azerbaijani languages.

The study of semantic groups of words (for example, antonymic, polysemantic and homonymous groups of words), the study of the specific features of the semantic paradigms of a particular language is one of the topical problems of linguistics. Despite the presence of research papers on enantiosemy in Russian and Azerbaijani languages, this article is the first to carry out a comparative analysis of enantiosemy on the basis of these languages.

In this article, we will try to establish the linguistic status of enantiosemy as a type of polysemy. For this, it is necessary to identify common and distinctive features of enantiosemy (or enantionyms) with other semantic word groups.

The difference between polysemy and enantiosemy can be defined as the difference between the general and the particular: polysemy is the presence of multiple meanings in one word, and enantiosemy is the process of polarizing two meanings within one word.

Key words: *enantiosemy, homonymy, antonymy, polysemy, linguistic status, ways of education.*

УДК 811.131.1: 81'374.73(23)
DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-1/30>

Гуся Л. В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ *MONTI/BERGE/ГОРИ* (НА МАТЕРІАЛІ ІТАЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

У статті наведено виклад основних результатів комплексного експериментального дослідження лінгвокультурного концепту Monti/ Berge/ Гори. Обґрунтовано ефективність проведення асоціативного експерименту як засобу реконструкції мовної свідомості італійської, німецької та української лінгвокультурної спільноти. Проведено аналіз різновидів концепту та критеріїв їх класифікації, здійснено інтерпретацію даних асоціативного експерименту на матеріалі семантичного поля концепту Monti/ Berge/ Гори в італійській, німецькій та українській лінгвокультурах. Для вільного асоціативного експерименту важливою є фіксація першої реакції на слово-стимул. Для інтерпретації результатів асоціативного експерименту було взято до уваги як кількісні, так і якісні характеристики отриманих реакцій. Для проведення експерименту було вибрано території з гірським рельєфом, а саме: гори Альпи, що розташовані на території Італії та Австрії, та гори Карпати, що розташовані на території України. Внаслідок аналізу відповідей респондентів було побудовано асоціативні поля – структури, організовані шляхом об'єднання навколо слова-стимулу певних груп слів-асоціатів, які виявляють ступінь подібності і характеризуються семантичною схожістю. Слово-стимул під час експерименту несе в собі фонологічні, граматичні та, найважливіше, семантичні ознаки. Семантичне поле простору як фрагмент мовної картини розглядає модель семантичних відношень у лексиці в межах семантичного поля концепту Monti/ Berge/ Гори, де утворені лексико-семантичні групи визначають зв'язки між окремими елементами мовної картини світу. Відмінність концепту для італійського, німецького та українського лінгвосоціуму підтверджується інтерпретацією, яку пропонують учасники експерименту, характеризуючи концепт Monti/ Berge/ Гори методом асоціативного експерименту, що є ефективним засобом дослідження свідомості носіїв мови.

Ключові слова: *концепт, асоціативний експеримент, асоціативне поле, слово-стимул, асоціат, слово-реакція.*

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістична наука спрямована на міждисциплінарне дослідження у галузі концептуальних студій, у зв'язку з цим постає питання доцільності застосування прийомів та методів, що використовуються у таких гуманітарних дисциплінах, як психологія, психолінгвістика, етнолінгвістика. Однією з поширених практик є метод асоціативного експерименту, що є ефективним засобом дослідження індивідуальної та колективної когнітивної свідомості носіїв мови. Експериментальні методики дають змогу розкрити семантичну структуру слова, слугують цінним матеріалом для вивчення когнітивно-психологічних еквівалентів семантичних полів, сприяють вивченню об'єктивно існуючих у психіці носіїв мови семантичних зв'язків слів [2, с. 80].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метод асоціативного експерименту у своїх працях застосовували такі науковці, як О.С. Кубрякова,

О.О. Леонт'єв, А.П. Бабушкін, Й.А. Стернін. Асоціативний експеримент є опрацьованою технікою психолінгвістичного аналізу, тому, незважаючи на те, що експериментальні методи дослідження семантичних структур потребують більших зусиль, ніж логічний аналіз значення, «вони виявляються незрівнянно більш ефективним та економним шляхом визначення психологічно реального значення слова, аніж контекстуальний аналіз» [5, с. 24].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз результатів асоціативного експерименту, що проводився для з'ясування смислів лінгвокультурного концепту *Monti/ Berge/ Гори*.

Виклад основного матеріалу. У мовознавстві є декілька різновидів асоціативного експерименту, які застосовують під час дослідження смислу та структури концепту. Експерименти можуть різнитися залежно від модальності (візуальної чи

слухової), в якій пропонують працювати респондентові. З цієї позиції вирізняють усні, письмові, зорові, слухові форми експерименту [9, с. 12].

Матеріалом дослідження слугують асоціації на слова-стимули *Monti/ Berge/ Gopu*, що були отримані шляхом анкетування носіїв італійської, німецької та української мов. Асоціативний експеримент дає змогу розкрити семантичну структуру концепту в лінгвокогнітивній свідомості носіїв мови.

Для вільного асоціативного експерименту важливою є фіксація першої реакції на слово-стимул. Слово-стимул під час експерименту несе в собі фонологічні, граматичні та, найважливіше, семантичні ознаки, що відображені у свідомості окремого носія мови. Під час такого типу експерименту учасникам не ставляться жодні обмеження на реакції під час анкетування.

У керованому асоціативному експерименті дослідник певним чином обмежує вибір реакції, наприклад дає завдання подати означення до стимулів-іменників. Асоціативний експеримент зазвичай охоплює численну групу опитуваних та надає великий масив даних, на основі яких формується таблиця частотного розподілу слів-реакцій [6, с. 134].

Для інтерпретації результатів асоціативного експерименту було взято до уваги як кількісні, так і якісні характеристики отриманих реакцій. Кількісний аналіз урахує стереотипність асоціацій, кількість різних реакцій на слово-стимул та передумови їх виникнення. Г.А. Мартинович зазначає, що асоціативні реакції класифікуються як стереотипні, які поділяються на частотні, стандартні, найбільш регулярні та одиничні, які передбачають індивідуальні, нестандартні асоціації. Стереотипні реакції базуються на автоматичній актуалізації зв'язків, що виникають на основі суміжності або схожості та закріплені у мовній свідомості носія мови здебільшого як результат прочитаного чи почутого. Одиничні реакції базуються на індивідуальному зближенні уявлень та понять за суміжністю чи схожістю, в результаті чого утворюються нові, нетипові асоціативні пари [6, с. 135].

За схемою семантичної класифікації розрізняють три типи реакцій:

1) реакції як семантичні множники, які встановлюють загальні семантичні компоненти між стимулом і реакцією та відображають понятійний компонент будь-якого концепту;

2) реакції з емоційно-ціннісною конотацією, що дає змогу відобразити ставлення реципієнтів до запропонованого стимулу-концепту;

3) реакції, що відображають сферу функціонування об'єктів.

До третього типу реакцій входять слова, в яких реалізуються стандартизовані ситуації функціонування досліджуваних концептів, що відображають актуальну дію з боку предмета, позначають процес психічних механізмів ефективності спілкування, кодування та декодування текстів у міжкультурному спілкуванні. Цей тип реакцій складає образний компонент концепту та є ключовим у процесі дослідження концепту *Monti/ Berge/ Gopu* [3, с. 21].

Експеримент було проведено з італійцями – носіями італійської мови, що проживають у північних регіонах Італії, у провінції Alto Adige, німцями – носіями німецької мови, що проживають на території Австрії та в автономній області Італії, що зветься Südtirol (Alto Adige), у містах Больцано, Бресаноне та Бруніко, де проживає як італомовне, так і німецькомовне населення та етнічна група ладінців, а також з українцями – носіями української мови, що проживають у Західному регіоні України в Івано-Франківській області, в містах Яремче, Надвірна, Івано-Франківськ.

Для проведення експерименту було вибрано територію з гірським рельєфом, а саме: гори Альпи, що розташовані на території Італії та Австрії, та гори Карпати, що розташовані на території України.

Експеримент проводився серед реципієнтів різної вікової категорії, а саме: віком від 15 до 85 років, серед охочих узяти участь були як представники місцевого населення, що повсякденно оточені гірськими краєвидами, так і туристи та відпочивальники, які вибрали споглядання гірського пейзажу на певний час.

У процесі проведення вільного асоціативного експерименту було отримано 352 асоціації на слова-стимули *Monti/ Berge/ Gopu*, що стали ключовими у створенні асоціативного поля досліджуваного концепту.

Досвід проведених асоціативних експериментів, виконаних науковцями, засвідчує, що асоціації поділяються на типові та унікальні. Асоціативний експеримент відбиває певну лінгвістичну реальність, яка існує між словами та яка дає змогу виявити специфіку світосприйняття носіїв різних мов. За умовами експерименту респондентам було роздано анкету, у якій наведено низку питань. Зазначені запитання тісно пов'язані з ментальністю реципієнта і віддзеркалюють своєрідність та індивідуальність мовомислення. Пропонувалося записати відповідь на запитання, що містили

слово-стимул *Monti/ Berge/ Gopu*, при цьому не було жодних обмежень у часі. Оброблення асоціативного матеріалу проводилася впродовж місяця, його подальша формалізація та інтерпретація відбилися у розмежуванні реакцій та виокремленні їхніх асоціативних полів, що дають змогу зрозуміти значущість культурних концептів для італійців, німців та українців. Після проведення та опрацювання результатів реєструємо тип реакцій та їх частотність. Найчастішими вважаємо реакції, що становлять від 20 до 43 відсотків від загальної кількості реакцій на слово-стимул. Реакції, отримані під час вільного асоціативного експерименту, вибудовують асоціативне поле концепту, що складається з ядра і периферії. До ядра зараховуємо високочастотні реакції, до периферії – низькочастотні.

Беручи до уваги предметні характеристики досліджуваного концепту *Monti/ Berge/ Gopu*, а саме його просторову, зображувальну та функціональну ознаки в ментальному та просторовому середовищі, за основу беремо класифікацію Р.М. Фрумкіної, яка поділяє асоціації за такими параметрами: близькість за змістом, протиставлення за змістом, відношення «вище – нижче», відношення «частина – ціле» і «ціле – частина» [8, с. 73].

Внаслідок аналізу відповідей респондентів було побудовано асоціативні поля – структури, організовані шляхом об'єднання навколо слова-стимулу певних груп слів-асоціатів, які виявляють ступінь подібності і характеризуються семантичною схожістю, в яких під «асоціативним полем» розуміємо всі слова-реакції на запропоноване слово-стимул [8, с. 73].

Як зазначає Н.В. Уфимцева, кожне слово-стимул має відповідне асоціативне поле, що відбиває «фрагмент образу світу того чи іншого етносу, відображений у свідомості «пересічного» носія тієї чи іншої культури, його мотивів, оцінок та, як наслідок, його культурних стереотипів» [7, с. 19].

Ядро асоціативного поля *Monti/ Berge/ Gopu* у мовній свідомості італійців, німців та українців становлять лексеми абстрактного характеру, що репрезентують найбільш частотні, стереотипні інтерпретації просторового образу *Gopu*:

– в італійській мові: *Libertà, riposo, aria pulita, sport, tempo libero, natura*;

– в німецькій мові: *Freiheit, Sport, Ruhe, saubere Luft, Freizeit, Natur*;

– в українській мові: *свобода, відпочинок, вільний час, природа, чисте повітря, спорт*.

Ці асоціати виявляють зв'язок просторового образу гір із способом життя або бажанням бути

ближче до природи, відпочити від ритмів сучасного світу, гіперактивної діяльності.

Слід відзначити, що ядерні ознаки асоціативного поля *Monti/ Berge/ Gopu*, беручи до уваги кількісні та якісні характеристики отриманих реакцій, здебільшого збігаються з ядерними ознаками досліджуваного концепту у носіїв італійської, німецької та української мов.

Аналіз відповідей-реакцій на слова-стимули *Monti/ Berge/ Gopu* з погляду формальної класифікації засвідчує, що найпоширенішим типом реакції є слова та словоформи, що виражають емоції та внутрішні почуття реципієнтів (близько 75%):

– в італійській мові: *il sentimento d'amore, il sentimento di conforto e serenità, connessione con la natura, esaltazione, silenzio*;

– в німецькій мові: *das Gefühl der Liebe, das Gefühl des Trostes und der Gelassenheit, der Verbindung mit der Natur, der Erhebung, der Stille*;

– в українській мові: *почуття закоханості, відчуття затишку та спокою, зв'язок із природою, піднесення, тиша*.

Наступні слова та фрази становлять невеликий відсоток (8%), мають індивідуальний характер та різняться у різних носіїв мови:

– в італійській мові: *Piacere, Altezza, Metà, Obiettivo, Sfida* (Перекл.: *задоволення, висота, ціль, мета, виклик*);

– в німецькій мові: *Kraft, Königliches, Welt, Beständigkeit, Grenzen, Barrieren, Weibsymbol, Herrschaft, Macht, Freunde* (Перекл.: *сила, королівський статус, світ, опір, межі, бар'єри, символ жінки, панування, влада, друзі*);

– в українській мові: *самотність, екстрим, єдність, стійкість, нездоланність*.

Під час обробки та інтерпретації результатів вільного асоціативного експерименту отримані реакції групували за трьома семантичними класами: 1) реакції з емоційно-оцінною конотацією; 2) реакції, що відображають сферу функціонування; 3) реакції як семантичні множинники.

Реакції як семантичні множинники, що визначаються частотою слів-реакцій, становлять найчисленнішу групу (52 відсотків відповідей) та представлені такими асоціатами, як загальні номінації емоційних станів:

1) Концепт *Monti/ Berge/ Gopu* репрезентується як елемент сакрального світу, символ волі, духовності, вищий ступінь блаженства, зв'язку із природою. Образ *Monti/ Berge/ Gopu* виступає як місце розкриття внутрішнього стану людини: мрія, натхнення, самотність, символ перешкод, вічності, стійкості, символ часопростору,

людського існування, що з погляду етнопсихології є виявом культурних процесів, що відбуваються в конкретному соціумі, відтворюють особливості звичаїв, обрядів, фольклору, притаманних певній етнічній спільноті:

– в італійській мові: *L'amore, la libertà, connessione con la natura, il, silenzio;*

– в німецькій мові: *die Liebe, die Freiheit, der Verbindung mit der Natur, der Erhebung, der Stille;*

– в українській мові: *стійкість, спокій, зв'язок із природою, піднесення.*

2) Концепт *Monti/ Berge/ Gori* представлені як один із першоелементів творення Всесвіту, символ захисту навколишнього світу, боротьби за чисту екологію (30 відсотків відповідей):

– в італійській мові: *il viaggio, il riposo;*

– в німецькій мові: *die Reise, die Erholung, das Tourismus;*

– в українській мові: *відпочинок, туризм, природа.*

3) Концепт *Monti/ Berge/ Gori* реалізовано як символ екологічно чистого світу, захисту природи та здійснення людської діяльності (35 відсотків відповідей):

– в італійській мові: *l'aria fresca, i boschi, la vita sana;*

– в німецькій мові: *die Umweltschutz, frische Lust, die Gesundheit;*

– в українській мові: *свіже повітря, природа, ліси.*

4) Концепт *Monti/ Berge/ Gori* як спосіб життя, здорового існування, взаємозв'язок природи і суспільства (25 відсотків відповідей):

– в італійській мові: *escursioni in montagna, vita senza Internet, senza telefoni, svegliarsi in montagna all'alba, andare in barca tra le montagne;*

– в німецькій мові: *in den Bergen wandern, Leben im Herzen der Natur, Mangel an Kommunikation, Leben ohne Internet, Telefone, aufwache bei Sonnenaufgang in den Bergen, jagen;*

– в українській мові: *походи в гори, життя на лоні природи, відсутність зв'язку, життя без інтернету, прокидатися в горах на сході сонця, ходити по росі, збирати ягоди та гриби.*

Реакції з емоційно-оцінною конотацією (61 відсотків відповідей) вербалізовано лексемами, що позначають:

1) позитивний емотивний стан людини: захоплення, натхнення, відчуття загишки та спокою, глибокі роздуми, почуття радості, відпочинок;

2) вербальний образ абстрактних понять свободи, єдності, стійкості, могутності, міцності та чистоти;

3) вербальний образ Батьківщини, кохання, краси.

Валоритивний компонент концепту *Monti/ Berge/ Gori* простежується також в аналізі сполучуваності лексеми *Monti/ Berge/ Gori* із прикметниками позитивної експресивної оцінки:

– в італійській мові: *alto, bello, enorme;*

– в німецькій мові: *majestätisch, erhaben, massiv;*

– в українській мові: *зачарований, казковий, красивий, витривалий, зелений.*

Реакції, що відображають сферу функціонування концепту *Monti/ Berge/ Gori*, репрезентують відмінні результати у досліджуваних мовах:

1) діяльність, спрямована на захист навколишнього середовища;

2) діяльність, спрямована на зміцнення та підтримку здорового способу життя;

3) діяльність, спрямована на відновлення власне народних етнічних традицій, культурного туризму;

5) діяльність, спрямована на розвиток туристичної сфери життя.

У результаті аналізу суб'єктивних дефініцій було виявлено національно-психологічні особливості носіїв мови, що виявляються по-різному у певних соціальних верств, груп, етносів. Психічний склад етносу є важливим показником національного характеру. На думку Г. Лебона, це синтез складників живих істот, насамперед – синтез усіх предків, які сприяли його утворенню, життю будь-якого народу і всім виявам його цивілізації та є відображенням його душі [1, с. 55]. Виявлені предметні характеристики концепту виявляються в повсякденному житті, в усталених поведінкових стереотипах, у звичному способі дій у тій чи іншій ситуації.

Як наслідок спрямованого асоціативного експерименту виявлено сполучуваність лексеми *Monti/ Berge/ Gori* з певними словами, що дало змогу виокремити додаткові інтерпретаційні конотації відповідного концепту. Іменники та словосполучення, пов'язані з просторовим образом *Monti/ Berge/ Gori*, об'єднані такими лексико-семантичними групами, як протиставлення просторового пейзажу. Найтипівіший просторовий образ, що протиставляється у досліджуваних мовах, – це просторові образи *Mare/ Meer/ Mope* та *Pianura/ Tal/ Долина*, де виявом національного та індивідуального світосприйняття для італійців є просторовий образ «море», а для німців та українців – просторовий образ «долина». Отримані ознаки становлять понятійний компонент концепту в досліджуваних етносах та віддзеркалюють національну самосвідомість народу в поєднанні таких лексико-семантичними груп:

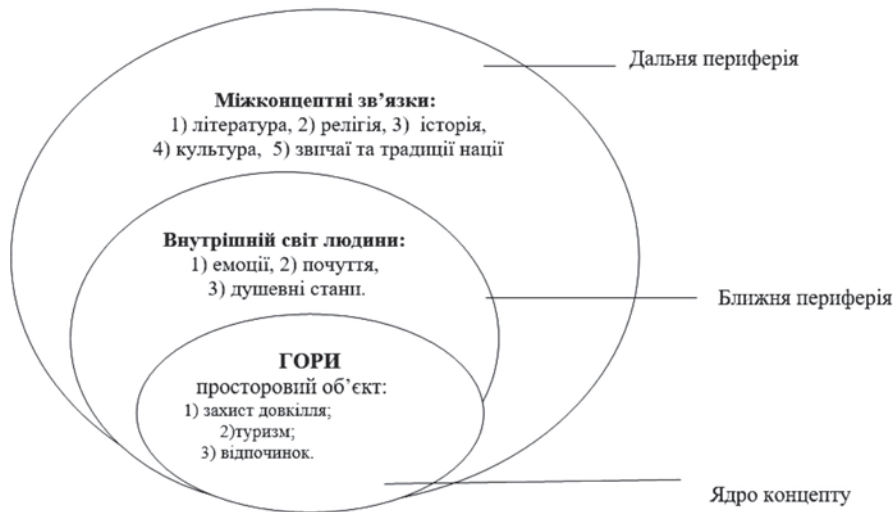

Рис. 1. Польова модель концепту ГОРИ

– в італійській мові: *Mare, Spiaggia, Sabbia, Aria, Aqua*;

– в німецькій мові: *Zunami, Wüste Sahara, Ebene, See, Hügel, alles flach, Regenwald, Industriestadt, Weitere Flachland, Strand*;

– в українській мові: *море, вода, осінній парк, долина, полонина, хмари, синє небо*.

Основні моменти змісту концепту *Monti/ Berge/ Gora* як категорії простору – це загальні, досить широкі поняття, які конкретизуються в більш вузьких поняттях, предметах і явищах. Як зазначає О. Яковлева, просторово-часова лексика об'єднується в мовних моделях чи фрагментах. Мовною моделлю простору вона називає інтерпретацію простору, яка міститься в семантиці слів – «носіїв моделі». Фрагменти мовної картини світу дослідниця інтерпретує як сукупність моделей, що наводять різні інтерпретації того ж поняття [10, с. 14].

Семантичне поле простору як фрагмент мовної картини розглядає модель семантичних відношень у лексичі в межах семантичного поля концепту *Monti/ Berge/ Gora*, де утворені лексико-семантичні групи, визначають зв'язки між окремими елементами мовної картини. Застосування асоціативного експерименту під час дослідження лексико-семантичних полів дало змогу розкрити динаміку змістових взаємовідношень усередині польової структури. Пропонуємо розглянути у додатку № 1 особливості різнорівневих засобів мовної репрезентації концепту просторового образу *Monti/ Berge/ Gora*. Простір є одним із найважливіших параметрів матеріального світу, в якому концепт *Monti/ Berge/ Gora* визначається як загальне поняття локума (місця), в межах якого

здійснюється життя, а також як деякого просторового орієнтира, стосовно якого визначається місце знаходження, місце розташування предметів.

Опрацювання результатів вільного та спрямованого асоціативного експериментів дозволило інтерпретувати отримані реакції як відображення концептуальних ознак у носіїв досліджуваних мов. Проведений експеримент дає можливість виявити найбільш значущі елементи концепту, а також отримати інформацію емотивно-оцінного характеру. Основними компонентами семантичної структури концепту *Monti/ Berge/ Gora*, як показав експеримент, є: *оздоровлення, відпочинок, позитивні емоції, здоровий спосіб життя, суспільна діяльність, методи її здійснення, спосіб існування та зв'язок із природою*. Ці лексеми становлять ядро поля, оскільки вживаються з високою частотністю у носіїв досліджуваних мов.

Основними ознаками лексем, що відносяться до ближньої периферії, є: менша порівняно з ядром частотність, стилістична нейтральність, відсутність обмежень у вживанні [4, с. 127], що відображає мінімальну залежність від контексту концепту *Monti/ Berge/ Gora*, а саме лексеми, що виражають внутрішній світ людини, її емоції, почуття, душевні стани.

Дальня периферія включає в себе мовні одиниці з невисокою частотністю, як однозначні, так і багатозначні. Концепт *Monti/ Berge/ Gora* вступає в так звані міжконцептні зв'язки та набуває додаткових характеристик за рахунок перехресних зв'язків із такими напрямками, як література, релігія, історія, культура, звичаї та традиції нації.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз дає можливість зробити висновок про те, що

концепт *Monti/ Berge/ Gopu* є актуальним для досліджуваних лінгвокультур та виконує важливу емоційно-експресивну функцію. Відмінність цього концепту для італійського, німецького та українського лінгвосоціуму підтверджується інтерпретацією, яку пропонують учасники ек-

перименту, характеризуючи концепт *Monti/ Berge/ Gopu* як утілення позитивних рис італійського, німецького та українського менталітету.

Перспективою є експериментальне дослідження національного характеру італійської, німецької та української лінгвокультури.

Список літератури:

1. Баронин А.С. Этническая психология. Киев: Тандем, 2000. 264 с.
2. Белянин В.П. Введение в психолінгвістику. Москва: ЧеРо, 1999. 128 с.
3. Джамбаева Ж.А. Ассоциативный эксперимент : методологические основы. Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. 2013. Выпуск 1 (92). С 17–21, URL: <http://repository.enu.kz/bitstream/handle/data/9683/Associativnyi-experiment.pdf> (дата звернення: 20.09.2019)
4. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика. Москва: «Восток-Запад», 2007. 314 с.
5. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж, 1985. 170 с.
6. Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва: АСТ, 2007. 314 с.
7. Уфимцева Н.В. Русские: опыт еще одного самопознания. Этнокультурная специфика языкового сознания. Москва, 1996. – С.139–162.
8. Фрумкина Р.М. Психолінгвістика. Москва: Академия, 2003. 320 с.
9. Ягунова Е. В. Эксперимент в психолінгвістике: конспект лекций и метод. Рекомендации. – СПб.: Остров, 2005. 51с. URL: <https://docplayer.ru/54703494-E-v-yagunova-eksperiment-v-psiholingvistike-konspkty-lekciy-i-metodicheskie-rekomendacii.html>
10. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). Москва: Гнозис, 1994. 344 с.

Huslia L. V. DEPARTMENT OF GENERAL AND GERMAN LINGUISTICS ASSOCIATIVE FIELD OF LINGUOCULTURAL CONCEPT *MONTI/ BERGE/ GOPU* (BASED ON ITALIAN, GERMAN AND UKRAINIAN)

The article represents the main results of a comprehensive experimental study of the linguistic and cultural concept of Monti/ Berge/ Gopu. The effectiveness of the associative experiment as a means of language consciousness reconstruction of the Italian, German and Ukrainian linguistic and cultural community has been substantiated. The analysis of varieties of the concept and the criteria in their classification has been carried out, the data of the associative experiment on the material of the semantic field of the concept Monti/ Berge/ Gopu have been interpreted in Italian, German and Ukrainian linguistic cultures. The material of the study was the association of stimulus words Monti/ Berge/ Gopu, which were obtained by questioning native speakers of Italian, German and Ukrainian.

For a free associative experiment, it is important to fix the first reaction to the word stimulus. Areas with mountainous terrain were selected for the experiment, namely: the Alps, located in Italy and Austria, and the Karpaty Mountains, located in Ukraine. As a result of the analysis of the respondents' answers, associative fields were built – structures organized by uniting around the word-stimulus certain groups of words-associates, which show the degree of similarity and are characterized by semantic similarity. As a result of the analysis of the respondents' answers, associative fields were built – structures organized by uniting around the word-stimulus certain groups of words-associates, which show the degree of similarity and are characterized by semantic similarity. As a result of the directed associative experiment, the compatibility of the token Monti/ Berge /Gopu with certain words was revealed, which allowed to single out additional interpretive connotations of the corresponding concept.

Key words: concept, associative experiment, associative field, word-stimulus, associate, word-reaction.

Давиденко А. О.

Київський національний авіаційний університет

КОНЦЕПТ “FAMILY” ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ В АНГЛОМОВНІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

У статті розглянуто поняття концепту та його структури. Мета статті – вивчення поняття концепту, дослідження особливостей вербалізації концепту “family” як одного з основних в англomовній лінгвокультурі. У роботі застосовано такі методи дослідження, як: аналіз, синтез та узагальнення теоретичного матеріалу, дефініційний аналіз, компонентний аналіз. Аналіз різних напрямів у сучасній когнітивній лінгвістиці дав змогу виділити основні підходи до визначення поняття «концепт»: лінгвокогнітивний, лінгвокультурний і семантичний. Зроблено висновок, що поняття концепту сповнене протиріч і представляє у працях провідних лінгвістів протилежні структури. У статті поняття концепту розуміється як ментальні структури, що складаються з усього того обсягу знань і досвіду, якими володіє людина й оперує у процесі розумової діяльності. Зазначено, що факторами, які визначають формування концепту, є: чуттєвий досвід, тобто сприйняття органів почуттів; предметна діяльність людини; розумова діяльність, що породжує виникнення нових концептів на основі вже наявних; тлумачення і пояснення поняття; «введення» нових концептів за звернення до словникових дефініцій незнайомих слів.

Концепт за своєю суттю багатомірний, багатогранний і неоднорідний. Так, зроблено висновок, що структура концепту складається з кількох шарів, одним з яких є ядро, а іншим – периферія. У роботі проаналізовано особливості вербалізації концепту “family” в англomовній лінгвокультурі. У процесі дослідження на основі англomовних фразеологізмів виокремлено кілька семантичних груп, пов'язаних із концептом «сім'я». До першої групи віднесені фразеологізми, які відображають родинні стосунки, до другої – відносини всередині сім'ї, до третьої – життєві проблеми сім'ї, до четвертої – хронологічні рамки шлюбу. Виокремлено низку лексем, які репрезентують концепт “family”: happiness, love, mutual understanding, family problems, life, relationships between spouses and children, family values, clarification of the relations between spouses, education of children, family relations. Також з'ясовано, що концепт “family” репрезентує як позитивні, так і негативні аспекти сімейного життя.

Ключові слова: лексема, англійська мова, лінгвокультура, концепт, структура концепту, фразеологічні одиниці, концепт «сім'я».

Постановка проблеми. В умовах сучасності головне завдання, що стоїть перед лінгвістикою, полягає у встановленні закономірностей, що пов'язують ментальні процеси з мовними структурами. У цьому аспекті доцільним вважається дослідження поняття концепту як складника лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У мовознавстві розвиток досліджень поняття концепту став закономірним. Аналіз різних напрямів у сучасній когнітивній лінгвістиці дає змогу виділити основні підходи: лінгвокогнітивний, лінгвокультурний і семантичний. Прихильники першого підходу – Є. Кубрякова та її школа, Н. Болдирєв та інші. Представники другого напрямку – В. Ляпін, Н. Артюнова та інші. Послідовники семантичної течії – Т. Булигіна, Н. Алефренко та інші. Роботи цих та інших науковців становлять підґрунтя для дослідження, здійсненого у статті.

Такі аспекти, як особливості вербалізації основних концептів англomовної лінгвокультури, є недостатньо дослідженими, що і зумовило вибір теми, тобто дослідження особливостей вербалізації концепту “family” як одного із провідних концептів в англomовній лінгвокультурі, вивчення поняття концепту, дослідження особливостей вербалізації концепту “family”.

Конкретна методологія дослідження заснована на використанні таких методів дослідження, як аналіз, синтез та узагальнення теоретичних джерел, описовий метод, дефініційний метод, метод компонентного аналізу.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення поняття концепту, дослідження особливостей вербалізації концепту “family” як одного з основних в англomовній лінгвокультурі.

Виклад основного матеріалу.

1. Поняття концепту у призмі лінгвістичних досліджень

Концепти – змістовні одиниці пам'яті, всієї картини світу, відображеної у свідомості людини та її психіці. Представники когнітивної лінгвістики вважають, що кожна мова являє собою певну систему концептів, завдяки якій носії мови можуть сприймати, структурувати зберігання та переробку інформації [7, с. 56]. Людина пізнає навколишній світ, у результаті чого формується система знань про світ, що складається з концептів різного рівня складності.

Факторами, що визначають формування концепту, є:

- 1) чуттєвий досвід, тобто сприйняття органів почуттів;
- 2) предметна діяльність людини;
- 3) розумова діяльність, що породжує виникнення нових концептів на основі вже наявних;
- 4) тлумачення і пояснення поняття;
- 5) «виведення» нових концептів за звернення до словникових дефініцій незнайомих слів [5, с. 123].

Концепт являє собою ту абстрактну одиницю, якою людина оперує в процесі мислення. Ці одиниці відображають результати знань, отриманих людиною, накопиченого нею досвіду. Людина мислить концептами. Аналізуючи, порівнюючи, поєднуючи різні концепти у процесі розумової діяльності, вона формує нові концепти як результат мислення.

Сам термін «концепт» трактується лінгвістами по-різному. Так, Д.С. Лихачов пропонував «вважати концепт свого роду «алгебраїчним» виразом, яким ми оперуємо у своєму письмовому й усному мовленні, бо охопити значення у всій його складності людина просто не встигає, іноді не може, а іноді по-своєму інтерпретує його (залежно від своєї освіти, особистого досвіду, приналежності до певної сфери, професії тощо)» [4, с. 275].

С.Г. Воркачов визначає концепт як такий, що використовується в предметних сферах декількох наукових напрямів. Наприклад, когнітивної психології, когнітивної лінгвістики, а також лінгвокультурології [2, с. 42].

На думку О. С. Кубрякової, концепт – це «одиниця ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці».

У статті поняття концепту розуміється як ментальні структури, що складаються з усього того обсягу знань і досвіду, якими володіє людина й оперує у процесі розумової діяльності.

Розглядаючи структуру концепту, варто зазначити, що дослідник І.А. Стернин представляє концепт як певний плід, кісточка якого – чуттєвий образ, ядро, яке обростає м'якоттю – концептуальними ознаками та функціями. Будь-який концепт має базовий шар, який завжди являє собою певний чуттєвий образ, що є одиницею універсального предметного коду, за допомогою якого цей концепт кодується для розумових операцій. У складних концептах додаткові когнітивні ознаки нашаровуються на базовий шар і утворюють «м'якоть плоду» [4, с. 68].

Ю.С. Степанов вважає, що до структури концепту, «з одного боку, належить все, що включає побудову поняття; з іншого боку, у структуру концепту входить все, що робить його фактом культури, вихідна форма (етимологія); сучасні асоціації; оцінка».

На думку науковця, концепт має структуру, що складається із трьох шарів:

- 1) основного шару, який автор називає основою, актуальною ознакою концепту;
- 2) однієї або декількох додаткових ознак, що є вже не актуальними;
- 3) внутрішньої форми.

З.Д. Попова та І.А. Стернин пропонують польову модель структури концепту. Подібно до польової моделі значення слова можна припустити, що і концепт має багатокомпонентну і багатшарову структуру, яка може бути виявлена через аналіз мовних засобів її репрезентації (Попова, Стернин, 2001).

Польовий опис концепту базується на термінах ядра і периферії. До ядра відносяться шари з найбільш чуттєво-наочною конкретністю, первинні, найбільш яскраві образи; більш абстрактні шари становлять периферію концепту. Периферійний статус тієї чи іншої концептуальної ознаки зовсім не свідчить про її малозначність у полі концепту, статус ознаки вказує на ступінь віддаленості від ядра за ознакою конкретності і наочності образного уявлення.

Когнітивними метафорами формується загальна складова частина образу і поняття концепту, який відображається у мовній свідомості. Оскільки концепт вважають вимірною одиницею культури, його основою завжди буде виступати суттєва цінність. Сукупність концептів, які відображаються та аналізуються в аспекті цінностей, завжди створюватимуть чітку ціннісну картину

світу. Переважно зміст лінгвокультурного концепту віддзеркалює певні компоненти, які зрозуміло пояснюють його значення та суть: поняттєвий, образний та ціннісний. Кожна складова частина пояснює свою функцію та відповідне призначення кожного компонента загалом. Поняттєва складова частина відображає його мовну фіксацію, опис, дефініцію, порівняльні властивості концепту стосовно тих чи інших понять.

Образна складова частина концепту включає органи чуттів, характеризує ознаки предметів, подій, які відображаються у пам'яті.

Ціннісна складова частина відображає загальнолюдські цінності, які є втіленням у культурно-глобальному контексті, тобто, кажучи іншими словами, зароджені в культурно-національному контексті, а це відповідно такі символи, як: хата, поріг, рушник, домашнє вогнище, родина. Концепт «сім'я» завжди відображав суть історико-культурного поняття у свідомості будь-якого народу, нації, особливо характерно це простежується у психоментальності українського етносу.

Таким чином, дослідники по-різному розуміють структуру концепту, проте всі вони зазначають, що структура концепту – багатошарова, де один шар відіграє більш визначну роль, ніж інші.

2. Концепт “family” – ключовий концепт англomовної лінгвокультури

У нашому дослідженні ми розглядаємо ключовий концепт англійської мовної картини світу “family” (сім'я) на матеріалі англomовних фразеологічних одиниць. Виходячи з того, що цінності є згустками смислів або концептами, сама методика вивчення цінностей у мові базується на понятті «концепт».

Зокрема, концепт “family” є надзвичайно важливим аспектом будь-якої культури, нації, тому що він відображає найголовніші компоненти і ціннісні характеристики життєво-важливої філософії народу, а також вважається одним із ключових понять для усвідомлення національного характеру.

Починаючи з 1660-х років слово “family” долучається до мови як прикметник, що означає *suitable for a family*, тобто «сімейний», який і досі залишився незмінним. Згодом лексему *family* можна вважати складовою частиною більшості словосполучень, наприклад *family values* – «сімейні цінності», *family tree* – «сімейне дерево», *family circle* – «сімейне коло», *family man* – «сім'янин».

За допомогою етимологічного аналізу можна простежити історію концепту і процес утворення нових семантичних ознак, полісемію, яка є не

випадковою, а визначеною внутрішньою формою цієї лексеми, змодельованою на основі базисних фреймів, створюючи концептуальний ланцюг певної лексеми.

Безсумнівно, концепт “family” можна вважати універсальним у своєму існуванні в різних культурах, але специфічним за виразом у кожній мові. Слід підкреслити, що особливе місце концепт «family» займає в англійській фразеології, де родина трактується як духовна цінність. В англійській фразеології є різноманіття фразеологізмів, де концепт «сім'я» розуміється з різних позицій. У процесі дослідження на основі англomовних фразеологізмів ми виокремили кілька семантичних груп, пов'язаних із концептом «сім'я». До першої групи були віднесені фразеологізми, які відображають родинні стосунки або, іншими словами, показують родинні зв'язки не тільки всередині сім'ї, а й за її межами. Наприклад:

– «*One's kith and kin*» – рідні та близькі, родичі;

– «*One's own flesh and blood*» – власна плоть і кров, рідні діти; родичі по крові, кров від крові;

– «*Forty-second cousin*» – кузен сім (кілька) разів / чотириюрідна сестра / сорок другий кузен – «сьома (десята) вода на киселі»; «за сім поколінь до сьомого коліна».

Наступна група фразеологізмів пов'язана з відносинами в сім'ї, що показує як позитивний бік сімейного життя, так і негативний. Найчастіше такі фразеологізми широко вживаються в щоденному житті сімейної пари, акцентуючи увагу на сімейних чварах, негараздах, традиціях, звичках тощо.

Наприклад:

– «*As the tree, so the fruit*» – яблуко від яблуні не далеко падає;

– «*One's (the) better half*» – найдорожча половинка; дружина;

– «*A black sheep*» – паршива вівця, ганьба сім'ї;

– «*Get on like a house on fire*» – ладити одне з одним; жити душа в душу;

– «*The quarrel of lovers is the renewal of love*» – милі сваряться, тільки тішаться;

– «*Keep one's husband under one's thumb / Wear the breeches*» – тримати під каблуком чоловіка;

– «*To live like a cat and a dog*» – жити як кішка і собака, жити як кішка з собакою;

– «*To live as on a volcano*» – жити як на вулкані;

– «*In love and (complete) harmony*» – в любові і (повній) гармонії, любові та злагоді (жити, проживати тощо);

– «*A cottage is paradise with the man you love; lovers live by love, as larks live by leek; in love is no lack*» – з милим рай і в курені;

– «*Marriage is a stone wall*» – за чоловіком, як за кам'яною стіною;

– «*Fathers and sons (children)*» – батьки і діти (конфлікт поколінь);

– «*Spell things out*» – з'ясувати стосунки;

– «*Shoulder to shoulder*» – плече в плече (разом жити).

Не менш важливими вважаються життєві проблеми сім'ї, які стосуються тільки її членів. Такі проблеми відображають фразеологізми:

– «*A family skeleton / A skeleton in the closet (in the cupboard)*» – сімейна таємниця, прихована від сторонніх;

– «*After all, it's common practice; There's nothing out of the ordinary in it*» – справа житейська;

– «*Please yourself; Do as you please, it's for you to decide; It's for master to decide; That's up to you*» – справа хазяйська;

– «*A scandal in a respectable family; Accidents will happen in the best regulated families*» – скандал у благородному сімействі;

– «*Common vanities / secular cares*» – життєва (мирна) суєта.

Особливий інтерес становить група фразеологізмів, яка вказує на хронологічні рамки шлюбу. Тут можна виділити такий ряд фразеологізмів:

– «*Wooden wedding (the 5th anniversary)*» – дерев'яне весілля;

– «*Tin wedding (the 10th anniversary)*» – олов'яне весілля;

– «*Crystal wedding (the 15th anniversary)*» – кришталеве весілля;

– «*China wedding (the 20th anniversary)*» – порцелянове весілля;

– «*Silver wedding (the 25th anniversary)*» – срібне весілля;

– «*Golden wedding (the 50th anniversary)*» – золоте весілля;

– «*Diamond wedding (the 75th anniversary)*» – діамантове весілля.

Таким чином, концепт “family” дає змогу виокремити цілу низку лексем, які його вербалізують, таких як: *happiness, love, mutual understanding, family problems, life, relationships between spouses and children, family values, clarification of the relations between spouses, education of children, family relations* – щастя, любов, взаєморозуміння, сімейні проблеми, побут, взаємини між подружжям та дітьми, сімейні цінності, з'ясування стосунків між подружжям, виховання дітей, родинні відносини. Концепт охоплює як позитивні, так і негативні аспекти сімейного життя.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок про те, що поняття концепту сповнене протиріч і представляє у працях провідних лінгвістів абсолютно протилежні, поліфасетні структури. Концепт за своєю суттю багатомірний, багатогранний і неоднорідний. Відсутність єдиного визначення поняття концепту підтверджує, що розроблення найбільш повної наукової типології та опис основних функцій концепту – одна з найбільш актуальних дослідницьких перспектив, що відкриваються перед лінгвістами сьогодні і дають змогу глибше проникнути і розкрити сутність і природу концепту.

Також у роботі було проаналізовано вербалізацію концепту “family” в англійській лінгвокультурі. Отже, наприкінці роботи зроблено висновок про те, що концепт “family” дає змогу побачити цілий ряд лексем, які його утворюють, таких як: *happiness, love, mutual understanding, family problems, life, relationships between spouses and children, family values, clarification of the relations between spouses, education of children, family relations*.

Список літератури:

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под общ. ред. В.П. Нерознака. М.: Academia, 1997. 280 с.
2. Воркачёв С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки : науч.-теор. журн., 2001. 400 с.
3. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики / Вопросы когнитивной лингвистики, 2004. № 1. 245 с.
4. Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка // Вопросы когнитивной лингвистики : науч.-теор. журн., 1993. № 1. С. 3–9.
5. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: «Истоки», 2001. 191 с.
6. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Наука, 1997. 456 с.
7. Стернин И.А. Константы и лакуны. М.: Наука, 1997. – С. 55.

**Davydenko A. O. THE CONCEPT “FAMILY” AS A PRINCIPLE
IN THE ENGLISH LINGUOCULTURE**

The article deals with the approaches to the definition of a concept and its structure. The article aims to investigate the notion of concept, study of the peculiarities of verbalization of the concept “family” as a major in the English linguoculture. The paper uses the following research methods: analysis, synthesis and generalization of theoretical material, definition analysis, component analysis. The analysis of various trends in modern cognitive linguistics has allowed to identify the main approaches to defining the “concept”: linguocognitive, linguocultural and semantic. It was concluded that the concept is full of contradictions and is represented by the opposite structures in the works of leading linguists. In the article, the concept is understood as a mental structure, which includes all the knowledge and experience which a person operates in the course of mental activity. It was noted that the factors that determine the formation of the concept are: sensory experience – the perception of the senses; the subject activity of a person; mental activity that generates the emergence of new concepts based on existing ones; interpretation and explanation of the concept; introduction of new concepts when referring to dictionary definitions of unfamiliar words.

The concept is inherently multidimensional, multi-faceted and heterogeneous. Thus, it was concluded that the structure of the concept consists of several layers, one of which is the core, and the other – the periphery. The paper analyzes the peculiarities of verbalization of the concept “family” in the English linguoculture. In the course of the research, several semantic groups related to the concept of “family” were identified based on English phraseological units. The first group included phraseological units that reflect the domestic relations, the second – relations within the family, the third – life problems of the family, and the fourth – the chronological framework of marriage. A number of lexemes, which represent the concept of “family”, as happiness, love, mutual understanding, family problems, life, relationships between spouses and children, family values, clarification of the relations between spouses, education of children, family relations were identified. It was also found that the concept of “family” represents both positive and negative aspects of family life.

Key words: *lexem, English language, linguoculture, concept, concept structure, phraseological units, concept “family”.*

Жуйкова М. В.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

СЕМІОЗИС ЯК ДІЯЛЬНІСТЬ В ОПОВІДАННІ ГІЛЬБЕРТА К. ЧЕСТЕРТОНА «THE BLUE CROSS»

Статтю присвячено аналізу процесу семіозиса, включеного у сюжет оповідання «The Blue Cross» британського письменника Г.К. Честертон. Як зазначають дослідники, загалом у знакові відношення вступають три явища: знаковий засіб (матеріальний об'єкт, який впливає на органи відчуттів людини), денотат чи десигнат знака (інформація, яку кодує знак) та людина – інтерпретатор закодованої семіотичної інформації. Ця трикомпонентна модель стосується знаків усіх трьох типів, які було вперше виокремлено американським логіком Ч. Пірсом, тобто іконічних, індексальних та символічних. Персонаж твору Г.К. Честертон – патер Бравн – створює ситуативні індексальні знаки, які включаються у комунікативний процес із проміжним та кінцевим адресатом, причому для передачі інформації кожному з цих адресатів використовуються коди різних типів.

На відміну від тих індексальних знаків, які засновані на природних закономірностях і вимагають від інтерпретатора відповідного досвіду чи знань, індексальні знаки, до яких вдається патер Бравном, виникають та існують лише у певних комунікативних ситуаціях і поза їх межами втрачають свою знакову природу. Знаки-ситуації, спеціально створювані героєм оповідання, адресовані лише одному персонажу, який і потребує певної інформації. Патер Бравн робить дивні вчинки (такі як розбивання вікна в ресторані, перекидання ящика з яблуками, насипання солі у цукерничку тощо), аби про нього говорили, щоб його запам'ятали чи намагались наздогнати. У статті зазначено, що особливістю акціональних знакових ситуацій, які створює патер Бравн, є їх різка виділеність на тлі загального масиву життєвих подій, протиставленість певним поведінковим стандартам, прийнятим у суспільстві.

Саме завдяки орієнтації людської психіки на сприйняття чогось неочікуваного, дивного, що суперечить уявленню людей про стандартне розгортання поведінкових сценаріїв, як це демонструє Г.К. Честертон, і можуть виникати ситуативні індексальні знаки, що служать для передачі релевантної для комунікантів інформації.

Ключові слова: семіозис, загальна теорія знаків, знакова ситуація, індексальні знаки, комунікація, Г. К. Честертон.

Постановка проблеми. У сучасних гуманітарних дослідженнях структурного спрямування деякі завершені літературні тексти прийнято розглядати як семіотичну систему, що лежить в основі багаторівневої комунікації між відправником повідомлення (автором) та його отримувачем (читачем). Разом з тим деякі нарративні твори містять, окрім прихованої знакової інформації, що втілює задум автора й адресована інтерпретаторові-читачеві, експліцитні знаки (шифри, коди) та їх інтерпретації, використані в ролі сюжетотворчих елементів. Зокрема, на розгадуванні знаків будується сюжет деяких оповідань Артура Конан Дойля про Шерлока Холмса («The Adventure of Musgrave Ritual», «The Adventure of the Dancing Men»). Комунікація в таких сюжетах розгортається не між автором та читачем твору, а між його персонажами, а саме «розгадування» інформації служить рушієм сюжету. Поді-

бні художні твори можуть служити моделями та ілюстративним матеріалом під час розгляду загальних властивостей знаків, їх типології, під час дослідження співвідношень між планом вираження та планом змісту знака, для побудови знакових систем тощо.

Одним із таких творів, де комунікація між героями заснована на використанні знакових ситуацій, є детективне оповідання британського письменника Гільберта Кіта Честертон «The Blue Cross» (в українському перекладі «Хрест із сапфірами»). Як зазначив свого часу російський культуролог та лінгвіст Б. Успенський, «твори Г.К. Честертон насичені проблемами семіотики і дають багатий матеріал для семіотичних досліджень; по суті, вони можуть розглядатися як свого роду практичний посібник до курсу «Загальна семіотика». Мало не всі ситуації, які описує Честертон, належать до області семіотики і можуть бути розглянуті

в її термінах» [5, с. 149]. Це твердження цілком стосуються оповідання «The Blue Cross».

Перш ніж перейти до аналізу семіозиса у творі Честертонна, звернімося до деяких важливих аспектів типології знаків.

Як відомо, базова типологія знаків уперше була розроблена американським філософом і логіком XIX ст. Чарльзом Пірсом. Він розрізняв і протиставляв знаки-ікони, знаки-індекси та знаки-символи. Під знаками-індексами Ч. Пірс розумів такі знаки, в яких форма та зміст пов'язані за суміжністю, як дим та вогонь; у таких випадках зв'язок між обома спостережуваними явищами, що становлять дві сторони знака, має причинно-наслідковий характер. Головним чином через наявність між двома явищами детермінованого зв'язку, що не залежить від втручання чи намірів людини, такі знаки прийнято називати природними (інколи також знаками-ознаками). Італійський семіотик Умберто Еко у своїй книзі «La struttura assente» («Відсутня структура») наголошує на тому, що природні (індексальні) знаки дозволяють людині розпізнавати за ними певну інформацію лише тоді, коли ця людина має відповідний попередній досвід чи набуте знання (наприклад, знання про те, яким саме тваринам належать певні сліди на землі), інакше сприйняте органами відчуттів явище не стане інформативним і не буде розпізнане як природний знак [8, с. 153].

Таким чином, особливість індексальних знаків полягає у тому, що вони не є результатом спеціальної суспільної домовленості, а інформація, яку вони здатні передавати, закріплюється за ними природним чином, зокрема, внаслідок закономірних причинно-наслідкових зв'язків між певними явищами нашого світу. Це означає, що «прочитання» чи розкодування будь-якого знака-індексу стає можливим лише у тому разі, коли суб'єкт свідомості попередньо набув інформацію як про самі явища, так і про причинно-наслідковий зв'язок між ними. Це необхідна передумова для отримання інформації, яку може передавати знак-індекс. Друга важлива особливість природних знаків-індексів полягає в тому, що вони не є спеціально призначеними для соціальної комунікації: вони несуть певну інформацію завжди, незалежно від наявності комуніканта-інтерпретатора.

Науковці підкреслюють матеріальну природу як форми індексального знака (це тривіально), так і матеріальну природу його плану вираження, того, на що такий знак спрямований. Як зазначає О. Бразговська, «індекс – матеріальна мітка на матеріальному референті. Неможливо вка-

зати на неспостережуване, проте і сам вказівник (його мітка) також мають бути доступні для сприйняття» [1, с. 44]. Деякі науковці вважають, що знаки-індекси (знаки-ознаки) не можна розглядати як власне знаки; зокрема, російський мовознавець В. Кодухов протиставляв знаки природи (знаки-ознаки) та людські знаки, вважаючи, що лише другі є справжніми знаками. Науковець зазначав, що «на відміну від знаків, що існують окремо від предметів та явищ, ознаки є частиною того предмета чи явища, яке люди сприймають та вивчають. Гаряче сонце – властивість літа, сніг – властивість північної зими. Ці властивості можуть стати ознаками, за допомогою яких люди уявляють у своїй свідомості літо та зиму» [2, с. 125]. Інша особливість індексів, на думку В. Кодухова, полягає в тому, що вони не творять знакових систем: «Ознаки, власне, не є знаками... Семіотичне витлумачення ознак не перетворює природні (і суспільні) явища у знакові системи» [2, с. 125]. У таких твердженнях виразно виявляється погляд лінгвіста, який має справу із знаками у мовних системах, а отже, слідуючи за Ф. де Соссюром, обмежує предмет семіотики лише умовними знаками.

Російський філософ Л. Чертов вважає, що в межах загальної теорії семіотики варто виділяти два розділи залежно від об'єктів дослідження та рівнів інформаційного зв'язку, на якому функціонують ті чи ті знаки. Дослідник пропонує окремо виділяти теорію сигналів та індексів, яка вивчатиме всі ті знаки, що не належать до умовних. Про сигналні та індексальні знаки автор пише: «І ті і другі, на відміну від умовних знаків, завжди зберігають зв'язок з ситуацією, в якій вони демонструються. Сигнали завжди викликають реакцію на наявну ситуацію, індекси також завжди вказують на те, що тим чи іншим способом дотичне до ситуації їх появи» [7, с. 22–23]. Якщо зв'язок між індексом та тим явищем, проявом якого вони є, повністю визначається природними законами, то ми маємо справу з «природним» індексом [6, с. 61]. Разом з тим, зауважує дослідник, існують знаки-індекси іншого типу, які можна назвати «штучними» індексами, або ж індикаторами: вони спеціально створюються людиною і передають різну інформацію в залежності від того, якими саме є параметри досліджуваного об'єкта [6, с. 62]. Прикладом таких індексальних знаків служать результати на шкалі лічильника Гейгера чи лакмусовий папір, де, попри наявний детермінований зв'язок, наслідок (форма знака) може виявлятися різним.

Формуючи основні теоретичні засади семіотики, американський філософ Чарльз Уільям Морріс у своїй книзі «Foundations of the Theory of Signs» (1938) зауважує, що семіотика вивчає не якісь особливі, специфічні об'єкти, а звичайні явища, але за умови, що вони беруть участь у семіозисі, тобто процесі функціонування знаків, див. [3, с. 48]. Самі по собі ці об'єкти, наголошує Ч. Морріс, існують і поза семіозисом, однак лише в цьому процесі реальний предмет чи явище пов'язується з денотатом (у випадку ситуації з конкретним позначуванням) або десигнатом (якщо йдеться про клас позначуваних об'єктів) і стає знаком (знаковим засобом). Третій важливий складник семіозису, який розглядається Ч. Моррісом, – це особа, яка інтерпретує знаковий засіб та отримує певну інформацію про десигнат чи денотат. Таким чином, у знакові відношення вступають три явища: знаковий засіб, денотат чи десигнат та людина – інтерпретатор [3, с. 50]. Варто зазначити, що накреслена схема з трьох складників семіозису добре описує всі знакові ситуації, які створює в сюжеті оповідання Честертон патер Бравн. Ці загальні міркування важливі для усвідомлення того, що серед класу знаків-індексів існує значна варіативність, яка вимагає різних підходів до дослідження різних знаків.

При дослідженні процесу семіозису у творі Честертон ми будемо спиратися на думку Г. Почепцова щодо ролі знаків та знакових систем у людському спілкуванні: «Семіотику можна розглядати у двох можливих аспектах: структурному та комунікативному» [4, с. 18]. Знаки, які створює та використовує герой оповідання Честертон, мають ситуативну природу, прив'язані до потреб конкретних комунікантів; герой творить їх буквально з «підручного» матеріалу, а тому ці знаки не мають жодного сенсу поза ситуаціями, що виходять за межі сюжету.

Мета статті полягає в аналізі процесу семіозису, на якому заснована комунікація між персонажами детективного оповідання Честертон «The Blue Cross» [9].

Це оповідання входить у цикл «The Innocence of Father Brown» («Невинність патера Бравна») і було опубліковане в 1910 році. Основна сюжетна лінія оповідання базується на переслідуванні злочинця Фламбо, що прибув із Франції до Лондона, знаменитим французьким детективом Валентайном. Валентайн підозрює, що Фламбо має намір заволодіти дорогоцінною релігійною реліквією – срібним хрестом із сафірами, який везе на з'їзд католицьких священників отець Бравн, непоказ-

ний сільський пастор. Валентайн не має гадки, де саме перебуває Фламбо і де його треба шукати у величезному Лондоні, а тому він слідує за своєю інтуїцією і, як пише Честертон, вдається до нетипових дій: рухається зовсім не туди, куди пішов би звичайний поліцейський: «*In such cases, when he could not follow the train of the reasonable, he coldly and carefully followed the train of the unreasonable. Instead of going to the right places – banks, police stations, rendezvous – he systematically went to the wrong places...*». Таким чином, автор готує свого читача до неочікуваних, парадоксальних поведінкових дій героя у подальшому розгортанні сюжету. При цьому на маргінесах до певного часу залишається інший герой оповідання – патер Бравн, завдяки нестандартній поведінці якого Валентайн нарешті і заарештовує Фламбо, перодягненого у священницьку сутану.

Нетривіальний сюжетний задум Честертон полягає в тому, що він демонструє читачеві, як працює семіозис, тобто процес творення та використання знаків в умовах неозначеної комунікації. Розгляньмо декілька знакових ситуацій, які подано в сюжеті оповідання.

Перша знакова ситуація, на яку реагує Валентайн, власне, і є тим самим «дивацтвом» героя, про яке вже повідомив читачеві Честертон. Серед рівного ряду лондонських будинків герой бачить дім, який відрізняється від оточення, зокрема, він вищий (*It stood specially high above the street*), і до нього ведуть якісь дивні сходи, що нагадують пожежну драбину, спрямовану до другого поверху. Разом з тим Валентайн розпізнає у цьому дивному будинку ресторан. Інша ознака закладу, що впадає герою в очі, – це яскраві жовто-білі жалюзі на вікнах. Ці виразні зовнішні ознаки, а також природне бажання щось випити та з'їсти зранку, спонукають Валентайна зайти до ресторану. Отже, автор оповідання не створює тут спеціальних інформативних знаків, а обирає й акцентує такі ознаки локусу, які привертають увагу спостерігача. Подальше розгортання сюжету пов'язане саме з цим рестораном, бо в ньому незадовго до детектива побували два священники, один з яких і намагається передати певну інформацію детективу Валентайну.

Валентайн заходить до ресторану, сідає за столик і замовляє сніданок. Згадуючи про різні витівки Фламбо, він машинально кладе у свою каву білу речовину, що знаходиться в цукерничці (*sugar-basin*) на його столі, і раптом з'ясовує, що його кава солоня. Далі герой виявляє, що дві сільнички містять не сіль, а цукор. Оглядаючись

довкола, Валентайн усвідомлює ще одну недолатність: на білих шпалерах виділяється мокра темна пляма. Покликавши офіціанта, детектив отримує від нього інформацію щодо походження плями: зранку в ресторані снідали двоє священників, й один з них в останній момент несподівано вихлюпнув залишки свого супу на стіну («...he deliberately picked up his cup, which he had only half emptied, and threw the soup slap on the wall»). Офіціант, намагаючись наздогнати священників, помічає, куди саме вони повернули, і повідомляє Валентайну назву відповідної вулиці.

Таким чином, Валентайн ще не знає, хто подав йому дивний знак, проте він свідомо слідує цій першій вказівці, яка і визначає його подальший рух у Лондоні.

Друга семіотична ситуація виникає в тому місці, куди Валентайн потрапляє, рухаючись за вказівкою офіціанта. Детектив зауважує вуличний магазинчик з лотками, на яких лежать різні плоди, а також цінники до них. У двох найбільших ящиках знаходяться горіхи і мандарини, однак цінники на ящиках переставлено місцями: «On the heap of nuts lay a scrap of cardboard, on which was written in bold, blue chalk, "Best tangerine oranges, two a penny." On the oranges was the equally clear and exact description, "Finest Brazil nuts, 4d. a lb."». Із розмови з продавцем Валентайн довідується про те, що коло магазинчика незадовго перед ним побували двоє священників, причому один з них раптом перекинув цілий ящик з яблуками, і вони розкотились по вулиці. Від продавця Валентайн також отримує інформацію про напрямок переміщення цих двох священників («Up that second road on the left-hand side, and then across the square») і продовжує рухатися за ними. Врахувавши інші вказівки, відправлені йому патером Бравном, Валентайн нарешті доганяє двох священників та заарештовує Фламбо.

Наявні в сюжеті оповідання знакові ситуації можуть бути проаналізовані як в аспекті загальної семіотики, так і в аспекті теорії комунікації.

У творі Честертон знаками стають такі об'єкти чи ситуації, які потенційно можуть трапитися в нашому житті (незалежно від того, наскільки часто ми з ними стикаємося). Разом із тим впадає в око, що будь-яка створювана патером Бравном ситуація (*a splashed wall, spilt apples, a broken window*) виходить за межі стандартної, відхиляється від норми, оскільки притомні соціалізовані особи загалом так не поведуться. Справді, можна розбити вікно випадково або в нападі гніву, проте патер Бравн робить це демонстративно, цілеспрямовано,

спокійно, попередивши офіціанта і заплативши йому за збитки. Пояснюючи свою поведінку Фламбо, патер Бравн каже: «At every place we went to, I took care to do something that would get us talked about for the rest of the day». Отже, мета його нестандартних дій полягала в тому, щоб привернути увагу оточення і примусити очевидців оповідати про ці дивні явища протягом дня. Саме таким чином – через оповіді очевидців – інформація має дійти зрештою до того, кому вона насправді призначалась. Кінцевим адресатом всіх повідомлень про розбите скло і розкидані яблука виступає детектив Валентайн, який потребує даних про переміщення та місцезнаходження Фламбо в Лондоні. Інформація про напрямок його руху надходить до детектива опосередковано, через вербальні повідомлення тих осіб, які сприймають переміщення двох священників власними органами зору і згодом втілюють отриману перцептивну інформацію у вербальній формі (називають вулиці чи властивості маршруту). Отже, в цій комунікації між патером Бравном та Валентайном є проміжна ланка: очевидці-посередники, для яких побачене є лише джерелом різних емоційних реакцій (здивування чи обурення). Лише Валентайн як кінцевий адресат комунікації інтерпретує вилитий на стіну суп, переставлені цінники на ящиках з мандаринами та горіхами, розбите дзеркальне скло у ресторані так, як це потрібно патеру Бравну.

Вибудована Честертоном трикомпонентна схема комунікації (адресант 1 → адресат 1, адресат 1 = адресант 2, адресант 2 → адресат 2) має важливі особливості. Патер Бравн (адресант 1) у певних ситуативних умовах творить перцептивно-акціональний знак, форма якого сприймається реципієнтом (адресат 1). Перед нами особливий знак-індекс, який має матеріальну сторону, тобто план вираження, але не має для адресата 1 плану змісту. Для нього сприйняте є лише дивною ситуацією, що виділяється своєю нестандартністю, виходом за межі поведінкової норми. Насправді йдеться про важливе повідомлення, призначене для кінцевого адресата (адресата 2), який не може безпосередньо сприйняти цей перцептивно-акціональний знак, оскільки знаходиться у цей час в іншому локусі. Матеріальний референт індексального знака в оповіданні Честертон – це не лише патер Бравн, який робить дивні вчинки, а й Фламбо, до певного часу схований у його тіні (Честертон завжди наголошує на тому, що Фламбо встиг вийти чи відійти, тобто патер Бравн не демонструє йому своїх знаків). Отже, планом змісту перцептивно-акціональних знаків, їх матеріальним референтом

є повідомлення патера Бравна: «Ми (= двоє, вдягнуті як священники) тут були». Таким чином, патер Бравн створює причинно-наслідковий індексальний знак, який передає ситуативну інформацію. Розбите скло (наслідок) є результатом появи двох священників та дій одного з них (причина). Зрозуміло, що зв'язок між наслідком та причиною у цьому випадку не є жорстко детермінованим, як, приміром, у випадку диму та вогню, оскільки пошкодження скла, заміна цінників чи розкидання яблук можуть мати багато інших причин, окрім втручання патера Бравна. Однак якщо враховувати ситуацію комунікації та потреби адресата 2, який прагне отримати не будь-яку інформацію, а конкретні повідомлення про пересування та місцезнаходження Фламбо, то стає очевидним, що Валентайн шукає у своєму оточенні таких знаків, які теоретично могли би бути носіями потрібної йому інформації.

На наступному етапі комунікативного процесу адресантом повідомлення виступає сам посередник (адресант 2), очевидець подій, який має важливу для адресата 2 (Валентайна) інформацію про напрямок руху двох священників. У ролі засобу кодування інформації виступає звичайна мова, отже, цей етап передачі повідомлення у знаковій формі виявляється тривіальним.

Аналізуючи семіозис Честертонна в оповіданні «The Blue Cross», де знаками стають такі ситуації, що різко виділяються із загального масиву стандартних, типових ситуацій, варто згадати й інше оповідання, в якому письменник акцентує на діаметрально протилежному стані речей, показуючи, як щось реально видиме може стати для спостерігача абсолютно непомітним, ніби неіснуючим. Це ситуація, яку Честертон моделює в оповіданні «The Invisible Man» [10] з того ж самого циклу «The Innocence of Father Brown»: четверо осіб (двірник, швейцар, продавець каштанів, а також поліцейський) уважно стежать за тим, чи заходить хтось протягом певного часу в браму будинку. Пізніше всі вони одногласно твердять, що ніхто туди не заходив, проте всім стає очевидним, що в будинку побував злочинець, убив жертву, швидко зник сам і якимось чином забрав тіло вбитого. Герої оповідання шоковані тим, що сталося, і не можуть повірити власним очам. Честертон називає цього злочинця *a mentally invisible man*, тобто психологічно невидимкою; цей персонаж стає невидимим для інших лише через те, що всі очікують його побачити у певному місці, його поява там становить соціальну норму, стандарт, якому не прийнято надавати значення. Між персонажами оповідання та патером Бравном розгортається такий діалог:

"Who is this fellow? What does he look like? What is the usual get-up of a mentally invisible man?"

"He is dressed rather handsomely in red, blue and gold," replied the priest promptly with precision, "and in this striking, and even showy, costume he entered Himylaya Mansions under eight human eyes; he killed Smythe in cold blood, and came down into the street again carrying the dead body in his arms..."

"Reverend sir," cried Angus, standing still, "are you raving mad, or am I?"

"You are not mad," said Brown, "only a little unobservant. You have not noticed such a man as this, for example" ...

"Nobody ever notices postmen somehow," he said thoughtfully; "yet they have passions like other men, and even carry large bags where a small corpse can be stowed quite easily."

Отже, незважаючи на те, що ця особа вдягнена дуже яскраво (в червоне, синє та золоте), а в руках має чималий мішок, в якому сховане тіло невеликої на зріст жертви, вона залишається непоміченою для чотирьох спостерігачів, яких патер Бравн делікатно називає «*a little unobservant*» (трохи неуважними). Всі вони звикли до того, що лондонськими вулицями ходять листоноші в яскравій уніформі і з великими світло-коричневими мішками для пошти. Таким чином, психологічний ефект «очікуваного явища» виявляється в оповіданні Честертонна причиною неусвідомлення спостережуваної ситуації, а протилежний ефект, коли людина сприймає щось неочікуване, нетипове, що суперечить її уявленням про стандартне розгортання поведінкового сценарію, породжує особливу увагу до ситуації та її запам'ятовування. Саме завдяки цим особливостям людської психіки певна ситуація, як нам демонструє Честертон, може бути використана для створення індексального знака і передачі інформації до адресата.

Звернімо увагу також на інший важливий аспект семіозиса, описаний Честертонном в оповіданні «The Blue Cross». Валентайн помічає подібність у формі двох явищ: по-перше, в ресторані цукор і сіль насипані у невластиві контейнери, їх поміняли місцями; по-друге, у продавця фруктів переплутані цінники на двох ящиках, «*nuts marked as oranges*». Отже, замість правильного, типового розміщення предметів має місце їх локативна інверсія. Детектив одразу пов'язує побачену заміну цінників із двома священниками, звертаючись до продавця фруктів із незрозумілими для того міркуваннями:

"What is the mystical association which connects the idea of nuts marked as oranges with the idea of two clergymen, one tall and the other short?"

Бурхлива реакція продавця у відповідь на згадку про двох священників переконує Валентайна в тому, що вони справді тут були і що він на правильному шляху.

Таким чином, патер Браун у ситуації створення другого індексального знака застосовує той самий прийом, що вже був використаний при створенні першого знака, тобто дублює його на іншому предметному матеріалі. У цьому випадку не є принциповим, що патер Браун, пересипавши цукор у сільничку, мав на меті перш за все перевірку Фламбо; цей знак (інверсія солі та цукру) служить також інформаційною міткою для Валентайна. Саме дублювання формального способу маркування семіотичної інформації часто використовується під час побудови штучних знакових систем, де форми (знаконосії) створюються шляхом повторення певних елементів плану вираження.

Висновки. Розглядаючи знакові елементи сюжету оповідання Честертонна з погляду загальної семіотики, доходимо висновку, що персонаж твору – патер Браун – під час передачі інформації вдається до використання індексальних перцептивно-акціональних знаків. Традиційно розглядувані в семіотиці знаки-індекси, засновані на природних закономірностях (таких як зміна показників на шкалі термометра в залежності від міри його нагрівання), існують незалежно від того, чи є в певній знаковій ситуації інтерпретатор; дим завжди є знаком вогню, а висока температура тіла вказує на захворювання незалежно від того, чи фіксує їх в певний момент часу якийсь прилад або людина, чи не фіксує. Такі знаки виникають на регулярній основі в повторюваних умовах. Натомість в оповіданні Честертонна індек-

сальними знаками стають різні ситуації, які спеціально створює патер Браун, виходячи з того предметно-перцептивного поля, в якому перебуває його комунікант. Якщо це офіціант в ресторані, то патер Браун вихлюпує свій суп на шпалери; якщо це продавець фруктів, то перекидає ящик з яблуками. Честертон моделює в оповіданні непряму комунікацію, в якій є всі складові комунікативного процесу: адресант (патер Браун), кінцевий адресат (детектив), інформація (відомості про місцезнаходження адресанта), код, середовище. Всі ситуації, які в сюжеті оповідання наділено властивістю передавати інформацію, мають характерну рису: вони виділяються із нормального ритму життя, протистоять прийнятним у суспільстві поведінковим приписам, а тому набувають маркованості і виділеності в межах свого оточення. Сама ця властивість і є передумовою закріплення за такими ситуаціями певної інформації, достатньо обмеженої кількісно, проте вагомої для кінцевого адресата.

Як свідчить твір Честертонна, індексальні знаки можуть формуватися під впливом ситуативних потреб комунікантів. Знаки-індекси, застосовані героєм оповідання, є такими лише в конкретних знакових ситуаціях (контекстах), а їх вилучення з цих ситуацій (наприклад, відсутність адресата у відповідному місці чи у відповідний час) призводить до зникнення самого знака-індексу.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на докладне вивчення інших семіотичних ситуацій, створюваних Г.К. Честертонном, що сприятиме поглибленню теоретичних уявлень про функціонування знаків різних типів у процесах комунікації.

Список літератури:

1. Бразговская Е. В лабиринтах семиотики: Очерки и этюды по общей семиотике и семиотике искусства. М.; Екатеринбург : Кабинетный ученый, 2018. 224 с.
2. Кодухов В.И. Общее языкознание. М. : Высшая школа, 1974. 303 с.
3. Моррис Ч.У. Основания теории знаков. *Семиотика : антология*. Изд. 2. / Сост. Ю.С. Степанов. М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. С. 45–97.
4. Почепцов Г.Г. Семиотика. Москва : Рефл-бук, Киев : Ваклер, 2002. 432 с.
5. Успенский Б.А. Семиотика у Честертонна. *Симпозиум по структурному изучению знаковых систем. Тезисы докладов*. М., 1962. С. 149–152.
6. Чертов Л.Ф. Знаковость. Опыт теоретического синтеза идей о знаковом способе информационной связи. СПб., 1993. 388 с.
7. Чертов Л.Ф. Знаковая призма. Статьи по общей и пространственной семиотике. М.: Языки славянской культуры, 2014. 320 с.
8. Эко Умберто. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. СПб.: Symposium, 2004. 544 с.
9. Chesterton G.K. The Blue Cross. URL: https://www.pagebypagebooks.com/Gilbert_K_Chesterton/The_Innocence_of_Father_Brown/The_Blue_Cross_p1.html. Дата звернення: 10.02.2021.
10. Chesterton G.K. The Invisible Man. URL: https://www.pagebypagebooks.com/Gilbert_K_Chesterton/The_Innocence_of_Father_Brown/The_Invisible_Man_p1.html. Дата звернення: 10.02.2021.

**Zhuykova M. V. SEMIOSIS AS AN ACTIVITY IN GILBERT K. CHESTERTON'S STORY
"THE BLUE CROSS"**

The article is devoted to the analysis of the process of semiosis which is included in the plot of the story "The Blue Cross" by the British writer G.K. Chesterton.

According to researchers, in general, three phenomena enter into a sign relationship: a sign means (a material object that affects the human senses), a denotation or designator of a sign (information encoded by a sign) and a person who is an interpreter of encoded semiotic information. This three-component model applies to signs of all three types, which were first singled out by the American logician Charles Peirce, ie iconic, indexal and symbolic.

The character of G.K. Chesterton story – Father Brown – creates situational index signs, which are included in the communicative process with the intermediate and final recipient, and different types of codes are used to transmit information to each of these recipients. Unlike those index signs that are based on natural laws and require the interpreter to have the appropriate experience or knowledge, the index signs that Father Brown uses, arise and exist only in certain communicative situations and lose their symbolic nature outside of them. Signs-situations, specially created by the hero of the story, are addressed to only one character, who needs certain information. Father Brown does strange things (like smashing a window in a restaurant, throwing a box of apples, pouring salt into a sugar bowl, etc.) to be talked about, remembered, or tried to catch up.

The article notes that the peculiarity of the actional sign situations, created by Father Brown is their sharp distinction against the background of the general array of life events, the opposition to certain behavioral standards adopted in society.

It is due to the orientation of the human psyche to the perception of something unexpected, strange, which contradicts people's ideas about the standard deployment of behavioral scenarios, as demonstrated by G.K. Chesterton, there may be situational index signs that serve to convey information relevant to communicators.

Key words: *semiosis, general theory of signs, sign situation, index signs, communication, G. K. Chesterton.*

Кійко С. В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Кійко Ю. Є.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ВПЛИВ СУЧАСНИХ РОМАНСЬКИХ МОВ НА НІМЕЦЬКУ МОВУ

У статті розглянуто кількісні та якісні характеристики романських запозичень у сучасній німецькій мові на матеріалі академічного словника Duden. За допомогою дефініційного, компонентного та квантитативного методів проаналізовано лексико-семантичний склад романізмів, встановлено їхні частотні та морфологічні характеристики.

Аналіз статистично значущих величин дозволив виокремити найбільш активні лексико-семантичні групи романських запозичень у німецькій мові. Їхня поява в німецькій мові зумовлена різними факторами. Це і бурхливий розвиток театрального мистецтва в німецькій лінгвокультурі, і розвиток кулінарної справи, ресторанного бізнесу, і вплив франкомовної літератури, лицарських романів Середньовіччя тощо. При цьому деякі запозичення перейшли до німецької мови у вигляді кальок. Соціальні інтереси, прагнення відмежуватися від простого народу призвели до використання французької лексики, яка стосувалася передовсім побуту, моди, мистецтва, архітектури, будівництва, місцевпорядкування. Під час війни з Наполеоном до німецької мови потрапляють численні запозичення з французької мови у військовій галузі. Певна соціальна, економічна та політична відсталість Німеччини у XIX ст. призвела до запозичення романської лексики з промислової сфери та парламентської демократії. Економічний, політичний і частково культурний вплив Франції на західну частину Німеччини спричинив прямі запозичення з французької мови, які вживають або для позначення нового, або як засіб варіації, або як емотив, слово з більш яскравим оцінним значенням чи конотативним забарвленням. Міжнародна співпраця в багатьох сферах діяльності в останні десятиліття сприяла активному збагаченню німецької мови інтернаціоналізмами з романських мов. Завдяки запозиченням кожна мова загалом і німецька зокрема намагається відобразити актуальний стан розвитку суспільства в часи політичних, економічних, технічних та культурних перетворень.

Ключові слова: запозичення, романські мови, лексико-семантичні групи, інтернаціоналізми, німецька мова.

Постановка проблеми. Останнім часом у зв'язку з активною розробкою комплексного підходу у дослідженні міжмовних контактів актуалізувалася проблема мовних запозичень. Запозичення – невід'ємний складник процесу функціонування й історичних змін людської мови, одне з основних джерел поповнення словникового складу. Запозичена лексика віддзеркалює міжетнічні контакти, соціальні, економічні й культурні зв'язки між різними мовними спільнотами.

Лексичний склад німецької мови містить очевидні сліди впливу на неї інших мов. Зв'язки німецької мови з романськими як різновидами латини сягають давніх часів. Територіальна суміжність, торгівля, культурний взаємовплив, перебування германських і романських народів у спільній державі – ось чинники, які сприяли проникненню романізмів у німецьку мову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання романо-німецьких мовних зв'язків неодноразово розглядалося в науковій літературі [5; 6; 8; 9; 10; 11; 12]. Однак у більшості праць романо-німецькі мовні контакти висвітлені не як самостійна тема, а як суміжна. Так, ґрунтовно проаналізовані лише французькі лексичні запозичення XVI–XVII ст. [5] або окремі тематичні групи романізмів [8]. Опис запозичень з романських мов зводиться насамперед до оцінки їхньої ролі в розвитку німецької мови [6; 11]. Сам підхід до теми переважно однобічний і формальний: дослідників цікавлять передусім джерела, історичні події й умови запозичення [9; 10], при цьому поза увагою залишаються семантичні, морфологічні та квантитативні особливості романізмів. Наше дослідження покликане доповнити та цілісно проаналізувати вплив сучасних романських мов на німецьку, що й зумовлює **актуальність дослідження.**

Постановка завдання. Мета розвідки – висвітлити вплив сучасних романських мов на німецьку літературну мову у лексико-семантичному та морфологічному аспектах. Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: 1) встановити морфологічні й частотні особливості романізмів; 2) виокремити їхні основні лексико-семантичні групи (ЛСГ); 3) визначити роль романських елементів у формуванні лексичного складу німецької мови.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка романізмів з тлумачного словника Duden [7]. Аналіз фактичного матеріалу проведено з використанням компонентного, порівняльного та статистичного методів. У роботі ми оперуємо терміном «романізм» як родовим поняттям для запозичень із сучасних живих романських мов (французької, італійської, ретороманської, сардинської, іспанської, португальської, каталонської, провансальської, румунської, молдавської). Запозичення з латини детально висвітлені у статті [1], тому їх було залишено поза увагою. Досліджено як прямі запозичення, які безпосередньо переходять із однієї мови до іншої, так і опосередковані, які проникли з однієї мови до іншої через посередництво третьої мови.

За даними словника Duden [7], загальна кількість романських запозичень у сучасну німецьку мову становить 7385 лексем, з них запозичень з французької мови – 5111, італійської – 1652, іспанської – 514, португальської – 108 лексем. Запозичень з інших сучасних романських мов (ретороманської, сардинської, каталонської, провансальської, румунської і молдавської) у нашій вибірці не виявлено. Результати розподілу романізмів за морфологічними підкласами наведені в таблиці 1.

Розглянемо детальніше розподіл запозичень з кожної наведеної романської мови. Так, найбільшу кількість запозичень з французької мови становлять іменники – 3864 лексеми

(75,6%), наприклад: *das Abonnement, die Affäre, das Debüt, die Mode*. Далі слідують за спадом дієслова – 599 лексем (11,7%), як-от: *dosieren, finanzieren, manipulieren*; прикметники (611 лексем, 11,9%): *aggressiv, formell, produktiv*; прислівники (28 лексем, 0,06%), як-от: *apropos, eventuell, teteatete*; вигуки (9 лексем, 0,02%), наприклад: *alla, allez*.

Серед запозичень з італійської мови переважають іменники (1336 лексем, 80,1%), як-от: *die Bank, der Cappuccino, die Frikadelle*. Далі слідують за спадом прислівники (205 лексем, 12,4%): *brutto, moderato, staccato*; дієслова (69 лексем, 4,2%), як-от: *kassieren, lackieren, stornieren*; прикметники (37 лексем, 2,2%), як-от: *grandios, grotesk, virtuos*, і вигуки (5 лексем, 0,03%), як-от: *basta, bravissimo, bravo* тощо.

Більшість запозичень з іспанської мови становлять іменники (500 лексем, 97,3%): *die Avocado, die Gitarre, der Jasmin*. Зафіксовані також прикметники (7 лексем, 1,4%): *matt, negroid, sandinistisch*, дієслова (5 лексем, 0,09%): *embarrassieren, entern, parieren* і два вигуки: *caramba, ole*. Серед запозичень з португальської мови найбільшу кількість становлять іменники (105 лексем, 97,2%), як-от: *die Banane, der Karamell, die Veranda*. Зафіксовано лише два дієслова (*bugsieren, embarrassieren*) і один прикметник (*barock*).

Як бачимо, найбільша частка запозичень у мовах-джерелах припадає на іменники, що очікувано з огляду на стандартний частиномовний розподіл будь-якої мови. Вони належать до базового словникового фонду мовної спільноти, характеризуються високою частотністю і відіграють певну роль у відображенні повсякденних, побутових уявлень людини про світ.

Для встановлення ймовірних статистичних закономірностей серед романізмів у німецькій мові здійснено їх семантичну класифікацію. Ми виходимо з того, що словниковий склад мови можна розподілити на певні групи слів – семантичні поля, які своєю чергою поділяються на

Таблиця 1

Морфологічна класифікація запозичень із сучасних романських мов

Частина мови	Кількість запозичень з романських мов				
	французька	італійська	іспанська	португальська	Разом
Іменники	3864	1336	500	105	5805
Прикметники	611	37	7	1	656
Дієслова	599	69	5	2	675
Прислівники	28	205	0	0	233
Вигуки	9	5	2	0	16
Разом	5111	1652	514	108	7385

більш дрібні лексико-семантичні групи, гнізда слів, окремі слова (пор. [4 та інші]). Під ЛСГ ми розуміємо лексеми, які об'єднані спільними семантичними ознаками. Під час семантичного розподілу послуговуємося класифікацією С. В. Кійко [2, с. 116–122]. Розподіл іменників наведений у табл. 2.

Згідно з даними таблиці 2, найбільша кількість запозичень з французької мови належить до ЛСГ «Соціальний статус людини» (465 прикладів): *der Abbe, der Belletrist, der Cafetier*. Досить численними є ЛСГ «Штучні речі» (384 лексем): *das Barre, der Cache, die Dormeuse*; «Мистецтво» (248 лексем): *das Baryton, die Fanfare, die Heraldik*; «Мова» (217 лексем): *der Aktant, die Chiffre, der Dialog*. Далі слідують за спадом іменники на позначення абстракцій (212 лексем): *die*

Ambiguität, das Baiser, das Geonym; харчів і напоїв (210 лексем): *der Absinth, der Calvados, der Likör*; атрибутів людини (202 лексем): *die Brassiere, der Canotier, das Dekollete*; дій (187 лексем): *die Ballotade, das Echappement, der Kotillon*. Найменшу кількість іменників зафіксовано в ЛСГ «Власні назви» (25 лексем), «Форма» (16 лексем) і «Дороги» (13 лексем).

Найбільша кількість запозичень з італійської мови належить до ЛСГ «Штучні речі» (194 лексеми): *der Baldachin, die Dusche, die Grotte*. Далі слідують за спадом іменники на позначення мистецтва (169): *die Arpeggione, das Ballett, das Konzert*; соціального статусу людини (151): *der Buffo, der Camerlengo, der Improvisator*; харчів і напоїв (102): *die Baguette, der Kaffee, die Mortadella*. Найрідше представлені іменники ЛСГ «Власні назви»

Таблиця 2

Семантична класифікація іменників-романізмів

ЛСГ	Кількість запозичень з романських мов				
	франц.	італ.	іспан.	португ.	Разом
Позначення людей	118	31	50	9	208
Соціальний статус	465	151	26	6	648
Атрибути людини	202	59	15	0	273
Фауна	78	20	41	9	148
Флора	112	61	42	14	229
Природа	53	35	34	7	129
Час	39	10	1	0	50
Природні речі	90	39	20	6	155
Штучні речі	384	194	49	7	634
Механізми	72	32	10	3	117
Будівлі	140	58	11	5	214
Просторові об'єкти	39	15	5	4	63
Дорога	13	5	1	0	19
Стан об'єктів	104	15	4	0	123
Харчі, напої	210	102	28	4	344
Держава	104	21	15	7	147
Власні назви	25	5	6	1	37
Терміни	75	12	6	4	97
Мистецтво	248	169	53	2	472
Дії	187	60	23	7	277
Модальність	57	1	10	0	68
Процеси	86	12	8	0	106
Характеристики	141	22	3	0	166
Психіка	60	7	4	0	71
Матерія та простір	140	17	1	1	159
Міра	53	15	5	3	76
Абстракції	212	57	6	1	276
Форма	16	1	1	0	18
Символи	26	12	5	1	44
Мова	217	68	17	2	304
Об'єднання людей	98	30	0	1	129
Разом	3864	1336	500	105	5805

(5), «Дороги» (5), «Форма» і «Модальність» (по одній лексемі).

Найбільш чисельною серед італійських запозичень є група іменників з царини мистецтва (53 лексеми): *die Intrada, der Cha-Cha-Cha, die Gitana*, за нею слідує ЛСГ «Позначення людей» (50): *die Dona, der Mestize, die Dulzinea* і «Штучні речі» (49): *der Jade, die Publone, die Coulage*. Найменш чисельними є групи іменників на позначення форми, матерії і простору, дороги, часу (по одній лексемі).

Серед запозичень з португальської мови кількісно виділяються іменники на позначення флори (14 лексем): *die Ananas, die Arekanuss, die Banane*. Іменники на позначення людей і фауни представлені по 9 лексем: *der Neger, der Senhor, die Senhora, der Emu, der Jaguar, die Kobra*. Найменше представлені іменники, що позначають об'єднання людей, символи, абстракції, матерію та простір, власні назви (по одній лексемі).

Для встановлення відповідностей/розходжень між розподілами частот запозичень з романських мов у складі різних ЛСГ скористаємося критерієм χ^2 . Сума χ^2 дозволяє встановити наявність зв'язку між досліджуваними величинами, а його міру визначають за допомогою коефіцієнта взаємної спряженості (K). Величини коефіцієнта вза-

ємної спряженості можуть отримувати значення від 0 до 1 (пор. [3, с. 109–110; 4 та інші]).

Результати обрахунків критерію χ^2 та коефіцієнта K наведені в табл. 3. У таблиці дані χ^2 та K вказані через штрих, тобто 8,81 / 0,04 слід читати як $\chi^2 = 8,81$, K = 0,07.

Згідно з даними таблиці 3, відхилення емпіричних величин від теоретично очікуваних спостерігається в 21-й ЛСГ. У десяти ЛСГ («Час», «Механізми», «Будівлі», «Просторові об'єкти», «Дорога», «Власні назви», «Дії», «Міра», «Символи», «Мова») розподіл емпіричних величин збігається з теоретичним, що вказує на однорідність процесів запозичення іменників з відповідною семантикою з чотирьох романських мов.

Статистичні обрахунки свідчать про те, що з французької мови порівняно з іншими романськими мовами посилено запозичувалися до німецької іменники на позначення: 1) матерії, як-от: *der Chiffon, die Cretonne, der Drap*; 2) характеристик живих і неживих об'єктів: *die Originalität, die Bravade, der Charme*; 3) стану об'єктів: *die Grippe, die Migräne, die Krise*; 4) абстракцій: *die Ambiguität, die Chance, die Kreation*; 5) психіки: *die Assoziation, die Naivität, die Prüderie*; 6) процесів: *die Pasteurisation, die Regeneration, die Rehabilitation*; 7) модальності: *die Importanz, die*

Таблиця 3

Статистично значущі величини критерію χ^2 та коефіцієнта K

ЛСГ	Кількість запозичень з романських мов			
	французька	італійська	іспанська	португ.
Позначення людей			65,19 / 0,11	7,88 / 0,04
Соціальний статус	8,81 / 0,04			
Атрибути людини	5,70 / 0,03			
Фауна			70,29 / 0,11	15,88 / 0,05
Флора			28,65 / 0,07	25,30 / 0,07
Природа			52,75 / 0,10	3,91 / 0,03
Природні речі				9,90 / 0,04
Штучні речі			23,08 / 0,06	
Стан об'єктів	18,25 / 0,06			
Харчі, напої		9,08 / 0,04		
Держава				7,56 / 0,04
Терміни	5,12 / 0,03			
Мистецтво		47,40 / 0,09	4,46 / 0,03	
Модальність	9,20 / 0,04			
Процеси	10,29 / 0,04			
Характеристики	25,90 / 0,07			
Психіка	10,39 / 0,04			
Матерія та простір	33,88 / 0,08			
Абстракції	13,65 / 0,05			
Форма	4,04 / 0,03			
Об'єднання людей	5,23 / 0,03			

Impossibilität; 8) соціального статусу людини: *der Ambassadeur, der Artist, der Chauffeur*; 9) атрибутів людини: *die Bluse, das Korsett, die Robe*; 10) термінів: *das Kuldoskop, die Kürettage, der Lamantin*; 11) об'єднання людей: *das Bataillon, die Brigade, die Jury*; 12) форми: *das Karree, die Kontur*.

З італійської мови запозичувалися порівняно з іншими романськими мовам насамперед іменники на позначення мистецтва, як-от: *die Arie, das Cembalo, das Duo*, та харчів і напоїв, як-от: *der Cappuccino, die Lasagne, der Parmesan, der Risotto, das TuttiFrutti*.

Запозичення з іспанської мови поповнювали ЛСГ «Позначення людей» (*der Amigo, der Mulatte, die Senorita*), «Фауна» (*der Alligator, die Chinchilla, der Flamingo*), «Флора» (*die Avocado, der Mais, der Tabak*), «Природа» (*die Bai, die Sierra, der Tornado*), «Штучні речі» (*die Karaffe, der Talisman*) і «Мистецтво» (*die Habanera, die Rumba, der Tango*).

Серед запозичень з португальської мови переважають позначення людей (*der Caboclo, die Cafusa, der Neger*), флори (*die Ananas, die Banane, die Mango*), фауни (*der Emu, der Jaguar, der Kaschelott*), природи (*die Catinga, der Monsun, der Sertao*), природних речей (*die Kopra, die Serra, das Teak*) і держави (*der Centavo, die Cortes, die Libra, das Milreis, der Pass*).

Висновки і перспективи. Комплексний аналіз романізмів у сучасній німецькій мові з допомогою статистичних методів дозволив виявити певні особливості запозичень у німецьку мову. Так, бурхливий розвиток театру в Німеччині, становлення професійних театральних колективів зумовили велику кількість запозичень з італійської мови: *Orchester, Primaballerina, Fiasko*. Розвиток кулінарного мистецтва, ресторанного бізнесу призвів до посиленого запозичення назв страв і напоїв національних кухонь: франц. *Eclair, Hermitage, Merlot*; італ. *Bruschetta, Cannelloni, Tortellone*; ісп. *Gazpacho, Paella, Sangria*; порт. *Madeira, Mango, Marmelade* тощо. Вплив франкомовної літератури, лицарських романів Середньовіччя зумовив запозичення іменників зі сфер

«Соціальний статус людини» та «Об'єднання людей», при цьому деякі запозичення перейшли до німецької мови у вигляді кальок, як-от: нім. *Ritter* від старофр. *Chevalier*. Соціальні інтереси, прагнення виділитись з простого народу призвели до запозичення французької лексики, яка стосувалася передовсім побуту: *Dessert, Puder, Patisserie*; моди: *Portemonnaie; Mannequin; Kostüm*; мистецтва: *Renaissance*; архітектури та будівництва: *Terrasse, Foyer, Fassade*. Під час війни з Наполеоном до німецької мови потрапляють численні запозичення з французької мови у військовій справі: *Armee* (на противагу нім. *Heer*), *Avantgarde, Brigade, Batterie, Kanonade*. Певна соціальна, економічна і політична відсталість Німеччини у XIX ст. призвела до запозичення романської лексики з промислової сфери, парламентської демократії, як-от: фр. *Bourgeoisie, Regime, Debatte, Chef, Attache, Bulletin*. Економічний, політичний і частково культурний вплив Франції на Західну Німеччину (французький післявоєнний сектор відповідальності) приніс із собою прямі запозичення з французької мови (*abonnieren, Agraffe, Graveur, Bulette*), які використовуються або для позначення нового, або як засіб варіації (*Fond / Stiftung; Annonce / Anzeige; Departement / Abteilung*), або як емотив, слово з більш яскравим оцінним значенням чи конотативним забарвленням (*Coiffeur* як більш модне і сучасне позначення нім. *Friseur*, яке свого часу було також запозичене з французької мови). Міжнародна співпраця в багатьох галузях сприяла в XX ст. збагаченню німецької мови інтернаціоналізмами романського походження (франц. *Etat, Evaluation, Genre*; ісп. *Gala, Soda, Kork*; порт. *Anilin, Piranha* тощо). Завдяки процесу запозичення німецька мова лексично збагачується, що дозволяє «синхронізувати» її лексико-семантичний стан з кожним новим етапом розвитку людства. Перспективним вважаємо комплексне дослідження романізмів за способом та ступенем їхньої адаптації до норм сучасної німецької мови із залученням соціо- і психолінгвістичних методів.

Список літератури:

1. Кійко С.В. Запозичення з латини у сучасній німецькій мові. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*: науковий журнал. Житомир : ЖДУ, 2009. Вип. 45. С. 89–94.
2. Кійко С. В. Омонімія в мові і мовленні. Чернівці : Родовід, 2014. 544 с.
3. Кійко Ю. Є. Фрактальне моделювання інформаційної структури медіатекстів. Чернівці : Технодрук, 2018. 400 с.
4. Левицький В. В., Огуй О. Д., Кійко С. В., Кійко Ю. Є. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу. Чернівці : Рута, 2000. 136 с.
5. Brunt R. The influence of the French language on the German vocabulary (1649–1735). Berlin : de Gruyter, 1983. 557 S.

6. Dahmen W. Das Französische in den deutschsprachigen Ländern. Tübingen : Narr, 1993. 277 S.
7. Duden. *Deutsches Universalwörterbuch* / Hrsg. von der Dudenred. 9. Aufl. Mannheim (u.a.) : Dudenverl., 2019. 2144 s.
8. Joppich-Hagemann U., Korth U. Untersuchungen zu Wortfamilien der Romania Germanica. Bonn : Romanisches Seminar, 1973. 280 s.
9. Kratz B. Deutsch-französischer Lehnwortaustausch. *Wortgeographie und Gesellschaft*. Berlin : de Gruyter, 1968. S. 445–487.
10. Moser H. Die Neuere und Neueste Zeit. *Deutsche Wortgeschichte*. Hrsg. von F. Maurer, F. Stroh. Berlin : de Gruyter, 1959. S. 445–560.
11. Schmöe F. Italianismen im gegenwartsdeutschen unter besonderer Berücksichtigung der Entlehnungen nach 1950. Bamberg : Colibri, 1998. 550 s.
12. Volland B. Französische Entlehnungen im Deutschen: Transferenz und Integration. Tübingen : Niemeyer, 1986. 211 s.

Kiyko S. V., Kiyko Yu. Ye. THE INFLUENCE OF MODERN ROMANCE LANGUAGES ON GERMAN LANGAUGE

The article deals with the study of qualitative and quantitative features of loan words from the Romance languages in modern German based on the selection of the borrowed lexis from the Duden Dictionary. By the quantitative, component and statistic methods the semantic fields of borrowings, their frequency as well as morphologic peculiarities are established.

The analysis of statistically significant values allowed us to consider the reasons for the intensive borrowing from Romance languages into the German language. Thus, the rapid development of theater in German culture, the formation of professional theater groups led to a large number of borrowings from the Italian language. The development of culinary art, restaurant business has led to increased borrowing of names of dishes and drinks of national cuisines. The influence of French literature, knightly novels of the Middle Ages led to the borrowing of nouns to denote the social status and associations of people, and some borrowings were transferred to the German language in the form of calques. Social interests, the desire to stand out from the common people led to a specific layer of borrowing of French vocabulary, which concerned primarily life, fashion, art, architecture, construction, local order. During the war with Napoleon, the German language received numerous borrowings from the French language to denote military affairs. A certain social, economic and political backwardness of Germany in the 19th century led to the borrowing of Romance vocabulary from the industrial sphere, parliamentary democracy. The economic, political and partly cultural influence of France on the western part of Germany (the French post-war sector) brought with direct borrowings from the French language, which use or to denote the new words with a brighter value or connotation. International cooperation in all fields in the 20th century contributed to the enrichment of the German language with internationalisms borrowed from Romance languages. Through borrowing language can maintain its current balance during cultural transformations and better adapt to the development of society, culture, science and technology.

Key words: borrowings, Romance languages, semantic fields, internationalisms, German language.

Makhachashvili R. K.

Borys Grinchenko Kyiv University

Semenist I. V.

Borys Grinchenko Kyiv University

PHENOMENOLOGICAL PRINCIPLES OF GLOBAL INNOVATIVE LOGOSPHERE OF COMPUTER BEING CONSTRUCTION (BASED ON EUROPEAN AND ORIENTAL LANGUAGES)

The paper main focus is the inquiry into the phenomenological premises of comprehensive structuring of the global innovative linguistic sphere of modern digital technologies (Global Innovative Logosphere of Computer Being as construed by the transformative neological strata of modern European and Oriental languages of international communication – English, Spanish, French, Chinese, Japanese, accordingly). The problem of theoretical and methodological substantiation of cross-cutting principles, directions, mechanisms, and results of qualitative dynamics of linguistic macro- and microstructures of vocabulary in the realm of computer being, as a consolidated linguistic object, is investigated in depth. Consideration of this issue requires the involvement of the phenomenological perspective of the study of complex linguistic objects, such as the Global Innovative Logosphere of Computer Being. Mosaic, simulation, and multidimensional approaches to understanding complex dynamic linguistic phenomena and entities, prioritized by this methodological context, allowed us to identify the ontological nature of computer lexical innovations of the European and Oriental languages (namely, the ability to embody and structure elements of the relevant realm of life independently from the filter of human experience), which enables and provides a complex determinative interaction of multisubstrate (linguistic, existential and anthropological) parameters of the innovative logosphere of computer being. The dynamic interaction of the structural tiers of the ICTs content plane within the linguistic innovative logosphere of computer being is characterized by the expansion of the ontological denotatum, resulting in isolation/absorption/replacement, or partial isolation/absorption/replacement of anthropogenic parameters of the content plane, mediated by the subjective and collective cognitive experience of native speakers of globalized languages in the realm of functioning and use of computer technologies (the area of the conceptual core projection of the logosphere onto the innovative logosphere of computer being).

Key words: global innovative logosphere, computer being, innovative computer terminos, phenomenological neolinguistics, European languages, oriental languages.

Introduction and state-of-the-art overview. At the turn of the XX–XXI centuries science acquires the status of extremely effective and dynamic tools of human activity, which determines the interest of scientists in pragmatic aspects and problems of cognitive theory to increase the effectiveness of scientific work by traditional classical means and innovative systems of artificial intelligence [2; 3; 4; 30].

The network of research space of modern linguistic explorations provides an opportunity to determine the problems of language coding, transcription and mapping of different spheres of actual and conditional reality in linguocognitive [50; 52; 51; 12; 14], linguistic and cultural [7; 23; 26; 40; 46], discursive-communicative [37; 40; 48], synergetic [33], activity [7; 8; 44] planes.

As an integral product of civilization modern computer reality has become an independent being. Within it electronic media act not only as a means of transmitting information or interaction, but also reveal their own world-creating, meaning-making, and as a consequence language-forming potential [29; 3; 6]. Computer being (CB – a term after V. Kutyriev [38; 39]) is defined as a complex, multidimensional sphere of synthesis of reality, human experience, and activity, mediated by the latest digital and information technologies; it is the object of study of a wide range of humanities.

In philosophy, computer being is interpreted as a special type of substance – material and ideal reality in the aggregate of all forms of its development [4; 18; 29]; in anthropology – as an environment

for the implementation of “post-humanistic” tendencies of anthropogenesis [7; 5; 8; 45]; in psychology – as a psychosomatic and emotional plane [20; 25]; inculturology – as a sphere of spiritual experience [17; 11; 9; 24], in sociology – as a system of multilevel, multidirectional social relations [1; 10; 32].

The linguistic aspect of the study of computer being at the turn of the century is determined by objective historical and geopolitical preconditions: cyberization, globalization, informatization of world society, Americanization of world culture, due to which modern English, mostly its American variety, is a priority linguistic and communicative environment of the primary language coding of elements of computer being and its mapping [15; 16], exported to globalized languages across the world.

The problem of theoretical and methodological substantiation of cross-cutting principles, directions, mechanisms and results of qualitative dynamics of linguistic macro- and microstructures of vocabulary in the realm of computer being, as a consolidated linguistic object, is still waiting to be studied. Consideration of this issue requires the involvement of the phenomenological perspective of the study of complex linguistic objects, given the definition of the main task of phenomenological epistemology – knowledge of the full system of facts of consciousness [43], constituting the objective world [30; 31; 21].

Objective. The paper overall **objective** is the inquiry into the phenomenological premises of comprehensive structuring of global innovative linguistic sphere of modern digital technologies (Global Innovative Logosphere of computer being as construed by the transformative neological strata of modern European and Oriental languages of international communication – English, Spanish, French, Chinese, Japanese accordingly).

Main findings. Within the outlined methodological dimension, the “phenomenological” language unit is defined as its codifying ability to record the results of cognitive experience and manifestation (the term after V. Babushkin [24]) in it the substantive characteristics of cognizable objects and phenomena.

The linguistic adaptation of the phenomenological approach to the theoretical and methodological understanding of the dynamics of the vocabulary of modern European and Oriental languages in computer life is based on the concept of the logosphere, synthetically understood as: 1) elements of different spheres of life [41]; 2) the zone of integration of thought-speech continuums (linguo) of cultures [27; 28].

The turn of the XX–XXI centuries is determined by a significant acceleration of the enrichment

of the vocabulary of modern natural languages [15; 55; 33; 48; 52], which determines the need for holistic linguistic research of innovative industries.

Such a study of the vocabulary replenishment of modern European and Oriental languages corresponds to a new integrative direction – phenomenological neolinguistics. The global innovative logosphere of computer being, a component of the international language logosphere, is considered as a plurality of verbal innovations, which are phenomenological correlates of the elements of computer being. Phenomenological neolinguistics provides the researcher with the innovative logosphere of computer existence with the functional integrative methodology and analysis procedures, the application of which allows comprehensive coverage of the relationship between the principles of ultra-dense verbalization of this dimension of reality and mechanisms of neologization, nomination, language reference.

The proposed linguophenomenological approach to the study of the object of study helps to solve the scientific problem of holistic modeling of processes and results of replenishment of the vocabulary of the highly dynamic system of modern languages in general and its individual areas at the turn of XX–XXI centuries.

The object sphere of phenomenological neolinguistics consists of elements of the logosphere (in particular, the linguistic innovative logosphere of computer existence) in the priority determinative dialectical interaction with the constructs of existence – space, time, substance, phenomenon, essence – corresponding to the object field “ontological neolinguistics”; constructs of knowledge/cognition – episteme, concept, concept – corresponding to the object field “epistemological neolinguistics”, and constructs of human consciousness/self-consciousness – identification, identity, individuality – corresponding to the object field “anthropological neolinguistics”.

This inquiry is based on the initial position on the phenomenological nature of computer lexical innovations of modern European and Oriental languages (namely, the ability to identify, embody and structure elements of the corresponding sphere of being), which enables and provides complex determinative interaction of different substratum and abstract parameters of the global language innovation logosphere of computer existence. In the process of research, the algorithm of ontospheric and anthropospheric paradigmatic systematization of general language innovative computer terms is introduced.

Within the phenomenological approach (E. Husserl, R. Ingarden, M. Mamardashvili, G. Shpet) [21; 31; 34; 42; 42; 56] global semiotic integration of macro- and microstructures of the language innovative logosphere of computer existence identified as provided and realized due to the deterministic interaction of multisubstrate (linguistic, spatio-spatial, essential, anthropological and social) parameters of this logosphere, given the significant synchronous density of rates and results of parallel development of verbal, ontological and anthropological planes of computer being. Logocentric perspective on computer verbal innovations of modern globalized languages determines their phenomenological nature through the identification of symbolic (structural-semantic) substrate of these linguistic innovations as an empirical source and result of manifestation of substantive characteristics of reality.

For deductive and inductive determination of types, volume, qualitative characteristics, and direction of dynamics of the content of units of the microstructure of Global innovative logosphere of computer being the elements of a method of conceptual analysis (R. Langacker) [13; 14] in combination with elements of a method of phenomenological reduction (E. Husserl, V. Babushkin, M. Heidegger) [24; 31; 54] are applied by the end-to-end epistemic deconstruction of the object of analysis (linguistic innovation unit) from the empirical sign substrate, which corresponds to the dialectical concept of “phenomenon”, through tiers of the intensional and the extensional of the content plane to the substantive characteristics of the referent, corresponding to the dialectical concept of “essence”.

The inquiry is centered the following core arguments:

- 1) the phenomenological nature of the linguistic innovative logosphere of the computer being presupposes an inseparable, mutual combination of its lingual and substantive (ontological, epistemic and anthropological) aspects in the vertical plane of the dyad phenomenon: essence mutual disclosure;
- 2) consolidated substantive characteristics of the macrostructure of the linguistic innovative logosphere of computer being determine the phenomenological specificity of the configuration in statics, end-to-end interaction and mobility of formal-semantic constituents of its microstructure in dynamics.

Identified and parameterized in the course of our study is a significant density and, to some extent, redundancy of innovative verbalization of the conceptual and semantic segment of language

linguistics in the field of computer being is, in our opinion, a specific (by extensional characteristics of newly formed language units) (term according to V. Karasyk [36, p. 279]) and communicative relevance (in terms of the concept of Z. Popova and I. Sternin [49, p. 275]) of this conceptual and semantic segment for the global language community. In this way, the significance of understanding the elements of computer reality for a specific language community can be inductively verified.

In turn, empirically clear and observable situational parallelism of the processes of emergence and development of a wide range of different substrate innovative elements of computer being:

- essential elements (space, time, substance),
- gnoseological elements (information, episteme, etc.), anthropological elements (existential state, type of identity, etc.),
- lingual correlates (language sign, language form, language meaning, language content)

determines the theoretical and methodological relevance of defining the problem of positioning this segment of linguistic reality – the general verbal innovations of the English language to denote elements, objects and phenomena of computer life, as special, specific features, consolidated, consistent and systemic type linguistic embodiment (modeling, picturing) of reality.

Substantive characteristics and features of the proposed type of object under study – the logosphere, in the most general sense, and in particular the linguistic innovative logosphere of computer existence determine the need to identify and parameterize the aspectualized object sphere of the methodological linguistic template of research within the general perspective of the study of complex linguistic phenomena – phenomenological neolinguistics.

Outside of component and, more broadly, conceptual analysis, there is usually an ontological level of abstraction of linguistic innovations, which corresponds to the essential elements that parameterize the structure of the ICTs content plane as an innovative and synchronously gnostic phenomenological correlate of different substrates. Such substantive elements, in fact, form the phenomenological basis of the ontological denotatum of ICTs.

Given the specific characteristics of the linguistic innovative logosphere of the CB, the identification in the structure of the ICTs content plane of the ontological denotatum reveals the phenomenological originality of the ICTs as a linguistic sign.

The dynamics of Global innovative computer logosphere are ways, directions and appropriate

language implementation mechanisms of qualitative changes in the content area of the projection of the conceptual nucleus of the Global innovative logosphere. Empirical identification of defined parameters of GICL dynamics is made possible due to the typological characteristics of the microstructure of Global innovative computer logosphere units – Innovative computer terminus (term-logos) of ICT.

The structure of the content of the innovative computer terminos in European and Oriental languages alike is distributed in the following sabers, and is consistent through a vertical ratio which satisfies the dialectical categories of “essence” → “phenomenon”:

1) ontological denotatum (OD) – a set of meaningful elements of exhaustive degree of substance and epistemic abstraction (phenomenologization attributes, parameters and properties of elements multi-substrat computer being) in the structure of meaning of an innovative computer terminos → 2) conceptual denotatum (CD) – a set of meaningful elements of median level of abstraction mediated by anthropogenic (subjective and collective) cognitive experiences of European and Oriental languages speakers in the area of interaction and use of computer technology, the projection area of GICL conceptual nucleus → 3) lingual denotatum (LD) – semantics of innovative computer terminos.

The “*substantive genome*” of a linguistic innovative computer terminology is a system of substantive elements in the structure of the meaning of the latter, phenomenologically manifested in the plane of the lingual substrate ICTs.

The meaningfully discrete unit of ontological denotatum for innovative computer terminos is perceived as a substanteme – the in-depth and essential element of the content substance of a computer verbal innovation that is identified both deductively and inductively. Deductive identification is by layering phenomenological diagnosis [21; 35; 47] of the content elements of the GICL microstructure parallel phenomenological reduction and content of computer elements to the definition of being “phenomenological points of intersection” – isomorphic or correlative content substant components. Inductively substanteme is identified through procedural component analysis and correlation of multi-level conceptual structures of the ICTs content.

Substanteme is a power indicator of the distribution of elements of the content plan function of a language innovative computer terminology, which attracts actual/implicit/potential services to

the ICTs meaning pattern. “Substant genome” is a phenomenologically identified essential “module” of ICTs meaning – the area of absolute convergence of qualitative characteristics of the element of the ICTs content plane and the corresponding qualitative possibilities of their actualization.

According to the nature of the dialectical consistent correlation of the tiers of the structure of the ICTs content plan within the opposition “essence/phenomenon”, where tier (1) “ontological denotatum” corresponds to the dialectical concept of “essence”, tier (3) “lingual denotatum” – the dialectical concept of “phenomenon”, the discrete elements of tier (3) of the ICTs content plane (seme) and the discrete elements of tier (1) of the ICTs content plane (substantemae) are isomorphic.

The principles of dependence of actual, implicit/potential, conceptual and substantive components of the content plan of a language innovative computer terminology can be represented in the form of the following conditional formula:

$$f(S) = (a^x b^y c^z n^n)^{|c_{1...n}|} (\alpha^\omega \omega^\alpha)^{|c_n|} = |c_{1...n}| \sqrt{|(abcn)^{xyzn}} \times |c_n| \sqrt{(\omega^\alpha \alpha^\omega)}$$

Where:

– $f()$ – ICTs content plane function, distribution categorizer of different-level elements of the ICTs content plane structure and types of connections and qualitative dependencies between them;

– n^n – categorizer of causative distribution type of multilevel elements of the ICTs content plane structure (connections and qualitative dependencies between them within the dialectical dyad of cause/effect);

– $|c_{1...n}|$ – categorizer of the phenomenological type of multilevel elements distribution of the ICTs content plane structure (connections and qualitative dependencies between them within the dialectical dyad essence/phenomenon);

– $|c_n|$ – the substantial module of the ICTs content plane, categorizer of absolute convertibility of qualitative characteristics of the ICTs content plan element and the corresponding qualitative potential of their actualization;

– S – the argument of the function of the ICTs content plan, dialectical unity of three parameters: 1) sapiencia – knowledge; 2) semantics – meaning; 3) signia – a sign;

– n – the discrete whole element of the ICTs content plan of indefinite ordinal positioning;

– $a + b + c + \dots n$ – set of relevant elements of value (corresponds to tier (3) “lingual denotatum” of the structure of the content plan of ICTs);

- $x + y + z + \dots + n$ – a set of conceptual elements of the ICTs content plane, mediated by the cognitive experience of language speakers (corresponds to the tier [2] ‘conceptual denotation’ of the structure of the ICTs content plane);

- α, ω – a set of implicit (available, but not fixed at the level of definition) / potential (predicted to be updated) elements of the ICTs content plane;

- $|e_{1\dots n}|$ – a set of “substantemae”, deep ontological elements of the ICTs content plane (corresponds to tier (1) “ontological denotatum” of the ICTs content plane structure).

An integrated derivative of the formula power elements –

$$F(S) = \{|e_1| \times |e_{1\dots n}| \times \alpha \omega\}$$

is a codification of the phenomenological embodiment of the ontological denotatum of the linguistic innovative computer terminos.

The dynamic interaction of the structural stages of the ICTs content plane within the linguistic innovative logosphere of computer being is characterized by the gradual expansion of the ontological denotatum, resulting in isolation/absorption/replacement, or partial isolation/absorption/replacement of anthropogenic parameters of the content plane conceptual nucleus onto the innovative logosphere of computer being (Fig. 1):

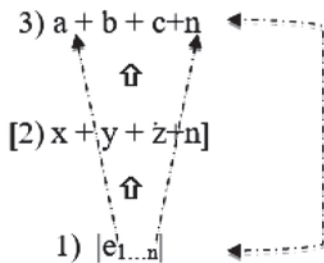

Fig. 1. Dynamic interaction of the structural tiers of ICTs content plane

⇒ direction of sequential interaction of the ICTs content plane structure layers; - - - - - → – dynamics direction of the ICTs content plane element

The highest indicator of representativeness at all levels of the microstructure of the content plane (from deep to surface) within the total sample of ICTs across European and Oriental languages reveal the following discrete substant elements:

- | TYPE OF SUBSTANCE: COMPUTER BEING |;
- | SUBSTANT QUALITY: TECHNOGENESIS |;
- | SUBSTANT DURATION: SPACE |;
- | SUBSTANT AFFILIATION: OBJECT OF COMPUTER BEING |.

The dynamic interaction of the structural stages of the ICTS content plan within the linguistic innovative logosphere of computer existence is characterized by the gradual expansion of the ontological denotation. Based on the example of the multilingual terminos *digital native* (Eng.) / *nativo digital* (Esp.) / *nativo digitale* (Ital.) / デジタル・ネイティブ (Jap.) / 数字原生 (Ch.) – the subject of computer being, born and raised in a world full of digital technologies – the direction of the dynamic interaction of multilevel elements of the ICTs content plane can be defined as follows (Fig. 2):

The *digital native* (Eng.) / *nativo digital* (Esp.) / *nativo digitale* (Ital.) / デジタル・ネイティブ (Jap.) / 数字原生 (Ch.) – unit is included in the synonymous series of multilingual ICTs, which show isomorphic static features and dynamic characteristics on all tiers of the structure of the internal form: *Net-genner* (Eng. Esp., Ital., Fr.) / ネットジェネナー / 淨發電 (Jap., Ch.), *script-kiddie* (Eng. Esp., Ital., Fr.) / スクリプトキディ / 脚本小子 (Jap., Ch.) etc.

Conventionally, the results of the dynamic interaction of multilevel elements of the content plan of multilingual ICTs *digital native* and its synonyms are as follows (Fig. 3):

As one can see, the vertical expansion of the ontological denotatum (1) elements of the given ICTs (substantemae $|e_1 + e_2 + e_3 \Rightarrow e_{3,1} = e_{3,2} = e_{3,3}|$) onto the content plane structural level of a lower tier of abstraction leads to qualitative transformations of the structure of the content plane of ICTS at the level of the conceptual denotatum (2) $[y^e_1 + e_3]$, which corresponds to the projection zone of the conceptual core of the logosphere on the innovation logosphere of CB.

These content plane transformations of the ICTs *digital native* (Eng.) / *nativo digital* (Esp.) / デジタル・ネイティブ (Jap.) are carried out due to: *dissipation* [$x = \text{PERSON}$]; *status adaptation* [$y = \text{SUBJECT}^e_1 = \text{SUBSTANT_TYPE}$]; *alternation PHYLOGENESIS = $e_{3,3} = \text{TECHNOGENESIS}$* ; *partial alternation*

of the elements of *conceptual denotatum* elements by elements of *ontological denotatum* – a set of ICTs substantemae: $|e_{3,1} = \text{PHYLOGENESIS} = e_{3,2} = \text{ONTOGENESIS} = e_{3,3} = \text{TECHNOGENESIS}|$). These transformations are manifested on the *lingual denotatum* tier of ICTs *digital native* (Eng.) / *nativo digital* (Esp.) / デジタル・ネイティブ (Jap.) (both end-to-end and independently) by the evident *cumulation of the proportion of ontological denotatum elements of the ICTs* (see highlighted areas in Fig. 3).

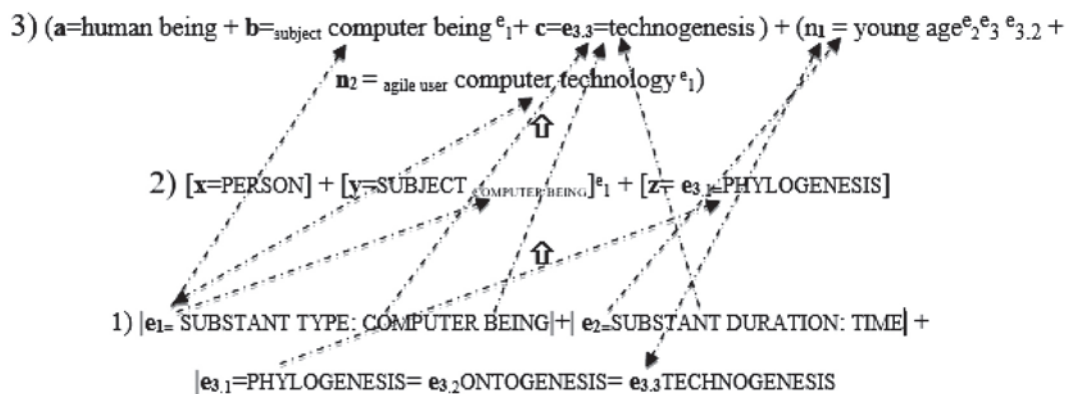

Fig. 2. Dynamic interaction of the ICTs content plane structural tiers

Where:

$a + b + c + \dots + n$ – a set of relevant elements of the ICTs content plane (corresponds to tier (3) “lingual denotatum” of the ICTS content plane structure);

$[x + y + z]$ – a set of conceptual elements of the ICTs content plane, mediated by the cognitive experience of native language speakers (corresponds to tier [2] “conceptual denotatum” of the ICTs content plane structure); n is a discrete integer element of the ICTs content plane of indefinite ordinal positioning;

$|e_1, e_2, \dots, e_n|$ – a set of “substantemae”, deep substantial elements of the ICTs content plane (corresponds to tier (1) “ontological denotatum” of the ICTs content plane structure);

\Rightarrow – direction of sequential interaction of the ICTs content plane structural layers;

\dashrightarrow – dynamics direction of the ICTs content plane element.

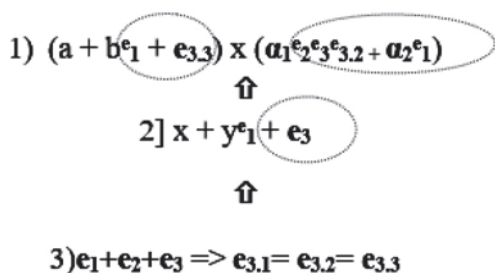

Fig. 3. Interaction results of the ICTs content plane structural tiers

Conclusions. Mosaic, simulation, and multidimensional approaches to understanding complex dynamic linguistic phenomena and entities, prioritized by this methodological context, allowed us to identify the ontological nature of computer lexical innovations of the European and Oriental languages

(namely, the ability to embody and structure elements of the relevant realm of life independently from the filter of human experience), which enables and provides a complex determinative interaction of multisubstrate (linguistic, existential and anthropological) parameters of the innovative logosphere of computer being.

The dynamic interaction of the structural stages of the ICTs content plane within the linguistic innovative logosphere of computer being is characterized by the expansion of the ontological denotatum, resulting in isolation/absorption/replacement, or partial isolation/absorption/replacement of anthropogenic parameters of the content plane, mediated by the subjective and collective cognitive experience of native speakers of globalized languages in the realm of functioning and use of computer technologies (the area of the conceptual core projection of the logosphere onto the innovative logosphere of computer being).

References:

1. Bell D. Social Framework of the Information Society. Oxford : Oxford U. Press, 1987. 315 p.
2. Davis E. Techgnosis: Myth, Magic and Mysticism in the Age of Information. New York : New York Publishers, Inc., 2001. 377 p.
3. Gelernter D. Virtual Realism. Oxford : Oxford University Press, 1998. 138 p.
4. Gunts E. Icon in stone and steel. *The Baltimore Sun*. 2000. Sept. 24, pp. 21–22.
5. Hamilton G. Virtual reality. *Business Week*. 1993, Issue 3, pp. 12–22.
6. Hausser R. Foundations of Computational Linguistics. Springer : Verlag Berlin Heidelberg, 1999. 534 p.
7. Heeter C. Implications of new interactive technologies for conceptualizing communication. *Media use in the information age*. Hillsdale, NJ : Erlbaum, 1989, pp. 85–108.
8. Heim M. Virtual Reality: Practice and Promice. LA : Wesport Publishers, 1994. 233 p.

9. Jacob W. What Dreams May Come. *Time*. 1998, Issue 18, pp. 29–32.
10. Johnson F. Shall I Compare Thee to a Swarm of Insects? Searching for the Essence of the World Wide Web. *The New York Times*. 2003. Pp. 10–12.
11. Knight S. Making authentic cultural and linguistic connections. *Hispania*. 1994, Vol. 77, pp. 289–294.
12. Lakoff G. Women, fire and dangerous things. Chicago : CUP, 1987. 614 p.
13. Langacker R. W. Cognitive Grammar. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford : Oxford Univ. Press, 2007, pp. 421–462.
14. Langacker R. W. Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar. Berlin & New York : Mouton de Gruyter, 1991. 395 p.
15. Makhachashvili R., Models and Digital Diagnostics Tools for the Innovative Polylingual Logosphere of Computer Being Dynamics. *Italian-Ukrainian Contrastive Studies: Linguistics, Literature, Translation. Monograph*. Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, Berlin, 2020. Pp. 99–124.
16. Makhachashvili R., Semenist I. ICT Thesaurus Modelling Recommendations (based on innovations of European and Oriental languages). *Studia Filologiczne*, 7, 2020, pp. 117–128.
17. Monnin A. Humanity and Digital Characters in Virtual Worlds: Crossing the Fictional Boundaries. *Posthumanity: Merger and Embodiment*. Oxford, UK : Inter-Disciplinary Press, 2010, pp. 126–131.
18. Nyce J. M. From Memex to Hypertext. New York : Kahn Publications, 1994. 472 p.
19. Searle J. Minds, Brains, and Science. Oxford : Oxford U. Press, 1984. 142 p.
20. Suler J. Human Becomes Electric. *From Books To Cyberspace Identities*. NC : NCU Press, 2009, pp. 21–25.
21. Zahavi D. Husserl's Phenomenology. Palo Alto : Stanford University Press, 2003. 312 p.
22. Андреева И. В. Ценностная картина мира как лингвистическая и философская категория. *Аналитика культурологии*. 2006, № 3, с. 14–21.
23. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. 277 с.
24. Бабушкин В. У. Феноменологическая философия науки – критический анализ. Москва : Наука, 1985. 246 с.
25. Баксанский О. Е., Кучер Е. Н. Когнитивное репрезентирование как механизм виртуализации реальности. *Виртуалистика: экзистенциальные и эпистемологические аспекты*. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. С. 262–285.
26. Бардина Н. В. Античная матрица нашей души. Одесса : Астропринт, 2009. 288 с.
27. Барт Р. Избранные работы. Семіотика: Поэтика. Москва : Прогресс, 1989. 616 с.
28. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1979. 424 с.
29. Борчиков С. А. Метафизика виртуальности. *Труды лаборатории виртуалистики*. 2000. Вып. 8. С. 29–33.
30. Будко В. В. Адекватность научного познания. Харьков : Логос, 1990. 154 с.
31. Гуссерль Э. Картезианские размышления. Санкт-Петербург : Наука, 2001. 516 с.
32. Девтерев И. В. Философский анализ феномена интерактивной научной деятельности в INTERNET (феноменологический, эвристический и прагматический аспекты). Киев, 2000. 188 с.
33. Єнікєєва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця XX – початку XXI століть). Київ, 2011. 438 с.
34. Ингарден Р. Введение в феноменологию Эдмунда Гуссерля. Москва : Дом интеллектуальной книги, 1999. 267 с.
35. Камша В. П., Камша Л. С., Камша Ю. В. Про кібернетику другого етапу НТР. *Складні системи і процеси*. 2010. № 1 (17). С. 25–41.
36. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
37. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. Одесса : Изд-во ОГУ, 1991. 121 с.
38. Кутырев В. А. Культура и технология: борьба миров. Москва : Прогресс-Традиция, 2001. 336 с.
39. Кутырев В. А. Пост-пред-гипер-контр-модернизм: концы и начала. *Вопросы философии*. 1998. № 5. С. 35–41.
40. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. Одесса : Латстар, 2002. 288 с.
41. Лосев А. Ф. Вещь и имя. *Бытие. Имя. Космос*. Москва : Мысль, 1993. С. 805–872.
42. Мамардашвили М. К., Пятигорский А. М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке. Москва : Школа, 1997. 216 с.
43. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию. Избр. ст., докл., выступ., интервью. Москва : Прогресс, 1999. 415 с.
44. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі. Харків : Константа, 2004. 292 с.
45. Мартинюк С. С. Метафізичні виміри людського буття. Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2001. 198 с.

46. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику. Москва : Флинта, 2007. 296 с.
47. Мерло-Понти М. Феноменология сприйняття. Київ : Український Центр духовної культури, 2001. 552 с.
48. Морозова А. К. Проблема значения в свете современных семантических теорий. *Вісник ХНУ*. 2004. № 635. С. 114–117.
49. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ, Восток-Запад, 2007. 315 с.
50. Потапенко С. І. Орієнтаційна семантика: дискурсивне втілення. *Вісник Львівського університету*. Вип. 52. 2011. С. 253–261.
51. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : монография. Киев : Фитосоциоцентр, 2000. 248 с.
52. Селиванова Е. А. Процессы неологизации в ракурсе динамики этносазнания. *Лексико-грамматические инновации в современных восточнославянских языках*. Днепропетровск : Пороги, 2007. С. 57–60.
53. Степанов Ю. С. В трёхмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, филологии, искусства. Москва : Наука, 1986. 336 с.
54. Хайдеггер М. Язык. Москва : Фолио, 2003. 374 с.
55. Шепель Ю. А. Міжгалузева термінологічна омонімія у сучасній англійській мові. Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2010. 335 с.
56. Шпет Г. Явление и смысл (Феноменология как основная наука и ее проблемы). Москва : Наука, 2001. 219 с.

Махачашвілі Р. К., Семеніст І. В. ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ГЛОБАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ЛОГОСФЕРИ КОМП'ЮТЕРНОГО БУТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТА СХІДНИХ МОВ)

Основна увага в роботі зосереджена на дослідженні феноменологічних передумов комплексної структуризації глобальної інноваційної лінгвістичної сфери сучасних цифрових технологій (Глобальна інноваційна логосфера комп'ютерного буття, яка конститується трансформативними неологічними шарами сучасних європейських та східних мов міжнародного спілкування – англійської, іспанської, французької, китайської, японської відповідно). Поглиблено досліджується проблема теоретичного та методологічного обґрунтування наскрізних принципів, напрямів, механізмів та результатів якісної динаміки лінгвістичних макро- та мікроструктур лексики в галузі комп'ютерного буття як консолідованого мовного об'єкта. Розгляд цього питання вимагає залучення феноменологічної перспективи вивчення складних лінгвістичних об'єктів, таких як Глобальна інноваційна логосфера комп'ютерного буття. Мозаїчний, симуляційний та багатовимірний підходи до розуміння складних динамічних лінгвістичних явищ та сутностей, визначені пріоритетом у цьому методологічному контексті, дозволили виявити онтологічну природу комп'ютерних лексичних інновацій європейських та східних мов (а саме здатність втілювати та структурувати елементи відповідної сфери життя, незалежно від фільтру людського досвіду), що фасилітує та забезпечує комплексну детермінаційну взаємодію мультисубстратних (лінгвістичних, екзистенціальних та антропологічних) параметрів інноваційної логосфери комп'ютерного буття. Динамічна взаємодія структурних щаблів площини змісту ІКТ у лінгвістичній інноваційній логосфері комп'ютерного буття характеризується експансією онтологічного денотата, що призводить до ізоляції/поглинання/заміщення або часткової ізоляції/поглинання/заміни антропогенних параметрів змістовної площини, опосередкованої суб'єктивним та колективним когнітивним досвідом носіїв глобалізованих мов у сфері функціонування та використання комп'ютерних технологій (сфери проєкції концептуального ядра логосфери на інноваційну логосферу комп'ютерного буття).

Ключові слова: глобальна інноваційна логосфера, комп'ютерне буття, інноваційний комп'ютерний термінос, феноменологічна неолінгвістика, європейські мови, східні мови.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-1/35>**Бабашова Халида Алаббас гызы**

Бакинский славянский университет

СООТНОСИТЕЛЬНОСТЬ ГЛАГОЛОВ ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ В СЛОЖНОМ СИНТАКСИЧЕСКОМ ЦЕЛОМ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ)

У статті розглядається функціонування дієслів минулого часу у складному синтаксичному цілому на основі російської та азербайджанської мов. Видово-часова кореляція – це сфера функціонування дієслівних форм у мовленні, сфера синтагматичних відносин дієслів у контексті. На основі співвідношення видово-часових форм дієслів речення ланцюговим зв'язком об'єднуються у складне синтаксичне ціле. Прикриті складні синтаксичні цілі – найпоширеніший тип висловлювання. Виділено механізм побудови зв'язного тексту, в якому важливу роль відіграє співвіднесення дієслів минулого часу. У цьому разі передаються співвідношення послідовності або одночасності між компонентами складного синтаксичного цілого. Також виділяють структури, в яких пов'язані минулі форми різних типів.

Мета статті – показати співвідносність дієслів минулого часу в складному синтаксичному цілому (ССЦ), компоненти якого – самостійні пропозиції – об'єднуються ланцюговим зв'язком.

Процедура і методи дослідження. Для вивчення зазначених мовних використовувалася порівняльний і когнітивний методи.

Проведене дослідження сприяє уточненню та оновленню проблематики вивчення співвідносних дієслів минулого часу в складному синтаксичному цілому (на матеріалі російської та азербайджанської мов) із метою його практичного застосування. Представлений матеріал зробить свій внесок у розроблення проблем семантики, синтаксису і порівняльної типології.

Проведений аналіз дає змогу говорити про наявність двох видів значень дієслівних форм часу – абсолютного і відносного, які необхідно, перш за все, рішуче відмежувати цей тип уживання дієслова від уживання відносного. З іншого боку, співвідносне вживання дієслівного часу, що виступає найважливішим структурним засобом у створенні різних типів синтаксичних конструкцій, не обмежується рамками окремого речення.

Ключові слова: складне синтаксичне ціле, дієслово, минулий час, видо-часова співвідносність, пропозиція, ланцюговий зв'язок.

Употребление временных форм глагола в разных синтаксических конструкциях непосредственно относится к теории соотносительности глагольного времени. По сути, эта теория, как и понятие «соотносительность», не нашла в лингвистической литературе достаточно полного освещения. Большинство исследователей различает два вида значений глагольных форм времени – абсолютное и относительное [2; 3]. Соотносительное употребление форм времени глагола включается ими в релятив как частный случай его проявления. Однако в литературе было отмечено, что соотносительное употребление времен глагола «не следует относить, как это ино-

гда делается, к так называемому синтаксическому релятиву» [8, с. 26].

При исследовании соотносительности глагольного времени необходимо, прежде всего, решительно отграничить этот тип употребления глагола от употребления относительного, возникающего преимущественно в определенных видах придаточных предикативных единиц. Видовременная соотносительность – это область функционирования глагольных форм в речи, область синтагматических отношений глаголов в контексте. Соотносительность реализуется в различных вариантах сочетаемости глагольных форм по их видовременному значению, при этом «глагольные

форми сохраняют присущие им абсолютные или относительные временные значения» [7, с. 103]. Соотносительное употребление глагольного времени, выступающее важнейшим структурным средством в создании разных типов синтаксических конструкций, не ограничивается рамками отдельного предложения.

Цепное ССЦ – самый распространенный тип высказывания в связной речи. В нем употребляются все формы глагольного времени, раскрываются их частные значения, их сочетательные способности, что обусловлено содержанием и стилистическим типом ССЦ. «Цепная связь предполагает размещение действий в виде «цепи» (ряда), но она вовсе не означает во всех случаях последовательное развитие событий» [9, с. 78]. Динамизм и статичность ССЦ зависят, прежде всего, от частных видовременных значений глагольных форм. Так, если в цепном ССЦ все сказуемые выражены глагольными формами прошедшего времени несовершенного вида с имперфектным значением, то это единство носит статичный характер. Как правило, в нем содержится описание предмета, явления, какой-либо ситуации. В таких ССЦ каждое последующее предложение или характеризует какую-нибудь одну сторону субъекта – объекта действия, или уточняет, конкретизирует предыдущее. Рассмотрим примеры:

Последние два дня *дул* сильный северо-западный ветер. Он ломал сучья деревьев и *носил* их по воздуху, как пылинки (В. Арсеньев. Дерсу Узала).

Целевая установка этого ССЦ – описать окружающую обстановку, а потому использовано имперфектное значение глагола прош. времени несов. вида с качественно-описательным оттенком. Описываемые действия располагаются в одной временной плоскости, и между компонентами сложного единства устанавливаются отношения одновременности.

Разъяренные Левка и Черня не *зевали*. Наседая со всей собачьей напористостью, они *впивались* зубами в зад зверя. Медведь в гневе *бросался* на собак. Так повторялось несколько раз (Г. Федосеев. Мы идем по восточному Саяну).

Сказуемое зачина здесь имеет обобщающий характер. Последующие сказуемые конкретизируют, уточняют действие, обозначенное им: они не *зевали*, то есть *впивались* в зверя, который, в свою очередь, *бросался* на собак. Так, глагольными формами прош. вр. несов. вида с имперфектным значением устанавливается одновременность действий, принадлежащих разным субъектам. Концовка сложного единства замыкает синтак-

сическую группу предложений с указанием на неоднократную повторяемость названных здесь действий.

В лингвистической литературе утвердилось мнение, что формы прош. несов. вида в русском языке не устанавливают «никакой синтаксической перспективы в последовательном развитии действий или в их смене, в их соотношениях» [4, с. 557], что это формы не рассказа, а описания. Анализ ССЦ показал, что в некоторых сравнительно редких случаях сочетанием форм прош. вр. сов. и несов. вида передаются отношения последовательности между компонентами. Например:

Дмитрий Степанович засопел, закуривая папиросу. Даша вытащила у него из пальцев Катина письмо и ушла к себе. Он же некоторое время еще что-то *доказывал*, *ходил*, хлопая дверями, по большой, наполовину пустой квартире с крашеными полами, затем уехал на дачу (А. Толстой. Хождение по мукам).

Это ССЦ по своему содержанию относится к повествовательному стилистическому типу. Глагольными формами времени отражаются реально происшедшие события в хронологической последовательности. Формы прош. несов. в сочетании с формами прош. сов. с аористическим значением также приобретают аористическое значение. Они указывают на неоднократность, регулярную повторяемость действия, но в ограниченном отрезке прошлого, поэтому, как правило, перед глаголом прош. несов. употребляются лексические показатели времени (обстоятельственные слова): в данном примере – *некоторое время*, *еще*. Наречие *затем* перед формой прош. сов. еще яснее очерчивает переход от одного действия к другому.

Важную роль в выражении последовательности сочетанием указанных форм играет смысл ССЦ, лексическое значение самих глаголов. Таким образом, аористическое значение прош. несов. вскрывается наиболее отчетливо лишь в широком контексте, каким является ССЦ [5, с. 88].

Впереди *шагал* в сдвинутой на затылок папахе, в расстегнутой ватной куртке Марков. Обращаясь к едва поспевающему за ним штабному полковнику, он *ругался* и *сволочился* по адресу высшего командования. Он *перескочил* через канаву, *поднял* нагайку и, обернувшись к растянутой по зеленому полю колонне, *скомандовал*, – от крика *надулись* жилы на его шее (А. Толстой. Хождение по мукам).

В этом ССЦ описательная часть (первые два компонента) заканчивается повествовательной

концовкой. Переход от описания к повествованию оформляется сменой видовременных глагольных форм. Временные отношения совместности действий, установленные имперфектным значением прош. несов., обрываются отношениями последовательности, созданными аористическим значением прошедшего несовершенного.

В некоторых описательных цепных ССЦ имперфектные по значению глагольные формы могут сочетаться с глаголами прош. вр. сов. вида в перфектном значении. В лингвистических исследованиях по глаголу указывается на двойственность перфектного значения в современном русском языке. «С одной стороны, обозначается состояние как результат предшествующего действия, а с другой – само это действие» [3, с. 90]. Отсюда – двоякая временная соотносительность: «само действие относится к предшествующему временному плану, а его результат – к последующему» [3, с. 90]. Поэтому форма перфекта свободно сочетается с формами наст. несов., а также с формами страдательных причастий, кратких и полных прилагательных в роли сказуемого. За пределами одного предложения в рамках ССЦ возникает возможность сочетания форм перфекта и имперфекта, например:

Наконец *обрушился* ливень. Серые потоки неслись на взлохмаченный парк. Ливень гудел, набирая свою силу. Под его успокоительный шум мы *разошлись* по своим комнатам и крепко *уснули* (К. Паустовский. Повесть о жизни).

Сказуемое зачина в форме перфекта рисует действие в прошлом, а его результат относится не к плану настоящего, а к плану прошлого, который очерчен сказуемыми последующих двух компонентов в форме прош. несов. с имперфектно-описательным значением. Они уточняют сказуемое зачина, раскрывают основное содержание всего сложного единства. Характерно, что и в концовке данного ССЦ глагольные формы имеют перфектное значение. Такое перфектное обрамление имперфектных предложений служит грамматическим средством организации сложного единства. Сочетание указанных форм с данными видовременными значениями создает отношения одновременности между компонентами.

Действительно, ССЦ рисуют «картину действительности во всем многообразии ее деталей, в их взаимосвязи и переплетении» [6, с. 76]. Выбор временной формы глагола одного предложения зависит от временного отношения между процессами, выражаемыми глаголами этого и других предложений, входящих в состав ССЦ.

В. В. Виноградов особо отмечал, что относительное употребление временных форм связано с выражением значения «одновременности, предшествования или последовательности по отношению к другой глагольной форме в составе сложного синтаксического целого» [4, с. 569].

В азербайджанском языке предшествование в плане настоящего выражается формой перфекта, а предшествование в плане прошедшего – формой плюсквамперфекта.

Перфект в азербайджанском языке выражает относительное значение предшествования в плане настоящего. Повествование ведется в настоящем времени, а форма перфекта передает действие, совершившееся в прошлом, но связанное с настоящим и являющееся причиной того следствия, о котором повествуется. Употребление перфекта в значении предшествования в плане настоящего исходит из его видового значения результативности. Например:

Bağışlayın, doktor, sizdən bir ricam var. Mən bütün bu prktiki işlərə davam edirəm, qızdırma ilə mübarizə aparmaq üçün rayonda olmuşam. Mən sizdən rica etmək istəyirəm, əgər mümkünsə (С.Саббарлі).

В данном отрывке видовое значение перфекта переплетается со значением предшествования. Действие, выраженное перфектом *olmuşam*, является причиной, которая предшествует следствию *istəyirəm*.

Плюсквамперфект выражает относительное значение предшествования в плане прошедшего. Это ведущее значение данной формы, которая обозначает действие «совершившееся раньше, предшествовавшее данному моменту, другому моменту, другому действию или вообще происходившее в определенный момент прошлого» [1, с. 446]. Например:

Günorta azanında qonaqlar dağıldı. Məmmədhəsən ağa Vaqifi, Mirzə Əliməmmədi və Ohan keşişi nahara saxladı. Yemək otağına keçdilər. Otağın ortasında xalının üstünə qələmkar süfrə və ətrafına ipək döşəklər salınmışdı (Y.V.Çəmənəminli).

В данном примере повествование ведется в форме прошедшего законченного *dağıldı, saxladı, keçdilər*, а действие, предшествующее этим событиям, передается формой плюсквамперфекта.

ССЦ являются весьма благоприятным фоном для выражения относительного значения одновременности в азербайджанском языке, так как в отдельных предложениях эта одновременность превращается лишь в последовательность действий. Например:

Lələ ayağa durmadı və Şahin hüzurunda yenidən başını yerə vurmağa davam etdi. Bu zaman şah özü

yerindən durub qalxdı. Lələyə tərəf gəldi, hər iki əli ilə tutdu. Lələnin hıçqırığından qalxıb-enən çiyinlərindən qaldırdı (K. Abdulla).

В этом отрывке действия *durmadi*, *davam etdi*, *qalxdı* протекают одновременно, но на уровне отдельных предложений речь идет о законченных однократных действиях, передающих последовательное перечисление.

В грамматической литературе такое употребление иногда называется абсолютным с дополнительной относительной ориентацией [6, с. 113–114], поскольку временные формы в отдельных предложениях подобных синтаксических конструкций передают значение абсолютное, т. е. грамматическое значение форм выступает как абсолютное, однако сочетание их имеет относительную ориентацию, передает значение одновременности. Абсолютное значение прошед-

шего времени сочетается в таких случаях с дополнительным значением одновременности.

Сочетание прошедших времен разных видов обусловлено содержанием ССЦ, коммуникативными целями. Употребление глаголов прошедшего времени в ССЦ – это один из случаев соотносительного употребления глагольного времени вообще, сущность которого заключается в наличии связи между соотносимыми явлениями (действиями), в уподоблении одной глагольной формы другой или же в поддержании всеми глагольными формами одного и того же видовременного значения. Изучение употребления глагольных форм времени в широком контексте обогащает, с одной стороны, учение о категории времени глагола, с другой – раскрывает богатые возможности их в речевом функционировании.

Список литературы:

1. Abdullayev K. M. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı : Mütərcim, 2012.
2. Axundov A. A. Feilin zamanları. Bakı : ADU, 1961.
3. Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст. Ленинград : Наука, 1971.
4. Виноградов В. В. Русский язык о грамматическом учении о слове. Москва : Высшая школа, 1972.
5. Гришко Ф. Т. К значению форм прошедшего несовершенного в современном русском литературном языке. *Русский язык в школе*. 1964. № 4. С. 88–90.
6. Инфантова Г. Г. Современные тенденции реализации текстовых категорий цельности, связности и расчлененности. *Филологические науки*. 2008. № 6. С. 74–78.
7. Карпухин С. А. Русский глагольный вид в языковом сознании. *Русский язык в школе*. 2004. № 3. С. 100–108.
8. Кржижкова Е. Некоторые проблемы изучения категории времени в современном русском языке. *Вопросы языкознания*. 1962. № 3. С. 24–30.
9. Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика (сложное синтаксическое целое). Москва : Высшая школа, 1973.

Babashova Khalida Alabbas. RELATIVITY OF THE VERBS OF THE PAST TIME IN A COMPLEX SYNTACTIC WHOLE (ON THE MATERIAL OF RUSSIAN AND AZERBAIJAN LANGUAGES)

The article discusses the functioning of past tense verbs in a complex syntactic whole based on the material of the Russian and Azerbaijani languages. Species-temporal correlation is the area of functioning of verb forms in speech, the area of syntagmatic relations of verbs in context. On the basis of the correlation of the species-temporal forms of verbs, sentences are combined into a complex syntactic whole by a chain connection. Chained complex syntactic wholes are the most common type of utterance. The mechanism of constructing a coherent text is highlighted, in which the correlation of past tense verbs plays an important role. In this case, relations of sequence or simultaneity between the components of a complex syntactic whole are transmitted. Structures in which past forms of different types are related are also distinguished.

Procedure and research methods. Comparative and cognitive methods were used to study these languages.

The conducted research helps to clarify and update the problems of studying the relative verbs of the past tense in complex syntactic whole (on the material of Russian and Azerbaijani languages) for the purpose of its practical application. The presented material will contribute to the development of problems of semantics, syntax and comparative typology.

The analysis performed allows us to speak about the presence of two types of meanings of the verb forms of tense – the absolute and the relative, which must first of all be decisively distinguish this type of use of the verb from the use of the relative. On the other hand, the relational use of the verb tense, which is the most important structural means in creating different types of syntactic constructions, is not limited to the framework of a single sentence.

Key words: complex syntactic whole, verb, past tense, species-temporal correlation, sentence, chain connection.

Байрамова Илаха Алиасхаб гызы

Азербайджанский университет языков

ПОЛОЖИТЕЛЬНАЯ СТЕПЕНЬ СРАВНЕНИЯ КАК НОМИНАЛЬНАЯ ФОРМА ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО

Статтю присвячено ступеню порівняння прикметників у німецькій і азербайджанській мовах. Кожна частина мови має початкову – іменну форму. Для іменників це відмінкова форма, а для дієслів – форма інфінітива. Для прикметників – це форма ступеня порівняння. Одні автори сприймають її як звичайну, базову форму, інші – як звичайну ступінь. У цій статті розглядаються деякі з найбільш спірних питань.

Незалежно від того, до якої мовної сім'ї або групи належить мова, позитивна/звичайна ступінь, яка становить основну частину компаративного поля прикметника, має універсальну характеристику і специфічна для кожної мови.

Звичайний ступінь – це основна ступінь порівняння прикметника, яка служить для вираження рівності між позитивною ознакою й якостями, які вважаються основними під час порівняння двох однорідних ознак.

Семантична ознака прикметника переважно виражається позитивно в компаративному полі, кількісні зміни якості й ознаки по відношенню до інших ступенями порівняння формуються на основі базового компонента.

Особливістю ступенів порівняння прикметника є, перш за все, ставлення одне до одного предметів однієї ознаки й якості.

Із цієї причини серед сучасних лінгвістів немає єдиної думки про звичайний ступінь прикметника. Деякі з них першими оцінюють звичайний ступінь у класифікації ступенів прикметників, тоді як інші пояснюють її як вихідне положення, а не як ступінь прикметника. Ось чому звичайний ступінь не відноситься до порівняльних ступенів прикметника.

Це показує, що у звичайній мірі немає абсолютної межі. Немає ніяких ознак цього ступеня. Тому всі прикметники, що не мають ознак ступеню, вважаються нормальними. Цей ступінь іноді називають нульовим.

Порівняння показує, що незалежно від того, до якої мовної сім'ї або групи належить мова, позитивна/звичайна ступінь, основна складова частина компаративного поля прикметника має універсальний характер і специфічна для кожної мови.

Ключові слова: прикметник, ступінь прикметника, компаративне поле, позитивна ступінь, порівняння, зміна, семантичне поле.

Изменение прилагательных по степени – это явление, связанное с группой (качество, относительность, принадлежность), к семантическому признаку которой они принадлежат. Эта особенность в основном относится к качественным прилагательным. Напр.: *die schöne Stadt, die schönere Stadt, die schönste Stadt*.

Обычные прилагательные не указывают на отношение объекта к другим объектам, но играют решающую роль в определении других степеней как основного компонента компаративного поля. Именно по этой базовой форме, принятой за норму прилагательного, уточняются характеристики других степеней признака и качества прилагательного. Таким образом, как в немецком, так и в азербайджанском языках эта форма прилагательного выступает в качестве основной конституенты его

компаративного поля. Существование этой формы гарантирует существование других форм степеней. Напр.: *göy-göyümtül-gömgöy, turş-turştəhər-tumturş, hoch-höher-am höchsten (der, die, das höchste), streng-strenger-am strengsten (der, die das strengste)* и др.

Из примеров видно, что в сравнительном азербайджанском и немецком языках сравнительные степени прилагательного создаются синтетическими и аналитическими методами, но они не используются в выражении обычной формы. В этом случае признак и качество выражаются самим прилагательным. Скорее, признак и качество, присущие предмету или явлению, находят свое выражение в абстрактном значении прилагательного. Напр.: *Der Mantel ist kurz. Paltó qısadır*.

В обоих языках прилагательное *qısa/kurz*, что означает признак пальто, представляет собой

абстрактное значение, принятое говорящим для выражения этого признака.

В. Юнг считает, что основная форма прилагательного (Grundform) является основной степенью компаративного поля [6, с. 172]. Эта степень прилагательного указывает на равенство признаков у сравниваемых предметов. Для этого используются немецкие слова «so ... wie», «ebenso ... wie». Напр.: *Die Produktion ist so groß wie im vorigen Jahr.* (Урожай такой же, как в прошлом году). Здесь говорящий использовал выражение «so groß wie», чтобы связать прилагательное «groß» со словами «so ... wie», обозначающими сравнение. В предложении выражалось мнение, что качество производства предыдущего года было столь же высоким по количеству на момент говорения. Прилагательное «groß» указывает на то, что признак имеет ту же форму, то есть без изменений. В отличие от В. Юнга в грамматике Duden добавлены слова «ebenso, genauso, geradeso» и т. д. к словам, используемым для сравнения с обычной формой прилагательного. В этих сравнениях выражается одинаковая степень двух характеристик одного пола. Напр.: *Er ist ebenso dumm wie Karl.* О, Karl kimi (tək) səfəhdır.

Степень равенства признаков предметов можно отрицать. Напр.: *Er ist nicht so dumm, wie Karl.* Meine Mutter kocht leider nicht so gut wie meine Oma. В этом случае перед частицей «so» стоит отрицательное слово *nicht*.

Анализ языкового материала показывает, что в азербайджанском языке в таких предложениях после прилагательного употребляется слово отрицание. Напр.: *O, Karl kimi səfəh deyil.*

Такая разница как в азербайджанском, так и в немецком языках позволяет говорить о том, что оба сравниваемые глупы. Однако его глупость либо имеет динамический рост, либо слаба по сравнению с Карлом. Однако это не значит, что кто-либо из них приближается к признаку «умный» в противостоянии «глупый и умный» и создает с этим компаративное поле. Поэтому фраза «Чарльз умен» не отражает реальности.

Грамматика Duden гласит, что частица «so» может и не употребляться в формальных сравнениях на немецком языке. *Er ist (so) hart wie Stahl;* (O, polad kimi möhkəmdir.) *So kalt wie Eis.* (Buz kimi soyuq) *Schlau wie ein Fuchs* (Tülkü kimi hiyləgər).

Измененная форма этой структуры обнаруживается в поэтическом выражении. Напр.: *wie Schnee so weiß.*

Е. Шендельс считает, что базовая степень обычно не сопоставляется [10, с. 197]. Однако

с его мнением нельзя согласиться, потому что сама базовая степень (обычная степень) известна через сравнения. В той же работе далее отмечается, что положительная степень создает базовую степень и выражает либо равенство, либо неравенство (в слове отрицания) в сравнении двух признаков. Однако для сравнения должна использоваться на немецком языке с союзами положительной степени. Напр.: *Unsere Produktion ist so groß wie die des zugehörigen Werkes.*

В структурных выражениях «doppelt, dreifach, dreimal + so + прилагательное» использование обоих слов сравнения «wie» и «als» для выражения сравнения можно считать правильным: *doppelt groß wie/als*. Отмечается, что один из однородных признаков в два раза выше другого. Скорее становится очевидным количественное неравенство признака. Напр.: *Meine Wohnung ist doppelt so groß wie/als deine.* (Mənim mənzilim sənin mənzilindən iki dəfə böyükdür.). Конечно, есть разница между количественными показателями признака предмета. Анализ показывает, что в некоторых случаях прилагательное используется в обоих языках для обозначения количественного изменения признака предмета или явления, но оно указывает на равенство, а не на то, является ли признак количественно низкого или высокого уровня. То есть прилагательное употребляется в положительной степени. Для сравнения, когда мы говорим «равенство», мы подразумеваем количественный показатель качества посредством «elə» и «onun kimi». Однако при сравнении признаков состояние двух возможных неравенств выражается как «больше чем это» или «меньше чем это». Это указывает на то, что один из двух признаков и качеств, включенных в область сравнения, может быть выше или ниже другого в течение определенного периода времени. Конечно, на уровне сравнения точка совпадения количественных показателей качества (уменьшение большего, увеличение меньшего) в этом сравнении показывает, что равенство нейтрализует различие. То есть если точка равенства признака обозначается буквой *a*, а сравниваемый признак – буквой *b*, то в результате сопоставления признака и качества мы получаем формулу нейтрализации $a = b$.

О. Есперсен, внесший особый вклад в изучение германистики, выступает против включения обычной степени (положительной) в список степеней сравнения, говоря о сравнительных степенях прилагательного, которые составляют основу компаративного поля прилагательного. Он отмечает, что в большинстве учебников грамматики,

как правило, есть три степени прилагательных: обычные, сравнительные и превосходные. Однако если мы посмотрим на эту систему более логично, нам не нужно слишком много думать о невозможности называть «обычную степень» «сравнительной степенью», потому что если мы назовем лошадь «qosa», а книгу «köhnə», мы не сравниваем их ни с какой другой лошадью или книгой.

Однако О. Есперсен еще раз подчеркивает, что состав компаративного поля должен быть однородным. Это означает, что однородные предметы и события либо равны, либо неравны с точки зрения однородности. Это сходство или различие создает поле относительной степени определенного признака.

Новое качество, определенное в компаративном поле, заменяет характерный признак предмета. Когда мы говорим об исходном положении, мы в первую очередь имеем в виду состояние признака и качества в основной форме прилагательного (положительная степень). Несомненно, компаративное поле в языке проявляется на разных уровнях. В этом смысле необходимо согласиться с тем, что общие компаративные прилагательные принципиально отличаются от компаративности, выражаемой формами степеней сравнения.

Как отмечают Л. Р. Зиндер и Т. В. Строева, одной из грамматических категорий, характеризующих прилагательное в немецком языке, является категория степеней сравнения. Это проявляется на трех уровнях: обычном, сравнительном и превосходном. По их мнению, в обычной степени признак прилагательного не обязательно означает сравнение с признаком других предметов.

В обоих сопоставимых языках независимо от того, к какой группе принадлежит прилагательное, каждое из них употребляется в положительной степени, указывая на то, что признак и качество предмета и явления находятся в обычной форме. С точки зрения семантической относительности прилагательные, обозначающие материальный признак, выражают качество и являются качественными прилагательными [7, с. 147]. Как правило, такого рода прилагательные не меняются по степени сравнения. Напр.: *hölzerne Bank (taxta oturacaq), goldene Uhr (qızıl saat)*. Семантика основных морфем прилагательных «holzern and golden» в этих выражениях не указывает на связь между двумя предметами. Между прилагательным и предметом существует внутренняя связь, а не внешняя. На самом деле в этих сочетаниях «Holz and Gold» не рассматриваются как разные вещи, как «Bank» и «Uhr». Holz и Gold представляют собой материал

сиденья и часов и находятся в тесном контакте с обозначенными ими предметами. В. Адмони считает, что прилагательные (tot, blind), определяющие какое-либо явление, но не разделенные на степени, не меняются по степени. На основании анализа прилагательных, употребляемых в немецком языке, можно сказать, что следующие прилагательные относятся к группе прилагательных, которые вообще не меняются по степени. *Blind, blöd (qanmaz), dicht, echt, fest, fett, feucht, glatt, heiß, laut, leicht, leise, mild, müde, nett, rasch, sanft, satt, schlecht, spitz, stolz, tot, weise, wild, zart*. Однако при употреблении в переносном смысле правило нарушается. Напр.: *Du bist mir der toteste Gesell. Ich bin toter als alle ihre Toten*.

И в первом, и во втором предложениях прилагательное «tot» варьируется по степени, потому что оно выражает переносное значение («tote» – в превосходной степени, «toter» – в сравнительной степени).

Это основная степень сравнения положительного прилагательного (Grundstufe) [5, с. 272]. Она служит для выражения равенства между положительным признаком и качествами, которые считаются основной степенью при сравнении двух однородных признаков. Р. Конрад также резюмирует свое мнение о положительной форме прилагательного, что такая базовая форма прилагательного (Grundform) является основой компаративности прилагательного. Используя сравнительное слово «wie», предметы сравниваются на равных с положительным. Напр.: *Dieses Buch ist ebenso neu wie das erste. (Bu kitab da birinci kimi yenidir.)* Сравнимые качества пересекаются, уменьшаясь или увеличиваясь, таким образом, что эта точка считается точкой равенства признаков и качеств. Напр.: *Meine Mutter ist so alt wie deine*. Когда это предложение также выражается как «Deine Mutter ist so alt wie meine», хотя структура предложения изменяется, признак сравниваемых остается прежним. В этом случае прилагательное, обозначающее признак и качество, положительно используется между компонентами союза «so ... wie». Когда неравенство признака выражается на немецком языке, прилагательное употребляется как отрицание. Напр.: *Berlin ist nicht so groß wie Berlin. (Bonn Berlin kimi büyük deyil.)* Здесь groß хотя обозначает дифференцию признака по количеству, употреблено в положительной степени.

Комментируя характеристики степеней прилагательного в немецкой лингвистике, Й. Шендельс отмечает, что есть прилагательные, которые остаются неизменными в зависимости от

степени, то есть положительно используются как основная форма прилагательного. Сюда входят прилагательные с разными характерными признаками и качествами. Напр.: *gestrig, heutig, jährlich, täglich, stählern, seiden, wollen, englisch, russisch, deutsch, aserbajdschanisch, taub, stumm, blind, tot, ganz, lila, rosa, orange* и т. д. [10, с. 196].

Как указывает Г. Хельбиг, качественные прилагательные, обозначающие материал предмета в переносном смысле, также могут использоваться как сказуемое. Напр.: *Sein Wille ist eisern. (Wie aus Eisen.)* [5, с. 281].

Таким образом, при употреблении в качестве определения можно сослаться на прилагательные, которые имеют изменяемые признаки предметов, но не варьируются по степени сравнения:

– прилагательные, обозначающие принадлежность. *Die staatliche Arztpraxis (ärztlich, schulisch, betrieblich* и т. д.);

– прилагательные, указывающие на происхождение: *der bulgarische Wein, die sutamerikanischen Indianer* и т. д.;

– прилагательные, обозначающие время и пространство: *gestrig, heutig, hiesig, dortig* и т. д.;

– порядковые числительные: *der zehnte Jahrestag, das hundertste Experiment* и т. д. [5, с. 281].

Из примеров видно, что такие прилагательные чаще всего употребляются в положительном смысле. Только эти прилагательные могут быть варьироваться по степени сравнения, если они используются в переносном смысле.

Иногда в обычной речи положительная форма прилагательного используется для выражения экспрессивности. Напр.:

Mein liebes, liebes Mädchen

Der viele, viele Schnee,

Die lange, lange Straße lang.

В этой функции повторяется прилагательное (*Liebes, Liebes*).

В сочетании «*mehr als + прилагательное*» [10, с. 199–200] положительная форма прилагательного приближается к компаративному значению. Напр.: *Ich bin mehr als satt.*

Производные прилагательные с суффиксом *-haft, -isch, -ig*, употребляемые в положительной степени, сравниваются по их значениям. Напр.: *eine bärenhafte Gestalt; mein bärischer; bulliger Onkel.*

В то время как семантический признак прилагательного в своей основной степени выражается положительно в компаративном поле, количественные изменения качества и признака по отношению к другим степеням сравнения формируются на основе базового компонента. Напр.:

1. *Bütün bu uzaq xatirələr bir ilıqlıq gətirdi; bir sevinc gətirdi; Mahmud o ağ çiçəyin ətrini duydu, o isti təndir çörəyinin iyini və dadını hiss etdi, o cıqqılı cücənin həyatdakı ilk civiltisini eşitdi və bu vaxt ...*

2. *Ziyad xan ən gizli işləri, ən böyük etibar tələb edən tədbirləri Bayandur bəyin əli ilə görürdü.*

В первом из этих двух предложений прилагательные, выражающие количественные показатели качества предмета и явления (*uzaq, ağ, isti, cıqqılı, ilk*), употреблены в положительной степени. Во втором предложении прилагательные «*ən gizli*» и «*ən böyük*» даны в превосходной степени в отличие от первого. Для этого в соответствии с грамматической системой языка использовались базовый компонент прилагательных (*gizli, böyük*) и частица «*ən*».

Анализируя категорию прилагательных в азербайджанском языке, О. Мусаев считает, что в азербайджанском языке, как и в некоторых языках (например, английском), прилагательное не имеет особых средств выражения. Однако аналитическая морфема «*kimi*» используется при сравнении предметов одинакового качества. Эта морфема стоит перед прилагательным в обычной степени. Напр.: *Bu roman o roman kimi maraqlı deyil. Bu küçə bizim küçə kimi geniş və işıqlıdır* и т. д.

М. Гусейнзаде в книге «Современный азербайджанский язык. Морфология», изданной в 2007 г., утверждает, что обычная степень отличается от других степеней как по содержанию, так и по форме тем, что она является критерием для всех степеней. Прилагательные в обычной степени выражают нормальное качество, признак, цвет и т. д. Другие степени имеют разные названия в зависимости от общей ситуации; то есть они отличаются от обычных как по форме, так и по содержанию. Итак, степень определения прилагательного в обычной степени имеет обычную форму: *böyük dağ, böyük şəhər, böyük qardaş* [1, с. 79]. Таким образом, М. Гусейнзаде показывает, что обычная степень отличается от других степеней как по содержанию, так и по форме, что считается критерием для всех степеней.

Однако в этом пояснении не ясно то, что автор не раскрывает показатели качества и признаков, механизм определения границ в компаративном поле, а точнее, говоря «большой город», по словам М. Гусейнзаде, неизвестно, в какой точке начинается «обычное состояние» качества «большого» и где оно заканчивается.

Особенностью степеней сравнения прилагательного является, прежде всего, отношение друг к другу предметов одного признака и качества.

Однако в дополнение к этой идее можно сказать, что превосходство одного предмета над другим по признаку или качеству определяется не только их отношением друг к другу. Это также возникает из-за взаимосвязи между качеством или признаком сравниваемых предметов.

Роль положительной степени, которую мы считаем базовым компонентом компаративного поля, немаловажна в определении этих отношений.

Аналогичное мнение можно найти в работе Х. Мирзазаде. Он также считает, что обычная степень прилагательного указывает на обычное состояние качества и признака предмета. В азербайджанском языке нет формального признака обычной степени. Обычная степень прилагательного обычно считается единицей измерения других степеней [3, с. 150]. В этом объяснении также остается неясным вопрос о том, как определить саму обычную степень. Это показывает, что все прилагательные, входящие в лексическую структуру языка, в обычной степени. На этом основаны другие формы степени сравнения. Анализ показывает, что лингвисты однозначно показывают, что обычная степень (положительная) – универсальная черта прилагательного для всех языков. Другие степени определяются по отношению к базовому компоненту в зависимости от того, уменьшаются ли признак и качество или увеличиваются по количеству.

Об обычной степени прилагательного академик В. В. Виноградов пишет, что в современной грамматической теории сравнения степеней прилагательного не до конца понятна, прежде всего, сама терминология, особенно наименование обычной степени [8, с. 243].

По этой причине среди современных лингвистов нет единого мнения об обычной степени прилагательного. Некоторые из них первыми оценивают обычную степень в классификации степеней прилагательных, в то время как другие объясняют ее как исходное положение, а не как степень прилагательного. Вот почему обычная степень не относится к сравнительным степеням прилагательного.

А. Г. Эйвазов также отмечал, что обычная форма прилагательных – это лишь полное проявление признака и качества без какого-либо сравнительного отношения. Поэтому в классификации степеней прилагательного целесообразно сначала показать обычную форму признака. Другой источник утверждает, что в азербайджанском языке нет особого признака в переносном значении, образующего обычную степень прилагательного. Эта

степень считается началом других степеней, первого типа [4, с. 66]. Итак, прилагательные без признаков степени – это обычные прилагательные, например *yağlı, yaşıl, hündür, dəli, boz* и т. д.

Похожее объяснение дано в работе Г. Кязимова «Современный азербайджанский язык. Морфология». Он пишет, что обычная степень прилагательного – это неопределенная степень, не имеет меры степени. Другими словами, признаки и качества обычных прилагательных находятся на нормальном уровне. Следовательно, эта степень менее или более отражающая, потому что видимая глазом, воспринимаемая органами чувств. Признаки и качества, выражаемые этой степенью, относительны и условны. Например, мы считаем прилагательные *черные, сладкий и красные* обычными прилагательными. На самом деле не существует точной и абсолютной меры качества признака, выражаемого словами *черный, красный, сладкий*.

Итак, два белых листа, две красные материи, два сладких фрукта – они должны более или менее отличаться друг от друга и даже отличаются. Однако, поскольку разница в признаке и качестве незаметна и мы не можем различить их невооруженным глазом, мы называем оба листа белыми, обе материи – красными, а оба фрукта – сладкими [2, с. 119].

Это показывает, что у обычной степени нет абсолютного предела. Нет никаких признаков этой степени, поэтому все прилагательные, не имеющие признака степени, считаются обычными. Эту степень иногда называют нулевой.

Работа «Современный азербайджанский язык. Морфология» показывает, что не все лингвисты одинаково относятся к обычной степени прилагательного. Показано даже, что эта степень не входит в состав прилагательных. Если между одинаковыми сравниваемыми признаками нет разницы, больше нет необходимости говорить о степенях.

Итак, когда мы говорим о степенях, мы говорим о разнице между этими степенями. В этом случае нет обычной степени. Однако в языке есть слова, которые не выражают меньшинства или большинства и воспринимаются как лексическая единица. Скорее, отношение большинства прилагательных в лексике языка к степеням нейтральное. Изменение признака и качества (изменение в какой степени) происходит в сравнении с этими нейтральными словами (прилагательными) в словаре языка. Следовательно, исключать обычную степень из системы степеней неправильно. Таким образом, качественные прилагательные, не принимающие никаких признаков степени, считаются обычными степенями.

Если компаративное поле прилагательного представляет макрополе в целом, то само это поле отражает синтез двух микрополей. Первое из них – это микрополе равенства, а второе – поле неравенства. Положительная/обычная степень, принятая за начальную степень прилагательного, служит для выражения первого микрополя – поля равенства.

Список литературы:

1. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili, III hissə. Morfologiya. Bakı : Şərq-Qərb, 2007. 280 s.
2. Kazimov Q. Ş. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı : Elm və Təhsil, 2010. 399 s.
3. Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi morfologiyası. Bakı, Azərtədrisnəşr, 1962.
4. Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası, V. İ. Lenin adına APU-nin nəşriyyatı Bakı, 1961. 190 s.
5. Helbig/Buscha Deutsche Grammatik, Berlin, Langenscheidt, 731 S.
6. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1973. S. 518.
7. Адмони В. Г. Полевая природа частей речи (на материале числительных). *Вопросы частей речи*. Ленинград, 1968. 343 с.
8. Виноградов В. В. Современный русский язык. Морфология. Москва : МГУ, 1952. 519 с.
9. Зиндер Л. Р., Строева Т. В. Историческая морфология немецкого языка. Ленинград : Просвещение, 1968, 263 с.
10. Шендельс Е. И. Грамматика немецкого языка. Москва, 1952. 367 с.

Bayramova Ilaha Aliashab. POSITIVE AS A NOMINAL FORM OF ADJECTIVE

The article examines the degree of comparison of adjectives in German and Azerbaijani languages. Each part of speech has an initial – nominal form. For nouns this noun is the case form, and for verbs it is the infinitive form. For adjectives, this is a form of degree of comparison. Some authors perceive it as an ordinary, basic form, while others – as an ordinary degree. This article addresses some of the more controversial issues.

Regardless of which linguistic family or group the language belongs to, the positive / common degree, which constitutes the main part of the comparative field of an adjective, has a universal characteristic and is specific to each language.

A positive degree is the main degree of comparison of an adjective, which serves to express the equality between a positive trait and qualities, which are considered the main degree when comparing two similar traits.

While the semantic attribute of an adjective in its main degree is expressed positively in a comparative field, quantitative changes in quality and attribute in relation to other degrees of comparison are formed on the basis of the base component.

A feature of the degrees of comparison of an adjective is, first of all, the relation to each other of objects of the same attribute and quality.

For this reason, there is no consensus among modern linguists about the usual degree of the adjective. Some of them are the first to assess the ordinary degree in the classification of the degrees of adjectives, while others explain it as a starting position, and not as an adjective degree. This is why the ordinary degree does not apply to the comparative degrees of the adjective.

This shows that the ordinary degree has no absolute limit. There is no sign of this degree. Therefore, all adjectives without a degree sign are considered normal. This degree is sometimes referred to as zero.

The comparison shows that regardless of which linguistic family or group the language belongs to, the positive / common degree, which constitutes the main part of the comparative field of the adjective, is universal and specific for each language.

Key words: *adjective, degrees of an adjective, comparative field, positive degree, comparison, change, semantic field.*

Баширова Айнур

Гянджинский государственный университет

СРЕДСТВА, СВЯЗЫВАЮЩИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ЧАСТИ СЛОЖНОПОДЧИНЁННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ: СОЮЗЫ И СОЮЗНЫЕ СЛОВА

Мета статті – вивчити подібності й відмінності засобів сполучникових компонентів складного підрядного речення – сполучників і сполучних слів в азербайджанській та англійській мовах.

У *методології та методах*, що використовуються, теоретичною та методологічною основою дослідження є роботи вітчизняних і зарубіжних вчених азербайджанською та англійською мовами про складне підрядне речення, сполучники, сполучні слова й інші засоби, що з'єднують підрядні речення. У статті використовуються порівняльно-описові методи.

Основним науковим нововведенням є порівняльний аналіз класифікації значень підрядних речень в азербайджанській та англійській мовах, функціональних можливостей сполучників і сполучних слів, впливу сполучників на структурно-семантичний тип складнопідрядних речень, співвідношення сполучників.

Результати дослідження. У статті були отримані такі результати:

- В азербайджанській лінгвістиці підрядні речення класифікуються за типами значень, тоді як в англійській підрядні речення згруповані за типом підрядного речення, що служить сполучником;
- Наявність сполучного слова в складі речення в азербайджанській мові формує його новий структурно-семантичний тип;
- Оскільки сполучне слово є частиною підрядного речення, воно діє як засіб розрізнення підрядних і головних речень в обох мовах;
- В англійській мові сполучні слова поділяються на дві частини, тоді як в азербайджанській мові питальні й деякі невизначені займенники є сполучними словами в підрядному реченні: займенники й прислівники;
- В обох мовах підрядне речення перекидає функціональні можливості в складносурядному реченні, поєднуючи головне речення з підрядним компонентом речення;
- В обох мовах у підрядному реченні може бути присутнім лише один зі сполучникових засобів – сполучник або сполучні слова;
- Використання сполучника або сполучникового слова у зв'язку компонентів головного й підрядного речення в азербайджанській мові супроводжується різними структурами речень.

Ключові слова: складне речення, слово, сполучник, частина мови, синтаксична структура.

Постановка проблеми. Синтаксическое структурное сходство в азербайджанском и английском языках проявляется в структуре синтаксических единиц, в количестве составляющих их компонентов, в их порядке, в связях значений, в способах связи и в других свойствах.

Как в азербайджанском, так и в английском языке компоненты связываются двумя способами: без связующих и с участием связующих. Типы значений подчиненных союзов, используемых в азербайджанском языке, существенно не отличаются от подчиненных союзов в английском языке. Союзные слова сохраняют функцию основ-

ной части речи в азербайджанском и английском языках. Местоимения и наречия в современном английском языке, вопросительные местоимения в азербайджанском языке выполняют функцию союзного слова.

В азербайджанском и английском языках союзы и союзные слова различаются по занимаемому положению в компонентах главного и придаточного предложения. В современном английском языке оба союза находятся только в придаточном предложении, а в азербайджанском языке союз находится внутри основного предложения, союзное слово – внутри придаточного предложения.

В использованной методологии и методах теоретической и методологической основой исследования являются работы отечественных и зарубежных ученых на азербайджанском и английском языках по составному придаточному предложению, союзу, соединительным словам и другим средствам, соединяющим придаточные предложения. В статье используются сравнительно-описательные методы.

Основным научным нововведением является сравнительный анализ классификации значений придаточных предложений в азербайджанском и английском языках, функциональных возможностей союзов и соединительных слов, влияния союзов на структурно-семантический тип сложных предложений, соотношения союзов.

Анализ последних исследований и публикаций. На азербайджанском и английском языках очень мало исследований, посвященных сравнительному изучению сложноподчинённых предложений и связывающих их компонентов средств. В статьях, публикуемых в периодических изданиях Азербайджанской Республики, типы сложноподчинённых предложений, связывающих их компонентов средств не исследованы в сравнительной форме. Проф. Юнусов рассказал о некоторых сходствах союзов *that*, *ki*, об особенностях употребления других союзов (*while*, *for*) на английском, азербайджанском языках [12, с. 3–7], Ш. А. Юнусова исследовала временное соответствие в придаточных предложениях дополнения, связующие средства, типы придаточных предложений по требованию управляющего слова в главном предложении, когнитивные дополнения [13, с. 4–7].

В исследовании в основном использовался описательный метод, местами – метод структурного анализа, сравнительно-исторический метод, наряду с этими также обратились к способам статистического анализа, моделирования, классификации и систематизации.

Постановка задания. Цель статьи – изучить сходства и различия средств союзных составляющих сложного придаточного предложения – союзов и соединительных слов в азербайджанском и английском языках.

Поскольку все это широко не исследовано, изучение средств сложноподчинённых предложений и связывающих их компонентов в азербайджанском и английском языках имеет особое значение.

Изложение основного материала. Подчинительные союзы. Отношение к классификации и видам подчинительных союзов в азербайджанском и английском языках неодинаково. Как и сочинительные союзы, подчинительные союзы также выражают в составе сложных предложений определенные отношения и значения, или они используются в соответствии с параметрами смыслового содержания предложения. В любом случае значение, создаваемое союзами, «соответствует синтаксической функции, которую они несут» [6, с. 232]. Поэтому в азербайджанском языкознании различают типы значений подчинительных союзов:

а) союзы, означающие пояснение, – *ки*, *белеки* (так что); б) союзы, означающие причину, – *çünki*, *ona görə ki*, *onun üçün ki*, *o səbəbə ki* (потому что, поэтому, по этой причине); в) союзы, означающие сравнение и сходство, – *nesə*, *nesə ki* (как); г) союзы, означающие условие, – *əgər*, *hərgah*, *indiki* (если); д) союзы, означающие уступки и сопоставление, – *həçənd*, *həçənd ki* (хотя) и так далее.

В русской лингвистике также упоминаются типы значений подчинительных союзов: причина, цель, результат, условие, уступка, сравнение, время, поясняющие союзы [4, с. 136].

В английском языке при группировке подчинительных союзов за основу берется тип придаточного предложения, в котором выполняется функция союза. О. Мусаев пишет, что «классификация подчинительных союзов основывается на том, какие придаточное предложение они соединяют с главным предложением» [11, с. 217]. Поскольку один и то же подчинительный союз выражает разные смысловые отношения, он выступает в качестве связующего средства не в одном, а в нескольких типах придаточного предложения. Например, союз “*if*” (если) связывает как подлежащее (и сказуемое, дополнение), так и придаточное предложение условия с главным предложением. По этой причине большинство из них не относятся к конкретному типу придаточного предложения и каждый раз выступают с разными значениями. Поэтому подчинительные союзы делятся на группы в соответствии с типом придаточного предложения – подлежащее, предикатив, дополнение (связывают придаточное предложение с главным предложением), и союзами, связывающими придаточное предложение наречия с главным предложением. Обратим внимание на то, что в английском языке слова, относящиеся к основным частям речи, такие как наречия (*such as*, *since*, *as*, *before*, *if*, *when*), могут быть подчинительными союзами [3, с. 200]. А определенные группы слов, например, *after*, *before*, *until* *vs* *since* (после, раньше, до и с момента) могут использо-

ваться как в качестве предлогов, так и в качестве союзов [2, с. 456–57].

В английском языке союз “if” (если) вместе с другими вспомогательными частями речи образует союзные соединения. По мнению Е. В. Золиновой, придаточные предложения, связанные с наличием союза “if” (если) и усиливающей частицей “even”, в английском языке более продуктивны [14, с. 108–109].

Исследования показывают, что на ранних этапах развития тюркских языков, в том числе азербайджанского, было меньше союзов и больше союзных слов. Даже появляющиеся сложноподчинённые предложения, которые встречаются с относительными местоимениями в турецких языках, считаются самыми древними [10, с. 63]. А в современном азербайджанском языке (в том числе турецком) как связующие средства широко используются союзы. А. Керимли пишет: «В азербайджанском языке союзы <...> не только соединяют компоненты сложного предложения, но и влияют на интонацию предложения и принимают на себя большую часть интонационной нагрузки» [8, с. 65].

Союзные слова. Союзные слова играют важную роль в связывании компонентов сложноподчинённых предложений. Наличие союзного слова в предложении азербайджанского языка формирует его иной структурно-семантический тип. Например: я думал, что ты останешься в деревне навсегда (сложноподчинённое предложение с союзом); Он слушает все, что я говорю [1, с. 346, 348] (тип дополнительного придаточного предложения, в котором используется союзное слово). В английском языке также союзное слово как один из структурных элементов сложного предложения завершает его по структуре и содержанию. Например: Old Jolyon saw that he was angry (старый Джолион увидел, что он зол; дополнительное придаточное предложение соединяется с главным предложением союзом that); I know how it would be from the first (я знал с самого начала, как это будет) [5, с. 74, 297]. В дополнительном придаточном предложении, следующего после главного предложения, используется союзное слово how. Поэтому исследователи пишут, что союз в придаточном предложении выступает показателем подчиненности, не входит в синтаксическую структуру придаточного предложения, не является его членом (членом предложения). Сокращение союза не меняет грамматическую форму предложения. А союзное слово, помимо выражения зависимости придаточного предложения, выполняет синтаксическую функцию, выступая в качестве одного из

его членов (члена предложения). Следовательно, сокращение союзного слова может создать пробел в структуре предложения [7, с. 143].

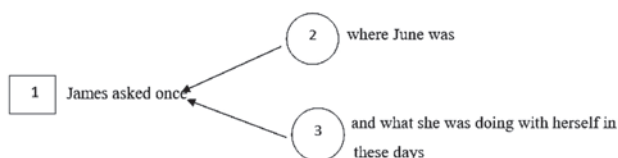
В связи с тем, что союзное слово участвует в придаточных компонентах сложноподчинённых предложений, оно является средством различия придаточного и главного предложений в обоих языках. В азербайджанском языке союзное слово, участвующее в компоненте придаточного предложения, делает взаимозависимым компонент главного предложения, выражаемого указательным местоимением (форма местоимения): «Заранее даю разрешение на разграбление дома, в котором вы найдете его мертвым или живым» [1, с. 351]. Который – союзное слово, участвующее в определительном придаточном предложении и определяющее взаимозависимость с формой члена предложения, выраженной указательным местоимением тот (то) в компоненте главного предложения (который – тот). А в английском языке, если даже союзное слово не имеет взаимозависимости с каким-либо членом главного предложения, то создает напрямую связанность либо с одним из слов, либо с общим содержанием главного предложения. Например: She knew what he was thin king [5, с. 49] (она знала, о чем он думал) Здесь союзное слово “what” дополнительного придаточного предложения составляет переходную точку с главного предложения к компоненту придаточного предложения и обеспечивает общую целостность содержимого обеих сторон.

Следовательно, без союзного слова предложение не может быть завершено по содержанию и структуре, например, в предложении It was James who saved the situation (вышедший из ситуации был Джеймс) [5, с. 92]. А в предложении «Это Джеймс вышел из ситуации» союзное слово относится к собственному существительному (слову «Джеймс») в компоненте главного предложения, создает с ним прямую связанность (Джеймс – кто).

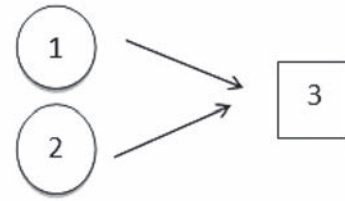
Исследователи отмечают, что из-за того, что союзные слова в сложноподчинённых предложениях используются парами, они выступают в роли «шаблона», критерия при определении типа придаточного предложения [1, с. 391–392]. Например: «Тому, кто отрубил голову Симы, я дам мула с золотом» [1, с. 346] В этом примере союзное слово-местоимение – «шаблонная» пара – указывает на дополнительное придаточное предложение. Соответствующие союзные слова, прикрепленные к придаточным предложениям в английском языке, могут напоминать типы придаточных предложений.

В обоих языках союзные слова по происхождению идентичны с вопросительными местоимениями. Если в азербайджанском языке вопросительные и некоторые неопределенные местоимения в составе сложноподчинённых предложений могут быть союзным словом, то в английском языке союзные слова по происхождению делятся на две части: местоимения (союзные местоимения) и наречия (союзные наречия). В связи с тем, что союзные наречия тоже состоят из вопросительных наречий – вопросов наречия, – они принципиально не отличаются от своих азербайджанских аналогов.

В обоих языках функциональные возможности в составе сложноподчинённых предложений почти одинаковы. Здесь функция союзного слова не выходит за рамки отношения главного и придаточного предложений, союзное слово, в свою очередь, выполняет синтаксическую функцию (функцию быть членом предложения), оно только соединяет придаточную часть предложения с компонентом главного предложения. Однако Л. Ф. Кутузов пишет, что такое связывающее средство, являющееся по происхождению словами, означающими вопрос в английском языке, связывают единицы предложения внутри сложноподчиненного предложения, будучи не в подчинении: «В английском языке союзное слово может связывать придаточное предложение не только с главным предложением, но и с другими придаточными предложениями» [9, с. 178]. Однако наблюдения показывают, что даже в единице сложноподчиненного предложения, имеющей более чем один компонент придаточного предложения, все придаточные предложения с участием соответствующего связывающего средства (в таком случае – союзное слово) входят в подчинительную связь с главным предложением. Например: James asked once, where June was and what she was doing with herself in these days (Джеймс однажды спросил, где была Джун и что она делала в эти дни) [5, с. 345]. В таком предложении оба компонента придаточного предложения – единицы сложноподчиненного предложения – соединяются и параллельно связываются с главным предложением при помощи союзного слова (where и what), (где и что) (то есть одним способом):

Такой же способ связывания может встречаться в сложноподчиненных предложениях смешанного типа в азербайджанском языке: «Те, кто учится ежедневно, те, кто трудится днем и ночью, – тот достигает лучших результатов на экзаменах»:

Возможности использования союзов и союзных слов. В обоих языках в построении сложноподчиненных предложений может участвовать только один из соединительных средств – союз или союзное слово.

Однако в английском языке есть примеры предложений, в которых используются оба соединительных средства, и они представлены в отдельных сложноподчиненных предложениях в составе сложных предложений смешанного типа. I don't know what'll become of him, if he goes on like this (я не знаю, кем он станет, если он будет продолжать таким образом) [5, с. 345] (Я не знаю, что с ним будет, если он так и продолжит). В составе примера сложноподчиненного предложения смешанного типа сложноподчиненное предложение с дополнительным придаточным предложением состоит из сложноподчиненного предложения с условным придаточным предложением:

Здесь дополнительное придаточное предложение соединяется с главным предложением союзным словом “what”, а с условным придаточным предложением – союзом “if”.

То же самое встречается и в азербайджанском языке: Harda ki, lövbər salıb oturublar, idarə düzəldiblər, orda od vurmaq lazımdır ki, iləl əbəd yaddan çıxmasın (Там, где бы они не закрепились и не открыли офис, его необходимо поджечь, чтобы он не был забыт навсегда) [1, с. 427]. В компоненте главного предложения сложноподчиненного предложения с придаточным предложением цели есть еще одно сложноподчиненное предложение – придаточное предложение места. Здесь придаточное предложение места связано с главным предложением союзным словом «там,

где» (*harda ki*), а придаточное предложение цели связано с союзом «чтобы» (*ki*).

Известно, что в английском языке союзные слова делятся на две части в зависимости от их принадлежности к части речи: союзы местоимения и союзы

наречия. На этом языке выражаются союзы из обеих групп в типах придаточного предложения подлежащего, сказуемого и дополнения. А в виде придаточного предложения определения к этому ряду добавляется еще несколько союзов местоимения:

В отличие от азербайджанского языка, союзные слова не используются ни в одном из типов придаточного предложения наречий (или не считаются союзными словами). Однако одно и то же союзное слово может выступать в большинстве типов придаточного предложения в функции связывающего средства (даже в придаточном предложении наречия), и структурно-содержательное назначение каждого типа придаточного предложения остается неизменным. Например, союзное слово “when” в типах придаточного предложения подлежащего, сказуемого, дополнения, определения, как и союз «и» в типе придаточного предложения времени, связывает придаточные предложения с главными предложениями, и в каждом из них оттенок времени выходит на передний план. Дело в том, что в некоторых типах придаточного предложения (как в случае однородных сложноподчиненных предложений в азербайджанском языке) один из компонентов сложноподчиненного предложения формирует главное предложение, другой – придаточное предложение. То есть процесс ветвления вне главного предложения определяется участием любого типа придаточного предложения в главном предложении – опущением какого члена (члена предложения) или потребностью в объяснении. Например: *It is a pity when you see so many people in need* (Жалко, когда вы видите так много нуждающихся людей; придаточное предложение подлежащего союз “when” связывает с главным предложением); *The question is when you will discuss the new theme* (Вопрос в том, когда вы будете обсуждать новую тему; используется придаточное предложение с союзным словом “when”); *That was the moment when I realized that they were doing wrong* (Это был момент, когда

я понял, что они поступают неправильно; придаточное предложение определения, состоящее из сложноподчиненного предложения с дополнительным придаточным предложением, связывает с главным предложением союзное слово “when”); *On the way he tries to recollect when he had last given her a cheque* (По дороге он пытался вспомнить, когда последний раз давал ей чек; компонент дополнительного придаточного предложения связывается с союзным словом “when”); *She (Aunt Hester) was disturbed when it did not move* (Она (тетя Хестер) была обеспокоена, когда оно не двигалось) [5, с. 45, 341].

Во всех типах придаточного предложения, приведенных в примерах, присутствует союзное слово “when” (и союз “when” в придаточном предложении наречия), а значение и структурное предназначение придаточных предложений остаются разными (одно не совпадает с другим). То есть нет прямой связи между союзным словом и типом придаточного предложения. В принципе, такая же ситуация наблюдается на примерах азербайджанского языка. В большинстве сложноподчиненных предложений, относящихся к азербайджанскому языку, определение (а также формирование) типов придаточных предложений связано с структурно-содержательными особенностями главного предложения, определяется главным членом предложения, который нуждается в дополнении, замене. Следовательно, когда один и тот же компонент придаточного предложения используется с разными главными предложениями, он образует разные типы придаточного предложения. Например: *Куда отправите – там мне понравится* (союзное слово *haraya* – куда – связывает придаточное предложение подлежащего с главным

предложением); Пойду туда, куда вы меня отправите (союзное слово *həraʒa* – куда – участвует в придаточном предложении места); Куда отправите – это место благоустрою (союзное слово *həraʒa* – куда – связывает придаточное предложение дополнительного с главным предложением); Куда отправите – там буду работать [1, с. 361] (союзное слово *həraʒa* – куда – участвует в придаточном предложении места). В следующих примерах в зависимости от главного члена предложения, нуждающегося в объяснении (в одном – подлежащее, в другом – дополнение), один и тот же компонент придаточного предложения превращается в придаточное предложение подлежащего и дополнения: Кто усвоил урок, пусть говорит; Слово будет представлено тому, кто усвоил урок [1, с. 346].

Выводы и предложения. Отношение к классификации и видам подчинительных союзов в азербайджанском и английском языках неодинаково. В азербайджанском языковедении различают типы значений подчинительных союзов. В английском языке при группировке подчинительных союзов за основу берется тип придаточного предложения, в котором выполняется функция союза.

Союзные слова также играют важную роль в связывании компонентов сложноподчиненных предложений. Участие союзного слова в единице предложения в азербайджанском языке форми-

рует его новый структурно-семантический тип. В связи с тем, что союзное слово участвует в компоненте придаточного предложения сложноподчиненного предложения, оно является средством различения придаточного и главного предложений в обоих языках.

В то время как в азербайджанском языке вопросительные и некоторые неопределенные местоимения используются в сложноподчиненном предложении как союзные слова, в английском языке союзные слова делятся на две части: местоимения и наречия. В связи с тем, что и союзные наречия состоят из вопросительного наречия – из вопросов наречия, – они принципиально не отличаются от своих азербайджанских аналогов. В обоих языках функциональные возможности союзного слова внутри сложноподчиненного предложения, можно сказать, одинаковы, связывают придаточную часть с компонентом главного предложения. В обоих языках в структуре сложноподчиненного предложения может участвовать только одно из союзных средств – союз или союзное слово. В азербайджанском языке все немного иначе: использование союза или союзного слова в соединении компонентов главного и придаточного предложений сопровождается различными структурами предложения. В отличие от азербайджанского языка, союзные слова не используются ни в одном из видов наречных придаточных предложений.

Список литературы:

1. Abdullayev A., Seyidov Y., Hasanov A. *Müasir Azərbaycan Dili. Sintaksis*. Bakı : Maarif, 1985. 465 p.
2. Ansell M. *Free English Grammar*. 488 p. URL: <https://unknownwaysearcher.blogspot.com> (дата обращения: 16.12.2020).
3. Barrett G. *Perfect English Grammar*. Berkeley, California : Zephyrus Press, 2016. 260 p.
4. Alekberov A. *Rus Dilinin Qrammatikası. Fonetika ve Morfologiya*. Bakı : Elm, 1988. 148 p.
5. Galsworthy J. *The Forsyte Saga*. Москва : Foreign Languages Publishing House, 1956. 440 p.
6. Huseynzade M. *Müasir Azərbaycan Dili*. Bakı : Şarq-Qarb, 2007. 280 p.
7. Иванова И. П., Бурлакова Б. Б., Почепцов Г. Г. *Теоретическая грамматика современного английского языка*. Москва : Высшая Школа, 1981. 285 с.
8. Karimli A. *Azərbaycan Dilində Neticə Budaq Cümlələrinin Struktur Xüsusiyyətlərinin Öyrənilməsində Bağlayıcı Vasitələrin Rolu. Dil və Edebiyyat*. 2018. No. 109. P. 65–67.
9. Кутузов Л. Ф. *Практическая грамматика английского языка*. Москва : Вече, 1998. 239 с.
10. Qırçaq M., Xanmemmedov Q. *Türk Dillerinde Tabeli Mürekkeb Cümlələr. Dil və Edebiyyat*. 2018. Vol. 4 (108). P. 63–64.
11. Musayev O. *İngilis Dilinin Qrammatikası*. Bakı : Maarif, 1979. 360 p.
12. Yunusov D. *Müxtəlif Sistemli Dillərdə Tabelilik Bağlayıcılarının Müqayisəli Tədqiqi. ADU-nun Elmi Xəbərləri*. 2016. Vol. 1. No. 5. P. 3–7.
13. Yunusova Ş. *Müxtəlif Sistemli İngilis və Azərbaycan Dillərində Tamamlıq Budaq Cümlələri və Onların Müqayisəli Təhlili. Sumqayıt Dövlət Universitetinin Elmi Xəbərləri*. 2017. Vol. 13. No. 3. P. 4–7.
14. Золинова Е. В. *Сложноподчинённые предложения с условно-уступительным значением в современном английском языке. Вестник Костромского ГУ им. Н. А. Некрасова*. 2015. № 5. С. 107–110.

Bashirova Aynur. TOOLS THAT CONNECT THE COMPONENTS OF COMPLEX SENTENCES IN AZERBAIJANI AND ENGLISH LANGUAGES: CONJUNCTIONS AND CONJUNCTIVE WORDS

The purpose of the article is to study the similarities and differences of the means of conjunctive the components of compound subordinate clause – conjunction and conjunctive words in the Azerbaijani and English languages.

In the methodology and methods used, the theoretical and methodological basis of the research is the works of our country and foreign scientists in the Azerbaijani and English languages on compound subordinate clause, conjunctions, conjunctive words and other means connecting subordinate clauses. The article uses comparative descriptive methods.

The main scientific innovation is the comparative analysis of the classification of meanings of subordinate clauses in Azerbaijani and English, the functional capabilities of conjunctions and conjunctive words, the effect of conjunctions on the structural-semantic type of compound sentences, the correlation of conjunctions.

The results of the study. The following results were obtained in the article:

– In Azerbaijani linguistics, compound subordinate clauses are classified according to the types of meanings, while in English, subordinate clauses are grouped based on the type of dependant sentence that serves as a connective;

– The presence of a conjunctive word in a sentence unit in the Azerbaijani language forms its new structural-semantic type;

– Because the conjunctive word is part of a dependant sentence, it acts as a means of distinguishing between dependant and independant sentences in both languages;

– In English, conjunctive words are divided into two parts, while in the Azerbaijani language, interrogative and some indefinite pronouns are conjunctive words in subordinate clause: pronouns and adverbs;

– In both languages, the subordinate clause overlaps the functional possibilities within a compound sentence, connecting the dependant clause to the independant sentence component;

– In both languages, only one of the conjunctive means – the conjunction or the conjunctive words – can be present in the subordinate clause;

– The use of a conjunction or a conjunctive word in the connection of the independant and dependant clause components in the Azerbaijani language is accompanied by different sentence structures.

Key words: *complex sentences, word, conjunction, part of speech, syntactic structure.*

Іваницька Н. Б.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

РЕАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКОНАННЯ В РІЗНОМОВНИХ НАУКОВИХ СТАТТЯХ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

У роботі проаналізовано комунікативну стратегію переконання в межах наукової статті як особливого жанру наукового дискурсу. Стратегію переконання репрезентовано п'ятьма тактиками: інформування (констатації), посилання на авторитети, залучення фонових знань, інформаційного розгортання та компаративного аналізу. До аналізу було залучено 200 прикладів згаданих тактик, відібраних із 100 англомовних та україномовних наукових статей.

Наведено міркування щодо доцільності та ефективності використання згаданих тактик для реалізації стратегії переконання. Доведено, що успішне переконання приводить до прийняття і послідовної зміни системи поглядів через імплементацію в неї доведених фактів, до певної трансформації світогляду. Аргументовано тезу про те, що переконання в науковому дискурсі повинно будуватися на усвідомленому сприйнятті індивідом певних фактів та ідей, на їх критичному аналізі та оцінці. Визнано, що переконання потребує значних затрат, у тому числі і комунікативних, які по-різному представлені в різномовних дискурсах.

Залучені до аналізу кількісні показники наблизили до встановлення спільних та відмінних тенденцій у використанні виділених тактик стратегії переконання. Зіставлення отриманих результатів довело, що англомовний дискурс тяжіє до використання комунікативних тактик посилання на авторитети та залучення фонових знань, тоді як переконання в україномовному просторі апелює більшою мірою до тактики інформаційного розгортання. Натомість тактики інформування (констатації) та компаративного аналізу виявили приблизно однакові тенденції в реалізації комунікативної стратегії переконання в обох мовах. Виявлені відмінності, ймовірно, можемо пояснити сформованими традиціями у формуванні наукової картини. Для англомовних читачів важливим є поняття академічної доброчесності, що спонукає апелювати до праць попередників і водночас створює гарне підґрунтя для аргументації та переконання у власних ідеях автора. Важливим елементом ефективної наукової комунікації в межах англомовної наукової статті постає створення обмеженої цільової аудиторії, яку легше переконати. Водночас в україномовній комунікації значні зусилля витрачаються на інформаційне розгортання, що розширює аудиторію читачів, оскільки така тактика дає можливість у різних формах і структурах пояснити думку, доводячи її істинність.

Ключові слова: комунікативна стратегія переконання, тактика, науковий дискурс, міжмовні зіставлення.

Постановка проблеми. Науковий дискурс як особливий вид інституціонального дискурсу не випадково все частіше привертає увагу дослідників. У лінгвістиці ствердною є думка про важливість його всебічного вивчення, особливо у зіставній парадигмі. Інтернаціоналізація науки, яка охопила різні галузі та сфери наукового пізнання, висуває нові «правила» щодо презентації наукових знань у різних жанрах. Природним є і те, що науковий дискурс розглядають специфічною щодо стратегій і тактик комунікативною діяльністю, у здійсненні якої беруть участь представники наукової спільноти. Науковий дискурс визначає статус та соціальні ролі комунікантів, спілкування яких побудоване на принципах коо-

перації (Г.П. Грайс, Дж. Ліч), етикеті (в термінах О.М. Ільченко та Г.Г. Почепцова), а також відносності істинності наукового знання.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Науковий дискурс як особливий вид інституційного дискурсу був предметом дослідження у різних наукових парадигмах, що дало змогу використати надбання попередників як теоретико-методологічну основу для власного наукового аналізу. Мову науки розглядали в аспекті структури, прагматики та функцій (праці Н.М. Разинкіної, І.М. Колегаєвої, В.І. Карабана, О.М. Ільченко, С.В. Шепітько, Т.В. Яхонтової, А. Крісмора, Р. Фарнворса, А. Скулстада та ін.) [5; 6; 8; 9; 10 13], що, однак, не применшує необхідність її

подальшого вивчення. Коло дискусійних питань стосовно наукового дискурсу залишається доволі широким, особливо коли до уваги беруться різномовні тексти.

Постановка завдання. На нашу думку, потребує активізації дискусія щодо реалізації основних комунікативних стратегій наукового дискурсу у різножанрових вимірах. Типологізація наукового дискурсу, здійснена в попередніх лінгвістичних розвідках, дає змогу виділити в його межах окрему дискурсивну практику, реалізовану в науковій статті як провідному науковому жанрі, що постійно видозмінюється та еволюціонує відповідно до змін у суспільстві [3; 13].

Окреслені попереду аспекти актуалізують нашу працю, оскільки думка про те, що у процесі наукової комунікації породжується особливий тип спілкування з характерним для нього високим ступенем впливу на реципієнта вимагає пошуку оптимальних тактик аргументації для верифікації наукової інформації задля її органічної вбудови в наукову картину світу.

Зауважимо також, що науковий дискурс є надскладною когнітивною структурою, в основі якої лежить відображена в мові відповідність між нашим уявленням про світ і репрезентацією цього уявлення в мові. Наукова комунікація є, з одного боку, чітко детермінованою, а з іншого – відкритою для побудови різного роду комунікативних каналів, оскільки реакція реципієнта непередбачувана і може варіюватися в межах повного погодження чи цілковитого заперечення.

Під час наукової дискусії (як експліцитної, так і емпіцитної, властивої письмовим жанрам) автор ставить за мету переконати читача, тобто реципієнта його повідомлення, в істинності поглядів, що призводить до інтенційного характеру комунікації. Відповідно, одним із важливих аспектів у вивченні наукового дискурсу стає питання вироблення ефективних стратегій і тактик переконання.

Якщо вдатися до семантичного аналізу дієслова «переконувати» (саме від нього утворився іменник «переконання»), то знаходимо: *переконувати* – доводити що-небудь комусь, змушувати кого-небудь повірити у щось, погодитися з ким-, чим-небудь (<http://sum.in.ua/s/perekonuvaty>). Відповідно, переконання – це тверда, міцно усталена думка про що-небудь, погляд на щось.

Виходячи із наведених семантичних формул, можемо припустити, що для сучасного соціуму найбільш ефективним способом переконання є вербальний (словесний), який повинен містити

систему вартісних доказів, співвідносних із законами формальної логіки, що «вписуються» в систему наукових презумпцій. Успішне переконання приводить до прийняття і послідовної зміни системи поглядів через імплементацію в неї доведених фактів, до певної трансформації світогляду, а отже, і мотиваційної основи поведінки. Переконання побудоване на усвідомленому сприйнятті індивідом певних фактів та ідей, на їх критичному аналізі та оцінці. Невипадково, що переконання потребує значних затрат, у тому числі і комунікативних. Ймовірним є і той факт, що мистецтво переконання повинно базуватися на використанні різних тактик, які сукупно зможуть призвести до формування в реципієнта міцної, усталеної думки. На аналізі окремих із таких тактик і буде зосереджене наше дослідження.

Мета роботи – виявити специфіку використання низки тактик як ефективних способів реалізації комунікативної стратегії переконання в різномовному науковому дискурсі (англомовному та україномовному). Для досягнення мети було сформовано такі завдання: 1) виявити репертуар найбільш ефективних тактик комунікативної стратегії переконання, реалізованих у наукових статтях гуманітарного профілю, 2) проаналізувати мовні засоби реалізації комунікативної стратегії переконання в межах аналізованих тактик, 3) з'ясувати прагматичний потенціал встановлених комунікативних тактик в аспекті переконання реципієнта, 4) встановити ізоморфні та аломорфні тенденції реалізації комунікативної стратегії переконання в англійських та українських наукових статтях як жанрі наукового дискурсу.

Матеріал дослідження. До зіставного аналізу було залучено 50 наукових англійських та 50 українських статей, розміщених у вільному доступі в інтернет-просторі. Наукові статті були надруковані в сучасних журналах гуманітарної галузі. Зокрема, до аналізу були відібрані статті з таких періодичних наукових видань: «Linguistic Typology», «Semiotica», «Applied Psycholinguistics», «Bilingualism: Language and Cognition», «Computational Linguistics», «Journal of Child Language», «Gender and Language», «Applied Linguistics», «International Journal of Language & Literature», «Linguistics and Education», «Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах», «Дослідження з лексикології і граматики української мови», «Записки з ономастики», «Записки з романо-германської філології», «Культура слова», «Лінгвістика. Лінгвокультурологія», «Львівський

філологічний часопис», «Міжнародний філологічний часопис», «Мова: класичне – модерне – постмодерне», «Мовні і концептуальні картини світу», «Мовознавчий вісник». Загалом із журнальних статей методом суцільної вибірки було виділено та проаналізовано відповідно до поставлених завдань 200 мовленнєвих зразків.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний огляд наукової літератури з проблематики нашого дослідження, її критичний аналіз та власний мовознавчий досвід [2–4] схиляють до думки, що комунікативна стратегія переконання може бути представлена різними тактиками з огляду на комплексність та багатоаспектність самого процесу доведення істинності твердження. У пропонованому дослідженні ми зупинимося на характеристичі деяких із виділених нами тактик, властивих як англійському, так і українському науковому дискурсу. Зокрема, до зіставного аналізу було залучено: 1) тактику інформування (констатації), 2) тактику посилення на авторитети, 3) тактику залучення фонових знань, 4) тактику інформаційного розгортання та 5) тактику компаративного аналізу. Зупинимося на кожній із них.

1. Тактика інформування (констатації). Виділення цієї тактики ґрунтується на розумінні сутності переконання, основна мета якого – довести до розуміння ідею (тезу) так, щоб адресат не сумнівався у правдивості висновків, істинності або хоча б у допустимості певної ідеї. Оскільки наукова комунікація передбачає звернення до раціонального, автору необхідно насамперед надати читачеві несуперечливі, логічні, дотичні до проблеми базисні факти, навколо яких розгортається дискусія, прагматично зорієнтована на залучення реципієнта до наукової картини автора.

Є думка, що реалізація тактики інформування перебуває поза суб'єктивною модальністю, тобто констатація фактів не вимагає особливої авторської думки про них. Типовими репрезентантами цієї тактики виступають насамперед дієслова, які семантично «налаштовані» на позитивне сприйняття інформації. Семантично такі дієслова є доволі розгалуженими. Вони можуть називати процеси мислення і мовлення, вказувати на холопартативні відношення, характеризувати стани і процеси тощо, пор. англ. *to comment, to define, to describe, to estimate, to identify, to illustrate, to inform, to mention, to note, to outline, to present, to remark, to show, to state, to use, to acknowledge, to affirm, to explain, to identify, to persuade, to prove*, укр. *стверджувати, поділятися, розділятися, роз'єднуватися, розкладатися, розпадатися, роз-*

поділятися, розчленовуватися, розщеплюватися, членуватися. Широко вживаними є також так звані десемантизовані дієслова, або дієслова широкої абстрактної семантики на кшталт *існувати, відбуватися, мати, з'являтися, змінювати(ся), продовжувати(ся) тощо*.

Згадані дієслова структурують виклад наукового матеріалу і є репрезентативними як в англійському, так і в українському науковому дискурсах.

As mentioned in the introduction, the distributional characteristics of property words show a remarkable degree of crosslinguistic variation («Linguistics and Education»); *The theme of negation was illustrated in the eight major ways* («Computational Linguistics»); *Як стверджують дослідники, мовна підготовка випускників середніх шкіл часто не відповідає вимогам сьогодення* («Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах»). *Важливого значення дослідники надають і сферам вживання сленгу. Вони виокремлюють загальновідомий або загальноживаний (General Slang) і маловідомий або маложиваний (Special Slang)* («Записки з романо-германської філології»). *Нещодавні розвідки показують, що багато непрямих директивних мовленнєвих актів з'явилися в історії англійської мови у досить пізній період* («Лінгвістика. Лінгвокультурологія»). *Інші підтипи переносів з дії на предметні значення виявилися непродуктивними* («Мовні і концептуальні картини світу»). *Деякі лінгвісти вважають, що власна назва позбавлена лексичного значення і виконує лише роль так званої «етикетки», тоді як інші припускають, що власна назва, окрім номінативної функції, має певне семантичне навантаження* («Культура слова»).

Зауважимо також, що для англійського наукового дискурсу властивими є дієслівні форми пасивного стану (*is equipped, was developed, was designed, were assembled, were studied* і т.д.). Ця граматична форма уможливорює генералізацію діяча. У такий спосіб виникає ефект певної наукової спільноти, групи людей, які спільно розробляють якусь наукову проблему і до якої автоматично залучається і читач: *This |A| has spread to the stem and was later generalized over all persons and tenses: it became part of the root* («Bilingualism: Language and Cognition»); *A full accounting for the range of meanings is best approached on a case-by-base basis* («Applied Linguistics»); *Language planning was also concentrated primarily in the schools and other institutional contexts, where issues of purity and parity between French and Corsican prevailed* («Linguistics and Education»).

Однак, за нашими спостереженнями, прагматичний потенціал тактики інформування значно зростає, коли автор вдається до певних оцінних категорій у межах шкали власної переконаності в істинності надаваної інформації. Як засвідчує проаналізований матеріал, авторське подання інформації може відбуватися двома способами. В одному разі пропозиція відповідає дійсності, і суб'єкт є повністю відповідальним за істинність висловлення [15]. В іншому ж разі автор подає власне бачення дійсності, яке не завжди відповідає дійсності. К. Хайланд стверджує, що суб'єкти констатують знання про наукову дійсність, спираючись на власну впевненість в істинності пропозиційного змісту [15]. Впевненість же є нічим іншим, як суб'єктивною оцінкою пропозиційного змісту, яка ґрунтується на валідності отриманих результатів дослідження. Для підсилення впевненості в істинності знань автори вдаються до специфічних засобів впливу на реципієнта, що наближає їх до категоричності, переконуючи читачів пристати на авторську позицію. Для подання істинної (в авторському сприйнятті) інформації автори використовують низку мовних засобів, з-поміж яких найбільш прагматично зорієнтованими виступають безособові речення прислівникової будови (в українському тексті), вставні конструкції із семантикою впевненості (*безумовно, без сумнівів*), лексичні одиниці із значенням всеохопності (*тапу, common, commonly, every, завжди, всі, будь-який, загалом*). Висловлення, оформлені за допомогою перерахованих засобів, виражають впевненість та істинність у частині пропозиції, підкріплюючи їх загальноприйнятою думкою чи практикою. Такі конструкції відтворюють відомі і визнані науковою спільнотою ідеї, думки, теорії, що прагматично переконують читача у зменшенні ваги альтернативних підходів.

Наведемо такі приклади: *In this section, I have suggested that the term lexicalization, as it is **commonly** used in discussions of sign language structure, rests on a conceptualization of linguistic knowledge where single, minimally meaningful forms are “listed in the lexicon” when their meaning cannot be “derived by grammatical rule”* («International Journal of Language & Literature»); *This is unfortunate, because these “in-between” cases are **typically the most** instructive for understanding the productive capacity of human languages* («Gender and Language»); *All of these factors act in systematic ways to shape a speaker’s choice of form, and the method of variationist sociolinguistics involves identifying these constraints and assessing*

how they correlate with the rates of occurrence of the varying forms («Computational Linguistics»); *У зв'язку з цим **цілком** закономірним є викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» як дисципліни гуманітарного циклу студентам нефілологічних факультетів* («Мовознавчий вісник»); ***Безперечно**, між ними існують тісні зв'язки: нерідко саме твори художньої літератури популяризували й описували «екзистенційну» проблематику...* («Лінгвістика. Лінгвокультурологія»); *Підтвердженням цьому, **безумовно**, є й підсумкова синтетична розвідка «Т. Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство», котра показує поета як натхненника та генератора ідей братства* (); *Дослідники **переконливо** доводять, що оцінна функція висловлення прагматично найпродуктивніша, адже у спілкуванні комуніканти **завжди** прагнуть вплинути на ціннісні орієнтації один одного* («Дослідження з лексикології і граматики української мови»).

У наведених прикладах автори наукових дискурсів ніби посилаються на розповсюджену думку, яка певною мірою визнана фактом дійсності, а отже, позбавлена дискусійності. Використовуючи вказані мовні засоби, автори реалізують тактику інформування (констатації), надаючи їй суб'єктивних відтінків, водночас «запрошуючи» читача повірити в інформацію. Природно, що здебільшого автори не вказують конкретної особи, яка запропонувала ту чи іншу теорію чи гіпотезу. «Джерелом цитування» стає такий собі узагальнений науковець, який допомагає авторові переконати читача в істинності фактів. ***Загальновідомо**, що національна мова складається з багатьох підсистем (територіальних, соціальних), які пов'язані між собою лексичним складом, граматичними та фонетичними правилами* («Мовні і концептуальні картини світу»). ***Відомо**, що мовні фактори впливають на ведення ефективного радіообміну, а саме використання фразеології, інтонації, наголосу та використання (або неправильне використання) пауз* («Мова: класичне – модерне – постмодерне»). ***Відомо**, що абрєвіатури не мають кореня, афіксів, тобто таких граматичних елементів, які характеризують слово як особливого роду мовну одиницю* («Дослідження з лексикології і граматики української мови»).

2. Тактика посилення на авторитет. Для реалізації стратегії переконання така тактика є доволі поширеною і продуктивною. Звертаючись до відомих у певній галузі науковців, автор підсилює свою аргументацію. При цьому для

досягнення максимального ефекту «статус авторитету» повинен отримати насправді важливий для певної наукової спільноти суб'єкт, думка якого є авторитетною, а отже, переконливою для читача. Варто зазначити, що авторитетом може бути не лише відома особистість, але і його твори або концепції.

Як в англійському, так і українському дискурсах, для реалізації тактики посилення на авторитет використовують усталені мовні кліше. Зокрема, для англійського наукового тексту властивими є речення типу *The author says*. *The author notes*. *The author believes*. *The author observes*. *The author comments*. *The author relates*. *The author declares*. *The author remarks*. *The author discusses*. *The author reports*. *The author explains*. *The author reveals*. *The author expresses*. *The author states*. *The author mentions*. *The author acknowledges*. *The author suggests*. *The author thinks*. *The author points out*. *The author responds*. *The author shows*. *The author confirms*. *The author agrees*. *The author rejects*. *The author argues*. *The author compares*. (the two studies) *The author asserts*. *The author admits*. *The author cautions*. *The author disputes*. *The author emphasizes*. *The author contends*. *The author insists*. *The author denies*. *The author maintains*. *The author refutes*. *The author claims*. *The author endorses*. *The author implies*. *The author suggests*. *The author thinks*.

В українському дискурсі подібні структури останнім часом трапляються частіше, що, ймовірно, можна пояснити певним впливом англійської традиції. Водночас традиційно частими для українських наукових статей є вставні конструкції на кшталт «за словами», «на думку...», «на переконання...», «як зауважує...» тощо, використання яких підсилює аргументацію в частині переконання читача в істинності наведених фактів. До комунікативного простору залучається «уявна третя особа» – авторитетний науковець, досягнення і розвідки якого гарантують правдивість наведених фактів. *За словами Лантольфа та Павленка, мета SCT – зрозуміти, як люди організують та використовують свій розум у щоденному процесі життя* («Записки з романо-германської філології»). *Дискурсивна формація, на переконання М. Фуко, детермінує набір знань, напрям думок, спосіб їх мовного вираження, а також можливість (чи неможливість) виникнення нових ідей і тем* («Міжнародний філологічний часопис»); *Британські науковці, Бр. Томлінсон (Brian Tomlinson) та Кл. Віттейкер (Claire Whittaker) вважають, що питання стосується не лише сутнісних характеристик поняття змі-*

шане навчання, а скоріше того, що саме змішується в сучасних педагогічних системах («Мова: класичне – модерне – постмодерне»).

3. Тактика звернення до фонових знань. Зазначена тактика передбачає, що автор наукової статті та її реципієнт розуміються на низці понять, реалій і знань, які є основою віртуальної комунікативної взаємодії і взаєморозуміння автора і читача. Мовними показниками цієї тактики можна вважати метатекстові маркери, що засвідчують уже сформовану в фонових знаннях читача необхідну інформацію, дотичну до предмета дослідження. Такими метатекстовими одиницями виступають, наприклад, спеціальні терміни або аббревіатури (часто без розшифрування останніх).

Трапляються випадки, коли автори вже в назві наукової статті подають складні терміни та аббревіатури: *What the PCC tells us about “abstract” agreement, head movement, and locality; Historical shifts with the INTO-CAUSATIVE construction in American English*. Помічені одиниці прагматично повинні привернути увагу визначеного кола колег, наукові знання яких є суголосними з науковою картиною світу автора. Така тактика сприяє ефективному переконанню, оскільки залучає до кола співрозмовників аудиторію однодумців.

Апелювання до фонових знань автоматично створює ефект «своєї спільноти», до якої належить і читач, що імпліцитно характеризує його високий науковий потенціал і глибину занурення в спеціалізовану галузь. Так, наприклад, зустрічаємо в науковій статті: *«In EEG studies on the comprehension of English transitive sentences, object animacy has also been shown to affect processing, even in the absence of violations»* («Applied Psycholinguistics»). Аббревіатура *EEG* позначає термін: *«Electroencephalography (EEG), an electrophysiological monitoring method to record electrical activity of the brain»*. Такий метод (електроенцефалографія) нині є одним із провідних для розвитку когнітивної нейролінгвістики як дисципліни, що вивчає мозкові процеси, які лежать в основі розпізнавання і генерації мови, засвоєння мови та квазімовної символіки. Зрозуміло, що науковці, які працюють у сфері нейролінгвістики, когнітивної лінгвістики, обізнані з таким методом. Очевидно, що саме вони становлять цільову аудиторію наукового повідомлення, тому використана автором тактика звернення до фонових знань видається дієвою для реалізації стратегії переконання: для лінгвістів, що працюють у сфері прикладних досліджень, зазначений метод засвідчує валідність та об'єктивність отриманих результатів. Відповідно

автор, з одного боку, «програмує» читача на сприймання достовірної, істинної інформації, а з іншого, звертаючись до фонових знань реципієнта, створює «своє» коло односторонніх, які знаються на особливостях нейролінгвістики.

Або інший приклад: *Subject-initial, SVO word order is by far the most common order in Swedish transitive sentences, and the grammatical functions of NP arguments in transitive sentences are in most cases assigned on the basis of their relative ordering (i.e., on the assumption that the subject is the initial NP of the sentence)* («Linguistic Typology»). Автор статті Thomas Hörberg наводить аббревіатури (SVO, NP), які не розшифровуються в тексті статті. Наведена аббревіатура SVO – це скорочено *subject-verb-object*. Лінгвісти, які працюють у царині мовної типології, знають, що наведений термін вказує на реченнєву структуру, в якій підмет передє присудку, а третім елементом виступає додаток. Згадана аббревіатура є метаодиноцею синтаксичної класифікації мов, в основу якої покладено синтаксичні відношення – предикативні, які поєднують підмет (суб'єкт) із присудком (предикатом) та їх граматичне вираження, об'єктні, тобто відношення перехідного дієслова і додатку (об'єкта), який отримує особливе граматичне вираження у різних мовах, і атрибутивні, у яких виражається зв'язок означення та означуваного. Відповідно звернення автора до такого терміна як способу мовної вербалізації тактики звернення до фонових знань доволі продуктивно працює для реалізації стратегії переконання.

4. Тактика інформаційного розгортання. У випадках, коли автор сумнівається в достатності фонових знань читача, відбувається вирівнювання прагматичних пресупозицій автора і реципієнта через використання тактики інформаційного розгортання. Реалізація цієї тактики може залучати пояснення, конкретизацію, узагальнення, перефразування, доповнення та екземпліфікацію, що, безсумнівно, покращує доступність викладу і позитивно впливає на реалізацію стратегії переконання. Мовними репрезентантами цієї тактики виступають такі метатекстові маркери, як *this means, in other words, to put it another way, such as, for example, in general, for instance, by way of illustration, as an example, to clarify, to explain further, namely, to be specific, that is, інакше кажучи, іншими словами, наприклад, прикладом цього..., тобто* та інші.

Слід зауважити, що як в англomовному, так і в українomовному науковому дискурсах зазначена тактика використовується доволі часто. За нашими

спостереженнями, англійська наукова мова тяжіє до інформаційного розгортання в різних формах, пор.: *While the ought-to L2 self is drawn by external factors such as family, friends, and society. In other words, the individual composes of an L2 self not to let down the others and tries to meet others' expectations* («Journal of Child Language»); *The evidence that I provide comes primarily from Tamil, a language of the Dravidian family, spoken predominantly in South India* («Linguistic Typology»); *Larsen-Freeman and Celce-Murcia (2016), praising prior work done at the discourse level on the tense-aspect-modality system, note that there are nonetheless gaps in the understanding thereof.....* («Semiotica»); *In other words, speakers often use not only discrete, specific events from the past as evidence for their current attitudes and positions, but also entire swaths of past* («Computational Linguistics»).

Український дискурс теж позначений згаданими мовними одиницями: *Як наслідок цього протиставлення виникла опозиція «гра – справа, праця, робота», або, іншими словами, «ігрове – утилітарне* («Міжнародний філологічний часопис»); *Типовим прикладом, коли відношення меронімії, гіпо-гіперонімії та посесивності не відокремлюють одне від одного, можуть бути трактування семантичного зв'язку між термінами спорідненості* («Культура слова»); *Іншими словами, обмін репліками не може здійснюватися без взаємного розуміння, яке відбувається через аудіювання* («Львівський філологічний часопис»); *Інакше кажучи, одне із головних завдань у становленні особистості демократичного суспільства – це формування та розвиток критичного мислення* («Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах»).

5. Тактика компаративного аналізу. Реалізація цієї тактики спирається на прийом зіставлення фактів, подій, результатів, які прагматично зорієнтовані на додатковому переконанні читача в істинності наукової інформації. Вона спрямовує увагу читача на позитивні риси об'єкта дослідження. Для мовного втілення цієї тактики використовують ступені порівняння та прийомі парцеляції: *One of the most recent theoretical innovations could be regarded as Dörnyei's (2005, 2009) L2 Motivational Self System, which is based on the integration of Markus and Nurius's (1986) Possible Self Theory and Higgins's (1987) Self Discrepancy Theory* («Bilingualism: Language and Cognition»); *In contrast, Ebert & Ebert (2014; 2016) suggest that the way in which co-speech gestures contribute not-at-issue meaning is most analogous to supplements,*

such as expressives or non-restrictive relative clauses (Potts 2005) («Applied Linguistics»); *This type of reasoning stands in contrast to theories which assume that there are many unattested patterns which are nevertheless attestable* («Semiotica»); **Однією із найбільш дискусійних та відкритих** для подальших наукових досліджень видається така граматична категорія, як «речення», що її в сучасній граматиці розглядають і «переглядають» у теорії лексикології, морфології й синтаксису («Дослідження з лексикології і граматики української мови»); **Одним із найбільш поширених та універсальних** її експлікантів постає текст як явище щоразу яскраве та унікальне, адже саме в тексті сконцентровано низку передусім мовних, а також і сюжетно-композиційних засобів для передачі індивідуально-авторської рецепції дійсності («Лінгвістика. Лінгвокультурологія»); **На противагу андроцентричному аналізу, що вивчав твори письменників, виник феміністичний проект гінокритики, яка займалася передусім творами жінок, об'єктом якої були історія, стилі, теми, жанри та структури жіночого писання** («Мова: класичне – модерне – постмодерне»).

Зіставлення переконує читача в наявності альтернативних поглядів на проблему, що спонукає до роздумів, логічних умовиводів тощо. Проте за «маскою дискусійності» автор імпліцитно нав'язує власну думку, яка на тлі інших думок видається більш послідовною і доказовою.

Слід зауважити, що проаналізовані нами мовні приклади уможливили зробити певні кількісні підрахунки, які в аспекті міжмовного зіставлення можуть наблизити до вияву ізоморфних та аломорфних характеристик у реалізації стратегії переконання в межах англomовної та україномовної наукової статті. Так, із наукових статей ми вилучили 200 мовних зразків (по 100 в кожній мові), які, на нашу думку, є репрезентантами виокремлених комунікативних тактик. Узагальнені підрахунки наведено на рис. 1.

Висновки і пропозиції. Отже, комунікативна стратегія переконання є однією із провідних у науковому дискурсі. У жанрі наукової статті така стратегія має чітко визначений репертуар тактик, за допомогою яких автор доводить істинність наданої інформації. Найбільш показовими та дієвими виступають тактики: інформування (констатації), посилення на авторитети, залучення фонових знань, інформаційного розгортання, компаративного аналізу. Згадані тактики часто переплітаються та органічно поєднуються в канві наукової роботи.

Зіставний аспект нашого дослідження дав змогу виявити певні пріоритети у використанні тієї чи іншої тактики в англomовному та україномовному науковому дискурсі. Залучивши до аналізу кількісні підрахунки відібраних для аналізу мовних зразків, можемо констатувати, що реалізація стратегії переконання в англomовному дискурсі забезпечена значною мірою тактиками посилення на авторитет та залученням фонових знань. На нашу думку, це засвідчує сформовану в англomовній науковій

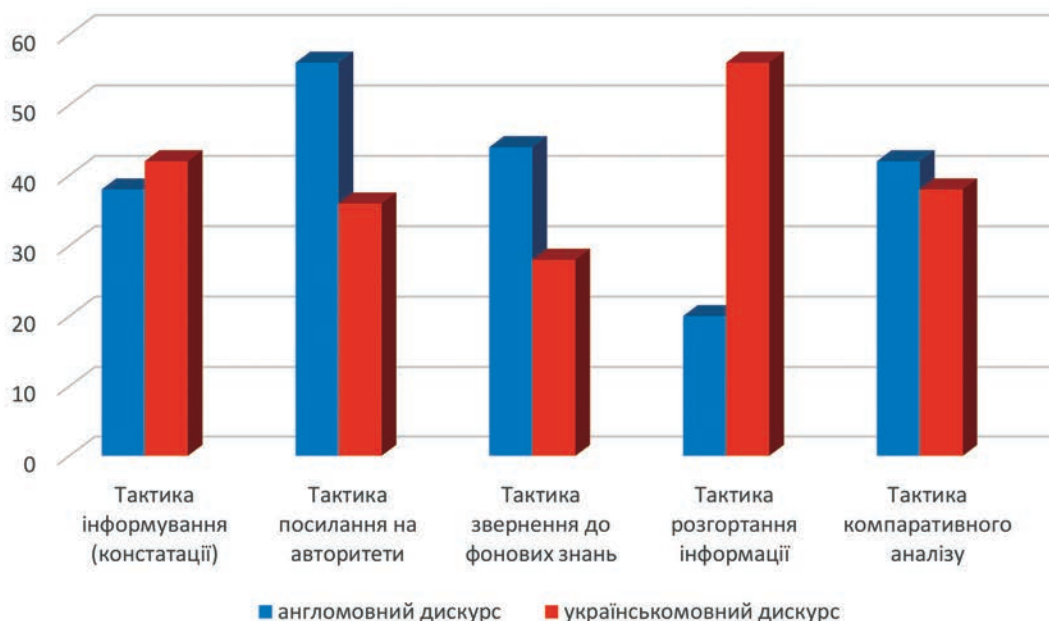

Рис. 1. Реалізація стратегії переконання в англomовному та україномовному дискурсі наукової статті

спільноті (у тому числі редакційній політиці наукових журналів) академічну добросесність, дотримання якої є явищем природним і сталим. Тому автори, посилаючись на думки своїх попередників, завжди вказують їхні праці та імена. Апеляція ж до фонових знань потенційно звужує коло читачів, що, з одного боку, є ризикованим комунікативним ходом, а з іншого, цільова аудиторія наукового дискурсу легше переконується, оскільки автор економить власні мовні ресурси (опускаючи роз'яснення певних наукових фрагментів) і спрямовує їх на інші мовні моделі для ефективного переконання.

Для україномовних наукових статей реалізація стратегії переконання виявилася більш репрезентативною в тактиці інформаційного розгортання, що, ймовірно, можна пояснити прагненням автора переконати читача в істинності знань через роз'яснення, наведення прикладів тощо, нагро-

мадження яких зменшує шанси читача «не повірити» написаному. Найменше фіксацій було в тактиці звернення до фонових знань, що пояснюється прагненням охопити більше коло читачів, не відлякуючи їх незнайомими фактами.

Загалом як в англomовному, так і в україномовному науковому дискурсі реалізації згаданих тактик ефективно працюють на стратегію переконання через використання усталених мовних кліше, граматичних структур та семантично виважених лексичних одиниць.

Представлений фрагмент дослідження може бути розширений залученням до аналізу інших комунікативних тактик у межах реалізації стратегії переконання. Перспективним також видається поширення виробленої нами методики дослідження на різноманітні дискурси не лише гуманітарної, але й інших наукових сфер.

Список літератури:

1. Багрій О.І. Наукова дискусія: дискурсивні та прагматичні характеристики (на матеріалі англomовних статей середини ХХ – початку ХХІ сторіч) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2010. 20 с.
2. Іваницька Н. Реалізація констатувально-аргументативної стратегії топікації у вступній частині англomовної наукової статті. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький: Видавництво «КОД», 2019. Вип. 175. С. 293–299.
3. Іваницька Н.Б. Сучасні стратегії перекладу наукового тексту / Н.Б. Іваницька // *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки*. – Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2016. – С. 54–58.
4. Іваницька Н.Б., Іваницька Н.Л. Комунікативно-прагматичний потенціал інтерогативів англomовної наукової статті. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка : науковий журнал. Філологічні науки* / [гол. ред. Г. Є. Киричук, відп. ред. Н. А. Сейко]. Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2019. Вип. 1 (89). С. 63–70.
5. Ільченко О.М. Етикет англomовного наукового дискурсу. К. : ІВЦ Політехніка, 2002. 288 с.
6. Крижановская Е.М. О стереотипности компонентов коммуникативно-прагматической структуры научного текста. *Текст : стереотип и творчество* : межвуз. сб. научн. трудов. Пермь, 1998. С. 136–150.
7. Кузьменко П.Б. Констатирующий модификатор в научном тексте: проблема выделения и состав. *Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2017. № 1. С. 91–95.
8. Маслова Т.Б. Типология наукового дискурсу в сучасній мовознавчій парадигмі. URL: http://irbisnbnv.gov.ua/cgi-bin/irb_nbnv/cgiirbis_64.exe?C21COM
9. Сологуб Л.В. Комунікативні стратегії фахової соціалізації адресата у науково-дидактичному дискурсі (на матеріалі сучасних англomовних підручників з екології) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Львів, 2015. 20 с.
10. Томахів М.В. Англomовний науковий дискурс: сучасний стан та перспективи подальших досліджень. *Одеський лінгвістичний вісник*. № 5, том 2. 2015. С. 23–32.
11. Хомутова Т.Н. Стратегии научного дискурса: интегральный подход. *Вестник ЮУрГУ. Серия Лингвистика*. 2015. Т.12, № 3. С. 15–22.
12. Шпенюк І.Є. Науково-академічний дискурс : сутність та лінгвокультурна специфіка. *Мовні і концептуальні картини світу*. К. : КНУ імені Т. Шевченка, 2010. Вип. 29. С. 372–377.
13. Яхонтова Т.В. Лінгвістична генологія наукової комунікації. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 420 с.
14. Cortes V. The frequency and use of lexical bundles in conversation and academic prose. *Applied Linguistics*. 2005. P. 56–71.
15. Hyland K. Stance and engagement: a model of interaction in academic discourse. *Discourse Studies*. 2005. № 7 (2). P. 173–192.
16. Leech G. Principles of pragmatics. L.: Longman, 1983. 250 p.
17. Swales J. M. Academic Writing for Graduate Students: Essential Tasks and Skills. 2 ed. Ann Arbor, 2004. P. 217.
18. Wray A. Formulaic language and the lexicon. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 337 p.

Ivanytska N. B. IMPLEMENTATION OF THE COMMUNICATIVE STRATEGY OF PERSUASION IN MULTILINGUAL SCIENTIFIC ARTICLES: A COMPARATIVE ASPECT

The paper analyses the communicative strategy of persuasion within a scientific article as a special genre of scientific discourse. A sample (200 units) of language representations of selected tactics was formed on the basis of 100 English-language and Ukrainian-language scientific articles: 1) informing (statements), 2) references to authorities, 3) involvement of background knowledge, 4) information deployment and 5) comparative analysis. Successful persuasion leads to the acceptance and consistent change of the system of views through the implementation of proven facts, to a certain transformation of worldview. Arguments are made in favour of the fact that belief in scientific discourse should be based on the conscious perception of the individual of certain facts and ideas, on their critical analysis and evaluation. It is recognized that persuasion requires significant costs, including communication, which are presented differently in multilingual discourses. The quantitative indicators involved in the analysis brought us closer to identifying common and different trends in the use of selected tactics. Comparison of the obtained results showed that the English-language discourse tends to use communicative tactics to refer to authorities and attract background knowledge, while the belief in the Ukrainian-speaking space appeals more to the tactics of information deployment. Instead, the tactics of informing (statement) and comparative analysis revealed approximately the same trends in the implementation of the communicative strategy of persuasion in both languages. The identified differences can probably be explained by the established traditions in the creating the scientific knowledge. For English-speaking readers, the concept of academic integrity is important, which encourages appeal to the works of predecessors and at the same time creates a good basis for argumentation and persuasion of the author's own ideas. An important element of effective scientific communication within an English-language scientific article is the formation of a target audience that is more conducive to persuasion. Instead, in Ukrainian-language communication, considerable effort is spent on information deployment, which expands the audience of readers, as such tactics provide an opportunity to explain the opinion in various forms and structures, proving its truth.

Key words: *communicative strategy of persuasion, tactics, scientific discourse, interlingual comparisons.*

Мікіна О. Г.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

СЕМАНТИЧНА ІСТОРІЯ ЛАТИНСЬКОГО ДІЄСЛОВА *CONVERSOR*

Протягом багатьох десятиліть у лінгвістичних студіях не втрачають актуальності напрями семантики, пов'язані з визначенням генези й аналізом розвитку значення, а також із пошуком закономірностей семантичної еволюції. Методика робіт, пов'язаних із цією проблематикою, перевірена часом, вона довела свою здатність розв'язувати надскладні завдання. Подібні дослідження проводилися на матеріалі лексем із різною семантикою у багатьох мовах. На особливу увагу заслуговують ті праці, в яких розглядаються динамічні процеси в давніх мовах, таких як народна латина або перші етапи неолатинських мов, оскільки саме шляхом аналізу розвитку значень від прамови до сучасного мовного стану відстежуються універсальні явища семантичної еволюції, притаманні індоєвропейським мовам загалом.

У цій статті розглянуто історію латинського дієслова *conversor*, яке походить від *vertō* 'повертати' (< і.-є. **uert-* 'повертати') і протягом семантичної еволюції пройшло шлях від дієслова дії та руху до повноцінного дієслова мовлення в романських мовах. Аналіз відбувається із залученням словників давніх і сучасних мов. Значення латинських і романських лексем проілюстровано прикладами з текстів різних епох. Простежено ланцюг семантичних трансформацій, що призвели до формування сучасного значення 'розмовляти', 'бесідувати' в італійських *conversare*, іспанських, португальських, каталанських, галісійських дієслів із формою *conversar*, французького *converser*, румунського *a conversa*. Зафіксовано схему семантичної еволюції від латини до сучасних романських мов: 'повертати' → 'обертати' → 'обертатися' → 'спілкуватися' → 'розмовляти, бесідувати'. Підкреслено необхідність продовження діахронічних досліджень лексичної семантики, формування повної класифікації й інвентаризації значеннєвих трансформацій лексем із подальшим укладанням словника семантичних універсалій.

Ключові слова: значення, семантична еволюція, семантична трансформація, семантична універсалія, латинська мова, романські мови, індоєвропейська прामова.

Постановка проблеми. Серед відомих у лінгвістиці векторів семантичної еволюції лексем, що привертають увагу фахівців порівняльно-історичного мовознавства, є такий, що показав не лише широке розповсюдження, але й типовість. Йдеться про розвиток значення 'розмовляти', 'бесідувати' на базі семантики дії та руху. Яскравий приклад подібної трансформації представляє формування семантики романських дієслів, які є рефlekсами латинської лексеми *conversor*. Логіка семантичної еволюції, її закономірний характер стають зрозумілими при аналізі поетапних змін значень лексем від прамови до сучасного стану. Історія *conversor* та його рефlekсів складає предмет розгляду цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Дієслово *conversor*, утворене в межах латинської мови, є дериватом дієслова *vertō* (*vortō*), *vertēre* 'повертати' [3, с. 1070]. У давній літературі зустрічаються форми як із *e*, так і з *o* в корені лексеми. Так, манускрипти Плавта фіксують обидва варіанти [18, с. 1282]. Проте до 150 року до н.е. відбувся остаточний перехід до форми *vertō* (здебільшого це трапляється перед *s*, *t*, *r* [30, с. 667]).

Витоки *vertō* пов'язані з і.-є. **uert-*, що є розширенням кореня **uer-* 'повертати' [26, с. 1156; 27, с. 193], а отже значення праснови було збережене латинською лексемою. Взагалі **uert-* (**uert-*) демонструє значний морфологічний і семантичний потенціали. Індоєвропейські мови зберегли у своїх словниках багато лексем, що продовжили цей корінь. Окрім серії латинських слів, які наслідують **uert-*, наведемо лише деякі лексеми в інших мовах: д.-інд. *vartati(-tē)* 'крутитися, обертатися, котитися', *vartáyati* 'обертальний рух', *vartula-* 'круглий', лит. *vartyti*, лтс. *vartiti* 'повернути, перевернути', прус. *wartint* 'обертати', гот. *wairþan* 'ставати, робитися', нім. *warden* 'перетворюватися', д.-в.-н. *-wert-*, *-wart-* 'у напрямі проти', псл. **vortiti* 'повернути, повернутися', рос. *воротить* 'повернути, повернути назад', *вертеть* 'вертїти', укр. *вертїму*, *вертїти*, *вернути*, чес. *vratiti*, словц. *vratiti* 'повернути, відправити назад' [4, с. 358–360; 6, с. 144; 13, с. 492; 14, с. 529; 26, с. 1156–1157].

Широко представленим був корінь **uert-* і в латинській мові, де через дериваційні зміни

утворилася низка споріднених лексем, пор. *vertex* ‘найвища точка, вир, вихор’, *verticula* ‘зчленування, шарнір’, *vertigō* ‘обертання, кружляння, круговий рух’, *vertebra* ‘зчленування, суглоб, хребець’, *versūra* ‘обертання, повертання, поворот, загин, закруглення’ [3, с. 1069].

Від одного з рефлексів **uert-* – дієслова *vertō* ‘повертати’ в латинській мові походить серія складених слів, пор.: *advertō* ‘повертати, направляти; дорікати’, *ēvertō* ‘перекидати, перевертати’, *dēvertō* ‘повертати в бік, заїхати до’, *revertō* ‘приходити назад, повертатися’ [3, с. 37, 319, 382, 880; 18, с. 1281–1284] та інші. Від *vertō* утворилося також фреквентативне інтенсивне дієслово *versō* ‘котити, катати, укочувати, кружляти’, а від *versō* – відкладене *versōr* ‘кружляти, обертатися, жити серед’ [3, с. 1069].

Кожне складене дієслово, яке наслідує *vertō*, пройшло свої етапи словотвору, подібні до словотвору вихідної лексики. Таким чином, у мові з’явилася низка відкладених дієслів: *adversōr* ‘бути проти, протівитися, чинити опір’, *circumversōr* ‘обертатися’, *contrōversor* ‘сперечатися, дебатувати, полемізувати’, *dēversor* ‘робити зупинку, заїжджати до когось, жити в когось’, *inversor* ‘бути зайнятим в’ [3, с. 37, 189, 255, 319; 18, с. 1281–1284] та інші, серед яких і дієслово, яке в результаті довгої еволюції стало дієсловом мовлення в романських мовах – *conversōr* ‘знаходитися, жити, мешкати; спілкуватися з кимось, обертатися серед когось, бути в когось, мешкати з кимось; вести той чи інший спосіб життя’ [3, с. 258].

Частина лексем, які є рефlekсами **uert-* у латинській мові, вийшли з ужитку і не потрапили до романських мов. Так, попри свій потенціал дієслово *vertō* ‘повертати’ не витримало конкуренції з новим для латинської мови словом *tornō*, яке стало панроманською лексемою для передачі значення ‘повертати’. Його поява є типовим прикладом заміни споконвічних латинських лексем грецькими, що потрапили до словника в результаті запозичення вузької спеціальної термінології.

Так, в основі латинського дієслова *tornō* ‘повертати’ – іменник грецького походження *tornus* ‘свердло, різець для тесання, токарний верстат’ [3, с. 1019; 18, с. 1229], що є технічним запозиченням грецького *τόρνος* ‘знаряддя тесляра для зображення кола, циркуль, круговий рух’ [2, с. 1250; 9, с. 1126]. Цікаво, що серед лексем, які походять від **uert-*, є й такі, які виражають практично те ж значення, що й запозичене грецьке слово, наприклад, укр. *вертло* ‘свердло; рожен’ [4, с. 359], проте в романському ареалі заміщення спокон-

вічних латинських лексем на грецькі – звична річ. Взагалі роль Давньої Греції для всебічної європейської еволюції важко перебільшити. Все громадянське життя Європи пронизане грецькими запозиченнями. Відомо, що наука, техніка, філософія, мистецтво досягли виразності й точності завдяки грецькій термінології [1, с. 128] (про греко-латинські мовні контакти і грецькі запозичення до латинської мови див. [5]).

Дериваційні зміни латинських дієслів відповідним чином вплинули на їхні семантичні трансформації, пор.: *verto* ‘повертати’ > *converto* ‘обертати, вертити; змінювати напрямом; звертати’ > інтенс. дієсл. *converso* ‘обертати, вертити’ > відклад. дієсл. *conversor* ‘знаходитися, жити, мешкати; спілкуватися з кимось, обертатися серед когось, бути в когось, мешкати з кимось; вести той чи інший спосіб життя’ [3, с. 258, 1068, 1070; 18, с. 1282–1283; 23, с. 270–271; 24, с. 439]. Схематично подібний шлях семантичного розвитку має такий вигляд: ‘обертати’ → ‘обертатися’ → ‘спілкуватися’. Префікс *con-* (варіант *cum-*) ‘з, разом’ генерував сему спілкування, що спочатку призвело до розвитку значення ‘спілкуватися з кимось, мешкати з кимось’, а згодом – ‘розмовляти, бесідувати’ (мовленнєве спілкування), пор.: ‘спілкуватися’ → ‘розмовляти’.

Появу нового для *conversor* значення демонструє приклад із «Сатирикона» Петронія: “Non potui amplius quicquam gustare, sed *conversus* ad eum, ut quam plurima exciperem” [25, XXXVII] – «Я більше не міг нічого їсти, проте я *звернувся* до нього, щоб якомога більше дізнатися». Цілком зрозуміло, що в цьому випадку йдеться саме про значення ‘звертатися’, ‘заговорювати до когось’. До речі, в українській та російській мовах бачимо, що одні й ті ж дієслова мають як значення ‘обертатися, повертатися’, так і ‘звертатися’ (‘говорити, заговорити, просити’), пор., укр. *звертається* та рос. *обратиться*.

Еволюцію семантики *conversor* цікаво побачити на прикладі окремих романських мов. Так, повною мірою розвиток мовленнєвого значення цієї лексики ілюструє італійська мова, де сучасне *conversare* означає ‘розмовляти, бесідувати’, а решта значень, що йдуть від латини, вважаються застарілими: ‘відвідувати’, ‘жити разом, жити (перебувати) у певному місці’ [31, с. 448].

Уперше це дієслово, яке є книжною лексемою [10, с. 293], фіксується у текстах XII ст. зі старими латинськими значеннями, зокрема ‘спілкуватися з кимось’. XIII ст. дає приклади дієслова зі значеннями ‘спілкуватися мовою, розмовляти’. У XIV ст.

згідно з Історичним словником італійської мови [29] дієслово *conversare* вже стало повноцінним синонімом базових італійських дієслів мовлення *dire* ‘говорити’ і *parlare* ‘розмовляти’.

Так, у праці невідомого автора “Pistole di Seneca Volgarizzate”, написаній тосканським діалектом староіталійської мови, знаходимо: “E’n questa tristizia è alcuna dolcezza, della quale ricordandoci del lor dolce *parlare*, e del lor giojoso *conversare*...” [29] – «У тій підступності немає ніякої м’якості, через що ми згадуємо, як ніжно вони *розмовляють* і як весело вони *бесіднують*...». Очевидно, що у наведеному реченні дієслова *parlare* і *conversare* вжиті як синоніми. Не менш переконливим доказом використання *conversare* як дієслова зі значеннями ‘говорити’, ‘розмовляти’ є уривок із «Порядку християнського життя» (“Ordine della vita cristiana”) Симоне Фідаті Кашийського, написаного у 1333 році умбрським діалектом староіталійської мови: “...e quanto umilemente *conversano* con Cristo, non contraddicendogli giammai, quando egli parlava” [29] – «...та наскільки смиренно *говорять* вони з Христом, вони ніколи не суперечили йому, коли він говорив».

Історія іспанського *conversar*, що фіксується у мові у 1495 році, подібна до італійського дієслова, оскільки тут така ж ситуація з дефініціями – основними є значення ‘бесідувати, розмовляти’, проте зберіглося й те, що було притаманне латинській мові, – ‘жити разом із кимось’ [16, с. 508].

Португальська мова фіксує *conversar* за одними джерелами у XIV ст. [11, с. 213], за іншими – лише у XVI ст. [22, с. 223]. Поява значення ‘розмовляти’ ілюструється у словнику Х. П. Мачадо прикладом із комедії А. Феррейри «Брішту»: “*converso* com meus amigos” [22, с. 223] – «*розмовляю* з моїми друзями», а цей твір написано у 1553 році. Повна поступова еволюція латинського *conversor* від значень, пов’язаних із дією, до мовленнєвої семантики не представлена у португальських текстах. Може, найпізніша поява дієслова *conversar* одночасно з класичними значеннями і новим романським дала підстави вважати, що це дієслово потрапило до португальської мови із французької [22, с. 223]. У будь-якому випадку серед дефініцій сучасного португальського дієслова немає тих, що були в латинській мові або збереглися як застарілі в італійській та іспанській мовах. Подібно до французької лексеми, нині *conversar* є основним португальським дієсловом зі значенням ‘розмовляти, бесідувати’ [17].

Якщо взяти до уваги часовий фактор, то запозичення в португальську з французької цілком можливе. На галльських теренах дієслово

converser відоме з XI ст., проте значення ‘бесідувати’, з яким це дієслово вживається нині, було відсутнє протягом як старофранцузького періоду [20, с. 129], так і більшої частини середньофранцузького. Воно фіксується у XVI ст. (1537 рік) [7, с. 156; 12, с. 196], отже вплив нового значення на португальську лексему не виключається.

Один із промовистих прикладів використання *converser* знаходимо у перекладі старофранцузькою мовою відомої праці імператора Фрідріха II Гогенштауфена «Про мистецтво полювання з птахами» (“De arte venandi cum avibus”) (XIII ст.):

“...quant il voient la face de l’ome, qui est espoantable a lor et as autres bestes, et il voient les autres choses qui *convercent* et demourent avec home, desqueils il ne sont pas acoustumei, il c’effroient” [21, с. 135] – «...коли вони бачать обличчя людини, яке є жахливим для них і для інших тварин, і вони бачать інших тварин, які *живуть* з людиною, до чого вони не звикли, вони лякаються». Таким чином, у той самий час, коли італійське *conversare* вживається як повноцінне дієслово мовлення, французьке *converser* поки ще зберігає лише старі латинські значення.

Сучасні каталанське й галісійське *conversar* також означають ‘бесідувати’ [8, с. 92; 15; 19, с. 475]. Каталанська лексема отримала своє значення під впливом французької лексеми, а галісійська – португальської. З огляду на значну кількість французьких лексем, запозичених до румунського словника, не викликає подиву наявність у румунській мові дієслова *a conversa* ‘розмовляти’ [28, с. 152], яке потрапило туди саме з французької мови.

Висновки і пропозиції. Аналіз романських дієслів мовлення дає підстави вважати семантичну еволюцію латинського *conversor* типовою. Так, розвитку за схемою **семантика дії, руху** → **семантика мовлення** дає також латинське дієслово *discurro* ‘бігати туди й сюди, бігати в різні боки’, яке вже в пізній латині мало значення ‘розмірковувати, розповідати, викладати’, що розвинулося в іт. *discorrere* ‘розмовляти, бесідувати, міркувати’, але й ‘думати’, ‘бігати туди й сюди’, фр. *discourir* ‘теревенити, базікати, патякати’ (периферія підгрупи зі значенням ‘розмовляти’), заст. ‘розмовляти, бесідувати’, ісп. *discurrir*, порт. *discorrer* ‘ходити, проходити, пробігати; текти; розмірковувати’, але неосн. ісп. *discurrir* ‘говорити про щось’, порт. *discorrer* ‘розмовляти, бесідувати’.

Вивчення лексики з погляду генези, подальшого розвитку, встановлення закономірностей семантичної еволюції має велике значення і широкі перспективи, оскільки дозволяє бачити

системність мови і наближає до встановлення мовних законів. Головною метою діахронічних досліджень лексичної семантики має стати яко-

мога повніша класифікація й інвентаризація значенневих трансформацій лексем із подальшим укладанням словника семантичних універсалій.

Список літератури:

1. Бертольди В. Греческий и латинский: языки, служившие средством передачи местных традиций и орудием колонизации в Западном Средиземноморье. *Новое в лингвистике*. Вып. VI. Языковые контакты. Москва: Прогресс, 1972. С. 120–129.
2. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь. Репринт V-го издания 1899 года. Москва: Греко-лат. кабинет Ю. А. Шичалина, 1991. 1371 с.
3. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. Москва: Русский язык, 1976. 1096 с.
4. Етимологічний словник української мови: в 7 т. Київ: Наукова думка. Т. 1. 1982. 632 с.
5. Мікіна О. Г. Греко-латинські мовні контакти крізь призму семантичної еволюції. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. 2016. № 8(19). С. 72–89.
6. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. Москва: Русский язык. Т. 1. 1999. 623 с.
7. Bloch O., Von Wartburg W. Dictionnaire étymologique de la langue française. P. 2004. 682 p.
8. Castro Macía L. Dicionario Xerais Castellano-Gallego. Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 2007. [XXII], 373 p.
9. Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots. Paris: C. Klincksieck, T. 1968. [XVIII], 1368 p.
10. Cortelazzo M. L'Etimologico minore DELI Dizionario etimologico della lingua italiana di Manlio Cortelazzo e Paolo Zolli. Bologna: Zanichelli, 2004. 1440 p.
11. Cunha A. G. da. Dicionário Etimológico Nova Fronteira da língua portuguesa. Rio de Janeiro: Editora Nova Fronteira, 2003. 940 p.
12. Dauzat A., Dubois J., Mittérand H. Nouveau Dictionnaire étymologique et historique. Paris. 1973. 814 p.
13. Derksen R. Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon. Leiden. Boston: Brill, 2008. 684 p.
14. Derksen R. Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon. Leiden. Boston: Brill, 2008. 726 p.
15. Dicionario da Real Academia Galega. URL: <http://www.realacademiagallega.org/dicionario> (дата звернення: 11.02.2021).
16. Dicionario del uso de español en España y America. Barcelona: VOX, SPES Editorial, 2002. 2022 p.
17. Dicionário Priberam da Língua Portuguesa. URL: <http://www.priberam.pt/> (дата звернення: 11.02.2021).
18. Ernout A., Meillet A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots. Paris: C. Klincksieck, 1951. [XXII], 1385 p.
19. Fabra P. Dicionari general de la llengua catalana. Barcelona: Edhasa, 1986. 1787 p.
20. Greimas A. J. Dictionnaire de l'ancien français. Le Moyen Age. Paris: Larousse, 1994. 630 p.
21. Holmér G. Traduction en vieux français du De arte venandi cum avibus de l'empereur Frédéric II de Hohenstaufen. Lund: Carl Bloms Boktryckeri A.-B., 1960. 331 p.
22. Machado J. P. Dicionário etimológico da língua portuguesa: 5 vols. Lisboa, 1977, v. 2. 2379 p.
23. Niermeyer J. F. Mediae Latinitatis Lexicon Minus. Leiden. 1976. [XIX], 84, 1138 p.
24. Oxford Latin Dictionary. Oxford. 1968. 2126 p.
25. Petronius. Satiricon. URL: <http://www.thelatinlibrary.com/petronius1.html> (дата звернення: 11.02.2021).
26. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern, München: Francke Verlag, 1959. Bd. I. 1182 S.
27. Roberts E. A., Pastor B. Dicionario etimológico indoeuropeo de la lengua española. Madrid: Alianza Editorial, 2001. 360 p.
28. Șăineanu C. Dictionnaire français-roumain. Bucarest: Cartea Românească, 1921. 916 p.
29. Tesoro della Lingua Italiana delle Origini. Il dizionario storico della lingua italiana. URL: <http://tlio.ovi.cnr.it/> (дата звернення: 11.02.2021).
30. Vaan M. de. Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages. Leiden. Boston: Brill, 2008. 825 p.
31. Zingarelli N. Vocabolario della lingua italiana. Bologna: Zanichelli, 2006. 2176 p.

Mikina O. G. SEMANTIC HISTORY OF THE LATIN VERB *CONVERSOR*

Semantics areas related to the definition of genesis and analysis of the development of meaning, as well as the search for patterns of semantic evolution, have remained relevant in linguistic studies for many decades. The methodology of the works related to this issue is time-proven given it has demonstrated its ability to solve

extremely complex problems. Similar studies have been conducted based on lexemes with different semantics in many languages. Particular attention should be given to those works that study the dynamic processes in ancient languages, such as Vulgar Latin or the first stages of neo-Latin languages since the universal phenomena of the semantic evolution inherent in the Indo-European languages in general are traced via analysis of the development of meanings from the proto-language to the modern languages.

*The given article studies the history of the Latin verb **conversor** originating from **vertō** 'turn' (< i.-ε. ***uer-** 'turn'), which has passed the path from the verb of action and movement to the full verb of speech in Romance languages during its semantic evolution. The analysis involves studying of dictionaries of ancient and modern languages. The meaning of Latin and Romance lexemes is illustrated by examples from texts of different eras.*

*The article traces the chain of semantic transformations that led to the formation of the modern meaning 'to talk' of the Italian **conversare**, Spanish, Portuguese, Catalan, Galician verbs with the form **conversar**, French **converser**, Romanian **a conversa**. The scheme of semantic evolution from the Latin to the modern Romance languages is fixed: 'turn' → 'flip' → 'turn oneself' → 'communicate' → 'talk'. The necessity of continuation of diachronic researches of lexical semantics, formation of full classification and inventory of semantic transformations of lexemes with the subsequent compiling of a dictionary of the semantic universals is emphasized.*

Key words: *meaning, semantic evolution, semantic transformation, semantic universal, Latin language, Romance languages, Indo-European proto-language.*

Салимова Садагат Рашид гызы

Бакинский славянский университет

КОГНИТИВНАЯ ГРАММАТИКА С ПОЗИЦИЙ ГРАММАТИЧЕСКОГО, ЛЕКСИЧЕСКОГО, СИНТАКСИЧЕСКОГО КОНТЕКСТА

У статті розглядаються теоретичні основи наукового напрямку під назвою «Когнітивна грамати́ка», заснованого на кількох принципах, які надають єдність і оригінальність досліджень у названій області. Відзначається, що, незважаючи на специфіку мовної діяльності, вся пізнавальна діяльність регулюється існуючими загальними когнітивними механізмами. Наприклад, ми можемо більш детально розглянути структурне психологічне протиріччя між описом і сутністю, яке частіше зустрічається в мовних контактах. Таким чином, візуальне сприйняття і розуміння, свідомість відіграють центральну роль у розумінні семантичної структури мови.

Натепер науковий напрям під назвою «Когнітивна грамати́ка» продовжує свою діяльність у рамках Міжнародної асоціації когнітивної лінгвістики, на сторінках наукового журналу «Когнітивна лінгвістика», який видавався з 1990 року, а також у збірнику «Дослідження з когнітивної лінгвістики», в підготовці якого беруть участь п'ятнадцять членів.

Дослідження над об'єднанням досягнень лінгвістики і когнітивної психології видається більш доцільним, ніж пошуки т.зв. «зачіпок», невеликих підказок, що підтверджують, на перший погляд, тезу про «одиночність», унікальність мови і її деяку «ізольованість» від багатьох інших явищ.

Мета. У статті розглядаються мовні процеси, які виконують центральну роль у розумінні семантичної структури мови.

Процедура і методи дослідження. Для вивчення зазначених мовних явищ використовувався метод опису і когнітивний метод.

Результати проведеного дослідження. З когнітивної точки зору кожна граматична і лексична одиниця є носієм певного значення. Те ж саме можна сказати і про синтаксичні конструкції, які допомагають розвинути загальне значення слова по відношенню до одиниць, які вони утворюють.

Теоретична/практична значущість. Практична значимість дослідження полягає в детальному й різнобічному баченні структурно-психологічного протиріччя між описом і суттю, яке часто зустрічається в мовних процесах. Теоретичні результати дослідження вносять вклад у теорію когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: радикальний, полум'яний, інтернаціональний, концепція, переговори, метафора.

Постановка проблеми. Когнитивная грамматика, основы которой были заложены в 1980 году в Западной Европе, объединяет в себе различные лингвистические исследования. Несмотря на то, что большинство сторонников этого направления предпочитает называть его «когнитивной лингвистикой», мы стараемся избегать употребления этого термина. Причина такого подхода заключается в том, что мы далеки от радикального противостояния других «генеративных грамматик», претендующих на это название.

Анализ последних исследований и публикаций. Следует отметить, что в восьмидесятых годах XX столетия благодаря исследованиям ряда авторов названное направление быстро

завоевало широкую международную аудиторию. В числе таких исследований следует назвать работу «Основы когнитивной грамматики» (I том) Рональда Лангакера, написанную в 1987 году, а также две статьи – «Динамика Лорса в языке и мышлении» и «Связь грамматики с восприятием» Леонарда Талми, опубликованные в 1988 году, работу Джорджа Лакоффа «Женщины, огонь и опасные вещи» (1987) и работу Джилла Фоконье «Интеллектуальные пустоты» (1984), написанную на французском языке и переизданную в 1994 году с добавлением предисловия.

В настоящее время научное направление под названием «Когнитивные грамматики» получило свое продолжение в рамках Международной

ассоциации когнитивной лингвистики, на страницах научного журнала «Когнитивная лингвистика», издаваемом с 1990 года, а также в сборнике «Исследования по когнитивной лингвистике», в подготовке которого принимает участие пятнадцать членов.

Постановка задания. Цель статьи – рассмотреть языковые процессы, выполняющие центральную роль в понимании семантической структуры языка.

Изложение основного материала. Что касается сути, стержня теоретических основ, выдвинутых новым направлением, называемым «когнитивные грамматики», то можно утверждать, что эти теоретические основы основаны на нескольких принципах, которые придают единство и оригинальность этому научному направлению. Первый из этих принципов состоит в том, что, несмотря на специфику языковой деятельности, все когнитивные действия в этой деятельности должны регулироваться существующими общими когнитивными механизмами.

Например, мы можем более подробно и разносторонне увидеть структурное психологическое противоречие между описанием и сутью, которое часто встречается в языковых процессах. Если выразиться еще точнее, визуальное восприятие и понимание выполняют центральную роль в понимании семантической структуры языка. Именно такой подход создает радикальное противоречие с концепциями Фодориана и Хомского о взаимосвязи и взаимоотношениях между языком и познанием.

То есть в когнитивной системе язык не является изначально врожденным, независимым явлением, свойством, обладающим безэквивалентными и уникальными особенностями. Как пишет Р. Лангакер, «язык является неотъемлемой частью человеческого познания» [5, с. 12–13], или, говоря словами А. Фодора, «чтобы понять структуру языка, лучше подойти к нему с нашими общими познаниями о когнитивных процессах. В таком случае не имеет значения, имеем ли мы в виду конкретную языковую единицу или о врожденные языковые способности» [3].

Существование такой способности возможно только в результате длительной эволюции. Эта способность может занимать место среди специализированных структур более слабого происхождения, охватывающих общие рамки психологического характера.

Несмотря на то, что коды, необходимые для развития языковых навыков, генетически заложены в человеческом организме, их реализация

в качестве завершенной, определенной языковой системы в процессе овладения языком и применение этих кодов в повседневном использовании языка в значительной степени зависят от опыта и неразрывно связаны с психологическими явлениями неспецифической языковой природы. Следовательно, веских аргументов в пользу радикальной двойственности языковых способностей и других аспектов познавательной деятельности не существует.

С этой точки зрения работа над объединением достижений лингвистики и когнитивной психологии представляется более целесообразной, нежели поиски т.н. «зацепок», небольших подсказок, подтверждающих, на первый взгляд, тезис о «единичности», уникальности языка и его некоторой «изолированности» от многих других явлений.

Изучение грамматики «внутри», в пределах когнитивной грамматики есть объяснение того, как языковые единицы объединяются в элементарные символические «кирпичики» для создания сложнейших описаний. Здесь каждое различие формы соответствует различию созданного изображения. Например, для Р. Лангакера следующие два утверждения не имеют одинакового значения. В первом предложении говорится: «*On a envoyé une lettre à Marie* – «Марии было послано письмо». Во втором предложении говорится: «*Il a envoyé une lettre à Marie*. – Он послал письмо Марии» [5, с. 39].

В результате оба утверждения описывают один и тот же факт, но они не представляют этот факт одинаково. То есть в первом предложении префикс «а», подчеркивает «траекторию» письма, во втором комментарии подчеркивается результат действия, то есть то, что письмо послано и принадлежит именно Марии. Эти различия в профилировании становятся неотъемлемой семантической частью обоих утверждений. Независимо от того, насколько близки оба парафраза, они не имеют одинакового смыслового описания, даже два перевода с двух разных языков не совпадают. Как видно, мы далеки от теории «универсальной грамматики» Хомского, общей для всех языков. Очевидная разница, которая создает разнообразие, уменьшает значения минимального количества параметров. Однако не следует забывать, что существуют также языковые аспекты, универсальные для когнитивной грамматики. Именно эти общие когнитивные механизмы существуют независимо и могут применяться к специфическому языковому материалу каждого языка. При этом следует учесть, что связь между языком и познанием не является односторонней. В таком

случае различные виды познавательной деятельности, как, например, перцептивное изучение языка, способствующее лучшему пониманию сугубо языковых феноменов, может являться подспорьем для выявления «режимов работы», применяющихся в познавательной деятельности. С этой точки зрения лингвистика может помочь нам лучше понять, как работает мозг, мышление.

По мнению Ж. Лакофа, понятие «метафора» не является ограниченным феноменом, явлением, наблюдаемым в языке. Метафора в свою очередь отражает очень специфический общий когнитивный механизм, присутствующий во всех областях значения, и это также приемлемо для развития точных наук [7].

Основываясь на классических различиях между «открытыми» классами языковых единиц, такими как существительные, глаголы и т.д., и «открытыми» классами языковых единиц (префиксы, детерминанты и т.д.), Л. Талми в своей теории [9, с. 21] выделил в составе языков две «подсистемы» с совершенно разными семантическими функциями. Первая из этих подсистем – «субграмматическая» система, определяющая структуру когнитивного образа, сформированного посредством интерпретации, вторая – «сублексическая» система, определяющая его содержание.

Грамматическая подсистема включает грамматические единицы, то есть морфемы, такие как слова, союзы, существительные, глаголы и т.д. Однако эта подсистема не ограничивается морфемами. Она охватывает также многие другие грамматические подкатегории, как, например, подкатегории частей речи, такие как имена собственные или нарицательные, существительные, которые считаются собирательными, синтаксические функции, такие как подлежащее, глагол и другие элементы, носящие более абстрактный характер.

В эту подсистему включаются также синтаксические конструкции, например, порядок слов. Таким образом, различия здесь тоньше, чем различия, представленные в традиционном подходе. Например, простое слово «курица» имеет как грамматические, так и лексические особенности. Как исчисляемое существительное оно входит в грамматическую подсистему, представляет собой лексему с семантическим содержанием, противоречащим другим исчисляемым существительным, и является лишь частью лексической подсистемы.

Главный момент, делающий такой подход столь интересным, состоит в том, что сами грамматические особенности имеют смысл, значение независимо от лексических особенностей. Те же нюансы

наблюдаются и в других «открытых» классах языковых единиц, таких как глаголы, прилагательные и т.д. В частности, одной из таких особенностей является целостность практических значений, которые подпадают под грамматическую семантику глаголов, выражающих действие, например, французский глагол «arrivé» – добраться, прибыть. Подобная грамматическая семантика является, по сути, определенной конфигурацией. Роль грамматической подсистемы заключается именно в организации различных, связанных друг с другом в рамках изложения, элементов «сцены» со сложной системой. Несомненно, вклад когнитивных грамматик в эту область стал более весомым и богатым, в основном благодаря исследованиям Лангакера и Талмина. Каждый из названных специалистов США в области современной лингвистики является автором новых теоретических основ и концептуальных средств в собственной терминологии. Следует отметить, что эти исследования во многих отношениях очень близки к теориям, развиваемым европейцем Антуаном Кулиоли [1, с. 99] и основывающимся на совершенно другой традиции.

Грамматическое значение представлено в первую очередь диаграммами Лангакера с точки зрения топологических, семантических особенностей и связей. Согласно этой диаграмме, реалья или явление, называемое определенным именем или названием, представлено в многомерном пространстве «полем», несомненно, связанным с семантическим содержанием названия. В таком случае противоречие между числом и массивом приводит к появлению топологического признака. Когда дело касается существительного, считающегося сущностью, область ограничена, то есть закрыта, но в случае с массивом здесь наблюдается противоположная картина, то есть он открыт.

Относительные языковые единицы, также как префиксы, представлены на этих диаграммах в статических геометрических отношениях между разделами, с соответствующими субъектами. Эти отношения, как правило, ассиметричны, т.е. одно из явлений, называемое «траекторией», играет особую значимую роль по отношению к другим, называемым «знак» и являющимся «отправной точкой» для определения места, «точки» траектории.

Приведем простой пример: два префикса «au-dessus-above» и «au-dessous-below» соответствуют одной и той же диаграмме, представляющей X и Y, расположенные вдоль вертикальной оси в поле, организованном направленным физическим пространством. Разница между выраже-

ниями X au-dessus Y и Y au-dessous X заключается в направлении и инверсии кадра. В результате в первом выражении X – это зритель, наблюдатель, а во втором – кадр.

Что касается лексической семантики, здесь представляется целесообразным сосредоточиться на двух важных аспектах. Один из них – теория прототипов, которая напрямую вдохновлена исследованиями в сфере когнитивной психологии, а другая – механизм метафоры, который играет ключевую роль. Теория прототипа была выдвинута психологом Элеонорой Рош [8]. Согласно этой теории, на уровне когнитивного плана исходная точка не принимает двойственную принадлежность, соотношенность элемента с одной категорией, т.е. принадлежность может быть более постепенной, полной или неполной. Существуют примеры «хороших» или относительно «слабых» категорий, подтвержденные экспериментальными исследованиями, например, птицы, мебель, цвет, форма и т. д.

По сути, это отказ от определения значения слова по общепринятой логике, отказ от набора условий, которые должны быть выполнены для того, чтобы сущность определялась этим словом. То есть, как и в логике, здесь наблюдается отказ от значения с помощью набора и достаточного количества необходимых условий, которые он должен выполнить, чтобы дать определение слову, его значению.

Еще точнее, это свойство следует определить как набор более или менее характерных черт. Чем больше словесных характеристик у языковой единицы, тем больше значений она определяет. Например, если, посмотрев на геометрическое описание значения, мы увидим, что можем определить расстояние, дистанцию между значениями и явлениями, которые на самом деле определяются одним и тем же словом, более или менее в зависимости от количества строк, на которых они распределены.

Далее, значение слова представляется областью с лучшим экземпляром (т.е. с наибольшим количеством вариантов) в центре: чем дальше слово находится от этого центра, тем менее важным оно становится. По этой причине границы поля бывают нечеткими, и это является отражением колебания говорящих или расхождения во мнениях между говорящими, реакцией на выявление необычных примеров. Эта область является центром поля, связанного со словом, называемым прототипом.

Так, анализируя различные значения имени существительного «мать», Дж. Лакоф утверждает, что его прототипные черты и значения, такие как

«женщина, родившая ребенка», «предоставившая ребенку генетический материал», «взрастившая ребенка», «жена отца», не являются необходимыми условиями для использования этого слова. Когда этим разным условиям соответствуют разные женщины, каждую из них можно назвать матерью.

Здесь следует отметить два важных момента. Во-первых, как отмечали Унгер и Шмидт, существует некоторая неопределенность в отношении точной природы прототипов. Например, иногда они определяются наиболее точными или лучшими примерами, которые приходят в голову говорящим, а иногда они представляют собой абстрактный статус умственной деятельности, когнитивный образ, связанный со словом, или категорию, образованную словом.

Во-вторых, те особенности, которые определяются теоретически, не имеют ничего общего с отличительными чертами лексической семантики языковых единиц, производными от структурализма. Это логично, потому что они не являются минимальными элементами, учитывающими противоречия между лексемами. Напротив, для когнитивных грамматик они являются особенностями относительного сознания [6, с. 39, 74–76].

С этой точки зрения Р. Лангакер не принимает никаких различий между лексическим знанием и энциклопедическим знанием. Следовательно, некоторые функции, безусловно, более централизованы, чем другие, но все же остаются вопросом степени преемственности, охватывающей всю сеть, весь спектр знаний, связанный с определенной концепцией [5, с. 154–161].

На наш взгляд, предлагаемая теория прототипов нуждается в серьезных изменениях для рассмотрения лексической многозначности. Действительно, одна и та же лексическая единица может выражать сущность, которая явно принадлежит к концептуальным категориям, даже если она поддерживает отношения семантического соседства. Эти различия не могут быть сведены к простой шкале одного и того же прототипа. Каждая категория имеет право быть независимой в плане прототипизации.

Если теория прототипов используется для объяснения некоторых явлений полисемии, другие механизмы дополняют порядок, при этом на первом месте располагается метафора, которая, по мнению сторонников когнитивной грамматики, играет центральную роль в лексической семантике. Именно после исследований Дж. Лакофа и Джонсона метафора была принята как общий мыслительный механизм, который можно

использовать в области сенсорно-моторного опыта для понимания более абстрактных концепций.

Действительно, мы не принимаем метафоры, так как мы думаем, но мы можем интерпретировать метафоры, исследуя «отпечатки», «следы», которые они оставляют в языках. Такой подход позволяет нам понять, определить две цели, а именно: с одной стороны, возможность вычислить большую часть лексической многозначности с лингвистической точки зрения, с другой стороны, возможность лучше, точнее понять центральный механизм мышления в когнитивном плане.

Чтобы раскрыть моменты, указанные выше, приведем пример: метафора, распространенная в ряде языков, продолжается вдоль вертикальной оси в любом переменном количестве в поле вариации. Например, по-французски говорят «les prix montent – цены растут, ils atteignent des sommets – достигают пика, ils dégringolent – падают» и так далее.

Эта метафора (уровень воды в чаше повышается по мере увеличения количества воды), основанная на практике повседневного восприятия, объясняет лексикализацию количественного значения многочисленных языковых единиц. Метафора применима ко всем областям языковой практики. Любое новое поле, особенно оперативное, немедленно принимается лексиконом поля, наиболее подходящего для развития подобного соответствия [2, с. 18–24].

Говоря о структурно законченных метафорах, Дж. Лакоф настаивает на универсальности концепции времени, а именно двойного пространственного смещения. Например, мы «движемся» в будущее, а будущее «идет к нам». Прошлые события «уходят» от нас, а будущие события «приходят» большими шагами (наблюдатель устойчив, время «в прошлом»).

Но в то же время мы можем также сказать, что мы «вошли» в новую эру и «приближаемся» к последней дате или временному рубежу (время все еще идет, а наблюдатель движется). Метафоры с подобной структурой лежат в основе явления «грамматизации». Например, тот факт, что «*Il va faire beau* – погода будет прекрасной», означает, что французский глагол «*aller* – идти» становится показателем времени и интерпретируется как пространственное смещение с метафорой времени

[6, с. 87]. В целом структура лексических метафор не ограничивается семантикой, в них также используются грамматические единицы для понимания сути многозначности.

Выводы и предложения. Как мы уже определили, с когнитивной точки зрения каждая грамматическая и лексическая единица является носителем определенного значения. То же самое можно сказать и о синтаксических конструкциях, которые помогают развить общее значение слова по отношению к единицам, которые они образуют.

Р. Лангакер писал: «Я утверждаю, что сама грамматика, или, скорее, группирование морфем во все более крупные конфигурации по сути своей носит символический характер и в свою очередь имеет определенное значение. Поэтому было бы неразумно надеяться на разделение грамматического и лексического состава, что выглядело бы как разделение словаря на две части, то есть на лексические единицы, с одной стороны, и определения – с другой» [5].

Следовательно, мы должны отмечать каждую синтаксическую конструкцию, которая специфична для самого значения и которая, реконструируясь на одном и том же семантическом материале, учитывает различные влияния. Как в приведенном выше примере: «On a envoyé une lettre à Marie. – Марии было отправлено письмо. Il a envoyé une lettre à Marie. – Он послал письмо Марии».

В этом случае представляется уместным вспомнить об одном замечании А. Гольдберга, который писал: «Синтаксические конструкции лишь частично дополняют базовые конструкции через лексические единицы представленной сущности». Поэтому для объяснения полученного общего смысла важно полностью учесть смысл всей синтаксической конструкции» [4, с.152]. Например, «Il s'est fait exulser com un chien. – Его выгнали, как собаку. La mère appelé son fils à la maison. – Мать позвала сына домой; Le grand-père a arrosé le jardin. – Дед поливал сад». Создаваемое представленными выражениями действие нельзя отнести ни к самому глаголу, ни к композиции, учитывающей семантику лексических единиц. Следовательно, необходимо придать смысл синтаксической конструкции, позволяющей объединить существующие элементы в общую структуру.

Список литературы:

1. Culioli A. Pour une linguistique de l'énonciation, Formalisation et opérations de repérage, Tome 2 Paris, 1999.
2. Fauconnier G. Espaces mentaux. Aspects de la construction du sens dans les langues naturelles. Paris : Minuit, 1987.

3. Fodor D. A. "The Modularity of Mind", an Essay of Faculty Psychology Mit Press, 1983.
4. Goldberg A. "A construction grammar approche to argument structure", Chicago : The University of Chicago Press, 1995.
5. Langacker R. W. "Foundations of Cognitive Grammar", vol. I: Theoretical Prerequisites. Stanford : University Press, 1987.
6. Lakoff G. "Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind". University of Chicago Press, 1987.
7. Lakoff G., Nunez R. E., "Where Mathematics comes From." New York, 2000.
8. Roche E., Mervis C. B., "Family Resemblances: Studies in the internal Structure of Categories." University of California, 1975.
9. Talmy L., Figure and ground in langua. tome I Berkeley. Linguistics Society, 2000.

Salimova Sadagat Rashid. COGNITIVE GRAMMAR FROM THE PERSPECTIVE OF GRAMMAR, LEXICAL, AND SYNTACTICAL CONTEXTS

In the article titled the theoretical foundations of the trend called "Cognitive grammar" is spoken about. The author points out, that "Cognitive grammar" is based on several principles that add the unity and originality to this scientific trend. The author also notes that, despite the specificity of linguistic activity, all cognitive activity is regulated by existing of general cognitive mechanisms. For example, we can see more comprehensively the structural psychological contradiction between description and essence, which is more common in linguistic contacts. Rather, visual perception and understanding are central factors for clearing up the semantic structure of a language and so on.

Currently, the scientific direction called "Cognitive grammars" continues its activities within the framework of the International Association for Cognitive Linguistics, on the pages of the scientific journal "Cognitive Linguistics", published since 1990, as well as in the collection "Research on Cognitive Linguistics", in the preparation of which he attended by fifteen members.

Research on combining the achievements of linguistics and cognitive psychology seems to be more expedient than searching for the so-called. "Clues", small clues, at first glance, confirming the thesis of "singularity", the uniqueness of the language and its some "isolation" from many other phenomena

Purpose: The article deals with language processes that play a Central role in understanding the semantic structure of a language.

Methodology and Approach: The method of description and cognitive method were used to study the marked language characteristics.

Results: From a cognitive point of view, each grammatical and lexical unit is a carrier of a certain meaning. The same can be said for syntactic constructions that help develop the General meaning of a word in relation to the units they form.

Theoretical and Practical implications: The practical significance of the research lies in a detailed and versatile vision of the structural and psychological contradiction between description and essence, which is often found in language processes. The theoretical results of the research contribute to the theory of cognitive linguistics.

Key words: radical, fiery, international, concept, negotiation, metaphor.

Серпак Н. Ф.

Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова

Сидорчук Т. М.

Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова

Сапун К. В.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Необхідність вивчення іноземних мов зумовлена підйомом природоохоронної діяльності, розвитком міжнародної природоохоронної співпраці. Усе це у свою чергу зумовлює потребу, зокрема, в німецько-українському перекладі публіцистичної преси на екологічну тематику. У статті авторів досліджується необхідність вивчення екологічної лексики в німецькомовному середовищі, зокрема в екологічній публіцистиці. Також проводиться обґрунтування необхідності проведення дослідження екологічної лексики, складання словників та необхідності активізації перекладацької діловитості в різних сферах застосування екологічної лексики. Авторами статті було запропоновано класифікацію екологічної лексики німецької мови в журнальному аспекті, а також створено базу журнального перекладу для екологічної лексики на базі німецькомовних журнальних статей на екологічну тему. Журнальний контекст використання екологічної лексики німецької мови відіграє досить важливу роль у поширенні передових екологічних знань серед широкої громадськості, а також є посередником проникнення екологічних неологізмів із числа виключно наукових термінів у живу повсякденну розмовну мову населення. Письмовий переклад специфічної екологічної журнальної лексики з німецької мови на українську, і навпаки, вимагає досить глибоких знань перекладача в галузі природничих наук, а також уважності, об'єктивності, багатого словникового запасу і мовної практики. У статті авторів також проаналізовано конкретні труднощі перекладу екологічної лексики з німецької мови на українську, та навпаки. Авторів проводять дослідження видів екологічної лексики та способів її запровадження в німецькомовній журнальній публіцистиці.

Ключові слова: екологічна лексика, німецька мова, журнальні статті, екологічна тематика в журнальному дискурсі, методика перекладу.

Постановка проблеми. Екологічна тематика наукових досліджень, зокрема в періодичних виданнях, є перспективною галуззю, але, на жаль, її потенціал в Україні ще не досить розкритий, адже проблема забруднення навколишнього середовища і необхідності збереження природних ресурсів стає все більш актуальною і вимагає належної уваги для забезпечення подальшої якості життя населення регіону і планети в цілому.

Предметом дослідження є журнальна екологічна лексика німецької мови. Важливості даній темі додають і глобалізаційні процеси, технологічний прогрес, зростання мобільності населення, посилення культурних зв'язків, обміну інформацією, а також зростання важливості екологічної тематики в структурі наукової діяльності німецькомовних країн, України і більшості країн світу,

як і перспектива перейняття Україною досвіду Німеччини і Швейцарії в області захисту навколишнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою даної роботи є наукові матеріали, розроблені вітчизняними та зарубіжними вченими в галузі літературознавства, мовознавства, перекладознавства, журналістики тощо. Загальні мовознавчі аспекти висвітлені в роботах таких вітчизняних учених, як: М. П. Кочерган, А. Л. Міщенко та інші [1; 5; 7]. Методологічні підходи до практики перекладу з німецької мови висвітлені в роботах таких дослідників, як Р. Т. Гром'як, А. А. Попович, С. П. Тюленев, М. П. Топер та ін. Проблеми лінгвістики тексту досліджували Ю. В. Откупщиков, І. Є. Арнольд, А. П. Брандес, В. В. Червоних, Ю. М. Караулов,

Ю. О. Лотман та ін. [2; 5; 6]. З позиції загальної філології німецької мови та лексикології проблему перекладу професійної лексики досліджували Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, А. Д. Огуй, Ф. Хейдріх та ін. [3; 4]. Разом із тим ще не досить досліджено екологічну лексику німецької мови в журнальному дискурсі.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення особливостей екологічної тематики журнальних статей.

Виклад основного матеріалу. Екологія в тлумаченні сучасних учених – це наукова галузь, що вивчає відносини біологічних організмів (особин, популяцій, біоценозів тощо) між собою і з навколишньою неорганічною природою, загальні закони функціонування екосистем різних рівнів, середовище проживання живих істот (включаючи людину).

Сучасні дослідження в області екологічної науки можна умовно розділити на ті, які стосуються залежностей і взаємозв'язків у самій природі, зокрема взаємодії живої і неживої природи, і тих, які вивчають взаємодію природи і людини.

Екологічна наука вимагає проведення збору, аналізу і перероблення інформації про її діяльність і досягнення, обмін досвідом з колегами, комунікації з громадськістю тощо, використовуючи, відповідно, специфічні терміни й іншу професійну лексику. Також у ході робочого процесу, спілкування серед екологів і наближеної до них аудиторії виникають різні професійні жаргонізми, які теж, безперечно, відносяться до специфічної екологічної лексики.

Екологічна термінологія – це масив специфічної лексики, необхідної для опису екологічних понять і явищ. Німецькомовна (як і україномовна) екологічна термінологія формувалася протягом досить тривалого часу, адже знання людини про Землю та довкілля існували в складі основних природних наук (хімії, біології, фізики та географії).

У наш час існує безліч різних думок, що визначають екологію як галузь науки, ринок праці або природний комплекс. Обговорення екологічного становища – це в значній мірі й соціально-політичне явище. Тому природно, що навколишнє середовище є сферою інтересу відразу багатьох наук, таких як біологія, екологія, економіка, соціологія, психологія, географія, правознавство і навіть медицина. Однак навряд чи екологічні дослідження були би неможливі без найважливішого інструменту – мови та її професійної лексики.

З огляду на багатство сучасної німецької мови, її широку сферу застосування, а також особливості розвитку сучасної екологічної науки важливо від-

значити, що лінгвістичні дослідження екологічної лексики в німецькій мові характеризуються множинністю об'єктів її вивчення, які поділяються на кілька типів.

За належністю до стилів і своїм забарвленням екологічна лексика німецької мови ділиться на розмовну, публіцистичну, офіційно-ділову, наукову, науково-популярну тощо.

Просторічна (розмовна) екологічна лексика сформована переважно звичайними людьми, що під впливом отриманої різними шляхами інформації цікавляться екологічною тематикою й обмінюються між собою думками або новинами. Також до просторічної лексики належить специфічний професійний жаргон екологів.

Наукова екологічна лексика може бути представлена різними професійними поняттями і термінами, що вживаються дослідниками у своїй роботі, в спілкуванні, публікаціях та звітності. Для екологічної лексики публіцистичні та науково-популярні видання є своєрідним об'єднуючим «містком», займаючи проміжне (посередницьке) становище між науковим і розмовним стилем.

Саме різноманітні публікації в разових виданнях, професійних газетах, журналах, вісниках та збірниках наукових праць, засобах масової інформації беруть на себе функцію донесення передових відомостей та результатів досліджень, що стосуються екологічної тематики, до широких верств населення і забезпечують проникнення в розмовну мову пересічних громадян тематичної екологічної лексики.

Кожна окрема одиниця лексико-семантичного поля (наприклад, поля «Екологія») повинна відрізнятися від інших одиниць того ж поля хоч на одну диференційну ознаку. Погоджуючись з українським дослідником М. П. Кочерган, відзначимо, що в реальному житті різні лексико-семантичні поля взаємопов'язані й тісно переплітаються між собою. До засобів міжпольових зв'язків належать багатозначні слова, які окремими своїми значеннями належать до різних полів. Так, наприклад, прикметники *warm* – *теплий*, *kalt* – *холодний*, *heiß* – *гарячий* тощо в одному контексті належать до метеорологічного семантичного поля, а в іншому – характеризують людські відносини. Зв'язок між полями забезпечується безперервністю семантичного простору, що об'єднує всі поля лексико-семантичної системи мови.

Однак є чимало слів, які у своєму головному значенні в німецькій мові мають точну відповідність українським, а іноді збігаються з українською мовою і мають друге значення. Разом

із тим у складі словосполучень, ідіоматичних і побутових виразів, жартів, а також в окремих другорядних значеннях ці слова несуть абсолютно різне смислове навантаження. Екологічне лексико-семантичне поле складається головним чином з термінологічної та професійної лексики. Для публіцистичних та науково-публіцистичних і журнальних текстів сьогодні найбільш характерні теми, що стосуються забруднення навколишнього середовища, природоохоронної діяльності, переробки відходів, збереження поновлюваних і невідновлюваних природних ресурсів, теми, що стосуються вивчення та розроблення безвідходних технологій і обговорення проблем взаємодії між людиною і неживою природою.

Дані лексико-семантичні поля належать насамперед до «ядра» і ближньої периферії лексико-семантичного поля, а тому найбільш насичені саме екологічної лексикою. До далекої периферії лексико-семантичного поля «Екологія» належать теми тектонічної структури Землі, структури земної поверхні та ґрунту; закони функціонування екосистем на макро-, мезо- і мікрорівні, а також ланцюги харчування; проблеми вивчення стану навколишнього середовища й охорони природи в різних аспектах, зокрема правовому, політичному, громадському тощо.

Крайньою периферією досліджуваного лексико-семантичного поля є різноманітні екологічні фактори, закономірності екологічного кругообігу, виживання організмів, природної еволюції і селекції видів, порід і сортів живих організмів людиною, вплив досягнень генної інженерії на живу і неживу природу, особливості пристосувань організмів до середовища проживання та інші навколоекотичні природні, гуманітарні та інші лексико-семантичні поля.

Лексико-семантичне поле «Екологія» межує з біохімічними, біофізичними, географічними, механічними, юридичними, суспільними лексико-семантичними полями, є великим і має велике мовно-когнітивне і комунікативне значення, адже лексика, що належить до нього, дозволяє висловлюватися на теми, пов'язані з навколишнім середовищем, природою, екологією, середовищем існування, законами взаємодії тощо, а також читати відповідну літературу, створювати публікації, ділитися й обмінюватися досвідом.

Кожен рівень лексико-семантичного поля, як «ядро», так і периферійні рівні й відгалуження, має своє комунікативне значення і особливості сфери застосування, є самостійною лексико-семантичною підсистемою, а також виконує певні

когнітивні, синтаксичні, семантичні функції тощо. Багатство і розгалуженість лексико-семантичного поля «Екологія» свідчить про суб'єктність і широту екологічної та природоохоронної проблематики, її істотність як складової частини соціокультурної взаємодії, ставлення до багатьох сфер людського буття і свідомості, а також дозволяє охарактеризувати екологію як велике дискурсивне поле.

Особливості екологічного дискурсу комунікативного простору зумовлені гетерогенністю його характеру. Екологічний дискурс є самостійним і глибоким. Екологічний дискурс має зони перетину з іншими важливими дискурсами, зокрема такими, як науковий, політичний, журнальний, публіцистичний, політичний, філософський, літературний, інформаційний тощо.

Істотну роль у формуванні в німецькій мові тієї лексики, яка характерна для екологічної та природоохоронної тематики, відіграє людський фактор, що виявляється в процесі комунікації, включаючи взаємодію німецької мови із соціокультурними, психологічними та іншими зовнішніми факторами.

З огляду на значний вплив соціокультурного контексту спілкування на екологічні теми та проблеми охорони навколишнього середовища подібна комунікація є складним комунікативним актом і утворює окремий екологічний дискурс, який включає в себе концепт, ціннісну систему, мовні засоби та ін. Тому навряд чи можна розглядати екологію окремо від мовних засобів, що застосовуються для комунікації на природоохоронну тематику.

Підвищена кількість специфічних і професійних лексико-фразеологічних одиниць та інші фактори зумовлюють існування особливого і специфічного культурного середовища та впливають на реалізацію певних комунікативних стратегій у різних ситуаціях.

Сучасна екологія – це не тільки відомості про навколишнє середовище, на базі яких створено розгалужене лексико-семантичне поле, а й дискурс, утворений в рамках низки природничих наук. Підґрунтя цього дискурсу широкі і різноманітні, адже екологічна тематика давно не обмежується тільки науковими трактатами, а й пронизує всі сфери суспільного і соціально-політичного життя різних верств населення, ставши цікавим і важливим об'єктом дослідження лінгвістики.

З огляду на форму і функціональні аспекти екологічного дискурсу можливо його позначити як безліч вербальних і невербальних актів, що

застосовуються з метою вербалізації відомостей про навколишнє середовище і впливу на громадську думку. Модель екологічного дискурсу, що допомагає усвідомити зв'язки між висловлюваннями і обставинами, в яких він був створений, має продемонструвати головні мотиви в досліджуваному тексті та визначати специфіку саме екологічного дискурсу. Дослідження моделі екологічного дискурсу дозволяє зробити висновки, що важливими і найбільш гідними дослідження сторонами екологічного дискурсивного поля є маркетинговий, науковий, філософський, інформаційний та соціально-політичний дискурс, які тісно пов'язані між собою.

Для німецькомовних країн характерно те, що вони інвестують значні ресурси, кошти і зусилля в дослідження і охорону навколишнього середовища, переконують і допомагають у цьому іншим, розуміючи те, що атмосфера, водний фонд і ґрунт не знають кордонів. Зона перетину екологічного дискурсу з науковим і публіцистичним дискурсом представлена науками про екологію і навколишнє середовище, а саме біологічною екологією, геоекологією, біосферологією, соціоекологією, інженерною екологією.

Сучасна людина є дослідником, а не об'єктом дослідження, тому часто підсвідомо вважає себе вище природи. Науковий екологічний дискурс у німецькомовному суспільстві є досить впливовим завдяки поглядам сучасної людини на світ, антропоцентричним тенденціям, а також завдяки об'єктивності

та схильності до встановлення причинно-наслідкових зв'язків між людиною та природою.

Дискурсивний аспект одночасно ріднить і відрізняє німецьку і українську мови, оскільки дискурс у різних мовах може мати певні особливості й відмінності. Тому журнальні публікації на екологічну тематику набули неабиякої суспільної популярності, зігравши одну з провідних ролей у становленні екологічної свідомості німецькомовного суспільства. Дослідивши головні дискурси, які впливають на ідеологічний аспект екологічного дискурсивного поля, помічаємо, що функціональна специфіка та поліфонічність екологічного дискурсивного поля у свою чергу його модифікує, сприяючи його плинності, постійному розширенню і доповненню.

Висновки і пропозиції. Розгляд екологічної тематики з різних точок зору як історично сформованої галузі знань, сфери наукових досліджень, а також літературної та публіцистичної тематики дозволяють представити екологічну лексику комплексним об'єктом лінгвістичного дослідження в перекладацькому аспекті і зробити необхідні висновки, що формує передумови для дослідження особливостей і методології перекладу екологічної лексики німецькомовних журнальних статей на українську мову. Нині ця наукова галузь є не тільки перспективною, але й суспільно, економічно і політично значущою для України, німецькомовних країн і світу, є предметом обговорення в ЗМІ, на наукових заходах, у побуті, в суспільстві тощо.

Список літератури:

1. Боднар О. М. Полісемія та омонімія в німецькій терміносистемі екології. *Мовні та концептуальні картини світу* : зб. наук. праць. Київ : ВПЦ Київський університет, 2010. Випуск 30. С. 276–280.
2. Боднар О. М. Система організації німецької екологічної термінології. URL: http://philology.knu.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2011_38/068_074.pdf (дата звернення: 20.08.2018).
3. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Перекладознавство (німецько-український напрям) : підручник для студентів вищ. навч. закл. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2014. 640 с.
4. Ладченко М. М. Словотвір англійських запозичень у німецькій мові. *Діахронічне, типологічне і контрастивне дослідження германських, романських і слов'янських мов (семантика й словотвір)* : матеріали Міжнар. наук. конф. Донецьк : Вид-во ДонНУ, 2001. С. 134–138.
5. Лалаян Н. С., Подвойська О. В. Порівняльна граматики німецької та української мов / *Vergleichende Grammatik der deutschen und ukrainischen Sprache* : навч. посібник для студ. вищих навч. закладів. Вінниця : Нова Книга, 2013. 224 с.
6. Сапун К. В., Селезньова Р. В. Огляд публіцистичної екологічної лексики німецької мови у перекладацькому аспекті. *Вчені записки ТАННУ імені В.І. Вернадського*. 2018.
7. Селезньова Р. В., Сапун К. В. Лексика міжнародного туристичного бізнесу як дискурс. *Міжнародна наукова конференція «Мова і культура» імені проф. Сергія Бураго*. 2020.

Serpak N. F., Sidorchuk T. M., Sapun K. V. FEATURES OF ECOLOGICAL VOCABULARY OF MODERN GERMAN LANGUAGE

The need to learn foreign languages is due to the rise of environmental protection activities, the development of international environmental cooperation. All this, in turn, necessitates, in particular, the German-Ukrainian translation of the publicistic press on environmental topics. The authors' article examines the methodology

for studying environmental vocabulary in the German-speaking environment, namely in environmental journalism. It also substantiates the need for a study of environmental vocabulary, compilation of dictionaries and justifies the need to activate translation efficiency in various fields of application of environmental vocabulary. The authors of the article proposed a classification of the ecological vocabulary of the German language in the journal aspect, and also created a journal translation base for ecological vocabulary on the basis of German-language journal articles on an ecological topic. The journalistic context of the use of the ecological vocabulary of the German language plays an important role in the dissemination of advanced ecological knowledge among the general public, as well as mediating the penetration of ecological neologisms from exclusively scientific terms into the lively everyday spoken language of the population. Written translation of specific ecological journal vocabulary from German into Ukrainian and vice versa requires a sufficiently deep knowledge of the translator in the field of natural sciences, as well as attentiveness, objectivity, a rich vocabulary and language practice. The authors' article also analyzed the specific difficulties of translating environmental vocabulary from German into Ukrainian and vice versa. The authors conduct research on the types of environmental vocabulary and ways of its introduction in German-language journalism.

Key words: *ecological vocabulary, German, journal articles, ecological topics in journal discourse, translation technique.*

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 801.311

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-1/42>**Гуркіна Т. Ю.**

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Ляпичева О. Л.

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Тимченко К. А.

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

РОЗВИТОК ТВОРЧОСТІ ЯК СПОСІБ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Стаття присвячена прийомам розвитку творчості на уроках іноземної мови. Робиться стислий огляд досліджень творчості в межах психології, психолінгвістики, методики викладання мови. У більшості джерел творчість розглядається як діяльність людини, спрямована на створення якісно нових, невідомих раніше духовних або матеріальних цінностей. Згідно з думкою І.Н. Горелова та К.Ф. Сєдова, мовленнєва творчість тотожна мовній грі, приклади якої можна знайти на різних рівнях мови, від фонетики до стилістики. На думку Ю. Кузенко, важливим аспектом розвитку творчості під час роботи з текстом є пробудження у читачів почуттів до тексту. Розумова діяльність базується на почуттєвій, а почуття становлять сутність літератури. Пробудження почуттєвого ставлення до тексту досягається такою вправою: треба закрити очі та уявити те, що учитель читає у відібраному уривку. Внутрішні образи мають почуттєвий характер, породжують асоціації, пов'язані із власним досвідом. Таким чином, діти уже ставляться до текстів особисто. Інше завдання на задіяння почуттів – намалювати те, що найбільше вразило. Після цього учні описують, що намалювали і чому вибрали саме цей епізод для ілюстрації, які почуття він у них викликав.

Взявши за мету дослідження мотивації студентів та учнів до навчання іноземних мов, автори статті відбирають мовні жанри (пісні, прислів'я, скоромовки), на матеріалі яких легше всього стимулювати творчість у тих, хто навчається; розробляють методику та прийоми роботи з ними. До останніх належать вправи на питання-відповіді, на переклад, підбір синонімів, антонімів, лексичний і граматичний коментар, порівняння прислів'я та його перекладу тощо.

Прислів'я, окрім того, що містять мудрість народу, часто мають у собі влучні художні засоби. Працюючи із прислів'ями, студенти можуть самі підібрати відповідності іноземних прислів'їв в українській мові. Можна запропонувати вправу на з'єднання частин прислів'їв. Скоромовки являють собою вид звукової гри, під час якої повторення певних звуків домінує над змістом висловлювання, що створює комічний ефект. Скоромовки мають цілком стимулювання навичок читання іноземних літер, які мають однаково написання з літерами латинського алфавіту, але іншу вимову. Пісні, що безпосередньо виражають творчість, роблять учня більш відкритим, задоволеним і більш здатним на навчання.

Ключові слова: творчість, мотивація, вивчення іноземної мови, прийоми мотивації, пісні, прислів'я, скоромовки.

Постановка проблеми. Проблема креативності у навчанні не раз ставала об'єктом дослідження у психології, філософії, психолінгвістиці, методиці викладання. Значення творчості в засвоєнні навчального матеріалу то зростало,

то падало в історії людства. Яка роль творчості у навчанні сьогодні? До яких ефектів вона приводить? Які матеріали стимулюють творчість? На ці питання ми отримуємо відповідь у нашій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні довідники визначають творчість як діяльність людини, спрямовану на створення якісно нових, невідомих раніше духовних або матеріальних цінностей. Необхідними компонентами творчості є фантазія, уява, психічний зміст якої міститься у створенні образу кінцевого продукту [6].

Показниками творчості називають неагресивність, чутливість до закликів до допомоги інших, здатність розуміти думку іншої людини, здатності суб'єкта виходити за межі однозначних конструкцій «зовнішньої доцільності», амбівалентність, взаємовиключення особливостей характеру. Наприклад, творчі люди проявляють себе одночасно як екстраверти та інтроверти; вони скромні та горді одночасно; вони проявляють одночасно бунтарський дух та консерватизм.

Самозвіти діячів мистецтва й науки та дослідження виділяють кілька стадій творчості. Так, англієць Г. Воллес розділив творчий процес на 4 фази: підготовку, дозрівання (ідеї), осяяння (інсайт) і перевірку. Головні складники творчості (дозрівання й осяяння) не піддаються вольовому контролю, тому вирішальна роль у творчості надається підсвідомому.

Критерієм розмежування творчості й виробництва є унікальність результату першого. Результат творчості неможливо вивести з початкових умов. У процесі творчості автор виражає якісь нові аспекти своєї особистості. Нільс Бор казав: «Ця теорія недостатньо божевільна, щоб бути правильною». Творчість передбачає вміння автора вийти за межі звичних шляхів, чужої логіки. Вільний ум, підкріплений інтуїцією, стає швидким, витонченим, спритним, винахідливим і зухвалим [6].

3. Фрейд вважав, що творчість є компенсацією і перенаправленням внутрішнього психічного напруження людини на досягнення соціально прийнятних цілей. Згідно з поглядами К.Г. Юнга, творчість корениться в архетипах – несвідомих базових структурах світосприйняття, успадкованих від попередніх поколінь. К.Г. Юнг говорив про зв'язок творчості та гри. Творчий дух грає тими об'єктами, які любить. За Е. Нойманном, творчість діє спонтанно, подібно до природи, яка від атома і кристалу до органічного життя і планетних систем вражає людину своєю красою [6].

У межах психолінгвістики сутність феномена мовленнєвої творчості розкрили І.Н. Горелов та К.Ф. Седов у підручнику «Основи психолінгвістики» [2]. Згідно з їхньою думкою, мовленнєва творчість тотожна мовній грі, приклади якої вони

демонструють на різних рівнях мови, від фонетики до стилістики. Л.В. Щерба писав: «Когда чувство нормы воспитано у человека, тогда-то он начинает чувствовать всю прелесть обоснованных отступлений от нее» (рос.) [2]. Мовна гра має установку на комічний ефект. «Настоящий смех, – писав М. Бахтін, – не отрицает серьезности, а очищает и восполняет ее. Очищает от догматизма, односторонности, окостенелости, от фанатизма и категоричности, от элементов страха или устрашения, от дидактизма, от наивности и иллюзий, от дурной одноплановости и однозначности, от глупой истощности» (рос.) [2].

Тема творчості цікавить також дослідників і практиків у межах методики викладання мови та літератури. Так, Ю. Кузенко (Центр іноземної літератури, м. Дніпро) на семінарі «Розвиток критичного та рефлексивного мислення в навчанні навичок читання на іноземній мові» від 29.10 2020 р. наводить прийоми творчого заохочення учнів до розуміння текстів. Важливим аспектом заохочення учнів до читання є пробудження у них почуттів до тексту, що читається. Ми знаємо, що розумова діяльність базується на почуттєвій. Окрім того, почуття становлять сутність літератури. Пробудження почуттєвого ставлення до тексту досягається такими вправами:

1. Треба закрити очі та уявити те, що учитель читає у відібраному уривку. Наприклад, під час вивчення поезії Лі Бо у 8 класі учні уявляють холодну росу на яшмових сходах, те, як пливуть мовчазні небеса, як місяць тремтить на тихій воді («Печаль на яшмовому ганку»), як вітерець дме і вдень, і вночі («Сосна біля південної галереї»). Внутрішні образи мають почуттєвий характер, породжують асоціації, пов'язані із власним досвідом. Таким чином, діти уже ставляться до віршів особисто.

2. Завдання, що сприяє задіянню почуттів: намалюйте те, що найбільше відчували, побачили внутрішнім поглядом; що вас найбільше вразило. Після цього учні описують, що намалювали і чому вибрали саме цей епізод для ілюстрації, які почуття він у них викликав.

3. Можна вибрати ключові слова, що несуть найбільше суттєвої інформації про пережите у сприйнятті тексту.

4. Ми ставимо себе на місце героя чи героїні і питаємо, як нам жити у їхній шкурі.

5. Ставиться питання, чи задоволені ми розв'язкою подій у творі. Як би ми завершили твір?

6. Можна використовувати символи під час читання творів: згоден, не згоден, не розумію.

7. Під час завершення розмови про текст питаємо: «Що я дізнався з тексту? Що для мене важливо? Де я можу це застосувати?»

8. Незрозумілі місця текстів виносимо на обговорення, вислуховуємо всі гіпотези пояснення, і кожен має право взяти собі будь-яке розуміння. Під час вивчення рубаї Омара Хайяма запитуємо: «Чому людина – найкращий твір у Всесвіті? Чому людина – зір розуму? Якого? Чому людина – це камінь у персні Всесвіту? І чому Всесвіт – це перстень?»

9. Таким чином, ми всіма силами намагаємося пробудити у дитини власні питання до того, що обговорюється у творі. І це найкращий спосіб залучити до читання.

Постановка завдання. Огляд психологічних, психолінгвістичних і методичних джерел опису творчості свідчить про зростання її затребуваності в сучасному світі, однак не вичерпує практичних аспектів застосування, зокрема у вивченні іноземної мови. Мета нашої статті – довести доцільність застосування творчості під час вивчення іноземної мови – знаходить своє вираження у таких завданнях: 1) виділити жанри текстів, що сприяють творчості на уроках вивчення іноземної мови; 2) надати прийоми роботи з текстами цих жанрів на заняттях.

Виклад основного матеріалу. До жанрів, що стимулюють творчість під час вивчення іноземної мови, зазвичай відносять вірші, пісні, прислів'я, скоромовки, ігри. Художня творчість є виявом творчості в широкому сенсі слова. Прислів'я, окрім того, що містять мудрість народу, мова якого вивчається, часто мають у собі влучні художні засоби, що теж є виявленням творчості. Скоромовки являють собою вид звукової гри, коли повторення певних звуків домінує над змістом висловлювання, що створює комічний ефект. Пісні, що безпосередньо виражають творчість, роблять учня більш відкритим, задоволеним і більш здатним на навчання.

Пісні на заняттях іноземної мови вносять у процес навчання різноманітність і є хорошим способом введення нового матеріалу на початку уроку, особливо якщо пісня має тематичний характер. Легкий, невимушений мотив і проста рима швидко запам'ятовуються, причому не тільки на період навчання, а й на все життя. Головне, щоб пісня була веселою, короткою і нескладною. Спробуйте включити пісню до того, як прийдуть студенти: поки вони будуть збиратися і займати свої місця, у них уже буде можливість прослухати фрагмент і скласти думку про нього. Як тільки урок почнеться, обговоріть, яке враження спра-

вила пісня, чи сподобалася вона, про що в ній співається. Використання пісні дає змогу вводити нові лексичні чи граматичні одиниці, спираючись відразу на кілька каналів сприйняття; якщо пісня супроводжується ще й рухами або танцями, то вона легко запам'ятовується. Якщо до пісні підібрати картинку за сюжетом, то не буде проблем і в візуалізації. Перше прослуховування не повинно супроводжуватися складними завданнями. Можна попросити студентів послухати пісню і відповісти на запитання, чи ця пісня весела, чи сумна, про дружбу або любов, яка сюжетна лінія.

Для другого прослуховування можна дати студентам такі типи завдань:

1. Вставити дієслово у правильній формі.
2. Вставити пропущені слова (з підказками у вигляді списку слів, картинок, першої літери слова або без підказок).
3. Викреслити зайве слово.
4. виправити помилку.
5. Розставити рядки за порядком.
6. Вставити пропущені закінчення прикметників за числом та родом.

Після прослуховування пісні попросіть студентів придумати кліп і порівняти його з оригіналом. Студенти також можуть придумати ще один куплет пісні. Якщо говорити про українську мову як іноземну, то пісні є важливою частиною української культури, і пісенний текст – це доступний для сприйняття, компактний, створений з опорою на прийом римування твір масової культури, що дає можливість для іноземців зануритися в іншопольовий культурний комунікативний простір. Робота над текстом пісні – приємна, незвичайна за формою можливість придбання вимовних і мовних навичок, розширення словникового запасу, виявлення творчих здібностей. При цьому використання такого нестандартного матеріалу зазвичай підвищує мотивацію вивчення мови й емоційний настрій на заняттях і в позаурочний час, органічно поєднує навчальний процес і психологічний комфорт.

Пісні є гарною підмогою у відпрацюванні мовних навичок і видів мовленнєвої діяльності. Всі вправи на базі пісенного матеріалу ми можемо розділити на блоки за розвитком граматичних і лексичних навичок. На основі пісенного матеріалу можна розробити такі типи вправ для розвитку граматичних навичок:

1. Підбір граматичного матеріалу з тексту пісні для ілюстрації певного граматичного правила, заповнення таблиці/схеми з опорою на формальні ознаки граматичної структури й узагальнююче правило.

2. Вправи на трансформацію: перетворення певної граматичної форми з тексту пісні (зміна часу дієслова; перетворення декількох простих речень у складні з використанням прийменників; перетворення прямої мови в непряму.

3. Вправи на питання-відповіді: відповіді на питання і складання питань за цією моделлю. Вправи на заповнення пропусків, на впізнання граматичних явищ; складання питань до тексту пісні; переказ змісту пісні з використанням певного граматичного часу (наприклад, переказ у минулому часі).

4. Вправи на переклад: переклад з іноземних мов на українську досліджуваних граматичних явищ і конструкцій, присутніх у тексті пісні; переклад з української мови на іноземну стверджень, заснованих на граматичних конструкціях, що містяться в тексті пісні.

Для відпрацювання лексичних навичок виділяються такі типи вправ:

1. Диференціація та ідентифікація: визначення на слух слів, що відносяться до однієї теми (синонімічний ряд тощо); угруповання слів із пісні за заданою ознакою; знаходження в тексті пісні синонімів чи антонімів до запропонованих слів.

2. Розвиток словотвірної та контекстуальної здогадок: визначення значень незнайомих слів за відомими лексичними одиницями (корінь, афікси); вгадування інтернаціональних слів; складання речень із новими словами з урахуванням особливостей їхніх значень у контексті.

3. Навчання прогнозування: підбір слів, що поєднуються з виділеними словами; доповнення семантичного поля слова.

4. Еквівалентні заміни: заміна виділених лексичних одиниць у пісні відповідними синонімами чи антонімами.

Іншим жанром, що стимулює творчість студентів на уроках іноземної мови, є прислів'я і приказки. Вони створювалися народами світу протягом багатьох століть. Знання прислів'їв і приказок країни досліджуваної мови розширює і збагачує словниковий запас, допомагає засвоїти лексику за допомогою образів, розвиває пам'ять. За допомогою коротких образних речень, що містять закінчену думку, легше запам'ятовуються нові слова.

Прислів'я різних мов часто не збігаються. Хоча вони мають щось спільне, наприклад взаємні кальки (*Pauvreté n'est pas vice* (франц.) – *Бідність не порок*), запозичення із класичних мов (*Qui langue a, à Rome va* (рос.) – *Язык до Києва*

доведе) [5], біблійних сюжетів, однак українські та французькі прислів'я склалися під впливом різних історичних подій, різних умов суспільно-економічного розвитку. Тому у багатьох прислів'їв немає не тільки повних, але і часткових відповідностей або синонімів в іншій мові: *Qui se ressemble, s'assemble*. – *Рибалка рибалку бачить здалеку. Plusieurs peu font un beaucoup*. – *Зернятко до зернятка буде мішок. Haut comme trois pottes – Метр з кепкою*. За допомогою прислів'їв і афоризмів можна виявити те, що приховано в іншій культурі, навчитися її інтерпретувати, глибше розуміти мову, виховувати повагу до власної та чужої культури, вміти помічати відмінності і подібності. Прислів'я та приказки підвищують інтерес до вивчення іноземної мови, допомагають розвинути мовну інтуїцію, прищеплюють уміння думати лінгвістичними поняттями. Багато прислів'їв та приказок інтернаціональні, тобто мають ідентичний зміст, і до французьких прислів'їв часто можна підібрати українські прислів'я, що мають практично такий же сенс: *Il n'y a pas de fumée sans feu* – *Немає диму без вогню. Qui dort dîne* – *хто спить, той обідає. Bête comme une oie* – *дурний, як гусак*.

Прислів'я, що використовуються на занятті, повинні бути простими і вживаними, що дають привід до вживлення в повсякденну розмовну мову: *Mieux vaut tard que jamais*. – *Краще пізно, ніж ніколи. Savoir c'est pouvoir*. – *Знання – це сила. L'argent ne fait pas le bonheur*. – *Не в грошах щастя*. Вивчення прислів'їв дозволяє їх застосовувати під час вивчення різноманітних лексичних тим, збагачуючи словниковий запас студентів. Вони можуть самі підібрати відповідності французьких прислів'їв в українській мові. Можна запропонувати таку вправу: з'єднати частини так, щоб вийшло сім відомих прислів'їв.

1) Premier arrivé,	a) moins on arrive.
2) Plus on est de fous,	b) plus on veut gagner.
3) Plus ça change,	c) plus la chute est dure.
4) Plus on se presse,	d) plus on rit.
5) Qui peut le plus,	e) premier servi.
6) Plus on gagne,	f) peut le moins.
7) Plus on tombe de haut,	g) plus ca la meme chose.

Різні завдання із застосуванням прислів'їв і приказок дають змогу використовувати їх як на просунутому етапі навчання, так і в групах, де більшість студентів із невисоким рівнем знання мови. Наприклад, можна запропонувати студентам таку вправу:

Підберіть продовження прислів'їв.

1. Il ne faut jurer	a) le fer quand il est chaud
2. Il ne faut pas juger	b) la peau de l'ours avant de
3. Il faut battre	l'ivoire tué
4. Il ne faut pas mettre	c) deux lièvres à la fois
5. Il ne faut pas mettre	d) de rien
6. Il ne faut pas courir	e) hurler avec les loups
7. Il faut régler ses dépenses	f) son linge sale en famille
8. Il faut laver	g) les gens sur l'apparence
9. Il faut savoir	h) selon ses moyens
	i) la charrue avant les boeufs

Часто слова і вирази, які використовуються у французьких прислів'ях, в українському перекладі не збігаються. Тому, працюючи з прислів'ями, потрібно розвивати у студентів мовну здогадку, навички еквівалентного перекладу, привчати до навичок роботи із двомовним словником. Наприклад, можна порівняти такі прислів'я, де переклад не є дослівним: *Cela vient comme un cheveu dans la soupe*. – *Прийти до ладу. Qui casse les verres les paie*. – *Заварив кашу, сам і розсьорбує. Dans les vieux pots, les bonnes soupes*. – *Старий кінь борозни не нсує. Tout passe, tout casse, tout lasse*. – *Ніщо не вічне під місяцем*.

Завдяки стислій, лаконічній формі прислів'їв нові незнайомі слова краще запам'ятовуються, а потім використовуються студентами у своїх висловлюваннях. Виконуючи творчі завдання із приказками, студенти вчаться висловлюватися іноземною мовою, відстоювати свою думку. Наприклад, використовуючи прислів'я, можна дати пораду співрозмовнику; скласти емний і короткий рекламний слоган, гасло. В іншому завданні студенти повинні пояснити сенс прислів'я (для розвитку монологічного мовлення), придумати діалоги за темою і вжити при цьому прислів'я, а також розповісти яку-небудь ситуацію з життя і підібрати до неї прислів'я. Виконуючи завдання із приказками, студенти часто припускаються помилок, тому що вони не завжди розуміють переносне значення прислів'їв, культурологічну різницю, тому переводять приказки в окремих випадках зі змістом, який не має до них ніякого стосунку.

Ще одним жанром залучення студентів до творчості є робота із скоромовками. Вона має ціллю стимулювання навичок читання іноземних літер, які мають однакове написання з літерами латинського алфавіту, але іншу вимову. Це літери Вв, Нн, Пп, Рр, Хх; а також літери, що відсутні в лати-

ниці: Фф, Цц, Чч, Шш, Щщ. Така робота включає в себе слухання, розуміння й читання скоромовок, а також їх вивчення напам'ять. Наведемо приклад роботи студентів, що володіють англійською, із скоромовкою:

БАБИН БІБ РОЗЦВІВ У ДОЩ – БУДЕ БАБІ БІБ У БОРЩ. Спочатку студенти слухають скоромовку, потім читають лексичний коментар до неї і перекладають на рідну мову:

Лексичний коментар

біб (він) – a bean

дощ (він) – rain

борщ (він) – Ukrainian red soup

баба (вона) (*a conversational word*) – a woman.

Після перекладу важливо розібрати граматичні форми слів у скоромовці, тому що форми іменників, прикметників і дієслів є складною темою у вивченні української мови:

Граматичний коментар

бабин – woman's (*possessive case*)

бабі – for a woman (*dative case*).

Після перекладу й розбору граматики викладач дає завдання прочитати скоромовку декілька разів, а потім вивчити її напам'ять.

Будучи за своєю природою формою мовної гри, скоромовки розслабляють студентів від напруження під час вивчення граматики, переключають на вимову та сприяють поповненню словника.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на підставі всього сказаного можна зробити висновок про те, що використання пісень, прислів'їв та скоромовок є ефективним способом підвищення мотивації студентів до вивчення іноземної мови. Поєднуючи розважальність і змістовність, вони являють собою хороший матеріал для формування лексичних і граматичних навичок і сприяють розвитку аудитивних здібностей студентів. Використовуючи вказані жанри, ми не тільки збільшуємо словниковий запас учнів, допомагаємо засвоїти деякі граматичні конструкції, вирішуємо різні проблемно-комунікативні завдання, а й розширюємо їхній загальний кругозір, залучаємо до культури, забезпечуємо інтерес до навчання.

Перспективами дослідження творчості як інструменту мотивації у вивченні іноземної мови є залучення нових творчих прийомів, розширення кола жанрів, на матеріалі яких стимулюється творчість.

Список літератури:

1. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. М.: Правда, 1989. – 608 с.
2. Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолингвистики. Учебное пособие. Третье, переработанное и дополненное издание. – Издательство «Лабиринт», М., 2001. – 304.

3. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
4. Психологія творчості: навч. посіб. / Н.А. Карпенко; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – 155 с.
5. Прислів'я французькою [<https://uk.glosbe.com/uk/fr>].
6. Творчість [<https://ru.wikipedia.org>].
7. Українські скоромовки [https://diktory.com/ukr_skor.html].

Hurkina T. Yu., Liapicheva O. L., Tymchenko K. A. DEVELOPMENT OF CREATIVITY AS A WAY TO MOTIVATE STUDENTS TO LEARN A FOREIGN LANGUAGE

The article is devoted to the methods of creative development in foreign language lessons. A brief review of research on creativity in the field of psychology, psycholinguistics, methods of language teaching are given. In most sources, creativity is seen as human activity aimed at creating qualitatively new, previously unknown spiritual or material values. According to I.N. Horelov and K.F. Siedov speech creativity is identical to the language game, examples of which can be found at different levels of language, from phonetics to stylistics. From the point of view of Yu. Kuzenko an important aspect of the development of creativity while working with the text is the awakening of readers' feelings for the text. Mental activity is based on the senses, and feelings are the essence of literature. Awakening of the emotional attitude to the text is achieved by the following exercise: you need to close your eyes and imagine what the teacher reads in the selected passage. Internal images are sensual in nature, generating associations associated with their own experience. Thus, children already treat the texts personally. Another task to involve the senses is to draw what impressed you the most. After that students describe what they drew and why they chose this episode to illustrate what feelings it evoked in them.

With the aim of studying the motivation of students to learn foreign languages, the authors of the article select language genres (songs, proverbs, tongue-twisters), the material of which is the easiest to stimulate creativity in students; develop methods and techniques for working with them. The latter include exercises on questions and answers, translation, selection of synonyms, antonyms, lexical and grammatical commentary, comparison of a proverb and its translation, etc. Proverbs, in addition to containing the wisdom of the people, often contain apt artistic means. Working with proverbs, students can choose the matches of foreign proverbs in the Ukrainian language. You can suggest an exercise in connecting parts of proverbs. Tongue-twister is a type of sound game in which the repetition of certain sounds dominates the content of the utterance, creating a comic effect. They are aimed at stimulating the skills of reading foreign letters, which have the same spelling as the letters of the Latin alphabet, but a different pronunciation. Songs that directly express creativity make the student be more open, satisfied and more able to learn.

Key words: *creativity, motivation, learning a foreign language, motivation techniques, songs, proverbs, tongue twisters.*

Страшко І. В.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

КОРПУС ESLO ЯК ДЖЕРЕЛО СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ДАНИХ

Розглядається специфіка створення, розвитку й експлуатації усного корпусу для французької мови, який має назву «Les Enquêtes sociolinguistiques à Orléans» – ESLO. Вивчаються принципи збирання лінгвального матеріалу, критерії відбору інформантів, використання системи опитування, узагальнюється практичний досвід експлуатації корпусу. Основний зміст дослідження становить аналіз структурних і функціональних характеристик мовленнєвого корпусу ESLO. На підставі аналізу робіт французьких науковців установлено, що він був зібраний у два етапи з інтервалом у сорок років, що призвело до появи двох діахронічно диференційованих частин – ESLO 1 і ESLO 2. Підкреслюється, що ESLO 1 є найважливішим свідченням про французьку мову 70-х рр., його формування відбувалось на зорі соціолінгвістики та розпочиналося як дидактичний проєкт. Зазначається, що таке соціолінгвістичне закріплення корпусних даних, зібраних у реальних ситуаціях комунікації, не тільки відкрило нове предметне поле їх вивчення, а й актуалізувало проблеми аналізу дискурсивності міської території, переплетення мовних і соціальних змін, мовної варіативності. Встановлено, що ESLO 2 створювався на методологічному й епістемологічному підґрунті цифрового повороту в галузі гуманітарних і соціальних наук і відображає сучасний стан розвитку французької мови. ESLO 1 і ESLO 2 дозволяють проаналізувати мову у синхронічному та діахронічному аспектах, дають можливість формувати власний субкорпус відповідно до обраних соціологічних параметрів. Гетерогенність мовних структур, подана на основі записів інформантів різної статі, віку, соціальних і професійних груп, робить корпус ESLO унікальним джерелом соціолінгвістичної інформації та інструментом наукових досліджень. Соціолінгвістичні опитування в Орлеані, які набули корпусної форми, легітимізують розмовну французьку мову як таку в усій її різноманітності, тим самим надаючи їй статусу національного надбання.

Ключові слова: усний корпус, соціолінгвістика, соціологія, французька мова, розмовне мовлення, звукозапис.

Постановка проблеми. Корпусна лінгвістика – один із найбільш динамічних напрямів сучасного мовознавства. Попри те, що репрезентативні усні корпуси дають можливість проведення масштабних і статистично достовірних досліджень, у когорті корпусних ресурсів переважають текстові, а кількість усних баз, побудованих для різних мов, донині незначна. Інтерес до створення мовленнєвих корпусів був значною мірою ініційований розробками в галузі автоматичного розпізнавання мовлення [1; 4; 5; 25], проте їх експлуатація сьогодні виникає у багатьох галузях. Незважаючи на вагомий доробок у дослідженні корпусних ресурсів, питання формування й експлуатації корпусів для французької мови дотепер залишаються маловивченими. Серед розмаїття усних баз даних заслуговує на увагу корпус ESLO (фр. Les Enquêtes sociolinguistiques à Orléans).

Актуальність пропонованої розвідки визначається, по-перше, необхідністю заповнення лакун у вивченні дистинктивних характеристик мовленнєвого корпусу ESLO, по-друге, його безпере-

чною значимістю як джерела соціолінгвістичної інформації та інструменту наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд принципів збирання лінгвального матеріалу та критеріїв відбору інформантів у практиці створення корпусу ESLO.

В основу дослідження покладені методи дескриптивного та структурного аналізу, класифікації та інтерпретації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Робота ґрунтується на теоретичній базі, зібраній шляхом систематизації положень праць українських і зарубіжних дослідників. Так, аналіз засад створення усного корпусу ESLO проведений на основі робіт французьких науковців (L. Abouda, G. Bergounioux, O. Baude, C. Dumont та ін.). Окремо аналізувалися джерела щодо мовної варіативності, репрезентовані роботами J. Boutet, F. Gadet, C. Moïse. Розглядалися також дослідження Л. Крисіна, Б. Ларіна, С. Vauvois, Ph. Blanchet, Т. Bulot, L.-J. Calvet. Дотичними є праці Р. Bourdieu, С. L. Briggs. Серед останніх

досліджень, релевантних для нашої розвідки, слід виділити роботи I. Eshkol, G. Cloiseau, C. Dugua, L. Kanaan-Caillol, N. Rendulić, що вивчають мовний матеріал крізь призму соціолінгвістики. У цій статті ми спираємося також на розвідки українських і зарубіжних науковців (В. Жуковська, В. Захаров, Н. Леміш, О. Кривнова), чії теоретичні положення ми використовували для аналізу структурних, функціональних характеристик мовленнєвого корпусу ESLO.

Виклад основного матеріалу. Корпус ESLO (Les Enquêtes sociolinguistiques à Orléans) займає унікальне місце серед французьких усних баз даних. Окрім досить великого обсягу (близько 7 000 000 слововживань), який дозволяє скласти збалансований субкорпус, особливість ESLO полягає в самій його структурі: цей «резервуар» даних був зібраний у два етапи з інтервалом у 40 років, що призвело до появи двох діахронічно розмежованих частин – завершеного корпусу ESLO 1, розроблення якого тривало у 1968–1974 рр., та відкритого ESLO 2, розпочатого у 2008 р., поповнення джерельної бази якого продовжується [9; 10; 13; 16; 27].

ESLO знаменує дві важливі віхи у розвитку французького мовознавства: ESLO 1 створювався на зорі соціолінгвістики, а ESLO 2 розвивався на методологічному й епістемологічному підґрунті цифрового повороту в галузі гуманітарних і соціальних наук [14].

У рамках соціолінгвістики дослідницькі підходи до методології складання й експлуатації корпусів набувають іншого значення, оскільки остання, за П. Енкреве, «прагне <...> зафіксувати гетерогенний набір слів, який зможе сформувавши мову спільноти» [Цит. за: 14, с. 2]. Саме у соціальному характері мови, у зв'язку між мовою та соціально кваліфікованою мовною спільнотою дослідники (У. Вайнрайх, У. Лабов) вбачають першоджерело та рушійну силу мовних змін. Отже, спостерігати за мовою потрібно саме в соціальній динаміці, а не в ілюзорному пошуку стабілізованої мови в межах гомогенної спільноти. Пропонуючи теоретичні рамки, в яких чітко визначена соціальна природа мови, соціолінгвістика центрується наперед навколо питання даних, місце яких стає першорядним [18; 23]. Соціолінгвістичні опитування в Орлеані, які набули корпусної форми, дають можливість оцінити рамки цього позиціонування на основі конкретних наукових проєктів, серед яких: дослідження мови на лексико-семантичному, фонетико-фонологічному рівні (наприклад, аналіз фактів

фонетичної реалізації слова *омлет* (фр. *omelette*) у типовому форматі діалогу), аналіз лінгвокогнітивного рівня мовної особистості у кулінарному дискурсі (див.: [8; 11; 17]). Зокрема, побудований субкорпус кулінарних рецептів (тривалістю 1 год 40 хв) на основі 96 відповідей на питання анкети *Comment est-ce qu'on fait une omelette? Pourriez-vous m'expliquer comment on fait? Pouvez-vous me donner la recette de l'omelette? (Як приготувати омлет? Чи не могли б ви пояснити, як його готують? Можете дати рецепт омлету?)* Ці питання, зазначає О. Бод, стали своєрідним «вимірним приладом», лінгвокультурологічним «експериментом», у якому представлені спільні когнітивні уявлення про кулінарний рецепт (опис серії послідовних операцій із певною кількістю інгредієнтів), конкретні лексичні одиниці, регульовані форми спільного обміну та суб'єктивне вираження смаків і думок [12]. Появу у 2014 р. квантитативно і квалітативно збалансованого субкорпусу ESLO-MD (фр. ESLO Micro-Diachronie), який нараховує 1 млн слововживань (більше 80 годин записів), можна вважати наступним етапом розвитку корпусних досліджень ESLO: цей задокументований і анотований корпус, побудований для компаративного аналізу вживання *le futur simple – le futur périphrastique*, за твердженням укладачів, може слугувати базою даних для відстеження варіативності усного мовлення, мікродіахронічної еволюції мовних явищ [11; 30].

Створення усного корпусу під назвою «Les Enquêtes sociolinguistiques à Orléans» (пізніше ESLO 1) в руслі соціолінгвістики передбачало спостереження за мовою в її повсякденному використанні, не відокремлюючи її від соціальних ситуацій, у яких вона виробляється. Цей корпус є найважливішим свідченням про французьку мову 70-х рр.: він нараховує приблизно 4 500 000 слововживань, 470 записів загальною тривалістю понад 300 годин. Його створення розпочиналося як дидактичний проєкт: вмотивована прагненням створити аудіовізуальний метод викладання мови на основі «живих», автентичних документів, група британських учених, лінгвістів за освітою, залучених до викладання французької як іноземної, поставила за мету зібрати системно об'єднаний цілісний набір живих матеріалів на основі опитування, проведеного у середньостатистичному французькому місті, позбавленому надмірно виражених мовних характеристик. Щоб виключити неконтрольовані змінні, потрібне було місто розміром з Орлеан, у якому можна було б відновити динаміку наявних мовних форм, із

визнаними та зафіксованими варіантами, що елімінує гіпотезу про вибір Орлеана як міста, у якому стандартизована мова представлена невизначеним регіональним різновидом [16]. Орлеан відповідає також усім необхідним критеріям: місцезнаходженню, незначній діалекталізації й акценту, історичній традиції, розвитку регіону.

Визначення загальних мовних практик не на основі записів мовлення типових інформантів, а через неоднорідність мовних практик певної місцевості означало прийняття соціальних відмінностей через наперед встановлені есенціалістські категорії (стать, вік, походження, соціально-професійну категорію). У певному сенсі такий підхід був частиною іншого бачення, іншого виміру соціолінгвістики, який ґрунтувався на врахуванні соціально зумовлених мовних відмінностей, на аналізі ідентифікованих фактів «мовної індивідуалізації» (P. Bulot) мешканців міста. Це врахування різноманітності не виключало, однак, пошуку мови, якою користується конкретна мовна спільнота: йшлося про те, щоб спостерігати та фіксувати в певний час, у невеликому місті динаміку мовних практик його мешканців.

Спираючись на офіційні статистичні реєстри, група опитування отримала від Національного інституту статистики й економічних досліджень (фр. L'Institut national de la statistique et des études économiques – INSEE) координати шести сотень осіб, по 100 на кожну із шести соціально-професійних категорій відповідно до класифікації INSEE. Згодом співпраця із групою CSE П. Бурдьє призвела до її перегляду та проектування нової сітки – «шкали АМ» (названої на честь її автора Алекса Мулліно), що включала п'ять соціальних категорій і слугувала доповненням до попередньої. У ній робиться спроба, поряд із загальноприйнятими критеріями, врахувати потенційну географічну мобільність і культурні практики респондентів, співвіднести їхній культурний рівень (який, за теорією П. Бурдьє [21], розглядався у зв'язку з рівнем освіти, аналізом ієрархічних і статусних структур і сегрегації) із соціально-професійними категоріями. Як наслідок, в усному опитуванні взяли участь 156 осіб (80 чоловіків і 76 жінок), розподілених на три вікові групи: 18–30, 31–50, 51 і старші. Виключивши з числа респондентів дітей, представників іммігрантських кіл і вихідців із села – щоб усунути діалектну варіативність, – укладачі склали диверсифіковану вибірку інформантів, мешканців Орлеану і його околиць, зіставляючи їх за віком, статтю, професійним середовищем і рівнем освіти. Ця

вибірка не була соціологічно репрезентативною ані щодо населення міста загалом, ані щодо відносного розподілу соціально-професійних категорій, однак для лінгвістичного дослідження вона забезпечує достатньо рівну кількість інформантів у кожній із категорій [16].

Усне опитування було розроблене на основі відкритої, «соціолінгвістичної» та закритої анкети. Перша (відкрита) полягала в аналізі особистого досвіду респондента через використання різних типів дискурсу. Як зазначають дослідники [16], окремі запитання були сформульовані таким чином, щоб спровокувати мовців на вживання конкретної форми, конкретного типу дискурсу. Напр.: *Quelqu'un frappe à la porte de cette pièce. Qu'est-ce que vous lui dites? (Хтось стукає у двері цієї кімнати. Що ви йому/їй скажете?)*. Друга, напівзакрита, під назвою «соціолінгвістична анкета» містить добірку висловлювань респондентів про мовну та культурну норму, їхнє ставлення до певного виду мовленнєвої діяльності, напр.: *Où parlez-vous le mieux le français? Est-ce que vous trouvez que d'une façon générale, on parle de mieux en mieux ou de plus en plus mal ou est-ce que c'est sans changement? Qu'est-ce que vous pensez du français? Est-ce que d'après vous il y a des différences dans la façon de parler selon le milieu social? Est-ce que vous seriez favorable à une réforme de l'orthographe? (Де найкраще говорять французькою? Загалом, на вашу думку, ми говоримо дедалі краще, дедалі гірше чи нічого не змінилося? Що ви думаєте про французьку? На вашу думку, чи існують відмінності у способі мовлення залежно від соціального середовища? Чи підтримали б ви реформу орфографії?)* Вплив соціологічних поглядів П. Бурдьє (див.: [21]) також зустрічається у третій анкеті, закритій, яка стосується цивільного стану, культурних звичок респондентів. Вона нараховувала 26 питань, вісім із яких стосувалися їхньої особистої ідентифікації: місця проживання, соціального походження, віку. Напр.: *Depuis combien de temps habitez-vous Orléans? Qu'est-ce qui vous a amené à vivre à Orléans? Vous êtes à Orléans depuis toujours? (Як довго ви живете в Орлеані? Що змусило вас переїхати жити в Орлеан? Ви завжди жили в Орлеані?)*; сім – навчання в освітніх закладах, включаючи більш деталізовані питання щодо вивчення конкретних предметів, зокрема латини (напр.: *Qu'est-ce qu'on devrait apprendre surtout aux enfants à l'école? Dans quelles matières aimeriez-vous que vos enfants soient forts? Est-ce que d'une façon générale vous pensez qu'il soit utile que les enfants apprennent le latin à l'école? – Чого насамперед*

слід навчати дітей у школі? У яких предметах ви б хотіли, щоб ваші діти були найбільш обізнані? Як ви вважаєте, чи корисно було б, якби діти вивчали латину в школі?), десять – ставлення респондентів до засобів масової інформації, питання стосовно політики та політичних подій (Напр.: *Est-ce que vous avez un poste de radio? Ecoutez-vous la radio? Votre chaîne préférée? Quel genre d'émissions est-ce que vous choisissez? Est-ce que à votre avis la radio la télévision le cinéma ce sont des instruments de culture? Est-ce qu'il y a un parti politique qui représente vos opinions? Que pensez-vous des événements de mai 68? – У вас є радіо? Ви слухаєте радіо? Який ваш улюблений канал? Які передачі ви обираєте? На вашу думку, чи є інструментами культури радіо, телебачення та кіно? Чи існує політична партія, яка представляє ваші погляди? Що ви думаєте про події травня 1968 р.?). Анкета включала також питання щодо роботи, відпочинку, освіти (напр.: *Qu'est-ce que vous faites comme travail?, Et votre femme, est-ce qu'elle travaille aussi? Pourquoi (pas)?, Et vos enfants, que font-ils? / métier?, est-ce que dans votre profession il y a beaucoup de femmes qui exercent? Qu'est-ce que vous faites de votre temps libre – soirées, week-end? Ким ви працюєте? А ваша дружина, вона теж працює? Чому (ні)? Чим займаються ваші діти? / Яка у них професія? У вашому професійному середовищі багато жінок? Чим ви займаєтеся у вільний час – вечорами, у вихідні?)).**

Варто зазначити, що на рівні соціолінгвістичної анкети, автором якої був соціолог Бернар Верньє, чітко простежується належність до концепції, розробленої в Центрі європейської соціології, очолюваному тоді П. Бурдьє: гіпотеза, покладена в її основу, базується на соціальній теорії передачі культури та мови [15; 16; 21]. Надання еквівалентної ваги культурному й економічному капіталу, внесення в анкету питань щодо соціальної мобільності населення не тільки перемістило суто економічну соціологію у площину аналізу культурних звичок респондентів, а й дало змогу визначити їхню мовну компетентність, ставлення до мовних стандартів, отримати оціночні судження про мовленнєве виробництво. Крім того, питання були сформульовані таким чином, щоб встановити відповідність між формою / формулюванням і прагматикою, мовною грою і мовленнєвим актом, зв'язок між мовними формами та соціальними, культурними та ситуативними факторами комунікації.

Разом із проведеним соціологічним опитуванням, яке становило ядро корпусу ESLO 1, були зібрані записи спонтанного мовлення у різних

комунікативних ситуаціях: від ситуативних, неформальних (неформальних телефонних розмов, записів із «прихованим мікрофоном» у магазинах, на вулиці, громадському транспорті) до формалізованих (круглих столів, дискусій, публічних дебатів, зустрічей із науковцями, представниками муніципалітету, політичними діячами, профспілковими лідерами тощо).

Підтримання функціонування ESLO 1 і можливість повторного використання зібраних матеріалів здійснювалися шляхом поширення корпусу, збереження записів та анкет, каталогізації та індексації, транскрибування репрезентативних уривків, які охоплювали усі категорії респондентів (за класифікацією INSEE та AM). У 1974 р. був опублікований описовий та аналітичний каталог, у якому перераховувалися звукозаписи, надано їх короткий зміст, індексація питань, структура анкети, точна соціологічна категоризація інформантів та опис ситуації опитування.

Застосування усних даних ESLO 1 для дидактичних потреб було мінімальним: реалізовано лише два навчальні проєкти щодо викладання французької мови як іноземної [16]. Наукова експлуатація ESLO 1 французькими дослідниками тривалий час теж майже відсутня [10; 14], що пов'язане насамперед із трудомісткістю оперування даними: використання корпусу суттєво ускладнювалося через наявність лише друкованого каталогу, рукописної документації, існування транскрипційних записів тільки для невеликої частини усних даних, що спричинене, зокрема, відсутністю теоретичного підґрунтя, оскільки наукова діяльність щодо транскрибування, розроблення транскрипційних схем для розмовної французької почнеться з Клер Бланш-Бенвеніст у 1980-х рр. Відсутність експлуатації ESLO 1 пояснюється й епістемологічними причинами: символічне домінування писемної форми мови унеможливило рецепцію усної форми як об'єкта лінгвістичних досліджень, тож усне мовлення, не будучи легітимізованим у французькому мовознавстві, довго залишалося поза увагою науковців. До того ж французька лінгвістика, будучи побудованою на сосюрівській дихотомії, винесла «за рамки» опис варіативності загалом і усних форм зокрема [10].

У рамках проєкту ELILAP / ELICOP (ELILAP 1980–83 рр., згодом ELICOP – 1993–2001 рр.) дослідники з університетів у Лувені й Амстердамі транскрибували частину корпусу ESLO, зробили частиномовну і синтаксичну розмітку, розробили

конкордансер. У 1993 р. науковці Центру антропологічних і лінгвістичних досліджень в Орлеані провели оцифрування вихідних документів, включаючи аудіоматеріали на магнітній стрічці, транскрибували і зробили розмітку усього корпусу [10; 13; 26].

Сьогодні первинні дані ESLO 1 (аудіокасети, документація щодо усіх видів записів) знаходяться у службі звукових архівів Національної бібліотеки Франції (<http://archivesetmanuscripts.bnf.fr/ead.html?id=FRBNFEAD000095934>), яка забезпечує їх збереження, оцифрування, опис і доступ із локального сервера [18].

Розвиток інформаційних технологій, мобілізація інструментів, використання унікальних перспектив цифрового поля і пов'язані з ним нові дослідницькі практики стимулювали розробку корпусу ESLO 2, розпочатого у 2008 р. у лабораторії LLL (фр. Laboratoire Ligérien de Linguistique) при університеті Орлеана. ESLO 2 демонструє розвиток джерельного наповнення, удосконалення методології збору усних даних, що відобразилося у корпусній архітектурі (детальніше див.: <http://eslo.huma-num.fr/index.php/pagecorpus/pagepresentationcorpus>).

Нині доступ до звукозаписів, транскрипцій, метаданих корпусів ESLO надається на веб-сайті проекту лінгвістичної лабораторії, розміщеному в мережі на платформі Huma-Num за адресою: <http://eslo.huma-num.fr>. Цей сайт також дає можливість ознайомитися з каталогами (за записами, інформантами та транскриптами), генерувати субкорпуси, завантажувати дані та метадані, читати синхронізовані зі звуком транскрипти (сегментовані на просодично, синтаксично та семантично узгоджені одиниці, з одночасною наявністю трьох версій транскрипції – А, В і С), вести пошук і відбір інформації, для чого створений відповідний інтерфейс, поданий на рис. 1.

Варто зазначити, що транскрипція корпусу ESLO – нульова транскрипція, яку розробники розглядають як першу анотацію, що супроводжує навігацію у звуковому сигналі, звучання якого відображає орфографічний запис. Транскрипти синхронізовані зі звуком за допомогою програмного забезпечення Transcriber, що дозволяє здійснювати сегментацію на декількох рівнях [28, с. 20] (рис. 2).

Ось приклад мовленнєвого фрагмента, поділеного на сегменти [28, с. 23] (рис. 3).

Рис. 1. Скріншот сторінки пошуку у каталогах для корпусу ESLO

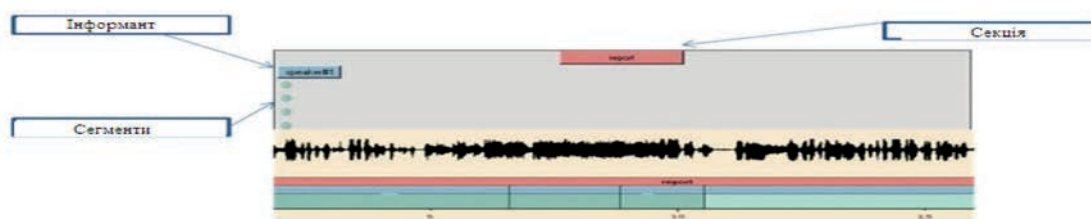

Рис. 2. Приклад сегментації за секціями, за інформантами та за сегментами

Рис. 3. Приклад поділеного на сегменти мовленнєвого фрагмента

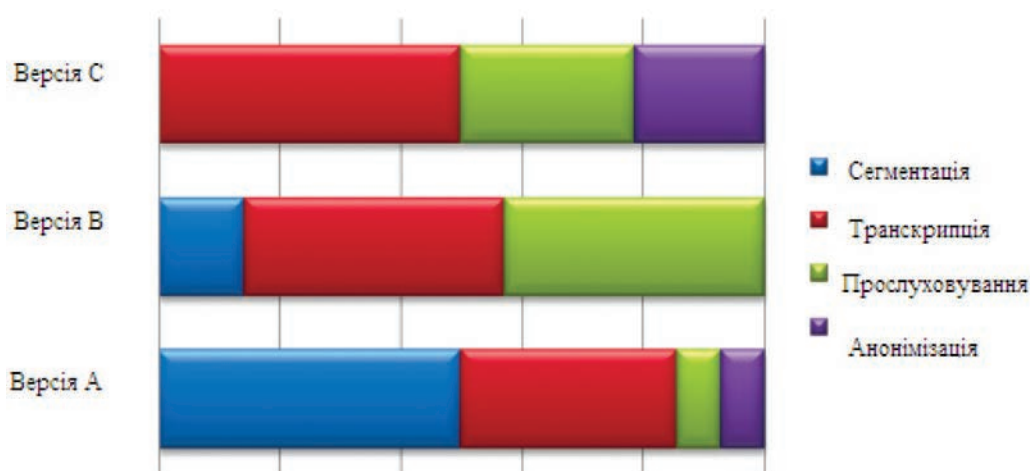

Рис. 4. Приклад розподілу завдань залежно від версії транскрипції

Наведемо ще один ілюстративний приклад розподілу завдань залежно від версії транскрипції (А – необроблена версія, В – коректурна, С – перевірена версія, яка є доступною для усіх користувачів) [28, с. 18] (рис. 4).

Попри те, що більшість документів і записів є у відкритому доступі, з усім корпусом можна ознайомитися тільки після підписання відповідної угоди.

Необхідність урахування сучасних соціологічних теорій і нових соціальних реалій унеможливила застосування в ESLO 2 класифікації АМ. Тому інформанти просто класифіковані за вісьмома соціально-професійними категоріями відповідно до нової номенклатури INSEE.

Корпуси ESLO 1 і ESLO 2 як один із найбільших резервуарів даних французького розмовного мовлення дозволяють проаналізувати мову у синхронічному та діахронічному аспектах, надають можливість формувати власний підкорпус відповідно до обраних соціологічних параметрів (гендерних,

вікових, професійних, освітніх). Водночас якісна звукова нерівноцінність деяких записів у ESLO 1 і ESLO 2, яка проте вирішується завдяки їхній акустичній градації, може призвести до обмежень дослідницьких завдань, наприклад, фонетичних або орфоепічних, однак на рівні лексичних і граматичних запитів їх експлуатація виявляється досить продуктивною.

Соціолінгвістичне закріплення даних, зібраних у реальних ситуаціях комунікації, та обсяг розмовної французької мови не тільки відкрили нове предметне поле їх вивчення, а й актуалізували проблеми аналізу дискурсивності міської території, переплетення мовних і соціальних змін, мовної варіативності. Сьогодні, як і раніше, корпус ESLO слугує плідною базою досліджень у галузі лінгвістики, дидактики, соціології, історії, легітимізуючи розмовну французьку мову як таку в усій її різноманітності, тим самим надаючи їй статусу національного надбання.

Список літератури:

1. Богданов Д. С., Кривнова О. Ф., Подрабинович А. Я. Современный инструментарий для разработки речевых технологий. *Информационные технологии и вычислительные системы*. 2004. Т. 2.
2. Жуковська В. В. Ресурси корпусної лінгвістики у дослідженні історичної динаміки мови. *Матеріали міжнародної наукової конференції «Слово і речення: синтактика, семантика, прагматика»*. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. С. 151–156.
3. Захаров В. П. Корпусная лингвистика : учебно-методическое пособие. Санкт-Петербург, 2005. 48 с.
4. Кривнова О. Ф. Фонетическое обеспечение для построения речевого корпуса. *Акустика речи. Медицинская и биологическая акустика*. 2003. Т. 3. С. 118–122.
5. Кривнова О. Ф., Захаров Л. М., Строкин Г. С. Речевые корпуса (опыт разработки и использование). *Сборник трудов Международного семинара Диалог*. 2001. С. 230–236.
6. Леміш Н. Корпусна метарозмітка спеціальних текстів з лінгвоантропогенезу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов*. 2017. Вип. 15. С. 139–152.
7. Крысин Л. П. К социальным различиям в использовании языковых вариантов. *Вопросы языкознания*. № 3. 1973.
8. Abouda L. Le temps des omelettes. Une nouvelle valeur pour le présent? *Revue de Sémantique et Pragmatique*. 2012. С. 71–94.
9. Abouda L., Baude O. Constituer et exploiter un grand corpus oral: choix et enjeux théoriques. Le cas des ESLO. *Corpus en Lettres et Sciences sociales, Des documents numériques à l'interprétation*. 2007. С. 161–168.
10. Abouda L., Baude O. Du français fondamental aux Eslo. *Grand corpus de français parlé, Bilan historique et perspectives de recherche*. 2005. Т. 33. №. 2. С. 131–146.
11. Abouda L., Skrovec M. Pour une micro-diachronie de l'oral: le corpus ESLO-MD. *SHS Web of Conferences. EDP Sciences*, 2018. Т. 46. С. 11004.
12. Baude, Olivier. Corpus d'Orléans: ESLO1: la recette de l'omelette (Version 1). Laboratoire Ligérien de Linguistique. 2015. <https://doi.org/10.34847/COCOON.262C6F48-FC06-375B-9313-DD4142D55732> [en ligne] (02.02.2021).
13. Baude O., Dugua C. (Re) faire le corpus d'Orléans quarante ans après: quoi de neuf, linguiste? *Corpus*. 2011. № 10. С. 99–118.
14. Baude O., Dugua C. Les ESLO, du portrait sonore au paysage digital. *Corpus*. 2016. № 15.
15. Bergounioux G. Le français oral en variation: les enseignements de l'Enquête Sociolinguistique à Orléans. 2018.
16. Bergounioux G., Baraduc J., Dumont C. L'étude sociolinguistique sur Orléans (1966-1991): 25 ans d'histoire d'un corpus. *Langue française*. 1992. №. 93. С. 74–93.
17. Bergounioux G., Introduction. Champion. Linguistique de corpus : une étude de cas. La recette de l'omelette, Champion. *Linguistique de corpus: une étude de cas*. Paris : Champion. 2016. С. 7–13.
18. Bibliothèque nationale de France: <https://www.bnf.fr/fr> [en ligne]. (23. 01. 2021).
19. Bulot, T., Bauvois, C. et Blanchet, P. (dir.). Sociolinguistique urbaine (Variations linguistiques: images urbaines et sociales). Cahiers de sociolinguistiques 6. Rennes : Presses universitaires de Rennes. 2001.
20. Boutet J., Gadet F. Pour une approche de la variation linguistique. *Le français aujourd'hui*. 2003. № 4. С. 17–24.
21. Bourdieu P. Le marché linguistique. *Questions de sociologie*. Paris : Editions de Minuit. 1984.
22. Briggs C. L. Interviewing, power/knowledge, and social inequality. *Handbook of interview research: Context and method*. 2002. С. 911–922.
23. Calvet L. J. Aux origines de la sociolinguistique la conférence de sociolinguistique de l'UCLA (1964). *Langage & société*. 1999. Т. 88. № 1. С. 25–57.
24. Claudine Moïse. Pour quelle sociolinguistique urbaine? *Pratiques langagières urbaines, enjeux identitaires, enjeux cognitifs*. 2002. С. 75–87.
25. Eshkol, I. Interpréter le contexte dans un corpus oral: fonctions et limites du traitement automatique des données linguistiques. 2015. С. 67–80.
26. Eshkol-Taravella I., Baude, O., Maurel, D., Hriba, L., Dugua, C., & Tellier, I. et al. Un grand corpus oral «disponible»: le corpus d'Orléans 1 1968–2012. *Traitement automatique des langues*. 2011. Т. 53. № 2. С. 17–46.
27. ESLO. URL: <http://eslo.huma-num.fr> [en ligne]. (23. 01. 2021).
28. Guide du transcripateur et du relecteur des ESLOs. URL: http://eslo.huma-num.fr/images/eslo/pdf/GUIDE_TRANSCRIPTEUR_V4_mai2013.pdf [en ligne]. (24. 01. 2021).
29. Labov William, *Le Parler ordinaire*, Paris, Minuit, 1978.
30. Rendulić N., Kanaan-Cailloil L. Je crois que, je pense que: valeurs et variation dans un corpus oral diachronique. *SHS Web of Conferences. EDP Sciences*, 2016. Т. 27. С. 02014.

Strashko I. V. THE ESLO CORPUS AS A SOURCE OF SOCIOLINGUISTIC DATA

The paper describes the specifics, the development, and the use of the ESLO corpus. The principles of lingual material selection, the criteria for choosing the informants, the use of the polling system, and practical information about the corpus exploitation were analyzed as well. The main content of the research was the analysis of the structural and functional characteristics of the ESLO speech corpus. On the analysis of French scientists papers, it was found that the speech corpus was constituted in two stages with an interval of forty years, which resulted in the emergence of two diachronically differentiated parts – the ESLO 1 and the ESLO 2. The ESLO 1 was created at the dawn of sociolinguistics, its constitution began as a didactic project. It is the most important evidence of the French language of the seventies. The creation of this corpus in the angle of sociolinguistics provided for language observation in its daily use, without separating it from the social situations in which it is produced. It is emphasized that such sociolinguistic anchorage of corpus data collected in real situations of communication has not only opened a new field for their study but also actualized the problems of discourse-analysis of urban territory, intertwining of linguistic and social changes, language variability. It was revealed that the ESLO 2 was created on the methodological and epistemological basis of the digital technologies use, and reflects the current state of the French language. The ESLO 1 and the ESLO 2 make it possible to analyze language in synchronic and diachronic aspects, provide an opportunity to form a subcorpus accordingly to the selected sociological parameters. The heterogeneity of language structures, represented by oral speech recordings of the informants of different sexes, ages, social and professional groups, makes the corpus a unique source of sociolinguistic information and a tool of scientific research. It was noted that sociolinguistic surveys in Orleans, which have acquired a corpus form, legitimize the spoken French language as such in all its diversity, thereby giving it the status of a national treasure.

Key words: *speech corpus, sociolinguistics, sociology, French language, conversational speech, recording.*

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.091:821.161.2/821.521:83-3

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-1/44>**Гаєвська О. В.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НОВА ПАРАДИГМА ЖІНОЧОГО ПРОЗОПИСЬМА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЯПОНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглянуто нову парадигму жіночої прози в українській та японській літературах. На основі аналізу творів кінця ХІХ – початку ХХ ст. доведено, що в згаданих літературах помежів'я століть авторки зверталися до нових тем, образів, засобів зображення дійсності. Вони прагнули дослідити нові грані фемінного дискурсу, його особливості, психологічну зумовленість, художній світ героїнь. Увагу акцентовано на зображально-виражальних засобах, які розкривають талант письменниць. На основі дослідження особливостей прозописьма представниць української та японської літератур зроблено висновок про майстерність письменниць у відтворенні подій, створенні психологічних портретів героїнь, що вписуються у нову парадигму епохи *fin de siècle*. Рушієм розвитку сюжетних ліній у творах українських та японських письменниць є образи нових жінок, які відображають не лише специфіку літератури та культури певної нації, а й актуалізують окремі тенденції глобалізму. Жінки у прозі О. Кобилянської, Є. Ярошинської, Н. Кобринської, Лесі Українки, Хігучі Ічійо, Йосано Акіко та ін. є уособленням жіночності, їм властиві ніжність, чуттєвість, емоційна вразливість, мрійливість і водночас активність та готовність до дії. Синтезуючи різні тенденції, письменниці обох літератур наголошували на проблемі становища жінки в суспільстві тих часів, розкривали форми протесту проти патріархальних традицій, демонстрували спроби знайти сфери для самореалізації, відтворювали шляхи подолання стереотипів. Аналіз творів японських та українських письменниць засвідчує, що представниці обох націй розуміли необхідність оновлення літератури як на формальному, так і на семантичному рівнях. Характери жінок, створені письменницями, є ключовим чинником формування нової парадигми жіночої прози, оскільки опис внутрішнього світу героїнь, представлення різних настроїв та психологічних станів, використання таких способів зображення, як деталізація, паралелізм, внутрішній монолог тощо, сприяли оновленню літератури та її інтеграції у русло світових мистецьких процесів межі століть.

Ключові слова: прозописьмо, парадигма, жіноче письмо, образ, портрет, фемінний дискурс, психологізм, 和魂洋才 («японський дух – західні знання»), 良妻賢母 («гарна дружина, мудра матір»), グローバル化 («глобалізація»).

Постановка проблеми. Сучасне українське та світове літературознавство приділяє значну увагу жіночому прозописьму, яке набуло широкого розвитку в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., тобто в епоху модернізму. Формування літератури цього періоду відбувалося на основі модерної художньої парадигми, яка характеризується інтелектуалізмом, психологізмом, новим глибинним інтересом до внутрішнього життя та світогляду людини, актуалізацією феноменів фемінності та маскулінності. У цей час активно розвивається в багатьох кутках світу жіночий рух, що набув особливої специфіки в кожній країні зокрема.

«Жінки-письменниці наприкінці ХІХ ст. починають активно боротися за свої права, за своє «звільнення». Окремі чоловіки-письменники також долучаються до цього руху. <...> Так, американський жіночий рух надихається європейським, і навпаки» [17, с. 7]. Формується своєрідний «світовий синкретизм», який сприяє еволюції усвідомлення і пробудження жіночності. Як пише В. Вульф, «твір жінки є завжди жіночним; він не може не бути жіночним; з найкращого боку він є жіночним; тільки проблема полягає у визначенні того, що ми розуміємо під жіночним» [3, с. 516]. Ніби продовжує судження В. Вульф українська

дослідниця В. Агеєва, наголошуючи, що жінки хоча й мали не так багато матеріалу, все ж писали: «Жінка, замкнена в хатньому обширі, мала порівняно небагато матеріалу для спостережень. І до того ж її світ вважається нижчим, маргінальним: родинні клопоти, материнство, сестринство, дім – усе це зображалося в літературі XIX ст. доволі скупо і поверхнево з погляду невтаємниченого зовнішнього спостерігача» [1, с. 16–17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Погляди і твори українських письменниць кінця XIX – початку XX ст., як і їхніх посестер в японській літературі, сприяли становленню і розвитку жіночої літератури не тільки в Україні та Японії, а й у всьому світі. Проблему жіночої творчості, жіночого письма досліджували українські та зарубіжні літературознавці: В. Агеєва, В. Вульф, Т. Гундорова, Н. Зборовська, Н. Ісаєва, Л. Луців, К. Міллет, С. Павличко, М. Павлишин, Я. Поліщук, Я. Чайківська, Е. Шовалтер та ін. Вони сходяться на думці, що жіноча проза активно, хоча й по-різному, почала розвиватися в епоху модернізму в усіх літературах і засвідчила «прагнення авторок всебічно досліджувати основи жіночого буття і глибини жіночої психології» [7, с. 147].

Постановка завдання. Метою статті є окреслення нової парадигми жіночої прози в українській та японській літературах шляхом звернення до аналізу творчого доробку чільних представниць обох літератур кінця XIX – початку XX ст., зокрема О. Кобиланської та Хігучі Ічійо.

Виклад основного матеріалу. На соціокультурних процесах в Україні кінця XIX – початку XX ст. позначилися загальноєвропейські тенденції, зокрема пов'язані з поширенням фемінізму. Українська жінка виявляє незадоволення своїм становищем, прагне до самореалізації та активної участі у всіх сферах життя. Аналогічні явища спостерігаємо у світовому масштабі, де суспільний рух, яким на початку був фемінізм, набуває світоглядно-культурного значення, підіймаючи проблеми особистісного, творчого голосу жінки й актуалізуючи тезу американської дослідниці Е. Шовалтер про те, що жінки мають «знайти власну тему, власну систему, теорію і власний голос» [16, с. 55].

Японська література формується під впливом західноєвропейської, американської та інших літератур, а також апелює до своєї національної «підсвідомості», в основі якої лежить релігійний синкретизм (традиції синтоїзму, буддиські та конфуціанські ідеї). Автори хрестоматії «Японська література» (2012 р.) зазначають: «На кожному

етапі взаємодії двох різних літературних традицій – західної та японської – процес запозичення, адаптації, частково вимушених переробок здобутків «імплантованої» культури змінився глибоким аналізом і органічним поєднанням. Японські літератори висунули численні теоретичні розробки і власні мистецькі концепції, зорієнтовані, в першу чергу, на західноєвропейську поетику та літературно-критичну думку...» [11, с. 22]. Одним із прикладів може бути прозописмо японської письменниці Хігучі Ічійо, що яскраво передає атмосферу *ukiyo* (яп. 浮世 «швидкоплинний світ»). За буддиськими уявленнями, яких дотримується письменниця, життя притаманні мінливість, химерність; без швидкоплинності немає життя, а світ надзвичайно дорогоцінний і водночас трагічний, адже кожна мить може бути останньою (Хігучі Ічійо, ніби передчуваючи «швидкоплинність» власного життя, поспішала жити і творити; як відомо, вона померла у віці двадцяти чотирьох років). Письменниця також звертається до ідеалів естетики *mono-no aware* (яп. 物の哀れ «чарівний смуток речей» – японська естетична категорія поезії епохи Хейан (794–1185)). Поєднання традиції та «жіночності» свідчило про новаторство письменниці (прикметно, що Хігучі Ічійо була однією з останніх письменниць, які писали старою літературною мовою *бунго* (яп. 文語); бунго у її творах звучить надзвичайно сучасно, забезпечуючи їм популярність); пізніше пануватиме концепт «поєднання літературної та розмовної мови» *тембун іччітай* (яп. 言文一致).

Уже в кінці XIX ст., особливо впродовж 70–80-х років, фемінізм витворює свій теоретичний дискурс і стає академічною дисципліною, яка залучає моделі та концепції психоаналізу, семіотики та ін. Паралельно формується і феміністична критика, яка не лише відображає поширення емансипаційних та ліберальних ідей свободи, розширення прав, зростання рівня культурної самосвідомості серед жінок, а й аналізує процеси виникнення та еволюції жіночої літератури, тобто літератури, писаної жінками і, як правило, призначеної для жіночого читання [2, с. 48]. Формування феміністичного дискурсу веде також до витворення власне феміністичної літератури. Як показують спостереження, проблематичним є розділення літератури на жіночу та феміністичну. Зрозуміло, що не всяке письмо, зорієнтоване на жінок і продуковане жінками-письменницями, є феміністичним. На відміну від жіночого прозописма феміністична література охоплює тексти, які виявляють обізнаність авторів із критикою

жіночого залежного становища та дискутують питання гендеру і статі. Феміністична критика покликана розробляти методологічні та інтерпретаційні підходи, що здатні всебічно аналізувати жіночу і феміністичну літературу, питання жіночого авторства, природу жіночого письма. Жіноча література, тобто література, написана жінками, стала дзеркалом кардинальних зрушень у соціальній і культурній сферах, відбиваючи і впливаючи на зміну традиційних жіночих ролей, породжуючи феміністичні дискусії в різних країнах. Аналізуючи тему «нової жінки» як феномен європейської культури, Леся Українка у статті «Нові перспективи і старі тіні» твердила, що на кінець XIX ст. характер «нової» жінки виразно окреслюється в норвезькій літературі, досить повно розробляється в літературі німецькій, а практичні аспекти жіночої проблеми найглибше розв'язуються в англійській літературі (див: [12, с. 99]).

У дискурсі тенденції модернізму, зокрема активізації фемінізму та жіночої творчості, виразним є синкретизм західноєвропейського логоцентризму (спрямованості на утвердження чіткої впорядкованості, сенсу, «раціо») та східної чуттєвості (самозаглибленості, «розфокусованості», асиметрії буття). Саме у цьому контексті варто розглядати жіноче прозописьмо, репрезентоване доробком українських та японських письменниць. В українській літературі починаючи з кінця XIX ст. і впродовж XX ст. з'явилася і сформувалася потужна у формальному й естетичному плані жіноча література, представлена такими іменами, як О. Кобилянська, Леся Українка, Н. Кобринська, Є. Ярошинська, Дніпрова Чайка, Л. Яновська, пізніше – Ірина Вільде, О. Теліга, Л. Костенко, О. Забужко та ін. У Японії нова хвиля жіночої літератури теж виникла наприкінці XIX ст. з приходом до влади імператора Мейджі (1868 р.), який проголосив девізом «освітене правління» (яп. *mei* 明 «світло, знання»; *ji* 治 «правління»), алозунгом: *wakon yousai* (яп. 和魂洋才 «японський дух – західні знання»). При цьому національні риси, особливо в менталітеті та культурі, не тільки не принижувалися, а й ставилися на перше місце (див.: [6]). Така вестернізована політика Японії уряду Мейджі (1868–1912) була своєрідною «підготовкою» до пізнішої епохи глобалізації (яп. グローバル化), що згодом запанувала у всьому світі.

В американській словесності жіноча література активно заявляє про себе із середини XIX ст. (М. Фуллер, К. Шопін, Е. Уортон, У. Кесер, Е. Уокер та ін.). Е. Шовалтер закликає до розбудови своєрідної феміністичної методології, не

озираючись на чоловічу критичну традицію (див: [16]). Дослідниця вирізняє три стадії розвитку жіночої літератури та літературного фемінізму: імітація панівної традиції; протест проти патріархальних стандартів і цінностей; відкриття самих себе та пошуки ідентичності. У книзі «Їхня власна література» (1977 р.) Е. Шовалтер уперше пропонує класифікацію жіночої літератури у США: 1) *feminale writing* (жіноче письмо) 1840–1880 рр. (воно прикметне тим, що авторки сповна підлаштовувалися до стандартів, сформованих чоловіками-письменниками, отже, нівелювали суто жіноче; 2) *feminist literature* (феміністична література) 1880–1920 рр. (письменниці активно протестували проти патріархальних цінностей, усіляко протиставляючи жінку чоловікові); 3) *feminine literature* (фемінна література), що розвивається з 1920 р. до нашого часу (авторки намагаються якомога яскравіше ідентифікувати себе як жінок, не вдаючись при цьому до екстремізму). Такої класифікації намагаються дотримуватися й інші дослідники як української, так і японської літератури, твореної жінками.

У японській літературі досить популярною і часто цитованою була теза Накумара Насанао (проголошена у 1875 р.) про місце і призначення жінки у суспільстві: *ryousai kenbo* (яп. 良妻賢母 «гарна дружина, мудра матір»). Ця теза перегукується з характеристиками героїнь О. Кобилянської, Н. Кобринської, Є. Ярошинської, Лесі Українки («жінка для домашнього вжитку», жінка як «додаток» до чоловіка, його родини тощо). Ясна річ, жінки не могли миритися з такою соціальною несправедливістю. Вони почали говорити про свої права, ініціювати появу журналів, альманахів, акцентувати «жіноче» питання.

Формування і зародження жіночої літератури в Японії пов'язане з неоромантизмом, який стає досить поширеним явищем на початку XX ст. У цей час виходять різноманітні неоромантичні журнали, зокрема популярним був «Мьодзьо» («Вранішня зірка»), зіркою якого стала поетка Йосано Акіко. У 1909 р. серед молоді виникає щось на зразок літературного салону, що дістав назву «Товариство Пана». Ясна річ, що на творчу молодь Японії мав вплив і європейський модернізм, зокрема французький парнаїзм і символізм, кубізм, італійський футуризм, німецький неоромантизм. Популярними авторами були А. Рембо, П. Верлен, Ш. Бодлер (переклади їхніх творів видає Нагаї Кафу в збірці «Корали» (1913 р.)), а домінуючими настроями – естетизм, романтична чуттєвість, індивідуалізм і особливе

поцінування культури, здатної перетворити світ. Європейські стилі та нова модерністська образність проникають в японську літературу, як у поезію, так і в прозу, завдяки особистому знайомству окремих японських авторів із культурою Франції, Німеччини та інших європейських країн (прикладом може бути творчість Кіношіта Мокутаро, Морі Огая та ін.). Загалом саме наприкінці XIX ст. спостерігається активне засвоєння у Японії західного культурного і літературного досвіду, зокрема в межах модернізму, що за своєю природою був явищем передусім космополітичним. При цьому досить гостро постає питання про віднаходження рівноваги між запозиченими західними формами і японським досвідом та специфічними традиціями Японії.

Прикметно, що японські письменниці звертаються до тем, що були характерними й для української жіночої прози. Так, в українській літературі чимало про жінку та її долю написала, як уже зазначалося, О. Кобилянська. Бачення майбутнього покликання жінки свідчить про етичний ідеал письменниці. «Образовані і тонко відчувачі жінки, – писала О. Кобилянська, – є для мене ідеалом, до котрого молюся я – але за те жіноцтво, котрого інтелігенція лежить лише в крою сукні, взагалі в самих шматах, є мені щось так утяжливого, що я сама собі в деяких хвилях кажу, що <...> перед такою <...> ніколи не створила би душу, ніколи» [8, с. 151]. Ці слова можна віднести і до Є. Ярошинської, Н. Кобринської, Лесі Українки та інших українських письменниць кінця XIX – початку XX ст. Героїні творів О. Кобилянської – люди з почуттям власної гідності, які часто здатні на самопожертву, для яких нормою є жити «відповідно до законів розуму», це жінки «нового європейського типу» (раннє оповідання «Гортенза», повісті «Людина», «Царівна», пізніші «Через кладку», «За ситуаціями» та ін.). Новий тип жінки є виразним у повісті «За ситуаціями». Як зауважують дослідники творчості О. Кобилянської, «такий тип, як Аглая-Феліцітас, майже ніколи не доходить до рівноваги; рівновага – була би стагнація в його духовному розвою, отже, затрачення того всього єсть поезією, шуканням, красою, поривом, переживанням високих настроїв. Такий тип жінки й не піддається життю, як не піддається геройський тип чоловіка, – хіба прийде така буря, що його зломить. І коли Аглая-Феліцітас відчула небезпеку для себе в тім дрібнім, прозаїчним житті, що погрожувало затіснити і обмежити їй свободу, коли й взаємини її з професором Чорнаєм були з'ясовано настільки, що дальше

продовження їх стало неможливим, небезпечним для власної свободи, – вона вирішила попроситися і виїхати до Відня» (цит. за: [4, с. 154]). Про головну героїню твору М. Євшан зазначав: «Їй так тісно, задушно, безвідрадно. А вона почуває в собі стільки зайвих сил, котрих нікуди діти, її так щось виводить з рівноваги і спокою, що вона не могла би вже стерпіти дальшого животіння, і кинулась би найрадше з головою у вир, аби спробувати свого щастя. Вона жаждала би свободи, далекого простору, де могла би виявити всю свою буйність, гратися із зорями або «котитися, як хвиля в морі, або вітер». <...> Те, що Кобилянська хотіла дати нам в Аглаї-Феліцітас, се чи не найкращий жіночий тип і чи не найвища струна в її творчості» [5, с. 502]. За весь час своєї діяльності письменниця «не кинула ані одної думки, яка була би пересічною, яка обнижувала би рівень літературної творчості. І все її думка змагала до висоти, до ушляхетнення почувань та найглибших інстинктів, до плекання краси <...>. І того змісту творчості Кобилянської, а з тим і найновішої її повісти, не зможе ніхто і нічим обезцінити, ані подати в сумнів» [5, с. 502].

О. Кобилянська писала: «Мої особисті переживання відіграли немалу роль в моїх текстах» [8]. Можна стверджувати, що це стосується майже всіх її творів. Цікаво, що такі ж думки відчитуються у текстах японської письменниці Хігучі Ічійо, зокрема в оповіданні «Тринадцята ніч». У творі зображено непросту долю японської жінки, яка повністю залежна від чоловіка, родини, суспільства. Осекі була змушена вийти заміж за впливового чоловіка, аби врятувати свою родину від бідності. Заради дитини вона декілька років намагається терпіти знущання чоловіка. Проте в душі героїні зріє протест, єдиний спосіб якого – залишити чоловіка. «<...> кажуть, що діти і без батьків виростають, може, моему хлопчикові буде і краще з мачухою, ніж з такою нещасною матір'ю, як я, мачуха потурбується про нього, виховає, тоді він і батькові стане милішим, заради дитини я на все готова, тільки після цієї ночі я додому більше не повернуся! Рішучості в ній було чимало» [18; переклад О. Гаєвської]. Батьки були переконані, що їхня донька щаслива й забезпечена. Проте її прихід серед ночі до батьківського дому і розповідь про своє родинне життя зруйнували ілюзії та завдали чималих хвилювань. Героїня звертається до батьків за порадою і з проханням: «За ті сім років, що вона одружена, їй ні разу не доводилося з'являтися до батьків одною і вночі. [...] Через силу посміхаючись, аби приховати

гіркоту свого стану, вона звертається до батька: «<...> у мене до вас прохання, прошу мене вислухати... Я прийшла до вас із твердим рішенням не повертатися більше до Харади, прийшла без його дозволу, вклавши сина, знаючи наперед, що вже ніколи не побачу своєї дитини...» [18; переклад О. Гаєвської]. Як розуміємо, її взаємини з чоловіком (як і в згаданому творі О. Кобилянської) стали неможливими, небезпечними для власної свободи, тому вона бачить один варіант і єдиний можливий для себе вибір – залишити чоловіка. Письменниця послідовно розкриває життя своєї героїні, показує, скільки принижень із боку чоловіка їй довелося пережити. Зокрема, їй постійно доводилося вислуховувати його докори про те, що вона не має освіти, не вміє підтримати світську розмову, що її батьки погані (бо бідні!).

Як і проза О. Кобилянської, твір Хігучі Ічію глибоко психологічний. Про це свідчать майстерне відтворення переживань молодої жінки, її хвилювань перед невизначеним майбутнім, емоційні монологи батьків, які радять доньці повертатися додому, до чоловіка: «Подумай добре, візьми себе в руки і зараз же повертайся додому, зроби вигляд, що нічого не трапилося; продовжуй жити, але будь стриманою, якою була до цього часу <...>» [18; переклад О. Гаєвської]. Таким чином, слідуючи патріархальним традиціям, батьки умовляють доньку підкоритися долі. Під їхнім впливом героїня змушена повернутися додому. Трагізм становища підсилюється ще й тим, що вона прийшла в батьківський дім у святковий вечір, особливості якого нагадують українські традиції (мати дуже зраділа зустрічі з донькою, пригощає її пирогами з квасолею і каштанами). Для мови героїні характерні певна фрагментарність, пристрасність, особливий внутрішній ритм, що виказує своєрідне жіноче світовідчуття, коли особистісне, індивідуальне домінує над колективним, а це, своєю чергою, увиразнює нові принципи в жіночому прозописьмі досліджуваного періоду.

Образ героїні оповідання Хігучі Ічію нагадує образи жінок, зображених у творах О. Кобилянської, Н. Кобринської, Є. Ярошинської, Лесі Українки, Х. Алчевської, Уляни Кравченко; її внутрішній світ, переживання співзвучні з психологічними перипетіями, що їх переживають героїні творів українських письменниць. Зокрема, особливо виразними є перегуки з оповіданнями Лесі Українки. У її творах («Жаль», «Така її доля», «Приязнь», «Метелик», «Помилка» та ін.) актуалізовано соціальні, національні та психологічні аспекти життя жінки.

Заглибленням у внутрішній світ героїв, їхніх настроїв, думок, бажань характеризується й інший твір японської письменниці Хігучі Ічію «Каламутна течія». Як і в оповіданні «Тринадцята ніч», письменниця розкриває безправне становище японської жінки. Орікі, головна героїня «Каламутної течії», «не є втіленням злості, колись її спіткало горе, і вона занурилася в каламутну воду, захопившись брехнею і розвагами з гостями <...>» [19; переклад О. Гаєвської]. Намагаючись проаналізувати своє життя, Орікі роздумує про свою долю: «<...> від народження над мною висить прокляття багатьох поколінь, очевидно, я маю померти, така моя доля, але перед тим я мушу дещо зробити. <...> ніяк не розумію, що робити? Можу залишитися Орікі з Кікуноі, але це означає бездумно жити, забути про природні почуття, почуття обов'язку <...>» [19; переклад О. Гаєвської]. Трагізм героїні Хігучі Ічію в тому, що вона усвідомлює безвихідь свого становища. Вона, подібно до героїнь творів О. Кобилянської, об'єктивно оцінює свою ситуацію. Мрії про одруження і будинок у контексті обставин її життя виглядають фантастичними. Монологи обох героїнь надзвичайно чуттєві й зворушливі, розкривають їхні позитивні риси, засвідчують бажання піднятися з того дна, в якому вони опинилися. Героїня оповідання «Каламутна течія» у розлогіх монологах висловлює ілюзорне бачення свого майбутнього, того життя, яке могло б в неї бути. Наратив твору прикметний імпліцитністю, рефлексивністю, поліфонізмом (яп. *idashi ginu* «багатошаровість»), «роздвоєністю» (аналогічно до естетичного концепту яп. *uramasari*). Загалом ідейно-естетичні особливості твору суголосні засадам японської світогляної системи, що водночас є новаторською особливістю фемінного прозописьма Хігучі Ічію.

Поступово письменниця підводить читача до трагічного фіналу. Безвихідь становища героїні, яка водночас подумки намагається боротися, вмотивовує її смерть. Мова, портретна характеристика, психологічні деталі та внутрішні монологи й діалоги розкривають образ героїні, засвідчують його суголосність з образами окремих творів українських письменниць. Зокрема, «Каламутна течія» нагадує твори О. Кобилянської («Людина», «Царівна») та Лесі Українки («Касандра», «Камінний господар»), у яких героїні уособлюють жінку нової доби, котра кидає виклик суспільству, і хоча її майже ніхто не підтримує, проте внутрішньо така героїня перемагає.

У творі «Ігри одностітків» Хігучі Ічію йдеться про дружбу підлітків, перше кохання, вибір

життєвої дороги. Читацький інтерес акумульований на долі Мідорі, сестри найпопулярнішої куртизанки кварталу. Окремі фрагментарні замальовки ніби відтворюють історію Японії від доби Хейан до доби Едо, підкреслюють колоритність та світогляд народу. Ознакою твору є інтертекстуальність, яка сприяє структурній самоорганізації тексту. Письменниця аналізує внутрішню мотивацію поведінки персонажів, значну увагу приділяє відтворенню рис японської національної ментальності. Хігучі Ічійо уникає реплік-оцінок, моделюючи художній образ поступово, за допомогою розлогіх діалогів та монологів.

Загалом увагу Хігучі Ічійо привертала подія з життя молодих дівчат її епохи. Прикметно, що як і твори О. Кобилянської («Людина», «Царівна»), її перші художні тексти постали на основі щоденникових записів. У творах японської письменниці йдеться про мрії молодих дівчат, їхні сподівання, віру в краще майбутнє. Працюючи в канцелярській крамниці продавцем, авторка часто розмовляла з відвідувачами, зокрема з дівчатами, мешканцями кварталу «червоних ліхтарів», які розповідали їй про своє життя. Згодом (у творі «Ігри однолітків») письменниця описала особливості життя у цьому кварталі: «<...> начебто й дітиса нікуди від великої наживи, а тільки в околицях щось про багатіїв ні слуху ні духу; чимало тутешніх жителів працюють у веселому кварталі; вірні чоловіки прислужують повіям у дешевих борделях. <...> доньки теж при ділі: одна – дівчина-служниця у високопоставленої куртизанки-ойран, інша – супроводжує другу ойран в один із чайних будиночків, до воріт і назад. <...> побачивши ліхтар із назвою закладу, вони думають, що з ними буде після закінчення навчання? Зараз вони молоді й навчання їх не обтяжує <...>, але пройде час – глянеш, а вони вже не молоді...» [20; переклад О. Гаєвської].

Авторці вдаються портретні описи героїнь, вони надзвичайно деталізовані, колоритні, спрямовані на різнобічну характеристику жінок нового часу, підкреслюють їхній соціальний, психологічний і фізичний стан. Твір «Ігри однолітків» був екранізований у 1955 р. Фільм набув великої популярності, адже відтворював «типовий» квартал та «типових» героїнь доби Мейджі (див.: [21]).

Отже, у японській, як і в українській літературі, письменниці були не байдужі до жіночих проблем і намагалися їх актуалізувати, за можливості вирішувати у новій соціокультурній ситуації. Сюжети згаданих текстів відтворюють життєві історії і долі жінок різних суспільних станів, їхні особисті та соціальні прагнення. Це справді були нові

типи героїнь, особливі своїм глибоким внутрішнім світом і складним духовним борінням.

На межі століть Японія починає запозичувати нові ідеї за кордоном і «прискореними темпами проходити шлях, на який Європі знадобилося кілька століть» [10]. Особливо помітно це відбилося в літературі, де різні напрями змінюють один одного надшвидкими темпами. Завершується процес відродження жіночої літератури 90-х років XIX ст. творчістю Хігучі Ічійо, Міяке Кахо, Вакамацу Шідзуко, Шімідзу Шірін, Хірацука Райтё, Йосано Акіко, пізніше – Ногамі Яеко, Енті Фуміко, Накадзато Цунеко та ін. Узаконенню прав авторки-жінки сприяли проникнення християнського вчення в Японію, а також розповсюдження ідей фемінізму та руху за права людини (див.: [9]). На зламі століть в японських літературних колах усе частіше чути голоси, які проголошують наближення «епохи жінки». Зауважимо, що протягом 1894–1896 рр. Хігучі Ічійо пише свої найвідоміші твори («Каламутна течія», «Тринадцята ніч», «Ігри однолітків» та ін.). 1901 р. Йосано Акіко друкує свою першу збірку поезій «Скуйовжене волосся». Прикметно, що «видатні жінки часто ставали музами для поетів та художників. У такому статусі легше було здобути незалежність і популярність» [1, с. 17]. Це, зокрема, стосується історії Йосано Акіко та Йосано Теккана.

У кінці XIX – на початку XX ст. феміністична критика, яка виникла як каталогізація реакцій жінок-читачок на стереотипи, заковані в літературних текстах, розгорнулася у двох напрямках. Перший підносить виняткову роль жіночої свідомості та жіночого досвіду для формування власне феміністичної естетики. Другий – має переважно лінгвістичну природу та апелює до поняття «фемінного», яке розуміється передусім як альтернатива фаллоцентричному дискурсу. Окрім теми жіночого авторства, іншим об'єктом феміністичної критики стали пошуки розмежування між «жіночою літературою», «феміністичною літературою» і «жіночим письмом». Представники феміністичної критики стверджують, що патріархальність не забороняє жінці говорити; вона лише відмовляється слухати, якщо жінка говорить не універсальною мовою, тобто не так, як це роблять чоловіки, а *по-жіночому* (яп. *onna rashii*, 女らしい), підбираючи *жіночі слова* (яп. *onna-kotoba*, 女言葉). Феномен «жіночого мовлення» в японській мові підкреслює особливу, залежну роль жінки в мовній культурі (концепт «гарна дружина та мати» лишається незмінним), у суспільстві (яп. *onna wa otonashiku shitoyakani hanasu beki de aru* («жінки мусять гово-

рити спокійно та ввічливо») або яп. *josei wa miyoo no kuchi wa kikazu, shizukanishite okuyukashiku iru beki de aru* («жінки не повинні говорити зайвого, мають бути врівноваженими та тихими») (див.: [15, с. 62]).

Як у японській, так і в українській літературі межі століть розгортався процес формування і розвитку нової парадигми жіночого прозописма. Аналіз творів письменниць свідчить про поширення жіночого писма, яке торкається не лише особливостей творчості жінок-письменниць, а й специфіки сприйняття жінкою оточуючого світу і свого місця у ньому. Усе це супроводжувалося оновленням образної системи. Як писав І. Франко, «українське жіноцтво силкується втягнути наше жіноцтво у сферу ідей інтересів передового європейського жіноцтва» [13, с. 502]. Схоже спостерігаємо і в японській літературі, в якій актуальності набув вже згаданий концепт «*wakon yousai*» («японський дух – західні знання»). На цій хвилі авторки показують своє індивідуальне бачення кожної ситуації і переходять від зображення зовнішніх речей до рефлексії (О. Кобилянська, Є. Ярошинська, Н. Кобринська, Леся Українка, Хігучі Ічійо, Йосано Акіко та ін.).

Проза Н. Кобринської, як зауважує А. Швець, – це «феміністична настанова, пробудження жіночого духа через літературу», вона «інспірувала практику художнього ословлення жіночої проблематики, яка стала вислідом авторських поглядів на психологію жінки, проблеми її духовного світу, суспільного становища, стосунків із чоловіками, матримоніальних взаємин» [14, с. 691]. Здійснюється художній аналіз вираження психологічної та екзистенційної проблеми самотності саме у прозовому дискурсі, виявляючи художньо-типологічні аналогії, зумовлені психологічною схильністю жінки до самоусвідомлення свого «Я» в суспільстві.

Можна стверджувати, що рушійною силою розвитку сюжетних ліній у творах згаданих українських та японських письменниць є образи нових героїнь. Авторки створюють неповторні художні образи, які відображають не лише специфіку літератури і культури певного народу, а й актуалізують окремі тенденції глобалізму. Жінки у творах О. Кобилянської, Є. Ярошинської, Н. Кобринської, Лесі Українки, Хігучі Ічійо, Йосано Акіко та ін. – утілення жіночності: ніжні, чуттєві, емоційно вразливі, часто закохані, мрійливі, психологічно мотивовані й водночас активні та сильні. В їхніх образах синтезовано ознаки «фемінного» й «феміністичного». Література засвідчує, що жінка стає

іншою, зростає її роль в суспільстві, посилюються самооцінка і самосвідомість героїнь.

Висновки і пропозиції. Отже, як засвідчили спостереження, динамічні процеси, що відбувалися у світовій літературі кінця XIX – початку XX ст., породжували необхідність формування й осмислення нового культурно-історичного контексту жіночого буття, у тому числі в українській та японській літературах. Розвиток української та японської жіночої прози припадає на період модернізму й суголосний із його основними ідейно-естетичними тенденціями. Як українська, так і японська література, творена жінками, поставала й еволюціонувала від впливом європейських мистецьких віянь межі століть, що водночас не означало нехтування традиціями національного письменства. Синтезуючи вітчизняні й зарубіжні тенденції, письменниці обох літератур акцентували на проблемі становища жінки в тогочасному суспільстві, розкривали різні форми протесту проти патріархальних традицій, показували пошуки сфер самореалізації, відтворювали шляхи подолання стереотипів. Аналіз доробку японських та українських письменниць засвідчує суголосність їхнього розуміння потреби оновлення літератури як на формальному, так і на змістовому рівнях. Створені авторками образи жінок є ключовим чинником формування нової парадигми жіночого прозописма, адже проникнення у внутрішній світ героїнь, відтворення різноманітних настроєвих, психологічних станів, залучення таких засобів зображення, як деталізація, паралелізм, внутрішній монолог, сприяли оновленню літератури, інтеграції її в русло світових мистецьких процесів межі століть. Паритетне зіставлення творчості письменниць різних літератур і культур збагачує світоглядно-естетичний, культурно-літературний дискурс, що сприяє ознайомленню з загальнолюдськими проблемами, виявленню спільних та відмінних способів і засобів репрезентації фемінності в літературах, універсальне шляхи пошуку національної, особистісної й творчої ідентичності в межах художнього дискурсу різних культур і народів. Перспективним в означеному напрямі видається подальше дослідження спільних аспектів оприявлення жіночого голосу в творах українських та японських письменниць (і не лише межі століть, а й у контексті сучасності), а також розкриття відмінностей у специфіці художнього втілення проблем, пов'язаних із фемінністю та її вираженням на світоглядно-естетичному, формальному й змістовому рівнях художніх текстів.

Список літератури:

1. Агеева В. Власним голосом: жіноча одвертість і модерністський бунт. *Інша оптика: гендерні виклики сучасності*. Київ : Смолоскип, 2019. С. 13–28.
2. Батлер Дж. Фемінізм под любым другим именем. Интервью с Розы Брайдоути. *Гендерные исследования*. 1999. № 2. С. 48–78.
3. Вульф В. Визначення жіночності: гінокритика і жіночний текст. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів : Літопис, 1996. С. 516.
4. Гаєвська О. Повість за ситуаціями. *Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХ століття* : у 2-х кн. Кн. 1. Київ : Либідь, 2005. С. 151–155.
5. Євшан М. Ольга Кобилянська: Альманах у пам'ятку її сорокалітньої письменницької діяльності (1887–1927) / зладив д-р Лев Когут. Чернівці, 1928. 279 с.
6. Железняк О., Тебин Н. О некоторых аспектах самоидентификации японской нации. URL: <http://www.ifes-ras.ru/publications/online/1991-zheleznyak-on-tebin-pp-o-nekotorykh-aspekтах-samoidentifikaczi-yaponskoj-naczi>.
7. Ісаєва Н. Фемінне самоствердження: жіноча проза як гендерно маркована концептуалізація дійсності. *Китайська жіноча проза: ревізія канона*. Київ : Логос, 2018. С. 139–171.
8. Кобилянська О. Про себе саму. *Кобилянська О. Твори* : у 5 т. Т. 5. Київ : Держлітвидав України, 1963. С. 321–370.
9. Круги на воде: Сборник. Москва : Радуга, 1993. 654 с.
10. Мистическая Япония / сост. Т. Редько-Добровольская, Г. Дуткина. Санкт-Петербург : Северо-Запад Пресс, 2003. 504 с.
11. Японська література : хрестоматія. Т. 3 (ХІХ–ХХ ст.) / передм. І. Бондаренко, Ю. Осадча. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. С. 7–23.
12. Українка Л. Новые перспективы и старые тени («Новая женщина» западноевропейской беллетристики). *Зібрання творів* : у 12 т. Т. 8. Київ : Наукова думка, 1977. С. 76–99.
13. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 41. Київ : Наукова думка, 1984. 502 с.
14. Швець А. Жінка з хистом Аріадни. Життєвий світ Наталі Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах : монографія / Інститут Івана Франка НАН України; Лекторій СУА з жіночих студій УКУ ; ВГО «Союз Українок». Львів, 2018. 752 с.
15. Naomi Ogi. Involvement and Attitude in Japanese Discourse: Interactive markers. John Benjamins Publishing Company, 2017. 232 p.
16. Showalter E. A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing. Princeton : Princeton University Press, 1999. 347 p.
17. Women's Emancipation Writing at the Fin de Siecle. Edited By Elena V. Shabliy, Dmitry Kurochkin, O'Donell Karen. Published December 6, 2018 by Routledge. 246 p.
18. 樋口一葉 「十三夜」 . URL: https://www.aozora.gr.jp/cards/000064/files/56040_57512.html
19. 樋口一葉 「にごりえ」 . URL: https://www.aozora.gr.jp/cards/000064/files/56042_54978.html
20. 樋口一葉 「たけくらべ」 URL: https://www.aozora.gr.jp/cards/000064/files/56041_54765.html
21. Takekurabe (1955 film) URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Takekurabe_\(1955_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Takekurabe_(1955_film))

Gayevska O. V. NEW PARADIGM OF FEMALE PROSE WRITINGS IN UKRAINIAN AND JAPANESE LITERATURES OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES

The article deals with a new paradigm of female prose in Ukrainian and Japanese literatures. The analysis of the works of the late XIX – early XX centuries has shown that at the turn of the century, female writers of the above-mentioned literary works implemented new topics, characters and means of reality representation. They tended to explore new aspects of female discourse, its peculiarities, psychological conditioning, the fictional features of its heroines. The main focus of this article lies on pictorial and expressive means that reveal the talent of female writers. Based on the study of the peculiarities of prose writings of the representatives of Ukrainian and Japanese literatures, there was made a conclusion about the artistry of female writers in reproducing events, creating psychological portraits of heroines that fit into the new paradigm of the fin de siècle epoch. It can be argued that the driving force behind the development of the plot lines in the literary works of the above mentioned Ukrainian and Japanese female writers are the characters of new heroines. Female writers create unique artistic characters that reflect not only the specifics of the literature and culture of a particular nation, but also actualize the certain globalism tendencies. Women in the literary works of O. Kobyljanska, Y. Yaroshynska, N. Kobrynska, Lesia Ukrainka, Higuchi Ichiyo, Akiko Yosano and others are the impersonation of femininity, since they are characterized by tenderness, sensuality, emotional vulnerability, and at the same time activeness and strong willingness. Synthesizing local and foreign tendencies, the female writers of both

literatures emphasized the problem of the position of a woman in the society of those times, revealed various forms of protest against patriarchal traditions, showed the attempts to find the spheres for self-realization, recreated the ways to overcome stereotypes. The analysis of the literary works of Japanese and Ukrainian female writers testifies to the fact that the way the representatives of these literatures understood the need to update literature at both the formal and semantic levels, overlapped. The characters of women created by these female writers are a key factor in the formation of a new paradigm of female prose, because the description of the inner world of heroines, the representation of various moods and psychological states, the usage of such ways of expression as detailing, parallelism, inner monologue contributed to the renewal of literature and its integration into the stream of the world artistic processes at the turn of the century.

Key words: *prose writing, paradigm, female writing, character, portrait, feminine discourse, psychologism, 和魂洋才, 良妻賢母, グローバル化.*

Garachkovska O. O.

Kyiv National University of Culture and Arts

POETICS OF V. HERASYMCHUK'S "ARTISTIC BIOGRAPHY" "RIEPIN AND YAVORNYTSKYI"

The article deals with analyses of poetical drama by Valeriy Herasymchuk "Riepin and Yavornytskyi" as a structural component of the series "The play about the greatest". The analysis showed the product is written in the mainstream art biographies comparative or parallel. It is developed by playwright plays in the previous cycle. However, the drama "Riepin and Yavornytskyi" has some biographical limits established canons on the one hand and it ruled by the structural basis and on the other, blurred, complicating through parallel stories that certifies a wide range of innovative techniques of the writer's drama script.

The writer focuses on readers and viewers who want to find out about the theater and was not sample section and destructive tendencies. It's not fruit boundless experimentation, cultivated as the only possible way and high moral guidance, philosophical interpretation and cultural level emergency messianism.

In his own dramatic works Valery Herasymchuk is an unequivocally declares of programmed on the classical tradition and iconic names of domestic and foreign classics. Among his targets are theatrical heroes and teachers of plays written by W. Shakespeare and Ernest Hemingway, Jean-Baptiste Moliere and M. de Cervantes, Chekhov and K. Capek, Dovzhenko and Bulgakov, I. Riepin and D. Yavornytskyi.

The new drama written by V. Herasymchuk "Riepin and Yavornytskyi" from the series "Plays about the greatest" written in the mainstream art biographies is comparative or parallel, developed by the author in previous works of the cycle such as "Nobel's tragedy and Hemingway's drama", "Fire's Soul" and Beethoven's beloved and Paganini's mistress. «However, in the drama "Riepin and Yavornytskyi" is a lot of biographical limits established canons. On the one hand this is ruled by the structural basis cycle "Plays about the greatest". From the other hand slightly blurred, makes more difficult through parallel stories, theatrical conventions dual code, multilevel the game of language and semantics, involvement/active leveling structures "theater in the theatre" and the simultaneous destruction of their borders and significant semiotic activation code. This wide range of innovative techniques of dramatic writing Valeriy Herasymchuk does not become evidence of evolutionary processes in the biographical genre paradigm of national drama in general.

Key words: drama, poetics, play, cycle, structural component, architectonic.

Formulation of the problem. Among modern Ukrainian dramatists Valeriy Herasymchuk does not become one of the most important. The writer focuses on readers and viewers who want to find out about the theater and was not sample section and destructive tendencies. It's not fruit boundless experimentation, cultivated as the only possible way and high moral guidance, philosophical interpretation and cultural level emergency messianism.

Plays by V. Herasymchuk was published in the leading Ukrainian magazine "Motherland", "Dnepr", "Kyiv", "The bell". Those plays were staged in Ukraine and in Canada (Toronto), went to the scene of Poland and the USA. But still in the science of literature there are no papers on with the analysis of the poetics of the famous series of such dramatic works of the writer as "Plays of the major" structural component of which is the drama "Riepin and Yavornytskyi".

An analysis of the latest research and publications that initiated the solution to this problem. The analysis of modern researches and publications with the problem solution. V. Herasymchuk does not have a dramatic. Alexander Bondarev started thinking mythologizing problems in the modern Ukrainian drama, structural renovation communications through simulation genre including works written by V. Herasymchuk [1]. The book T. Virchenko [2] deals with the analyses of the artistic conflict of Ukrainian drama 1990-2010s including play by Herasymchuk which did not become "Elections Panel". Until now it is still not been specific literary works which would be covered by poetic drama "Riepin and Yavornytskyi".

The relevance of the article is to caused modern needs to fill gaps in the study of the poetics of the play "Riepin and Yavornytskyi" and the absence of literary works from this perspective.

The aim of the article is to analyze the poetics of drama written by V. Herasymchuk “Riepin and Yavornytskyi” as a structural component of the series “Plays about the greatest”.

Presenting main material. Valeriy Nazarovich Herasymchuk was born the 20th of April, in 1956 in the village Denyhivka Tetiiv district of the Kyiv region into a peasant family. He graduated from the Ukrainian from the philological department of Lviv State University of Ivan Franko in 1978 and taught Ukrainian Russian languages and literature in high school, also he was a journalist. Since 1987 he become a Member of the Union of Ukrainian Writers. Since that time he created many works.

He made his debut as a poet with a selection poems “The palm of land” in the magazine “Motherland” (1983, №9). Later he published collections of poetry named by “Kalynova pipe” (1989) and “Vicki” (1990). It received a favorable assessment readership and professional critics. Such kind of a poetry tends to philosophical thought, concise expression, transparent to express their emotions and feelings polished form lapidary aphorisms. In 1991 were published such books of the poetry, drama as “Confession” which later were edited to the “Favorites” (2001), “The play about the greatest” (2003), “Upholstered petals” (2005) al.

In his own dramatic works Valery Herasymchuk is an unequivocally declares of programmed on the classical tradition and iconic names of domestic and foreign classics. Among his targets are theatrical heroes and teachers of plays written by W. Shakespeare and Ernest Hemingway, Jean-Baptiste Moliere and M. de Cervantes, Chekhov and K. Capek, Dovzhenko and Bulgakov, I. Riepin and D. Yavornytskyi.

Dramatic cycle “Plays about the greatest” consists of twelve different form of the pieces (for example Andrey Shepitcky, v oblozi salamander) (Under Siege Salamander by Capek), Dusha v ognu (Soul fire by Dovzhenko), Kohany Betchovina ta Kohanky Paganiny (Beloved Beethoven and Paganini mistress, Okovi dla Chehova (Shackles for Chekhov), Poet ta korol, abo konchana Moliera (The poet and the king, Moliere’s Death), Pomilka Servantesa (Cervantes’ es mistake), Priborkuvania Shekspira! (Shakespeare’s ... taming), Raspyatyje (Crucifix), Tragedia nobela ta drama Hemingueja (Nobel’s tragedy and Hemingway’s drama) ... Tcukaty dla Sokrata (Hemlock for Socrates), Riepin and Yavornytskyi. In the center of which oh this play is turns an outstanding historical or cultural figure whose earthly journey devotioning and worthy

of reflection. But whose image in subsequent reception suffered some mythologizing and was perceived at the level of stamp or stereotype.

Plays about the biggest is mixed artistic style, esthetics and levels of characters. Although seriest works by genre marks such as drama in two acts by V. Herasymchuk does not create in the single recipe of the artistic transformation of biographical stories or fragments thereof so as a result its make in diverse stylistic, formal and substantive dimensions and accordingly achieve different aesthetic results.

But in the crown all of this the biographical material by V. Herasymchuk joined in a lively debate with the stamp of generalized social consciousness. As is common in the twentieth century series called “The life of amazing people” where showed genre fiction biography Rudnev described as “the embodiment of pomposity”. After various famous historical figures “like each other, despite identical behavior of your life”.

It is no coincidence Lotman gave the travesty of this genre. For example the play called “The life of amazing people”.

In a series of biographical pieces written by V. Herasymchuk in veru original way all three presently types known as artistic excellence biography comparison or parallel. It does not important sequence of event and it identical system structural components which is easy to assimilate. ungiographical such as “Lives of Saints” dominated selective chronological principle submission of facts presented by standardized typical cliché “hagiographic stamps”. Semiotic is an ability of one person to sign conscious design own biography as an imitation of another person.

Drama «Riepin and Yavornytskyi» similar with the plays “The Tragedy and drama Nobel Hemingway” “Fire’s Soul” and “Beethoven’s beloved and Paganin’s mistress”. They are representative identifies of comparative / parallel artistic biography. In particular “The Nobel’s tragedy and the Hemingway’s drama” (2002) is divided into two acts. Each of those parts devoted onto one of the central characters. This prevents playwright keep only logical chain of dramatic narrative and logical.

The play constructed in such kind of way that central protagonist of the second part is the writer Ernest Hemingway. He seen by the reader as vital new incarnation, reincarnation, new hypostasis pivotal character of the first act. Then he is famous Swedish scientist Alfred Nobel and the Nobel life. After that in opposite we see raises the prototype

sketch, prophecy clear vision of the future life path Hemingway and its much more because real Ernest Hemingway was born in 1899 – shortly after the death of the real Alfred Nobel (1896). Playwrite appealed to the symbolic technique of duality in this paraphrase of “Parallel biographies” be the modeling of twins in the diachronic field.

Creating artistic are expression of this second life, the playwrighte gives art its own version of certain facts from the biography of E. Hemingway, choosing facts largely on the basis of the canonical “Parallel of biographicas”.

In the play “Fire’s Soul” (2004) written by V. Herasymchuk is moving away from the principle “Parallel of biographicas”: fragments of the play devoted to Dovzhenko life dated between 1942–1956 years.

Its main line fable associated with the writing and the destiny of Dovzhenko’s script “Ukraina v ogni” (Ukraine in the fire) as indicated by the title and aluzion written by V. Herasymchuk “Fire’s Soul”. We have been closed to the dramatic form and focused on “Life-pretext artistic version of real events associated with the development of A. Dovzhenko’s text «Ukraine in the fire”.

“Riepin and Yavornytskyi” (2012) showed by author of the new drama series “Plays about the greatest” that embodies comparative / parallel artistic biography. Working on this text continued for nearly three decades. Thus already in the first collection of V. Herasymchuk *Vaburnum pipe: Poems* (1984) was placed excerpt from the poem *The Yavornytskyi’s Last Dream* called as *Depicts Repin Cossacks writing a letter to the Turkish Sultan*. This in a vise versa was one of the key scenes of the future dramatic work where the first Ukrainian theater actors Mark Kropivnitskyi that was just on tour in St. Petersburg, posing together with the founder of theater luminaries, as well as P. Saksaganskogo M. Sadowski and historian D. Yavornytskyi artist Ilya Riepin:

Thought not close in any frame,
if outstanding picture writing ...

And appeared in January, and the peduncle scars
smile blossomed on canvas» [4, p. 69].

Fully poem *The Yavornytskyi’s Last Dream* was published in the journal *Fatherland* (1987, № 7). Critics said that V. Herasymchuk make titanic work writing the drama *Riepin and Yavornytskyi* and devoted to the actual painter’s on canvas famous Cossacks writing a letter to the Turkish Sultan.

Compositionally play is divided into two acts, each of containing six scenes. The final the twelfth stage, which essentially serves as an epilogue, mouth

reader from the author» brief biography Riepin passed the course and Yavornytskyi since their last meeting in St. Petersburg.

In the first act of the play reveals the dramatic vicissitudes of fate the young historian Dmitry Yavornytskyi during the year 1885. In this time he almost died during archaeological excavations in Khortytsya, buried his father divorced his wife Barbara Kokin, which did not suit his beautiful vocation: that pulling shards into the house, and now skulls too! in addition, by capturing the history of Ukrainian Sich Dmytro Yavornytskyi fired from Kharkov University.

So Zaporizhzhya is a thirt part showed a researcher went come to the St. Petersburg undermining looks different. To survive in the capital, he has read a lot of lectures on the history and literature in various educational institutions: the Cadet Corps in drama school, the royal chapel in a private school Stoyunovoyi even at the Institute of noble maidens. It was after one of these lectures Ukrainian historian and is familiar two great compatriots – Yavornytskyi with Riepin, people with Slobozhanshchina.

The second action drama is not become superhuman effort with devoted to the painter Ilya Repin to create famous paintings *The Cossacks*.

Yavornytskyi: None of the Russian artists did not make preparations for his paintings in such volume as you to *Zaporozhets*. Three trips to the Ukraine and the Kuban, deep study of the history of Cossacks, a detailed depiction of weapons, clothing, tools, searching nature of sketches and hundreds of faces ... Twelve years of hard work [3, p. 302]. However, the author of *Boatmen*, which is the same as Yavornytskyi, on his arrival in St. Petersburg when he was still the Academy studied at the Drawing School, had also sit on black bread and not to starve, also did not disdain any work accept painted roof, coach and even iron buckets, says: and our Cossacks were the same boatmen. Only this time I want to show not only the people who always pulls his yoke, and the people. That is the yoke of throws itself!.. No one in the world so deeply felt freedom throughout its history Zaporozhye remained free, never is coquered! [3, p. 306].

Zaporizhzhya. This is the spirit of liberty of Ukrainian people and managed to convey the artist on canvas of Sich writing his rebellious letter to the Turkish Sultan. Many useful and valuable advice gave Riepin while working on the painting expressed D. Yavornytskyi versed in Ukrainian history. Actually the figure of the painter Riepin, like his wise counselor Yavornytskyi the pen of playwright appear embodiment immortality continuity between our

people with the glorious traditions of freedom-loving Cossacks.

Conclusions. The new drama written by V. Herasymchuk “Riepin and Yavornytskyi” from the series “Plays about the greatest” written in the mainstream art biographies is comparative or parallel, developed by the author in previous works of the cycle such as “Nobel’s tragedy and Hemingway’s drama”, “Fire’s Soul” and Beethoven’s beloved and Paganini’s mistress. “However, in the drama «Riepin and Yavornytskyi» is a lot of biographical limits established canons.

On the one hand this is ruled by the structural basis cycle “Plays about the greatest”. From the other hand slightly blurred, makes more difficult through parallel stories, theatrical conventions dual code, multilevel the game of language and semantics, involvement/active leveling structures “theater in the theatre” and the simultaneous destruction of their borders and significant semiotic activation code. This wide range of innovative techniques of dramatic writing Valeriy Herasymchuk does not become evidence of evolutionary processes in the biographical genre paradigm of national drama in general.

References:

1. Бондарева О. Є. Міф і драма у новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання: монографія. Київ: Четверта хвиля, 2006. 512 с.
2. Вірченко Т.І. Художній конфлікт в українській драматургії 1990 – 2010-х років: дискурс, еволюція, типологія: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2012. 334 с.
3. Герасимчук В. П'єси про великих. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 340 с.
4. Герасимчук Валерій. Плач скрипок: Поезія. Драматургія. Проза. Київ: ПАТ «Віпол», 2012. 112 с.

Гарачковська О. О. ПОЕТИКА «ХУДОЖНЬОЇ БІОГРАФІЇ» «РЕПІН І ЯВОРНИЦЬКИЙ» В. ГЕРАСИМУКА

Стаття присвячена аналізу поетики драми Валерія Герасимчука «Рєпін і Яворницький» як структурної складової частини циклу «П'єси про великих». Проведений аналіз засвідчив, що твір написано в руслі художньої біографії – порівняльної, або паралельної, розробленої драматургом у попередніх п'єсах циклу. Водночас у драмі «Рєпін і Яворницький» усталені межі біографічних канонів, з одного боку, правлять за структурну його основу, а з іншого, розвиваються, ускладнюючись за рахунок паралельних сюжетів, що засвідчує широкий спектр новаторських прийомів драматургічного письма письменника.

Письменник орієнтується на читача й глядача, які прагнуть віднайти у театрі не зразки розтину і деструктивних тенденцій, не плоди безмірного експериментаторства, культивованого як єдино можливий шлях, а високі моральні орієнтири, філософські тлумачення і надзвичайного рівня культурне месіанство.

У власному драматургічному доробку Валерій Герасимчук недвозначно декларує свою запрограмованість на класичну традицію і знакові імена вітчизняної та зарубіжної класики. Серед його орієнтирів, театральних героїв та вчителів – В. Шекспір і Е. Хемінгуей, Ж.-Б. Мольєр і М. де Сервантес, А. Чехов і К. Чапек, О. Довженко і М. Булгаков, І. Рєпін і Д. Яворницький.

Нова драма В. Герасимчука «Рєпін і Яворницький» із циклу «П'єси про великих» написана в руслі художньої біографії – порівняльної, або паралельної, розробленої автором у попередніх творах циклу – «Трагедія Нобеля і драма Хемінгуей», «Душа в огні» та «Кохані Бетховена і коханки Паганіні». Водночас у драмі «Рєпін і Яворницький» усталені межі біографічних канонів, з одного боку, правлять за структурну основу циклу «П'єси про великих», а з іншого, децю розвиваються, ускладнюючись за рахунок паралельних сюжетів, подвійного коду театральної умовності, різнорівневої гри у мові та семантиці, залучення/нівелювання активних структур «театру в театрі» та одночасної деструкції їхніх кордонів і суттєвої активізації семіотичного коду. Такий широкий спектр новаторських прийомів драматургічного письма Валерія Герасимчука свідчить про еволюційні процеси у жанровій парадигмі вітчизняної біографічної драми в цілому.

Ключові слова: драма, поетика, п'єса, цикл, структурна складова частина, архітектоніка.

Качак Т. Б.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ

У статті запропоновано аналіз поняття «тенденція», розгляд специфіки його функціонування у науковому дискурсі та літературознавчих студіях. Зауважено, що одні тенденції спрямовані на виявлення змін, пояснення суті й характеру об'єкта дослідження, інші – тенденції прогностичного плану, спрямовані на виявлення викликів для суспільства і майбутніх перспектив.

Розглянуто відмінності між трендом і тенденцією, їх взаємозв'язок та структурну взаємозалежність. Враховуючи тенеку тенденції як загального феномену, запропоновано базову модель її формування та еволюції. Охарактеризовано загальні класифікації тенденцій, які є актуальними для застосування у будь-якій галузі науки.

Доведено, що тенденції – проблема у літературознавстві не нова і позначена двозначним трактуванням поняття. З одного боку, тенденції ототожнюють із тенденційністю як ідейною спрямованістю літературних творів і вираженням оцінного ставлення письменника до зображуваного, а з іншого – розглядають як вираження закономірності, векторності розвитку, сутності літературних явищ, процесів, літературної творчості. Цей аспект добре представлений у прикладних наукових студіях українських літературознавців.

На основі аналізу наукових досліджень у галузі літературознавства й історії літератури останнього десятиліття зауважено, що більшість літературознавчих досліджень спрямовані на виявлення й осмислення тенденцій літературного процесу, менше – присвячені розгляду тенденцій як форми дійсності, елементи культури.

Запропоновано систематизацію тенденцій у літературознавчій науці на підставі різних критеріїв: за місцем поширення та охоплення літературних явищ, відповідно до предмета дослідження тощо. Залежно від безпосередньої чи опосередкованої приналежності предмета дослідження до літературної сфери, тексту і враховуючи природу чинників, доречно розрізняти літературні (текстуальні і контекстуальні) і позалітературні (в тому числі видавничі та читацькі) тенденції.

Тенденції можна виявляти у творчості автора, групи творів, об'єднаних тематично, жанрово, адресатом чи за іншим критерієм, у творах певної доби, національної, світової літератури. Аналіз тенденцій конкретного об'єкта має значні переваги над міркуванням про тенденції як загальну, абстрактну категорію.

Ключові слова: тенденція, тренд, тенденційність, літературознавство, літературний процес.

Постановка проблеми. Окреслення, вияв і характеристика тенденцій – інтердисциплінарна наукова проблема, яка часто фігурує в гуманітарних, природничих, технічних дослідженнях. Сутність та еволюцію явищ, процесів, у тому числі й культурних, мистецьких, літературних, розкриває аналіз характерних для них закономірностей, тенденцій, особливостей. Одноставності у розумінні поняття «тенденції» немає. Його тлумачать із різними смисловими відтінками і варіантами. Ключовим є розгляд тенденцій як напряму розвитку чого-небудь (суспільства, економіки, культури тощо); прагнення, свідомого наміру [15], «можливості тих чи інших подій розвиватися в цьому напрямі» [19].

Загальні закономірності буття тенденції як феномену та чинники, що це буття зумовлюють, – предмет філософії. Однак навіть найпоширеніший український словник філософських термінів [25] не дефініює понять «тенденція», «тренд». Немає спеціальних наукових досліджень, у яких предметом теоретичного осмислення були б тенденції як явище. Аналіз цієї проблеми вибудовується на мозаїці спостережень і міркувань, які супроводжують різні емпіричні дослідження. Кожна наукова галузь шукає і знаходить те, що відповідає її інтересам. Якщо у довідкових виданнях «тенденції» тлумачать безвідносно до об'єкта, то в наукових дослідженнях, спираючись на їхній об'єкт і виходячи з його специфіки, автори уточнюють смислове

поле поняття, а загальні уявлення про «абстрактні» тенденції набувають конкретики, асоціюються з явищами чи сукупністю явищ та їх проявами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Постульоване у цьому дослідженні розуміння тенденції формують визначення, теоретичні міркування та висновки Л. Андрусіва [1], Н. Буруківської [5] у галузях філософії; В. Соколова [18] у психології; Н. Лавриченко [8], В. Лугового [11], Н. Терентьєвої [20–23] у педагогіці; А. Артюх [2], О. Шегеди [27], О. Юрчук [28] у літературознавстві тощо. Доповнює їх загальноприйняте уявлення про тенденції в культурі, економіці та індустрії моди.

Постановка завдання. У цій статті – аналіз поняття «тенденція», розгляд специфіки його функціонування у науковому дискурсі та літературознавчих студіях; конструювання схематичних моделей формування та еволюції тенденцій; систематизація тенденцій як наукової проблеми в літературознавчій науці.

Виклад основного матеріалу. Поняття «тенденція», «тренд» ввійшли в активний словник через сфери економіки й моди, тепер фігурують майже в усіх галузевих термінологіях [26, с. 517]. Н.О. Терентьєва, проаналізувавши електронний фонд дисертаційних досліджень Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського (період 1998–2012 рр.), зробила висновок, що з понад 64 тисяч авторефератів є понад 3000 найменувань, в яких автори вдаються до визначення тенденцій в різних сферах науки та техніки [22, с. 109]. Вона подає панорамний огляд постулювання тенденцій як предмета досліджень, детально розглядає пов'язані з розвитком університетської освіти, пропонує їх систематизацію та класифікацію [22, с. 109]. Подібні праці є швидше винятком, адже більшість досліджень феномену «тенденція» не виходить за межі емпіричних уявлень. У кращому разі подається уточнення чи коригування розуміння поняття, як, наприклад, у дисертації Т. Яценко: «Дефініцію «тенденція» розуміємо як спрямований розвиток будь-яких явищ і понять, а в методичному аспекті трактуємо не лише з позиції виявлення напрямку руху, а й визначення сутності якісних змін, що відбуваються в його процесі» [29, с. 1]. Таке тлумачення насторожує, оскільки авторка в одній площині розглядає розвиток явищ і понять. З іншого боку – імпонує, адже, досліджуючи тенденції, виявляє не тільки «напрямок руху», а й аналізує явища, які засвідчують ті зміни, що відбуваються, показують специфіку і характерні ознаки об'єкта.

Такий ракурс характерний для тенденцій як проблеми у літературознавчих дослідженнях.

Огляд авторефератів дисертацій та наукових статей підтвердив, що у загальнонауковому дискурсі найчастіше тенденції розуміють і співвідносять із напрямками (векторністю, спрямованістю) чи закономірностями розвитку і пов'язують із певними змінами об'єкта. Є роботи, в яких йдеться про тенденції як характерні ознаки предмета, явища, процесу, взаємодії у системах. Отже, загальнонауковий термін «тенденція» конкретизується в межах міжгалузевих чи галузевих терміносистем і набуває відповідних смислових компонентів.

В економіці під тенденціями прийнято розуміти «виявлені в результаті економічного аналізу стійкі співвідношення, властивості, ознаки, характерні для економічної системи, економіки країни, підприємства, фірми <...>. На основі тенденцій можна робити висновки про хід економічних процесів у майбутньому, прогнозувати економічні показники» [19]. Це визначення скеровує до розгляду тенденцій у тісному зв'язку із закономірностями, якими є об'єктивно існуючий, постійний взаємозв'язок між предметами, явищами або процесами, зумовлений їхньою внутрішньою природою, сутністю. Під закономірністю також розуміють основне положення якої-небудь науки, закон. Тенденція і закономірність не є тотожними. Тенденція є формою вираження закономірностей, прояву законів. Вона «визначає певну закономірність розвитку, яка має таку унікальну рису як незворотність. Вона вказує на те, що процеси, які властиві будь-якій системі <...>, приводять до переходу в інший стан або якість» [12, с. 104]. Тенденція є необхідною ознакою розвитку будь-якого явища чи процесу.

Чітко поняття закономірностей, тенденцій та особливостей об'єкта дослідження визначає Я. Петраков: «Під закономірністю слід розуміти сукупність усталених тенденцій, які властиві об'єкту дослідження протягом тривалого часу його існування (функціонування) та мають перманентний характер. Під тенденціями слід розуміти такі зміни у стані об'єкта дослідження, які пояснюють його сутність, характер протягом певного проміжку часу і залежать від внутрішньої структури об'єкта та зовнішніх умов, що склалися. Особливостями будемо вважати властивості та характеристики існування (функціонування) об'єкта дослідження, які виділяють його з-поміж інших подібних об'єктів (систем)» [14, с. 393]. Саме ці твердження є підстави взяти за основу

аналізу тенденцій розвитку літератури для дітей та юнацтва як предмета цього дослідження і як наукової проблеми літературознавства. Вони відповідають природі досліджуваного феномену, для якого характерні усталені ознаки (літературна традиція), а на кожному етапі еволюції – прояви іманентних властивостей і характеристик, зумовлених внутрішніми і зовнішніми чинниками.

Як засвідчив аналіз праць українських дослідників, формування поняття «тенденції» мають багатовекторний характер і значною мірою залежать від їх розуміння і ключових його аспектів: тенденції, які притаманні дії (чи діям), безпосередньо пов'язаним з об'єктом, спрямованим на нього; розкривають сутність дії (розвитку освіти, розгортання дискурсу, формування поглядів, подолання гендерних стереотипів, становлення літературознавства, модернізації науки, взаємодії культур, соціалізації особистості тощо); тенденції, які вказують на спрямування дії, процесу з конкретизацією мети (самореалізації, до інтеграції, інтелектуалізму, раціоналізму); тенденції, які засвідчують наявність чи повторюваність певних ознак, рис об'єкта; розкривають сутність явищ, процесів, виражають приналежність до них (конструктивістські, постмодерні, поведінкові, маскулінні); тенденції, які засвідчують внутрішні закони функціонування об'єкта; розкривають сутність явищ, процесів, вказують на їхні особливості (естетичного досвіду, культурних процесів, етики, освітньої практики); тенденції, які вказують на характер явищ чи їх взаємодії (прогностичні, глобалізаційні, інтегративні, мотиваційні).

Одні тенденції спрямовані на виявлення змін, пояснення суті й характеру об'єкта дослідження, інші – тенденції прогностичного плану, спрямовані на виявлення викликів для суспільства і майбутніх перспектив. Тенденції кожної групи мають свої особливості, але також мають спільні характеристики формування та функціонування.

Генезу тенденції як загального феномену засвідчують етапи (стадії розвитку) зародження, розвитку, корекції, згасання чи відродження, циклічності. Зразком поширеної моделі зародження і буття тенденції може бути приклад, коли нове одиничне явище набуває популярності, стає трендом, а відтак формує тенденцію. Попри те, що поняття «тренд» і «тенденції» часто ототожнюють і вживають як синоніми (в англійській мові trend означає тенденція), є підстави для їх розрізнення. Відмінності між трендом і тенденцією полягають у ступені глобальності (тривалості періоду, коли діє закономірність). Дехто вважає, що

тренд – явище більш глобальне, аніж тенденція. Очевидно, в основі таких тверджень – визначення поняття «тренд», притаманне економічній науці: «тривала, довгочасна тенденція зміни показників в економічному прогнозуванні» [15, с. 586], основна тенденція зміни чого-небудь. Але тренд також може бути потрактований як компонент тенденції: актуальний, змінний, короткостроковий напрям розвитку, її найяскравіше вираження; та новизна, яка до певного часу була відсутня. Таке розуміння практикується у моді: тренд переростає в стійку тенденцію або є трендом в одному сезоні і втрачає популярність у другому, хоч може засвідчувати тенденцію. За певних обставин він може стати тенденцією, яка буде визначати вектор розвитку впродовж кількох наступних років, а то й століть. Тренди, як і тенденції, проходять певні стадії еволюції, такі як: передпікова стадія, коли з'являється нове явище і ним зацікавлюються інші; модна стадія, коли до новаторів приєднуються традиціоналісти; стадія мейнстріму, коли тренд переростає в основний потік і ним зацікавлюється більшість [3]. Такий процес характерний і для літератури певної доби (розвиток популярності реалістичної і соціально-психологічної прози чи окремих тем у сучасній українській прозі для дітей та юнацтва). У інших сферах також можна виявляти мікро- і макротренди, каскади трендів тощо. Творення трендів і переростання їх у тенденції відбувається на основі взаємодії традиції і новаторства.

На основі фактів, зафіксованих і проаналізованих подій, явищ окреслюються закономірності, які свідчать про те, що спочатку зароджується новий тренд, а потім «намічається тенденція», яка дає змогу простежити розвиток об'єкта. Тенденції означають «відсутність сталої традиції» [1, с. 10], але в перспективі можуть переростати у традицію, якщо йдеться про динамічне явище, яке перебуває у безперервному русі й розвитку (література). Зважаючи на це, базовою моделлю формування та еволюції тенденції може бути: нове одиничне явище – тренд – тенденція – традиція (див. рис. 1). Як варіанти цієї моделі можна розглядати такі лінійні схеми: нове одиничне явище – тренд – тенденція – згасання тенденції; нове одиничне явище – тренд – тенденція – згасання тенденції – відродження тенденції (циклічність тенденції); нове одиничне явище – комплекс явищ – тренд – тенденція тощо.

Рис. 1. Модель формування та еволюції тенденції

Загальні класифікації тенденцій часто побудовані як бінарні пари, дихотомічні структури: за характером і тривалістю: основні (тривалі), другорядні (проміжні), малі (короткострокові, епізодичні); за напрямом розвитку: висхідні (зростаючі), низхідні (спадні), горизонтальні [13, с. 54–58] або прогресивні та регресивні; за якістю змін, наслідками: позитивні (конструктивні), негативні (деструктивні), нейтральні, дискурсивні (наслідки не можна однозначно оцінити); за новизною: наслідувальні (запозичені) та інноваційні; за охопленням явищ: глобальні, локальні; за динамікою прояву: прогностичні (дозволяють на основі наявних тенденцій визначити вектори розвитку), динамічні (характеризуються швидким проявом і незначною тривалістю), еволюційні (є заздалегідь передбачуваними, незважаючи на тимчасові зміни) [див. 23, с. 9].

Ці класифікації універсальні і можуть бути застосовані у процесі виокремлення й дослідження тенденцій у будь-якій галузі науки. Але для кожної галузі притаманні особливі акценти бачення проблеми, додаткові критерії класифікацій, підходи й методи аналізу тенденцій з урахуванням специфіки об'єкта дослідження, чинників, які їх зумовлюють. Не є винятком і філологічні науки.

«Тенденції» як наукова проблема літературознавства не нова. Йдеться насамперед про загальне тлумачення поняття «тенденції» (напряму розвитку явища, думки, ідеї), адже у літературі та мистецтві воно має й особливу конотацію. У «Радянському енциклопедичному словнику» [17, с. 1329], «Українській радянській енциклопедії» та інших енциклопедичних виданнях загального типу окремим пунктом подано тлумачення поняття «тенденції» у мистецтві: «В мистецтві – складова частина художньої ідеї, ідейно емоційна спрямованість твору, авторське осмислення й оцінка проблематики, характерів через систему художніх образів» [24]. Видання ідеологічно заангажовані, як, наприклад, «Большая советская энциклопедия», пропонують навіть ширше і вужче значення: «ідейно-емоційне ставлення автора до відображеної дійсності, осмислення й оцінка (приховані або безпосередні) проблематики і характерів, виражені через систему образів. <...> органічна частина художньої ідеї, її ціннісний аспект і притаманна кожному художньому твору (за виключенням суто експериментальних) <...>. У більш вживаному і вузькому значенні тенденцією називають соціальну, політичну, морально-ідеологічну пристрасть, навмисність художника, вільно чи мимоволі, але відкрито висловлюватися в реалістич-

ному, орієнтованому на граничну об'єктивність творі (за допомогою розчинення «особистості» в «принципі», тобто її ідеалізації, шаржування, розумового побудови, або невинуватого логікою конфлікту фіналу твору, або іншого способу «виходу ідеї з образу» [4]). Однак деякі науковці вважають за краще в цьому разі вести мову не про тенденцію, а про тенденційність [5].

Теорія літератури розглядає поняття «тенденція» як певне ставлення автора до вибраної теми, сюжету, як ідею, основну думку, спрямованість художнього, наукового або іншого твору. «Тенденція тісно пов'язана з ідеєю, стосується також відмінного за сенсом пафосу, може бути національною, соціальною, космополітичною, релігійною, екологічною, феміністичною, нігілістичною тощо» [9, с. 474]. Таке розуміння співмірне з розумінням тенденційності як ідейної спрямованості літературних творів й оцінного ставлення, «яке письменник свідомо втілює в систему образів» [9, с. 474]. Відповідно «тенденційний» – той, «який характеризується послідовним проведенням певних ідей; ідейно спрямований». У «Словнику української мови» це твердження ілюструють цитати «Радянська література тенденційна і цілеспрямована», «Наша поезія пристрасно тенденційна, їй притаманна висота політичного і громадянського мислення» [16]. Надмірна тенденційність притаманна ідеологічно заангажованій літературі. Цим пояснюється необхідність у тлумаченні понять враховувати суспільно-політичну ситуацію. Виходячи з цього, сформульоване тлумачення поняття «тенденції» – «упереджена думка, яку нав'язують читачеві, слухачеві, глядачеві» [15, с. 568] особливо актуальне щодо літератури тоталітарного періоду.

Літературознавчі словники й енциклопедії подають один варіант – тлумачення поняття «тенденція» у мистецтві [9, с. 474,], або пропонують тільки статтю «тенденційність у літературі» [10, с. 663–664]. З огляду на те, що літературознавство – це наука про художню літературу та особливості розвитку літературного процесу, а завдання літературної критики – інтерпретувати сучасні їй літературні факти, варто подавати й визначення, що стосується тенденцій розвитку та оцінювання.

Малодосліджена в теоретичному плані проблема тенденцій як вираження закономірностей, векторності розвитку, сутності літературних явищ, процесів, літературної творчості добре представлена у прикладних роботах із теоретичним компонентом, що помітно вже в їх назвах. Це засвідчують:

– наукові монографії М. Наєнка («Українське літературознавство: Школи. Напрями. Тенденції», 1997), П. Іванишина (розділ «Дослідницькі тенденції у постколоніальному дискурсі 90-х років ХХ ст. у монографії «Українське літературознавство постколоніального періоду», 2014), Л. Голомб («Новаторські тенденції в українській літературі кін. ХІХ – перших десятиліть ХХ ст.», 2008) тощо;

– дисертації О. Журенко («Модерні тенденції української романістики 20-х рр. ХХ ст.», 2003), М. Крупки («Емансипаційні тенденції в українській жіночій прозі кінця ХІХ – початку ХХ століть», 2004), О. Шегеди («Модерністські тенденції у поезії "Молодої музи"», 2009), О. Юрчук («Необарокові тенденції в українській літературі ХХ століття», 2007), Л. Кондратюк («Стильові тенденції імпресіоністичної прози в українській, російській та англійській літературах початку ХХ століття», 2009), А. Артюх (розділ «Явище герметизму й герметичні тенденції в літературі ХХ ст.», у дослідженні «Проза Г. Пагутяк: герметичність як домінанта індивідуального стилю», 2009) тощо;

– наукові статті Д. Наливайка («Сучасна літературна компаративістика: аспекти й тенденції», 2007), Н. Ярмоленко («Регресивна та прогресивна тенденції в історіографії епосу»), Є. Волощук («Література духовного досвіду. Про модернізм та його тенденції (на матеріалі німецькомовної літератури)», 2007), І. Девдюк («Основні тенденції розвитку світової літератури 40–50-х рр. ХХ ст. (екзистенціалізм)», 2015), Ю. Пелешенко («Тенденції розвитку української літератури пізнього середньовіччя», 2003), Я. Голобородька («Голобородько Я. Літературний архіпелаг. Постаті, тексти, тенденції, 2010), І. Констанкевич («Автобіографічне письмо в українській літературі першої половини ХХ ст.: історико-художні тенденції (автобіографічний дискурс)»), Н. Гаврилюк («Український поліметричний вірш: тенденції розвитку», 2007), Л. Тарнашинської («Руйнування "епічності": тенденції розвитку західної та української прози 50–70-х рр. ХХ ст.», 2012), О. Камінчук («Поєднати непоєднуване: естетичні тенденції неокласицизму і романтичне світовідчуття в поезії Володимира Самійленка», 2010), І. Приліпко («Тенденції зображення образів духовних діячів у прозі Марка Вовчка», 2013), Л. Кавун («Вітаїстичні тенденції в художній прозі Миколи Хвильового, 2004), Л. Сусол («Необарокові тенденції в мультикультурному універсумі поезики Ліни Костенко», 2011) тощо;

– збірники праць і матеріалів наукових конференцій («Стильові тенденції української літе-

ратури ХХ століття», 2004, «Тенденції розвитку української літератури та літературної критики нових часів», 1996, «Захід – Схід: основні тенденції розвитку сучасного порівняльного літературознавства», 2012) та ін.;

– академічні історії української літератури та підручники («Початок ХХ ст.: Загальні тенденції художнього розвитку» – розділ в ІУЛ В. Дончика, 1993; «Основні тенденції розвитку української літератури на межі ХХ–ХХІ ст.» – підрозділ в «Історії української літератури ХХ – початку ХХІ століття» за ред. В. Кузьменка, 2017; «Загальні тенденції розвитку літературознавства у ХІХ–ХХ ст.» – підрозділ із навчального посібника В. Іванишина «Нариси з історії літературознавства», 2010 тощо);

– критичні огляди та публіцистика (О. Коцарев. Модерністичні тенденції на новому витку», 2016);

– науково-практичні заходи (семінар «Українська література за роки незалежності: тенденції, проблеми, підсумки (1991–2015 рр.)», 2015; лекція Євгенія Стасіневича «Теми, тренди, тенденції літератури ХХІ століття», 2018).

Такі праці не розкривають теоретичного аспекту (природи тенденцій як загального феномену, його структури чи шляхів дослідження) проблеми, але окреслюють чи аналізують комплекс тенденцій – яскраво виражених явищ, процесів, характерних закономірностей певних сегментів літератури чи літературного дискурсу доби – дають уявлення про специфіку об'єкта дослідження та спрямування його розвитку на певному історико-культурному етапі. У підсумках таких матеріалів наведено, як правило, перелік конкретних тенденцій, які характерні для об'єкта дослідження.

Більшість літературознавчих досліджень спрямована на виявлення й аналіз тенденцій літературного процесу. Це можна пояснювати як векторністю розвитку суспільства, культури загалом, так і актуальністю традиційної проблеми еволюції літератури, її художньо-естетичної парадигми (літературних напрямів, жанрово-стильових систем, поезики та її компонентів), інтересом до закономірностей літературного процесу, творчості письменників, текстуальної практики, нових явищ, які здобувають / не здобувають комплексність, системність, визначають характер літератури чи її сегменту на певному етапі.

Тенденції як «формально-змістове тяжіння творів» до певного стильового виду літературного напряму пропонує відстежувати «на різних рівнях художньої образності» О. Шегеда [27], яка розгля-

дає витоки (шляхи) проникнення модерністських тенденцій у творчу манеру «молодомузівців». І цим підкреслює різноманітність шляхів формування, а відтак і форм прояву тенденцій у літературі. За подібним принципом досліджує «умови імпресіоністичних тенденцій, їхню конвергенцію й національну специфіку» Л. Кондратюк [7].

Тенденції як ознаки літературного явища, модифіковані їх повтори розглядає О. Юрчук. На прикладі аналізу необарокових тенденцій в українській літературі ХХ століття, «поява яких зумовлена типологічним збігом моделей світогляду, історичного, соціокультурного, мистецько-естетичного розвитку перехідних епох» [28], вона робить висновок про циклічність літературних тенденцій.

Розглядають тенденції як форму дійсності, елементи культури. Тенденції як ознаки творчості, індивідуального стилю письменника досліджує А. Артюх. Називаючи «герметизм» однією з домінуючих тенденцій в українській літературі 1980-х років, вона окреслює просторове поле прояву тенденції «герметичності». У деяких моментах роботи складно вловити думку авторки щодо розрізнення окремих понять, однак імпонує двоюрисна характеристика прояву тенденції: загальні ознаки і ті, які реалізуються на поетикальному рівні: «У контексті тенденції герметичності, для якої характерне тяжіння до пізнання духовного буття; відмежованість від буденності; схильність до творення індивідуального художнього світу; позасоціальність та аполітичність; на поетикальному рівні – метафоричність, широке використання символів, алюзій, медитаційна притчева спрямованість авторського нарративу, – розвивається індивідуальний стиль Галини Пагутяк» [2]. Цей аспект потребує ретельнішого аналізу, як і осмислення проблеми розвитку стилю письменника у контексті / у межах певної тенденції.

Узагальнюючи досвід виокремлення, аналізу тенденцій як наукової проблеми літературознавства, можна сформулювати уточнене й узагальнене визначення поняття і класифікувати їх з урахуванням специфіки цієї галузі. Тенденція – засвідчені певними явищами і процесами зміни в стані об'єкта дослідження (літературного процесу, літературної творчості, сегмента літератури тощо), які пояснюють його сутність, природу, особливості функціонування й напрями еволюції впродовж певного проміжку часу, залежать від внутрішніх та зовнішніх чинників. Сукупність усталених тенденцій, які мають перманентний характер і властиві об'єктові дослідження впро-

довж тривалого часу, становлять закономірність його розвитку, свідчать про літературну традицію.

Систематизувати тенденції у літературознавчій науці можна на підставі різних критеріїв: за місцем поширення та охоплення літературних явищ: світові, загальноєвропейські, національні, регіональні тенденції розвитку літератури; відповідно до предмета дослідження та основних складників літературознавства (теорії літератури, історії літератури і критики літератури), за сферою поширення: тенденції розвитку літературознавства, теорії літератури; тенденції розвитку літератури чи її сегментів як художньо-естетичного явища (історії літератури) на різних етапах; тенденції літературної критики та сприйняття літератури.

Залежно від безпосередньої чи опосередкованої приналежності предмета дослідження до літературної сфери, тексту і враховуючи природу чинників: літературні (текстуальні і контекстуальні) і позалітературні (в тому числі видавничі та читачькі); залежно від охоплення компонентів, рівнів поезики твору: наскрізні й часткові; за аналогією до іншої класифікації, поширеної у літературознавстві: родово-видової (тенденції ліризації), жанрово-стильової (романні тенденції); класифікації компонентів поезики художнього твору (тематичні, жанрові, мовні, нарративні, часопросторові тенденції, тенденції образної системи); класифікації шкіл і напрямів літературознавства (структуралістські тенденції), творчих методів і літературних напрямів (необарокові тенденції, реалістичні тенденції), критичних підходів (гендерні, рецептивно-естетичні, герменевтичні тенденції), типу методології досліджень (мультидисциплінарні тенденції) тощо.

Тенденції можна виявляти у творчості автора, групи творів, об'єднаних тематично, жанрово, адресатом чи за іншим критерієм, у творах певної доби, національної, світової літератури. Аналіз тенденцій конкретного об'єкта має значні переваги над міркуванням про тенденції як загальну, абстрактну категорію. Адже саме об'єкт увиразнює уявлення і дає можливість на конкретних прикладах простежувати походження, чинники, природу, вид, способи і форми функціонування тенденцій. У цьому переконуємося, здійснивши дослідження тенденцій розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. [6].

Висновки і пропозиції. Аналіз тенденцій – поширена практика у різних наукових галузях та літературознавстві зокрема, однак як наукова проблема дослідницького дискурсу не досить осмислена. Зважаючи на те, що одні тенденції

спрямовані на виявлення змін, пояснення суті й характеру об'єкта дослідження, інші – тенденції прогностичного плану, спрямовані на виявлення викликів для суспільства і майбутніх перспектив, розглядаємо різні аспекти цього феномену. Базова модель формування та еволюції тенденції може бути відтворена схематично як послідовність компонентів: нове одиничне явище – тренд – тенденція – традиція.

Зауважено, що класифікації тенденції часто побудовані як дихотомічні структури, є універсальними і можуть бути застосовані у процесі виокремлення й дослідження тенденцій у будь-якій галузі науки.

Поняття «тенденція» в літературознавстві можна розуміти як сукупність ознак, явищ, процесів, які виявляються на певному історико-культурному етапі (змінюючи/трансформуючи, про-

довжуючи, заперечуючи, затіняючи інші, що були перед ними), свідчать про еволюцію літератури / сегмента літератури / літературного явища, процесу, феномена чи іншого об'єкта дослідження літературознавства в певному спрямуванні, а також підкреслюють його сутність (специфіку, художні особливості); вказують на якісні зміни порівняно з попереднім етапом.

На основі аналізу наукових досліджень у галузі літературознавства й історії літератури останнього десятиліття зауважено, що більшість літературознавчих досліджень спрямовані на виявлення й осмислення тенденцій літературного процесу, менше – присвячені розгляду тенденцій як форми дійсності, елементи культури. Перспективним є практичне дослідження тенденцій певного сегменту літератури, творчості автора, творів літературного напряму тощо.

Список літератури:

1. Андрусів Л. З. Раціоналістичні тенденції в українській філософській думці XI – поч. XVII ст.: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.05. К., 2011. 19 с.
2. Артюх А.В. Проза Г. Пагутяк: герметичність як домінанта індивідуального стилю: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01. К., 2009. 20 с.
3. Билякович Л. Класифікація та розвиток трендів. URL: <http://www.podium-lex.com/publikatsii/analitika-mirovykh-trendov/klasifikatsiya-ta-rozvitok-trendiv.html> (Дата звернення 01.02.2021)
4. Большая советская энциклопедия. URL: <http://bse.sci-lib.com/article109772.html> (Дата звернення 01.02.2021)
5. Буруковська Н.В. Аксиологічний вимір методологічних тенденцій гуманітарного знання: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.02. К., 2001. 19 с.
6. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст. Монографія. К.: Академвидав, 2018. 320 с.
7. Кондратюк Л.М. Сильові тенденції імпресіоністичної прози в українській, російській та англійській літературах початку XX століття: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.05. К., 2009. 20 с.
8. Лавриченко Н. Методологічні аспекти порівняльно-педагогічних досліджень. *Шлях освіти*. 2006. № 2. С. 17–23.
9. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
10. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. К.: ВЦ «Академія», 2007, 752 с.
11. Луговий В.І. Тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні: (теоретико-методологічний аспект): дис... д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». К., 1995. 429 с.
12. Маслій В.В. Методологічні засади статистичного дослідження закономірностей розвитку процесу іноземного інвестування в Україні. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 1–2 (07). С. 102 – 106.
13. Мерфи Джон Дж. Технический анализ фьючерсных рынков: теория и практика/ Пер. с англ. О. Новицкая, В. Сидоров. М.: Сокол, 1996. 592 с.
14. Петраков Я.В. Закономірності, тенденції та особливості формування неподаткових бюджетних доходів. *Вісник Чернігівського національного технологічного університету*. 2011. № 48. С. 392–404
15. Семотюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів. 3-тє вид., доп. Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2010. 688 с.
16. Словник української мови онлайн. URL: <http://sum.in.ua/s/tendencijnyj> (Дата звернення 01.02.2021)
17. Советский энциклопедический словарь. М.: Изд-во Советская энциклопедия, 1981. 1600 с.
18. Соколов В.В. Сучасні тенденції психологічного супроводу діяльності реабілітаційних закладів освіти в країнах Західної Європи: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.08. К., 2009. 20 с.
19. Тенденція, тенденційність. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F> (Дата звернення 01.02.2021)

20. Терентьева Н.О. До тлумачення понять "тенденція" та "тенденційність" розвитку університетської освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія*. 2013. № 19. С. 18–21.
21. Терентьева Н.О. Тенденції розвитку університетської освіти в Україні (друга половин XX – початок XXI століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2016. 40 с.
22. Терентьева Н.О. Тенденції розвитку університетської освіти в Україні (друга половин XX – початок XXI століття) : дис... д-ра пед. наук : 13.00.01. К., 2016. 567 с.
23. Терентьева Н.О. Тенденції розвитку університетської освіти: до питання класифікації. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія Педагогічні науки*. 2015. Вип. 132. С. 7–10.
24. Українська радянська енциклопедія : [в 12 т.] / голов. редкол.: М.П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1977 – 1985. Т. 11. Кн. 1: Стодола-Фітогеографія / Головна редакція Української радянської енциклопедії. Вид. 2-ге. 1984. 606 с.
25. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди ; голов. ред. В.І. Шинкарук. – Київ : Абрис, 2002. 742 с.
26. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підр. 2-ге вид., виправ. і доповн. К.: Алерта, 2011. 696 с.
27. Шегеда О.П. Модерністські тенденції у поезії "Молодої музи": автореф. дис...канд. філол. наук : 10.01.0. К., 2009. 20 с.
28. Юрчук О.О. Необарокові тенденції в українській літературі XX століття: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01. К., 2007. 20 с.
29. Яценко Таміла Олексіївна. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина XX – початок XXI століття) : автореферат дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. 2017. 44 с.

Kachak T. B. TENDENCY ANALYSIS AS A SCIENTIFIC PROBLEM IN LITERARY STUDIES

The article provides a concept analysis of the term "tendency", along with consideration of its functioning specifics in scientific discourse and literary studies. It is noteworthy that some tendencies are aimed at identifying changes, explaining the essence and nature of the research object, while others are predictive tendencies that are aimed at identifying challenges for society and prospects.

Taking into account the genesis of the tendency as a general phenomenon, a basic model of its formation and evolution is proposed. General classifications of tendencies that are relevant for application in any field of science are described.

It is proven that tendencies are not a new problem in literary studies and it is marked by an ambiguous interpretation of the concept. On the one hand, the tendency is identified with tendentiousness as the ideological orientation of literary works and the expression of the writer's evaluative attitude to the depicted. On the other hand, it is considered as an expression of the regularity, vector nature of development, the essence of literary phenomena, processes, and literary creativity. This aspect is well represented in the applied scientific studios of Ukrainian literary critics.

Based on the analysis of scientific research in the field of literary studies and the history of literature of the last decade, it is noted that most literary studies are aimed at identifying and understanding tendencies in the literary process, less are devoted to considering tendencies as a form of reality, elements of culture.

It is proposed to systematize tendencies in literary science based on various criteria: according to the place of distribution and coverage of literary phenomena, also according to the subject of research, etc. Depending on the direct or indirect belonging of the subject of research to the literary sphere, the text, and taking into account the nature of factors, it is appropriate to distinguish between literary (textual and contextual) and non-literary (including publishing and reading) tendencies.

Tendencies can be found in the author's work; in a group of works united thematically, by genre, by the addressee, or other criteria; in works of a certain era of national or world literature. Analyzing tendencies in a particular object has significant advantages over perceiving them as a general abstract category.

Key words: tendency, trend, tendentiousness, literary studies, literary process.

Любецкая В. В.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

Косовская Д. В.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

О ГОМИЛЕТИКЕ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

У статті осмислюється феномен духовної словесності з лінгвістичної точки зору. Духовна словесність складається в перші п'ять століть християнської ери в таких основних видах творів слова, які розрізняються функціонально (тобто за призначенням і характером використання) і стилістично. Будова духовної словесності відображає співвідношення Священного Передання і Священного Писання, оскільки текст Святого Письма Нового Завіту в своєму складі утворюється в формах проповіді, її тлумачення, послань, оповідних текстів, богослужбової мови і духовної поезії, епістолографії, полеміки, пророчої мови, яка має особливу семантику та структуру.

До духовної словесності відносяться Святе Письмо, Літургійна словесність, Екзегетична словесність, Гомілетична словесність, Епістолярна словесність, Апологетична словесність, Повчальна, Історико-церковна література, Богословська література, Канонічна література. Аналізується Гомілетична словесність, що включає в себе усні і письмові словесні жанри, які відповідні як античній ораториці, так і новій, пов'язаній з духовною освітою: вихованням і навчанням, церковною проповіддю і християнською місією.

Дослідження є актуальним, оскільки проблеми гомілетики знаходяться в руслі проблем сучасного мовознавства з його підвищеною увагою до питань взаємозв'язку мови і релігії, мови і культури. Предметом гомілетики як науки є вчення про форму і умови повідомлення віруючим Євангелія. Мета проповіді полягає в донесенні сенсу слова Бога до свідомості людей. Така передача сенсу є тією чи іншою адаптацією первинного тексту (слова Бога) до можливостей людського розуму.

Ключові слова: *духовна словесність, гомілетика, тлумачення, стиль, жанр, фігура, троп.*

Постановка проблеми. Эта работа посвящена изучению современной христианской проповеди. Исследование является актуальным, поскольку проблемы гомилетики находятся в русле проблем современного языкознания с его повышенным вниманием к вопросам взаимосвязи языка и религии, языка и культуры. Детально рассмотрев специфику современных православных проповедей, стоит сказать о наличии в них традиционных и индивидуально-авторских суггестивных средств в гомилетическом идиостиле.

Гомилетика – наука о пастырском проповедении Слова Божия. Термин «гомилетика» происходит от греческого слова «*qomileo*», что значит «разговариваю», «беседую» [1, с. 20]. Несомненно, что для произнесения проповеди может быть применяема суггестия (лат. «*suggestio*» – «внушение») – процесс воздействия на психическую сферу человека. На внушении отчасти основано воздействие средств массовой коммуникации, рекламы, моды, обычаев, формирование веры [2, с. 43–44]. Предметом гомилетики как науки является учение о форме и условиях сообщения верующим Еванге-

лия. В древности гомилетику называли церковным красноречием. Главной ее целью является развитие творческих способностей начинающего проповедника.

Анализ последних исследований и публикаций. Примерно с начала 90-х годов XX века в научной литературе вновь начали обсуждаться проблемы, связанные с выделением функциональных стилей. Польские, русские, словацкие, украинские и другие исследователи начали предлагать выделять в качестве самостоятельного стиля религиозный стиль. До этого времени в силу некоторых причин проблемы взаимодействия языка и религии долго оставались за пределами научного изучения. В современной научной литературе достаточно часто употребляются термины «религиозный язык» и «религиозный стиль», «гомилетика». Значимыми работами по этому вопросу являются исследования И. М. Гольдберг, С. А. Гостеевой, М. Н. Кожинной, Л. П. Крысина, Ю. Мистрик, О. А. Прохвятиловой.

Для описания религиозного стиля в современной теоретической литературе используется

ряд терминов: «духовная речь» (А. А. Волков); «гимнографический подстиль церковно-богослужебного стиля» (И. В. Бугаева); «церковно-научный подстиль церковно-богослужебного стиля» (М. С. Красовицкая); «проповеднический подстиль церковно-богослужебного стиля» (Ю. И. Рубан) и другие, над которыми работали Л. Л. Шевченко, С. Г. Макарова, О. А. Прохвятилова, Н. Н. Розанова и другие.

Постановка задачи. В предлагаемой статье осмысливается гомилетика как наука о церковном проповедничестве. Предметом проповеди является учение Христа Спасителя о спасении человека. Доказывается, что гомилетика аналитически исследует сущность, характер и виды пастырского проповедования Слова Божия, рассматривает те внутренние душевные условия, способы, которые в связи с благодатными дарами Святого Духа служат действенной силой пастырской проповеди.

Изложение основного материала. В славянском языкознании описанием религиозного стиля одним из первых занялся словацкий лингвист Ю. Мистрик. В 1992 году в Польше была опубликована его статья «Религиозный стиль» [3], в которой исследователь перечислял такие его особенности: книжная риторичность, прослеживаемая в библейских текстах, гомилетике и других составляющих литургии; диалогичность (во время молитвы человек ведет разговор с Богом, а также священник с Богом и с верующими); использование неязыковых средств.

В это же время польская исследовательница М. Войтак издала статью «О зарождении религиозного стиля в польском языке», в которой назвала такие особенности религиозного стиля: идеоцентризм, противопоставленный антропоцентризму разговорного стиля; психологизм и идеализм в видении человека, вопреки физикализму и биологизму разговорного стиля; символическое видение мира; стремление к отражению того, что трудно выражается в дискурсивном языке и недоступно в общественном опыте; видение человека как представителя определенной группы; проникновенное отношение, противопоставленное действительности и особая диалогичность.

Следует также сказать о наблюдениях польского лингвиста Д. Беньковской, нашедших отражение в ее монографии «Польский библейский стиль», изданной в 2002 году. Появление библейского стиля в польском языке Д. Беньковская объясняет сохранением в польском языке элементов древнееврейского, древнегреческого языков, с которых была переведена Библия на польский язык.

Отечественные лингвисты начали проводить исследования религиозного стиля русского и украинского языков приблизительно в то же время, что и исследователи западнославянских языков. В 1994 году Л. П. Крысин в статье «Об одной лакуне в системе функциональных стилей современного русского языка» поставил вопрос о необходимости выделения и описания особого функционального стиля, употребляемого в религиозной коммуникации [4]. В последующие годы эта идея была поддержана И. В. Бугаевой, И. М. Гольдберг, С. А. Гостеевой, М. Н. Кожинной и другими учеными. На сегодняшний день, по мнению О. А. Прохвятиловой, имеются описания таких жанровых разновидностей современной «духовной речи», как проповедь, молитва, церковное послание, намечены ее основные стилистические параметры, многие из которых требуют уточнения и дополнения [5].

В процессе анализа понятий «религиозный язык» и «религиозный стиль» можно увидеть, что в научной литературе нет четкого разграничения этих терминов. Так, в польской теолингвистике они либо исключают друг друга, либо используются как очень близкие. В украинской теолингвистике термин «религиозный язык» не встречается, речь как правило идет о конфессиональном стиле. Белорусские исследователи вообще не используют эти термины, хотя ими проведены серьезные и глубокие исследования в области языка и религии (В. А. Маслова, Н. Б. Мечковская). В русском языкознании и литературоведении практически не используется термин «религиозный язык» (Л. И. Василенко). Иногда философы и филологи говорят о «языке религии» (Т. Б. Захарян).

Рассмотрим некоторые точки зрения ученых касательно объема и содержания термина «религиозный стиль». Как отмечает известный языковед А. А. Волков, важным является признание учеными наличия самостоятельного функционального стиля, связанного с религиозной сферой. «Имеет смысл говорить о духовной речи как особом функциональном стиле русского литературного языка, лингвистическое отличие которого от других функциональных стилей, основанных только на современном русском языке, состоит в синтезе церковнославянской и русской речи» [6]. Этот же термин используется и О. А. Прохвятиловой.

Польский исследователь Е. Бартмински считает, что «религиозный стиль» базируется на собственной концепции мира. Исследовательница С. Г. Макарова отмечает, что «религиозный стиль»

может быть выделен. исходя из своей экстралингвистической основы – религии. Существование этого стиля не вызывает сомнений, хотя его никогда не включали в систему функциональных стилей. Д. Беньковская наряду с художественным, научным и другими стилями языка выделяет религиозный стиль и указывает его разновидности (библейский стиль, стиль проповедей, стиль молитв).

Отмечая своеобразие коммуникации в сфере религии, лингвист Л. П. Крысин в системе функциональных стилей современного русского языка выделил особый религиозно-проповеднический стиль, представленный такими жанрами, как поучение, молитва, притча, исповедь, проповедь [4]. По мнению И. В. Бугаевой, термин «религиозно-проповеднический стиль» неудачен. Известно, что проповедь – всего лишь один из жанров среди других, таких как «слово», «поучение», «послание». И. В. Бугаева предлагает термин «церковный стиль»: «Церковный стиль – это функциональный стиль современного русского литературного языка, закрепившийся в церковной сфере, представленный текстами в письменной и устной формах, которые характеризуются особым отбором и сочетанием языковых средств. В церковном стиле можно выделить такие подстили: церковно-богослужбный (или богослужбный); церковно-научный (догматический); гимнографический, проповеднический, учительный» [7, с. 6].

Религиозный стиль присущ духовной словесности, к которой можно отнести:

1. Священное Писание – книги Ветхого и Нового Заветов.

2. Литургическую словесность, образующую смысловую и стилистический центр всей духовной словесности и культуры. Она вбирает в себя, по мере развития богослужения, тексты всех других видов духовной словесности.

3. Экзегетическую словесность, представляющую собой истолкования текстов Священного Писания, которые начали создаваться в первые века христианства.

4. Гомилетическую словесность, которая включает устные и письменные словесные жанры как соответствующие античной ораторике, так и новые, связанные с духовным образованием.

5. Эпистолярную словесность, широко представленную в Книгах Нового Завета, развившуюся в первые века христианства в разветвленную систему словесных жанров.

6. Апологетическую и полемическую словесность в письменных и устных формах, которая особенно интенсивно развивается в эпоху Вселенских Соборов.

7. Учительную, в тесном смысле, словесность в виде сборников поучений и наставлений, например «Лествица» св. Иоанна Лествичника.

8. Историко-церковную литературу в двух важнейших разновидностях: агиографии и церковной истории.

9. Богословскую литературу, которая строится на основе техники философской аргументации (например, «О началах» Оригена).

10. Каноническую, то есть церковно-юридическую литературу, которая, подобно богословской, использует приемы и нормы светской юридической техники, но видоизменяет их, влияя на светскую юридическую литературу (например, на «Дигесты» Юстиниана). Каждый вид духовной словесности характеризуется довольно строгой содержательной и стилистической преемственностью произведений слова. Именно преемственность стиля духовной словесности, непрерывно развивающегося в течение двух тысячелетий христианства, позволяет строить филологическую классификацию произведений слова.

Современная проповедь имеет определенную структуру. Начинается она со вступления. Цель вступления заключается в том, чтобы привлечь и удержать внимание слушателей. Для этого нужно отталкиваться от актуальных вопросов и затрагивать темы, близкие современному обществу. Основная часть проповеди – это раскрытие темы, то есть толкование текста, праздника или святого. Обязательно необходимы связующие звенья, обеспечивающие логическую последовательность мыслей, слов, предложений. Заключение проповеди должны быть проникнуты чувством единения; недопустимо употребление местоимения «Вы», а только лишь «Мы».

Проповедник должен семантизировать церковную лексику, чтобы она была правильно понята, например: «мужи» – не «муж жены», а «мужчины»; «расслабленный» – не «ленивый», а «парализованный». Проповедь должна произноситься в соответствии с принятыми нормами, что достигается чтением священных книг. Недопустим сленг, нельзя использовать слова и выражения, которые побудят вспомнить или представить плотские действия; проповедь всегда должна быть благоговейной, где бы она не произносилась. Также важна доступность изложения – следует произносить не только высокие слова, но и понятные, близкие слушателю. Для этого можно применять такие художественные приемы, как тропы, фигуры.

Об основных формах проповеди Н. Б. Мечковская пишет: «В религии проповедь так же

органична, как и молитва. Религия как межличностный коммуникативный процесс начинается именно с проповеди учения людям. По отношению к Слову Бога всякая проповедь – это текст «второго порядка», слово наставника по поводу слова Бога. Цель проповеди состоит в донесении смысла слова Бога до сознания людей. Такая передача смысла представляет собой ту или иную адаптацию первичного текста (слова Бога) к возможностям человеческого разума. Адаптация может состоять в полном или частичном переводе первичного текста на более понятный язык, при этом вторичный текст может быть и расширением исходного, и его сжатием. К расширению первичного текста приводят разного рода его толкования (включая раскрытие всякого рода следствий), повторы тех или иных ключевых значений и прибавление к тексту новой эмоционально окрашенной, убеждающей или внушающей информации. Адаптирующий эффект сжатия текста связан с тем, что во вторичном тексте оставлены только главные смыслы» [8, с. 60].

Исторически сложились три вида современной церковной проповеди: беседа, поучение, слово. Церковно-религиозный стиль, о котором недавно заговорила отечественная лингвистика, и жанр проповеди (гомилетика) – явления не новые в языке и в коммуникативной деятельности церкви на Руси. По своим стилевым характеристикам язык русской церкви менялся от стилистической однородности к большему стилистическому многообразию. При этом наблюдалось две тенденции – это сохранение традиционных видов и форм проповеди и их «модернизация» в области содержания. Современная проповедь актуализирует различные проблемы, обращаясь к истории церкви; она информативна и интертекстуальна, что отражает общую динамику церковно-религиозного стиля, эволюцию проповеди на всех языковых уровнях. «Язык церкви» – один из важных факторов общего развития языка. В настоящее время проповедь отходит от «высокого стиля», но в целом она строится на его фундаменте в лексико-фразеологическом и грамматическом плане.

Как мы видим, лексико-фразеологические, морфологические, синтаксические средства качественно и количественно соответствуют современным нормам национального языка, при этом проповедь как жанр является одним из важных источников сохранения и пополнения словарного запаса современного языка. Не стоит забывать и о личности человека, осуществляющего проповедь, а значит и о проповедническом идиостиле. Цель

проповеди – утверждение в вере всех участников коммуникации, включая пастыря. Проповедник – транслятор церковных канонических взглядов, но при этом он творец своего слова, связанного со Словом Божьим. Таким образом, проповедь представляет собой уникальное сочетание нарративно-аналитического содержания. В проповеди одновременно присутствуют бытие и инобытие, сиюминутное и вечное. Можно сказать, что проповедь – жанр «самодостаточный» по отношению к общему богослужению, это устный монологический жанр церковно-религиозного стиля, который использует и органично соединяет в себе архаичные (книжные) и современные языковые элементы; он призван утвердить паству в вере, наставить, нравственно воспитать, поддержать и обучить слушающих основам исповедуемой веры.

Выводы и предложения. Несмотря на обилие исследований, историческая стилистика духовной литературы разработана недостаточно. В конце XIX – в начале XX веков наблюдался кризис риторики, причины которого кроются в нравственно-педагогических проблемах. Единственной сферой, где в полной мере сохранилась отечественная риторическая традиция, основанная на античном «идеале прекрасного», является проповедническая деятельность православных священников. Проповедь – единственный жанр, который не переставал существовать со времени своего появления, и даже в годы лихолетья церковное слово пастыря не умолкало. Это очень важно для нас именно в той связи, что проповедь оказывается одним из немногих жанров, существование которых не прерывалось.

Основным условием, которому должен отвечать пастырь-проповедник, является его духовно-нравственный облик, близкий тому идеалу, который он проповедует, а также интеллектуальная подготовка и его умение налаживать и поддерживать контакт со слушателями. Средствами воздействия на слушателей в проповеди становятся мимика, взгляд, жесты, интонации, паузы, темп речи говорящего. Все это помогает акцентировать внимание на главных моментах, вызывать интерес и поддерживать внимание слушателей. Риторические приемы, фигуры и тропы облегчают восприятие устной речи и обеспечивают ее эффективность. Это эпитет, сравнение, метафора и образный ряд, иносказание (аллегория), преувеличение (гипербола), пример, описание, обращение, короткие рассказы, цитирование, олицетворение, градация, повтор, разъяснение, противопоставление (антитеза), промедление

(запаздывание), намек (аллюзия), риторический вопрос, восклицание, диалогизм.

Из всего вышесказанного мы можем сделать такие выводы:

1) гомилии – это христианские проповеди, в которых происходит толкование Библии, ее сюжетов. Гомилетика – раздел богословия, в котором рассматриваются теоретические и практические вопросы церковной проповеди, а также тот или иной корпус богословских проповедей;

2) основные формы церковной проповеди: проповедь-беседа; проповедь-поучение; проповедь-слово;

3) способы изложения проповеди: чтение или устное произнесение;

4) основными суггестивными средствами являются тропы и стилистические фигуры: повтор, анафора, параллелизм, перечисление, градация, риторический вопрос, риторическое восклицание, асиндетон (бессоюзие) и другие.

Список литературы:

1. Тимофеев К. А. Религиозная лексика русского языка как выражение христианского мировоззрения. Новосибирск : НГУ, 2001. 88 с.
2. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва : Политиздат, 1985. 431 с.
3. Mistrik J. Religiozny štyl. W. : Stylistyka I, 1992. S. 82–89.
4. Крысин Л. П. Религиозно-проповеднический стиль и его место в функционально-стилистической парадигме современного русского литературного языка / Л. П. Крысин. Москва, 1996. С. 135–138.
5. Прохвятилова О. А. Стилистика русского языка / О. А. Прохвятилова, Е. С. Стрельникова. Волгоград : Волгоградское научное общество, 2006. 659 с.
6. Волков А. А. Курс русской риторики / А. А. Волков. Москва : Издательство храма св. муч. Татианы, 2001. 480 с.
7. Бугаева И. В. Стилистические особенности и жанры религиозной сферы / отв. ред. Е. В. Плисов. Новгород : НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 2005. С. 3–11.
8. Мечковская Н. Б. Язык и религия. Лекции по филологии и истории религии. Москва : ФАИР, 1998. 352 с.

Liubetska V. V., Kosovska D. V. ABOUT HOMILETICS IN A LINGUISTIC ASPECT

This article comprehends the phenomenon of spiritual literature from a linguistic point of view. Spiritual literature developed during the first five centuries of the Christian era in the following main types of works of the word, which differ functionally (in purpose and nature of use) and stylistically. The structure of spiritual literature reflects the correlation between Holy Tradition and Holy Scripture, since the text of the Holy Scripture of the New Testament in its composition consists of preaching forms, its interpretation, messages, narrative texts, liturgical speech and spiritual poetry, epistolography, polemics and prophetic speech, which have special semantics and structure.

Spiritual literature includes: Holy Scripture, Liturgical literature, Exegetic literature, Homiletic literature, Epistolary literature, Apologetic literature, Teaching, Historical and church literature, Theological literature, Canonical literature. Homiletic literature is analyzed in this work. It includes oral and written verbal genres, both corresponding to ancient oratorio, and new ones related to spiritual education-upbringing and teaching, church preaching and Christian mission.

The study seems to be relevant as the problems of homiletics are in line with the problems of modern linguistics with its increased attention to the issues of the relationship between language and religion, language and culture. The subject of homiletics as a science is the teaching about the form and conditions of communicating the Gospel to believers. The purpose of the sermon is to convey the meaning of the word of God to the consciousness of people. Such a transfer of meaning is one of the adaptations of the primary text (the word of God) to the capabilities of the human mind.

Key words: *spiritual literature, homiletics, construction, style, genre, figure, trope.*

Панько О. І.

Ужгородський національний університет

ЧИТАЦЬКИЙ ВІДГУК РЕЦИПІЄНТА-ДИТИНИ (НА МАТЕРІАЛІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ)

Рецептивно-інтерпретаційний дискурс читача-дитини, її сприйняття художнього тексту констатується, вербалізується й візуалізується у відгуках. Аналіз дитячих творчих робіт дає змогу з'ясувати й осмислити процес творення читачької оцінки, простежити динаміку читачького зростання (читачької ієрархії), описати комплекс складників відгуку, зробити відповідні узагальнення та висновки. Таке дослідження здійснено в статті на матеріалі понад 300 відгуків учнів шкіл Донецької області, створених для участі в конкурсі від проєкту «Вся Україна читає дітям».

Спираючись на теоретичні засади, ми простежили еволюцію читача-дитини, роботи учнів дали можливість окреслити вплив прочитаного на читача через вивчення взаємовпливу читача-автора й читача-тексту в межах комунікаційної парадигми автор-текст-читач.

Особливістю цієї розвідки є те, що до аналізу було залучено читачькі відгуки учнів 3–11 класів, написані без впливу дорослих, а тому віддзеркалюють оригінальні, особисті думки юних рецензентів.

Опрацьовані відгуки засвідчують еволюцію дитини від читача-гравця в молодших класах до мислячого читача і навіть читача-інтерпретатора в середньому та старшому шкільному віці. Учні 3–4 класів властиво будувати свої відгуки за певною схемою, що свідчить про їхнє еферентне прочитання; такі учні є читачами-гравцями. Учні 5–6 класів є здебільшого читачами-героями, які фокусують увагу на персонажах та їхніх вчинках, не розмірковують над внутрішнім світом героїв; у сприйнятті тексту домінує модель самоототожнення. Учні 7–8 класів також є читачами-героями, але в їхніх відгуках уже проявляється естетичне прочитання, про що свідчать розмірковування про внутрішній світ героїв. Учні 9–11 класів є частково читачами-героями, але вже перетворюються на мислячих читачів, які здатні мислити, аналізувати, пояснювати причинно-наслідкові зв'язки, вступати в діалог з автором.

Якщо брати до уваги основоположні для цієї роботи поняття еферентного та естетичного прочитання, варто вказати, що ознаки естетичного прочитання характерні для читача-героя та більшою мірою для мислячого читача; водночас еферентне прочитання є властивим для всіх типів читачів.

Ключові слова: читачький відгук, читач-дитина, рецепція, учні, еферентне та естетичне прочитання.

Постановка проблеми. Рецептивно-інтерпретаційний дискурс читача-дитини, її сприйняття констатується, вербалізується й візуалізується у відгуках, рецензіях, буктрейлерах, відеооглядах. Усний, письмовий чи відеовідгук є матеріалізацією читачької рецепції та об'єктом насамперед емпіричного дослідження. Читачький відгук дитини також дає змогу виявити відмінності її рецепції від сприйняття дорослого.

Постановка завдання. З огляду на це важливо проаналізувати відгуки дітей на прочитані книги, щоб з'ясувати й осмислити процес творення читачької оцінки, простежити динаміку читачького зросту (читачької ієрархії), описати комплекс складників відгуку, зробити відповідні узагальнення та висновки. Таке дослідження було здійснено нами на матеріалі понад 300 робіт учнів

шкіл Донецької області, створених для участі в конкурсі від проєкту «Вся Україна читає дітям» (Зимові читання – 2015 (5–7 класи) – 82, Літні читання – 2017 (60), Літні читання – 2018 (47), Зимові читання – 2019 (49 робіт), Літні читання – 2019 (42), Зимові читання – 2020 (58)). Було розглянуто оригінальні відгуки, неудоконалені, написані без допомоги дорослих (виправлення помилок учителями чи батьками). Серед прочитаних учнями книг є твори українських і зарубіжних письменників, здебільшого сучасна проза, яка не входить до переліку обов'язкових творів для читання згідно з навчальною програмою.

Вибір книг читачами був довільний, іноді – за рекомендаціями. Зазвичай у своїх роботах учні зазначали цей факт, частіше посилаючись на рекомендації друзів, однокласників, рідше – учителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На нашу думку, обрані читачами книги є насамперед якісною літературою, тобто такою, яка, за визначенням М. Ніколаєвої, «кидає виклик когнітивним та емотивним здібностям/навичкам читацької аудиторії, стимулює увагу, уяву, пам'ять, мислення та всі інші елементи розумового процесу» [4, с. 227]. Відповідно, аналіз відгуків, стимульованих таким інтелектуальним продуктом, дає змогу згрупувати реципієнтів за читацькими інтересами та способом і мірою інтерпретації, виокремити поняття імпліцитного читача-гравця, читача-героя та мислячого читача, але водночас переконалися, що кожен читач є індивідуальним.

Відгук на книгу це передусім творча робота. Серед опрацьованих нами відгуків (особливо від учнів 4–8 класів) є навіть митецькі роботи, зроблені власноруч: малюнки, вишиті роботи, аплікації, мінісцени окремих епізодів, скульптури, виготовлені з підручного матеріалу, тощо. Проте основним об'єктом нашого дослідження було обрано письмові відгуки учнів із метою досягти особистого дистанціювання і, відповідно, максимальної об'єктивності та неупередженості висновків. Обраний нами підхід дає змогу виокремити вплив прочитаного, описати представників категорії читача-героя чи мислячого читача без сторонніх факторів, уникнути суб'єктивності, упередженості та впливу додаткових (зокрема, емоційних) чинників. Важливим аспектом нашої роботи також є представлення аналізу читацьких відгуків без застосування методу booktalk, без скерування з боку дорослих.

Досвід вивчення читацького відгуку доводить необхідність залучати напрацювання кількох суміжних дисциплін. Наприклад, застосування методів педагогіки дає змогу спостерігати за поведінкою читачів і простежувати динаміку їхнього розвитку під час виконання певних завдань і, як наслідок, вивчати когнітивні здібності та навички учнів, визначати вікові групи, формувати списки їхніх улюблених книг, рекомендованих книг тощо. Спостереження вчителя також скеровують до виконання низки завдань, як, наприклад, розроблення та вдосконалення методики вивчення літератури заради формування в учнів навичок критично мислити й аналізувати, пізнавати світ та історично-культурну спадщину. Іншою метою соціологів є за результатами емпіричних даних визначити й описати читацькі смаки та вподобання, окреслити пласт літератури для певної інтерпретаційної спільноти і, відповідно, вивчити цю спільноту.

Варто також зауважити, що критика читацького відгуку як об'єкт власне літературознавчих досліджень є відносно новим напрямом, увага до якого проявляється активніше тільки у 80-х роках минулого століття (Б. Вейд, Дж. Р. Сквар, Дж. Аткинсон, М. Бентон, А. С. Пюрвс, Дж. Фокс, Дж. Томсон, Л. Розенблатт та інші) [5, с. 86–102]. Одним із найвідоміших дослідників цієї проблеми є М. Бентон, який влучно зауважив: «Предмет критики читацького відгуку – це Лох-Несське чудовисько літературознавства: коли ми вирушаємо на його пошуки, ми навіть не маємо певності в тому, чи воно справді існує» [5, с. 86]. Під час аналізу читацького відгуку вчений рекомендує зважати на такі фактори: 1) вибір твору – поезія чи проза; 2) розвиток дитини через читання, що враховує власні ремінісценції (книжковий досвід), когнітивний розвиток дитини (за Піаже), грамотність, що дає змогу зробити висновки щодо читацьких інтересів і звичок; 3) висновки вчених щодо різниці між читачами в їхній поведінці під час читання; 4) концепт читач-дитина (як історичне поняття) та соціальне підґрунтя [5, с. 87].

Багато вчених наголошує на важливості виокремити специфіку процесу читання (М. Бентон і Дж. Фокс, Р. Протероу, Дж. Сквар). Це може бути спостереження за поведінкою, умовами та часом прочитання, врахування соціального підґрунтя, але тільки робота-відгук вказує на міру занурення читача в текст. Окремі вчені спиралися на результати власних спостережень за читачами впродовж тривалого періоду. Наприклад, Л. Гальда [5, с. 94], зробила висновки зі своїх спостережень за вісьмома читачами, розділила прочитані ними тексти на реалістичні та фантастичні, описала різницю сприйняття творів цих тематичних блоків. Вона брала до уваги такі фактори читання, як розвиток аналітичних здібностей, текстові фактори, стверджуючи, що дітям легше зануритися в художній світ реалістичних творів, ніж фантастичних, і зробила висновки щодо ролі читача як спостерігача в процесі читання творів кожної з груп. Однак узагальненням праць вивченого нами пласту літератури є те, що міра занурення реципієнта-дитини визначається через уявлення про образи, ситуації, асоціації, самоотождоження читача з текстом (залежно від того, чи він просто називає події, описує сюжет або створює певні висновки, «приміряє» прочитане до свого життя, співвідносить художнє з реальним), ступінь креативності читача.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи напрацювання критики читацького відгуку, ми

зауважили, що більшість зарубіжних науковців спирається на напрацювання Л. Розенблатт, піонерки у вивченні теорії читацького відгуку дитини. У контексті нашого дослідження актуальною є її гіпотеза про *еферентне* та *естетичне* прочитання.

Поняття *еферентного* прочитання [3, с. 270] є зразком літературного, технічного або будь-якого іншого аналізу, що здійснюється відповідно до певних стандартів чи системи або сконцентроване на переказі сюжетної лінії. Такий тип прочитання, на нашу думку, лежить в основі цього відгуку: *«Коли я прочитала книгу Дзвінки Матіяш «День сніговика», моє життя заграло новими барвами. Герої книги дали можливість ще раз пересвідчитись у тому, що добро завжди перемагає зло. З Ірмою та її друзями я побувала в цікавих історіях, разом із ними рятувала Медове місто від зла. Кінцівка книги збіглася з моїми очікуваннями.*

Я щиро вдячна авторці за книгу, мені здається, що я відчула в ній душу авторки. Я раджу прочитати цю книгу всім, хто не байдужий до світу дитинства» (Олеся, 11 років).

Поняття *естетичного* прочитання демонструє більш творчий підхід, який визначається мірою занурення в текст. Увагу зосереджено на ідеях, епізодах, звуках, асоціаціях і відчуттях, які з'являються в процесі читання / під час транзакції тексту-читача. До підтипів цього відгуку відносимо такі, де акцентовано **на вподобаннях** (*«Найцікавішим для мене був епізод у школі, коли Ірма прийшла до кабінету Сталевої Дами, де була вона та Начальник, мене почала хвилювати майбутня доля дівчинки»* (Єва, 12 років); *«Мені дуже імпонує, що головні герої досягають перемог своїми силами, завдяки напруженій праці й самовдосконаленню, а не чекають склавши руки якогось дива»* (Єлизавета, 11 років)); де читачі висловлюють певні **судження** та роблять **висновки** щодо сюжету чи образу героїв (*«Ознайомившись із твором, починаєш замислюватись над тим, як ти вчинив би на місці героїні, чи зміг би ти наважитися вчинити так, як ця маленька дівчинка? І розумієш, що перебороти свої страхи та сором може тільки дуже сильна людина, яка любить так своїх рідних, що заради них навіть іде просити милостиню»* (Ксенія, 13 років)) чи передають **враження** від прочитаного, від окремих сюжетних епізодів і героїв (*«Твір дуже легко читається та є доступним і цікавим для дітей. Герої не залякані та нещасні підлітки, а скоріш маленькі дорослі, які намагаються не здаватися на поталу власної важкої долі, стійко борючись із негараздами»* (Вікторія, 13 років)).

Варто зазначити, що опрацьовані нами відгуки рідко базуються тільки на еферентному чи естетичному прочитанні, натомість переважно засвідчують поєднання їхніх механізмів.

Вибір понять про естетичне, еферентне чи комбіноване прочитання як основоположних у нашому дослідженні пояснюємо тим, що такий підхід дає змогу простежити міру занурення читача-дитини в текст, описати категорії читача-гравця, читача-героя та мислячого читача. Опрацьовані роботи ми поділили на чотири категорії, врахувавши психофізичний розвиток учнів (3–4, 5–6, 7–8, 9–11 класи), простежили перетворення читача-гравця на мислячого читача й навіть на читача-інтерпретатора, продемонструвавши це таблицею, яку подано наприкінці роботи.

3–4 класи (20 робіт): Ця категорія читачів переважно представлена читачами-гравцями, чий відгук побудований за такою схемою: короткий переказ сюжету, кілька слів про головного героя (але ще без самоотожнення), висновок, у якому читач рекомендує іншим прочитати книгу:

«Як я руйнувала імперію» – книга, яку написала сучасна письменниця Зірка Мензатюк. Герої твору – підлітки. Одна з них – Яринка, від імені якої й ведеться розповідь. З цієї книги я дізналася, як жили радянські люди, чого вони боялися, а головне – хто зруйнував цю імперію.

Мені сподобалася й комедійні ситуації, у які потрапляли такі герої, як Софрониха, Папа Запотицький, Ніночка.

Я хочу, щоб мої однолітки теж прочитали цю книгу, бо вона дуже цікава».

Читання в цьому віці є переважно розвагою, читач не аналізує вчинків і поведінки головного героя. Відгук – короткий, на пів сторінки чи сторінку, 50–90 слів. Таке прочитання є еферентним, дитина тільки засвоює інформацію, але не розмірковує над прочитаним. Її оцінки дещо спорадичні, а естетична оцінка перебуває на рівні «подобається / не подобається». *«Історія цієї книги про те, що щирість, любов, дружба, спорідненість душ важливіші за кровні узи та соціальний стан. Вона розповідає про звичайне життя трохи незвичної людини, яка намагається зробити світ світлішим, добрішим, справедливішим».* Читач переживає текст, але ще не в змозі сформулювати відгук, відповідний власним відчуттям. Тому ми вважаємо, що учні 3–4 класів є переважно читачами-гравцями, бо сприймають текст цілісно, а у своїх відгуках не вдаються до опису героїв та їхніх вчинків, називають окремі деталі, які привернули їхню увагу. Відмінність читача-гравця

та інших типів читачів (читач-герой та мислячий читач) особливо помітна під час порівняння відгуків на одну книгу читачами різних класів.

5–6 класи. Цю категорію читачів було вивчено на матеріалі більшої кількості учнівських робіт (103). Їхні відгуки є результатом еферентного прочитання. Схожість із попередньою категорією читачів проявляється у сприйнятті прочитаного на рівні «подобається / не подобається», проте відмінним є детальніший переказ сюжетної лінії, у межах якого увага вже зосереджена на постаті головного героя, його вчинках і діях, помітним стає порівняння читача з персонажами. У відгуках учнів 5–6 класів вирізняємо й елементи естетичного прочитання, що проявляється, наприклад, у розмірковуванні про долю героя: *«На відміну від мене, він не лягає спати у тепле ліжко. Його помешкання маленька холодна кімнатка»* чи *«Я вважаю, що кожен повинен розвивати саме свій талант. У реальному житті часом буває дуже складно присвятити власне життя улюбленій справі, але як приємно бути чесним із собою»* або *«Коли я читала книжку, то згадувала себе, тому що теж потрапляла в схожі ситуації та пригоди, теж цікавилася зоряним небом, як і головна героїня школярка Мія»*. Висновки зазвичай короткі, у яких учні вказують на моральні цінності, які вони здатні (з огляду на вік) усвідомити, та засвоєні в процесі читання книги уроки: *«Роман Тома Флетчера «Різдвозавр» показує, що люди повинні вірити в дива. І тоді всі стануть більш щасливими, добрішими хоч на трішки»* або *«Герої не залякані та нещасні підлітки, а скоріш маленькі дорослі, які намагаються не здаватися на поталу власної важкої долі, стійко борючись із негараздами»*.

У відгуках читачів цієї вікової категорії вже спостерігаємо діалог з автором, що проявляється в прийнятності чи неприйнятності окремих елементів тексту для реципієнта, у схваленні чи засудженні окремих авторських рішень: *«Цей твір мені не дуже сподобався, бо діти не мали йти в цю печеру без дозволу батьків, раптом хтось пораниться чи гірше!»* або *«Тут можна зустріти і сленг чиновників, і слова, які використовують маргінали, й ті словесні конструкції та епітети, з якими так наполегливо воюють учителі та батьки. Нащо легітимізувати цю лексику і спосіб мислення через літературу для дітей? Не розумію»*. В окремих текстах бачимо розшифрування символів: *«Водночас Дзвінка Матіяш не лише створила чітке протиставлення світу яскравих кольорів та простору сірого існування, але й визначила проблему сучасної України»*.

Перераховані ознаки вказують, що відгуки учнів відображають комбіноване (еферентне + естетичне) прочитання; такі читачі належать до категорії читачів-героїв, бо вони вже описують головних героїв, порівнюють себе з ними, залучають увагу, уяву та мислення, щоб по-своєму інтерпретувати прочитане.

7–8 класи (83 роботи). Ці роботи об'єднує те, що їхнім читачем є чітко виражений читач-герой, що проявляється через отождоження з головним героєм твору. Читач проводить паралелі із сучасністю, розкриває зв'язок реалій і художнього світу, уже помітним є діалог читача з автором. Для учнів 7 класів спільною є побудова відгуку за такою схемою: про що книга; хто є головним героєм, що його характеризує; який висновок зробили / який урок засвоїли; рекомендація прочитати книгу. Учні 8 класів подають більш розлогий опис, частіше розмірковують над можливим сюжетом, припускають інший розвиток подій, іншу розв'язку тощо. Прочитання є також здебільшого еферентним, однак частіше, зокрема, серед восьмикласників помічаємо елементи естетичного прочитання. Особливо це увиразнюється у **висновках**: *«Справжня затримка буває лише тоді, коли прив'язуємося до недавнього минулого, що вже вичерпало свій потенціал. І все ж не варто нехтувати старим. Річ у тому, що справжнє нове породжується на руїнах старого»*; у **розмірковуванні над головною думкою твору**: *«Головна думка твору – не треба повторювати минуле, бо «КОЛИСЬ» далеко не завжди було мирним і красивим, а навпаки – темним і страшним. Нашому поколінню потрібно думати про майбутнє, бо воно в наших руках!»* або *«Авторка хотіла нам донести свою думку, а точніше – головну думку твору: **будь-хто**, яким би він не був, красивим чи потворним, розумним чи глупим, може стати тим, ким хоче бути, незважаючи на всілякі труднощі та перешкоди»*; у **враженні від книги**: *«Книга мені сподобалась, я порадив прочитати її своїм друзям і батькам. Сюжет без насилля, але закручує так, що хочеться скоріше дізнатися, чим усе закінчиться. Я читав на одному подиху і наче був біля головних героїв, так реалістично описано тренування, падіння, кохання і відчуття друзів»*; у **розмірковуванні над схожістю художнього світу та сьогодення, близькістю поведінки героя та читача**, констатації подібностей: *«Звісно, у творі «Зграя» написано не тільки про круті трюки. У романі значну частину займають розповіді про внутрішній світ героїв, їхні переживання, осмислення*

буття. У кожного є свої секрети, і, коли вони починають роздумувати щодо них, складається враження, що до тебе прийшли постійні клієнти, а ти зустрічаєш їх у своєму здоровенному шкільному кріслі, роблячи вираз обличчя типового психолога» або «З цієї книги підлітки зможуть виділити для себе щось путнє, побачити в героїні себе або в її проблемах побачити свої і зрозуміти, як із ними боротися, знайти ради, відповіді на свої запитання, що дуже важливо» або «Коли я читала книгу, у мене було таке враження, що я вже бачила таку картину та події, які описано в книзі». У роботах восьмикласників також помітним є **діалог автора-читача**, такі відгуки часто мають форму листів, які адресовано автору книги: «Я дуже довго думала, чи правильно це. Звичайно, родичам померлих це потрібно. Їм краще, щоб душа була поряд із ними. Бо такі в них правила й традиції. А як же душа? Вона прожила життя й прагне свободи! Вона мріє розправити свої «крила» й полетіти!»

Розглянуті вище уривки з робіт учнів 7–8 класів вказують на те, що читачем виступає читач-герой, що проявляється в чітко вираженому отождоженні з головними героями. Крім того, ці відгуки, порівняно з роботами учнів молодших класів, вирізняються багатшим словниковим запасом, використанням більшої кількості мовно-стилістичних засобів; речення, як і самі відгуки, довші. Роботи учнів 7–8 класів є комбінованими відгуками, метою прочитання книги є не просто отримати інформацію, але й «прожити» художній світ, заглибитися у внутрішній світ героїв, що становить результат естетичного прочитання.

9–10–11 класи (95 робіт). Рішення об'єднати три класи мотивоване, по-перше, відносно невеликою кількістю робіт 9 класів, а по-друге, тим, що ці відгуки об'єднує естетичне прочитання, що проявляється в працях учнів усіх трьох класів. Крім того, їх об'єднує належність до категорії мислячих читачів (декого з них навіть можна класифікувати як читача-інтерпретатора (той, хто «вміє аналітично висловлюватися щодо прочитаного, володіє певними знаннями з історії» [2, с. 14–15]), які мають навички критичного мислення. У цих відгуках спостерігаємо детальний переказ сюжету, читач часто розмірковує над людськими якостями, аналізує внутрішній світ героїв. Варто зазначити, що читачі з 9–11 класів здебільшого обирають реалістичні твори, визначають «справжність» тексту через відповідність реаліям сьогодення, надають перевагу таким книгам, враження від яких зберігається й після того, як було

перегорнуто останню сторінку. Ці твори заслуговують, на їхню критичну думку, найвищої оцінки: «Це просто неперевершений вміст крилатих фраз молодого покоління та сенсу, який був у них донесено. Кожне слово вкладається в пам'яті настільки, що ти просто випадати із реальності під час читання книги». Тому улюбленими творами мислячих читачів стають книги, які актуалізують складні проблеми людства, пов'язані із сьогоденням і минулим, додають впевненості через прописані в них моральні цінності, спонукають критично мислити, аналізувати та вступати в діалог з автором.

Естетичне прочитання помітне, коли читач починає суперечку з автором, не погоджується щодо розвитку подій: «Це як? Тут він ладен ризикувати своїм життям, а від декількох слів друзів і шаленого вчинку він отямився і охолов миттєво. Якби усе було так просто в реальному житті... Кінцівка взагалі мене обурила – надто притягнута за вуха». Окремі відгуки можна назвати творчими самостійними текстами, де прочитана книга слугує поштовхом до творчості: «*Душа його старіє, похмурніє, стає вигорілою, немов суха трава. Душа його приймає всі удари долі. Похмурніє в закритій кімнаті портрет. Мазки спотворюються. Обличчя стає схожим на відбиток монстра.*

Чи зрозумів Доріан, що краще не жартувати, коли його портрет почав змінюватися? Так. Однозначно.

Однак дитина, обпікшись, завжди знову тягнеться до вогню. Це проста істина, яку так легко згадає Вайлд».

Очевидним є те, що для автора важливо бути відвертим зі своїм читачем, адже він здатен помітити фальшиві нотки, що, зокрема, підтверджує такий відгук: «Якщо письменник хотів показати просто драму, у нього майже вийшло, але більше, ніж один раз, я не стану це читати. Якщо він між рядків сховав проблеми суспільства та показав світ, що загниває, на прикладі двох парубків, то треба було писати глобальніше й просто розповісти, як два маніяки вбивають, твалтують і нівечать людей, бо Фінн-Оле кидається з крайнощів у крайнощі: персонажі занадто погані, їхні вчинки пояснюють, як просто забавки хворих мізків, і жодних добрих дій, що звернені на інших, а не на самих себе, немає».

Мислячі читачі також по-своєму пояснюють проблематику творів. У власних відгуках вони не просто констатують, подобається їм твір чи ні, але й висловлюють власну думку, яка часто

Таблиця 1

Клас (кількість відгуків)	Читач-гравець	Читач-герой	Мислячий читач	Читач-інтерпретатор
3–4 (20)	100 %	-	-	-
5–6 (103)	34 %	62,2 %	4,85 %	-
7–8 (93)	6,5 %	62,2 %	31,3 %	-
9 (33)	-	42,4 %	51,5 %	6,1 %
10–11(82)	-	24,4 %	48,8 %	26,8 %

не суголосна з авторською, оскільки читач не погоджується на своєрідне спрощення окремих тем: «*На мою думку, сім'ю треба створювати, маючи стабільне грошове підґрунтя, а дітей треба планувати вже після кількох прожитих разом років. Я, звичайно, не сімейний психолог, але вважаю, що розважливо було б побачити людину, з якою ти хочеш пов'язати своє майбутнє, у різних життєвих ситуаціях, щоб знати, чого можна очікувати від неї. Я вважаю, що не повинні бути статеві стосунки на другий день після знайомства. Це якось не по-християнськи.*»

Серед відгуків читачів цієї категорії є креативні роботи, автори яких викривають вади прочитаного тексту (на це здатен читач уже вищого рівня – читач-інтерпретатор), вказують на згубний сюжет, мудро обґрунтовують власну думку: «*Розбещеність, легковажність, самовпевненість, яку автор так-сяк намігся прикрити мораллю, — ось про що письменник розповів читачам. Так, він дав те, що швидко та залюбки «переварить» немала частина підлітків, які ласі до таких історій, у яких фігурує секс і рання вагітність. Але навіщо ж той, хто мав би повчати «майже» дорослих, пропагує таку манеру поведінки?*» Таких відгуків небагато, але вони є прикладами підготовленого читача – читача-інтерпретатора, який розбирає текст, спираючись на значний читацький досвід.

Узагальнюючи характеристику читацьких відгуків учнів 9–11 класів, зазначимо, що в них виразно простежується творчий підхід до написання, який збалансовано поєднує в собі риси еферентного й естетичного прочитання, що, відповідно, вказує на читацьке вміння мислити та аналізувати і, як наслідок, створювати оригінальні, творчі тексти-відгуки.

Аналіз опрацьованих нами відгуків дає можливість узагальнити результати в таблиці, яка статистично демонструє ієрархію читачів 3–11 класів.

З таблиці видно, що серед учнів 3–4 класів 100 % належить до категорії читач-гравець, основу (понад 62 %) у 5–8 класах становить читач-герой і лише з 9 класу акцент зміщується до мислячого читача, а в 10–11 класах навіть до читача-інтерпретатора (майже 27 %).

Висновки і пропозиції. Отже, опрацювання робіт учнів шкіл Донецької області дає змогу виокремити певні інтерпретаційні спільноти. Учня 3–4 класів властиво будувати свої відгуки за певною схемою, що свідчить про їхнє еферентне прочитання; такі учні є читачами-гравцями, оскільки їм не властиво створювати асоціації. Учні 5–6 класів є здебільшого читачами-героями, які фокусують увагу на персонажах та їхніх вчинках, не розмірковують над внутрішнім світом героїв; у їхньому сприйнятті тексту домінує модель самоотождоження. Учні 7–8 класів також є читачами-героями, але в їхніх відгуках уже проявляється естетичне прочитання, про що свідчать розмірковування над внутрішнім світом героїв; вони часто констатують схожість художнього та реального світів. Учні 9–11 класів є частково читачами-героями, але вже перетворюються на мислячих читачів, які здатні мислити, аналізувати, пояснювати причинно-наслідкові зв'язки, вступати в діалог з автором. Якщо спиратися на основоположні для статті поняття еферентного та естетичного прочитання, то помітною стає наявність ознак естетичного прочитання для читача-героя і більшою мірою для мислячого читача, тоді як еферентне прочитання є властивим для всіх типів читачів.

Список літератури:

1. Панько О. Категорія читач-дитина: вікова класифікація та диференціація поняття. *Прикарпатський вісник наукового товариства ім. Т. Шевченка «Слово»*. № 2 (26). Івано-Франківськ: Вид-тво Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, 2014. С. 310–323.
2. Becoming a reader. The experience of Fiction from Childhood to Adulthood / by J. A. Appleyard, S. J. Cambridge University Press, 2005. 228 p.
3. Joyce E. Many and Donna L. Wiseman THE EFFECT OF TEACHING APPROACH ON THIRD-GRADE STUDENTS' RESPONSE TO LITERATURE. *Journal of Reading Behavior*. 1992. Vol. XXIV. No. 3. P. 265–287.

4. Nikolajeva M. Reading for Learning: Cognitive approaches to children's literature (Children's Literature, Culture, and Cognition) : textbook. John Benjamins Publishing Company; UK ed. edition, 2014. 255 p.
5. Understanding Children's Literature; ed. by Peter Hunt. Routledge Taylor and Francis Group, London and New York, 2005. 225 p.

**Panko O. I. READER'S RESPONSE OF THE CHILD AS A RECIPIENT
(BASED ON THE EXPERIMENTAL OBSERVATION)**

Receptive-interpretative discourse of the child as a reader, his perception of the literary text is stated, verbalized and visualized in his reading responses. The analysis of children's creative works allows to find out and comprehend the process of creating a reader's assessment, helps to trace the dynamics of reader's growth (reader hierarchy), to describe a set of components of the reading response, to make appropriate generalizations and conclusions. The article deals with the research based on the material of more than 300 pupils' responses from schools in Donetsk region written for participation in competition in the scope of the project "All Ukraine reads to children".

Based on theoretical principles, we traced the evolution of the child as a reader; their written works allow outlining the impact of reading on the reader. The conclusion is done on studying the reader-author and reader-text interactions within the communication paradigm author-text-reader.

The peculiarity of this research is that the authenticity of the children's works (3–11 forms) is taken into consideration, they were written without the help of their teachers or parents, they involve true ideas and thoughts of young recipients.

The works under the study testify the evolution of the reader from the category "the reader as a player" (elementary school) to "the reader as a thinker" or even "the reader as an interpreter" (in secondary and high school). Pupils of 3–4 forms are likely to write according to some schemes, that testifies their efferent way of reading, such pupils belong to the category "the reader as a player". Pupils of 5–6 forms are mostly representatives of the category "the reader as hero or heroine", they focus their attention on characters of the stories, their deeds, they don't think over the inner world of the characters; while reading the story they use the principle of identification. Pupils of 7–8 forms also belong to the category "the reader as hero or heroine", but they more tend to esthetic reading, that is testified by their considering inner world of the characters. Pupils of 9–11 forms are partly "the reader as hero or heroine", but gradually transforming into "the reader as a thinker", who can think, analyze, explain relationship of cause and effect, to communicate with the author of the book.

If to consider the basic for this article concepts of efferent and esthetic reading, it's worth to point out that aspects of esthetic reading are natural for "the reader as hero or heroine" and specially for the "reader as a thinker"; at the same time efferent reading are natural for each category of readers.

Key words: reader's response, child as a reader, perception, pupils, efferent and esthetic reading.

Телегіна Н. І.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Кухарик О. І.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

СТРУКТУРОУТВОРЮВАЛЬНА РОЛЬ ЛЕЙТМОТИВУ В ОПОВІДАННЯХ ДЖОНА ЧІВЕРА

У сучасному літературознавстві зростає увага до лейтмотивів, оскільки їх виявлення й декодування сприяють більш глибокому розумінню твору та усвідомленню авторської інтенції. Для проникнення в зміст компактних, але глибоких оповідань Джона Чівера сприйняття й розуміння лейтмотивів має велике значення. Характерна для творів Дж. Чівера тема превалювання в сучасному суспільстві матеріальних цінностей над духовними в психологічно витонченому оповіданні «Пригода на Саттон-плейс» розкривається великою мірою завдяки лейтмотиву, який забезпечує акцент на надмірному захопленні оточення трирічної дівчинки матеріальними цінностями та вживанням алкоголю. Джон Чівер створює лейтмотив способу життя оточення дівчинки за допомогою часто повторюваних відповідних лексичних одиниць. Цей лейтмотив пронизує структуру оповідання й образи героїв, забезпечуючи розуміння причин наявного між дитиною та її оточенням відчуження, яке призвело до її зникнення. Отже, лейтмотив сприяє декодуванню прихованого в підтексті авторського послугу.

В оповіданні «Чоловік із передмістя» лейтмотивом стає пристрасть, сильне природне почуття, яке різко контрастує зі звичним психологічним станом героя та фальшивістю, сталістю та дріб'язковістю його оточення. Про те, що лейтмотивом ситуації, яка склалася в житті героя після авіакатастрофи, є пристрасть, свідчить велика кількість і часта повторюваність лексичних одиниць на позначення цього почуття. Стилістичні засоби (епітети, метафори, алюзії) виявляють підсвідомі бажання чоловіка й забезпечують яскравість звучання лейтмотиву. Подальші події, розгортання сюжету скеровуються саме цим почуттям героя. Функціонування цього лейтмотиву сприяє розкриттю характеру героя та специфіки його оточення.

Лейтмотив ностальгії є стрижнем, навколо якого вибудовується сюжет оповідання «Жінка без батьківщини». 38 лексичних одиниць, пов'язаних зі Сполученими Штатами, на II сторінках тексту, часте вживання слів *homesick*, *homeless*, *lonely* й похідних свідчать про наявність саме цього лейтмотиву в оповіданні. Іронічному обігруванню цього лейтмотиву великою мірою сприяє повторюваність художньої деталі – сендвіч з беконом, салатом і томатами, про який мріє героїня та який асоціюється з американською кухнею, культурою й минулим життям героїні. За допомогою лейтмотиву розкривається душевний стан героїні, її внутрішній конфлікт між бажанням і страхом повернутися.

Лейтмотиви забезпечують цілісність і внутрішню єдність оповідань Джона Чівера. Апелюючи безпосередньо до емоцій читача, вони викликають необхідні автору реакції.

Ключові слова: лейтмотив, структура, сюжет, виявляти, повторюваність, психологічний стан, характер.

Постановка проблеми. Новели Джона Чівера, одного з найбільш відомих американських письменників ХХ ст., лауреата Пулітцерівської премії, не втрачають актуальності в наші дні, оскільки поряд із типово американськими проблемами другої половини ХХ ст. автору вдалося порушити й загальнолюдські проблеми в рамках малих прозових форм. Цим пояснюється інтерес дослідників до його новелістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що творчість Дж. Чівера досліджувалася

як вітчизняними, так і зарубіжними літературознавцями (І. Могілей, Е. Даниленко, І. Олійник, С. Дж. Козіковські, Л. Дж. Десснер, К. М. Уїлхайд, Л. Андерсон). Увага приділялася тематиці, проблематиці, символіці, жанровим і композиційним особливостям та образній системі творів Дж. Чівера. Австралійський літературознавець Ларс Андерсон порівнює оповідання Патріка Уайта та Джона Чівера, акцентуючи спільні й відмінні риси в зображенні типового американського передмістя, усталеного способу життя та харак-

терних рис поведінки його жителів [4]. І. Могілей досліджує прозу Джона Чівера в контексті філософсько-естетичної проблематики сучасної американської літератури [1]. Л. Десснер аналізує жанрові особливості оповідання Чівера «Чоловік із передмістя» [7]. Л. Ротскофф розглядає морально-етичні проблеми повоєнної Америки, поставлені у творчості Джона Чівера [8]. І. Олійник зосереджує свою увагу на дослідженні топосу в новелістиці письменника [2]. Питання наявності й ролі лейтмотиву в оповіданнях Джона Чівера ще не розглядалося.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз оповідань Джона Чівера під кутом зору функціонування в них лейтмотиву як літературного засобу та ролі лейтмотивів у структурі й змістовому наповненні оповідань.

Актуальність дослідження полягає в тому, що аналіз оповідань Джона Чівера в обраному ракурсі відсутній.

Відповідно до мети, поставлені такі завдання:

- дослідити структуру оповідань і визначити основні лейтмотиви в них;
- продемонструвати специфіку використання лейтмотивів Дж. Чівером;
- визначити роль лейтмотивів в обраних оповіданнях.

Виклад основного матеріалу. У науковій статті «Polyphony of Toni Morrison's «A Mercy»: The Fugal Form» Я. Бистров та Н. Телегіна справедливо зазначили, що в сучасному літературознавстві зростає кількість і популярність дискусій щодо взаємовпливу літератури й музики, а також інтерес до розробки відповідних технік, необхідних для вивчення літературних текстів, у яких наявні прийоми, характерні для музичних творів [5, с. 284]. Лейтмотив – це базовий термін у музикознавстві, який слугує на позначення музичної теми, пов'язаної з певним образом, ідеєю, явищем, яка неодноразово повторюється в опері, балеті, симфонії, характеризуючи певну дійову особу, явище, стан тощо. Проте згодом цей термін почав широко вживатися й у літературознавстві. Лейтмотив – це конкретний образ, головна тема чи ідея, визначальна інтонація, що пронизує твір або творчість митця, часто згадувана художня деталь, ключова для розкриття задуму митця. В. Халізов зазначає, що лейтмотив – це компонент літературного твору, який володіє підвищеною значущістю [3, с. 172]. Різномасштабні форми лейтмотиву можуть виражати провідну думку, переважний настрій, головну тему. Це можуть бути лексичні й синтаксичні одиниці, що повто-

рюються, тропи. Найбільш поширений різновид лейтмотиву – конкретний, наполегливо повторюваний образ, виразна деталь чи так зване ключове слово. У процесі повторення лейтмотив набуває різноманітних смислових відтінків та асоціацій, які сприяють поглибленому трактуванню певного явища. Пильна увага до лейтмотивів, що закладені автором у текст, дає змогу повніше та глибше зрозуміти літературний твір.

Джон Чівер досить часто вдається до використання лейтмотиву у творчості. Аналіз світосприйняття, поведінки та способу життя американського середнього класу завжди був у сфері інтересів автора. На основі способу життя цього суспільного прошарку письменник і розкриває наявні проблеми, пов'язані зі зміною людського уявлення про цінності. Дж. Чівер показує, що в другій половині ХХ ст. матеріальні, а не духовні цінності все частіше висувуються на перший план. Саме ця тенденція та її негативний вплив на людину й висвітлюються в одному з найбільш відомих і психологічно витончених оповідань Дж. Чівера «Пригода на Саттон-плейс». У центр твору автор ставить одну подію – зникнення трирічної дівчинки, якому, на перший погляд, немає пояснень. Причина цього зникнення прихована в підтексті – це відсутність у дитини реального емоційного і психологічного контакту з батьками, нянею, з усіма оточуючими. Причини наявного між Деборою та її оточенням відчуження, яке й призвело до її зникнення, розкриваються в оповіданні великою мірою завдяки лейтмотиву. Цим лейтмотивом є надмірне захоплення матеріальними цінностями й уживанням алкоголю. Ці риси показані як такі, що характеризують спосіб життя людей, в оточенні яких зростає дівчинка. Джон Чівер створює лейтмотив за допомогою часто повторюваних лексичних одиниць на позначення матеріальних речей і лексичних одиниць на позначення алкоголю та пов'язаних із ним предметів. Перша група становить 25 одиниць на 26 сторінках: clothing, jewelry, mink coat, mink scarf, clothes, furs, expensive, rich, eight thousand dollars, jewel box, money, rich, necklaces, clips тощо. Друга група становить 28 одиниць на 26 сторінках: to drink, hangover, cocktails, drinking, Martinis, liquor, drunk, whiskey, drunken, Old-Fashioneds, glasses, goblets тощо. Забезпечуючи дівчинку всіма необхідними матеріальними речами, батьки Дебори не приділяли достатньої уваги спілкуванню. Дебора часто гралася не іграшками, а модними журналами із зображеннями дорогих речей, і така поведінка дівчинки батьків забавляла: «She pretended

to pick clothing and jewelry from the advertisements in the paper and to dress herself with these things» [6, с. 59]. Слова Рене, акторки, яка певний час була частою гостею в домі Теннісонів, що Дебора рідко бачить батьків і тому позбавлена почуття впевненості у своїй безпеці, мати сприймає скептично. На її думку, рахунок у банку на ім'я дочки й дає їй відчуття безпеки: «She has eight thousand dollars in the bank in her own name» [6, с. 65]. Теплої в стосунках між Деборою та її нянею, удовою місіс Харлі, також не спостерігається. Жінка залишилася без матеріальної підтримки після смерті чоловіка, тому єдиною метою її перебування в домі Теннісонів було заробити гроші. Удова не любила дітей і навіть не намагалася побудувати дружні стосунки з дівчинкою, навпаки, вона часто вступала з нею в конфлікти, незважаючи на вік Дебори: «They quarreled a good deal when they were alone, and they quarreled like adults, with a cunning knowledge of each other's frailties» [6, с. 60].

У якийсь момент здається, що між Деборою та Рене з'являється певний психологічний та емоційний зв'язок. Жінка завжди хотіла мати своїх дітей, саме тому дівчинка стала для неї уособленням власних нездійснених бажань: «Renee had always wanted children of her own, and now all her regrets seemed centered in Deborah's bright face» [6, с. 64]. Проте Рене не стала винятком, адже, як і батьки дівчинки, купувала їй дорогий одяг і робила подарунки, намагаючись виявити свою турботу в єдиний відомий їй спосіб: «She began to feel possessive toward the child. She sent her expensive clothes and toys» [6, с. 64]. Певний час дитині здається, що саме вона – центр уваги Рене, але коли виявляється, що це не так, коли Рене не звертає уваги на наповнені сльозами очі Дебори й замість того, щоб запитати дівчинку, що її турбує, умикає радіо, а сама йде готуватися до чергової важливої зустрічі, Дебора розуміє, що вона стала байдужа Рене, і відправляється на пошуки вигаданої подруги – Марти. Гостра потреба в комусь, хто готовий був би віддавати їй свій час і своє тепло, тільки один раз в оповіданні отримує пряму характеристику автора – «neglected child» [6, с. 63], але протягом цілого оповідання ця потреба прихована в підтексті й розкривається через опис способу життя оточення, який характеризується егоїстичною зосередженістю дорослих на матеріальних цінностях і задоволеннях, одним із яких є алкоголь. Через часті вечірки з друзями та їхні наслідки дівчинка не мала можливості достатньо спілкуватися з батьками й була надто обізнаною в усьому, що стосується алкогольних

напоїв, похмілля, вечірок: «She was a city child and she knew about cocktails and hangovers. Both her parents worked and she most often saw them in the early evening, when she was brought in to say good night» [6, с. 59]. Щоб зайти до батьків у кімнату, Деборі доводилося чекати на їхній дозвіл, адже їм зазвичай доводилося довго оговтуватися після бурхливої вечірки алкогольними напоями: «Be kind to poor Mummy», Robert said. «Mummy has a terrible hangover» [6, с. 58]. Алкоголь є лейтмотивом способу життя не лише батьків Дебори, а й інших людей, які її оточують. Про це свідчать склянки для віскі у квартирі Рене, куди дівчинку приводить няня, а також опис автором залежності Рене від алкоголю: «She had begun to notice that she always felt tired unless she was drinking. It was just that she didn't have the strength. When she was not drinking she was depressed...» [6, с. 64]. Запах алкоголю було чути від ліфтера, який допоміг дівчинці спуститися вниз, не поцікавившись, чому трирічна дитина йде з будинку без нагляду дорослих.

Про наявність відчуження між Деборою та її оточенням говорить її манера поведінки, небажання ділитися своїми думками, певні риси характеру, які сформувалися внаслідок впливу низки факторів, передусім впливу близьких: «Deborah was taciturn about the way in which she spent her days. She would tell no one where she had been or what she had done» [6, с. 61]. Про глибоку прірву в стосунках між дівчинкою та її батьками свідчить також остання сцена оповідання. Після того, як Дебора знайшлася, батько намагається вивідати в неї, де вона була протягом усього часу та про невідому подругу Дебори – Марту, ім'я якої вона згадує, проте чоловік розуміє, що всі його спроби щось дізнатися марні: «He knew that she would never tell him and that as long as he lived he would never know» [6, с. 83]. Так за допомогою лейтмотиву автор розкриває причину відчуження Дебори та її подальшого зникнення.

В оповіданні «Чоловік із передмістя» Д. Чівер розповідає про ситуацію, яка склалася в житті Френсіса Віда – жителя передмістя Нью-Йорка – Шейді-Хілл, батька чотирьох дітей, після авіакатастрофи, яка стала для типового представника американського середнього класу відправною точкою змін у його свідомості та сприйнятті навколишнього світу. Шейді-Хілл – типове американське передмістя, життя мешканців якого характеризується спокоєм, умиротворенням і сталістю. Проте дуже швидко автор дає читачеві відчуття фальшивості цієї атмосфери. Поведінка мешканців міста здається штучною. Ніби в емоційній

ізоляції від навколишнього світу, ці люди живуть за певними встановленими правилами, порушення яких вважається неприродним і непристойним: «The people in the Farquarsons' living room seemed united in their tacit claim that there had been no past, no war – that there was no danger or trouble in the world» [6, с. 151]. Саме через це людям, яким Френсіс розповідав про авіакатастрофу, важко було зрозуміти реальність цієї події, адже в Шейді-Хіллі ніколи не траплялося надзвичайних подій, навіть розлучення тут уважалося неприйнятним. Єдиною людиною, яка не вписувалася в ідеальну картинку містечка, став Клейтон Томас, у якого не було батька: «This may have been conspicuous in Shady Hill because the Thomases were the only family that lacked a piece; all the other marriages were intact and productive» [6, с. 164]. Після повернення додому Френсіс сподівався знайти розуміння, підтримку та любов у колі родини, тому що потребував цього після пережитої авіакатастрофи, проте не отримав бажаного: «Francis says that he must be understood; he was nearly killed in an airplane crash, and he doesn't like to come home every night to a battlefield» [6, с. 145]. Авіакатастрофа стала для Френсіса переломним моментом, після якого чоловік почав виявляти свої справжні почуття, думки й підсвідомі бажання та бачити всі недоліки свого оточення, а саме фальшивість, дріб'язковість і байдужість. Бажання чоловіка відчувати себе живим після пережитої катастрофи та проникнутися чимось справжнім стало стимулом для зародження сильного, майже неконтрольованого почуття до няні своїх дітей – Енн Марчисон. Ця пристрасть до людини, яка здалася йому справжньою, на відміну від його оточення, і стає лейтмотивом оповідання. Усі емоції, що вирували в душі чоловіка, у підсумку знайшли вихід у пристрасному захопленні молодістю та красою Енн. Це сильне, природне почуття змінює поведінку та світосприйняття чоловіка. Нові, гострі відчуття дають можливість Френсісу побачити істинну суть людей, які його оточують, їхню фальшивість і дріб'язковість. Пристрасть, яку він відчуває, непередбачувана. Вона контрастує зі стриманістю, нещирістю і сталістю його оточення. Подальші дії героя, події, спричинені цими діями, а отже, і розгортання сюжету скеровуються саме цим почуттям протагоніста. Удавана ввічливість здається йому нестерпною. Френсіс виявляє неприховану грубість і неприязнь до людей свого кола, які викликають у нього роздратування. Дж. Чівер використовує яскраві метафори, алюзії та порівняння, щоб підкреслити саме фізич-

ний потяг чоловіка до дівчини: «If Francis had believed in some hierarchy of love in spirits armed with hunting bows, in the capriciousness of Venus and Eros – or even in magical potions, philtres, and stews, in scapulae and quarters of the moon, it might have explained his susceptibility and his feverish high spirits» [6, с. 158]. Ця пристрасть розкриває й природу самого Френсіса. Автор акцентує лише фізичний потяг чоловіка до дівчини, не підкріплюючи його жодним емоційним зв'язком. Одержимість чоловіка ідеєю фізичної близькості з Енн настільки захоплює його розум, що він навіть думає про звалтування дівчини: «The feeling of bleakness was intolerable, and he saw clearly that he had reached the point where he would have to make a choice... he could rape the girl or trust that he would somehow be prevented from doing this...» [6, с. 175]. Про те, що лейтмотивом ситуації, яка склалася в житті Френсіса, є пристрасть, свідчить часта повторюваність лексичних одиниць, пов'язаних із цим почуттям: love, affection, tenderness, romance, lust, physicalness, appetite, Venus, Eros, animal feeling, longing, heavenly bliss, love nest, passionate, rape, physical need. Оповідання насичене й стилістичними засобами (епітетами, метафорами, алюзіями), які яскраво описують пристрасть і підсвідомі бажання чоловіка, що вирвалися назовні. Автор іронічно зазначає, що лише за допомогою нового хобі – майстрування кавового столика, яке Френсісу порадив психотерапевт, чоловікові вдається побороти свою нав'язливу одержимість фізичним потягом до Енн і повернутися до звичного для нього життя. Так за допомогою лейтмотиву розкривається й характер героя, і характер його оточення, і той факт, що Френсіс є його типовим представником.

В оповіданні «Жінка без батьківщини» Джон Чівер зображує ситуацію в житті головної героїні (Енн Тонкін), яка склалася після вчинення нею фатальної помилки, після чого жінка покинула Сполучені Штати та вже не змогла повернутися туди. Лейтмотив ностальгії стає стрижнем, навколо якого вибудовується сюжет оповідання. Енн – типова героїня для творів Дж. Чівера. Це одружена жінка-домогосподарка, жителька передмістя Нью-Йорка, яка більшість свого часу проводила вдома, займалася хатніми справами, виховувала дитину та догоджала чоловіку. У її житті не було ні нестандартних подій, ні яскравих емоцій, проте героїня була ним цілком задоволена. Такий спосіб життя вона вела вже сім років і, можливо, вела б і далі, якби не подія, що сталася одного вологого ранку й кардинально змінила життя

Енн: «They had one child and lived a contented and uneventful life until one humid morning in the seventh year of their marriage» [6, с. 211]. Героїня зрадила своєму чоловікові в їхньому ж будинку з місцевим гультьєєм, який підвіз її додому після того, як у її машині закінчилось пальне. Несподівано в цей час додому повернувся чоловік Енн і побачив неприємну сцену в холі їхнього дому. Після цього звичне життя жінки розсипалося на шматки: чоловік помер від серцевого нападу, а його батьки позбавили Енн опіки й розлучили її з дитиною. З характерною для нього іронією Дж. Чівер підкреслює, що через такі раптові зміни жінка навіть не змогла висунути вагомі аргументи на свій захист у суді, звинувачуючи в усьому вологість повітря того злочасного ранку. Розуміючи, що все втрачено, єдиним правильним рішенням Енн вважає покинути країну та почати життя з чистої сторінки в іншому місці. Проте ностальгія за рідною країною, за своїм колишнім життям, яка і є лейтмотивом оповідання, не дає їй змоги забути минуле та будувати нове життя. Жінка постійно переїжджає з однієї країни в іншу, видаючи себе то за корінну італійку, то за громадянку Греції, але їй не вдається приховати свою національну належність. Енн докладає багато зусиль, щоб стати істинною італійкою, проте автор називає її лише «репродукцією»: «It seemed like a reproduction, with the slight imperfections that you find in an enlargement – the loss of quality. The sense was that she was not so much here in Italy as that she was no longer there in America» [6, с. 214]. Практично кожен здогадується, що Енн насправді американка, і цей факт її водночас і засмучує, і дратує, і викликає ностальгію. Автор використовує 38 лексичних одиниць, пов'язаних зі Сполученими Штатами на 11 сторінках тексту: American, New-York, the United States, Philadelphia, California, Arkansas, the Union, Washington, Nevada, the Stars and Stripes тощо. Почуття ностальгії головної героїні за батьківщиною підкреслюється також частим уживанням слів: homesick, alone, lonely, loneliness, home, homeless. Підсилюється й водночас іронічно обігрується лейтмотив ностальгії за допомогою художньої деталі – сендвіч з беконом, салатом і томатами, про який кожного вечора Енн мріє. Незважаючи на те що жінка подорожує по всій Європі, відвідує велику кількість країн і міст, куштує найбільш вишукані делікатеси, її ніколи не покидає нестримне бажання скуштувати сендвіч з беконом, листям салату й томатами: «She was one of those tireless wanderers who go to bed night after night to dream of bacon-lettuce-and-tomato

sandwiches» [6, с. 211]. Ця художня деталь неодноразово повторюється у творі й асоціюється з американською кухнею та культурою, відповідно, минулим життям героїні, яке вона вже ніколи не зможе повернути, про що свідчить те, що їй так і не вдається скуштувати омріяний сендвіч. Одного вечора героїня зустрічає в італійському барі літнього американця, який натхненно висловлюється про Америку й викликає в Енн настільки сильний сум за домівкою, що вона знаходить у собі сили купити квиток на літак, щоб повернутися: «Sitting on a bar stool in a Roman basement, the stranger seemed to Anne to redeem her country. He seemed to gleam with shyness and honesty» [6, с. 217]. Але почуття сорому і страху знову оволодівають жінкою, як тільки вона виходить з літака й чує знайому пісню «Oh, humid Isabella», яка нагадує про вчинену нею помилку. Енн не може перегорнути сторінку минулого й почати нове життя в Америці, незважаючи на сильну ностальгію. Тому вона повертається в Європу, безуспішно продовжує шукати там своє місце і мріяти про сендвіч із беконом, листям салату й томатами: «She was always on the move, dreaming of bacon-lettuce-and-tomato sandwiches» [6, с. 220].

Саме за допомогою іронічно обіграного лейтмотиву ностальгії Джону Чіверу вдається передати душевний стан головної героїні та окреслити її внутрішній конфлікт між бажанням повернутися на батьківщину та страхом осуду.

Висновки і пропозиції. Дослідження оповідань Джона Чівера показало, що лейтмотиви відіграють важливу роль у забезпеченні цілісності та внутрішньої єдності оповідань. Пронизуючи структуру оповідань, лейтмотиви сприяють зміцненню цієї структури, надаючи гармонійності композиції. В оповіданні «Пригода на Саттон-плейс» лейтмотив об'єднує різних персонажів, відкриваючи можливості для узагальнень стосовно способу життя описаного автором прошарку суспільства й тенденцій, наявних у суспільстві загалом.

Лейтмотиви в оповіданнях Дж. Чівера тісно пов'язані з темою твору і транлюють послід письменника. Через лейтмотиви передаються приховані в підтексті судження автора про світ і людину. В оповіданні «Чоловік із передмістя» лейтмотивом ситуації, яка склалася в житті героя після пережитої ним авіакатастрофи, стає пристрасть, сильне природне почуття, яке визначає подальші дії героя, події й напрям розгортання сюжету. За допомогою лейтмотиву розкривається й характер героя, і характерні риси його оточення, і той факт, що герой є типовим представником цього оточення.

Іронічно обіграний лейтмотив ностальгії в оповіданні «Жінка без батьківщини» висвітлює приховані бажання та страхи героїні, окреслюючи внутрішній конфлікт. Цей лейтмотив стає стрижнем, навколо якого вибудовується сюжет оповідання.

Психологія героїв і їхній душевний стан у всіх трьох оповіданнях великою мірою розкривається

саме завдяки лейтмотивам. Лейтмотиви дають можливість апелювати безпосередньо до емоцій читача, забезпечуючи необхідні автору реакції.

Перспективи подальших досліджень полягають у можливості використання проведеного аналізу для теоретичних наукових розвідок у сфері стилю й теоретичних узагальнень щодо особливостей використання та ролі лейтмотивів.

Список літератури:

1. Могілей І. І. Проза Джона Чівера в контексті філософсько-естетичної проблематики сучасної американської літератури : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04 / Дніпропетр. нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2003. 18 с.
2. Олійник І. Топос suburb у новелістиці Джона Чівера. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 2014. Вип. 20. С. 36–37.
3. Хализев В. Е. Теория литературы. Москва : Высшая школа, 1999. 240 с.
4. Anderson L. 'Burglary in Shady Hill and Sarsaparilla : The Politics of Conformity in White and Cheever.' *Australian Literary Studies*. 2006. Vol. 22. № 4. P. 432.
5. Bystrov Y., Telegina N. Polyphony of Toni Morrison's «A Mercy»: The Fugal Form. *Neophilologus*, 2020. Vol. 104. Issue 2. P. 283–300.
6. Cheever J. Selected Stories. Moscow : Progress Publishers, 1980. 344 p.
7. Dessner L. J. Gender and structure in John Cheever's 'The Country Husband'. *Studies in Short Fiction*. 1994. Vol. 31. № 1. P. 57.
8. Rotskoff L. Love on the Rocks: Men, Women, and Alcohol in Post-World War II America. N.C. : The University of North Carolina Press, 2003. 328 p.

Telegina N. I., Kukharyk O. I. LEITMOTIF AS AN ESSENTIAL BUILDING BLOCK IN JOHN CHEEVER'S SHORT STORIES

Nowadays more and more attention is given by modern literary studies to leitmotifs as discovering and decoding them contributes to better understanding the story and to realizing the author's message. Perceiving and comprehending the leitmotifs is very important for the insight into compact but profound stories by John Cheever. In psychologically refined story "The Sutton Place Story" John Cheever's typical subject of the prevalence of materialistic values in modern society is, to a great extent, revealed due to the leitmotif which provides the necessary accent on the overriding focus on materialistic values and consumption of alcohol characteristic of the three-year-old girl's inner circle. John Cheever creates the leitmotif of the way of life with the help of the frequent repetition of the corresponding lexical units. This leitmotif passes right through the structure of the story and the characters providing awareness of the reasons for the alienation, existing between the child and her inner circle, which caused her escape.

In "The Country Husband" the leitmotif is passion, a strong natural feeling which contrasts the character's usual psychological state and the phoniness, triviality and shallowness of the environment. The fact that the leitmotif of the situation, the protagonist finds himself in after the plane crash, is passion is proved by a great number and the frequency of the lexical units denoting this feeling. The stylistic devices, the author uses (epithets, metaphors, allusions), reveal the man's subconscious desires and provide the vividness of the leitmotif. The development of the plot is directed by this strong feeling the protagonist experiences. The functioning of the leitmotif contributes to both the indication of the character and showing the peculiarities of his environment.

The leitmotif of nostalgia is the kernel, around which the plot of the story "A Woman Without A Country" is built. 38 lexical units related to the USA on 11 pages, frequent use of the words "homeless", "lonely" and their derivatives testify to the existence of this leitmotif in the story. The ironic treatment of this leitmotif is provided to a great extent by the repetition of the same artistic detail – bacon-lettuce-tomato sandwich, the heroine dreams of. This detail is associated with American cuisine, culture and the heroine's past. The leitmotif helps to understand the heroine's psychological state and her inner conflict between her desire to return and her fear of returning.

The leitmotifs provide the integrity and the internal unity of Cheever's stories. Appealing directly to the reader's emotions, they ensure the reactions the author wants to provoke.

Key words: leitmotif, structure, plot, to reveal, repetition, psychological state, character.

Відомості про авторів

Азарова Л. Є. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету

Аллахвердиева М. Ф. – доцент Бакинського слов'янського університету (Азербайджан)

Бабашова Х. А. – доктор філософії з філології, доцент кафедри загального мовознавства Бакинського слов'янського університету (Азербайджан)

Байрамова І. А. – дисертант Азербайджанського університету мов (Азербайджан)

Баширова Айнур – докторант кафедри азербайджанської мови Гянджинського державного університету (Азербайджан)

Білик Я. С. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова

Гаєвська О. В. – кандидат філологічних наук, асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гарачковська О. О. – доктор філологічних наук, професор Київського національного університету культури і мистецтв

Голтвеницька М. В. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та іноземної і української філології Харківської державної академії дизайну і мистецтв

Гуркіна Т. Ю. – старший викладач кафедри іноземних мов та підготовки іноземних студентів ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Гуся Л. В. – аспірант III курсу кафедри загального та германського мовознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Давиденко А. О. – викладач кафедри іноземної філології Київського національного авіаційного університету

Дерба С. М. – кандидат філологічних наук, доцент завідувач кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Джочка І. Ф. – кандидат філологічних наук, доцент доцентка кафедри української мови факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Добровольська-Шпіч І. Є. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іспанської мови та спеціального перекладу Одеського державного університету «Одеська політехніка»

Жуйкова М. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки

Іваницька Н. Б. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Карімлі А. Т. – аспірант кафедри азербайджанської мови Гянджинського державного університету (Азербайджан)

Качак Т. Б. – доктор філологічних наук, професор кафедри фахових методик і технологій початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Кійко С. В. – доктор філологічних наук, професор кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Кійко Ю. Є. – доктор філологічних наук, доцент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Косович О. В. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Косовська Д. В. – викладач кафедри мовної та загальногуманітарної підготовки іноземців Інституту міжнародної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Коць Т. А. – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови Національної академії наук України

Куньч З. Й. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»

Кухарик О. І. – студентка I курсу магістратури факультету іноземних мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Лазаренко С. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Любецька В. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовної та загальногуманітарної підготовки іноземців Інституту міжнародної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Ляпичева О. Л. – доцент кафедри іноземних мов та підготовки іноземних студентів ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Марчук О. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Махачашвілі Р. К. – доктор філологічних наук, завідувач кафедри оманської філології та порівняльно-типологічного мовознавства Київського університету імені Бориса Грінченка

Мелешенко А. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Національного університету «Запорізька політехніка»

Мельник М. Р. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Мікіна О. Г. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Муратова О. В. – доцент кафедри української філології Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Назаренко О. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Панько О. І. – старший викладач кафедри міжнародних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Паук М. М. – кандидат філологічних наук, Відокремлений структурний підрозділ «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж» Мукачівського державного університету

Пітель В. І. – доцент кафедри української мови факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Пітель В. М. – доцент кафедри української мови факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Радіонова Т. М. – доцент кафедри української філології Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Решетняк О. О. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Русакова О. О. – викладач кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Руснак Ю. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет»

Салімова С. Р. – доктор філософії в галузі філології, доцент кафедри романської філології Бакинського слов'янського університету

Самедова К. І. – доктор філософії в галузі філології, доцент кафедри Сучасного азербайджанської мови, факультету філології Азербайджанського державного педагогічного університету

Сапун К. В. – аспірант 2 курсу кафедри загального та прикладного мовознавства та слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса

Семеніст І. В. – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри східних мов та перекладу Київського університету імені Бориса Грінченка

Серпак Н. Ф. – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри медичної фізики та інформатики Вінницького національного медичного університету імені Миколи Пирогова

Сидорчук Т. М. – викладач кафедри медицини катастроф та військової медицини Вінницького національного медичного університету імені Миколи Пирогова

Стратулат Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри правничої лінгвістики Національної академії внутрішніх справ

Страшко І. В. – кандидатка філософських наук, докторантка кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Телегіна Н. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Тимченко К. А. – викладач кафедри іноземних мов та підготовки іноземних студентів ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Топчий Л. М. – доцент кафедри української мови та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Турко О. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін початкової освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Філіппович Т. М. – викладач кафедри теорії та практики іноземних мов Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Фуштей А. В. – магістрантка спеціальності «Філологія (Українська мова)» Факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Чистяк Д. О. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри романської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Шеремет А. В. – аспірант кафедри документознавства Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Яцканич Н. М. – старший викладач кафедри міжнародних комунікацій факультету туризму та міжнародних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

НОТАТКИ

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Філологія. Журналістика

Том 32 (71) № 1 2021

Частина 1

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнецова*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Електронна пошта: editor@philol.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 32,77. Ум.-друк. арк. 35,11. Зам. № 0421/143

Підписано до друку 01.03.2021. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.